

Değişimin Kıyısında

Cilt 13 • Sayı 35 • Yıl 2022

ADAMOR
TOPLUM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ

KENT
ARAŞTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

INSTITUTE
OF URBAN
STUDIES

Leyla Alkan (Gazi Üniversitesi), Alim Arlı (Yıldız Teknik Üniversitesi), Hatice Ayataç (İstanbul Teknik Üniversitesi), Ahmet Kemal Bayram (Marmara Üniversitesi), Zeynep Yılmaz Bayram (KTÜ), Hasan Bozgeyikli (Selçuk Üniversitesi), L. Funda şenol Cantek, Tayfun Çınar (Ankara Üniversitesi), Didem Daniş (Galatasaray Üniversitesi), Neslihan Demirtaş-Milz (İzmir Ekonomi Üniversitesi), şebnem Gökçen (DEÜ), şebnem Önal Hoşkara (Doğu Akdeniz Üniversitesi), H. İbrahim Düzenli (Samsun Üniversitesi), Tahire Erman (Bilkent ID Üniversitesi), Michael Goldman (Minnesota Üniversitesi), Kemal Görmez (Ankara HBVÜ), Fuat Güllüpinar (Anadolu Üniversitesi), Berin Gür (TED Üniversitesi), Murat Güvenç (Kadir Has Üniversitesi), Nilgöl Karadeniz (Ankara Üniversitesi), şükri Karatepe (TCCB), Filiz Kartal (Ankara Üniversitesi), Ayşe Çolpan Kavuncu, (AYBÜ), Serap Kayasü (ODTÜ), Ruşen Keleş (Ankara Üniversitesi), Emine Köseoğlu (FSMVÜ), Tuna Kuyucu (Boğaziçi Üniversitesi), Faranak Miraftap (İllinois Üniversitesi), Göktuğ Morçöl (Pennsylvania State University), Hakan Olgun (Bilecik şEÜ), Ebru V. Öcalır (Gazi Üniversitesi), Tuncay Önder (Ankara HBVÜ), Burcu Özdemir Sarı (Ortadoğu Teknik Üniversitesi), Metin Sözen (Çeköl Vakfı), Yusuf şahin (Aksaray Üniversitesi), Tarık şengöl (ODTÜ), Yıldırım şentürk (MSGSÜ), Uğur Tanyeli (İstinye Üniversitesi), Coşkun Taştan (PA), İlhan Tekeli (ODTÜ), Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniversitesi), Mehmet Tunçer (Çankaya Üniversitesi), Aysu Uğurlar (YYÜ), Sutay Yavuz (ASBÜ), H. Sevgi Zengin (Niğe Üniversitesi)

*Soyadına göre alfabetik sırada *In alphabetical order*

Yayın Türü: Üç Aylık, Yaygın Süreli Yayın

Yayın Dili: Türkçe-İngilizce

Kapak Tasarım: Bışra Özkan

Kapak Görseli: Bışra Özkan

Baskı/Yayın Tarihi: Mart/August 2022,

ADAMOR
TOPLUM ARAşTIRMALARI MERKEZİ

KENT
ARAşTIRMALARI
ENSTİTÜSÜ

INSTITUTE
OF URBAN
STUDIES

Yönetim Adresi (İletişim Correspondence)

Nasuh Akar Mahallesi, Prof. Dr. Osman Turan Sokak, No: 4/2, Çankaya/ANKARA

Tel: 0312 285 53 59 / Faks: 0312 285 53 99 Gsm: 0543 285 53 59

Web: www.idealkentdergisi.com E-posta: idealkent@gmail.com / bilgi@idealkentdergisi.com

idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi) TUBİTAK ULAKBİM ve EBSCO tarafından indekslenmektedir. idealkent, yılda üç sayı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. © Yayımlanan yazıların telif hakları idealkent'e aittir, yayımcının izni alınmadan yazıların tümü, bir kısmı ya da bölümleri çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

İçindekiler/Contents

5 Takdim/Editorial

Makaleler/Articles

- 6 **Dönüşimsüzlük ve Beklemek: Devlet Öncülüğündeki Kentsel Dönüşümün Kurumsal Darboğazları ve Güvencesiz Mekanları**
Detransformation and Waiting: Institutional Bottlenecks and Precarious Spaces of State-led Urban Renewal
Deniz Ay, Mehmet Penpeciöğlü
- 40 **Küresel Gelişmelerin Kente Mekânsal Etkileri: Trabzon'da Arapların İkinci Konut Edinimi**
Spatial Effects of Global Developments on the City: Arabs' Second Housing Acquisition in Trabzon
Ceren Ünlü Öztürk, Zeynep Yılmaz Bayram
- 66 **Niğde'deki Rum Okullarının Korunması Üzerine Bir İnceleme**
An Investigation on Conservation of Greek Schools in Niğde
Gizem Özal, Fazilet Duygu Saban
- 97 **Modernin İzini Sürmek: Yok Olan Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Örneği Olarak Isparta Halkevi Binası**
Tracing the Modern: Isparta People's House Building as an Example of Lost Early Republican Architecture
Ülkü Çelebi Gürkan
- 138 **Kentlerde Yapı Bünyelerinde Açık ve Yeşil Mekânlar Üretme Gerekliliğinin Değerlendirilmesi**
Evaluation of the Necessity of Producing Open and Green Spaces in Buildings in the Cities
Günay Erdem, Oğuz Yılmaz
- 171 **Yenilenebilir Enerji Kullanımı ve Artırılmasına İlişkin Politika Önerileri: İstanbul Örneği**
The Policy Implications for the Deployment of Renewable Energy: The Case of Istanbul
Gökçe şenoğlu, Yelda Erden Topal, Betül Hande Gürsoy Haksevenler
- 197 **Hak Temelli Sürdürülebilir Gelişme Politikaları: Bir İnsan Hakkı Olarak Güvenli, Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Çevre Hakkı**
Rights Based Sustainable Development Policies: The Right to a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment as a Human Right
Onur Özkan

- 221 **Kentsel Tarımın Tarihsel Süreç İçinde Değişimi**
Changing of Urban Agriculture in the Historical Process
Okşan Tandoğan, Esen Gökçe Özdamar
- 252 **Kentin Temel Gıda Maddesi Olan Ekmeğin Üretim ve Tüketim Sürecinin Ekonomi Politikası**
The Political Economy of the Production and Consumption Process of Bread, the Staple Food of the City
Ahmet Yaman
- 280 **Bir Yenilikçilik Olarak Çok İşlevli Tarımın Gelişiminde Kurumsal Kapasitenin Rolü; İzmir Örneği**
The Role of Institutional Capacity in the Development of Multifunctional Agriculture as an Innovation; İzmir Case
Merve Yıldıztekin, Demet Erol
- 306 **İki Şehir İki Hikâye: Muhacir ve Mübadillerin Bilgi ve İnovasyonun Yayılmasına Etkisi ve Bölgelerin Ekonomik Gelişimine Katkıları**
Two Cities, Two Stories: The Impact of Immigrants and Exchange on the Diffusion of Knowledge and Innovation and Their Contribution to the Economic Development of the Regions
Fatih Altuğ, Mutlu Yılmaz
- 343 **Şehir Düşüncesinin Sistematiği Üzerine: İnsan, Toplum ve Devlet Bağlamında Farklı Paradigmatik Yaklaşımların Birlikte Yaşama Tasavvuru**
An Enquiry Concerning Systematic of Urban Thought: The Conception of Living Together of Different Paradigmatic Approaches in the Context of Human, Society and State
Yusuf Yalanız

KİTAP ELEŞTİRİSİ

- 374 **Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan**
Işıl Özbay Tarhan
- 374 **Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus**
Kemal Temel

DÜZELTME MAKALESİ

- 393 **Mardinli Bir Plancıdan "Mardin'de Zaman" Üzerine**
On "Time in Mardin" Through the Eyes of a Planner from Mardin
Aygün Erdoğan

- 419 **Yazarlara Notlar / Notes to Authors**

Takdim

Değişimin Kıyısında

Sofistike doğası ile kent, araştırmacılar için hem merak duyulan bir inceleme nesnesi hem de pek çok ilişki biçiminin ve etkileşimli sürecin anlaşılmasında heyecan uyandıran bir laboratuvar ortamı olmaktadır. Bu anlamda ekonomik, politik, toplumsal, ekolojik ve mekânsal çeşitliliğin kapsadığı tüm mecralarda kendisine yer bulan kent, sunduğu sınırsız problem alanı ve temas ettiği güncel konular ile epistemolojik tartışmalara ve yeni bakış açılarının geliştirilmesine imkân vermektedir.

Pandemi, iklim krizi, ekonomik buhran, politik ve toplumsal çatışmalar ile yaşadığımız geçiş süreci çarpıcı bir değişimin kıyısında durduğumuza işaret etmektedir. Dünün ve bugünün krizlerini doğuran gerekçeleri açıkça tanımlayarak, ümit vaat eden yeni bir gelecek inşa edebilmek için her anlamda yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması adına kentin çeşitlenen katmanlarında ve değişen ölçeklerinde yeni araştırmalar ile mevcut gerçekliğe mercek tutmak ve geçmişten bugüne eleştirel-sorgulayıcı bir yaklaşımı ortaya koymak hiç olmadığı kadar önemli bir hale gelmiştir.

2022 yılının bu ilk sayısı; kentin incelenmeye, yorumlanmaya ve çözüm üretmeye muhtaç sonsuz sayıdaki sorun alanlarının bir bölümüne yanıt aramaya çalışmaktadır. Böylelikle ufak ipuçlarıyla geleceğe dair bugünden notlar düşmek bu sayının temel amacını oluşturmaktadır. 'Değişimin Kıyısında' başlıklı sayımızda; neoliberal kentleşme yaklaşımının kente ve sosyo-mekâna farklı boyutlardaki etkilerinden, aynı yaklaşımın modern mimarlık üzerindeki yıkıcı gücüne ve bir insan hakkı olarak çevre hakkından, yine insanın varlığını sürdürebilmesi için hayati olan tarımsal üretimin çeşitli şekillerdeki ele alışlarına çok değerli çalışmalar yer almaktadır. Yazarlarımızın değerli katkıları ve ekibimizin özverili çabaları ile ortaya çıkan elinizde tuttuğunuz bu sayının, şehircilik yazınına katkı sunması ve hepimizin zihin dünyasında kente, topluma, çevreye dair yeni bakış açılarına ışık tutmasını umut ederiz. Keyifli okumalar dileriz...

Pınar Çobanyılmaz Öztürk

Dönüşümsüzlük ve Beklemek: Devlet Öncülüğündeki Kentsel Dönüşümün Kurumsal Darboğazları ve Güvencesiz Mekanları

*

Deniz Ay¹

ORCID: 0000-0003-2107-3500

Mehmet Penpecioglu²

ORCID: 0000-0003-2107-3500

Öz

Devlet önderliğinde yürütülen büyük ölçekli kentsel dönüşüm projelerinin işleyişleri her zaman öngörüldüğü ve vadedildiği gibi olmayıp çatışmalar ve belirsizlikler üretiyor. Kentsel dönüşümün yönetimi ve işleyişi konusunda çok sayıda akademik çalışma olmasına rağmen; projelerin niçin yıllarca ilerlemediği ve sonuç olarak güvencesiz kentsel alanların bir parçası haline geldiği konusu daha fazla araştırılmayı hak ediyor. Bu çalışma, dönüşüm alanı ilan edildiği halde yıllarca hedeflendiği gibi dönüştürülemeyen kentsel adacıklardan yola çıkarak, dönüşümsüzlüğün ortaya çıkarttığı “beklemenin siyasetini” ve bu sürecin sosyo-politik dinamiklerini inceliyor. Türkiye’deki üç büyük metropolden üç ayrı kentsel dönüşüm sürecinin (İstanbul Kadıköy Fikirtepe, İzmir Karabağlar, Ankara Mamak Akdere) karşılaştırmalı bir çözümlemesini yaparak; kentsel dönüşümün planlanmasında oluşan kurumsal darboğazlara, siyasal çekişmelere, yasalar ve davalar üzerinden yaşanan ihtilaflara odaklanıyoruz. Dönüşemeyen kentsel adacıklarda ortaya çıkan kronik bekleme biçimlerini ortaya koyarak; Türkiye’nin kentsel dönüşüm projelerinin, küresel Güney’e için kentleşme pratikleri ile önemli benzerlikler taşıdığını tespit ediyor ve yere-özü kentleşme deneyimlerinin kuramsallaştırılmasına katkıda bulunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: *Kentsel dönüşüm, beklemenin siyaseti, dönüşümsüzlük, kurumsal darboğazlar, Türkiye kentleşmesi.*

¹ Dr., University of Bern, Institute of Geography , E-mail: deniz.ay@giub.unibe.ch

² Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: mpembeci@gmail.com

Detransformation and Waiting: Institutional Bottlenecks and Precarious Spaces of State-led Urban Renewal

*

Deniz Ay³

ORCID: 0000-0003-2107-3500

Mehmet Penpecioglu⁴

ORCID: 0000-0003-2107-3500

Abstract

State-led urban renewal has been a “modus operandi” for transforming city parts to serve various objectives, including the reproduction of the built environment, maximizing returns to real estate, or changing the socioeconomic profiles of neighborhoods. However, large-scale urban renewal agendas do not necessarily unfold as projected. This paper introduces the term ‘detransformation’ to define the socio-political nature of this multifaceted and complex process of urban change that diverges from the intended outcome and intensifies the politics of waiting. By conducting a comparative analysis of three extreme cases of urban renewal operations from three major metropolitan cities in Turkey (Fikirtepe-Kadikoy in Istanbul, Karabaglar in Izmir, and Akdere-Mamak in Ankara), we explore the inherent institutional, political, and administrative mechanisms that impede the intended redevelopment outcomes. We identify the socioeconomic and legal dynamics that lead to the institutional bottlenecks in redevelopment planning and conclude that the reckless urban renewal implementation generates exceptions to the order of formal urbanization that is mainly shaped around the politics of waiting.

Keywords: *Urban renewal, politics of waiting, detransformation, institutional bottlenecks, Turkey’s urbanization.*

³Dr., University of Bern, Institute of Geography, E-mail: deniz.ay@giub.unibe.ch

⁴Dr., Bağımsız Araştırmacı, E-mail: mpembeci@gmail.com

Giriş : Dönüşümsüzlüğü anlamak için özgün bir adım⁵

Türkiye’de tamamlanamayan kentsel dönüşüm süreçlerinin ardındaki “muam- ma” nedir? Neden bazı dönüşüm girişimleri, dönüşümsüzlük kısır döngülerine hapsolüyor? Gösterilen ısrarlı çabalara ve harcanan özel ve kamusal kaynaklara rağmen, niçin pek çok kentsel dönüşüm projesi tıkanıyor veya başlangıçtaki hedef- lerinden uzaklaşıyor? Meselenin siyasal ve toplumsal düzlemlerdeki çoklu aktör yapısı, müzakerelere ve mücadelelere konu olan karmaşık kurumsal süreçleri, “dönüşümsüzlük” olarak tanımladığımız bu olgunun gerçekleşmesinde etkili oluyor. Öte yandan, dönüşümsüzlük olgusunu doğru çözümleyebilmek, kentleş- me süreçlerinin küresel Kuzey ve Güney bağlamlarındaki benzerlik ve farklılıkları- na mercek tutmayı gerektiriyor. Türkiye’den dönüşümsüzlük vakalarının ardında- ki dinamikleri ortaya çıkarmak ve özgün bir kuramsal yaklaşım geliştirebilmek için, küresel Güney’in kentleşme/kentsel dönüşüm deneyimlerden yola çıkmak gereki- yor.

Küresel Güney’de devlet öncülüğünde yürütülen çok sayıda kentsel dönüşüm girişimine rastlamak mümkün: Güney Afrika’da hükümetin 1999 yılında başlattığı suç oranlarını azaltmayı hedefleyen girişimi (Samara, 2005); Hong Kong’da hükü- metin 2000’de başlattığı eski mahallelerde kentsel çöküntüyü fiziksel yenileme aracılığıyla ortadan kaldırma çabaları (Adams ve Hastings, 2001); Hindistan’da hükümetin 2005’de başlattığı Jawarharlal Nehru Kentsel Dönüşüm Misyonu (Ma- ringanti, 2012; Ahuja, 2015); Brezilya’da hükümetin 2001’de onayladığı “City Sta- tue” başlıklı yasal çerçeve (Rolnik, 2013) belli başlı örnekler olarak sayılabilir. Küre- sel Güney’deki tüm bu başat kentsel dönüşüm deneyimlerinde yönetsel strateji- ler ve belirlenen hedefler-öncelikler farklılıklar taşısa da; ortak noktaları, devle- tin/hükümetin sahip olduğu öncü rol ve fiziksel yenileme aracılığıyla toplumsal ve ekonomik iyileşmenin sağlanacağına dair yaratılan beklentidir.

Türkiye, tarihsel olarak ortaya çıkan küresel Kuzey-Güney ayrışması bağla- mında bir geçiş coğrafyası olarak ele alınabilir. Bu nedenle, ülke kentleşmesinin özgün yanını anlamaya yönelik herhangi bir çaba, “Küresel Güney” deneyiminden çıkan sonuçlara başvurulmadığı takdirde eksik kalacaktır. Peki “Küresel Güney”in kentleşme anlamında özgünlükleri nelerdir? Öncelikle, küresel Kuzey olarak işaret- lenen ‘gelişmiş’ ülkelerde yüzyıllara yayılan modern kentleşme deneyiminden farklı olarak; küresel Güney coğrafyasında kentleşme süreci, özellikle neoliberal dönemde belirleyici bir faktör haline gelen sermayenin küreselleşmesinin de etki- siyle, birkaç on yıla sıkışmıştır (Bayırbağ, 2020). Ortaya çıkan sosyo-ekonomik dö-

⁵ Makalemizin geliştirilmesinde önemli rol oynayan hakemlere, kuramsal çerçevenin oluşturulmasında bizlere önemli katkılar yapan değerli meslektaşımız Mustafa Kemal Bayırbağ’a çok teşekkür ederiz.

nüşüm çok daha hızlı ve karmaşık bir biçimde ilerlerken kentleşmeye yön vermesi gereken kurumsal, hukuki ve fiziksel altyapı ile mülkiyet rejiminin yeniden inşası bu hızlı dönüşümün gerisinde kalmıştır. Dolayısıyla, enformel 'çözümler' bu bağlamda ortaya çıkarak kentleşmenin pratik ve kurumsal altyapısının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Roy 2005, 2009). Modern kentleşme için gerekli olan tutarlı bir hukuki/kurumsal düzenlemeyi hayata geçirmek, en azından başka bir ülkenin yasasını alıp hukuk sistemine ekleyerek aşılabilecek teknik bir mesele olarak görülebilir. Ancak bu hukuki/kurumsal çerçeveye sadık kalacak siyasi iradenin, siyaset yapma biçimlerinin ve bunlara temel oluşturacak devlet-toplum ilişkisinin dönüşümünün gerekliliği meselerin sosyopolitik kökenine işaret ediyor. İşte küresel Güney'de kentleşmenin özgünlüğü, önemli ölçüde burada devreye giriyor.

Sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle küresel Güney ülkelerinde devlet, erken kapitalistleşmiş küresel Kuzey ülkelere kıyasla, daha merkezi bir konumdadır. Kuzey'de devlet birincil olarak, önceden devralınmış yoğun ve kurumsallaşmış sermaye birikim sürecinin tıkanmalarını aşma rolünü üstlenir (Harvey 2005). Güney'de ise devlet kentleşmeye yasa yapıcı ve uygulayıcı rollerinin yanı sıra piyasa aktörü olarak da yön verirken, sermaye birikim sürecini başlatmak, bu süreci mekânsal olarak yayarak sermayenin alanını genişletme işlevlerini görür. Başka bir deyişle, devlet Güney'de, "sermayenin kentleşmesi" için kentsel rant üretimini başlatır veya tetikleyerek buna bir ivme kazandırır. Küresel Güney'de kentsel rant, yoksul ve dar gelirli geniş kitlelerin sosyal güvence aracı olarak görüp paylarını arttırmak istedikleri veya iddia ve inşa ettikleri yaşam alanlarını karşısında savunmak mecburiyetinde kaldıkları bir mekanizma halini alır. Dolayısıyla, Güney'de devletin yukarıdan aşağıya güçlü/otoriter müdahaleleri, aşağıdan yukarıya gelişen toplumsal talepleri/beklentileri/hareketleri etkiler ve bunların şekillenmesinde de rol oynar. Güney'de devlet sermaye birikimi için kentsel rant yaratan güçlü müdahalelerde bulunurken; toplum da bu ranttan ve yaratılan "kaynaktan" pay almak için örgütlenip müzakere edebilir veya bu müdahalelere karşı mücadele ve direniş sergileyebilir. Sonuç olarak küresel Güney'de devletin kentsel rant odaklı müdahaleleri ile toplumsal beklenti ve eğilimlerin oluşumu birbirinden izole süreçler değildir. Zamana yayılan müzakerelere dayanan bu karmaşık kentleşme biçimini çözümlenebilir için "beklemenin siyasetini" göz önünde bulundurmamak gerekiyor.

Türkiye'de kentsel dönüşüm üzerine yapılmış bir dizi değerli çalışma, dönüşüm politikasının oluşumu ve etkileri üzerine kapsamlı bir yazın oluşturdu. Türkiye'nin neoliberal birikim rejiminde kentsel dönüşüm süreçleri, yatırımcıyı merkeze koyan arz-yönlü bir yaklaşımla (Şengül, 2011; Yeşilbağ, 2016) veya devletin rolüne, yasal-yönetişel çerçevelerinin oluşturulmasına odaklanarak (Keskinok, 1997; Uzun, 2006; Balaban; 2008) açıklandı. Bunların yanında, kentsel dönüşümün toplumsal

yaşama ve kentsel mekâna etkileri üzerine çok sayıda çalışma yapıldı (Şen, 2005; Kurtuluş, 2006; Geniş, 2007; Türkün, 2014; Bektaş-Ata, 2021). Ayrıca, kentsel dönüşümdeki kurumsal süreçler, bu süreçlerde aktörler arasındaki yetki ve güç mücadelelerine odaklandı (Türkün, 2011; Demirtaş-Milz, 2013; Çavuşoğlu ve Struz, 2014; Kuyucu ve Danış, 2015; Ay, 2019). Kuyucu'nun (2018; 2020) Türkiye'de başarısız kentsel dönüşüm girişimlerini ele alan yakın tarihli öncü çalışmalarıysa, kurumsal koordinasyon eksikliği, imar/planlama mevzuatındaki çelişkiler, açılan davalar ve etkili toplumsal muhalefetin varlığını kentsel dönüşüm projelerinin tamamlanmasını engelleyen kilit unsurlar olarak ortaya koydu.

Çoğunlukla küresel Kuzey'in deneyimlerinden yola çıkan kuramlar üzerine inşa edilen bu yazın; bazı istisnalar dışında (Sakızlıoğlu 2014, Kuyucu 2018, Ay 2019, Yardımcı 2020), tamamlanmış olan ve çeşitli sonuçlar üreten projelere odaklandı. Ancak tamamlanamamış, planlama sürecinin belli bir aşamasında tıkanmış ve dönüşüm alanlarında yaşayanlar açısından mağduriyet yaratmış bu girişimlerin ardındaki siyaset, yönetsel taktikler, müzakereler ve mücadeleleri daha iyi anlamaya ihtiyaç olduğuna inanıyoruz. Bu makalemizde, tamamlanmamış, başta konulan hedeflerine ulaşamamış ve planlama sürecinin halen devam ettiği örnekleri irdeleyerek kentsel dönüşüm politikasının yarattığı bekleme hallerini ve kısır döngüleri açıklayabilecek yeni bir yaklaşım sunuyoruz.

Araştırmamızda çoklu vaka analizi yöntemini kullanıyoruz. İncelediğimiz üç vakayı belirlerken, kentsel dönüşüm sürecinin başlamasından itibaren geçen süre, dönüşüm alanlarının büyüklükleri gibi benzerliklerin yanı sıra; bu örneklerde farklı kamu kurumlarının rol almış olmasını göz önünde bulundurduk: Büyükşehir Belediyelerinin yetkisinde başlayan; ancak süreç içerisinde yetkili kurumların değiştiği Fikirtepe, Kadıköy/İstanbul ve Akdere, Mamak/Ankara örnekleri ve başından itibaren Çevre ve Şehircilik Bakanlığı yetkisinde yürütülen Karabağlar/İzmir örneği. Bu üç örneğin karşılaştırmalı bir çözümlemesini yaparak, kentsel dönüşüm projelerini sürüncemede bırakan ve tasarlanan dönüşüm hedeflerinden uzaklaştıran kurumsal ve siyasal dinamikleri inceliyoruz.

İncelememize dayanak oluşturan temel veriler, uluslararası kaynaklı araştırmalardan derlenmiştir. Öncelikli olarak, üç örneğin planlama ve politika süreçlerine ilişkin dokümanların içerik analizi ve ulusal haber kaynaklarının taranması yapıldı. Yazarların yıllara yayılan saha araştırmalarından derlenen nitel veriler (2014 ve 2017-2018 yıllarında Karabağlar, İzmir'de; 2018-2019 yıllarında Akdere, Mamak/Ankara'da gerçekleştirdiğimiz derinlemesine görüşmeler) birleştirilerek çalışmanın bulgusal temeli oluşturuldu. Fikirtepe vakasının verileri ise mahalle dernekleri temsilcileriyle yaptığımız derinlemesine görüşmelerin deşifreleri; resmi planlama belgeleri, basılı ve görsel medya kaynaklarının taranması ile oluşturuldu.

Birincil ve ikincil verileri birleştirerek oluşturduğumuz kapsamlı veri seti, kararlı konumda yer alan siyasetçiler ve bürokratlar, yatırımcılar, dönüştürülmeye çalışılan alanlarda yaşayanlar, mülk sahipleri, meslek odaları ve mahalle derneklerinden temsilcilerin kentsel dönüşüm süreçlerine dair deneyim ve yaklaşımlarını kapsamaktadır. Bu farklı kesimler ile yapılan görüşmelerde, dönüşüm sürecine ilişkin hâkim stratejileri ve eylemleri, müzakere ve mücadele ilişkilerini, değişen koşullar karşısında farklılaşan eğilim ve beklentileri çözümlenmeye dönük sorular yöneltildi.

Yazımızın bundan sonraki ikinci bölümünde, küresel Güney üzerine gelişen yazından yola çıkarak; “dönüştürsüzlüğün” ve “beklemenin siyasetinin” kuramsal dayanaklarını ortaya koyuyoruz. Üçüncü bölümde üç ayrı kentsel dönüşüm alanının yıllara yayılan “dönüştürsüzlük” süreçlerini ortaya koyuyoruz. Dördüncü bölümde ise, bu vaka incelemelerinden elde ettiğimiz ortak ve farklılaşan bulgular temelinde, “beklemenin siyasetini” tartışıyoruz. Beşinci ve son bölümde, bulgularımızın altını çizerek, geleceğe dönük araştırmalar için önerilerde bulunuyoruz.

Kuramsal çerçeve: Kurumsal darboğazlardan beklemenin siyasetine

Pek çok küresel Güney ülkesinde olduğu gibi, Türkiye’de de kentsel dönüşümün devlet öncülüğünde gerçekleşmesi hedefleniyor ve tarihsel arka plan, devletin baskın rolünün gerekçelerini ortaya koyuyor. Türkiye’de 1950’lerden itibaren benimsenen liberal ekonomi ve ticaret politikaları eşliğinde artan kırdan kente göçün hızına, konut stoğu ve kentsel altyapının yetişememesi, enformel kentleşmenin baskınlığını arttırdı. Türkiye’de 1950-1980 dönemi boyunca özellikle büyük kentlerin çeperlerinde, imarsız kamu arazilerinde gerçekleşen enformel yerleşimler, 1984 yılındaki “İmar ve Gecekondu Mevzuatı” ile birlikte kent dokusunun bir parçası olarak yasalar önünde tanınarak kamu kurumlarınca tolere edilmesinin yolu açıldı. 1990’lı yıllar boyunca gerçekleştirilen “ıslah imar planları” ve devletin kentleşme politikasında hakimiyetini koruyan “gecekondu siyaseti”, enformel kentleşme olgusunun kentsel siyasette canlı kalmasını sağladı (Buğra, 1998; Tekeli, 2001; Şen-yapılı, 2004, İban 2020). Devlet ve yurttaş arasında müzakereleri ve klientalist ilişkileri hakim kılan bu enformel kentleşme deneyimi, çeşitli devamlılıklar ve kırılmalar ile, neoliberal birikim rejimi altında da varlığını sürdürüyor. Bir yandan, imar affi niteliğinde yeni yasal düzenlemeler devreye sokulurken; diğer yandan, kentsel mekânın piyasadaki meta değeri öne çıkartıldı (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001; Keskinok, 2006; Şengül, 2009).

Kentsel yenileme/dönüşüm üzerine yapılan çalışmaların büyük bir kısmı, dönüşümü neoliberal politikaların ürünü olarak görme eğiliminde (Candan ve Kollu-oğlu, 2008; Lovering ve Türkmen, 2011; Penpecioglu, 2013; Eliçin 2014). Bu çalışma-

larda “neoliberal kentleşme”, kentsel hizmetlerin özelleştirilmesi, mekanların metalaştırılması ve mutenalaştırılması ile birlikte devletin düzenleyici rolünün yeniden yapılandırılmasına atıfla çözümleniyor (Kuyucu ve Ünsal 2010; Türkün, 2014; Sakızlıoğlu ve Uitermark, 2014; Alkan 2015; Kayasü ve Yetişkul, 2016; Serin vd., 2020; Uzun, 2020). Ancak, bu çalışmaların öne sürdüğü gayrimenkul rantı temelli açıklamalar ve yasal-kurumsal çerçevelerdeki değişim, sanayi devrimi ekseninde kentleşen küresel Kuzey’in bağlamı üzerine oturuyor. Erken kapitalistleşen küresel Kuzey ülkelerinde neoliberal politikaların temelinde; liberal demokratik düzenin, istikrarlı hukuk sisteminin, düzenli işleyen arazi ve konut piyasasının ve kapsamlı mekansal planlamanın önem taşıdığı varsayımları bulunuyor (Yiftachel, 2020). Ancak geç kapitalistleşen küresel Güney kentleri bağlamında bu varsayımlar geçerli değil.

Türkiye’de olduğu gibi, istikrarlı liberal demokratik sistemin bulunmadığı, hukukun üstünlüğünün ve teknik rasyonaliteye dayalı mekansal planlamanın belirleyici olmadığı bağlamda neoliberal kentleşmenin popülist (Demiralp, 2018), otoriter (Eraydın ve Tasan-Kok, 2013; Alkan 2015; Erensü ve Karaman, 2017; Geniş, 2020) ve İslami (Karaman, 2013) öğelerle desteklendiği daha önce ortaya atılmıştır. Bu çalışmalardaki önermelerin ortak noktası Türkiye’deki neoliberal kentleşmenin küresel Kuzey’deki örneklerden ayıran özellikler taşımasıdır. Türkiye’yi küresel Kuzey ile benzeştiren nokta, pek çok küresel Güney ülkesine göre daha erken ortaya çıkmış ve görece (hukuki-kurumsal anlamda) oturmuş bir planlama geleneğine ve formel siyasi temsil/hak arama mekanizmalarına sahip olmasıyken; devletin refah üretimindeki ve paylaşımındaki merkezi rolü ve buna ilişkin toplumsal beklentilerin yüksekliği (dolayısıyla hukuki-kurumsal bağlamın müzakereye açıklığı) açısından Güney’e daha yakın olduğunu düşünüyoruz. Türkiye’de ilkesel olarak formel bir hukuk/kurumsal düzen var olsa bile, pratikte hakların yasa önünde tanınması ve projelerin mevzuata uygun şekilde uygulanması açısından düzensiz sonuçlar ortaya çıkıyor. Kimi örneklerde “başarılı” (tamamlanmış) dönüşüm projeleriyle karşılaşılırken, kimi örneklerde tıkanma olgusu görülüyor; kimi örneklerde politika süreçleri sorunsuz ilerlerken, kimi örneklerde ise siyasa felci yaşanıyor.

Türkiye’de tamamlanamayan ve sürüncemede kalan kentsel dönüşüm girişimlerini, “dönüşümsüzlük” örnekleri olarak kavramsallaştırmayı öneriyoruz. Özellikle son 10 yıldır, hükümetin onayıyla resmileşen kentsel dönüşüm alanı ilan, devlet/hükümet önderliğindeki dönüşüm süreçlerinin resmi başlangıcı olarak kabul edilebilir. Ancak, üst ölçekli mekansal planlara uygun dönüşüm projeleri geliştiril(e)memesi; müteahhitler ve mülk sahipleri arasında yaşanan anlaşmazlıklar; planlara karşı açılan davalar; projelerin finansmanında ortaya çıkan sorunlar ve yaşanan yerinden edilme süreçleri nedeniyle dönüşüm girişimlerinin duraklaması-

tıkanması çokça gözlenen çarpıcı bir olgu haline almıştır⁶. Bir yerleşim alanı resmi olarak “dönüşüm alanı” ilan edilmesine rağmen, kentsel dönüşüm süreci belirsizliklerin hakimiyetinde şekillenebiliyor. Bu belirsizliklerin çoğunlukla devlet içerisindeki karar-alıcılar tarafından yaratıldığını; devlet ve yurttaş arasında bir “bilgi asimetrisi” oluşturarak dönüşüm alanlarında yaşayan yurttaşı mağdur edebilen sonuçlar ürettiğini vurgulamak gerekiyor (Kuyucu, 2013; Ay, 2019; Penpecioglu vd., yakında yayınlanacak). Belirsizliğin kaynağını oluşturan başlıca unsurlar, dönüşümün hedefi ve ne zaman başlayacağı; dönüşümün nasıl uygulanacağı ve hangi yasal-yönetmelik araçların kullanılacağı; dönüşüm sürecinde mahallede yaşayanların nasıl bilgilendirileceği; şeffaflığın ve katılımın nasıl sağlanacağı ve yaşayanların hak sahipliğinin nasıl tanımlanacağı konularıdır. Kentsel dönüşüm alanlarında yaşayanlar, adil ve tutarlı kararlar ile yönlendirilmenin aksine, dağınık, çatışmalı ve kaotik bir politika ekosistemi içerisinde çoklu belirsizlikler ile yüzleşebiliyor (Penpecioglu vd., yakında yayınlanacak).

Böylesine dağınık ve belirsizlikler üreten bir politika bağlamında “beklemek” baskın bir deneyim olarak karşımıza çıkıyor. “Beklemenin siyaseti” ilk olarak 2000’li yıllarda Hindistanda genç işsizler üzerine yapılan bir çalışma kapsamında geliştirilmiştir (Bknz. Jeffrey, 2008). Daha sonrasında bu kavram küresel Güney üzerine odaklanan çok sayıda araştırma kapsamında kullanılmıştır. Bunlara paralel biçimde, biz de, bu kavramsal çerçevenin günümüz Türkiye’sinde kentsel dönüşüm/dönüştürsüzlük olgusunu irdelemek için çözümleyici olanaklar sunduğunu düşünüyoruz. Öte yandan, elbette ki yurttaşın “bekleme deneyimi” sadece günümüzdeki kentsel dönüşüm örnekleri ile sınırlı değil. Geçmişte, farklı tarihsel dönemlerde Türkiye kentlerinin dönüşümünde bekleme deneyimi vardı ve bunlar çeşitlenen/farklılaşan siyasal ve toplumsal dinamiklerle biçimlendi. Ancak geçmişe dönük tarihsel bir analiz bu makalenin kapsamını dışındadır.

Lefebvre’e (2002) göre beklemek modern gündelik hayatın belirgin özelliklerinden biri. Özellikle devlet bürokrasinin derinleşmesi ve kentlerin kalabalıklaşmasıyla birlikte gündelik hayatın mekanları içerisinde beklemek daha da sıradanlaşmıştır (Cordbrige, 2004). Ancak beklemenin eşitsiz bir coğrafyası var. Jeffrey’nin (2008) “kronik bekleme” olarak tanımladığı ve insanların yıllar, belki de bütün hayatları boyunca beklemek durumunda kaldığı örnekler özellikle küresel Güney bağlamında gözlemleniyor. Uluslararası göçmenlerin, kamplarda veya gözetli merkezle-

⁶ Kentsel dönüşüm alanı ilan edildiği halde yukarıda belirtilen çeşitli nedenlerle “dönüştürsüzlük” örnekleri haline gelen pek çok vaka vardır. Bursa’nın Osmangazi ilçesindeki Akpınar-1050 Konutlar (Ay 2019); İzmir’in Bayraklı ilçesinde Cengizhan, Alparslan ve Fuat Edip Baksı mahalleleri (Ay 2016); Gaziantep ilçesinde Aktepe ve Emrez mahalleleri; İstanbul’un Güngören ilçesinde Tozkoparan mahallesi gibi örnekler sıklıkla yerel ve ulusal medyanın gündemine taşınmıştır. Bu örnekler dışında başka birçok örnek sıralamak mümkündür.

rinde göçmen statülerinin belirlenmesi için yaşadıkları bekleme deneyimlerinden yola çıkarak Bayart (2007) beklemenin “madun” deneyiminin temel yapıtaşlarından biri olduğunu ortaya koyuyor. Madun kesimler, belirsizlik biçiminde tezahür eden zamansal-mekansal bir sıkışma içine hapsolabiliyor. Kronik bekleme üzerine gelişen yazının özellikle küresel Güney örneklerinden araştırmalar yoluyla oluşması şaşırtıcı değildir (Appadurai, 2001; Bayart, 2007; Jeffrey vd., 2008).

Kronik beklemeye biçimlerini ortaya çıkaran erteleme, geciktirme ve engel olmanın bir yönetim taktiği olarak kullanıldığına işaret ederek “beklemenin siyasetini” kavramsallaştıran çalışmalar karşımıza çıkıyor (Yiftachel, 2009; Oldfield ve Greyling, 2015; Joronen, 2017). Hindistan’daki işsiz/iş bekleyen kitleleri araştıran Jeffrey’e (2008) göre kronik beklemenin dört temel biçimi var: (1) artık zaman; (2) artan endişe; (3) kayıp zaman, (4) panik ve eylemsizlik. “Artık zaman”, ne zaman biteceği bilinmeyen, bir şeylerin olması beklenen sonsuz bir askıda kalma hali anlamına gelirken; “artan endişe”, korku veya yüksek beklentilerle duyulan kuvvetli isteğin şimdiki zaman algısını aşındırarak yarattığı eksiklik ve güvensizlik hissi olarak tanımlanmaktadır. “Kayıp zaman”, bekleme süresinin uzamasıyla endişenin artması ve geride kalmışlık algısına; “panik ve eylemsizlik” ise, aciliyet algısının ve kriz beklentisinin ortaya çıkarttığı paniğin beklenmedik şekilde eyleme geçme yetisini köreltmesine işaret etmektedir. Bu kronik bekleme biçimleri birbirini takip edebileceği gibi, birbiriyle içiçe geçmiş şekillerde de yaşanabiliyor (Jeffrey, 2008).

Kentsel dönüşüm süreçlerinin zamansallığını inceleyen ve mekan analizlerine zamansallığın siyasetini entegre eden çalışmalar küresel Kuzey bağlamında da ortaya atılmıştır (Raco vd. 2008, Wallace 2015, Moore-Cherry ve Bonnin 2020). Ancak bu örneklerde öne çıkan zamansallık, kentsel dönüşüm süreçlerinin ve uygulanan projelerin sonuçlarının farklı gruplar üzerindeki etkilerinin ortaya konması için bir başka önemli boyut olarak ele alınıyor. Beklemenin siyasetine odaklanan yazını oluşturan çalışmaların sağladığı teorik katkı ise kronik beklemenin başlı başına politik deneyim olarak tanımlanarak, sistematik olarak ortaya çıkan yönetsel bir taktik olduğu iddiasının bulgularla desteklenerek geliştirilmesi oluyor.

Beklemenin siyasetini kentleşme bağlamında inceleyen Joronen (2017) İsrail yönetimindeki belediyelerinin, Filistin halkının imar ve inşaat izinlerini sistematik olarak bekleterek onları güvencesiz mekanlara sıkıştırdığını ve bunu bir “kolonyal yıldırma ve kontrol taktiği” olarak kullandığını ortaya koyuyor. Beklemenin mekansallığının ortaya konduğu diğer çalışmalar ise, Güney Afrika’daki “apartheid rejimi” sonrasında, sosyal konut projelerini bekleyen kent yoksullarının, enformel çalışma ve yerleşim alanlarına sıkışan deneyimlerini, yurttaşlık ve kent haklarının pratik karşılığı ve beklemenin mikro-siyaseti olarak inceliyor (Oldfield ve Greyling, 2015; Mujere, 2019; Pakleppa, 2019). Bekleten kamu kurumları ve bekletilen yurttaş-

ların gündelik mekansal deneyimlerini inceleyen bu çalışmaların bir diğer ortak noktası da, birey deneyimlerine odaklanan etnografik çalışmalar olmaları. Mevcut yazında beklemenin makro-siyasetini ve bunun yarattığı sosyal ve mekansal koşulları inceleyen bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu çalışmamızla, beklemenin siyasetinin mekansallığını tartışan yazına, politika analizi yaklaşımını getirerek; kamu otoritesi, yatırımcı ve dönüşüm alanlarında yaşayan yurttaş arasında şekillenen kentsel dönüşüm projeleri bağlamında beklemenin makro-siyasetini inceleyerek katkı sağlıyoruz.

Beklemeyi, karar-alıcıların yurttaşlar üzerinde hakim kıldığı bir “umut üretme siyasetinin” aracı ve sonucu olarak da düşünmek mümkün (Lindroth ve Sinevaara-Niskanen, 2019; Bayırbağ vd., yakında yayınlanacak). Kentsel dönüşümde toplumsal taleplerinin karşılanacağına dönük beklentiler yaratmak, yurttaşın karar-alıcıları destekleyerek umut içerisinde beklemesini sağlarken; bekleme sürecinin uzaması ise, umudu zayıflatarak mağduriyet hissini güçlenmesine neden oluyor. Türkiye’de kentsel dönüşüm bağlamında çeşitlenen biçimlerde beklemeyi gözlemliyoruz: Dönüşüm alanında yaşayanlar dönüşüm projesi hakkında bilgilendirilmeyi bekler; proje geliştirilmesini bekler; mahallede yaşayanlar ve meslek örgütleri itiraz için planların askıya çıkmasını bekler; planlara dava açıldıysa proje yürütücüleri mahkemenin kararını bekler; planlar onaylanırsa mahalledeki mülk sahipleri yıkımı bekler; yeni inşaatlar başladıysa inşaatın bitmesini bekler. Tüm bu bekleme döngüsü, bu duruma mahkum olanlar için maddi ve psikolojik maliyetler yaratmanın yanında, toplumsal bölüşüm ilişkilerinde (mekansal) adaletsizlikler üreten bir mekanizmaya dönüşüyor.

İddialı ve büyük ölçekli pek çok kentsel dönüşüm projesinin sistematik olarak duraklamasını veya “rafa kalkmasını”, Kuyucu (2018; 2020) kurumsal koordinasyon eksikliğine neden olan unsurlar temelinde açıklıyor. Bu açıklamaya göre, kurumsal koordinasyon eksikliğinin uygulamadaki karşılığı, yerel ve merkezi yönetimler arasındaki siyasi çekişme, karmaşık yasal çerçeve ve bu koşulların sonucu olarak yükselen toplu itirazlar ve açılan davalar olarak özetlenebilir. Merkezi yönetim tarafından birbiri ardına yayınlanan “uygulama yönetmelikleri” ile karmaşılaşmaya devam eden yasal çerçeve ile iktidar ve muhalefet partileri arasındaki çekişmenin yerele yansımaları, Türkiye’de pek çok kentsel dönüşüm projesini olumsuz etkilemiştir (Kuyucu ve Danış, 2015; Kuyucu, 2018; Ay, 2019). Kuyucu (2018; 2020) kentsel dönüşümün tıkanma sebeplerinden biri olarak “etkili toplumsal muhalefet ve dava yoluyla hukuki mücadele” süreçlerine vurgu yapıyor. Resmi olarak planlama sürecine davet edilmeyen yurttaş, itirazını dava yoluyla ifade ediyor; yerel ve merkezi yönetim arasındaki çekişmenin yarattığı siyasi boşluktan da yararlanarak örgütleniyor (Ay, 2019). Kuyucu’nun (2018; 2020) kurumsalcı analizi, dava

süreçlerini, yasal-yönetmelik düzenlemelerin istikrarsızlığını ve bunların etkilerini kapsamlı biçimde ortaya koyuyor; ancak tüm bunların ardındaki siyasal dinamikleri ve dönüşümsüzlüğe maruz kalan yurttaşın toplumsal yatkınlıklarını açıklamakta yeterli olmayabiliyor.

Bu makaledeki temel argümanımız şudur: Türkiye’de dönüşüm alanı ilan edilmiş kentsel adacıklarda yaşayanlar için ortaya çıkan kronik bekleme süreçleri, tıkanan kentsel dönüşümde beklemenin siyasetini hakim kılıyor. Kentsel dönüşüm, bu tür örneklerde, tüm taraflar için bir kaybet-kaybet senaryosu üretiyor. Dönüşümsüzlük, bu projelere zemin sağlayan yasal-kurumsal çerçevenin içindeki tutarsızlık ve boşluklardan çok, bu projelerin yarattığı beklentiler ve verebildikleri arasındaki mesafenin tetiklemiş olduğu çatışmalı müzakere nedeniyle; özellikle de bu mücadelenin mevcut yasal-kurumsal çerçeve içindeki çatlaklar üzerinden yürütülmesiyle ortaya çıkıyor. Özetle, dönüşümsüzlük hukuki sistemin evrensel aksaklığından çok dönüşüm süreçlerinin siyasi müzakere ve pazarlığa açık olmasından kaynaklanıyor ve çatışmalı işleyen, kaybet-kaybet mantığını hakim kılan beklemenin siyasetinin bir ürünü haline geliyor. Bu siyasetin mantığını anlayabilmek ve kentsel dönüşümün taraflarının izlediği strateji ve taktikleri çözümlenebilmek için, Jeffrey’in (2008) önermiş olduğu dört farklı bekleme biçiminin yol gösterici olacağını ileri sürüyoruz.

Dönüşümsüzlüğün toplumsal ve mekansal sonuçlarını kavrayabilmek için, dönüşüm alanlarında yaşayan yurttaşın deneyimine ve karar-alıcılarla kurulan ilişkiye daha yakından bakmak ve bunların siyasi anlamını çözümlenmek gerekiyor. Örneğin, yukarıdan aşağıya dayatılan projeleri dava açarak belirsiz bir süre için durdurma kapasitesinin mahalle ölçeğinde geliştirilmesi siyasal bir kazanım olmanın yanı sıra; mahalleliler için artan endişe ve kayıp zaman biçimlerindeki kronik bekleme süreçlerine de dönüşüyor. Dönüşümü mümkün kılacak imar planlarının idare mahkemelerince, çoğunlukla planlama mevzuatına uygun olmamak gibi teknik nedenlerle iptali, kentsel dönüşüm baskısını ortadan kaldırmıyor; aksine, bu baskıyı sadece öteliyor. Bütün bu faktörlerin yanı sıra, gerçek anlamda deprem riski altındaki yerleşim alanlarında çeşitli nedenlerle tıkanan dönüşüm süreçleri, mahalleliler arasında panik ve eylemsizlik yaratarak bir başka kronik bekleme sürecine de zemin hazırlıyor. Öte yandan, tüm bunlar, Türkiye’nin kentsel dönüşümde küresel Güney kentleşmesiyle kurduğu benzeşimleri açığa çıkarıyor. Kentsel dönüşümde bekle(t)mek, bir yandan siyasi iktidar için umut üretme siyasetinin bir aracı iken; diğer yandan bekleme süreci uzadıkça yurttaş kısır döngülere hapseden mağdur edici bir siyaset halini alıyor. Sıradaki bölümde, beklemenin siyasetinin hakim olduğu üç farklı kentsel dönüşüm projesinde ortaya çıkan kurumsal darboğazları, bunların nedenlerini ve ortaya çıkan kronik bekleme biçimlerini irdeliyoruz.

Kentsel dönüşümün kurumsal darboğazları: Vaka incelemeleri

Makalemizde üç vaka üzerinden, kentsel dönüşümün farklı aşamalarda duraksadığı durumları ve bunların hakim kıldığı çeşitli kronik bekleme biçimlerini inceliyoruz. İlk olarak, İstanbul'un Kadıköy ilçesinde bulunan, Fikirtepe ve çevresindeki 134 hektarlık dönüşüm alanıyla ilgili bulguları paylaşıyoruz. Fikirtepe, farklı yasal çerçeveler denenmek suretiyle, 2005 yılından beri dönüştürülmeye çalışılan geniş bir alan. Halihazırda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nun sorumluluğunda olan kentsel dönüşüm süreci, kurumsal darboğazları ve farklı bekleme biçimlerini anlamak için zengin bir örnek. İkinci olarak, İzmir'in Karabağlar ilçesindeki 15 mahalleyi kapsayan 540 hektarlık oldukça büyük bir alanda, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın yürüttüğü ve 2012 yılından beri süregelen; ancak Bakanlık ve mahalle dernekleri arasında siyasi bir inatlaşma şeklinde tezahür eden dönüşüm sürecini inceliyoruz. Son olarak, Ankara'nın Mamak ilçesindeki Akdere Mahallesi'nde 2000'lerin başından beri Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin gündeminde olan; ancak bütüncül bir dönüşüm projesi yapılamayıp, 2012 sonrasında piyasa öncülüğünde gerçekleştirilmeye çalışılan parçacıl dönüşümü ele alıyoruz.

Her üç dönüşüm alanında, yerleşimlerin tarihsel oluşumu ve sosyo-ekonomik yapıları benzerlikler gösteriyor. 1960'lardan itibaren göç ve gecekondulaşma süreçleriyle içiçe şekillenmiş bu yerleşim alanları, özellikle 1980'lerden itibaren ıslah imar planlarıyla gecekondu dokusunun kısmen yenilendiği, genel anlamda göç-gecekondulaşma döngüsü ile biçimlenmiş ve günümüze kadar göçmenler ve kent yoksullarının yoğunluklu olarak yerleştikleri mahalleler olmuşlardır. Bu vakaları seçmemizin sebebi, benzerliklerinin yanı sıra, taşıdıkları farklılıklar nedeniyle dönüştürsüzlüğe yol açan kurumsal darboğazları ve yıllara yayılan beklemenin siyasetini anlayabilmek için zengin olanaklar sunmalarıdır. Her üç vaka üzerine bulgularımızı paylaşırken; öncelikle dönüştürsüzlüğün arka planını ve alanlardaki mevcut durumu; sonrasında dönüştürsüzlüğe neden olan kurumsal darboğazları ve son olarak da ortaya çıkan kronik bekleme biçimlerini ortaya koyacağız.

Fikirtepe Kadıköy, İstanbul

Dönüştürsüzlüğün arka planı

Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm süreci 2005 yılında, Kadıköy merkez ve E-5 otoyolu ara bölgesindeki nazım imar planlarının İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce onaylanması ile başladı. 134 hektar büyüklüğünde ve 4 mahalleyi kapsayan bu alan, ilk olarak "özel proje alanı" ilan edildi. Kentsel dönüşümün hükümet politikalarında ağırlık kazanmasıyla birlikte; 2007 yılında, Fikirtepe "kentsel dönüşüm alanı" ilan edildi. 2011 yılında, Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanan uygulama imar planına göre afetlere dayanıklılık ve sosyo-ekonomik entegrasyon, dönüşüm projesinin hedefleri arasına girdi (Akın ve Türkün, 2019). 2013 yılında, dönüşüm alanının yasal dayanağı bir kere daha değişerek bu sefer de 6306 sayılı kanun kapsamında ve Bakanlar Kurulu onayı ile "riskli alan" ilan edildi. 2017 yılına gelindiğinde, Fikirtepe'deki planlama yetkisi "uygulama sürecinin daha sağlıklı ve hızlı gelişmesi için", Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aktarıldı (Ünver ve Suri, 2020). Buna göre, planlama aşamasında dönüşümün yasal dayanağı 2005'ten 2017'ye kadar üç temel şekilde değişirken; proje alanındaki idariyet yetki de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nden Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na geçmiş oldu.

Dönüşüm alanındaki mevcut durum

Fikirtepe'deki proje alanı 61 yapı adasına bölünmüş ve bunun sonucunda proje alanındaki bütünlük ortadan kaldırılarak paydaşların karşılaştığı problemler de çeşitlenmiştir. Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Derneği'nin (Fikentder) paylaştığı bilgilere göre, 2019 Haziran ayı itibarıyla proje yapı adalarının yalnızca dörtte birinde (16 proje adasında) projeler tamamlanıp yeniden yerleşim başlamışken, proje alanının yarısına yakınında (28 proje adasında) halen konutlar boşaltılmamış ve yıkılmamış durumdadır (FikirtepeHaber, 2019). Geriye kalan yedi proje adasında inşaat devam ederken, 10 proje adasında ise yıkımlar gerçekleşmiş; ancak dönüşüm adına başka bir somut adım atılmamıştır. Kentsel dönüşümün dört farklı aşamasının da Fikirtepe'de yaşanmakta olduğunu görüyoruz: (1) yıkılmamış ve boşaltılmamış yapılar, (2) boşaltılmış ama yıkılmamış yapılar, (3) yıkılmış ancak yeni inşaatla başlanmamış alanlar ve (4) yeni inşaatlar tamamlanıp yeniden yerleşimin başladığı alanlar bulunuyor. Bu çeşitlilik, Fikirtepe bağlamında gerçekleşen kronik bekleminin farklı biçimlerinin birbirine paralel ve bazen de birbirleriyle kesişen şekillerde yaşanmasına yol açıyor.

Dönüşümsüzlüğün kurumsal darboğazları

Fikirtepe dönüşüm alanında hakim olan parçalı yapı, dönüşümsüzlüğe neden olan kurumsal darboğazları da çeşitlendiriyor. 15 yıldır süregelen

dönüşümsüzlükte, Kuyucu'nun (2018; 2020) belirttiği imar/planlama mevzuatındaki boşluklar ile hukuki ve kurumsal karmaşa faktörlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Fikirtepe örneğindeki tıkanmada, bu iki faktörün dışında, değişen makro-ekonomik dengeler ve inşaat sektöründeki denetleyici ve düzenleyici mekanizmaların eksikliğinin de etkisi var. Özellikle, "boşaltılan ancak yıkılmayan", "yıkılan ancak yeni inşaatın başlamadığı" ve "inşaatın başladığı ancak yarım kaldığı" proje adalarındaki darboğazın kaynağı, idari ve finansal açıdan yetkin olmayan birçok yüklenici firmanın Fikirtepe'deki dönüşüme katılmasına engel olacak herhangi bir yasal düzenlemenin bulunmaması. Ekonominin yapısal kırılma eğiliminin tetiklediği kriz ile birlikte inşaat maliyetlerinin artması; proje alanında verilen emsallerin siyasi baskı sonucu düşürülmesi; tüm bunların azalan kârlılık ile birleşmesi sonucunda, bazı yüklenici firmalar iflas etti. Hak sahiplerine vad edilen konutların inşasının yarım kalmasının yanı sıra; evlerinden olan mahalle halkının 6306 sayılı kanuna göre yasal hakları olan kira desteği de kesildi (Olcan, 2019).

Kronik bekleme biçimleri: Bakanlık, yurttaş, belediye

Fikirtepe'deki dönüşümsüzlüğün hakim kıldığı beklemenin siyaseti, merkezi yönetim/bakanlık, mahallede yaşayanlar, yerel yönetim ve yüklenici firmalar arasındaki ilişkinin seyrini belirliyor. Merkezi yönetimin yıllar içinde Fikirtepe'deki dönüşüm için verdiği mesajlara bakıldığında; sürekli yinelenen bir "dönüşüm müjdesi" söylemi hakim (Anadolu Ajansı 2016; Anadolu Ajansı, 2014). Mevcut durumda yıllardır somut bir ilerleme sağlanmadığı dikkate alındığında; projenin sorumluluğunu taşıyan devlet kurumu olarak Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın oluşan koşullar sebebiyle eylemsizliği bir kronik bekleme biçimi olarak sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Hükümetin siyasi çıkarları ve iktidar çevrelerine yakın inşaat şirketlerinin hükümet ile örtüşen ekonomik çıkarları düşünüldüğünde; Fikirtepe'deki durumun bir tür "çözümsüzlük" haline hapsediği görülüyor (Olcan, 2019). Bu çözümsüzlük halinin aynı zamanda sorumlularından biri olan hükümet, girişimleri "başarısız" oldukça, dönüşüm için kurumsal ve gerçekçi bir senaryo üretmekten uzaklaşıyor. Bu açıdan, bir tür "eylemsizlik" hali içerisine sıkışıyor. Mevcut ekonomik kriz koşullarının ve gayrimenkul rantı önceliğini terk etmenin siyasi sonuçlarını göze alamamanın da; bu eylemsizlik halinde etkili olduğu söylenebilir.

Dönüşümsüzlüğün yarattığı güvencesizliği en yoğun yaşayanlarsa yine Fikirtepeliler. Kentsel dönüşümü 15 yıldır bekleyen mahalleli, bu süreçte

tabandan örgütlenerek haklarını savunmak ve mağduriyetlerini duyurmak için çeşitli mahalle dernekleri kurdu (Fikentder, Fidem, Fikirder ve Yenifikirder). Mahalle derneklerinin temel faaliyetleri olarak kamuoyunu Fikirtepe’de yaşanan süreçle ilgili bilgilendirmek; hükümet ve belediye ile görüşmeler yaparak çözüm taleplerini aracısız dile getirmek ve bu yolla siyasi baskı oluşturmak; protesto ve eylemler düzenleyerek kamuoyu desteği sağlamak sayılabilir. Bu açıdan, Fikirtepeliler’in kronikleşen bekleme deneyimlerini pasif öznel olarak yaşamadıkları görülüyor⁷. Ancak mahallelilerin tüm faaliyetlerine ve mücadelelerine rağmen; Fikirtepe’deki dönüşümsüzlük hali devam ediyor. Bu açılardan, Fikirtepeliler’in kronik bekleme süreçleri Jeffrey’nin (2008) tanımladığı artık zaman ve artan endişeyle örtüşüyor: Fikirtepe’liler, dönüşümsüzlüğün ortaya çıkarttığı maddi sıkıntılarla birlikte artan endişe içerisinde öngörülemez bir kentsel dönüşümü bekliyorlar.

Dönüşümde yetkinin Bakanlıkta olmasına rağmen; mahalle dernekleri, Bakanlık yerine İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ni sürecin yönetiminde ve dönüşümün gerçekleştirilmesinde birincil muhatapları olarak görmeyi talep ediyorlar (Bektaş, 2020). 2017 yılına kadar Büyükşehir Belediyesi’nde olan dönüşüm yetkisinin, değişen siyasi dinamiklere rağmen yeniden Büyükşehir Belediyesine verilip verilmeyeceğini öngörmek şu an için mümkün değil. Ancak, Fikirtepeliler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi iştiraki KİPTAŞ’ın inşaatların tamamlanması için devreye girmesini talep ediyor (Bektaş, 2020). Büyükşehir Belediyesinde 2019 Haziran ayında gerçekleşen yönetim değişikliği ve yönetime gelen siyasal partinin değişmesi göz önüne alındığında; mevcut koşullarda yerel yönetim açısından kronikleşmiş bir bekleme halini tanımlamak henüz mümkün değil.

Karabağlar, İzmir

Dönüşümsüzlüğün arka planı

Karabağlar’da kentsel dönüşüm alanı, 15 mahalleyi kapsayan, 540 hektar büyüklüğünde bir alan. Karabağlar’da dönüşüm ilk olarak, İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin alanı kentsel dönüşüm ve rehabilitasyon alanlarından biri olarak belirlemesiyle gündeme geldi. İzmir Büyükşehir Belediyesi, 5393 sayılı Belediye Kanununun 73. Maddesine dayanarak yenilemeyi gerçekleştirmek için merkezi yönetimden onay beklerken; Bakanlar Kurulu kararı ile Aralık 2012’de bu alan

⁷ İstanbul Gülsuyu-Gülensu mahalleleri üzerine yapılan önemli bir çalışma bu tespitimizi destekleyen başkaca veriler sunuyor. Özdemir ve Eraydın (2017) bu mahallede yaşayanların bekleme sürecini pasif değil aktif ve örgütlenen öznel biçiminde geçirdiğini ortaya koyuyor. Kentsel dönüşüme karşı bu mahallelerde gelişen hareket, mülkiyet temelli parçalanmalara rağmen, kolektif amaçlar üzerinde ısrar ederek örgütlenmeyi ve dayanışmayı sağlayabiliyor.

6306 sayılı kanun kapsamında riskli alan ilan edildi ve dönüşüm yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na verildi. Böylece yerel yönetim, Karabağlar'daki kentsel dönüşümde devre dışı bırakıldı (Ay, 2016). Bir anlamada, Karabağlar'daki dönüşüm konusunda en başından beri yerel ve merkezi yönetim arasında siyasi rekabet temelli bir çekişmeden söz etmek mümkün. Bakanlık dönüşüm projesini geliştirmesi ve alandaki mülk sahipleriyle uzlaşması için 2014 yılında özel bir şirketle anlaştı; ancak proje alanında yaşayan mahallelinin sürecin şeffaf ve güvenilir bir şekilde ilerlemediğini düşünmesi neticesinde, Bakanlığın yetkilendirdiği şirket mahalle halkı ile uzlaşma sağlayamadı. Bu süreçte, yerelde örgütlenme girişimlerini başlatan mahalle halkı; Karabağlar Kentsel Dönüşüm Hak Arayanlar Derneği'ni kurdu ve bu dernek aracılığıyla dönüşüme ilişkin taleplerini kolektif biçimde savunmaya başladı (Bektaş-Ata, 2021).

Dönüşüm alanının mevcut durumu

2012'den beri dönüşüm alanı ilan edilmiş olan Karabağlar'daki 15 mahallede dönüşüm hala planlama aşamasında. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, dönüşüm alanını etaplara bölerek her bir etap için ayrı nazım ve uygulama imar planları hazırlıyor. 540 hektarlık dönüşüm alanının 364 hektarı için henüz bir planlama çalışması yapılmadı. Mahallede yaşayan yurttaşlar, askıya çıkan nazım ve uygulama imar planlarına yasal süre içinde Şehir Plancıları Odası'nın ve Çağdaş Hukukçular Derneği'nin sağladığı teknik destek ile itiraz ederek; planların iptali ve yürütmenin durdurulması talepleri ile Bölge İdare Mahkemelerine başvurdular.

Kentsel dönüşüm alanında yaşayan yurttaşlar kurdukları mahalle derneğiyle, her iki etap için hazırlanan nazım ve uygulama imar planlarına toplam 6 kere dava açtı ve bu planlar mahkeme kararlarıyla iptal edildi (Evrensel, 2020a). Öte yandan, Bakanlığın planlama çalışmalarına COVID-19 pandemisi sürecinde dahi devam ettiği görülüyor (İzmir Valiliği, 2020). Karabağlar Mahalleler Birliği'nin 26 Nisan 2020 tarihli çağrısına göre; 1. etap alanı için daha önce itiraz edilen ve 7. kez askıya çıkan planlara dava açmak ve 8. kez askıya çıkan planlara itiraz etmek için gönüllü avukatların ve şehir plancılarının desteği ile dava ve itiraz dilekçeleri hazırlanmış ve mahalle derneklerinde yurttaşların imzalarına açılmıştır (Karabağlar Mahalleler Birliği, 2020). Temelde kentsel dönüşümüne karşı olmadıklarını belirten mahalle dernekleri temsilcileri, Bakanlığın dönüşüm adına sunduğu planlara itiraz etmelerinin siyasi gerekçesi olarak kendilerinin sürece dahil edilmemesini; teknik gerekçesi olarak da, dönüşüm alanının etaplara bölünerek planlama ısrarının mahalledeki sosyal yapıya ve mekansal

dokuya zarar vereceğini ve kendilerine önerilecek konutların nerede olacağını belirsizliğini gösteriyorlar.

Dönüşümsüzlüğün kurumsal darboğazları

Karabağlar'daki dönüşümsüzlüğün çıkış noktasında, merkezi ve yerel yönetim arasındaki siyasi çekişme bulunuyor. İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin, 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun verdiği yetkiye dayanarak kentsel dönüşümü gündemine almış olmasına rağmen; Bakanlığın alanı Afet Yasası olarak bilinen 6306 sayılı kanuna göre dönüşüm alanı ilan etmesi ve yetkiyi de yerel yönetime devretmemesiyle; 2012'nin Aralık ayında başlayan dönüşüm süreci, 2020 itibarıyla hala başladığı noktada. Yerel yönetimin sürecin parçası olamaması ve merkezi yönetimin yereldeki ihtiyaç ve talepleri etkin biçimde değerlendirememesi sonucunda; dönüşüm alanında bir siyasi boşluk ve kurumsal karmaşa doğuyor. Mahalle ölçeğinde tabandan örgütlenerek, mahalleler arası koordinasyon sağlanması ve meslek odalarından alınan teknik destek ile güçlenen mahalle derneklerinin, kentsel dönüşüm(süzlük) bağlamında oluşan siyasi boşluğu doldurmakta kısmen etkili olduğu söylenebilir.

Diğer pek çok proje alanında olduğu gibi; dönüşüm alanında yaşayan yurttaşlar, konutların ve altyapının yenileneceği bir projeye karşı değiller ve dönüşümün gerekli olduğuna inanıyorlar. Ancak dönüşümün bir dayatma şeklinde yürütülmeye çalışılmasına temel bir siyasi itirazları var. Bu itirazlarına siyasi temsil sağlayabilecek bir resmi platformun ya da yönetsel mekanizmanın bulunmaması sebebiyle, yasal prosedürü izleyerek askıya çıkan planlara teknik dayanaklarla İdare Mahkemelerinde iptal talebiyle dava açmak ellerindeki tek muhalefet aracı olarak işlev görüyor. Bir başka deyişle, dönüşüm alanında yaşayan yurttaşların örgütlü mücadelesi ve direnişi, alandaki dönüşümsüzlüğün planlama aşamasında tıkanmasına yol açıyor. Bakanlığın planlarına mahalle derneklerinin itirazı, açtıkları davalar ve mahkemelerin iptal kararları, sonrasında ise Bakanlığın eski planları değiştirmeden yeniden onaylaması, dönüşümsüzlüğün bir kısır döngü ve süregiden bir bekleme süreci halini almasına sebep oluyor (Evrensel, 2020b).

Kronik bekleme biçimleri: Mahalle dernekleri ve bakanlık

Karabağlar'daki dönüşümsüzlüğün hakim kıldığı beklemenin siyaseti merkezi yönetim/Bakanlık ve mahalle dernekleri/yurttaşlar arasındaki ilişkinin seyrini belirliyor. Fikirtepe örneğinde de olduğu gibi, merkezi yönetimin yıllar içinde Karabağlar'daki dönüşüm için verdiği mesajlarda "dönüşüm için düğmeye basıldı" söylemi hakim (İzmir Valiliği, 2016). Bakanlığın ısrarla dönüşümü başlatma çabası ve birbiri ardına hazırladığı planlara hukuki yollardan

direnen ve projelendirme aşamasına geçilmesine engel olan yurttaşların 2012'den beri süregelen bekleme deneyiminin, Jeffrey'in (2008) tanımladığı artık zaman kavramına uyduğu söylenebilir. Kentsel dönüşümün planlanması sürecinde Karabağlar'da yaşayan ve mahalle dernekleri aracılığı ile örgütlenmiş yurttaşlar, esasında, dönüşümün planlanmasında muhatap alınmayı bekliyorlar. Bu bekleme sürecinde de, ellerindeki tek araç olan hukuki itiraz haklarını kullanarak şeffaf ve kapsayıcı planlamayı bekledikleri, ne zaman biteceği bilinmeyen, "sonsuz bir askıda kalma" halini deneyimliyorlar.

Karabağlar'daki beklemenin siyasetinde diğer başat aktörün Çevre ve Şehircilik Bakanlığı olduğunu görüyoruz. Kentsel dönüşümün ilk aşaması olan plan onayı adımıyla sürecin tıkanmasına rağmen; Bakanlık ısrarla aynı planları değişiklik yapmadan onaylamaya devam ediyor. Bakanlığın bu tavrından yola çıkarak, mahallelilerin taleplerini değerlendirmek konusunda aktif bir çaba içinde olmadığı sonucuna varmak mümkün. Fikirtepe örneğinde de olduğu gibi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı dönüşümüne ilişkin kurumsal ve siyasal-toplumsal ihtilafları ortadan kaldıramıyor ve uygulanabilir bir senaryoyu yaşama geçirecek eylemleri üretmiyor. Bu yönüyle değerlendirildiğinde, Bakanlık bir kronik bekleme biçimi olarak eylemsizlik kısır döngüsüne hapsolmuş görünüyor.

Hükümetin İzmir'e ilişkin siyasi çıkarları ve beklentileri, iktidar çevrelerine yakın inşaat şirketlerinin hükümet ile örtüşen ekonomik çıkarları ile birlikte düşünüldüğünde; Karabağlar'da gerçekleştirilmesi planlanan dönüşüm için birbiri ardına duyurulan planlardan yola çıkarak, Bakanlığın hızlı hareket etmeye çalıştığı görülüyor. Ancak, kurumsal-yasal ve siyasal-toplumsal ihtilafları ortadan kaldıramayan bu hızlı hareket çabası sonuç vermiyor. Açılan davalar yoluyla planları iptal edilen Bakanlık, kriz halini alan bu dönüşüm vakasında "aciliyet algısı" ile hareket ediyor. Bu durum, Bakanlığın ihtilafları ortadan kaldırıp sonuç alıcı eylem geliştirme yetisini köreltiliyor. Bakanlığın yetkisindeki kentsel dönüşüm, eylemsizlik kısır döngüsüne hapsolüyor.

Akdere Mamak Ankara

Parçacıl dönüşümün arka planı

Akdere Mahallesi'nde, eski gecekonduların, 3-4 katlı apartmanların ve yeni yapılmış çok katlı yapıların oluşturduğu mevcut yapı stoku incelendiğinde; mahalledeki dönüşüm sürecinin, Mamak Belediyesi'nin 1990 yılında onayladığı İslah İmar Planlarına dayandığı anlaşılıyor (Tuçaltan, 2008). Bu plan yoluyla, 1990'lı yıllarda, Akdere'deki bazı eski gecekondular, mülk sahiplerinin kendileri tarafından veya müteahhitlerle anlaşarak yıkıldı ve

yerlerine 3-4 katlı apartmanlar inşa edildi. Ancak bu değişim, Akdere'deki eski gecekonduların bütünüyle dönüşümünü sağlamadı.

Kentsel dönüşümün Mamak/Akdere Mahallesi için gündeme gelişi, Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin 2005 yılında 3281 sayılı karar ile onayladığı Park-Rekreasyon ve Kentsel Dönüşüm Projesi'ne dayanıyor (Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2012). 50. Yıl Bölge Parkı ve çevresindeki kaçak yapı/“gecekondular” alanlarının dönüşümünü öngören ve 116 hektar büyüklüğünde bir alanı kapsayan bu proje, mahalledeki ilk bütüncül-kapsamlı dönüşüm girişimi. Ancak “50. Yıl Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Proje Alanı” olarak belirlenen bu büyük alanın yalnızca park alanı ve yakın çevresini kapsayan 20 hektarlık bir kısmında dönüşüm gerçekleştirilebiliyor. Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin bütüncül-kapsamlı dönüşüm girişimine Akdere Mahallesi'ndeki mülk sahibi yurttaşlardan gerekli destek-onay alınamıyor (Mamak Belediyesi, 2019). Bu desteğin sağlanamamasında, çok sayıda hak sahibinin ve hisseli parselin varlığına bağlı olarak ortaya çıkan karmaşık mülkiyet yapısı ve yine buna bağlı olarak yurttaşların yüksek gayrimenkul rantı beklentilerinin olduğunu söylemek mümkün (Mamak Belediyesi, 2019). Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin bütüncül projesinde ilerleme sağlanamamasından sonra, Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) devreye girdiği benzer bir girişim daha oluyor. Ancak yine önerilen projede mülk sahiplerine sunulan teklifler yurttaşların ekonomik beklentilerini karşılamadığı için bu ikinci bütüncül dönüşüm girişimi de ilerleyemeyerek sonuçsuz kalıyor.

Dönüşüm alanının mevcut durumu

Akdere Mahallesi'ndeki dönüşüm için 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı kanun bir dönüm noktası olmuştur. Bu zamana kadar süregelen merkezi ve yerel yönetimlerin başarısız girişimleri sonrasında bu kurumların geri çekilmeleriyle birlikte bütüncül kentsel dönüşüm çabası yerini piyasa mekanizmasının hakimiyetindeki parçalı dönüşüme bırakıyor. 6306 sayılı kanunun afet riskli yapı ilanı prosedürünü takip ederek; parsel bazında yıkım ve daha yoğun yapılaşma koşullarıyla yeniden inşaatlar gerçekleştiriliyor. Bu parçalı dönüşüm sürecinde “anlaşma”, müteahhitler ve mülk sahipleri arasındaki müzakereler ve görüşmeler yoluyla sağlanıyor (Penpecioglu vd. yakında yayınlanacak; Poyraz, 2011). Afet riskli yapı ilanının yanı sıra, imar planlarındaki kısmi/parçalı değişiklikler yoluyla; müteahhitlerin parselleri ve hisseleri mülk sahiplerinden satın alması ve küçük yapı adası ölçeğinde tekil yapılar inşa etmesiyle, Akdere parçalı biçimde dönüşmeye devam ediyor.

Akdere Mahallesi'ndeki mevcut durum ve yapı stoku, aynı sokak boyunca yer alan eski gecekondular, ıslah imar planlarıyla 1990'lardan itibaren yenilenmiş az katlı apartmanlar ve son yıllarda inşa edilmiş, çok katlı ve güvenlik duvarları ile buldukları mahalleden ayrılan korunaklı siteler olarak gözlemleniyor. Dönüşümün hedefinde olan eski gecekondularda ve az katlı apartmanlarda yaşayanların genellikle kiracılardan oluşması ve mülk sahiplerinin dönüşümü sadece ekonomik çıkar sağlayabilecekleri bir fırsat olarak görmelerinden dolayı; mahallede dönüşüme karşı herhangi bir yerel örgütlenme gerçekleşmemiş durumda.

Dönüşümsüzlüğün kurumsal darboğazları

Ankara Büyükşehir Belediyesi ve TOKİ'nin girişimlerine rağmen, Akdere Mahallesi'nde bütüncül bir kentsel dönüşüm gerçekleştirilememesinin temelinde, mahallenin Mamak ve Çankaya ilçelerinin sınırında yer alması da yatıyor. 1990'lardan 2000'lerin başına kadar her iki ilçe belediyesi de Akdere Mahallesi'ni sınırlarına alınması için girişimlerde bulunuyor. İdari bir sınır ihtilafına ve dava süreçlerine konu olan bu durum, Akdere'de kentsel dönüşümün gecikmesine ve sürekli olarak ertelenmesine neden oluyor. 2010'lu yıllara kadar, kentsel dönüşüm girişimleri olsa dahi, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından kentsel dönüşümde hangi ilçe belediyesinin yetkilendirileceği bir belirsizlik unsuru haline geliyor. Öte yandan, 2014 yılına kadar, Çankaya Belediyesi'nin Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin projesine karşı itirazlar ve davalar yoluyla harekete geçtiği biliniyor (Mamak Belediyesi, 2019).

Sonuçta, bu sınır ihtilafı Mamak Belediyesi lehine sonuçlanıyor; ancak bu durum gayrimenkul rantı üretme olanaklarını olumsuz etkiliyor. Çünkü Mamak ilçesine kıyasla Çankaya ilçesindeki gayrimenkul değerleri daha yüksek ve bu nedenle müteahhitler Çankaya'ya daha yoğun ilgi gösteriyor. Yaşanan idari sınır ihtilafı sonucunda, Mamak ilçesine dahil olma durumu, en başından itibaren Akdere'nin dönüşümsüzlüğüne ivme kazandıran kilit bir unsur. Akdere gibi gayrimenkul rantının yüksek olmadığı bir alanda, parsel bazında dönüşüm girişiminin orta vadede dönüşümsüzlüğe evrilmesi; kentsel dönüşüm politikasındaki temel yapısal soruna işaret ediyor: Dönüşüm sosyo-mekansal bir ihtiyaç yerine, yapıyı çevrenin metalaştırılarak yeniden fiyatlandırılabilirliği bir piyasa mekanizmasının işleyişi altında kurgulanıyor. Dahası, yasal ve politik çerçevede dönüşüm; ancak yüksek gayrimenkul rantı oluşturma potansiyeli gibi istisnai iktisadi koşullar altında gerçekleşebiliyor ve Akdere mahallesi bu koşulları sağlamıyor.

Kronik bekleme biçimleri: Mülk sahibi, yurttaş ve gayrimenkul piyasası

1990 yılında Mamak Belediyesi tarafından hazırlanan İslah İmar Planı, 2000'lerin ortasında Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin hazırladığı bütüncül rekreasyon ve konut alanı (dönüşüm) projesi ve sonrasında TOKİ'nin başarısız kentsel dönüşüm girişimleri birlikte değerlendirildiğinde; Akdere Mahallesi'nde 30 yıldır beklenen bir dönüşümden söz etmek mümkün. Bu uzun vadeli dönüşümsüzlük örneğine beklemenin siyaseti çerçevesinden bakıldığında; öncelikle yerel yönetimin bütüncül dönüşüm projesi girişimi, sonrasında ise mahalledeki mülk sahibi yurttaşların bir dönüşüm beklediği görülüyor. Kronikleşen bu bekleme deneyiminde, yerel yönetimin süreç içinde alandaki ilgisi- nin ve etkinliğinin azalmasıyla yerini piyasa mekanizmasına/müteahhitlere bıraktığını gözlemliyoruz.

Akdere örneğine bakarak, mülk sahiplerinin kentsel dönüşüme rant odaklı yaklaşımları dönüşümsüzlüğe yol açan bir darboğaz yaratırken; aynı zamanda bu dönüşümsüzlüğün yarattığı artan endişenin de kaynağı olabileceğini görüyoruz. Jeffrey'in (2008) kronik bekleme durumlarından biri olarak kavramsallaştırdığı artan endişe tanımını, mülk sahibi yurttaşların içinde olduğu durumu tarif edebilmemize olanak sağlıyor. Bu insanlar, kentsel dönüşümle elde edebilecekleri gayrimenkul rantının dönüşümün tıkanmasıyla birlikte ortadan kalabileceğinden endişe ediyorlar. Bu endişe duygusuyla içiçe geçen belirsizlik algısı ve güvensizlik hissi, insanları temel altyapı (yol-kaldırım, doğalgaz gibi) unsurlarındaki eksikliklere rağmen; müteahhitlerin kendilerine sundukları yeni konutları kabul etme noktasına getiriyor. Artan endişe karşısında, arazinin en az riskle bir apartman dairesine veya nakit ödeme karşılığında değerlendirebileceği bir seçeneğe razı olunuyor. Artan endişe biçiminde tezahür eden bu kronik bekleme deneyimi, Akdere'deki yapılı çevrenin yaşam-mekan kalitesinin ve bütünlüğünün önemsenmediği ve denetlenmediği bir değişimi tetikliyor. Akdere'de eski gecekonduların arasında tekil apartmanlar, korunaklı siteler yükseliyor.

Değerlendirme: Dönüşümsüzlük ve beklemenin siyaseti

Bu çalışmada incelediğimiz üç dönüşümsüzlük örneği devlet-piyasa-yurttaş üçgeninde kurulan müzakerelerin ve mücadelelerin belirleyici rolü olduğunu gösteriyor. Eğer bu müzakereler uzlaşıyla sonuçlarsa dönüşüm projeleri hızlı ve "sorunsuz" ilerleyebilir; ancak Fikirtepe, Karabağlar ve Akdere'den yola çıkarak bu müzakere süreçlerinde pek çok ihtilafın ve kurumsal darboğazın ortaya çıktığını görüyoruz. Bekleme deneyimini şekillendiren bu süreci aşağıdaki tablo dahilinde özetliyoruz.

Tablo 1. İncelenen Dönüşümsüzlük Vakalarında Bekleme Süreçlerini Biçimlendiren Gelişmeler

Fikirtepe	Mülk Sahipleri/ Mahalleliler	Karabağlar	Akdere	Zaman	Akdere	Karabağlar	Kamu Otortesi (Bakanlık/ Belediye)	Fikirtepe
				2005 Öncesi	İslah imar planlarına dayalı kısmi dönüşüm			
			Mülk sahipleri projeye destek vermiyor, itiraz ediyor.	2005	ABB: İlk bütüncül dönüşüm girişimi		İBB: Nazım İmar planı/ Özel proje	
				2006	TOKİ: İkinci bütüncül dönüşüm girişimi			
			Mülk sahipleri artan endişe altında bekliyor.	2007	ABB: 50. Yılı Parkı açıldı, Akdere deki dönüşümü yeniden teklifledi		İBB Kentsel dönüşüm alanı	
				2009				
				2011			İBB afet sosyoekonomik entegrasyon	
			Mülk sahipleri müteahhithler ile parsel bazında dönüşüme dayalı müzakerelere başlıyor (Dönüşüm parçacılı ve yavaş ilerliyor).	2012	ÇSB 6306: Riskli yapıların parsel bazında dönüşümü için yasal alt yapı	ÇSB 6306: Riskli Alan İlanı		
				2013			ÇSB 6306: Riskli Alan İlanı	
Mahalle demekleri kurulmaya başladı (Fikirtepe, Fikentler)				2014	Mamak Belediyesi: Akdere mahallesi sınır ihtilafı bitiyor, mahalle Mamak ilçesi'ne bağlanıyor.	Kentsel Dönüşüm ofisi ve İKİM Çabası/ Ecrimisil Cezaları	Acele Kamulaştırma 1. Etap temel (Anka Vartas)	
			Yavaşlayan parsel bazında dönüşüm, bekleme deneyimindeki endişeyi derinleştiriyor.	2015	ÇSB: Parsel bazında ağır işleyen parçacıl dönüşüm daha da yavaşlıyor	1. Etap için 1. (Haziran) 2. (Aralık) İmar planı askıda		
				2016		1. Etap için 3. (Eylül) ve 4. (Aralık) İmar planları askıda	Yarım kaan 1. Etap için ÇSB devrede (İlbank-Kiptaş)	
				2017		2. Etap 1. İmar planı askıda	Toplu yıkım temel atma ÇSB	
				2018	Süreç, 2015'den itibaren aynı koşullar altında devam ediyor.			1. Etap tamamlandı
Yeni mahalle demekleri Yeni Fikir-Der				2019				
				2020		8. İmar Planı Askıda	TOKİ ve Emlak Konut devrede	
				2021				ÇSB yeni imar planı

Günümüzde hükümetin mutlak siyasi otorite olarak kentsel dönüşümü bir devlet politikası biçiminde yürütmeye çalıştığı anlaşılıyor. Ancak rant odaklı mevcut kentsel dönüşüm politikasının piyasa arzına ve konut talebine bağımlı olması, hükümetin gücünü ve dönüşüm çabasını sınırlandıran bir etken haline geliyor. Fikirtepe ve Akdere vakaları, kentsel dönüşümün gayrimenkul piyasasına dayalı olmasının, aslında dönüşümsüzlüğe yol açabildiğini çarpıcı biçimde gösteriyor. İncelediğimiz her üç vakada da yerel yönetimlerin kentsel dönüşümün planlamasında ve yönetiminde etkisiz olduğu görülüyor. Her üç vakanın da yasal dayanağını oluşturan ve 2012 yılında uygulamaya konulan 6306 sayılı kanunla birlikte kentsel dönüşümde yerel yönetimlerin rolü programlı bir şekilde azaltılmış; siyasi ve idari kontrol, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nda (merkezi yönetimde) toplanmıştır. Ancak bu siyasi karar, özellikle Fikirtepe ve Karabağlar örneklerinde görüldüğü üzere, dönüşümsüzlüğü tetikleyen kurumsal bir darboğaza dönüşmüş durumdadır. Bakanlığın, dönüşüm alanlarında yaşayan ve/veya mülk sahibi olan yurttaşların taleplerine ve çekincelerine cevap verecek yerel kurumsal yapılanmasının yetersizliği de göz önünde bulundurulduğunda; bu darboğazın aşılabilmesi için belediyelerin dönüşümün planlamasına yeniden dahil edilmesi gerektiği anlaşılıyor. Bu, aynı zamanda, Fikirtepe'deki mahalle derneklerinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi ile Haziran 2020'de yaptığı görüşmede dile getirdikleri bir talep (FikirtepeHaber, 2020). Karabağlar vakasında da ilçe belediyesinin mahalle dernekleri ile birlikte hareket ederek Bakanlığın açıkladığı planlara itiraz ettiğini görüyoruz. Bu gelişmeleri birlikte değerlendirdiğimizde; Bakanlığın tekelinde tıkanan dönüşüm süreçleri için yerel siyaset bağlamında mahalle derneklerinin öncü bir rol oynadığını; bunların yeni ve katılımcı bir dönüşüm yönetim modeli için önemli bir unsur oluşturabileceğini düşünüyoruz.

Fikirtepe, Karabağlar ve Akdere'deki kurumsal darboğazların yarattığı dönüşümsüzlüğe eşlik eden kronik bekleme biçimlerini karşılaştırmalı değerlendirdiğimizde; yurttaşlar arasında artık zaman ve artan endişenin yaygın olduğunu görüyoruz. Artık zaman ve artan endişe biçiminde tezahür eden kronik bekleme biçimleri, aynı zamanda yurttaşın nasıl mağdur olduğunu da açık biçimde gözler önüne seriyor. Fikirtepe ve Karabağlar'da, artık zaman algısının dönüşümsüzlüğün aşılabileceğine dair beklentileri zayıflattığını ve sürecin askıda kalmış halinin bir ölçüde normalleştiğini gözlemliyoruz. Öte taraftan, özellikle Fikirtepe'de evlerini boşaltmış ve yeni inşaatların yarım kaldığı parsellerde mülk sahibi olan yurttaşların yaşadığı ekonomik sıkıntılar dikkate alındığında; mevcut durumun ne zamana kadar süreceği konusundaki belirsizlik, yurttaşların sisteme olan güvensizliğini derinleştirerek artan endişeyi körüklüyor. Dönüşümün daha erken bir aşamada tıkandığı Kara-

bağlar'da ise yurttaşların temelde karşı çıkmadıkları yenilemenin talep ettikleri şekilde yürütüleceği konusunda beklentileri düşük. Ancak, Bakanlığın dayattığı planlara direnmeye devam etmeye kararlı oldukları; bu nedenle Fikirtepe'den farklı olarak artan endişenin, Karabağlar'daki mahallelinin bekleme deneyimlerinin bir parçası olmadığını söyleyebiliriz.

Dönüşüm alanlarında mülkiyet yapısı, sosyo-ekonomik profil, yerelde örgütlenme ve harekete geçebilme kapasitesi ve mekanla kurulan ilişki (aidiyet, komşuluk, mahallelilik vb.), kronik bekleme biçimlerini de yakından etkiliyor. Fikirtepe'deki ve Karabağlar'daki mülk sahiplerinin çoğunlukla bu mahallelerde yaşıyor olması, dönüşümü sadece ekonomik getiri açısından değil; aynı zamanda yerinden edilme riskinin en aza indirilmesi, aidiyetin, yere-dayalı kurulan sosyal ilişkilerin ve ağların korunması gibi öncelikleri devreye sokuyor. Akdere'deki parçalı kentsel dönüşümün direkt muhatapları olan mülk sahipleri ise, çoğunlukla mahallede yaşamadıklarından artan endişelerinin kaynağı, dönüşümden elde edecekleri ekonomik getirinin azalmasından ibaret. Buradan hareketle, Akdere'nin diğer iki vakadan ayrılmasının nedenleri olarak; mahalledeki sosyo-ekonomik profilin Fikirtepe ve Karabağlar'dan farklı olmasını ve dönüşümün bütüncül değil parçalı olarak yürütülmeye çalışılmasını gösterebiliriz.

Her üç vakada da yurttaşların kronik bekleme biçimlerini artık zaman ve artan endişe olarak sınıflandırmakla birlikte; dönüşümsüzlük sürecinde beklenenin her zaman aynı şey olmadığını ayırdındayız. Sahada gerçekleştirdiğimiz tüm görüşmelerin ve gözlemlerin işaret ettiği üzere; Karabağlar örneğinde yurttaşlar temelde muhatap alınmayı, planlama süreçlerine dahil edilmeyi; yani bir anlamda merkezi yönetimin dönüşüm politikasının kendisinin dönüşmesini bekliyorlar. Dolayısıyla, mahalle demeklerinin kentsel dönüşüme karşı yerelde oluşturduğu örgütlenmeyi, kurumsal darboğazı yaratan bir unsur olarak görmek yanıltıcı olacaktır. Tabandan yükselen bu aktif mücadelenin direnerek aksattığı kentsel dönüşüm projesi değil; otoriter, dayatmacı ve anti-demokratik planlama ve politika yapma anlayışının bizzat kendisidir.

Araştırmamızın bulgularını, beklemenin siyasetine mekan çerçevesinden bakan mevcut çalışmalarla karşılaştırdığımızda; devletin farklı bir konumda olduğunu görüyoruz. Beklemenin siyaseti şimdiye kadar devletin bir yönetim taktiği olarak uyguladığı erteleme, geciktirme, engel olma pratiklerinin bireyler üzerindeki sınırlayıcı sosyo-politik sonuçları üzerinden tartışıldı (Yiftachel, 2009; Oldfield ve Greyling, 2015; Joronen, 2017). Oysa bu çalışmamızın bulguları, kentsel dönüşüm bağlamında devletin de bekleyen taraflardan biri olabileceğini; farklı bekleme biçimlerinin gözlenebileceğini ve beklemenin kent ölçeğinde bir makro siyasetinin varlığını bize gösteriyor. Fikirtepe ve Karabağlar vakalarında görüldüğü üzere, yasal ve

kurumsal darboğazların oluşmasına neden olan devlet, kurumsal ve siyasal-toplumsal ihtilafları çözümleyemiyor ve eylemsizlik kısır döngüsü içerisinde dönüşümsüzlüğün başat aktörü haline geliyor. Bekleme deneyimi, iktidar ilişkilerinin ve siyasal-toplumsal güç mücadelelerinin özgün bir tezahürü.

Sonuç: Dönüşümsüzlüğün geleceği ve kronikleşen kırılganlık

Küresel Güney'den yola çıkarak kavramsallaştırılan beklemenin siyaseti, Türkiye'de yıllardır izlenen kentsel dönüşüm politikasının ortaya çıkarttığı kurumsal darboğazları çözümlmek için özgün ve güçlü bir analitik çerçeve sunuyor. Türkiye'nin üç metropoliten kentinden üç "dönüşümsüzlük" örneğini inceleyerek, dönüşümün niçin başta ortaya konan hedefler doğrultusunda yapılamadığını, süreç içerisinde ortaya çıkan kurumsal darboğazları ve siyasal dinamikleri çözümlüyor. Birbirine bağlantılı iki temel argüman öne sürüyoruz. İlk olarak, kentsel dönüşüm, çeşitli müzakereler ve mücadeleler ile biçimlenen kurumsal süreçler sonucunda kilitleniyor. Bu nedenle, dönüşüm kadar dönüşümsüzlüğün de siyasetini çözümlmek gerekiyor. İkinci olarak, bu kurumsal darboğazlar dönüşümün tüm aktörlerini neredeyse felç ederek, en çok da dönüştürülmeye çalışılan alanlarda yaşayanları etkileyen bir biçimde, "beklemenin siyaseti"ni hakim kılıyor. Beklenen bu kentleşme biçimi, hak sahiplerini, zamanın dur(durul)duğu güvencesiz kentsel adacıklara hapsediyor.

Türkiye'de kentsel dönüşümü yasalar ve projeler aracılığıyla yukarıdan aşağıya uygulamak çoğunlukla kolay olmuyor. Öte yandan, devletin ve yurttaşın dönüşümsüzlük karşısındaki bekleme deneyimi farklı biçimlerde tezahür ediyor. Yurttaş artık zaman ve artan endişe biçimlerinde bir kronik bekleme deneyimine sahipken; devlet sıklıkla çoklu ihtilafları çözemiyor ve eylemsizlik kısır döngülerine hapsolup kendi oluşturduğu yasal-kurumsal çerçeve içinde kilitlenebiliyor. Başlayamayan veya sürünce kalmayan kentsel dönüşüm projeleri karşısında yeni yasalar/yetkiler aracılığıyla yeni uygulama modelleri deniyor; ancak bu girişimler başarı sağlamadığında, devlet de eylemsizlik biçiminde bir bekleme pozisyonuna çekiliyor. Örneğin, bütüncül kentsel dönüşüm projeleri olan Fikirtepe ve Karabağlar örneklerinde dönüşümsüzlüğün arka planı ve mevcut durumu değerlendirildiğinde; Bakanlığın hızlı biçimde süreci ilerletmeye çalıştığını, ancak kurumsal ve yapısal boşluklardan dolayı harekete geçme yetisinin körelerek kronik bir eylemsizlik içine girdiğini ortaya koyuyoruz. Ekonomik krizin ve yatırım yetersizliğinin de bu bekleme biçimlerini körükleyen etkili unsurlar olduğunu hatırlatalım.

Küresel Güney'in kentleri, kentsel dönüşümün devletin mutlak bir denetimi/kontrolü altında işlemediğini gösteren ve bu dönüşümün yasal-kurumsal zemini ile

toplumsal talepler/beklentiler arasındaki gerilimin yönetsel/siyasal sonuçlarını ortaya koyan çok sayıda örneğe sahip. Türkiye’den ele aldığımız üç örnekte bu açıdan küresel Güney’in kentleri ile benzeşiyor. Kentsel dönüşüm, devletin yukarıdan aşağıya dayattığı bir politika biçiminde işleniyor; aksine, inşaat maliyetlerinden ekonomik krizlere, değişen konut talebinden piyasa dinamiklerine, mülkiyet örüntüsünden siyasal destek ilişkilerine kadar, çok sayıda ve iç içe geçmiş ekonomik, siyasal ve toplumsal unsurlar, kentsel dönüşüm çabasını (ve dönüşümsüzlüğü) şekillendiriyor. Yapılı çevre üretiminin büyük bir ivme kazandığı 2002-2012 döneminde (Balaban, 2008) “kazan-kazan” ilişkisiyle devlet, piyasa ve yurttaşın fayda sağladığı neoliberal bir politika olarak kentsel dönüşüm; içerisinde olduğumuz çoklu kriz koşullarında, farklı yerlerde bir “kaybet-kaybet” ilişkisine dönüşebiliyor ve Türkiye’nin mevcut iktisadi kriz koşullarında bu durum giderek derinleşip yaygınlaşıyor (Acara & Penpecioglu, Yakında Yayınlanacak). Kazan-kazan senaryosuna göre kurgulanmış yasal-kurumsal çerçeve, rant bölüşümünün iyice adaletsiz bir hal aldığı ve müzakereyi sertleştirdiği noktada darboğaza girerek siyasa felcine de yol açıyor.

Zamanın bir maliyet unsuru olduğunu ve dolayısıyla beklemenin de ekonomik, toplumsal ve siyasal maliyetleri olacağını unutulmaması gerekiyor. Kentsel dönüşüm yoluyla gayrimenkul rantının üretimi zamansal kısıtları olan bir faaliyet. Neoliberal kentin çarklarının hızla dönmesi için, gayrimenkul rantının kısıtlı bir zaman içerisinde hızla üretilip bölüştürülmesi gerekiyor. Neoliberal kapitalizmin yapısal sorunlarının çözülmediği kriz koşullarında; işsizliğe, yoksulluğa, düşük gelire hapsolan yurttaş için kentsel dönüşüm kendisine gelir sağlayacak bir “umut siyaseti” aracı olarak işlev gördü (Bayırbağ vd., Yakında Yayınlanacak). Ancak dönüşüm gerçekleşmeyip, yurttaşın yaşam alanı ve gayrimenkulü dönüşümsüzlüğe terk edildiğinde, beklemek yurttaş için umutları körelten, gündelik hayatındaki kırılganlıkları daha da arttıran yapısal bir sorun haline alıyor. Dönüşümsüzlük, yurttaş açısından çaresizce beklemek ve umudun gittikçe azalması anlamına geliyor (Kornienko 2017). Sonuç olarak, dönüşümsüzlük hem umudu üreten hem de onu ortadan kaldıran çelişki yüklü ve çatışmalı bir süreç haline geliyor. Bu makale kapsamındaki araştırmanın ana odağı dönüşümsüzlük ve “umut siyaseti” arasında ilişki olmamakla birlikte; bu konuda süregelen çalışmalarımızın da katkısı bu temel tespiti yapabilmemizi olanaklı kılıyor.

Bu çalışmamızla “beklemenin siyaseti” kavramını kentsel dönüşüm yazını ile tanıştıran dönüşümsüzlük kavramını ortaya atıyoruz ve devlet önderliğinde yürütülmeye çalışılan rant odaklı kentsel dönüşüm politikasının yapısal sorunlarını çözmek için yeni bir analitik çerçeve öneriyoruz. Bu çalışmadan yola çıkarak yapılabilecek sonraki çalışmalarda, kronik bekleme biçimlerinin ve bu süreçlerin reel politığe ve gündelik hayata etkilerini, mahalle ve yurttaşlar düzeyinde derinlemesine incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Extended Abstract

Detransformation and Waiting: Institutional Bottlenecks and Precarious Spaces of State-led Urban Renewal

*

Deniz Ay

ORCID: 0000-0003-2107-3500

Mehmet Penpecioglu

ORCID: 0000-0003-2107-3500

This article tackles the question of urban transformation projects trapped in vicious circles in decades-long implementation. We coin the term "detransformation" to define the socio-political nature of this multifaceted process of urban change that diverges from the intended outcome and intensifies the politics of waiting. We analyze detransformation phenomenon based on a theoretical framework that builds both on the global North and global South contexts, recognizing that Turkey stands out as transition geography in this North-South divide.

Urbanization in the global South is fundamentally different from the North regarding the fast-paced capitalist transformation that triggers a rapid socio-economic change in rapid urbanization while adapting the institutional basis of legal, administrative, and property regimes lagging. Therefore, informal 'solutions' have become an integral part of the institutional basis of urbanization in many cities of the global South. On the other hand, due to the lack of capital accumulation, the State in the global South plays a more central role than in the countries of the global North. In the South, the State often initiates and financially invests in the production of urban rent for the "urbanization of capital." Urban rent provides a mechanism that the low-income groups can claim social security while facing a trade-off with their living spaces that they have built over time informally. Therefore, in the South, the top-down interventions of the powerful authoritarian state influence the social demands, expectations, and movements that form bottom-up.

Inspired by the idiosyncrasies of urbanization in the global South, we conceptualize incomplete and protracted urban transformation initiatives in Turkey as cases of "detransformation." Particularly since the early 2010s, several large-scale urban transformation projects have stagnated due to disputes between contractors and property owners, lawsuits against plans based on violation of higher scale city plans, or changing macroeconomic dynamics that lead to financial challenges for the developers. The stagnation of urban transformation initiatives leads to social and economic hardship for the residents and property owners in designated project sites, with displacement and dispossession of already socioeconomically disadvantaged groups.

We use the multiple case analysis method by focusing on three cases of detransformation: Fikirtepe in Istanbul, Akdere/Mamak in Ankara, and Karabaglar in İzmir. Our qualitative data consists of documentary evidence from planning documents, project documents, and news outlets from national media; and qualitative data compiled from the author's fieldwork in the case study area over the years (in-depth interviews we conducted in Karabaglar İzmir in 2014 and 2017-2018, and in Akdere/Mamak Ankara in 2018-2019). The data of the Fikirtepe case are the transcripts of the in-depth interviews conducted with neighborhood association representatives in July 2021 together with documentary evidence from city plans and national media outlets.

In all three cases of detransformation, "waiting" accompanies the institutional bottlenecks of planning and property regimes. Based on the conceptualization of modes of waiting by Jeffrey (2008), we focus on (1) surplus time; (2) heightened suspense; (3) lost time, and (4) panic and inertia as the modes of waiting shaping the experience of detransformation for different actors. Our comparative analysis of the modes of waiting in three cases reveals that surplus time and heightened suspense are common modes of waiting for the residents and property owners. In Fikirtepe and Karabaglar, the perception of "surplus time" erodes the residents' hopes for overcoming detransformation while normalizing the suspended mode of transformation. On the other hand, in addition to the economic hardships the former residents of Fikirtepe face, the uncertainty regarding the duration of the stagnated urban transformation deepens citizens' distrust of the system while fueling heightened suspense. In Karabaglar, where the transformation was blocked at an early stage during the planning phase, the residents have low expectations regarding the progression of the redevelopment in their interest. Therefore, they are determined to continue their resistance by legally challenging the plans imposed

by the central government. The difference between the two cases regarding the role of collective resistance explains the lack of heightened suspense in Karabaglar, unlike Fikirtepe. The ownership structure, socioeconomic profile, capacity to organize and act locally, and the relationship established with the space (belonging, community ties, neighborhood, etc.) in the designated transformation sites also closely affect the modes of waiting.

In all three cases, while categorizing the waiting patterns of citizens as surplus time and heightened suspense, the targeted residents do not necessarily have a uniform expectation from the pending urban transformation. Our data indicate that in the case of Karabaglar, citizens want to be included in the planning processes. In a sense, they are waiting for the transformation policy of the government itself to be transformed. Therefore, it would be misleading to see the local organization formed by neighborhood associations against urban transformation as a factor that creates an institutional bottleneck. The bottom-up resistance is not fundamentally against the urban transformation, but it is against the authoritarian and anti-democratic planning and the policy-making approach itself.

The cities of the global South have many striking cases that illustrate how urban transformation does not operate under the absolute control of the State. The tension between the institutional basis of urban transformation and social demands and expectations from urban redevelopment leads to administrative and political consequences. Urban transformation does not practically function as a technocratic policy the State imposes. On the contrary, intertwined economic, political, and social factors ranging from construction costs to financial crises, from property patterns to political support relations shape the urban (de)transformation processes.

Kaynakça/References

- Acara, E. ve Penpecioglu, M. (Der.). (Yakında Yayınlanacak). *Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent, Kriz ve Gündelik Hayat* (Yayın Sürecindeki Derleme Kitap).
- Akın, B. B. ve Türkün, A. (2019). Dar Gelirli Konut Alanlarının Dönüşümünde Sosyal Karma Politikası: Fikirtepe Örneği, *Megaron*, 2019; 14(Özel Sayı): 192-202.
- Anadolu Ajansı, (2014). Bakan Güllüce'den 'Fikirtepe' Müjdesi, *Anadolu Ajansı, Ankara*. 02.08.2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/bakan-gulluceden-fikirtepe-mujdesi/187857>] adresinden erişildi.
- Anadolu Ajansı, (2016). Fikirtepe 2 yıl içerisinde Tamamlanacak, *Anadolu Ajansı, Ankara*. 02.08.2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/fikirtepe-2-yil-icerisinde-tamamlanacak/636262> adresinden erişildi.

- Adams, D. ve Hastings, E. M. (2001). Urban renewal in Hong Kong: transition from development corporation to renewal authority, *Land Use Policy*, 18(3), 245-258.
- Ahuja, V. (2015). Project management of urban infrastructure projects-Indian scenario, *Proceedings of the 19th International Symposium on Advancement of Construction Management and Real Estate*, Springer, Berlin, Heidelberg; 439-449.
- Alkan, A. (2015). New metropolitan regime of Turkey: Authoritarian urbanization via (local) governmental restructuring, *Lex Localis*, 13, 849-877.
- Ankara Büyükşehir Belediyesi (2012). Bazı kentsel dönüşüm ve gelişim proje alanları hakkında genel bilgi ve son durum, *Ankara Büyükşehir Belediyesi*, 22.07.2020 tarihinde <https://www.ankara.bel.tr/genel-sekreter/genel-sekreter-yardimcisi/marve-sehircilik-dairesi-baskanligi/metropoliten-nazim-mar-planlama-subemudurlugu/bazi-kentsel-donusum-ve-gelisim-proje-alanlari-hakkinda-genel-bilgi-ve-son-durum/> adresinden erişildi.
- Appadurai, A. (2001). Deep democracy: urban governmentality and the horizon of politics, *Environment and Urbanization*, 13(2), 23-43.
- Ay, D. (2016). *Is it possible to plan displacement-free urban renewal?*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Illinois at Urbana-Champaign, Illinois.
- Ay, D. (2019). Diverging community responses to state-led urban renewal in the context of recentralization of planning authority: An analysis of three urban renewal projects in Turkey, *Habitat International* 91.
- Bayart J-F. (2007) *Global Subjects: A Political Critique of Globalization*, Polity Press, Cambridge.
- Bayırbağ, M., Schindler, S. ve Penpecioğlu, M. (Yakında Yayınlanacak). The Limits to Urban Revolution: The Transformation of Ankara Under The Justice and Development Party.
- Bakaban, O. (2008). *Capital accumulation, the state and the production of built environment: the case of Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Bektaş-Ata, L. (2021). *Limontep'e'de Yaşamak Büyüme ve Beklemek: Kentsel Dönüşüm Öncesi Bir Mahalle Anlatısı*, İdelkent Yayınları, Kent ve Toplum Dizisi 1.
- Bektaş, Y. (2020). İBB'de Gündem Fikirtepe Sorunları ve Çözüm Önerileriyle STK'lar Toplantısı, *Fikirtepe Haber*, İstanbul, 23.07.2020 tarihinde <https://www.fikirtepehaber.com/gundem/ibb-de-gundem-fikirtepe-sorunlari-ve-cozum-onerileriyle-stk-lar-h4787.html> adresinden erişildi.
- Buğra, A. (1998). The Immoral Economy of Housing in Turkey, *International Journal of Urban and Regional Research*, 22(2), 303-307.
- Candan, A. B. ve Kolluoğlu, B. (2008). Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul, *New Perspectives on Turkey*, 39(1), 5-46.
- Corbridge, S. (2004). Waiting in line, or the moral and material geographies of queue-jumping. R. Lee, D.M. Smith (Der.), *Geographies and Moralities* (ss. 183-198). Blackwell, Oxford.

- Çavuşoğlu, Ç. ve Struz, J. (2014). Producing force and consent: Urban transformation and corporatism in Turkey, *City*, 18(2), 134-148.
- Demiralp, S. (2018). Making winners: Urban transformation and neoliberal populism in Turkey, *The Middle East Journal*, 72(1), 89-108.
- Demirtaş-Milz, N. (2013). The Regime of Informality in Neoliberal Times in Turkey: The Case of the Kadifekale Urban Transformation Project, *International Journal of Urban and Regional Research*, 37(2), 689-714.
- Eliçin, Y. (2014). Neoliberal transformation of the Turkish city through the Urban Transformation Act, *Habitat International*, 41: 150-155.
- Eraydın, A. ve Taşan-Kok, T. (2013). State response to contemporary urban movements in Turkey: a critical overview of state entrepreneurialism and authoritarian interventions, *Antipode*, 46(1), 114-129.
- Erensü, S. ve Karaman, O. (2017). The work of a few trees: Gezi, politics and space *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(1), 19-36.
- Evrensel (2020a). Karabağlar'a yeni imar planı: Vatandaş planlara itirazını sürdürüyor, *Evrensel*, 28.01.2020 tarihinde <https://www.evrensel.net/haber/396140/karabaglara-yeni-imar-planı-vatandaş-planlara-itirazını-surduruyor> adresinden erişildi.
- Evrensel (2020b). Kemalpaşa ve Karabağlar'ın Kentsel Dönüşüm Sorunu, *Evrensel*, İzmir, 02.08.2020 tarihinde <https://www.evrensel.net/haber/409059/kemalpaşa-ve-karabagların-kentsel-donusum-sorunu> adresinden erişildi.
- FikirtepeHaber (2019). Fikentder: Fikirtepe Nisan 2019 Son Durum Raporu, *FikirtepeHaber*, 02.08.2020 tarihinde <https://www.fikirtepehaber.com/kentsel-donusum/fikentder-fikirtepe-nisan-2019-son-durum-raporu-h4498.html> adresinden erişildi.
- FikirtepeHaber (2020). İBB'de Gündem: Fikirtepe Sorunları ve Çözüm Önerileriyle STK'lar Toplantısı, *FikirtepeHaber*, 02.08.2020 tarihinde <https://www.fikirtepehaber.com/gundem/ibb-de-gundem-fikirtepe-sorunlari-ve-cozum-onerileriyle-stk-lar-h4787.html> adresinden erişildi.
- Geniş, Ş. (Der.). (2020). *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsan*, Nika Yayınevi: İstanbul.
- Geniş, Ş. (2007). Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul, *Urban Studies*, 44(4), 771-798.
- Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Iban, M. C. (2020). Lessons from approaches to informal housing and non-compliant development in Turkey: An in-depth policy analysis with a historical framework. *Land Use Policy*, 99, 105104.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. (2001). *Nöbetleşe Yoksulluk: Gecekondulaşma ve Kent Yoksulları, Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları: İstanbul.
- İzmir Valiliği (2016). Çevre ve Şehircilik Bakanı Mehmet Özhasaki Karabağlar Kentsel Dönüşüm Alanında İncelemelerde Bulundu, *İzmir Valiliği*, 02.08.2020 tarihinde <http://www.izmir.gov.tr/cevre-ve-sehircilik-bakani-mehmet-ozhasaki-karabaglar-kentsel-donusum-alanında-incelemelerde-bulundu> adresinden erişildi.

- İzmir Valiliği (2020). Karabağlar İmar Planı Değişikliği, *İzmir Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü*, 02.08.2020 tarihinde <https://izmir.csb.gov.tr/karabaglar-imar-planı-degisikligi-duyuru-407920> adresinden erişildi.
- Jeffrey, C. (2008). Waiting, *Environment and Planning D: Society and Space*, 26: 954-958.
- Jeffrey C., Jeffery P. ve Jeffery, R. (2008). *Degrees Without Freedom: Education, Masculinities and Unemployment in North India*, Stanford University Press, Palo Alto, CA.
- Joronen, M. (2017). Spaces of waiting: Politics of precarious recognition in the occupied West Bank, *Environment and Planning D: Society and Space*, 35(6), 994-1011.
- Karabağlar Mahalleler Birliği (2020). Önemli Duyuru, *Karabağlar Mahalleler Birliği Sosyal Medya Hesabı*, 02.08.2020 tarihinde <https://www.facebook.com/KarabaglarMahallelerBirligi/photos/pb.274226259432825.-2207520000..1329000617288712/?type=3&theater> adresinden erişildi.
- Kayasü, S. ve Yetişkul, E. (2016). Evolving legal and institutional frameworks of neoliberal urban policies in Turkey, *METU Journal of Faculty of Architecture*, 31(2), 209-202.
- Keskinok, Ç. (1997). *State and the (Re)production of Urban Space*, METU Faculty of Architecture Press, Ankara.
- Keskinok, Ç. (2006). *Kentleşme Siyasetleri*, Kaynak Yayınları, Ankara.
- Kornienko, K. (2017). Waiting, Hope, Democracy, and Space: How Expectations and Socio-economic Rights Shape Two South African Urban Informal Communities, *Journal of Asian and African Studies*, 52(1), 34-49.
- Kuyucu, T. (2013). Law Property and Ambiguity, The Uses and Abuses of Legal Ambiguity in Remaking Istanbul's Informal Settlements, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(2), 609-627.
- Kuyucu, T. ve Danış, D. (2015). Similar processes, divergent outcomes: A comparative analysis of urban redevelopment projects in three Turkish cities, *Urban Affairs Review*, 51(3), 381-413.
- Kuyucu, T. (2018). Politics of urban regeneration in Turkey: Possibilities and limits of municipal regeneration initiatives in a highly centralized country, *Urban Geography*, 39(8), 1152-1176.
- Kuyucu, T. (2020). The Great Failure: The Roles of Institutional Conflict and Social Movements in the Failure of Regeneration Initiatives in Istanbul, *Urban Affairs Review*, Article first published online: September 24, 2020.
- Kurtuluş, H. (2006). *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2002). *Critique of Everyday Life*, Verso, London.
- Mariganti, A. (2012). Urban renewal, fiscal deficit and the politics of decentralisation: The case of the Jawaharlal Nehru Urban Renewal Mission in India, *Space and Polity*, 16(1) 93-109.
- Lawhon, M. ve Truelove, Y. (2020). Disambiguating the southern urban critique: Propositions, pathways and possibilities for a more global urban studies, *Urban Studies*, 57(1) 3-20.

- Lindroth, M. ve Sinevaara-Niskanen, H. (2019). Politics of hope, *Globalizations*, 16(5), 644-648.
- Mamak Belediyesi (2019). Mamak Belediyesi Çalışanı İle Yapılan Mülakat.
- Moore-Cherry, N. ve Bonnin, C. (2020). Playing with time in Moore Street, Dublin: Urban redevelopment, temporal politics and the governance of space-time, *Urban Geography*, 41:9, 1198-1217.
- Olcan, A. (2019). Kara Lekeye Beyaz Çivi, *Bir Artı Bir*, 22.07.2020 tarihinde <https://www.birartibir.org/kent-hakki/337-kara-lekeye-beyaz-civi> adresinden erişildi.
- Oldfield, S. ve Greyling, S. (2015). Waiting for the state: A politics of housing in South Africa, *Environment and Planning A*, 47(5), 1100-1112.
- Özdemir, E. ve Eraydın, A. (2017). Fragmentation in Urban Movements: The role of Urban Planning Processes, *International Journal of Urban and Regional Research*, 41(5), 727-748.
- Penpecioglu, M. (2011). Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler. *Birikim*, 270, 62-73.
- Penpecioglu, M. (2013). Urban Development Projects and the Construction of Neo-liberal Urban Hegemony, *METU Journal of Faculty of Architecture*, 30:1, 165-189.
- Penpecioglu, M. ve Bayırbağ, M. K. (2015). Büyük Ölçekli Kentsel Projeler ve Neoliberal Şehirciliğin Karşılaştırmalı Siyaseti, B. Duman ve İ. Coşkun (Der.), *Neden Nasıl Kim İçin Kentsel Dönüşüm*, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Penpecioglu, M., Bayırbağ M.K. ve Schindler, S. (yakında yayınlanacak). Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Türkiye'de Neoliberal Kentsel Dönüşümün Çoklu Sosyo-Politik Örüntüleri ve Ankara Örneği, E. Acara ve M. Penpecioglu (Der.) *Tamamlanmamış Kentsel Devrim: Günümüz Türkiye'sinde Kent Kriz ve Gündelik Hayat*.
- Raco, M., Henderson, S., Bowlby, S. (2008). Changing times, changing places: urban development and the politics of space – time, *Environment and Planning A*, volume 40, 2652-2673.
- Poyraz, U. (2011). *Looking at the urban transformation project from the Gecekondu dwellers' perspective: The case of Mamak*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Rolnik, R. (2013). Ten years of the City Statute in Brazil: from the struggle for urban reform to the World Cup cities, *International Journal of Urban Sustainable Development*, 5:1 54-64.
- Roy, A. (2005). Urban informality: toward an epistemology of planning. *Journal of the american planning association*, 71(2), 147-158.
- Roy, A. (2009). Why India cannot plan its cities: Informality, insurgence and the idiom of urbanization. *Planning theory*, 8(1), 76-87.
- Sakızlıoğlu, N. B. ve Uitermark, J. (2014). The symbolic politics of gentrification: The restructuring of stigmatized neighborhoods in Amsterdam and Istanbul, *Environment and Planning A*, 46(6), 1369-1385.
- Sakızlıoğlu, N. B. (2014). Inserting temporality into the analysis of displacement: Living under the threat of displacement. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 105(2): 206-220.

- Samara, T. R. (2005). Youth, crime and urban renewal in the Western Cape, *Journal of Southern African Studies*, 31(1) 209-227.
- Schindler, S. (2017). Towards a paradigm of Southern urbanism, *City*, 21(1), 47-64.
- Schmid, C., Karaman, O., Hanakata, N.C., Kallenberger, P., Kockelkorn, A., Sawyer, L. ve Wong, K.P. (2018). Towards a new vocabulary of urbanisation processes: A comparative approach, *Urban Studies*, 55(1), 19-52.
- Serin, B., Smith, H. ve McWilliams, C. (2020). The role of the state in the commodification of urban space: The case of branded housing projects, Istanbul, *European Urban and Regional Studies*, 27(4), 342-358.
- Somalı, S. (2013). *Reading Urban Transformation Through the Case of Mamak, Ankara*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Şengül, H. T. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, İmge Yayınları: Ankara.
- Şengül, H. T. (2011). *Muhafazakar Populizm: İki Rekat Bir Zekat Gerisi Rant*, İmge Yayınları: Ankara.
- Şen, B. (2005). Soylulaştırma: Kentsel Mekanda Yeni Bir Ayrışma Biçimi, H. Kurtuluş (Der.). *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Tekeli, İ. (2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Yayınları: Ankara.
- Tuçaltan, G. (2008). *Dynamics of Urban Transformation via Improvement Plans for Ankara City*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Türkün, A. (2011). Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships, *International Planning Studies*, 16(1), 61-72.
- Türkün, A. (Der.). (2014). *Mülk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Dönüşüm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Uzun, N. (2006). Yeni Yasal Düzenlemeler ve Kentsel Dönüşüme Etkileri, *Planlama*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı 36, s. 49-52.
- Uzun N. (2020). Residential Transformation Leading to Gentrification: Cases from Istanbul, (Der.) J. Kruse ve J. Desena, *Gentrification Around the World, Volume I*. Palgrave Studies in Urban Anthropology. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-41337-8_10
- Ünver, M. ve Suri, L. (2020). Kentsel Dönüşümün Fikirtepe'ye Yansımaları, *Journal of Technologies and Applied Sciences*, 2(02), 11-23.
- Wallace, A. (2015). Gentrification Interrupted in Salford, UK: From New Deal to "Limbo-Land" in a Contemporary Urban Periphery, *Antipode*, 47(2), 517-538.
- Yardımcı, Ö. (2020). State stigmatisation in urban Turkey: Managing the "insurgent" squatter dwellers in Dikmen Valley. *Antipode*, 52(5), 1519-1538.
- Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaata Dayalı Birikim Rejimi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 599-626.
- Yiftachel, O. (2009). Theoretical Notes On Gray Cities: The Coming of Urban Apartheid?, *Planning Theory*, 8(1), 88-100.
- Yiftachel, O. (2020) From displacement to displaceability, *City*, 24(1-2), 151-165.

Küresel Gelişmelerin Kente Mekânsal Etkileri: Trabzon'da Arapların İkinci Konut Edinimi

*

Ceren Ünlü Öztürk¹
ORCID: 0000-0003-1619-1510

Zeynep Yılmaz Bayram²
ORCID: 0000-0001-6751-4258

Öz

Küresel düzeydeki konut talebinin yerelde olumlu ve olumsuz mekânsal etkileri vardır, bunları kontrol etmede ve yönlendirmede devletin en önemli araçlarından biri mekânsal planlardır. Türkiye'de 2012 yılında karşılıklılık ilkesinin kaldırılmasıyla başlayan süreçte, konut edinen yabancıların uyruklarında ve tercih ettikleri kentlerde değişiklikler meydana gelmiştir. Çalışmanın amacı, bu sürecin kentlere mekânsal etkilerini tespit etmek ve kent planları ile ilişkisini ortaya koymaktır. Çalışma alanı olarak, belirtilen tarihten sonra ülkemizden konut edinme hakkı kazanan Arap Ülkeleri vatandaşlarının en çok konut edindiği kentlerden olan Trabzon seçilmiştir. Mekânsal etkileri tespit etmek amacıyla Trabzon'da yabancıların en çok konut edindiği Kaşüstü' nün 2012 yılı öncesi ve sonrası arazi kullanım haritaları oluşturulmuş ve kullanım türü değişen alanlar belirlenmiştir. Kent planları ile ilişki kurmak amacıyla da kullanım türü değişen alanların uygulama imar planlarına uygunluğu işlevsel ve yapılaşma koşulu bakımından analiz edilmiştir. Tarım alanlarının yoğun yapılaşması olumsuz mekânsal etki olarak öne çıkmaktadır. İmar planlarından farklılaşan en önemli noktalar ticaret ve park işlevlerinden konuta dönüşüm ve planlanandan daha yoğun yapılaşmadır; yapılaşma koşulu bakımından ise kapalı site tipi konut alanları oluşmasıdır. Tüm bu değişiklikler, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmamış, parçacıl müdahaleler şeklinde gerçekleşmiştir. Planın meşruluğunu koruması adına dışsal gelişmelere göre planlar değişmemeli, bu gelişmeleri göz önüne alarak bütüncül yaklaşımla planlama çalışmaları gerçekleştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, yabancıların ikinci konut edinimi, mekânsal etki, kent planlama.

¹ Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, E-mail: cerenunluozturk@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, E-mail: zeynepyilmaz@ktu.edu.tr

Spatial Effects of Global Developments on the City: Arabs' Second Housing Acquisition in Trabzon

*

Ceren Ünlü Öztürk³
ORCID: 0000-0003-1619-1510

Zeynep Yılmaz Bayram⁴
ORCID: 0000-0001-6751-4258

Abstract

Second housing acquisition of foreigners has many spatial effects to the local. One of the most important tools of the government in controlling and guiding these effects is spatial plans. In the process that started with the abolition of the reciprocity principle in Turkey in 2012, changes occurred in the nationalities and preferred cities of the foreigners who bought houses. The aim of the study is to examine the spatial effects of after 2012 period on the cities and to reveal its relationship with spatial plans. Trabzon was chosen as the study area, which is one of the cities where the citizens of the Arab Countries, who gained the right to acquire housing in Turkey (after the 2012), have the most acquired housing. Dense urban development of agricultural areas stands out as a negative spatial effect. The most important differ from the development plans are the transformation from other functions to housing and more dense development than planned. These changes were not handled with a holistic approach. In order to preserve the legitimacy of the plan, plans should not change according to external developments, and planning studies should be carried out with a holistic approach, taking these developments into account.

Keywords: *Globalization, foreigners' second housing acquisition, spatial effects, urban planning.*

³ R.A., Karadeniz Technical University, E-mail: cerenunluozturk@gmail.com

⁴ Asst. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, E-mail: zeynepyilmaz@ktu.edu.tr

Giriş⁵

İkinci konut, en genel ifadeyle “bir kimsenin sürekli yaşadığı evinden ayrı dinlencelerinde ya da kısa süreli gezilerinde kullandığı konut birimi” (Keleş, 1998, s.165) şeklinde tanımlanabilirken; “ikamet edilen yerden başka bir yerde bulunan, yılın belli dönemlerinde rekreatif amaçlarla kullanılan, doğal ya da kültürel çekiciliği yüksek yerlerde (akarsu, göl, kaplıca, deniz kıyısı, vb.) inşa edilen, turizm ile bütünleşmiş ve emlak yatırım özelliği bulunan sabit mülk” (Manisa, 2007, s.16) olarak görülmektedir. Bu tür konutlar deniz, göl ve akarsu kıyıları ile yayla ve dağ gibi genellikle rekreatif değeri yüksek, ancak ekosistem açısından korunması gereken alanlarda yer seçmektedir (Emekli, 2014). Marjavaara (2008)’a göre, ikinci konut, sahipleri ya da diğer kullanıcıları için geçici ziyaret amacıyla kullanılan meskendir ve “kullanıcının kalıcı olmayan yeridir” (Ceylan ve Somuncu, 2020, s.183). Biral ve Özerk (2012), bu tür konutlarını kullanıcılarının; kent yaşantısının artan sorunlarından uzaklaşmak, dinlenmek, yenilenmek gibi amaçlarla kullandığını belirtmektedir (Ceylan ve Somuncu, 2020). Özellikle 1950’li yıllardan sonra kişilerin gelirlerinin yükselmesi, bireysel hareketliliği destekleyen araç sahipliğinin artması, kara yollarının gelişmesi sonucu kıyı ve yeşil alanlara erişimin kolaylaşması ikinci konutların artışını beraberinde getirmiştir. 1960’lı yıllarda kentsel yaşam tarzına karşı olumsuz tutumların artması da ikinci konut gelişimini desteklemiştir. 1980’li yıllara kadar metropoliten kentlerin çeperlerinde ikinci konut oluşumu meydana gelmiştir ve bunların sahipliği de ulusal düzeyde gerçekleşmiştir (Bakırcı, 2007; Hall ve Müller, 2004). Küreselleşme ile birlikte ikinci konut gelişimi uluslararası düzeye taşınmıştır.

Bell ve Ward (2000), hareket zamanı ve mekânı ile ikinci konut kullanımı arasında Şekil 1’deki gibi bir bağlantı kurmaktadır (Hall ve Müller, 2004). İkinci konutların kullanım amacının mekân-zaman ilişkisi bağlamında oldukça çeşitlendiği görülmektedir. Şekil 1’de Bell ve Ward (2000) tarafından bu tür konutların; yerel düzeyde günlük, kısa süreli aktiviteler için, ulusal ve uluslararası düzeyde turizm ve göç etmek amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir. Yabancıların sahip oldukları uluslararası düzeydeki ikinci konutların kullanım süreleri aylarla ifade edilmekteyken; kullanım amaçları da mevsimsel göç, uzatılan turistik ve eğitim amaçlı ziyaretlerdir. Burada ulus-

⁵ Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Yılmaz Bayram danışmanlığında Ceren Ünlü tarafından hazırlanan “Yabancıların İkinci Konut Arz-Talebinin Kentlere Etkileri: Trabzon Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinin bir bölümünden üretilmiştir.

lararası düzeyde mevsimsel göçlerin yaşanıyor olması kritik öneme sahiptir. Çünkü yaşadığımız dönem Castles ve Miller (1993) tarafından “Göç Çağı” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlamda, Marjavaara ve Lundholm (2014), ikinci konut sahipliğinin zaman içerisinde göçe tetikleme durumunu araştırdıkları çalışmalarında, ikinci konut sahipliğinin göçü teşvik ettiği (tetiklediğini) sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Müller ve Marjavaara (2012)’da “ikinci konutları göç ve turizm arasındaki bir bağlantı unsuru olarak görmektedir” (Zoğal ve Emekli, 2018, s.191). Özellikle yabancıların ikinci konut sahipliğinin farklı sonuçlarına odaklanan başka bir çalışmada, Kim, Han ve O’Connor (2015), yabancılara yönelik konut yatırımlarının onların uzun vadeli yerleşimini/göç etmelerini güçlendiren potansiyellere sahip olduğunu savunmaktadır (Alkan Gökler, 2021).

	Yerel	Ulusal	Uluslararası
Yıllar	Kalıcı Göçler		
Aylar	Mevsimsel Göçler Eğitim Amaçlı Ziyaretler Uzatılmış Turistik Tatiller		
Haftalar	Tatil Turizmi		
Günler	İş Seyahatleri Kısa Süreli Tatiller Günübirlik Gezintiler		
Saatler	Yerel Aktiviteler İşe Gidiş-Geliş		

İkinci Konut Kullanımı

Şekil 1. Bell ve Ward (2000)’a göre hareket zamanı ve mekânı ile ikinci konut kullanımı arasındaki ilişki (Hall ve Müller, 2004) (Yazarlar tarafından İngilizce’den çevrilmiştir).

İkinci konut talebinin ve arzının kentsel ve kırsal alanlarda doğal ve yapılı çevreye olumlu ve olumsuz mekânsal etkileri bulunmaktadır. Doğal alanlarda ve doğal alanlara yakın yerlerde üretilen ikinci konutlar bu alanların yapılaşmaya açılmasına ve tahrip edilmesine neden olmaktadır. Ayrıca bu alanlara ulaşım, vb. çevreyi kirletici altyapı hizmetlerinin götürülmesi de çevre kirliliği yaratmaktadır (Gallent ve Tewdwr-Jones, 2000). İkinci konutların doğal çevreye olumsuz etkileri kırsalda tarım alanları üzerinden de gerçekleşmektedir. Arsa fiyatlarının yükselmesi ile tarımdan daha fazla gelir sağlama noktasına ulaşıldığında, tarım alanlarının ikinci konut alanlarına dönüşümü meydana gelmektedir (Hall ve Johnson, 1998). Kısacası, tarım alanları üzerinde yapılaşma baskısının oluşması da kaçınılmazdır.

İkinci konutların yapılı çevreye etkisi noktasında ise, talep edilen konutların nitelikleri önem taşımaktadır. Hoggart ve Buller (1995), ikinci konut talebinin özellikle harap nitelikte konutların bulunduğu alanlara yöneldiğinde, buraların yenilenmesi için bir fırsat olduğunu belirtmektedir. Bu gelişme olumlu bir mekânsal etkidir. Yerel halkın birinci konutlarının satın alınarak ikinci konut sağlanması durumunda, mekânsal açıdan olumsuz bir etkinin ortaya çıkmasına zemin hazırlanmaktadır. Bu tür bir değişim süreci beraberinde yerel halk için yeni konut ihtiyacı doğuracak ve farklı alanlarda yapılaşma baskısı oluşturacaktır. Ayrıca, yerel halkın kent coğrafyasında yer değiştirmesi eski ve yeni yaşam alanlarında sosyal yapının değişmesine de neden olmaktadır (Gallent, Mace ve Tewdwr-Jones, 2005).

Yabancıların İkinci Konut Edinimi

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak, 1980'li yıllardan itibaren, ulaşım açısından fiziksel mesafelerin zamansal olarak kısalması sağlanmıştır (Urry, 2000). Ayrıca, uzaklıkları aşmak için harcanan zamanın fiziksel (örneğin uçakla) ya da temsili (bilgi ve imgelerin elektronik araçlarla gönderilmesi) olarak büyük ölçüde kısaltılması sonucu uzaklıkların azaldığı hissini ortaya çıktığı ifade edilmektedir (Harvey, 2008). Bunun sonucu olarak insan, bilgi, sermaye ve mal hareketliliği ulus devlet sınırlarını aşmış, uluslararası düzeye taşınmıştır (Tomlinson, 2013). Bu gelişmeler neticesinde, 1980'li yıllardan sonra küreselleşme ve kapitalizmin etkisiyle de ikinci konut sahipliği uluslararası düzeyde gerçekleşmeye başlamıştır. Ulus devletlerin küresel sisteme eklenme biçimleri, ikinci konut ediniminin uluslararası düzeye taşınmasında da belirleyici olmuştur. Bu süreçte, ulus devletler uluslararası sermayenin önündeki engelleri kaldırma ve sermaye hareketinin dünya ölçeğinde özgürleştirilmesine katkı sağlayacak, bazı durumlarda o güne kadar geçerli kuralları görmezden gelecek yeni düzenlemeler yapmıştır (Keskinok, 2006).

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de yabancıların konut edinimine yön veren pek çok yasal düzenleme yapılmıştır. 1923-1980'li yıllar arasında yabancıların konut edinimine yönelik kısıtlamaların fazla olduğu, 1980'den sonra ise bu kısıtların esnetilmesine yönelik bir tutum izlendiği görülmektedir. Yabancıların köylerden taşınmaz edinimi 1924 tarihli 244 sayılı Köy Kanunu ile yasaklanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının diğer ülkede mülkiyet hakkı ne ise o ülke vatandaşının ülkemizdeki mülkiyet hakkının aynı olması anlamına gelen Karşılıklılık İlkesi (Mütekabiliyet İlkesi) ise 1934 yılında Tapu Kanunu ile mevzuatta yer almıştır. 1984 yılında Bakanlar Ku-

rule hangi ülke vatandaşlarında karşılıklılık şartının aranmayacağını belirlemekle yetkili kılınmıştır. Aynı yıl Bakanlar Kurulu tarafından bu yetkiyle esaslar çıkarılmış ve Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Umman Sultanlığı, Bahreyn ve Katar ülkeleri müteakabiliyet şartından muaf tutulmuştur (Ekşi, 2012). 1986 yılında ise Anayasa Mahkemesi tarafından 1984 yılındaki değişiklik kaldırılarak karşılıklılık ilkesi 1934 yılında olduğu gibi tekrar kabul edilmiştir. 2004 yılına gelindiğinde 1924 yılından beri geçerli olan yabancıların köylerden taşınmaz edinimini yasaklayan madde Köy Kanunu'ndan kaldırılmıştır. 2012 yılında da karşılıklılık ilkesi kaldırılmıştır. Bakanlar Kurulu'na hangi ülke vatandaşlarının taşınmaz edinebileceğini belirleme yetkisi verilmiştir.

Türkiye'nin farklı coğrafyalarında çok çeşitli ülke vatandaşları geçmişten bugüne konut edinmiştir. Özellikle 2012 yılına kadar genellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşlarının Ege, Akdeniz ve Marmara Bölgeleri'nde konut edindiği görülmektedir. 2004 yılında yabancıların köylerden taşınmaz edinimi yasaklayan maddenin ilgili kanundan çıkarılması, bu bölgelerde kentsel alanlarda yaşanan talebin kırsal alanlara da sıçramasına neden olmuştur (Bakırcı, 2007). 2012 yılında karşılıklılık ilkesinin kaldırılmasıyla da daha önce konut edinme hakkı bulunmayan Arap Ülkeleri vatandaşları Türkiye'den konut edinmeye başlamıştır. Bu gelişmeyle birlikte ülkemizde yabancıların en fazla konut edindiği iller arasına Trabzon, Sakarya ve Yalova gibi geçmiş dönemden farklı iller de dâhil olmuştur (TÜİK, 2021).

Yabancıların ikinci konut ediniminde doğal alanlara yakınlık ve ulaşım bağlantılarına sahip olma gibi konuma bağlı özellikler, en temel belirleyici unsurlardır. Bu bağlamda, göl, nehir, akarsu gibi su öğeleri kenarları ve vadi, orman gibi doğal alanlar ikinci konut talebinin en yoğun görüldüğü yerler olarak ifade edilmektedir (Hall ve Müller, 2004; Lipkina, 2014). Bunun yanı sıra yabancı konut yatırımcılarının kentlerde merkezi iş alanına yakın bölgeleri tercih ettiğine dair çalışmalar da mevcuttur (Gauder, Houssard ve Orsmond, 2014; Kim vd., 2015). Yabancıların ikinci konut talebini karşılamak için gerçekleştirilen konut arzının kentlerin sosyal, ekonomik ve mekânsal yapılarına pek çok etkisi bulunmaktadır. Sosyal açıdan, yabancılar ile yerel halk arasında bütünleşme sağlanabileceği gibi, ayrışan tutumlarla da karşılaşmaktadır. Ekonomik açıdan konut fiyatlarının artması, ikinci konut alanları için altyapı ve servis maliyetlerinin artması, yabancıların kendi konutlarını kullanmalarından ötürü turizm gelirlerinin azalması gibi olumsuz durumlar yaşanmaktadır. Ancak, gidilen ülkede vergi gelirlerinin artması, ikinci konutlar için ihtiyaç duyulan malların ve hizmetlerin karşı-

lanmasına yönelik yeni istihdam alanlarının yaratılması ve buradan sağlanan gelirler ise olumlu ekonomik etkiler olarak ortaya çıkmaktadır (Avcı, Avcı ve Şahin, 2008; Bakırcı, 2007; Casado-Diaz, 2009; Karakaya ve Turan, 2006; Nudralı, 2007; Parker ve Song, 2006; Tamer Görer, Erdoğanaras, Güzey ve Yüksel, 2006).

Yabancıların ikinci konut ediniminin fiziksel ve doğal mekâna etkileri bağlamında yapılan birçok çalışma mevcuttur. Türkiye’de yabancıların yoğun olarak konut edindiği Ege ve Akdeniz Bölgeleri’nde bu gelişmelerin olumsuz mekânsal etkileri deneyimlenmiştir. Bakırcı (2007)’nın Dalyan’da yaptığı çalışmada, yabancıların ikinci konut ediniminin villa tipi yapılaşma baskısını arttırdığı ve kırsal bölgelerde muz ve narenciye bahçeleri ile tarım alanlarının yapılaşmaya açıldığı ifade edilmektedir. Bunlara ek olarak çalışmada, yabancılar konut satışının büyük çoğunluğunun ekolojik olarak hassas bölgeler, doğal karakteri korunacak alanlar, sit alanları, orman alanları ve su alanlarının yanındaki mevkilerde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Araştırmada, bu tür mekânsal gelişmelerin, bölgedeki doğal alanları tehdit ettiğinin altı çizilmektedir. Tamer Görer vd. (2006) tarafından Alanya’da gerçekleştirilen çalışmada yabancıların ikinci konut ediniminin en önemli olumsuz mekânsal etkisi kontrolsüz biçimde yapılaşma yoğunluğunun artması olarak tespit edilmiştir. Südaş ve Mutluer (2008), Didim’de gerçekleştirdikleri çalışmada, yabancıların ikinci konut ediniminin, yerleşmenin kent coğrafyasına hızla yayılmasına ve buna bağlı olarak ulaşım, su, elektrik gibi alt ve üst yapı hizmetlerine duyulan ihtiyacın artışına dikkat çekmektedir. Keskinok, Şahin Güçhan ve Özgönül’ün (2005), Kalkan’da gerçekleştirdikleri çalışmada, yabancıların ikinci konut talebinin, tarım alanları ve sit alanları üzerinde yapılaşma baskısı yaratmasının en önemli mekânsal olumsuz etki olduğu ortaya konmuştur. Kısaca, ülkemizde deneyimlenen bu süreçlerin ortak özellikleri genellikle kırsalda tarım alanlarında ve doğal alanlarda yapılaşma baskısının ve yapılaşma yoğunluğunun artışıdır.

Küresel düzeyden gelen ve ekonomik açıdan bir fırsat olarak görülen yabancıların ikinci konut ediniminin mekâna olumsuz etkilerini gidermek ve engellemek için en önemli araçlardan biri mekânsal planlardır (Clout, 1971; Gallent vd., 2005; Hall ve Muller, 2004; Langdalen, 1980). Mekânsal planlar, yapıldıkları alanın sosyal, ekonomik, kültürel, doğal ve yapılı çevre bağlamında bütün boyutlarını; fırsatlarını ve tehditlerini göz önünde bulundurarak önümüzdeki on yıllar içerisinde mekânsal koşullarının nasıl olacağına dair kararların alındığı belgelerdir. Bruton (1974), planlamanın asıl görevinin, sınırlı olan arazinin kullanımı için yarışan taleplerinin, uzlaşısıyla denge ve düzen kurarak,

daha iyi bir fiziksel çevre sağlamak olduğunu belirtmektedir. Bruton (1974), sosyal bir programın parçası olarak gördüğü planlamayı, toplumun yaşam kalitesini arttıracak fiziksel çevreyi sağlamakla görevlendirmektedir (Aydemir, 2004).

Türkiye'de mevzuata bakıldığında Çevre Düzeni Planı, Nazım İmar Planı ve Uygulama İmar Planı başlıca mekânsal planlar olarak ifade edilmektedir (Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Çevre Düzeni Planları'nda bölgesel ölçekte sektörlerin ve işlevlerin mekânsal dağılımına, Nazım İmar Planları'nda kentsel ve kırsal yerleşme alanlarının yönelimlerine ve büyüklüklerine karar verilir. Yerleşme içerisindeki konut alanlarına bağlı olarak plan sürecinde ulaşılması öngörülen kestirim nüfus ve yoğunluk dağılımı nazım plan ölçeğinde belirlenir ve bu nüfusun ihtiyaçlarını giderecek sosyal ve teknik altyapı alanları (eğitim ve sağlık tesisleri, parklar, rekreasyon alanları, idari tesisler, dini tesisler, meydan vb.) erişilebilirlik standartlarına bağlı olarak planlanır. Uygulama İmar Planları'nda yapıların nizamları (ayrık, bitişik, blok, emsal), kat yükseklikleri, taban alanları (TAKS), inşaat alanları (KAKS), çekme mesafeleri gibi parametrelere bağlı olarak yapılaşma koşulları belirlenir. İmar planlarında, planların ihtiyaca cevap veremediği durumlarda ya da üst kademe planlarla uygunluğunun sağlanması amacıyla ancak planın tamamında ya da ana kararlarını etkileyecek bir kısımda revizyon yapılır. Benzer şekilde planlar ihtiyaca cevap veremediğinde, plan ana kararlarını, sürekliliğini, bütünlüğünü, sosyal ve teknik altyapı dengesini bozmayacak şekilde, kamu yararı amaçlı, teknik ve nesnel gerekçelere dayanarak imar planı değişikliği yapılır (Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği, 2014). Yürürlükteki imar planlarında yapılan düzenlemeler ya bütünlüğü bozmayacak şekilde revizyonla ya da sosyal ve teknik altyapı hizmetlerini iyileştirmeye yönelik plan değişiklikleriyle gerçekleştirilebilir. Alana dair birçok araştırma ve analiz sonuçları oluşturulan planların meşrutiyetini koruması adına belirtilen gerekçeler dışında değişikliklere uğramaması ve bütünlüğünü koruması gerekir. Kentsel gelişmenin sağlıklı olabilmesi için bu süreç kritik öneme sahiptir.

Mekânsal örüntülerin yeniden biçimlenmeye başladığı küreselleşme sürecinde, mekânsal planlamanın da ulus devlet bağlamından sıyrılarak yeniden tanımlanması gündeme gelmiştir (Keskinok, 2006; Ohmae, 1995). Küreselleşme çabası içerisindeki bazı kent yönetimleri kentleri bu süreçte avantajlı konuma getirebilecek yerele dair her türlü doğal, mekânsal, toplumsal ve kültürel değerleri meta haline getirme ve kentleri pazarlama ögesi olarak görme eğilimi göstermişlerdir (Şahin, 2010). Bu doğrultuda, küresel sermayenin mekâna çökmesi için merkezi yönetimler, uygun yasal düzenlemeleri gerçekleştirmekte; yerel yönetimler ise; Öktem(2005)'in ifadesi ile "özellikle kaynak yaratma potansiyeli yüksek olan ve sermaye gruplarının ilgi gösterdikleri kentsel mekânlara yönelik planlarda değişiklik yapmaya ve arsa-altyapı sağlayarak kentsel mekânı

sermayenin talep ettiği olası gelişmelere uygun hale getirme yoluna gitmektedirler” (Levent ve Sarıkaya Levent, 2011, s.56). Bu noktada, kentsel mekânlar ve kent planlama, yerel dinamikler ulusal ve uluslararası dışsal faktörlerin etkisiyle biçimlenmeye ve yeniden şekillenmeye başladığı bir sürece doğru evrilmiştir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde planların geçerliliği korunmaya çalışılsa da bazı durumlarda plan dışı müdahaleler meydana gelebilmektedir. Ekonomik kazanç kaygısı ile yerelin sosyal ve çevresel değerleri göz ardı edilerek mekâna müdahaleler olmaktadır (Keskinok, 2006). Hâlbuki ekonomik açıdan bir fırsatın sosyal ve çevresel değerler göz önünde bulundurularak değerlendirilmesi planlama ile mümkündür. Bunun için planlama sürecinde mekânı iyi analiz etmek ve fırsatları yönlendirecek kararlar almak önemlidir. Yabancıların bir kentten ikinci konut edinimi de doğru yönlendirildiği takdirde bir nevi fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda fırsatların mekâna etkilerinin ortaya konması ve planlarla ilişkisinin kurulması gereklidir ve bu hayati öneme sahiptir. Türkiye’de AB üyesi ülkelerin vatandaşlarının konut edindikleri yerlere dair mekânsal etkileri ortaya koyan çalışmalar yukarıda da açıklandığı üzere mevcuttur. Ancak 2012 yılı sonrasında Türkiye’den konut edinme hakkı tanıyan yabancıların konut edindiği yeni alanlarda mekânsal etkileri ortaya koyan çalışmalara rastlanmamıştır. Bu etkilerin mekânsal planlarla ilişkisinin kurulması noktasında da eksiklikler bulunmaktadır.

Türkiye’de 2012 yılında yabancıların konut edinimini kısıtlayan karşılıklı ilkesinin mevzuattan kaldırılmasıyla birlikte, ülkemiz kentlerine olan talep artmıştır. Bu tarihten itibaren ülkemizde konut edinmek isteyen yabancı ülke vatandaşlarının uyrukları da çeşitlenmiştir. Buna ek olarak, ülkemiz coğrafyasında yabancıların konut edindikleri illere yenileri eklenmiştir. Küresel düzeyden gelen yabancıların ikinci konut talebine yönelik yerelde gerçekleşen konut arzının kentlere farklı düzeylerde etkileri bulunmaktadır. 2012 yılı öncesinde Türkiye’de yabancıların konut ediniminin kentlerin mekânsal yapılarına etkilerini sorgulayan çalışmalar bulunmasına rağmen, 2012 yılından itibaren başlayan sürece yönelik mekânsal sorgulamalar sınırlıdır. Bu sınırlılıktan yola çıkarak, çalışmada Türkiye’de 2012 yılı devamında yabancıların ikinci konut ediniminin arttığı Trabzon’da, bu durumun kentin mekânsal yapısına etkilerinin belirlenmesi ve bunların imar planlarıyla ilişkisinin sorgulanması amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırma amacına yönelik, çalışmada başlıca iki aşamalı bir süreç izlenmiştir: 1. Aşama: Yabancıların ikinci konut ediniminin yerelde mekânsal etkilerini ortaya koymak. 2. Aşama: Yabancıların ikinci konut ediniminin yereldeki mekânsal etkilerinin kent planları ile ilişkisini sorgulamak. Bu çalışmada, Trabzon’da yabancıların en fazla konut edindiği ve talep ettiği alanın 2012 yılı öncesi ve sonrası değişen arazi

kullanımları tespit edilmiştir ve bunların kent planlarına uygunluğu değerlendirilmiştir. Araştırma alanı olarak belirlenen Kaşüstü Mahallesi'ne dair 2012 yılı öncesi arazi kullanım haritasının bulunmaması ve 1998 yılı Uygulama İmar Planı ile 2012 yılı Revizyon Uygulama İmar Planı'na yönelik araştırmaya konu olan plan tadilatlarının gerekçelerine ve içeriklerine ilişkin teknik bilgilerin ilgili belediyelerden elde edilememesi çalışmanın en önemli kısıtlarıdır ve bunlar yöntemin belirlenmesinde etkili olmuştur.

Çalışmanın birinci aşaması, üç etapta gerçekleşmiştir. İlk adımda çalışma alanı Kaşüstü'nün 2011 yılı arazi kullanım haritası oluşturulmuştur. Trabzon'u yabancıların ikinci konut edinimi bağlamında önemli hale getiren yasal değişikliğin (2012) öncesindeki durumu ortaya koymak amacıyla 2011 yılı karşılaştırma için seçilmiştir. 2011 yılı Kaşüstü arazi kullanım haritası, alanın bağlı bulunduğu Yomra Belediyesi'nden elde edilen 2014 yılı Hâlihazır Harita altlık alınarak 2011 yılı Google Earth görüntüsünden faydalanılarak elde edilmiştir. İkinci adımda ise; Kaşüstü'nün 2017 yılı arazi kullanım haritası, Kaşüstü 2014 yılı Hâlihazır Haritası'nın 2017 yılı Google Earth görüntüsü ve alan çalışması yoluyla güncellenmesi sonucu oluşturulmuştur. Ayrıca 2017 yılı için alan çalışması ve internet üzerinden projelerin incelenmesi sonucu işlevlerin, kat sayılarının ve toplam konut birimi sayılarının yer aldığı arazi kullanım tablosu da oluşturulmuştur. Birinci aşamanın son adımında yabancıların ikinci konut ediniminin yerelde mekânsal etkilerini ortaya koymak için, 2011 ve 2017 yılı Kaşüstü arazi kullanım haritaları karşılaştırılarak "Arazi Kullanımı Değişen Alanlar" tespit edilmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. İş akış şeması (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

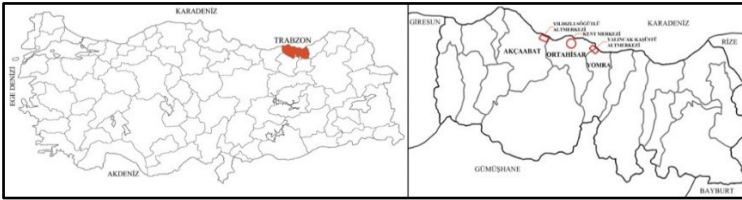
Çalışmanın ikinci aşaması, meydana gelen mekânsal etkilerin kent planları ile ilişkisini sorgulamaya yöneliktir ve iki adımdan oluşmaktadır. Birinci adımda, Arazi Kullanımı Değişen Alanlar'ın, 2012 yılı Kaşüstü Revizyon Uygulama İmar Planı'na uygunluk analizi yapılmıştır. Bu bağlamda Türki-

ye’de uygulama imar planlarında kararı verilen işlev ve yapılaşma koşulu olmak üzere iki parametre değerlendirilmiştir. İkinci adımda ise, bir önceki dönem yürürlükte olan 1998 yılı Kaşüstü Uygulama İmar Planı’nın, 2012 yılı Kaşüstü Revizyon Uygulama İmar Planı ve Arazi Kullanımı Değişen Alanlar ile karşılaştırması yapılarak değişiklikler ortaya konulmuştur.

Çalışma Alanı

Trabzon ili 2014 yılından günümüze yabancıların Türkiye’de konut satın aldığı ilk on şehir arasında yer almaktadır. Aynı zamanda il, 2012 yılında karşılıklılık ilkesinin kaldırılması sonrasında konut edinme hakkı kazanan Arap Ülkeleri vatandaşları tarafından çoğunlukla tercih edilmektedir. 2012 yılı öncesindeki duruma bakıldığında ise ülkemizde, Ege ve Akdeniz Bölgeleri’nde Avrupa Ülkeleri vatandaşlarının konut edindiği görülmektedir. Bu iki durum dikkate alındığında yabancıların konut tercihi bakımından hem uyruk hem de coğrafi konum açısından farklılaşan Trabzon çalışma alanı olarak seçilmiştir.

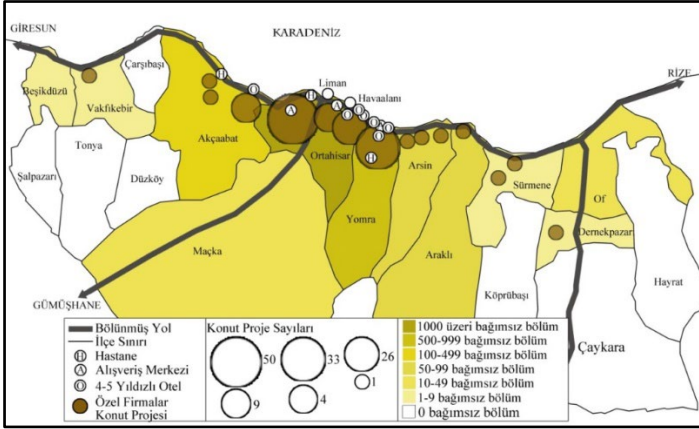
Trabzon; Türkiye’nin Doğu Karadeniz Bölgesi’nde denize kıyısı olan birildir. 2012 yılında büyükşehir statüsüne kavuşan ilin, merkez ilçesi Ortahisar’dır. Merkez ilçe sınırları içerisinde uluslararası havalimanı ve uluslararası konteynır yük taşımacılığının yapıldığı bir de liman bulunmaktadır. 1938 yılında ilk planlama çalışmalarının yapıldığı Ortahisar ilçesi, coğrafi özellikleri nedeniyle 2000’li yıllara kadar doğu-batı yönünde lineer gelişme göstermiştir. Bu tarihten sonra, kentsel gelişmenin güneye doğru da devam ettiği görülmektedir. 1960’lı yıllardan günümüze kadar deniz dolgusu sonucu elde edilen alanların farklı türdeki kentsel işlevler (ulaşım, spor alanları, kamu hizmet alanları, vb.) için kullanımına bağlı olarak kuzey yönüne doğru da bir gelişim olmuştur. Trabzon’da 2000’li yıllardan gerçekleşen büyük ölçekli kentsel yatırımlar neticesinde, kentin doğusunda Yalınca-Kaşüstü ve batısında Yıldızlı-Söğütlü olmak üzere iki alt merkez oluşmuştur (Şekil 3).

Şekil 3. Trabzon'un konumu (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Yabancıların ilçe bazında ikinci konut edinimleri kentin gelişimi ile paralellik göstermektedir. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nden, Trabzon ilinde yabancılar tarafından bağımsız bölüm satın alınan ilçelere ilişkin veriler

incelendiğinde 2014 – Mayıs 2017 arasındaki dönemde 1090 bölüm ile Ortahisar ilk sırada yer alırken, onu 719 bölüm ile Yomra ve 215 ile Akçaabat'ın izlediği görülmektedir. Ortahisar ve çevre ilçeleri Yomra ve Akçaabat, yabancılara bağımsız bölüm satışının yaklaşık %90,2'sinin gerçekleştirildiği yerlerdir. Bu üç ilçe aynı zamanda Trabzon'da 2011 yılı sonrasında üretilen internet üzerinden tespit edilen konut projeleri bakımından da merkez ilçe Ortahisar'dan sonra öne çıkmaktadır (Şekil 4).

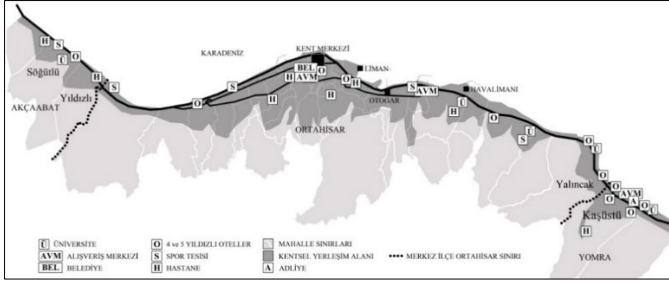

Şekil 4. Trabzon ilinde ilçelere göre yabancıların bağımsız bölüm edinme oranlarının dağılımı (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Trabzon ili içerisinde yabancıların ikinci konut ediniminin yerel mekânsal etkilerinin ve planla uygunluğunun analizi için ise Kaşüstü Mahallesi çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Ünlü (2018)'nin, Araplar'ın Trabzon'da konut edinimine yönelik yaptığı araştırmada, Kaşüstü Mahallesi yabancılar tarafından en fazla konut edinilen ve benzer şekilde en fazla konut edinmek için talep edilen mahalle olarak tespit edilmiştir. Aynı araştırmanın sonuçlarına göre, kentte yabancılara konut üreten inşaat firmaları da konut proje alanı olarak bu mahalleyi öncelikli olarak tercih etmektedir. Bu nedenlerle yabancıların konut ediniminin kente mekânsal etkileri bağlamında çalışma alanı olarak Trabzon ili Yomra İlçesi'ne bağlı Kaşüstü Mahallesi'ndeki kentsel yapılaşmanın olduğu alanlar seçilmiştir.

Kentin doğusundaki alt merkez içerisinde yer alan Kaşüstü Mahallesi'nin 2012 yılı sonrasında, büyük ölçekli yatırımlar ve konut projeleri bakımından öne çıktığı görülmektedir. İlçede, 2003 yılında Dünya Ticaret Merkezi ile başlayan yatırım gerçekleştirme süreci, 2008 yılında yabancı sermayeli uluslararası zincir otellerden biri ile devam etmiştir. 2012 yılına kadar eğitim, ticaret, spor ve sağlık anlamında ilçede yatırımlar olmuştur. Bu tarihten sonra ise özellikle Ka-

şüstü Mahallesi'nde turizme yönelik otel yatırımlarının gerçekleştiği de görülmektedir (Şekil 5).

Şekil 5. Trabzon'da büyük ölçekli kentsel projelerin mekânsal dağılımı (Yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Bulgular

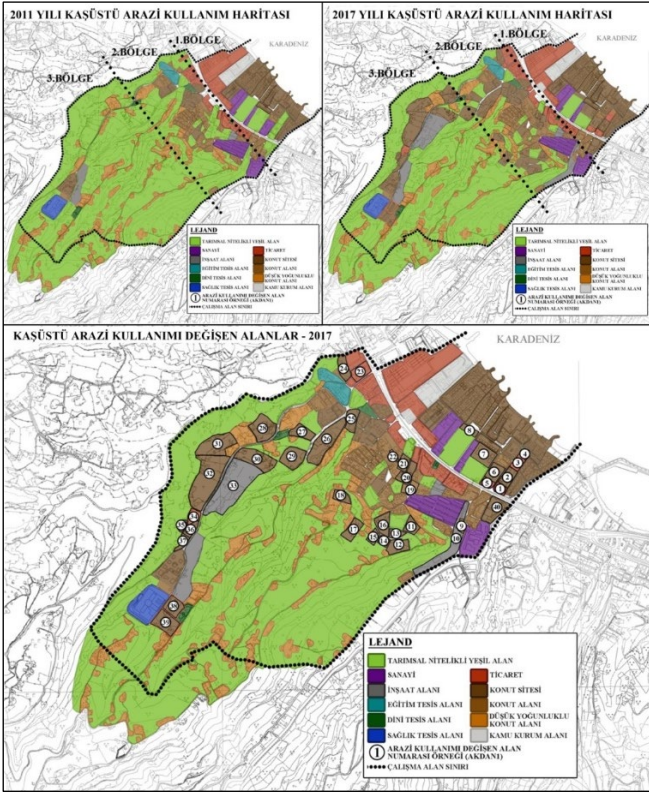
Trabzon'da yabancıların ikinci konut ediniminin kentin mekânsal yapısına etkileri bağlamında Kaşüstü'ndeki çalışmaların bulguları iki ana başlıkta değerlendirilmiştir: 1. Arazi kullanımı değişen alanlar, 2. Arazi kullanımı değişen alanların imar planları ile uygunluğu.

Arazi kullanım çalışması lejanında konut alanları üçe ayrılmıştır. Çocuk oyun alanı, otopark gibi bazı donatıların alan içerisinde tasarlanabildiği ve çevreden erişimi kontrol edilebilen konut alanları "konut sitesi"; tarımsal nitelikli alanların içerisinde tekil konutların yer aldığı kırsal alanlarda "düşük yoğunluklu konut alanı"; yapı adası içerisinde parsel bazında yapılaşmanın (bitişik, ayrıık, blok nizam) olduğu ve tarımsal nitelikli yeşil alanların bulunmadığı yerlerde ise "konut alanı" lejanı kullanılmıştır.

Arazi Kullanımı Değişen Alanlar

Kaşüstü Mahallesi'nin 2011 yılı Arazi Kullanım Haritası incelendiğinde, çalışma alanı üç farklı bölgeye ayrılmıştır: 1. Bölge: Karadeniz Sahil Yolu ile kıyı arasında kalan kesimdir. Özellikle villa biçiminde olmak üzere kapalı sitelerin kıyıda yer aldığı, sahil yoluna cephesi olan yapı adalarında ticari kullanımların yoğunlaştığı ve alanın batı tarafında kamu kurumu ve ticari kullanımın yer aldığı alandır. Alanda bazı yapı adalarında tarımsal kullanımın yanı sıra küçük sanayi işlevine yönelik kullanımların da olduğu tespit edilmiştir. 2. Bölge: Karadeniz Sahil Yolu'nun güneyinden Kaşüstü Eğitim ve Araştırma Hastanesi'ne kadar olan kesimdir. Bu alanda sahil yoluna cephesi olan yapı adalarında ticari kullanımlar yoğunlaşmaktadır. Bölgenin batısında kapalı sitelerin, doğusunda sanayi işlevinin ve apartman tipi konutların yer aldığı tespit edilmiştir. Alan içerisinde güneye hastaneye doğru

gidildikçe ise, düşük yoğunluklu konut alanları ve tarımsal nitelikli alanlar bulunmaktadır. 3. Bölge: Kaşüstü Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin yer aldığı, eğimin artış gösterdiği alandır. Bu alanda, hastanenin yakınında 344 konut biriminden oluşan Toplu Konut İdaresi'nin (TOKİ) toplu konut uygulaması yer alırken, bunun dışındaki alanlarda düşük yoğunluklu konut alanları bulunmaktadır (Şekil 6). 2011 yılı Arazi Kullanım Haritası konut alanlarında yapılaşma biçimleri açısından analiz edildiğinde, birinci bölgede, kapalı konut sitelerinin yoğunlaştığı, üçüncü bölgede kırsal nitelikli alanların yanı sıra, TOKİ'nin toplu konut uygulamasının olduğu görülmektedir. İkinci bölgede ise, konut alanlarında üç farklı yerleşim türü dikkati çekmektedir; kapalı konut siteleri, apartman tipi konut alanları ve kırsal nitelikli alanlardır.

Şekil 6. 2011 ve 2017 yılı Kaşüstü arazi kullanım haritaları ve arazi kullanımı değişen alanlar (2014 yılı Kaşüstü Halihazır Haritası üzerine yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Kaşüstü Mahallesi'nin 2017 yılı Arazi Kullanım Haritası incelendiğinde, 1. Bölge'de, 2011 yılında tarımsal nitelikte olan alanlarda, kapalı konut siteleri ve

ticari kullanımların yer aldığı görülmektedir. 2. Bölge'de, sanayi sitesinin güneyinde, 2011 yılında tarımsal nitelikli olan alanlarda kapalı konut sitelerinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 2011 yılında apartman tipi konut yapılarının yakınında yer alan tarım alanlarında da kapalı siteler inşa edilmiştir. 3. Bölge'de ise; hastaneye yakın olan alanlarda 2011 yılında tarımsal niteliği olan yerlerde konut ve ticaret kullanımları yer almıştır. Burada, TOKİ toplu konut projesinin yanı sıra kapalı konut sitelerinin de üretildiği görülmektedir. Üç bölgede de kapalı konut sitelerinin artışı dikkat çekmektedir.

2011 yılı ve 2017 yıllı Arazi Kullanım Haritaları işlevsel ve yapılaşma koşulları bakımından karşılaştırıldığında, 40 alanın arazi kullanım türünde değişiklik tespit edilmiştir (Şekil 6). 2011 yılında bu alanların %68'i tarımsal nitelikli alan (TNA), %28'i düşük yoğunluklu konut alanı (DYKA) ve %5'i ise sanayi alanıdır. Aynı alanların 2017 yılındaki işlevlerine bakıldığında %77'si konut sitesi, %12'si ticaret, %8'i konut altı ticaret ve %3'ü konut alanıdır. Kaşüstü'nde tarımsal nitelikli ve düşük yoğunluklu konut alanları, konut sitelerine dönüşmüştür. Aynı zamanda bu yerleşim yeri 2011 yılında kentin az yoğunluklu gelişme konut bölgesi özelliği gösterirken, altı yıl gibi kısa bir sürede kapalı konut sitelerinin yoğunlaştığı ve farklı türdeki ticari kullanımların olduğu bir yerleşim alanına evrilmiştir. Arazi kullanımı değişen alanlarda 2017 yılında kat sayılarının en az 5 en fazla 17 ve ortalamasının yaklaşık 12 olduğu tespit edilmiştir.

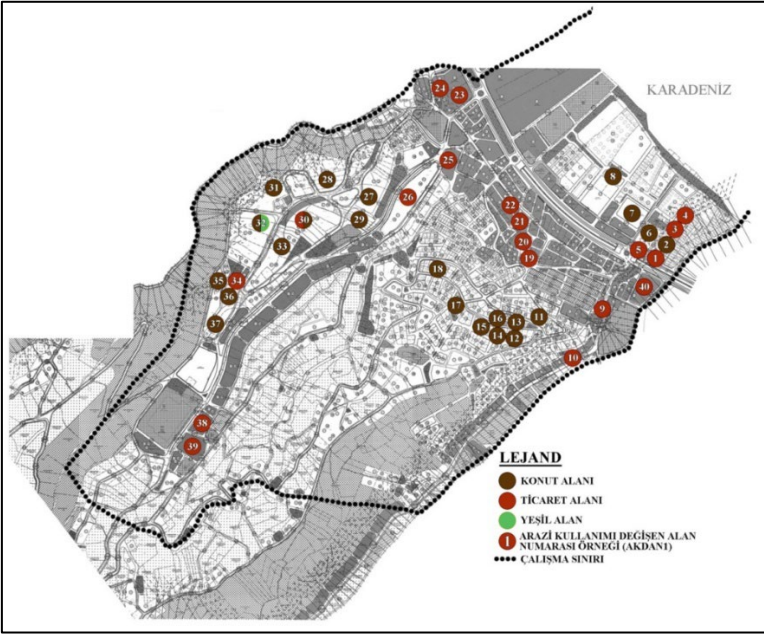
2017 yılı arazi kullanımın türleri içerisinde çoğunluğu oluşturan konut işlevinin yaklaşık %88'i kapalı site ve %12'si apartman tipi yapılaşmadır. Bu noktada kapalı site tipi yapılaşmanın artışı dikkat çekmektedir. Bu tür konut alanlarının %67'sinin tarımsal niteliği bulunan yeşil alanlarda inşa edildiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda yabancıların ikinci konut talebinin de etkisiyle, yoğun yapılaşmanın yaşandığı Kaşüstü'nde gelişme daha çok tarımsal nitelikli yeşil alanlarda yaşanmıştır. Bu bulgular ilgili alan yazınında belirtilen ikinci konutların kentlerin doğal çevrelerine etkilerinden tarım alanlarının konut alanlarına dönüşmesi ile örtüşmektedir.

Kaşüstü Mahallesi; 2011 yılından günümüze yüksek katlı bloklardan oluşan kapalı sitelerin mahallenin her bölgesinde yer aldığı bir yerleşime dönüşmüştür (Şekil 6).

Arazi Kullanımı Değişen Alanlar ve İmar Planı Uygunluğu

2012 yılı 1/1000 ölçekli Revizyon Uygulama İmar Planı'nda (RUIP) arazi kullanımı değişen 40 alana ilişkin konut, Merkezi İş Alanı (MİA), ticaret alanı ve park kullanım kararları verilmiştir. Planda, bu alanların %52'si konut alanı, %45'i ticaret ve %3'ü park işlevindedir. Bu alanların 2017 yılı

arazi kullanım işlevleri ise %77'si konut sitesi, %12'si ticaret, %8'i konut altı ticaret ve %3'ü konut alanıdır. Arazi kullanım kararları değişen alanlar içerisinde 20 alanın, 2017 yılındaki konut kullanım türü, 2012 RUİP kararları ile uyumludur. Benzer şekilde 2012 RUİP' de MİA ve ticaret alanı olarak belirtilen yerlerde, 2017 yılında ticari kullanımın olduğu tespit edilmiştir. 2012 RUİP kararları ve 2017 yılı arazi kullanım türleri arasındaki farklılıklar; 2012 RUİP'de park, MİA ve ticaret alanı olarak işlev verilen yerlerde 2017 yılında konut işlevi olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. 2012 RUİP'de ticaret alanı olarak belirtilen üç alanda 2017 yılında konut altı ticaret yer almaktadır. Ayrıca planda MİA olarak belirtilen dört alanda, ticaret alanı olarak işlevlendirilen dört alanda ve park olan bir alanda 2017 yılında sadece konut işlevi yer almaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Arazi kullanımını değişen alanların 2012 RUİP' deki mekânsal dağılımı (2012 RUİP üzerine yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

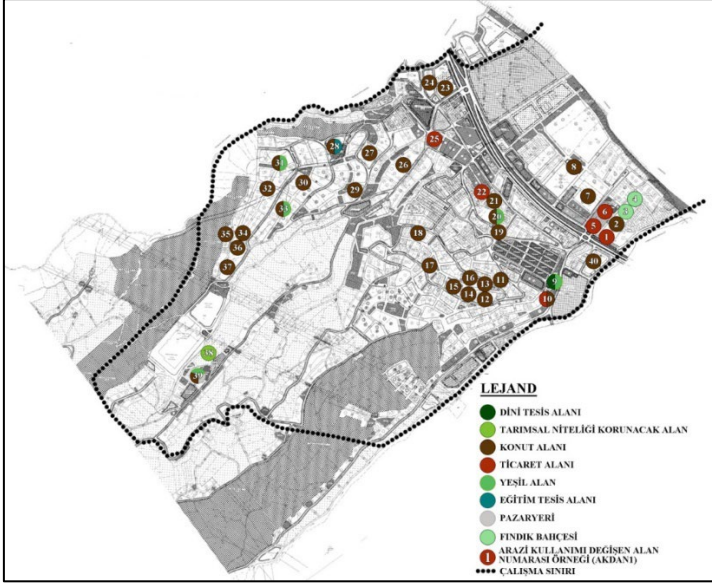
Yapılaşma koşulları açısından 2012 RUİP ile 2017 yılı arazi kullanımı karşılaştırıldığında, farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrık nizam yapılaşma koşulu verilen 9 alanda ve blok nizam yapılaşma koşulu verilen 14 alanda emsal yapılaşma koşulu ile inşası mümkün olan kapalı konut sitelerinin üretildiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu alanlardaki binaların kat yüksekliklerinin de 2012 RUİP'den farklılaştığı görülmektedir. 2012 RUİP'de yapılaşma

koşuluna bağlı olarak kat yüksekliği tanımlanan 21 alanda kat âdetinde artış tespit edilmiştir. Örneğin, 2012 RUİP' de blok nizam 6 kat yapılaşma koşulu verilen bir alanda mevcutta 17 katlı 9 bloktan oluşan kapalı konut sitesi bulunmaktadır. Bir diğer dikkat çeken örnek ise, 2012 RUİP' de MİA olarak işlevlendirilen ve blok nizam 12 kat yapılaşma koşulu verilen alanda, 14 katlı 7 bloktan oluşan kapalı konut sitesi yer almaktadır (Şekil 7).

2012 yılı 1/5000 Kaşüstü Revizyon Nazım İmar Planı'nda (RNİP) mahallenin 2011 yılı nüfusu 5003 olarak belirtilmiş ve 2035 yılı için mahallenin plan nüfusu 5500 olarak kabul edilmiştir. Arazi kullanımı değişen alanlardan 2017 yılında konut sitesi olarak tespit edilenlerin içerdiği konut birim sayıları, arazi çalışması ve projelerin internet taraması ile 3854 olarak hesaplanmıştır. Trabzon'un hanehalkı büyüklüğü 3,3 (TÜİK; 2016) olarak kabul edildiğinde projelerin alana 12718 kişi getireceği hesaplanmıştır. Sadece projelerin alana getireceği hesaplanan nüfus 2012 RNİP' de 2035 yılı için kabul edilen nüfusun yaklaşık 2,3 katıdır. Bu durum planla örtüşmeyen kontrolsüz ve yoğun bir yapılaşmanın göstergesidir.

2012 ve 2017 yılları arasında Kaşüstü'ne dair üretilen yeni imar planları olmadığı için plana uygun olmayan gelişmelerin plan tadilatları ile gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Yomra Belediyesi ve Trabzon Büyükşehir Belediyesi'nin ilgili birimlerinden, plan ve mevcut durum arasında farklılaşmaların tespit edildiği alanlara ilişkin plan tadilatlarının varlığı ve bunların gerekçeleri hakkındaki bilgilere ulaşamamıştır. Bu durum arazi kullanımını değişen alanlara ilişkin planlama açısından derinlemesine analizler ve sorgulamalar yapılmasına olanak tanımamaktadır.

1998 yılı Uygulama İmar Planı'nın (UİP) en son 2006 yılındaki plan tadilatının işlenmiş hali çalışma kapsamında incelenmiştir. 1998 UİP ve 2012 RUİP karşılaştırıldığında, 1998 UİP' da kentsel donatı alanı olarak belirlenen yapı adalarına, 2012 RUİP' da konut veya ticaret işlevinin yüklenmesi dikkat çekmektedir. Ayrıca bu alanlarda 2017 yılı arazi kullanım haritasında da konut veya ticaret olarak işlevi vardır. Benzer şekilde, 1998 UİP' de tarımsal niteliği korunacak alan olarak belirlenen yerler 2012 planında ticari işleve dönüştürülmüş ve 2017 arazi kullanım haritasında da ticaret ve/veya konut işlevindedir (Şekil 8).

Şekil 8. Arazi kullanımı değişen alanların 1998 yılı UİP'deki mekânsal dağılımı (1998 yılı UİP üzerine yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Kaşıüstü'nde 1998 UİP, 2012 RUİP ve 2017 arazi kullanım haritası olmak üzere 3 farklı zaman diliminde de hem işlevsel hem yapılaşma koşulu olarak farklılık gösteren alanlar mevcuttur. Örneğin; 1998 UİP'de tarımsal niteliği korunacak alan olan bir alana, 2012 RUİP'de MİA işlevinin yüklendiği ve 2017 arazi kullanım haritasına bakıldığında ise alanda konut işlevinin olduğu tespit edilmiştir. Bir başka örnek ise 1998 UİP'de ayrık nizam yapılaşma koşullu, birden fazla yapı adasında konut, pazaryeri ve park işlevlerine sahip bir bölge, 2012 RUİP'de tek yapı adası ve blok nizam yapılaşma koşullu planlanmıştır. Aynı bölgede 2017 arazi kullanım haritasına bakıldığında emsal yapılaşma biçiminin izin verdiği konut sitesinin yer aldığı belirlenmiştir (Şekil 8).

1998 UİP ve 2012 RUİP karşılaştırıldığında arazi kullanımı değişen alanların, kentsel donatı, tarım, konut ve ticaret işlevinden yalnızca ticaret ve konuta dönüştüğü tespit edilmiştir. 2017 yılı arazi kullanım haritasında ise 2012 yılı planından da farklı olarak ticaret alanları da konut alanlarına dönüşmüştür. Ayrıca yapılaşma koşulları açısından da farklılıklar belirlenmiştir. Arazi kullanımı değişen alanlarda, 1998 UİP'de yapılaşma koşulları genellikle ayrık nizam en az 2 en fazla 5 kat görülürken, 2012 yılı planında ayrık nizamla beraber blok nizamın da yer aldığı en az 4 ve en fazla 13 kat yapılaşma koşulunun belirlendiği tespit edilmiştir. 2017 yılına gelindiğinde ise, bu alanlarda genellikle kapalı konut sitesine izin veren emsal yapılaşma-

lar gerçekleşmiş ve kat sayıları da 17'ye kadar çıkmıştır. Tüm bunlar hem işlevsel hem de yapılaşma koşulu açısından plandan farklı yaşanan kentsel gelişmelerin somut göstergeleridir.

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada amaç, Türkiye'de 2012 yılı sonrasında yabancıların konut edinimi konusunda kısıtlılık getiren karşılıklı ilkesinin kaldırılmasıyla başlayan süreçte, yabancıların konut edindiği yeni kentlerdeki mekânsal etkileri ve bunların mekânsal planlar ile ilişkisini ortaya koymaktır. 2012 yılı öncesinde Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nin sahil kasabalarında/ilçelerinde/bölgelerinde Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşları ikinci konut edinirken, çalışma alanı olan Trabzon'da çoğunlukla Suudi Arabistan ve Kuveyt başta olmak üzere Arap ülkeleri vatandaşlarının kentin yerleşik alan sınırları ve yerel halkın yaşam alanları içerisinde ikinci konut edindikleri bir süreç deneyimlenmektedir.

Trabzon'da yabancılar ikinci konut satın alırken, kentte son zamanlarda otellerin artış gösterdiği ve havalimanına yakın Kaşüstü Mahallesi'ni tercih etmektedir. Bu mahallede, yabancıların ikinci konut edinmesiyle deneyimlenen sürecin mekânsal etkilerinin sonuçları iki başlık altında değerlendirilmiştir: İkinci konut ediniminin mekânsal yapıya etkileri ve Kaşüstü'ndeki mekânsal değişimlerin imar planları ile ilişkisi.

İkinci konut ediniminin Kaşüstü Mahallesi'ndeki mekânsal yapıya en önemli etkisi, 2012 yılından sonra bazı alanların arazi kullanım türünün değişimidir. Bu değişimlerin büyük çoğunluğu konut işlevine dönüşüm şeklinde gerçekleşmiştir. Tarımsal nitelikli yeşil alanlar ve apartman tipi yapılaşmanın olduğu yerler konut sitesine dönüşmüştür. Arazi kullanım açısından, ticaret işlevine dönüşüm düşük oranda da olsa gerçekleşirken, kentsel hizmetlere yönelik değişime rastlanmamıştır. 2012 yılı sonrasında Kaşüstü'nde konut işlevine dönüşen alanların neredeyse tamamı kapalı konut sitesi şeklinde yapılaşmış ve ortalama 12 kat yüksekliğindedir. Bu durum mahallede yapılaşma yoğunluğunun artışının somut göstergesidir. Türkiye'de yabancıların ikinci konut edindiği diğer yerleşmeler ile benzer şekilde, tarımsal nitelikli yeşil alanların konut işlevine dönüşümü söz konusudur.

Kaşüstü'ndeki mekânsal değişimlerin imar planları ile uygunluğu işlevsel, yapılaşma türü ve nüfus üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma alanında 2012 yılı sonrasında arazi kullanımı değişen alanlarda, 2012 RUİP'de ticaret veya park işlevi verilen alanlarda konut işlevi yer almaktadır. Arazi kullanımı değişen alanların 1998 UİP, 2012 RUİP ve günümüzdeki işlevleri karşılaştırıldığında, konut işlevi giderek artmaktadır. Konut işlevine dönüşen alanlar, 1998 UİP'de konut, ticaret ve kentsel donatı alanıyken, 2012 RUİP'de konut ve ticaret alanıdır. Yapılaşma koşulu

açısından arazi kullanımı değişen alanların yarısında 2012 RUİP'de parsellere ayrılmış, ayrık-bitişik-blok nizam öngörülmüş alanlar günümüzde birleşerek kapalı siteye dönüşmüştür. Alkan Gökler (2021) tarafından Trabzon'da Araplar'ın ikinci konut sayısı ile lüks kapalı konut siteleri sayısı arasında kurulan pozitif ilişki de bunu destekler niteliktedir. Arazi kullanımı değişen alanların yarısının kat yüksekliği 2012 RUİP'de belirtilen kat yüksekliğinden fazladır.

Yabancıların ikinci konut ediniminin Kaşüstü Mahallesi'ndeki en çarpıcı sonuçlarından biri nüfusun hızlı artışıdır. 2012 yılı 1/5000 RNİP 2035 yılı için mahallenin kestirim nüfusu 5500 olarak kabul edilmiştir ve mahallenin 2011 yılı nüfusu 5003 olarak belirtilmiştir. Plana göre mahallenin nüfusu 2035 yılına kadar 497 kişi artmalıdır. Çalışma kapsamında 2017 yılında konut sitesi olarak tespit edilen projelerdeki konut birim sayıları ile Trabzon hanehalkı büyüklüğü çarpılarak projelerin alana getireceği nüfus yaklaşık 12718 olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplanan nüfus 2012 RNİP'de 2035 yılı için kabul edilen nüfusun yaklaşık 2,3 katıdır. Bu durum planla örtüşmeyen kontrolsüz ve yoğun bir yapılaşmanın göstergesidir.

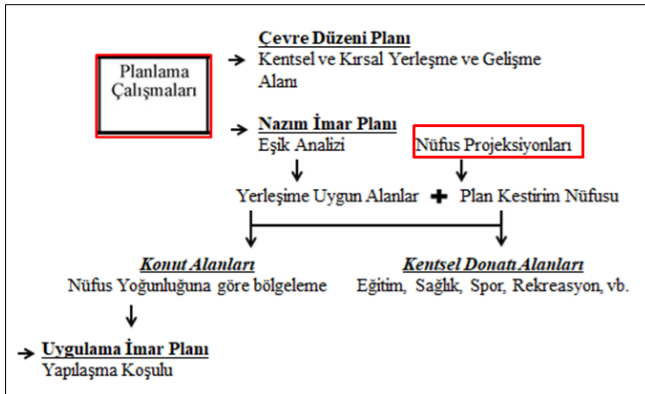
Arapların Trabzon'da ikinci konut talebi devam edecektir ve buraya yerleşmeyi düşünen bir kesim de mevcuttur (Ünlü, 2018). Yasalarımız, konut sahibi yabancılara iki yıla kadar aile ikamet izni ve çocuklarına da ülkemizdeki okullarda eğitim hakkı vermektedir. Bu durum gerçekleştiği takdirde, Trabzon'un hanehalkı büyüklüğünün (3,3) 1,4 katı hanehalkı büyüklüğüne sahip (4,6) konut sahibi yabancı ailelerin (Ünlü, 2018), kentin nüfusunu artırması kaçınılmaz olacaktır. Bu durumda artan nüfusa yönelik kentsel donatı alanlarının, kentsel alt ve üst yapı hizmetlerinin yetersiz kalacağı da öngörülmektedir.

Kaşüstü'nde yapılaşan alanlarda hem işlevsel hem de yapılaşma koşulu olarak yapı adası ve parsel bazında değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir. Bu değişikliklere ilişkin plan tadilatlarının yapımına yönelik yetkili kurumlardan herhangi bir bilgi elde edilemediği için kesin bir tespit yapılamamıştır. Ancak değişiklikler gerçekleşmiş olsa bile parçacı oldukları bir gerçektir. Çünkü 2012 yılından bu çalışmanın yapıldığı tarihe kadar Kaşüstü Mahallesi'nde bütüncül bir planlama çalışması gerçekleşmemiştir.

Yabancıların ülkelerinin dışında ikinci konut edinimi uluslararası siyasal, ekonomik ve politik ilişkilerden doğrudan etkilenmektedir. Arap ülkeleri ile ülkemiz arasında yaşanabilecek herhangi bir siyasal istikrarsızlık veya ekonomik ilişkilerin zayıflaması durumunda yabancıların Trabzon'da yerleşmesinin tersi bir durumda söz konusu olabilir. Özellikle yabancıların konut sahibi oldukları bölgelerin ıssız yaşam alanlarına dönüşmesi ve geri dönüşümü zor olan konut yatırımlarının atıl kalması çözülmesi gereken sorunlar olarak ortaya çıkacaktır.

Yukarıda belirtilen iki durum kentler açısından kriz niteliğindedir. Kent planlama özünde, öngördüğü tarih aralığında kentlerin planlı bir şekilde gelişmesi için yapılmaktadır. Ancak günümüzde ulusal ve hatta Trabzon örneğinde olduğu gibi uluslararası düzeyde yaşanan gelişmelerin doğrudan ya da dolaylı etkisiyle planlara parçacı müdahaleler olmakta ve planları etkileyeceği öngörülen gelişmeler plan yapım sürecinde göz ardı edilmektedir. Bu durumda planların bütünlüğünün bozulmaması için izlenecek iki yol vardır. Bunlardan ilki; ulusal ya da uluslararası düzeyden doğrudan veya dolaylı olarak hiçbir müdahaleye izin verilmeksizin üretilen kent planlarının herhangi bir değişikliğe uğramadan uygulanmasıdır. İkincisi ise; kentte yaşanan gelişmelerle planların yetersizliği ortaya çıktığı durumlarda tadilat ve ilave gibi parçacı müdahaleler yerine, yeni gelişmeleri sağlıklı biçimde değerlendiren ve planlama ile ilişkisini kuran bütüncül yaklaşımla kriz durumlarına karşı dirençli planlama çalışmaları yapılmasıdır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre, Kaşüstü'nde iki yolda izlenmemiş ve bu durumun olumsuz etkileri ortaya çıkmıştır. Bu nedenle kentsel dirençlilik anlayışıyla yapılan planlama çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kentsel aktörler mekânı ekonomik kazanç sağlanan bir meta olarak görmemeli ve kent planlamayı da yaşanabilir kentler ve sürdürülebilir toplumlar yaratmanın aracı olarak ele alıp, meşruluğunu ve işlerliğini koruması yönünde çaba sarf etmelidir. Küresel düzeyde yaşanan gelişmelerin yerel etkileri konusunda merkezi ve yerel yönetim farklı ölçekteki planlar aracılığı ile mekâna doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri engellemelidir. Mevcut planlama sürecinde plan dahilinde önerilen konut, eğitim, sağlık, rekreasyon vb. bütün hizmet alanlarına ilişkin getirilen kararların temelini oluşturan (Şekil 9) nüfus projeksiyonlarının, uluslararası hareketliliği de göz önüne alan yaklaşımlarla hesaplanması da kritik öneme sahiptir.

Şekil 9. Konut alanları planlama süreci (Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği (2014) esas alınarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Extended Abstract

Spatial Effects of Global Developments on the City: Arabs' Second Housing Acquisition in Trabzon

*

Ceren Ünlü Öztürk

ORCID: 0000-0003-1619-1510

Zeynep Yılmaz Bayram

ORCID: 0000-0001-6751-4258

Houses acquired from abroad are second housing because they are used for a short period of time. Since the 1980s, long distances have been exceeded for short periods of time with the developments in transportation technologies. As a result this, the mobility of people, information, capital and goods has exceeded the borders of the nation-state and has been moved to the international level. As well second housing ownership has started to take place at the international level.

Acquisition of second housing by foreigners is only possible if legal permits are granted. Many legal regulations have been adopted in Turkey that guides the housing acquisition of foreigners. Acquisition of second housing by foreigners is only possible if legal permits are granted. After the proclamation of the republic in Turkey, there were restrictions in the laws regarding the housing acquisition of foreigners. In the 1980s, the government tried to remove these restrictions, but without success. As of the 2000s, legal arrangements have been made to remove the restrictions. The most important change recently is the abolition of the Principle of Reciprocity in 2012. Until 2012, it is generally seen that citizens of European Union countries acquired housing in Aegean, Mediterranean and Marmara regions of Turkey. After 2012, the citizens of Arab Countries who had no right to obtain housing in Turkey started to acquire housing. Then, different provinces such as Trabzon, Sakarya and Yalova were added among the provinces where foreigners acquired the most housing in our country.

The demand and supply of second housing have positive and negative spatial effects on natural areas and the built environment in the urban geog-

raphy. The spatial effects have been experienced in the Aegean and Mediterranean Regions, where foreigners are heavily acquired housing in Turkey. Spatial plans are one of the most important tools to eliminate and prevent the negative effects of the second housing acquisition of foreigners. Spatial plans, which are created as a result of many research and analysis, decide how the spatial conditions of the area will be like over the decades. Spatial plans should not be changed once they are created. Although the validity of the plans is tried to be maintained in developing countries such as Turkey, in some cases off-the-plan interventions may occur. For the economic gain concerns, the social and environmental values of the local are ignored.

There are studies on the spatial effects of second housing ownership of foreigners in Turkey. The studies were carried out mostly on the Aegean and Mediterranean coasts where European Union citizens acquired housing from our country before 2012. With the abolition of the principle of reciprocity in 2012, many citizens of countries who had not previously had the right to obtain housing started to acquire housing from our country. There are no studies for the cities preferred by the citizens of Arab Countries who started to acquire housing from our country after 2012. In this context, the aim of the study is to determine the spatial effects of foreigners' second housing ownership on the cities and to reveal its relationship with spatial plans after 2012.

Trabzon, which is the one of the cities where the citizens of Arab countries who gained the right to obtain housing from our country after 2012, bought the most housing was chosen as the study area. For the purpose of research, a major two-stage process was followed in the study. In the first stage, the spatial effects of the second housing acquisition of foreigners were revealed locally. In the second stage, the relationship of the spatial effects of the second housing acquisition of foreigners in the local area with the spatial plans was questioned. In order to determine the spatial effects, land use maps of Kaşüstü, where foreigners have acquired the most housing in Trabzon city-region, were created before and after 2012. Then the areas with changing land use were determined by comparative analysis method. In order to analyze the relationship with the spatial plans, the conformity of the areas whose usage type has been changed with the implementation development plans has been analyzed in terms of functional and construction conditions.

The most important effect of the second housing acquisition on the spatial structure in Kaşüstü neighborhood is the change of the type of land use of some areas after 2012. The vast majority of these changes occurred in the form of conversion to housing function. Agricultural green areas and apart-

ment-type settlements have turned into closed housing sites. In terms of land use, while the conversion to trade function was low, there was no change to urban services. In terms of study field, in areas where land use changed after 2011, areas with trade or recreation functions in the 2012 Kaşüstü Revision Development Plan (KRDP) have transformed housing functions. Comparing the 1998 Kaşüstü Development Plan, the 2012 KRDP and today's functions of the areas whose land use has changed, the housing function is increasing. When the areas with changing land use are examined in terms of construction conditions, half of the areas allocated to parcels in the 2012 Revision Implementation Development Plan are closed sites as a single large parcel today.

In addition the result of the research shows that the housing units that increase with the acquisition of second housing by foreigners are more than the development plan decisions. However, public service areas such as schools, parks and health facilities are planned for less population. While making population calculations during spatial planning, local, national and even international developments that affect the local should be taken into account in order to create livable urban environments.

Kaynakça/References

- Alkan Gökler, L. (2021). Foreign demand and high-rise luxury housing projects in two Turkish cities: Ankara and Trabzon. *Land Use Policy*, 103, 105-318. doi: 10.1016/j.landusepol.2021.105318
- Avcı, M., Avcı, U. ve Şahin, F. (2008). *Sosyal ve ekonomik yönüyle Fethiye'ye yabancı göçü*. Muğla: Fethiye Sanayi ve Ticaret Odası.
- Aydemir, Ş. (2004). Planlama ve planlama türleri. Ş. Aydemir ve S. Erkonak Aydemir (Der.). *Kentsel alanların planlanması ve tasarımı* içinde (s. 33-40). Trabzon: Akademi Kitabevi.
- Bakırcı, S. (2007). *Yabancıların ikinci konut talebinin fiziksel çevreye etkisi: Dalyan örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara).
- Bell, M. ve Ward, G. (2000). Comparing temporary mobility with permanent Migration. *Tourism Geographies*, 2(1), 87-107. doi: 10.1080/146166800363466
- Bruton, M. J. (1974). *The spirit and purpose of planning*. London: Hutchinson.
- Casado-Diaz, M.A. (2009). Social capital in the sun: Bonding and bridging social capital among British retirees. M. Benson ve K. O'Reilly (Der.). *Life style migration: expectations, aspirations and experience* içinde (s. 87-102). London: Ashgate.
- Castles, S. ve Miller, M.J. (1993). *The age of migration: International population movements in the modern world*. London: Macmillan.
- Ceylan, S. & Somuncu, M. (2020). Socio-spatial decomposition seen between second home owners and local people: Case of Pelitköy (Burhaniye). *International Journal of Geography and Geography Education*, 42, 182-198. doi: 10.32003/igge.733286

- Clout, H.D. (1971). Second homes in the Auvergne. *Geographical Review*, 61, 530-533.
- Ekşi, N. (2012). *Yabancıların Türkiye’de Taşınmaz İktisabı*. (1. Bs.). İstanbul: Beta Basım.
- Emekli, G. (2014). İkinci Konut Kavramı Açısından Turizm Coğrafyasının Önemi ve Türkiye’deki İkinci Konutların Gelişimi. *Ege Coğrafya Dergisi*, 23(1), 25-42.
- Gallent, N. ve Tewdwr-Jones, M. (2000). *Rural second homes in Europe: examining housing supply and planning control*. Aldershot: Ashgate.
- Gallent, N., Mace, A. ve Tewdwr-Jones, M. (2005). *Second homes European perspective and UK policies*. England: Ashgate.
- Gauder, M., Houssard, C. & Orsmond, D. (2014). Foreign investment in residential real estate. *Bulletin*, 11-18.
- Hall, C.M. ve Johnson, G. (1998). *Wine and tourism: A new relationship in sustainable rural tourism management*. (D. Hall, Çev.). Auchencruivre: Scottish Agricultural Collage.
- Hall, C.M. ve Müller, D.K. (Der.). (2004). *Tourism, mobility and second homes between elite landscape and common ground*. Clevedon: Channel View Publications.
- Harvey, D. (2008). *Umut mekânları*. (Z. Gambetti, Çev.). (1.bs.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hoggart, K. ve Buller, H., (1995). Retired British home owners in rural France. *Ageing & Society*, 15(3), 325-353. doi: 10.1017/S0144686X00002580
- Karakaya, E. ve Turan, A.H. (2006). Türkiye’de yabancı emekli göçü: Didim’in yeni sakinleri ve bölgeye ekonomik etkileri. *İktisat-İşletme-Finans*, 21(246), 122-132. doi: 10.3848/iif.2006.246.6732
- Keleş, R. (1998). *Kent bilim terimleri sözlüğü* (2.bs.). Ankara: İmge Yayınevi.
- Keskinok, Ç., Şahin Güçhan, N. ve Özgönül, N. (2005). Kalkan’ın gelişme ve koruma sorunları: tehditler, olanaklar ve çözüm önerileri. *Planlama*, 1, 87-104.
- Keskinok, H.Ç. (2006). *Kentleşme Siyasetleri* (1.bs.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kim, H.M., Han, S.S., O’Connor, K.B. (2015). Foreign housing investment in Seoul: origin of investors and location of investment. *Cities*, 42, 212-223. doi: 10.1016/j.cities.2014.07.006
- Langladden, E. (1980). Second homes in Norway: a controversial planning problem. *Norsk Geografisk Tidsskrift*, 34, 139-144. doi: 10.1080/00291958008552059
- Levent, T. ve Levent, Y. S. (2011). Küreselleşme, mekânsal planlama yaklaşımlarındaki değişme ve kamu yararı. *Toplum ve Demokrasi*, 5(11), 53-74.
- Lipkina, O. (2013). Motives for russian second home ownership in Finland. *Scand. J. Hosp. Tour.*, 13(4), 299-316. doi: 10.1080/15022250.2013.863039
- Manisa, K. (2007). *İkinci konutların turizm sektöründe yeniden kullanılabilmesine ilişkin bir model önerisi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul).
- Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği. (2014, 14 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 29030). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/06/20140614-2.htm>
- Nudrah, F.Ö.(2007). *The experiences of citizens in Didim, a coastal town in Turkey: a case study of lifestyle migration* (Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara).
- Ohmae, K. (1995). *The end of the nation state: the rise of the regional economies*. New York: The Free Press.

- Öktem, B. (2005). Küresel kent söyleminin kentsel mekânı değiştirmedeki rolü: Büyükdere-Maslak aksı. H. Kurtuluş (Der.). *İstanbul' da kentsel ayrışma* içinde (s.25-77). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Parker, D. ve Song, M. (2006). New ethnicities online: reflexive racialisation and the internet. *The Social Review*, 54(3), 575-594. doi: 10.1111/j.1467-954X.2006.00630.x
- Südaş, G. ve Mutluer, M. (2008). Ekonomik etkileri açısından Türkiye'nin turizm merkezlerine yönelik Avrupalı göçleri. *Ege Coğrafya Dergisi*, 15(1-2), 51-59.
- Şahin, Y. (2010). *Kentleşme politikası* (1.bs.). Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Tamer Görer, N., Erdoğanaras, F., Güzey, Ö. ve Yüksel, Ü. (2006). *Effects of second home development by foreign retirement migration in Turkey*. 42. ISoCaRP Kongresinde sunulan bildiri, İstanbul. Erişim adresi: http://www.isocarp.net/Data/case_studies/790.pdf
- Tomlinson, J. (2013). *Küreselleşme ve kültür* (A. Eker, Çev.). (2.bs.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2016). *İllere göre ortalama hanehalkı büyüklüğü*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Aile-2020-37251>
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Yabancılara yapılan konut satış sayıları*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=insaat-ve-konut-116&dil=1>
- Urry, J. (2000). *Sociology beyond societies mobilities for the twentyfirst century*. London: Routledge.
- Ünlü, C. (2018). *Yabancıların ikinci konut arz-talebinin kentlere etkileri: Trabzon örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon).
- Zoğal, V. ve Emekli, G. (2018). Urla'da (İzmir) ikinci konutların değerlendirilmesine yönelik nitel bir araştırma, *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 189-204.

Niğde'deki Rum Okullarının Korunması Üzerine Bir İnceleme

*

Gizem Özal¹

ORCID: 0000-0003-1928-566X

Fazilet Duygu Saban²

ORCID: 0000-0002-8906-6748

Öz

Anadolu, yıllar boyunca farklı dinlere ve kültürlere ev sahipliği yapmıştır. Türklerin yanı sıra Rum, Ermeni gibi milletler yüzyıllar boyunca bu coğrafyada bir arada yaşamıştır. Bu milletler yaşadıkları bölgelere kendi kültürlerini yansıtmış ve kent kimliğinin oluşmasında etkili olmuştur. Kendilerine verilen haklar doğrultusunda başta eğitim yapısı olmak üzere çok sayıda mimari eser inşa etmiştir. Bu çalışmada, Niğde kentinde Rumlar tarafından yapılan döneminin mimari anlayışını gösteren okullar incelenmiştir. Bu çalışmanın amacı, okulların belgelenmesi, içerisinde buldukları durumun tespit edilmesi, korunmaları konusunda alınabilecek tedbirlerin belirtilmesi ve yeni işlev önerileri getirilerek okulların potansiyelinin ortaya konulmasıdır. Çalışma kapsamında Uluğaç Rum Okulu, Sasıma (Hasaköy) Rum Okulu, Prodomos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu) ve Ballı Rum Okulu yapıları incelenmiş ve yapısal ve mimari özellikleri değerlendirilmiştir. Günümüzde Prodomos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu) mesleki kurs merkezine dönüştürülmek üzere tadilat aşamasındadır. Diğer üç okul; kullanıcının olmaması sonucu işlevsiz kalma, elverişsiz doğa şartlarına maruz kalma ve yapıların günümüz ihtiyaçlarını karşılamaması gibi koruma sorunları ile karşı karşıyadır. Bu sebeple somut koruma önerisi olarak bu üç yapı için, mevcut durumları, buldukları çevre ve ihtiyaçlar analiz edilerek yeniden işlev önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rum okulları, azınlıklar, Niğde, koruma, mimari miras.

¹ Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, E-mail: gizemzal@gmail.com

² Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, E-mail: fduygu@cu.edu.tr

An Investigation on Conservation of Greek Schools in Niğde

*

Gizem Özal³

ORCID: 0000-0003-1928-566X

Fazilet Duygu Saban⁴

ORCID: 0000-0002-8906-6748

Abstract

Anatolia has hosted different religions and cultures over the years. In addition to Turks, nations such as Greeks and Armenians have lived together in this geography for centuries. These nations reflected their own cultures to the regions they lived in. These nations have built a large number of architectural works, especially the educational structure. In this study, the schools built by the Greeks in Niğde were examined. The aim of this study is to document the schools and to determine the current situation. In addition, it is to specify the measures that can be taken for their protection and to propose new functions. Within the scope of the study, the structures of Uluğağaç Greek School, Sasima Greek School, Prodromos Greek School and Ballı Greek School were examined. Architectural features were evaluated. Today, Prodromos Greek School is under renovation to be converted into a vocational course center. The other three schools; It is faced with protection problems such as being dysfunctional as a result of the absence of the user and exposure to unfavorable natural conditions. For this reason, re-function suggestions were made for these three buildings as a conservation proposal.

Keywords: *Greek schools, minorities, Niğde, conservation, architectural heritage.*

³ R. A., Niğde Ömer Halisdemir University, E-mail: gizemzal@gmail.com

⁴ Prof. Dr., Çukurova University, E-mail: fduygu@cu.edu.tr

Giriş

Taşıdıkları izlerle geçmiş ve gelecek arasında köprü görevini üstlenen kültür varlıkları ait oldukları toplumun yaşam tarzını, sosyal ve ekonomik düzeyini yansıtmaktadırlar. Geçmişten günümüze uzanan yaşantının somut göstergeleri olan bu varlıklar yaşatıldığı sürece kültürel aktarımının devam edeceği savunulmaktadır. İnsanların geçmişleriyle bağlantısını sağlayarak ait oldukları yerin kimliğinin ve karakterinin oluşumuna katkı sağlayan kültür varlıklarının korunması gerekmektedir (Yaldız ve Asatekin, 2016, s. 161).

Koruma, insanlığın tarihsel süreç içerisinde oluşturmuş olduğu kültürel kalıntıları, yaşamın sürekliliğinde yeni yarattığı mimari kalıntılar ile uyumlu hale getirmesidir. Ayrıca koruma, kültürel ve toplumsal bir sürekliliğin sağlanması amacıyla yapılan çabaların bütünü olarak tanımlanmaktadır (Aysu, 1977, s. 26). Bu bağlamda her toplum, geçmişi ve bugünüyle kültürel değerlere sahip çıkmak zorundadır. Toplumların geçmişindeki değerlere yeni değerler katma içgüdüleri onları yerleşik yapan önemli bir öğedir. Bu yerleşik olma durumu, kültür mirasının çevresinde yer alan değerlerin özümsemesi ve o değerlere katkıda bulunulması ile gerçekleşmektedir. Değerlerin doğru yöntemlerle değerlendirilmesi ve nesnel bir bakış açısıyla analiz edilmesi, toplumun geleceğinin daha işlevsel bir şekilde biçimlendirilmesini sağlamaktadır. Kentsel dokuda yer alan yapıların varlıklarının sürekliliğinin sağlanması, kullanılan doğru yöntemlerin kültürel düzenin önemli bir ögesi olduğunu ve korumanın önemini göstermektedir (Tapan, 2014, s. 21).

Kavramsal olarak koruma, bir yapıdaki kültürel ve tarihi değerlerin bozulmasını engellemek veya yapısal stabiliteyi sağlamak için gerçekleştirilen fiziksel müdahaleyi ifade etmektedir (LeBlanc, 2000). UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'nde koruma etkinlikleri; anıtlar, yapı grupları ve sitler olarak belirtilen kültürel miraslarını belirlemek ve anlamak, kültürel mirasa toplum yaşamında bir işlev vermeyi amaçlayan genel bir politikaya sahip olmak, bilimsel ve teknik çalışmaları geliştirerek araştırmalar yapmak, restorasyon çalışmaları yürütmek gibi çabaların bütünü olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 1972).

Kültürel miras insanlığın birbirleri ve çevreyle etkileşimlerinin bir sonucudur. İnsan, yeni ve eski olanları açıklığa kavuşturmakla ilgilenen faydacı bir korumacı anlayışa sahiptir (Pereira Roders, 2007, s. 115). Koruma anlayışına göre, geçmişte tarihi ve kültürel değer taşıyan yapı çevreleri göz ardı edilirken, günümüzde tek yapıdan yerleşme alanına ve bir bölge ölçeğinde dü-

şünülen bir kavram haline dönüşmüştür (Tapan, 2014, s. 29). Koruma kavramı, doğal çevreyi, insan eliyle yapılmış olan fiziksel çevreyi ve kültürel değerlerin korunmasını kapsamaktadır (Kuban, 2010, s. 20).

Koruma, toplumsal çağdaşlığa götüren süreçte kalkınma ve gelişmeye ivme kazandıran, yeni ve eski olgusunun karşıt olmadığı bir özellik göstermektedir. Geçmiş ve geleceği bağlama aracı olarak görülen ve çok yönlü bir sorumluluk gerektiren koruma, kamu yararına bir hizmet olarak düşünüldüğü için nesiller boyunca oluşturulması ve aktarılması önemlidir (Madran ve Özgönül, 2005, s. 20). "Korumaya neden ihtiyaç vardır?" sorusunu Tapan (2014: 54) "Var olandan daha iyisini, doğrusunu üretmek, kültürel sürekliliği sağlamak, bireyi toprağına, yaşadığı çevreye sahip kılmak gibi amaçlar "korumayı" zorunlu kılar." Kültürel tabakalaşmayı bizlere gösteren korumadır. "Eski yapıların korunması, o ülkedeki kültürel evrimin nasıl geliştiğini gösteren önemli bir unsurdur. Tarihsel olayların, sosyal ve ekonomik gelişmelerin nasıl olduğunun önemli göstergeleri korumacılığın yardımıyla ortaya çıkar" şeklinde açıklamıştır (Tapan, 2014, s. 54).

Korunması gereken birçok yapı, zamanla değişen yaşam tarzı ve ihtiyaçlar doğrultusunda özgün işlevini yitirerek amacından çok farklı bir işlevle değerlendirilmektedir. Söz konusu kültür mirasının nesiller boyunca doğru aktarılmasının en doğru yolunun "yaşayan birer varlık" olarak sürekli ve etkin bir şekilde kullanılmaları, bir başka deyişle "kullanarak koruma" bakış açısıyla değerlendirilmeleri, koruma konusunda en doğru yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir (Altınoluk, 1998). Bu bağlamda kültürel miras öğelerini doğru amaca uygun olarak kullanmak koruma politikalarının vazgeçilmez ögesidir.

Yıllar boyunca farklı kültürlerle ve uygarlıklara ev sahipliği yapmış olan Anadolu coğrafyasında bugüne ulaşmış kültür mirasını "kullanarak koruma" anlayışıyla değerlendirmek, çözüm bekleyen önemli bir koruma problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bir yandan tarihi kentlerde yer alan kültürel mirasın niteliği ve niceliği dikkatle korunması gereken özellikler göstermekteyken, kentsel gelişmenin hızı, rant baskısı, toplumsal dinamikler, sahiplilik problemi, vb. etkenler "kullanarak koruma" bakış açısının uygulanmasında sorunların görülmesine neden olmaktadır. Bu durum özellikle Osmanlı İmparatorluğu Döneminde nüfusun kayda değer bir bölümünü oluşturan ve Anadolu'nun farklı kentlerine yerleşmiş olan azınlıklara ait kültür mirası özelinde farklı bir boyut kazanmaktadır.

Anadolu, yıllar boyunca farklı dillere, dinlere ve kültürlerle ev sahipliği yapmış, Türklerin yanı sıra çok sayıda Rum, Ermeni gibi milletler yüzyıllar

boyunca burada bir arada yaşamıştır. Yaşadıkları bölgelere kendi kültürlerini yansıtarak çok sayıda mimari eser bırakan bu topluluklar şüphesiz kent kimliğinin oluşumunda etkili olmuştur. Osmanlı Dönemi süresince azınlıklar dini uygulamaları ve eğitim meseleleri konusunda özerkliğe sahip olmuştur. Azınlıklara 19. yüzyıldan itibaren gerçekleşen yeniliklerle kendi okullarını açabilme ve inşa edebilme yetkileri verilmiştir (Augustinos, 1997, s. 155). Osmanlı Devleti'nde azınlık okulları, himayesinde bulunan ve aralarında din, ırk ve dil farkı olan, sonradan devlet tarafından verilen haklardan faydalanan "Museviler, Rumlar ve Ermeniler" gibi topluluklar tarafından açılan okullara verilen addır. Bu topluluklar kendilerine verilen haklar doğrultusunda eğitime ağırlık vererek çok sayıda okul inşa etmiştir (Kodaman, 1991, s. 75). 20. yüzyılda gerçekleşen bir dizi olaylar sonucu alınan kararlar neticesinde çoğu azınlık grupları Anadolu'yu terk etmiş ve inşa ettikleri okullar kullanım dışı kalmıştır.

Amaç

Bölgede yaşayan Rumların sahip oldukları kültürün bir yansıması olarak inşa edilen Rum okulları, geçmişin kültürel izlerini temsil etmeleri ve kente bıraktıkları mimari miras bakımından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Niğde kentinde Rumlar tarafından yapılan, günümüzde bakımsız, atıl durumda veya yeni bir işlev kazandırılmak üzere müdahale edilen eğitim yapıları ele alınarak korunma durumları irdelenmiştir. İnşa edildikleri dönemden itibaren bölgenin demografik değişimi, siyasal, sosyo-ekonomik, mimari özellikleri ile ilgili bilgi veren ve kültürel bir karaktere sahip Rum okullarının koruma hassasiyetinden uzakta olması çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır. Niğde kentinde Rumlar tarafından yapılan ve döneminin kentteki mimari anlayışını gösteren okulların; belgelenmesi, okulların içerisinde buldukları durumun tespit edilmesi, korunmaları konusunda alınabilecek tedbirlerin belirtilmesi ve yeni işlev önerileri getirilerek okulların potansiyelinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Niğde'de bulunan Rum okullarının mimarisi üzerine literatürde boşlukların bulunması ve bu okulların mimari açıdan korunmasına ilişkin bütüncül bir yaklaşım olmaması çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır.

Kapsam ve Yöntem

Bu çalışma kapsamında, Niğde kentinde bulunan Rumların sosyo-kültürel ve eğitim anlayışları irdelenerek kent merkezinde ve köylerde inşa ettikleri

eğitim yapıları tespit edilmiştir. İnşa edilen Prodomos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu), Uluğaç Rum Okulu, Sasima (Hasaköy) Rum Okulu ve Ballı Rum Okulu incelenerek okulların yapısal ve mimari özellikleri, birbirlerine olan benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirilmiştir (Şekil 1). Ayrıca yapıların plan, cephe ve yapı elemanları analizleri yapılarak fiziksel değişim ve bozulmalar tespit edilmiştir. Somut koruma önerisi olarak Ballı Rum Okulu, Hasaköy Rum Okulu ve Uluğaç Rum Okulu için yeni işlev önerileri getirilmiştir.

Şekil 1. Çalışmanın yöntemi (Yazar, 2020)

Osmanlı Dönemi Azınlıklarına Genel Bakış

Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Musevi, Ermeni ve Rum toplulukları için ; “Rum milleti”, “Ermeni milleti” gibi “millet” terimi kullanılmış ve bu topluluklar “Ehl-i Zimmet” olarak da adlandırılmıştır. Ehl-i Zimmet terimi sahip çıkmak, korumak anlamlarına geldiğinden bu terime sahip cemaatlerin “devletin korumasında, himayesinde bulunan topluluklar” olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle Osmanlı Devleti, himayesi altında bulunan Rum, Ermeni ve Musevileri koruma görevini üstlenmiş ve bu milletler Bâbüâli tarafından göreve getirilen ve “Milletbaşı” olarak adlandırılan devlet görevlisi unvanı taşıyan Patrik başkanlığında, ruhban sınıfları tarafından denetlenmiştir. Bu bakımdan patrikler toplulukların dini konularla birlikte aynı zamanda gündelik hayatlarına ait konularda da belirleyici olmuştur. Bu toplulukların cemaatlere katılımının 19. yüzyıl öncesine kadar sınırlı sayıda olduğu belirtilmektedir (Braude ve Lewis, 1982, s. 1-88).

Vurgulanması gereken önemli bir husus “Rum”, “Ermeni” veya “Musevi” topluluklarından bahsedildiğinde, akla sadece kendilerine özgü dili olan bir etnik topluluğun gelmemesi gerektir. Kendi içlerinde heterojen bir yapı oluşturan bu milletlerin ortak noktaları din birliği içinde olmalarıdır

(Somel, 2014, s. 11). Ayrıca Rum, Ermeni ve Musevi topluluklarının din, hukuk, eğitim ve kültür gibi konularda önemli haklara sahip olduğu ifade edilmektedir (Ercan, 2001, s. 55). Bu topluluklar içerisinde hiyerarşik yapılanma ve kurumsallaşma açısından en güçlü dini yapı, Rum Milletine ait olan Patrikhane olmuştur. Bu bakımdan Rumlar en yaygın ve güçlü kilise okullarına sahip olmuştur (Braude ve Lewis, 1982, s. 1-88).

Çok uluslu bir kimliğe sahip olan Osmanlı Devleti, bünyesinde bulunan gayrimüslim cemaatlere karşı hoşgörülü bir siyaset benimsemiş, 18. yüzyıldan sonra modernleşme süreciyle gayrimüslim okulları olumlu yönde etkilenmiştir. Osmanlının dini temelli eğitim anlayışı 18 Şubat 1856 tarihinde imzalanan Islahat Fermanı'yla birlikte kökten değişmiştir. O zamana kadar süregelen eğitim yapısına zıt ve radikal kararlar içeren Islahat Fermanı'nda tüm tebaanın eşit olduğu vurgulanmış ve 19. yüzyıla kadar Müslim-gayrimüslim ayrımı resmîyette sona ermiştir (Davison, 1963, s. 52). Bu çalışmanın ele aldığı konu açısından; Müslim-gayrimüslim ayrımının bu fermanla ortadan kalkması imparatorlukta genel eğitim sisteminin doğrudan değişikliğe uğraması açısından önemlidir.

Islahat Fermanıyla gayrimüslimlere; memur ve subay yetiştirmek için açılan devlet okullarına girebilme hakkı verilmiş (Zürcher, 1999, s. 79), genel ve mesleki eğitim veren okullar açma konusunda serbestlik getirilmiştir (Davison, 1963, s. 245). Eğitim çalışmalarının genişlemesi ile "Meclis-i Muhtelit-i Maarif" kurumu açılarak gayrimüslim okullarının var olan eğitim düzenine entegre edilmesi, denetlenmesi ve kontrol altında tutulması amaçlanmıştır. Gerçekleştirilen cemaat reformuyla birlikte her bir cemaatin meclis oluşturması kararı alınmıştır ve Rum, Ermeni ve Musevi milletleri ruhban sınıfının denetimi altından çıkmıştır. Bu gelişmenin paralelinde Rum ve Ermeni milletlerine ait okullar patrikhaneden bağımsız bir şekilde modernleşmişlerdir (Somel, 2014, s. 18).

Islahat Fermanı'ndan sonra 1869 yılında yayınlanan Maarif Nizamnamesi, eğitim reformunun gerçekleştirilmesini sağlamıştır. 1869 yılında hazırlanmasına karşın devletin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal durumlardan ötürü 1880'li yıllarda uygulamaya konulan nizamname, Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan rüştiye mekteplerini, mahalle mekteplerini ve gayrimüslim okullarını ortak bir sistemle bir araya getirmiş ve sınıflandırmıştır (Koçer, 1970, s. 83). Din ağırlıklı olmak yerine dünyevi temelli olarak belirlenen bu sınıflandırma, Osmanlı Devleti eğitim sisteminde etkili ve belirleyici bir rol üstlenmiştir (Somel, 2014, s. 22). Nizamname doğrultusunda gayri-

müslim okulları üzerinde bir denetleme süreci başlamış ve denetleme yapmak için müfettişlik kurulmuştur (Unat, 1964, s. 25). Müfettişlik tarafından; gayrimüslimlerin okul açma yetkileri, mektebin kurucusunun, mektebin inşa edileceği bölgedeki gayrimüslimlerin çoğunlukla aynı cemaatte olması, bu okullara istihdam edilecek öğretmenlerin Maarif Nezareti tarafından onaylanması, ders kitaplarının içeriklerinin kontrol edilmesi ve bu kitaplarda yer alan bilgilerin öğretildiğinin kontrol edilmesi gibi konular üzerinden denetleme ve gözetleme süreci Cumhuriyet Dönemi'ne kadar devam etmiştir (Somel, 2014, s. 25). Buna ilave olarak, 1902 yılında çıkarılan bir kararla Müslüman çocukların gayrimüslim okullarında eğitim alması yasaklanmıştır (Rodrigue, 1997, s. 241).

1912-13 yıllarında Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki topraklarını kaybetmesiyle ülkede gayrimüslim toplulukların en büyüğü olan Rum nüfusu oranı oldukça azalmıştır (Somel, 2014, s. 31). 1915 yılında kabul edilen Özel Okullar Yönergesi ile gayrimüslim okullar azınlık konumuna düşürülmüştür. Bu yönergede gayrimüslim okulları Unat (1927)'in belirttiği üzere *"Masrafları bireyler tarafından ve hükümetçe tanınmış Türkiyeli cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından sağlanarak açılan okullar"* olarak belirtilmiştir. Ayrıca Yönergede Türkiyeli cemaat okullarının *"büyüklüğü ve yapısının ihtiyacın üstünde olmaması, yaratacakları gürültü nedeniyle diğer okullar ve cemaat mabetlerinden işitilemeyecek uzaklıkta"* olması ve bu okulların sadece ait oldukları cemaat nüfusunun sakin bulunduğu köy ve mahallelerde inşa edilmeleri şartı belirtilmiştir (Unat, 1927, s. 312). Yönergede azınlık kavramının yerine *"Türkiyeli cemaatler"* ifadesi kullanılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, Mondros Mütarekesi ve Kurtuluş Savaşının bitimine kadar olan süreçte gayrimüslim okulları üzerindeki baskı ve denetim kalkmış, Özel Okullar Yönergesi Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul Hükümeti tarafından İstanbul bölgesi için kaldırılmıştır. Yunanlılar tarafından işgal edilen bölgeler dışında Anadolu'da bulunan cemaat okulları varlıklarını devam ettirmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Rumlar ve Ermeniler tarafından yürütülen faaliyetlerin siyasi nitelikli bir etkinlik olabileceği düşünüldüğü için herhangi bir cemaat okulunun eğitim faaliyetini kolaylıkla sürdürmesi mümkün olmamış ve çoğu gayrimüslim okulu kapanmıştır (Somel, 2014, s. 35). 1856 ile 1912 yılları arasında gayrimüslim cemaatlerin altın çağını yaşadığı, Balkan Savaşlarının ardından Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yılları süresince ülke sınırları içerisinde bulunan gayrimüslimlerin büyük oranda azaldığı ve tüm bu süreçten gayrimüslim cemaatlere ait eğitim yapılarının etkilendiği anlaşılmaktadır.

Yaşanan tüm bu değişiklikler kentten kırsala tüm ülke genelinde hissedilmiştir. Çalışma alanı olan Niğde kenti, tarihte az nüfuslu olmasına rağmen yoğun bir Rum nüfusuna sahip olmuştur (Karpas, 2003, s. 182). Kentte yaşayan Rumlar, kendi kültürlerine ait okul, kilise ve iş yeri gibi çeşitli yapılar inşa etmiştir (Topal, 2016, s. 268). Alınan imtiyazlar doğrultusunda inşa edilen okullar aktif olmuş ve tarihsel süreçte imtiyazların geri alınması veya yürürlüğe giren yeni yasalarla kapatılmıştır. Kapatılan okulların bir kısmı Müslüman öğrenciler için eğitim vermeye devam ederken bir kısmı atıl kalmıştır. Bu bağlamda Niğde kentinde bulunan Rumların, eğitim odaklı inşa ettikleri yapılarının incelenerek mimari mirasın analiz edilmesi faydalı olacaktır.

Niğde’de Bulunan Rumlar

Niğde kentinin etnik yapısı tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, kentte Türkler, Rumlar ve Ermeniler olmak üzere üç farklı topluluktan söz edilmektedir. Konya Vilayet Salnamelerinde bölgede din göz önüne tutularak bir sınıflandırma yapıldığı, Müslüman olarak Türklerin ve gayrimüslim olarak ise Rumlar, Ermeniler ve Protestanların kaydedildiği belirtilmiştir (Öztürk, 2008, s. 28). Bölgede yaşayan Rumlar, şehir merkezinde olduğu kadar kırsal alanlarda da yoğunlaşmıştır. Bu çalışma, Niğde’de inşa edilen Rum okulları üzerine bir inceleme olması sebebiyle bölgede yaşayan Rumların bölgeye gelişleri, nüfusları ve eğitim yapıları üzerinde durulmuştur.

Niğde kentinde bulunan Rum Ortodokslar madenci ve yerli olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Madenciler, Trabzon’dan Niğde’ye maden ocaklarında çalışmak üzere gelmişler ve Niğde’nin merkezi ile Kavuklu, Sulucaova, Ovacık, Eminlik ve Maden köylerine yerleşmişlerdir. Yerleşen Rumların Türkçe bildikleri ve kendi aralarında Rumca konuştukları belirtilmiştir. Yerli Ortodoks Rumların Türkçe konuştuğu, elli yaşını geçen kadınlar arasında Rumca bilenlerin çok az olduğu, erkeklerin ise Rumca konuşup yazabildiği ancak saf bir Rumca konuşmadıkları anlaşılmaktadır (Gedik, 1994, s. 37-38).

Rumlar, Patrikhane denetiminde ve öncülüğünde bağımsız bir dini hayat yaşamış, dini yapılarını, mahalli idarelerini, bağımsız mahkemelerini, vergi düzenlemelerini ve her türlü eğitim yapılarını kurmuşlardır. Buna ilave olarak, Rumların belediye meclis üyeliği ve muhtarlık gibi devlet kurumlarında görev aldıkları vurgulanmıştır. Ekonomisi tarım, hayvancılık, dokumacılık, dericilik, maden işletmeciliği ve genel olarak ticarete dayalı olan kentte ekonomik durumu iyi olan insanların ticaretle uğraştıkları, olmayanların ise İstanbul ve Adana gibi daha büyük şehirlere giderek çalıştıkları belirtilmiştir (Toyer, 2001, s. 190-196).

Nüfus

Niğde kenti ile ilgili ilk ciddi nüfus sayımı 1830 yılında yapılmıştır. Bu sayıma göre, 1475'i gayrimüslim ve 4527 si Müslüman olmak üzere erkek nüfusu 5997 olarak kaydedilmiştir. 1830 yılında yapılan nüfus sayımında sadece erkeklere ait nüfus verileri yer almıştır (Toyer, 2001, s. 190-196). 1881 ve 1906 yıllarında yapılan nüfus sayımlarında her kesimde belirli oranda nüfus artışı gözlenmiştir. Nüfus oranları incelendiğinde kentin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki nüfusunun 2/3ünü Türklerin, 1/3 ünü ise Rum ve Ermenilerin oluşturduğu görülmektedir (bkz. Tablo 1). Katolik ve Protestan toplam nüfusu 609 kişi tabloya dahil edilmemiştir.

Tablo 1. Niğde'de 1881-82 sayımı ve 1906-7 nüfus sayımı (Karpat, 2003, s.182; Konyalı, 1975, s.18; McCarthy, 1983, s.139; Tekeli, 1990, s.49).

1881-1882	Türkler		Rumlar		Ermeniler		Toplam	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	19719	17149	8360	7365	475	370		
							53436	
1906-1907	Türkler		Rumlar		Ermeniler		Toplam	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
	112096	102261	28284	26116	2130	1798	142047	130448

Eğitim

1898-1900 yılları arasında Niğde merkezde gayrimüslimlere ait üç adet okuldan söz edilmektedir. Bu okullar; Protestan (Tahtalı Mektebi), Ermeni ve Rum mektepleri iken 1898-1900 yılları arasında bu üç okuldan öğrenci sayısı en fazla olan Rum Mektebi'dir (Topal, 2016, s. 266).

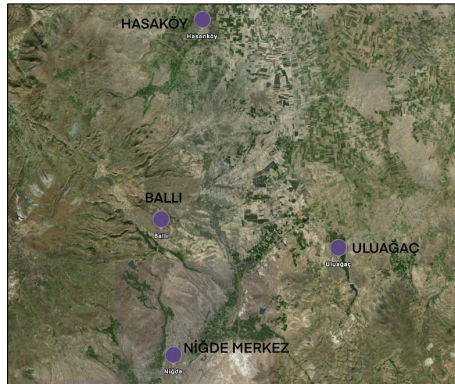
1901-1903 yılları arasında hazırlanan Maârif Salnamelerinde merkezde yer alan gayrimüslim okul sayısı beş olarak belirtilmiştir (Topal, 2016, s. 267). Bu yıllarda 1898-1900 yılları arasında eğitim veren okullardan farklı olarak Ermenilere ait Kilise İnas Mektebi ve Rumlara ait Kayabaşı Rum Mektebi ve Niğde'nin kırsal bölgesinde yer alan Kurdunus (Hamamlı), Aravan (Kumluca), Fertek ve Deneği Rum Mektepleri yer almaktadır (bkz. Tablo 2). Günümüzde söz konusu Rum okullarından sadece üçü varlığını korumuştur.

Tablo 2. 1901-1903 yılları arasında Niğde’de bulunan Gayrimüslim Mektepler (Topal, 2016, s. 268).

Okul Adı	Cemaat	Öğrenci Sayısı		Ruhsatname Tarihi
		Erkek	Kız	
Ermeni Zükür	Ermeni	65	-	27 KS(1) 309
Kilise İnas Mektebi	Ermeni	-	65	27 KS(1) 309
Tahtalu Mektebi	Protestan	50	30	9 Nisan 1310
Kilise Mektebi	Rum	30	-	8 Eylül 1313
Kayabaşı Mektebi	Rum	35	-	8 Eylül 1313
Fertek Mektebi	Rum	30	-	8 Eylül 1313
Kurdunus (Ha- mamlı) Mektebi	Rum	25	-	8 Eylül 1313
Aravan (Kumluca) Mektebi	Rum	20	-	8 Eylül 1313
Deneği(Yeşilburç) Mektebi	Rum	35	-	8 Eylül 1313

Niğde’de Bulunan Rum Okulları

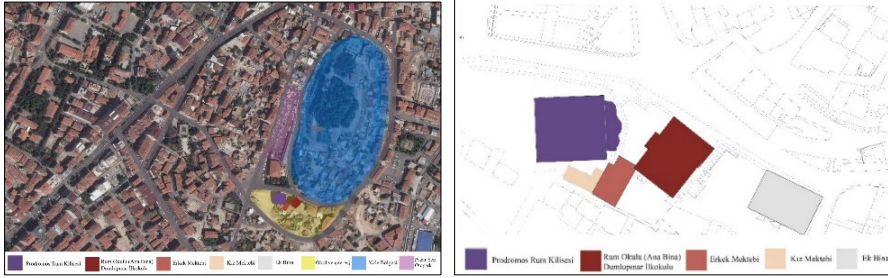
Belirli bir döneme kadar hatırı sayılır bir çoğunlukta Rumların yaşamış olduğu Niğde’de, çalışma kapsamında günümüze ulaşan dört Rum Okulu incelenmiştir. Bu okulların en büyüğü kent merkezinde yer alan Prodomos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu) iken, kent merkezinin kuzeydoğusundaki Uluğaç Köyü’nde Uluğaç Rum Okulu, Hasaköy Köyü’nde Sasima Rum Okulu ve Ballı Köyü Madala Tepesinde Ballı Rum Okulu bulunmaktadır (Şekil 2). Bu bölümde, ele alınan okul binaları yerleşme içindeki konumları, kilise ile ilişkileri, mimari özellikleri ve yapı elemanları kapsamında tartışılmıştır.

Şekil 2. Niğde’deki mevcut Rum okullarının konumları (Yazar, 2020)

Prodromos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu)

Dumlupınar İlkokulu, kent merkezindeki Prodromos Manastırı (Rum Kilisesi) bahçesi içerisinde, Sungurbey Mahallesi, Kunt Sokak 289 ada 8 parselde yer almaktadır. Kilise bahçesi içerisinde Rum Rüstiye Mektebi, Erkek Mektebi ve Kız Mektebi bulunmaktadır (Şekil 3). Belirli bir dönem kiliseye ait "Rahibeler Okulu" olarak adlandırılmıştır (MEB, 2021). Okul binasının dış cephesine herhangi bir müdahale edilmeksizin iç bölümü, günümüzde MEB tarafından mesleki eğitim verilmesi amacıyla kurs merkezine dönüştürülmek üzere tadilat aşamasındadır.

Şekil 1. Dumlupınar İlkokulu'nun kentteki konumu ve vaziyet planı (Yazar, 2020)

Rum okulunun da içerisinde bulunduğu kilise yapısı, ismini Aya Yannis Prodromos'tan almaktadır. Prodromos'un ismine ilk olarak Balıklı Rum Manastırı içerisindeki mezar taşında (1886 tarihli) rastlanmıştır. Bu mezar taşında, gösteri oyuncusu olduğu düşünülen Prodromos'un şenlik fişeğinin isabet etmesi sonucu kazara öldüğü yazılmıştır (Ekin, 2017, s. 221-241). Prodromos'a ithafen yapılan kilise yapısı Niğde kenti için ilk ve en büyük kilise konumundadır. Yapının inşa tarihi araştırıldığında, Rum mektebinin giriş cephesinde bulunan ana giriş kapısı üzerinde, madalyon formulu inşa kitabesinde kalem işi "1865" tarihinin yazılı olduğu görülmektedir. Arşiv belgelerinden yola çıkarak Prodromos Manastırı Kilisesi (Rum Kilisesi) için tesis edilen okulların ilk inşaatlarının 1865 yılında başladığı tespit edilmiştir. Eryaman (2019: 196)'ın belirttiği üzere 1910 tarihli arşiv belgesinde "eski bir zaman evvel bina edilmiş olan okulların zamanla harap olduğu bundan 45 sene evvel bina edilmiş olan mekteplere yönelik kilise kütüphanesindeki kitap ve evrakların da yangınla yok olduğu" bilgisi verilmektedir. Yangın sonucu harap olan yapıların yeniden kâgir olarak inşa edileceği belirtilmiş ve 1912-1913 yıllarında tamirat işlemleri gerçekleştirilmiştir. Yapı, cumhuriyetin ilan edilmesiyle kız ve erkek mektepleriyle birlikte ilkokul yapısı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

1956 yılında çıkan başka bir yangınla tamamen yanan birinci kat, çatı katı ve ahşap merdiven bölümleri betonarme yapım sistemiyle yeniden inşa edilmiştir (Eryaman, 2019, s. 189-212).

Geçirdiği yangınlar sonucunda onarımlar gören ve büyük oranda özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşan Dumlupınar İlkokulu (Prodromos Rum Okulu), bodrum kat üzeri iki kattan oluşmaktadır ve dikdörtgene yakın bir plan şemasına sahiptir. Bodrum katı çoğunlukla kayaya oyulan mekânlardan oluşan binanın zemininde galeriler ve genellikle kilise altlarında yer alan gizli geçitler (dehliz) yer almaktadır. Tüm cephelerinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmış olan yapıda siyah bazalt ve sarımsaklı yonu taşı tercih edilmiştir. Doğu cephesinde bulunan iç içe geçmiş iki kemerden oluşan ana giriş kapısı, üstünde beşik kemerli aydınlık açıklığı ve aynalık olarak adlandırılan "1865-1912" tarihlerinin yazılı olduğu bir kitabe ile vurgulanmıştır (Şekil 4). Zemin katta bulunan pencereler dikdörtgen şeklinde, üzeri üçgen alınlıklı ve taş söveyle çerçevelenmiş, birinci kat pencereleri ise taş söveli ve basık kemerlidir. Batı cephesinin orta kısmında yapılan çıkma, zemin katta revaklı ve birinci katta düz devam ederek üçgen alınlıklı tamamlanmıştır. Kilise ana apsisi ve mektep yapısının arasında kalan alanda, kısmen görülmekte olan sarnıç, kuyu, mezar ve galerilere açılan geçitler bulunmaktadır (Şekil 4).

Şekil 4. Dumlupınar İlkokulu'nun doğu cephesi ve batı cephesi (Yazar, 2019)

Erkek Mektebi, Dumlupınar İlkokulu ile aynı tarihte inşa edilmiştir ve bodrum kat üzeri zemin kattan oluşan dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Belirli bir dönem kütüphane ve okul kantini olarak kullanılan yapı günümüzde herhangi bir işlevle kullanılmamaktadır. Yapının ana girişi doğu cephesinde bulunmakta olup, bodrum kat ve zemin kata ulaşım bu cepheden, zemin kata giriş merdiven aracılığıyla, pencere olarak tasarlanan açıklığın kapıya dönüştürülmesiyle sağlanmaktadır. Doğu cephesinin bodrum katında bulunan üç adet kemer açıklığı sonradan kapatılmış, cephenin güneyinde yer alan ilk kemer açıklığına

pencere ve üçüncü kemer açıklığına kapı eklenmiştir. Ayrıca binanın, kilise avlusuna bakan kuzey cephesinde bir adet kapı ve sonradan biri taş malzeme ile kapatılmış iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır (Şekil 5). Tek mekân olarak kâgir sistemde tasarlanan yapıda sonradan yapılan plan değişikliğiyle üç adet sınıf oluşturulmuş ve taşıyıcı sistemi betonarmeye dönüştürülmüştür.

Şekil 5. Erkek Mektebi doğu cephesi ve kuzey cephesi (Yazar, 2020)

Kız Mektebi, Prodromos Kilisesi'nin güneyinde ve Erkek Mektebi'ne bitişik şekilde konumlanmış L plan şemasına sahip tek katlı bir binadır. İnşa edildiği dönemde kız çocuklarına eğitim veren bina günümüzde halk tarafından "papazın evi" olarak adlandırılmaktadır. Yapının ana girişi batıdan merdivenle gerçekleşmektedir (Şekil 6). Kendine ait bir inşa kitabesi olmadığı için yapının inşa edilme tarihi 1865 olarak kabul edilmiştir. Geçirdiği yangınlar sonucunda 1912 yılında yeniden inşa edilmiş olan bina cumhuriyetin ilanı ile birlikte belirli bir dönem ilkokul yapısı olarak kullanılmış, Niğde Erkek Mektebi ve Prodromos Kilisesi ile birlikte 2018 yılında Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. Bina erkek mektebi gibi mesleki eğitim kursuna dönüştürülen ana binaya hizmet etmesi planlanmaktadır.

Şekil 6. Kız Mektebi (Yazar, 2020)

Uluağaç Rum Okulu

19. yüzyılda bölgenin önemli Rum yerleşmelerinden birisi olan ve Uluağaç Rum Okulu'na ev sahipliği yapan Uluağaç Köyü, Niğde ili merkez ilçesinin 17 km kuzeyinde bulunmaktadır (Şekil 7). Uluağaç Rum Okulu 1893 tarihinde altı sınıflık 150 öğrenciyeye eğitim vermek üzere inşa edilmiştir (İoannidis, 1896, s. 104). İoannidis (1896) "Mektepleri dahi birçok zahmet ve gayretle 1893 senesinde bina edilerek, "Dimitikon Sholion" (altı sınıflı ilkokul) usulüncü bir "didaskalos" (öğretmen) tarafından 150 kadar çocuk teallimu terbiye edilmektedir. Lisanları da Semendra (Ovacık)'nın lisanı gibi karışık Rumca'dır" şeklinde belirtmiştir. Önemli sayıda Rum nüfusunun bulunduğu bölgede yaşanan demografik değişim sonucunda, 283 erkek ve 278 kadın olmak üzere toplam 561 mübadil Girebene, Kozana ve Girifçe'den gelerek köye yerleşmişlerdir. Okul, cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra eğitim işlevine devam ederek ilkokul olarak kullanılmıştır. 1977 yılında yeni bir okulun açılmasıyla Rum Mektebi işlevini yitirmiştir ve atıl durumdadır (Özkan, 2007, s. 169-178).

Şekil 7. Uluağaç Rum Okulu'nun konumu ile doğu ve batı cephesi (Yazar, 2020).

Yöresel düzgün kesme taş kullanılarak oluşturulan yığma yapı dikdörtgen planlı ve zemin üzerinde bir katlı olup anıtsal görüntüsüyle yerleşimde dikkat çekmektedir. Doğru cephede bulunan ana giriş kapısı cephenin orta kısmında içeri çekilmiştir. Zemin kat giriş aksının çevresinde günümüzde depo ve ahır olarak kullanılan mekânlar ve karşısında üst kata çıkmak için kullanılan ahşap merdiven bulunmaktadır. Zemin kata sonradan üç derslik eklenmiştir. Sınıf mekânlarının bulunduğu birinci kat, döşemesinde kopma ve çökme olduğu için kullanılmamaktadır. Yapının tüm cephelerinde düzgün kesme taş ve yatayda kesintisiz devam eden ahşap hatlar kullanılmış sade bir anlayış hâkimdir. Zemin kat küçük boyutlu pencereler ve çoğunlukla sağır bırakılarak değerlendirilirken birinci katta ana giriş kısmında ikili ve yanlarda üçerli dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Kapandıktan sonra

ahır ve depo gibi kendi işlevi dışında farklı bir işlevle kullanılan okulda meydana gelen yangınlar, çatı strüktürünün zarar görmesine sebep olmuştur (Şekil 7).

Sasima (Hasaköy) Rum Okulu

Rumlar tarafından Sasima olarak adlandırılan Hasaköy, Niğde ili merkez ilçesine 44 km uzaklıkta olan bir yerleşimdir (Şekil 8). Sasima, antik dönemde, başkent Konstantinopolis'ten Suriye'ye giden yol üzerinde yer alan önemli konumda olmasına rağmen, gözden düşmüş kişilerin sürgün edildiği terk edilmiş bir yerleşim olarak belirtilmiştir (Parman, 1988, s. 123-148). 372 yılında Kapadokya'nın ikiye ayrılmasıyla Kaisareia'lı Basileios Sasima'yı coğrafi açıdan önemli olarak görmüş ve Gregorios'u Sasima Piskoposu olarak seçerek kendi dini merkezine bağlamıştır. Sasima Piskoposları önemli dini toplantılara bölge temsilcisi olarak katılan kişiler olmuştur (Hild ve Restle, 1981, s. 40). Kapadokya Bölgesinde Hıristiyanlık için önemli bir konumda olan Sasima'da, Mimar Gregor Kalfa tarafından inşa edilen anıtsal nitelikte bir kilise bulunmaktadır. Sasima Rum Okulu ise 19. yüzyıl sonunda inşa edilmiştir. Okul ve kilise arasında yaklaşık 150 metre mesafe bulunmaktadır. Yerleşkede bulunan anıtsal boyuttaki kilise ve eğitim yapısı 19. yüzyılda bölgedeki gayrimüslimlerin demografik dağılımını ve bölgenin sosyal açıdan önemini göstermektedir (Pekak, 2007, s. 249-277). Rumların Yunanistan'a göç etmesiyle boşalan yerleşkede 151 hane bulunmaktadır. 377 kadın ve 376 erkek toplam 753 nüfusa sahip mübadiller, Kesriye, Kozana ve Karaferye'den gelmişlerdir (Özkan, 2007, s. 169-178).

Şekil 8. Hasaköy Rum Okulu'nun konumu ile doğu cephesi (Yazar, 2020)

Hac plan düzenine göre inşa edilen yapı tek katlıdır. Taşıyıcı sistemi beşik tonozlarla sağlanan yapının orta aksında beşik tonozların dik kesişmesiyle

çapraz tonoz oluşturulmuştur. Yapının güneyinde bulunan mekânlarda sütunlar üzerine ve yapı zeminine oturan kemerler ile taşıyıcı sistem tamamlanmıştır (Şekil 9).

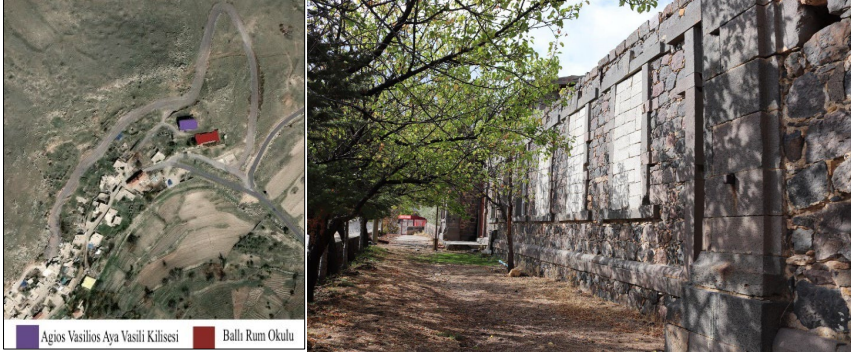

Şekil 9. Hasaköy Sasima Rum Okulu'nun taşıyıcı sistemi (Yazar, 2020)

Batı cephesinde, kemer üzerinde rozet ve hac süslemeleri yer alan ana giriş kapısı bulunmaktadır. Yapının doğusunda kemer üzerinde iki adet rozet motifi bulunan kapı, karakteristik olarak ana giriş kapısına benzer özelliklere sahiptir. Yapıda iki adet giriş kapısının bulunması kız ve erkekler öğrencilere tek yapıda eğitim verildiğini göstermektedir. Yapının tüm cepheleri yöresel düzgün kesme taş kullanılarak simetrik anlayışla oluşturulmuştur. Orta aksta bulunan ana giriş kapısı ve kuzey-güney yönünde ikili gruplar halinde bulunan dikdörtgen pencerelerle cepheye hareketlilik kazandırılmıştır. Belirli bir dönem eğitim yapısı olarak kullanılan yapıda tuvalet gibi geç dönem eklentileri ve sonradan duvarla kapatılan mekânlar yer almaktadır. Günümüzde atıl durumda olan yapı, elverişsiz doğa şartlarıyla yüz yüze kalmıştır. Bakımsızlık sebebiyle harap bir durumdadır. Kapı ve pencerelerin açık olması sonucu yapının iç strüktürü zarar görmüş, duvarlarda sıva dökülmeleri, yazılar ve nemlenme gibi bozulmalar oluşmuştur (Şekil 9).

Ballı Rum Okulu

Rumlar tarafından Madala veya Maledos olarak adlandırılan Ballı Köyü, Niğde ili merkez ilçesinin 13 km kuzeyinde bulunan bir yerleşimdir (Şekil 10). 1830 yılında yapılan sayımda Madala'da 60 adet Rum ailenin olduğu belirtilmiştir (Nakracas, 2000, s. 176). Yerleşimin doğusunda eğimli bir arazi üzerine yerleşen Agios Vasilios ya da Aya Vasili Kilisesi olarak bilinen bir kilise, kiliseye ait bir Çan Kulesi ve kiliseyle aynı arsa üzerinde daha düşük kotta Ballı Rum Okulu bulunmaktadır. Rum Okulu'nda herhangi bir kitabe bulunmamaktadır ve bina tescillenmemiştir.

Şekil 10. Balı Rum Okulu vaziyet planı ve güney cephesi (Yazar, 2020)

Okul, ana aksı doğu-batı doğrultusunda uzanan lineer mekânlar ve bu mekânlara dik doğrultuda bağlanan mekânlardan oluşan bir mimariyle oluşturulmuştur. Simetrik bir anlayışla inşa edilen tek katlı bina, birbiriyle mekânsal bağlantısı olmayan iki bölümden oluşmaktadır. Bu durum yapıda erkekler ve kızlar için eğitim veren iki ayrı bölümü karşıladığını göstermektedir. Doğu-batı doğrultusunda uzanması sebebiyle doğu bölümü ve batı bölümü olarak adlandırılan bölümlerin güney cephesinde birer adet ana giriş yer almaktadır. Batı bölümü, kara tahta ve eski sıralar gibi geçmişe dair izleri barındıran sınıflar ve idarenin olduğu mekânlardan oluşmaktadır. Sınıf mekânları cephede hareketlilik olması ve derslik alanını büyütme amaçlı dışarı doğru yönlendirilmiştir. Girişin hemen yanında yer alan ve öğretmenler odası olarak kullanıldığı belli olan mekâna sonradan ıslak hacim ve mutfak eklenmiştir. Bu kısmın yakın döneme kadar okul olarak kullanıldığı açıkça görülmektedir. Doğu bölümü, batı bölümü ile kıyaslandığında yapının iç mekânlarının daha kötü bir durumda olduğu görülmektedir. Bu bölümde, iç kısımlarda bulunan duvarlar sıvasız ve toprak zemin harap durumdadır.

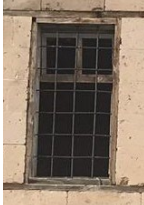

Şekil 11. Balı Rum Okulu iç mekânı, doğu cephesi ve ana giriş kapısı (Yazar, 2020)

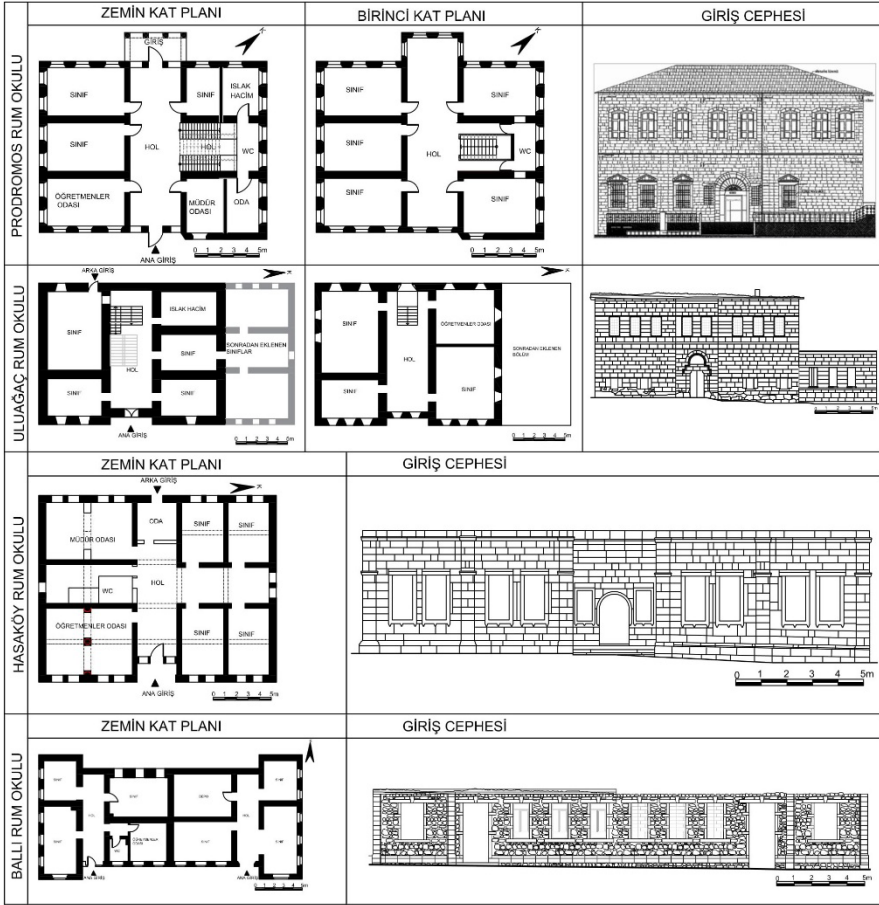
Plan şemasında var olan simetri anlayışı cephe düzeninde etkisini göstermiştir. Yığma yapım sistemiyle oluşturulan binada, ince yonu ve kaba yonu kesme taş kullanılmıştır. Kuzey ve güney cephelerinin köşelerinde yapılan çıkma cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Çıkma yapılan kısımlarda boyut olarak daha büyük tek pencere, iki ana giriş kapısı arasında kalan alanda üçerli gruplar halinde dikdörtgen taş söve ile çerçevelenmiş pencereler ile giriş cephesi oluşturulmuştur. Eğimli araziye yerleşmesinden ötürü yapının kuzey cephesinin büyük bölümü toprak altındadır. Yapının batı bölümüne ait çatının yok olduğu doğu bölümünde bulunan çatının ise büyük hasar aldığı görülmektedir (Şekil 11). Okul, dış cephede bulunan silmeler, bina köşelerinin ve kapı pencere kenarlarında kullanılan söveler taş işçiliği bakımından oldukça önemlidir.

Yapı Elemanları ve Mimari Analizin Değerlendirilmesi

Rum okullarına ait yapı elemanları analiz edilmiş, kapı ve pencerelerin özgünlük durumu ve söve malzemesi incelenmiştir (bkz. Tablo 3). Niğde bölgesinde inşa edilen Rum okullarına ait tüm kapılar çift kanatlı ve özgün olmayan metaldir. Prodromos Rum Okulu, Sasima ve Uluğağaç Rum okullarında kapı atkı sistemi kemerli olup taş söve uygulanırken Ballı Rum Okulu'nun atkı sistemi lentolu olup taş sövelidir. Pencere tipi ve yapım malzemesine bakıldığında kanatlı pencere kullanılmıştır. Prodromos Rum Okulu'nda bulunan pencere özgün olmayıp, Uluğağaç ve Ballı'daki okulların pencereleri günümüzde mevcut değildir. Pencerelerin atkı sistemi lentolu ve taş sövelidir ancak Prodromos Rum Okulu'nda kemerli pencere de kullanılmıştır. İncelenen okullar arasında malzeme niteliği, işçilik ve detay açısından kent merkezinde yer alan Prodromos Rum Okulunun öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu durum kent merkezinde inşa edilen eğitim yapılarına daha fazla özen gösterildiğini düşündürmektedir.

Tablo 3. Rum okullarının yapı elemanları analizi (Yazar, 2020)

Okul Adı	Yapı Malzeme	KAPI		PENCERE	
		Kemerli	Pencere Tipi	Lentolu	Kemerli
		Söve Malzemesi (Taş, Özgün)	Yapı Malzeme	Söve Malzemesi (Taş, Özgün)	
Dumlupınar Rum Okulu	Metal (Özgün Değil)		Kanatlı Ahşap	 	
Uluağaç Rum Okulu	Metal (Özgün Değil)		Kanatlı Ahşap (Mevcut Değil)		
Hasaköy Rum Okulu	Metal (Özgün Değil)		Kanatlı Ahşap (Mevcut Değil)		
Balı Rum Okulu	Metal (Özgün Değil)	Lentolu 	Kanatlı Ahşap (Mevcut Değil)		

Şekil 12. Rum okullarının mimari analizi (Yazar, 2020)

Tablo 3 ve Şekil 12'de görüldüğü üzere, Niğde bölgesinde bulunan dört Rum okulunun mimari analizinde; yapıların konumu, tescil durumu, günümüzdeki işlevi, zemin kat, birinci kat planları ve cepheleri incelenmiştir. Bu tablolar ile yapıların kendilerine özgü özelliklerinin, birbirlerine olan benzerlik ve farklılıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Ballı Rum Okulu hariç diğer okullar tescillidir. Hasaköy, Uluğağaç ve Ballı yerleşkelerinde bulunan okullar günümüzde atıl vaziyette iken, Dumlupınar Okulu mesleki eğitim için kurs merkezine dönüştürülmek üzere tadilat aşamasındadır. Dumlupınar, Uluğağaç ve Hasaköy Rum okulu kareye yakın plan şemasına sahipken Ballı Rum Okulu dikdörtgen bir formda inşa edilmiştir. Ballı Rum Okulu birbiriyle mekânsal bağlantısı olmayan iki bölümden oluşması sebebiyle plan organizasyonu bakımından diğer okullardan ayrılmaktadır. Plan şemasının

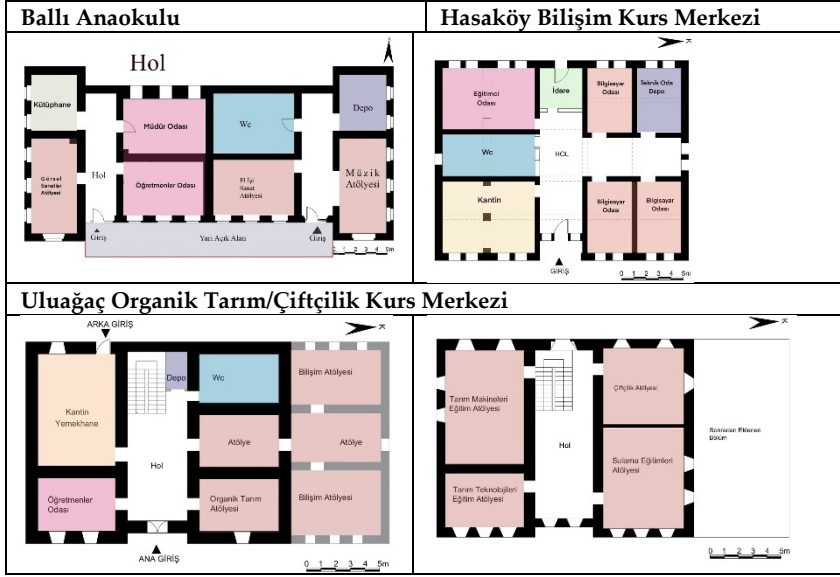
merkezinde mekânlar arası ulaşımın gerçekleştirildiği hol bulunmaktadır. Hasaköy ve Dumlupınar Rum Okulu'nda T tipi hol ile sirkülasyon gerçekleştirilirken Uluğağaç ve Ballı Rum Okulu'nda I tipi hol bulunmaktadır. Ele alınan tüm Rum okullarının cephelerinin özgünlüğü korunmuştur. Yöresel taş malzeme kullanılması ve kapı-pencerelerin taş söve ile çerçevelenmiş olması okulların cephelerinde görülen benzer özelliklerdir. Dumlupınar ve Uluğağaç Rum Okulu'na giriş kapılarının üstünde beşik kemerli aydınlık pencereleri yer almaktadır (bkz. Tablo 3).

Niğde Rum Okulları İçin Yeni İşlev Önerisi

Tarihi çevrelerde yaşayan insanların tarihi yapıları benimsemesi ve alana sosyal katılımı insanların geçmişle önemli bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Mimari yapıların geçmişle bağ kurması kenti veya tarihi yapıları deneyimlenlere kültür katmanlarıyla yaşama imkânı sunmaktadır (Kuban, 2000, s. 25). Tarihi yapıların, geleceğe aktarılması için günümüz değişimlerine cevap verebilmesi ve ihtiyaçlarını karşılaması önemlidir. Bu durumda yeniden kullanım önemli bir basamak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeniden işlevlendirme için alınacak kararların, tarihi yapıların yapısal, anlamsal ve estetik özelliklerine uygun olması önemlidir. Rum okulları için yeni işlev verilmesi yapıların sahip olduğu izlerin geleceğe aktarılması için izlenebilecek bir yol olarak görülebilir. Yeniden işlevlendirme önerisi halkın kültürel miras alanlarına fiziksel erişimini kolaylaştırmalıdır. Doğal çevre bir alanın tarihi ve kültürel öneminin ayrılmaz parçaları olduğu için çevresel ilişkiler dikkate alınmalıdır (ICOMOS, 2008).

Bu yol haritası ışığında Ballı, Uluğağaç ve Hasaköy Rum Okulu için yeniden işlevlendirme önerileri oluşturulmuştur. Prodromos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu) MEB tarafından mesleki eğitim verilmesi amacıyla Mesleki ve Teknik Lise'ye bağlı kurs merkezine dönüştürülmek üzere tadilatıdır. Ballı Rum Okulu için işlev önerisi, köyde okul öncesi eğitim veren bir yapının olmaması sebebiyle Ballı Anaokulu olarak düşünülmüştür. Hasaköy Rum Okulu için işlev önerisi, Bilişim Kurs Merkezidir. Günümüzde bilişim teknolojileri hayatımızın odak noktasında bulunmaktadır. Bu alana yönelik bilgisayar programlarının öğretildiği bir kurs merkezi olması önerilmiştir. Uluğağaç Rum Okulu için işlev önerisi olarak Organik Tarım ve Çiftçilik Kurs Merkezi düşünülmüştür. Uluğağaç Köyü geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bu sebeple çiftçiliğe yönelik eğitimler, tarım makineleri ve sulama eğitimi gibi çeşitli atölyelerden oluşan bir kurs merkezi önerilmektedir. Verilen işlev

önerilerinde bölgenin nüfusu ve bölgede yaşayan insanların ihtiyaçları etkili olmuştur.

Şekil 13. Rum okulları yeni işlev önerisi (Yazar, 2020)

Yapılar belirli bir dönem eğitim amaçlı hizmet vermiş ve sonrasında atıl bırakıldıkları için işlevleri dışında ahır, ambar ve depo olarak kullanılmıştır. Bu fonksiyonel değişiklikler yapıları zarar vermiştir. Yeni işlevle önerilen mekânlar tabloda renkli olarak ifade edilmiştir. Ballı Rum Okulu için önerilen anaokulu işlevinde, önceden sınıf olarak kullanılan mekânların görsel sanatlar, el işi sanat ve müzik atölyesi olarak kullanılması önerilmektedir. Yapıda pencere açıklığı olmayan ve arka cephede kalan bölümlerin depo ve wc gibi mekânlarla değerlendirilmesi planlanmaktadır. İki ayrı bölümden oluşan yapıda geçişin sağlanması amacıyla ön kısma yarı açık bir alanın eklenmesi düşünülmüştür. Uluğaç Rum Okulu için düşünülen yeni işlev için, önceden sınıf olarak kullanılan mekânlarının atölye ve arka girişin yer aldığı mekânın yemekhane olarak kullanılması önerilmektedir. Birinci katta önceden sınıf ve öğretmenler odası olarak kullanılan alanlar atölyeye dönüştürülmüştür. Hasaköy Rum Okulu için düşünülen, bilişim kurs merkezi için önceden sınıf olarak kullanılan mekânlarının bilgisayar odası olarak kullanılması ve mevcutta var olan ıslak hacim mekânındaki eklerin kaldırılarak kadın, erkek ve engelliler için yeniden düzenlenmesi önerilmektedir (Şekil 13).

Tartışma ve Sonuç

Niğde kentinde bulunan dört Rum Okulu, inşa edildikleri dönemle ilgili siyasi, demografik değişim, ekonomik, kültürel ve sosyal konularda veriler sunarak Rumların, Niğde kentindeki varlıklarıyla ilgili somut birer miras bırakmıştır. Yapıların günümüzdeki mevcut durumları inşa edildikleri tarihten itibaren yaklaşık 150 yıllık süreçte yaşanan olayların birikimini göstermektedir. Bu yapıların kimliklerinin kaybolması belirli bir tarihte o bölgede yaşamış Rumların kent belleğinden silinmesine neden olmaktadır. Rumlar tarafından inşa edilen okullar mimari açıdan incelendiğinde yapı malzemesi, mekân organizasyonu ve bulunduğu çevreyle ilişkisi bakımından benzer özellikler göstermektedir.

Bu özellikler; hol tipi plan düzenine göre şekillenen mekân organizasyonu, okulların plan şemalarının temelini oluşturmaktadır. Ballı Rum Okulu bağlantısı olmayan iki bölümlü plan şeması bakımından diğer okulların plan şemalarından farklı özellikler göstermektedir. Kat sayısı birden fazla olan Dumlupınar ve Ulu ağaç'ta bulunan okullarda merdiven giriş aksının karşısında planlanmıştır. Öğrencilerin beraber eğitim aldığı bu okullarda kız ve erkekler için iki ayrı giriş bulunmaktadır. Her dört okul da bulunduğu bölgede var olan yöresel malzemeler kullanılarak inşa edilmiştir. Sasima ve Ulu ağaç'ta taşıyıcı sistem elemanı olarak tonozlar kullanılmıştır. Kiliseye bağlı olarak inşa edilen okulların, buldukları bölgedeki kiliseye göre konumları değişiklik göstermektedir. Dumlupınar İlkokulu ve Ballı Rum Okulu kilise ile aynı arsa içerisinde inşa edilirken Sasima ve Ulu ağaç'ta bulunan okullar kiliseye 100-150 metre uzaklıkta konumlanmıştır. Aynı arsa içerisinde veya 100-150 metre uzaklıkta inşa edilmiş olmaları Rum okullarının konum açısından kiliseyle yakın bir ilişki içerisinde olduklarını açıkça göstermektedir. Ayrıca okullar eğitim yapısı olmaları sebebiyle buldukları yerleşimlerin merkezinde kolay ulaşılabilir bir konumdadır. Yerel mimari, Rumların özel mimarlık diliyle bütünleşmiştir. Kendiliğinden olan bir girişimin sonucu olarak oluşan doğal bütünlük, yapıların yakın çevre ile kurduğu ilişkiyi güçlendirerek buldukları yere ait olmalarını sağlamıştır.

Niğde'de bulunan bu dört okul; kullanıcının olmaması neticesinde işlevsiz kalma, kullanılmayan okulların elverişsiz doğa şartlarına ve vandalizme açık olması, yapıların günümüz ihtiyaçlarına cevap vermemesi ve okullara uygun olmayan işlev verilmesi veya işlev verilirken uygun olmayan müdahalelerde bulunulması gibi koruma sorunlarıyla karşı karşıyadır.

Kapandıktan sonra boş kalan ya da işlevi dışında farklı bir amaçla kullanıldıktan sonra kullanılmayan okullar, bakımsızlık sebebiyle harap bir durumdadır. Binalarda çatı strüktürünün yıkılması ve kapı ile pencerelerin açık olması sonucunda yapılar doğa şartlarıyla yüz yüze kalmaktadır. Döşeme, duvar ve merdivenlerde strüktürel deformasyonlar ve bozulmalar, duvarda nemlenme ve bitkilenme görülmektedir. Günümüzde kullanılmayan Sasima Rum Okulu, kapı ve pencerelerin olmaması ve doğa şartlarının uygunsuzluğu gibi elverişsiz şartlar sonucunda yıpranmış, duvarlarda sıva dökülmeleri, vandalizm baskısı, döşemelerde ve tavanlarda bozulmalar oluşmuştur. Ballı Rum Okulu'nun çatısı kötü bir vaziyette olup acil müdahale edilmesi gerekmektedir. Kapı ve pencerelerin olmaması sebebiyle elverişsiz doğa şartlarına maruz kalarak sıva dökülmeleri, döşemelerde hasar ve bozulmalar meydana gelmiştir. Yapının kuzey cephesinin toprak ile dolması strüktürü için tehlike oluşturmaktadır. Okulun ivedilikle Nevşehir Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından tescillenmesi ve müdahale edilmesi önemlidir. Uluağaç Rum Okulu'nda meydana gelen yangın sonucu çatı strüktürü büyük oranda zarar görmüş ve doğa şartlarına açık hale gelmiştir. Herhangi bir onarım görmeyen bu okullarda halen tehlike devam ettiği için doğru kullanıcı ve doğru koruma yaklaşımı büyük önem taşımaktadır.

Bölgede yaşayan Rumlar başta olmak üzere gayrimüslim cemaat nüfusunun büyük oranda azalması sonucu bu okullar belirli bir dönem öğrencisiz kalmıştır. Bunun etkisi en fazla kırsal alanda bulunan Uluağaç Rum Okulu, Sasima Rum Okulu ve Ballı Rum Okulu'nda görülmektedir. Prodomos Rum Okulu (Dumlupınar İlkokulu) Niğde merkezde yer aldığı için eğitim vermeye devam etmiş, yapı kullanıcı değişikliği yaşamış olmasına rağmen kırsal alanda bulunan okullar gibi uzun bir dönem öğrencisiz kalmamıştır. Bir diğer koruma problemi ise, kapatılmak zorunda kalan okullara gerekli önlemler alınmadan depo, ahır gibi fonksiyonlar yüklenmesidir. Okulların mimari siyle uyuşmayan bu fonksiyonlar için binaların niteliğine uygun olmayan teknikler uygulanmış ve büyük hasarlara neden olunmuştur. Sasima Rum Okulu'nun mevsimlik işçilerin kalmaları için bir sığınma alanı olarak değerlendirilmesi, Uluağaç Rum Okulu'nun hayvancılık ve tarımla uğraşan bölge halkı için samanlık, ahır ve depo olarak değerlendirilmesi iç mekânlarda yıpranmalara ve eklentilere yol açmıştır.

Buldukları bölgedeki Rum nüfusu dikkate alındığında, küçük yerleşimler için inşa edilen bu okulların günümüz ihtiyaçlarına cevap veremediği görülmektedir. Değişen eğitim programı, teknolojik ve bilimsel gelişmeler,

öğrenci sayısının artışı gibi nedenlerle binalar günümüz ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Yakın bir döneme kadar eğitim işlevine devam eden Dumlupınar İlkokulu (Prodromos Rum Okulu) bu ihtiyaçların tamamını karşılayamadığı için boşaltılmış ve eğitim verilmesi için aynı arsa içerisine ek bina yapılmıştır. Günümüzde ise MEB tarafından mesleki eğitim verilmesi amacıyla kurs merkezine dönüştürülmek üzere tadilat görmektedir. Okulun dış cephesine herhangi bir müdahale edilmemesine rağmen iç bölümünde yapılan değişiklikler ve malzeme tercihleri okulun tarihi değerini tehlike içerisine almıştır.

Değişen yaşam şartları ve ihtiyaçlar doğrultusunda sürekli bir değişim içerisinde olan yapıları “yaşayan birer varlık” olarak görmek ve “kullanarak korumak” doğru koruma anlayışı olarak kabul edilmektedir. Yapıların fiziksel olarak korunması kadar işlevlerinin ve ait oldukları bir geleneğin ürünü olarak sahip oldukları kültürün korunması oldukça önemlidir.

Yapıların gelecek nesillere aktarılabilir kılınması için insanların kullanımı önem taşımaktadır. Okulların eğitim işlevlerinin devam ettirilerek insanlar tarafından kullanılması, bölge halkının ve kentin belleğindeki yerini muhafaza etmelerini sağlayacaktır. Bu bakımdan, Ballı Rum Okulu için bölgede bulunmayan ve ihtiyaç duyulan okul öncesi eğitim için anaokulu yapısı yeni işlev önerisi olarak sunulmuştur. Hasaköy Rum Okulu için Bilişim Kurs Merkezi ve Uluğaç Rum Okulu için Organik Tarım ve Çiftçilik Kurs Merkezi önerilmiştir. Yeni işlev önerileri, bölgenin kültürel, demografik özellikleri ve bölgede yaşayan insanların ihtiyaçları doğrultusunda verilmiştir. Bu bakımdan belge niteliği taşıyan bu yapıların tescilli olmayanlarının tescillenerek belgelendirilmesi ve somut koruma kararları verilerek ihtiyaca uygun doğru işlevlerle doğru müdahalelerde bulunulması önemlidir.

Extended Abstract

An Investigation on Conservation of Greek Schools in Niğde

*

Gizem Özal

ORCID: 0000-0003-1928-566X

Fazilet Duygu Saban

ORCID: 0000-0002-8906-6748

Cultural assets reflect the lifestyle, social and economic level of the society they belong to. It is necessary to protect the cultural assets that contribute to the formation of the identity and character of the place where they belong by connecting people with their past (Yaldız and Asatekin, 2016, p. 161). The most accurate way of transferring the said cultural heritage across generations is to use them continuously and effectively as "living beings". Using protection is one of the most accurate methods of protection (Altinoluk, 1998). Anatolia has hosted different languages, religions and cultures over the years. Besides Turks, different nationalities such as Greeks and Armenians lived together here. These communities, which left many architectural works in the regions where they lived, were undoubtedly influential in the formation of the urban identity. These communities built many schools (Kodaman, 1991, p. 75).

The Greek schools, which were built as a reflection of the culture of the Greeks living in the region, represent the cultural traces of the past. In this study, the preservation status of the educational buildings built by the Greeks in the city of Niğde was examined. Today, these structures are neglected, idle or intervened to gain a new function. These schools built by the Greeks; It is aimed to document the situation of the schools, to determine the measures that can be taken for their protection. In addition, it is aimed to reveal the potential of schools with new function proposals. Within the scope of the study, Prodromos Greek School (Dumlupınar Primary School), Uluğağaç Greek School, Sasima (Hasaköy) Greek School and Ballı Greek School in Niğde were examined. The structural and architectural features of these schools and their similarities to each other were evaluated.

When the schools are examined in terms of architecture; It has similar characteristics in terms of building material, spatial organization and relationship with its environment. There is a space organization with a hall-type plan. Ballı Greek School has two departments that are not connected and shows different features from other schools in terms of plan scheme. In these schools where students study together, there are two separate entrances for boys and girls. The four schools were built using local materials available in the region. In Sasima and Uluğağaç, vaults were used as a carrier system element. The location of the schools according to the church in their region is variable. In addition, since the schools are educational structures, they are easily accessible in the center of the settlements where they are located.

These four schools in Niğde; It is faced with protection problems such as being dysfunctional as a result of the absence of users, unsuitable schools being open to unfavorable natural conditions and vandalism, buildings not meeting today's needs, giving inappropriate functions to schools or making inappropriate interventions while giving functions. Schools that were left empty after closure or used for a different purpose other than their function, are in a dilapidated state due to neglect. In buildings, the roof structure has collapsed and the doors and windows are open. Sasima Greek School, which is not used today, was worn out as a result of unfavorable conditions such as the absence of doors and windows and the inconvenience of natural conditions, plaster spills on the walls, various vandalism pressures, deterioration in the floors and ceilings. The roof of the Ballı Greek School is in a bad condition and urgent intervention is required. Due to the absence of doors and windows, it was exposed to unfavorable natural conditions, causing plaster spills, damage and deterioration on the floors. The filling of the northern façade of the building with soil poses a danger to its structure. As a result of the fire in Uluğağaç Greek School, the roof structure was damaged to a large extent and became open to natural conditions. The right user and the right protection approach are of great importance as the danger still continues in these schools, which have not been repaired. As a result of the decrease in the Greek population, these schools were left without students for a certain period. The effect of this is seen in Uluğağaç Greek School, Sasima Greek School and Ballı Greek School, which are located in rural areas. Since the Prodromos Greek School was in the center, it continued to provide education. Another conservation problem is that schools that have to be closed are used as warehouses and barns without taking necessary precautions. Techniques that are not suitable for the nature of the buildings were applied and

major damage occurred. The shelter area of Sasima Greek School and the use of Uluğaç Greek School as a barn and warehouse caused deterioration in the interior spaces.

These schools cannot meet today's needs. It is very important to preserve the functions and the culture they have as a product of a tradition to which they belong, as well as the physical preservation of the buildings. It is necessary to give a new function by considering the historical-cultural importance of the schools and the spatial organization. In this respect, re-functioning proposals were made for the Ballı, Uluğaç and Hasaköy Greek Schools. The kindergarten structure for the Ballı Greek School was considered as a new function proposal. Informatics Course Center for Hasaköy Greek School and Organic Agriculture and Farming Course Center for Uluğaç Greek School have been proposed. Uluğaç Village livelihood is agriculture and animal husbandry. For this reason, a course center consisting of various workshops such as training on farming, agricultural machinery and irrigation training is recommended.

Kaynakça/References

- Altınoluk, Ü. (1998). *Binaların yeniden kullanımı*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları.
- Augustinos, G. (1997). *Küçük Asya Rumları-19. yüzyılda inanç cemaat ve etnisite*. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Aysu, E. (1977). *Eski kent mekânlarını düzenleme ilkeleri*. (Doktora tezi). İstanbul Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi, İstanbul.
- Braude, B. ve Lewis, B. (1982). *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The functioning of a plural society*. New York/London: Holmes and Meier Publishers Inc.
- Davison, R. H. (1963). *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ekin, C. (2017). Karamanlı soy kütükleri: Karamanlıca (Grek harfli Türkçe) kitabeli mezar taşları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 26, 221-241.
- Ercan, Y. (2001). *Osmanlı yönetiminde gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a kadar sosyal, ekonomik ve hukuki durumlar*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Eryaman, M. (2019). Osmanlı okullarına bir örnek: Niğde Dumlupınar İlkokulu. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 11, 189-212.
- Gedik, İ. (1994). *Niğde Sancağı*. Niğde: Özel Yayın.
- Hild, F. ve Restle, M. (1981). *Kappadokien: (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*. Viyana: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- ICOMOS. (2008). *ICOMOS Charter on the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites*.
- İoannidis, İ. (1896). *Kayseri Metropolitleri ve Malumat-ı Mütenevvia, Dersaadet*. Aleksandros Nomismatidis Matbaası.

- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914) demografik ve sosyal özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Koçer H. A. (1970). *Türkiye’de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri eğitim sistemi 2*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Konyalı, İ. H. (1975). *Abideleri ve kitabeleri ile Niğde Aksaray tarihi*. İstanbul: İstanbul Fatih Yayınevi.
- Kuban, D. (2000). *Tarihi çevre korumanın mimarlık boyutu kuram ve uygulama*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları.
- Kuban, D. (2010). *Kent ve mimarlık üzerine İstanbul yazıları*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi (YEM) Yayınları.
- LeBlanc, F. (2000). *In code of ethics - Canadian Association for Conservation of Cultural Property and the Canadian Association of Professional Conservators*. 17 Ağustos 2021 tarihinde http://ip51.icomos.org/~fleblanc/documents/terminology/doc_terminology_e.html adresinden erişildi.
- Madran, E. ve Özgönül, N. (2005). *Kültürel ve doğal değerlerin korunması*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.
- MEB. (2021). *Niğde Dumlupınar İlkokulu*. 17 Ağustos 2021 tarihinde <http://nigdedumlupinar.meb.k12.tr/tema/index.php> adresinden erişildi.
- McCarthy, J. (1983). Foundations of the Turkish Republic: Social and economic change. *Middle Eastern Studies*, 19, 139-151.
- Nakracas, G. (2000). *Anadolu ve Rum göçmenlerinin kökeni*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Özkan, S. (2007). 1923 tarihli Türk-Rum nüfus mübadelesinin Niğde’nin demografik yapısına etkisi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 21, 169-178.
- Öztürk, İ. (2008). *Niğde Sancağı idari ve demografik yapı 1868–1923*. Konya: Kömen Yayınları.
- Parman, E. (1988). Niğde çevresi araştırmaları. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 123-148.
- Pekak, S. (2007). Kappadokia bölgesi Osmanlı dönemi kiliseleri: Örnekler, sorunlar, öneriler. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 26, 249-277.
- Pereira Roders, A. R. (2007). *Re-Architecture: Lifespan rehabilitation of built heritage basis*. (Doktora tezi). Eindhoven University of Technology, Eindhoven.
- Rodrigue, A. 1997. *Türkiye Yahudilerinin batılılaşması “Alliance” okulları 1860-1925*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Somel, S. A. (2014). *Gayrimüslim okulları nasıl azınlık okulları oldu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tapan, M. (2014). *Koruma sorunlarımız mimarlık ve kentleşme*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
- Tekeli, İ. (1990). Osmanlı Devleti’nden günümüze nüfusun zorunlu yer değiştirmesi ve iskân sorunu. *Toplum ve Bilim*, 50, 49-71.

- Topal, N. (2016). Maarif salnamelerine göre Niğde’de eğitim ve öğretim (1898-1903). 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13, 259-272.
- Toyer, B. (2001). 9 numaralı Niğde şer’iyye sicil defteri (235–282) (H. 1308/M.1891) transkripsiyon ve değerlendirme. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Unat, F. R. (1927). *Maarif Düsturu Cilt I-1; I-2; I-3*. İstanbul: Milli Matbaa Devlet Matbaası.
- Unat, F. R. (1964). *Türkiye eğitim sisteminin gelişmesine tarihi bir bakış*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- UNESCO. (1972). *Dünya kültürel ve doğal mirasının korunması*. 17 Ağustos 2021 tarihinde <https://whc.unesco.org/en/conventiontext/> adresinden erişildi.
- Yaldız, E. ve Asatekin, N. G. (2016). Anıtsal yapıların kullanım sürecinde değerlendirilmesine yönelik bir model önerisi. *Metu Journal of The Faculty of Architecture*, 33, 161-182.
- Zürcher E. J. (1999). *Arming the state: military conscription in the Middle East and Central Asia*. London/New York: I.B. Tauris.

Modernin İzini Sürmek: Yok Olan Bir Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Örneği Olarak Isparta Halkevi Binası

*

Ülkü Çelebi Gürkan¹
ORCID: 0000-0003-4774-8115

Öz

Erken Cumhuriyet döneminde ulus-devlet aracılığı ile aktarılan modernleşme pratiği kapsamında Halkevleri; kentlerdeki mekânsal ve sosyo-kültürel yaşamın yeniden düzenlenmesinde ve toplumsal yaşamın çağdaştırılmasında kullanılan eğitim ve kültür kurumlarıdır. 24 Şubat 1933 tarihinde açılan Isparta Halkevi bu amaç doğrultusunda Isparta kentine hizmet etmiştir. 1941 yılında tamamlanan Halkevi binası Erken Cumhuriyet dönemi modernleşme projesinin Isparta kentindeki mekânsal bileşenlerinden biridir. Kentsel, mekânsal ve yapısal özellikleri ile modern mekân deneyimi sunan; bunun yanında içerdiği eğitim-kültür programı ile “modern” bir yapı olan Halkevi binası; Erken Cumhuriyet döneminde amaçlanan mekânsal ve sosyo-kültürel dönüşümü sağlama yönünde önemli rol üstlenmiştir. Yapı, Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasından sonra giderek işlevsiz kalan yapı 1990’lı yılların başında yıkılmıştır. Halkevi binası; Erken Cumhuriyet Döneminde inşa edilen ve günümüzde varlığını sürdüren “meydan-devlet yapıları-bulvar” sisteminin bir parçası olarak değerlendirilmek yerine yalnızca yapı ölçeğinde ele alınarak yıkılmış ve kent hafızasından silinmiştir. Bu çalışma kapsamında; Erken Cumhuriyet modernleşmesinin Isparta kentindeki rasyonel imgelerinden biri olan Isparta Halkevi binası kentsel konumu, kurumsal ve mekânsal özellikleri ve yıkılana kadar geçen süreçte yaşadığı değişim ve dönüşümler bakımından incelenmiştir. Bu çalışma; Erken Cumhuriyet Dönemi mimari mirasının çoktan yok olmuş bir üyesi olan Isparta Halkevi binasının mekânsal özellikleri ile literatüre girebilmesi için farkındalık yaratılması amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet dönemi, modernleşme, Isparta, Isparta Halkevi binası.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, E-mail: ulku.celebi@gmail.com

Tracing the Modern: Isparta People's House Building as an Example of Lost Early Republican Architecture

*

Ülkü Çelebi Gürkan²
ORCID: 0000-0003-4774-8115

Abstract

Within the scope of the modernization practice transferred through the nation-state in the Early Republican Period; People's Houses are educational and cultural institutions used in the reorganization of the spatial and socio-cultural life in cities and the modernization of social life. Isparta People's House served the city of Isparta for this purpose. The People's House Building, which offers a modern space experience with its urban, spatial, and structural features and a "modern" building with its educational-cultural program; played an important role in achieving the spatial and socio-cultural transformation aimed at the early Republican period. The People's House Building was destroyed in the early 1990s and erased from the memory of the city. The aim of this study; The Isparta People's House, which was one of the rational images of the modernization of the Early Republic in Isparta; was examined in terms of its urban location, institutional and spatial characteristics, changes, and transformations in the period until it was demolished. This work has been prepared to raise awareness of the spatial features of the Isparta People's House, which is a long-lost member of the architectural heritage of the Early Republican Period so that it can enter the literature.

Keywords: *Early Republican period, modernization, Isparta, Isparta People's House building.*

²Asts. Prof., Mehmet Akif Ersoy University, E-mail: ulku.celebi@gmail.com

Giriş

Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşmesi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşen modernleşme çalışmalarına göre daha köktenci ve bütüncül bir yapıya sahiptir (Tekeli, 1995, s. 53). Merkezindeki ülkelerde kendiliğinden gelişen bir süreç olarak ortaya çıkan modernleşme hareketlerinin, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinin yerel koşullarında sanayileşmenin oluşturduğu nedensellikler zeminine temellenmediği görülmektedir. Bu nedenle Batı dışı ülkelerde olduğu gibi itici bir güce ihtiyaç duymaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşmesinde itici güç olarak devlet otoritesi kullanılmış ve yukarıdan aşağıya doğru reformist bir modernleşme modeli benimsenmiştir. Bu bağlamda çağdaş ulus devletlere denk modern bir toplum yapısına ulaşma düşüncesi bir proje olarak ele alınmıştır (Tekeli, 1995). Modernleşmenin gerektirdiği ekonomik, siyasi ve kültürel reformlar, "halk için" anlayışı ile devlet eliyle ve elit sınıfın önderliğinde hızla hayata geçirilmiştir.

Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanan modernleşme projesi kırsal, kamusal mekân ve sanayi odaklı farklı modernleşme biçimleri üzerinden devlet eliyle gerçekleştirilmiştir. Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde uygulanan bu modernleşme biçimleri sekülerleşme ve toplumsal yaşamı önemseme üzerine yoğunlaşmaktadır (Arıtan, 2019, s. 179). Modernleşmenin süreç içerisinde toplumsal deneyimlerle ortaya çıkan kültürel sonuçları bu modellerle halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Yeni kurulan devletin "modernleşme projesi" kapsamında, yeni ve modern bir toplum yaratma amacıyla, kültür ve eğitim yapıları önemli birer araç olarak görülmüştür. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı ise Cumhuriyetin ilk yıllarında pek çok kentte açılan Halkevleridir.

Bu çalışma bizzat devlet eliyle yürütülen modernleşme projelerinden biri olan Halkevlerine odaklanmaktadır. Halkevleri Cumhuriyetin ulus devlet inşa projesinin mekânsal yönünü kuran öğeden biridir (Tekeli, 2006, s. 157). Atatürk'ün direktifiyle kurulan Halkevlerinin kuruluş amacı; radikal ve köktenci modernleşme projesinin kültürel boyutunu harekete geçirerek halkı aydınlatmak, inkılapları yerleştirmek, toplumu ortak ideallere bağlı ve bilinçli bir halk kütlesi olarak örgütlemek, ulusal kültürü geliştirmek ve Cumhuriyetin bilim, sanat ve kültüre verdiği önemi yurt çapına yaymaktır (Çeçen, 1990, s. 103; Tekeli, 2006, s. 157; Yeşilkaya, 1999, s. 61). Cumhuriyetin ilanından sonra geçmişle bağlarını koparmış çağdaş ve aydın bir toplum kurmayı planlayan Atatürk yurt çapında halkı eğitip bilinçlendirecek kültür kurumları oluşturmayı amaçlamış, bu amaçla batıdaki benzer kurum ve kuruluşları

dikkatle incelemiştir (Durukan, 2006, s. 64). İncelenen örnekler arasında İsveç, Çekoslovakya, Macaristan, İtalya ve Almanya gibi ülkelerdeki kurumlar yer almaktadır (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932). Çekoslovakya’da Sokol teşkilatını inceleyen Vildan Asir Savaşır; ulus-devlet yaratma amacıyla kurulan Sokolların ülke çapında örgütlendiğini, her kent ve kasabada lokal-leri bulunduğunu belirtmiştir. Teşkilata ait bu yapıların konferans salonları, eğitim olanakları, kütüphane ve okuma salonlarına sahip olduğunun altını çizmiştir (Arıkan, 1999; Çeçen, 1990; Özdemir ve Aktaş, 2011). Vildan Asir’in araştırmaları ülkede tartışma ortamı yaratmış, Halkevlerinin genel kurgusunun şekillendirilmesinde bu araştırmalardan yararlanmıştı (Çeçen, 1990, s. 11). Ancak konu üzerine yapılan çalışmalar (Durukan, 2006; Yeşilkaya, 1999) incelendiğinde; Halkevlerinin tasarımında yerel olgularla bağlantılı olarak özelleşen mekânsal ve toplumsal pratiklerin oluşturduğu farklı katmanlar görülebilmektedir. Kapatılan Türk Ocakları’ndan gelen birikim, ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel durum gibi etmenler Halkevlerinin şekillenmesini etkilemiştir. Nitekim Halkevlerinin kurulmasında başı çeken Dr. Raşit Galip’in “...uzak yakın birçok memleketin mümasil kültür ve gençlik teşekkülleri tetkik edilmiş, fakat hiç birisi taklit olunmamıştır... bu itibarla teşkilat ve mesai programımız tamamen milli ve orijinaldir” (Yeşilkaya, 1999, s. 70) sözleri bu teşkilatın benzersiz olduğu kanıtlanmaktadır.

19 Şubat 1932 tarihinde kurulan Halkevleri ile halkı toplumsal ve kültürel açıdan geliştirerek yeni bir toplum ve modern bir sosyal yaşam yaratmak amaçlanmıştır. İlk olarak Afyon, Ankara, Aydın, Bolu, Bursa, Çanakkale, Denizli, Diyarbakır, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Konya, Malatya ve Samsun olmak üzere 14 kentte Halkevi açılmış, daha sonraki dönemde bu sayı hızla artmıştır. 1935 yılında 103’e ulaşan Halkevi sayısı 1938 yılında 209’a, 1941 yılında ise 383’e yükselmiştir (Arıkan, 1999, s. 272). Kuruluş talimatnamesinde Halkevleri “dil, tarih, edebiyat”, “güzel sanatlar”, “temsil (tiyatro)”, “spor”, “sosyal yardım”, “kütüphane ve yayın”, “halk dersaneleri ve kurslar”, “köycülük”, “müze ve sergiler” olmak üzere dokuz kolda örgütlenmiştir (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932). Halkevlerinin açılabilmesi için önceden belirlenmiş bu dokuz koldan en az üçünde örgütlenmeye yetecek kadar üyeye sahip olma şartı konulmuştur (Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940). Bu kollar altında dersaneler, kurslar, yayınlar, tarih, dil, halkbilim, müzik, spor, güzel sanatlar, köy araştırmaları gibi konularda faaliyet gösteren Halkevlerinde (Kili, 1983, s. 119) modern toplumu oluşturacak bireyleri yetiştirmek hedeflenmiştir (Arıtan, 2008). Halkevleri Türkiye’de ilk defa kadın ve erkeği bir araya getirerek “entelektüel ilişki kurmanın okul ve arkadaş topluluğuyla

sınırlı olan mekânsal” çerçevesini genişleten ilk kapsamlı kamusal mekân uygulamalarından biri olmuştur (Tanyeli, 1998, s. 111). Yeni ulusal kimliğin mekânı olan Halkevleri Cumhuriyet modernleşmesine özgü kriterlerin tamamını yansıtan önemli sosyo-kültürel ve mekânsal modellerdir (Aritan, 2008).

Halkevlerinin diğer bir amacı da halka “yeni mimari zevki aşılacaktır”. Halkevi binaları yeni malzeme, teknoloji, üretim sistemi ve mimari özellikleri ile 1930’lu yıllarda hâkim olan modern mimarlık hareketini Anadolu kentlerine taşımıştır. Dönemin yoğun imar faaliyetleri içerisinde önemli bir yer tutan Halkevi binaları; Hükümet Konakları ve belediye binaları ile birlikte kent kimliği için vazgeçilmez bir unsurdur (Yeşilkaya, 1999, s. 139-141). Halkevleri kentsel-kamusal mekândaki temsili önemlerini öncelikle kentlerin Cumhuriyet meydanları ya da önemli caddeleri üzerine konumlanmaları ile ortaya koymuştur. Diğer bir özellik ise mimari dillerinde görülen güçlü modernizm ile inşalarında kullanılan malzemelerin kalitesi ve işçilikleridir (Bozdoğan, 2002, s. 112). Biçimsel özellikler ve cephe karakteri olarak modernist tarzda inşa edilen Halkevi binaları yeni kurulan devletin modern ve çağdaş yüzünün kentlerdeki simgeleri haline gelmiştir.

Genç Cumhuriyetin bilime, sanata, kültüre, çağdaşlaşmaya ve rasyonel düşünceye verdiği önem çerçevesinde modern yaşam kalıplarını benimsemiş eşit ve özgür yurttaşlar yaratma hedefi Halkevlerinde vücut bulmuştur. Modernleşme projesinin yeni kamusal mekân pratiklerinden biri olan Halkevleri, bütüncül bir planlama yaklaşımıyla ülkenin her kentinde inşa edilmiştir. Halkevleri buldukları kentten CHP birimine bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Yasal statüsü ve işleyiş olarak parti ile birlikte tasarlanıp hayata geçirilmesi, 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulmasından sonra Halkevlerinin konumunu tartışmalı hale getirmiştir. 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle işleyiş zorlaştırılan ve bu nedenle önemini kaybetmeye başlayan Halkevleri 8 Ağustos 1951 tarihinde Resmî Gazetede yayınlanan 5830 sayılı yasa ile kapatılmıştır. Kapatıldığı tarihte yılında yurt genelinde toplamda 478 Halkevi bulunmaktadır (Kili, 1983, s. 119). 63 kente inşa edilen toplam Halkevi sayısı yeni kurulan devletin modernleşme projesini tüm ülkeye yayma idealinin somut bir göstergesidir. Halkevlerine ait malların hazineye devredileceği ya da daha önceki sahiplerine verileceği şeklinde bir yasal düzenleme yapılmış olmasına rağmen, kapatılma süreci adeta bir yağma politikası şeklinde uygulanmıştır. Özellikle Halkevi kütüphanelerindeki eserler ve belgeler bazen yakılarak, bazen ırmaklara dökülerek kimi zaman da kâğıt fabrikalarına gönderilerek yok edilmiştir (Çeçen, 1990, s. 255). Halkevlerinin

kapatılması sırasında uygulanan bu tahribat Halkevlerinin toplumsal ve kültürel çağdaşlaşmaya yönelik çalışmalarını unutturmaya dair bilinçli bir müdahaledir.

Halkevlerinin kuruluşundan bir yıl sonra, 24 Şubat 1933 tarihinde faaliyete geçen Isparta Halkevi tüm bu süreci yansıtan önemli bir örnektir. Bu çalışma kapsamında; daha önce mekânsal nitelikleri ile literatürde yer almayan ve 1990'lı yıllarda yıkılarak kent hafızasından silinen Isparta Halkevi binası kentsel konumu, kurumsal ve mekânsal özellikleri ve yıkılana kadar geçen süreçte yaşadığı değişim ve dönüşümler bakımından incelenmiştir. Çalışma kapsamında kent tarihine yönelik bilgi ve belgeler taranmış; çizimler, planlar ve görsel belgeler incelenmiştir. Yapının değişim sürecini yansıtan tespitler çizim ve tablolarla görselleştirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan incelemelerle; Cumhuriyetin Isparta kentine kazandırdığı eğitim-kültür kurumlarından biri olan Isparta Halkevi binası özelinde modern kamusal yaşam ve mekân ilişkisinin izleri aranmıştır. Çalışma aynı zamanda Halkevinin Isparta kentinde yarattığı toplumsal ve sosyo-kültürel etkilerin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Isparta Halkevi'nin Anlatısı ve Toplumsal Modernleşme Çalışmaları

Halkevleri 1932 yılında kurulmuş olsa da temelini Türk Ocakları'na kadar dayandırmak mümkündür. Halkevlerinin açılmasına öncülük eden kurumlardan biri Türk Ocakları'dır. 1912 yılında kurulan Türk Ocakları dönemin milliyetçilik hareketleri karşısında zayıflamakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçülük akımını desteklemek amacıyla faaliyete geçirilmiştir. Türk Ocakları milli dilin gelişmesini ve milli duyguların desteklenmesini sağlayarak Türk halkının kültürel seviyesini arttırmayı amaçlamıştır. Türk Ocakları'nın Osmanlı Devleti'ndeki Türklerin kültürel ve sosyal seviyesini yükseltmek için yaptığı çalışmalar arasında konferanslar, yayınlar, tiyatrolar ve sosyal yardım projeleri bulunmaktadır. I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un işgal edilmesi ile kapatılan Türk Ocakları, Cumhuriyetin ilanından sonra faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Turancı ideolojiden vazgeçilememesi, halka inkılapları anlatmada gerekli çabanın sağlanamaması, yurt çapına yayılamaması gibi nedenlerle Türk Ocakları 1931 yılında feshedilmiştir (Özdemir ve Aktaş, 2011). Türk Ocakları'nın bıraktığı boşluk, yeni kurulan devletin halkçılık ve inkılapçılık ilkeleri ışığında tüm yurda yayılan ve tüm halkın faydalanabileceği daha kapsayıcı bir kurum olan Halkevleri ile doldurulmuştur.

Türk Ocağı yapıları Türkçülük akımının mimarideki yansıması olan I. Ulusal Mimarlık Akımına göre inşa edilmiştir. Bu yapılar simetrik plan ve

cephe düzenlemeleri, dairesel ya da sivri kemerleri, kubbeleri, geniş çatı saçakları, anıtsal görünümü ve süslemeleri ile I. Ulusal Mimarlık Akımının karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır (Karaer, 1992, s. 81-85). Cephe süslemelerinde kullanılan öğeler Selçuklu ve Osmanlı yapılarından alınmıştır. I. Ulusal Mimarlık Akımı; Ziya Gökalp'in "*Milli Hars ve Garp Medeniyetinin Bütünleşmesi*" fikrine uygun olarak; geçmişe yönelik öğeleri modern tekniklerle harmanlanarak kullanmış, böylece ulusal bilincin yaratılmasını destekleyici bir karakter kazanmıştır (Sözen, 1984, s. 76). Sibel Bozdoğan; dönemin şartları içerisinde değerlendirildiğinde I. Ulusal Mimarlık Akımının kullandığı mimari öğe ve bezemelerin aynı anda hem yıkılan imparatorluğun mirasını hem de yeni kurulan devleti imgeleyebilmesi bakımından kullanışlı bir muğlaklık taşıdığını ifade etmektedir (Bozdoğan, 2002, s. 57). 1930 yılında tamamlanan Ankara Türk Ocağı Binası'nda I. Ulusal Mimarlık Akımı etkilerinin sürdüğü görülmektedir. Mimarının millileşerek yabancı mimar ve etkilerden arındırılmasını amaçlayan I. Ulusal Mimarlık Akımının, yeni ulus devlet inşa edilirken birleştirici bir rol üstlendiği söylenebilir.

Ancak 1930'lu yıllarda Genç Cumhuriyetin çağdaşlaşma yolunda ciddi bir atılım yapmasıyla I. Ulusal Mimarlık Akımı eleştirilmeye başlanmıştır. Başta Almanya olmak üzere Avrupa'dan gelen mimarların eğitimci ve tasarımcı olarak rol alması da Uluslararası modern mimarlık anlayışının etkili olmasına neden olmuştur (Bozdoğan, 2002, s. 61). Batı-Avrupa mimarlığı ile ilişkilendirilen Yeni Mimari kavramı Genç Cumhuriyet yönetiminin mimarlığını tanımlarken, ulus devletin modernleşmesi için kullanılmıştır (Ergut, 2009). Yeni Mimarının önceki akımlarla biçimsel karşıtlığı toplumsal modernleşme ile mimari arasında bir bağlaşımla meydana getirmiştir. Böylece mimari Türk modernleşmesinin görünür kılınmasında etkin bir rol oynamıştır. Tüm bu süreç sonucunda ise Türk Ocakları yapılarının geleneksel biçim dilinin yerini Halkevlerinin süslemelerden arındırılmış, kübik, sade ve modern dili almıştır.

Isparta Türk Ocağı 1924 yılında açılmış ve Türk Ocakları'nın kapatıldığı 1931 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir (Karaer, 1992, s. 17). "Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla malları Halkevlerine devredilmiş, Türk Ocağı binaları ve kentlerdeki bazı tarihi yapılar Halkevi olarak kullanılmıştır" (Çeçen, 1990, s. 135). Türk Ocağı binalarını devralan Halkevlerinin en önemli örnekleri; Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından tasarlanan Ankara Türk Ocağı'nı devir alan Ankara Halkevi ile, İzmir Türk Ocağı yapısını devralan İzmir Halkevi'dir (Durukan, 2006, s. 119). 24 Şubat 1933 tarihinde kurulan Isparta Hal-

kevi (Güllü, 1939; Katırcıoğlu, 1958), Çayboyu mevkiinde ve Belönü Çayı kenarında bulunan eski Türk Ocağı binasında faaliyet göstermeye başlamıştır (Şekil 1 ve Şekil 10).

Şekil 1. İsparta Halkevi'nin 1933-1938 yılları arasında kullandığı Türk Ocağı Binası (Dürbeyoğlu Konağı ve ek binası)-1934 (Anonim, 2001).

Türk Ocakları Türkçülük ideolojisi gereğince genellikle geleneksel mimariye sahip yapılarda faaliyet göstermiştir. Türk Ocakları'nın kuruluşunda yeni yapı inşa etmek yerine satın aldığı ya da kiraladığı yapılar arasında konak tarzı yapılara sık rastlanmaktadır. Türk Ocakları'nın kullandığı konaklar incelendiğinde; bu yapılardan bazılarının Osmanlı'nın son dönemlerindeki nüfus mübadelelerinde göç etmek zorunda kalan Rum Evleri olduğu görülmektedir (Bozdağ, 2013, s. 133). İsparta Türk Ocağı Binası nüfus mübadelesi ile İsparta'dan göçen Rumlardan biri olan Yordan Dürbeyoğlu'dan satın alınan bir Rum evidir. Bodrum ve tek kattan oluşan yapı kövke taşı ile inşa edilmiştir. Yapı bodrum katın yarısı kadar zemin kotundan yükseltilmiştir. Orta sofalı plan tipine sahiptir. Sofa etrafında altı oda bulunmaktadır. Giriş sahanlığı taş merdivenin iki yanında bulunan ince sütunlarla üçe bölünmüştür. Giriş sahanlığının üzerinde üçgen alınlık ve madalyon bulunmaktadır. Dikdörtgen formlu pençelereler üçgen formlu kövke taş sövelerle süslenmiştir. Cephe yüzeyi sıvanmadan bırakılmıştır (Şekil 2). Yapının arka kısmında küçük bir bahçesi mevcuttur. İsparta Halkevi 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılmasıyla Halkevlerine devredilen bu Rum evinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Yapının Halkevine çevrilmesinden sonra batı yönüne benzer nitelikte tek katlı bir ek bina inşa edilmiştir. Konağın hemen yanına inşa edilen bu ek binada alınlık, giriş sütunları gibi benzer cephe süslemeleri göze çarpmaktadır.

Şekil 2. Isparta Halkevi'nin 1933-1939 yılları arasında kullandığı Türk Ocağı Binasının vaziyet planı, kat planları ve güney cephesi (Bozdağ, 2013).

Isparta Halkevi'nin açılışı ile faaliyet göstermeye başlayan şubeler arasında "dil, tarih, edebiyat", "ar (güzel sanatlar)", "gösteri (temsil)", "spor", "içtimai (sosyal) yardım", "halk dershaneleri ve kurslar", "kitapsaray ve yayın", "köycülük", "müze ve sergi şubeleri" bulunmaktadır (Aksu, 1935a).

Giderek artan ilgi ve faaliyetlerin çeşitlenmesi sonucunda çalışmalarını zamanla genişleyen Isparta Halkevi için yeni bina gereksinimi ortaya çıkmış, bu amaçla yeni Halkevi binasının mimari projeleri "Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Umum Müdürlüğü" (Nafta Vekâleti Yapı Umum Müdürlüğü Projeler Bürosu) tarafından hazırlanmıştır (Sayar, 1939, s. 556). Yapı için hazırlanan projeler Ankara Halkevi tarafından yayınlanan *Ülkü Dergisi*'nin 78. sayısında ayrıntılı açıklamaları ile birlikte yayınlanarak, diğer Halkevlerinin dikkatine sunulmuştur (Çeçen, 1990, s. 147). Yeni binanın yer seçiminde kentin tarihi aksı olan Belönü Çayı çevresi yerine yeni kurulan kent merkezi tercih edilmiştir (Şekil 10). 11,100 lira bedelle inşa edilen yapı 1938 yılında tamamlanmış, resmi açılış 29 Ekim 1939 tarihinde yapılmıştır. Üç gün süren Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının ilk gününde Isparta Halkevi binasının açılışı yapılmış, ikinci gününde halkevinde resmi bir balo düzenlenmiş, üçüncü gün ise temsil şubesi tarafından iki tiyatro piyesi sahnelenmiştir (Anonim, 1938; Anonim, 1939, s. 939). Yeni Halkevi binasının açılışında konuşan Isparta Ortaokulu Matematik Öğretmeni Ömer Güllü Halkevi binası ile Cumhuriyet Bayramı'nı ilişkilendirerek Halkevi binasını önemli bir Cumhuriyet eseri olarak takdim etmiştir;

“Bugün Isparta’ımızda Cumhuriyetin kıymetli abidelerinden birisi olan bu kültür kaynağını huzurlarımızda açıyoruz. Bu mukaddes yurdu kutsal bir günde açmakla yeni nesle her hayırlı hareketin birer zadei Cumhuriyet olduğunu telkin etmiş oluyorum”. (Güllü, 1939, s. 941)

Halkevlerinin açılmasında halkın zengin kesimi, tüccarlar ve toprak ağaları parasal yardımda bulunmuştur (Çeçen, 1990, s. 100). Isparta’da dönemin kent ekonomisinde önemli yeri olan halı şirketi sahiplerinin Halkevinin kurulmasına destek verdiği görülmektedir. Yine aynı konuşmada Güllü, Halkevi binasının yapımında emeği geçenlere şu sözlerle teşekkür ederken; yeni binanın inşasında parti yönetimi ve hükümetin yanında halıcıların vermiş olduğu desteğe vurgu yapmaktadır;

“Bu yuvayı kurmak için geniş bir feragatle ve fedakarlıkla çalışan başta hükümet, belediye be parti arkadaşlarımıza, sayın mühendis ve ustalarımıza, tefrişinde geniş fedakârlık gösteren halıcılarımızın hepsine teşekkürü borç bilirim” (Güllü, 1939, s. 941).

Isparta Halkevi’nin kurucuları arasında yer alan Kemal Ünal, Isparta Halkevi’nin çalışmalarına üç saç ayağı üzerine kurulduğunu belirtmektedir. Bunlar “mektep, meslek ve aile” dir. (Ünal, 1935). Halkın o günkü kültür seviyesi düşünlüğünde, bir eğitim kurumu olarak Halkevi öncelikle mektep ve meslek bilgilerini tamamlamayı amaç edinmiştir. Bu amaçla halk için eğitim ve meslek kursları açılmıştır. Güzel sanatlar ise ilimin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüş, Ünal (1935)’ın belirttiği üzere *“müzik ve resimle, heykel ve sahne ile başka gönüllerde heyecan yaratma kudretindeki sanatkârlar Isparta halkevinde yetişme imkânı bulmuş”*, böylece halkın sanatla teması Halkevi sayesinde olmuştur.

Halkevinde faaliyete geçen tüm şubeler halkın eğitimi için çalışmalar yapmış, kentlileri halkevine çekecek toplantı, konferans, sergi, tiyatro, konser, yarışma vb. etkinlikler düzenlemişlerdir (Şekil 3). Açılan kurslar arasında biçki-dikiş, ziraat, motor bilgisi gibi meslek kurslarının yanında İngilizce, Fransızca, matematik, resim ve müzik kursları bulunmaktadır. Fransızca kursunun halk tarafından yoğun ilgi gördüğü ve üç ayrı sınıf şeklinde açıldığı dikkat çekmektedir (Ün Dergisi, 1940, s. 1070).

Şekil 3. Isparta Halkevi “halk dersaneleri ve kurslar”, “güzel sanatlar” ve “temsil” şubelerinin faaliyetleri (Ertem, 1943).

Cumhuriyetin ilanından sonra Isparta kentinin kültürel gelişiminde rol oynayan önemli etkenlerden biri Isparta Halkevi'dir. 1933-1951 yılları arasında faaliyet gösteren Halkevi, o dönemde Isparta'nın en önemli kültür merkezi olmuştur. Isparta Halkevi modern yaşam-mekân kullanımının halka tanıtıldığı yer olarak görülebilir. Modern yaşamın sergilenmesi amacıyla özel günlerde düzenlenen çeşitli toplantı, konferans, konser, tiyatro, balo ve piyango gibi etkinliklerle kadın ve erkeğin kamusal mekâna birlikte katılması önemsenmiştir. Dil ve edebiyat kolunun düzenlendiği konferanslar Türk dilinin öneminden halk ve çocuk terbiyesine, kolera ve verem gibi hastalıklarla savaştan Dünya vaziyetine kadar geniş konu çeşitliliğine sahiptir (Anonim, 1940; Anonim, 1941). Yedi gecede bir düzenlenen müzikli toplantılar Isparta halkının aile olarak katıldığı kültürel etkinlikler arasında yer almaktadır (Aksu, 1935a, s. 153). Haftalık aile toplantılarında piyano, keman ve saksafondan oluşan caz orkestrası görev almakta ve "halkın asri musiki ihtiyacını karşılamaktadır" (Aytaç, 1948, s. 2245). Siyasetçi Nasuhi Baydar 1936 yılında Isparta tren yolunun açılışı dolayısıyla Isparta Halkevi'nde düzenlenen geceden övgüyle söz etmiş, gecede sahne alan orkestranın "yıllarca çalışmış profesyonellerin bile yüzlerini ağartacak derecede dikkat ve memnuniyetle dinlenecek ayarda" olduğunu Ulus Gazetesi'nde yayınlanan "Örnek Bir Halkevi" başlıklı yazısında belirtmiştir (Baydar, 1936).

Temsil kolunun faaliyete geçtiği 1935 yılından itibaren Isparta Halkevi'nde her ay en az bir tiyatro oyunu oynanmıştır. Bu oyunlar kimi zaman yapının güneydoğu yönünde düzenlenen Halkevi Meydanı'nda oynanmış ve kent halkın izlenimine sunulmuştur (Anonim, 1938, s. 143). 1949 yılının ikinci yarısından itibaren cumartesi günleri hoparlörlerle radyofonik temsiller yapılmış, Güzel Sanatlar Şubesi tarafından meydana konserler verilmiş; halkın burada toplanması sağlanmıştır. Bu gösterilere kadın erkek tüm kentliler katılmıştır (Aytaç, 1949, s. 2310). Halkevi Meydanı'nın yapının sosyal program kullanımına aktif katkı sağladığı görülebilmektedir. 1943 yılında sinema makinesinin gelmesiyle Halkevi çatısı altında sinema faaliyetleri yürütülmeye başlanmıştır. Gösterilen filmler Parti Genel Sekreterliği tarafından gönderilmiştir.

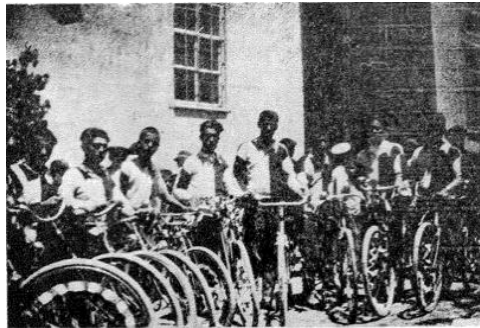
Şair, yazar ve radyo programcısı Baki Süha Edipoğlu, 15 Haziran 1941 tarihinde TRT radyosunda gerçekleştirdiği Isparta kenti tanıtımında Halkevinden şu sözlerle bahsetmektedir; "Isparta Halkevi şehre canlılık ve neşe getirmiştir. Muallim arkadaşlar sık sık temsil verirler. Halkı oturtacak yer bulamazsınız. O kadar rağbet görür". (Edipoğlu, 1941, s. 1151). Edipoğlu'nun sözleri Isparta Halkevi'nin kentlinin sosyal ve kültürel yaşamına canlılık getirdiğini kanıtlar niteliktedir.

Erken Cumhuriyet Döneminde nüfusun hızla artmasıyla birlikte, sağlık düzeyini yükseltmek ve sağlıklı bir toplum yaratma ideali ile spor ve beden terbiyesi

politikalarına önem verilmiştir (Bozdoğan, 2002, s. 91). Spor kolunun örgütlenme bünyesinde yer alması ve yeni Halkevi binalarının açılmasında sportif faaliyetler için açık alan bulunma şartının zorunlu tutulması gibi noktalar Halkevlerinin bu politikayı benimseyen eğitim-kültür kurumlardan biri olduğunu göstermektedir. Isparta Halkevi spor kolu sağlıklı genç nesiller yetiştirilmesi ve toplumsal yapının sağlamlaştırılması için spor müsabakaları ve geziler düzenlemiştir. Spor kolunun faaliyetleri tenis, masa tenisi, bisiklet, futbol, güreş, dağcılık, avcılık ve atletizm üzerine yoğunlaşmıştır (Ertem, 1943). 1934 yılında kurulan bisiklet kolu ilçe ve köylere geziler gerçekleştirmiştir (Anonim, 2001) (Şekil 4 ve Şekil 5). 1940 yılında Halkevi salonunda Denizli, Burdur ve Antalya illerinin katılımı ile serbest güreş karşılaşmaları yapılmıştır (Anonim, 1940). Bu faaliyetlere ek olarak Halkevi Meydanı'nda yer alan tenis kortunda tenis turnuvaları düzenlenmiş, bu turnuvalara şehir içi ve şehir dışından gelen pek çok sporcu katılmıştır (Anonim, 1947a) (Şekil 6). Isparta Halkevi binası, başta Burdur ve Antalya olmak üzere, diğer kentlerin de katılımıyla özellikle 1940'lı yıllarda önemli bir kültürel paylaşım noktası haline gelmiştir. Spor müsabakaları ve jimnastik etkinliklerinin yapıldığı Halkevi Meydanı ve tenis kortu ile Isparta Halkevi binası spor ve beden terbiyesi kavramlarının yapılı çevrede temsiliyet kazanmasını sağlamıştır.

Şekil 4. Isparta Halkevi Bisiklet Kulübü Cumhuriyet Meydanı'nda-1934 (Anonim, 2001).

Şekil 5. Isparta Halkevi Bisiklet Kulübü Halkevi binası önünde (Anonim, 1938).

Isparta Halkevi'nin 1948 yılına ait çalışmalarında 26-27 Eylül 1948 tarihlerinde Halkevi müzik kolunun yetiştirdiği çocuk korosunun sahne aldığı aktarılmaktadır (Aytaç, 1948, s. 2245) (Şekil 6). Bu bilgi çocukların Halkevi çalışmalarına katılımına dair aktarılan önemli veriden biridir. 1924-1946 yılları arasında Belediye Başkanlığı yapan Hilmi Çakmakçı'nın oğlu olan, 1932 doğumlu Güngör Çakmakçı çocukken Halkevindeki tiyatro ve müzik gösterilerine sık sık gittiğini belirtirken, “çocukluğum orada geçti, bir nesil müziği ve tiyatroyu halkevinde öğrendik” (Çakmakçı, 2011) şeklinde ifade etmiştir. Bu durum çocukların Halkevilerindeki sosyal yaşama tanıklık ettikleri, okul ve aile dışı zamanlarını değerlendirdikleri ve Halkevinin imkanlarından yararlandıklarını kanıtlamaktadır.

Şekil 6. Isparta Halkevi çocuk korusu -1948 (Aytaç, 1948).

Isparta Halkevi, Halkevleri Şartnamesinde yer alan çalışma kollarının-şubelerinin tümünde örgütlenmiştir. Bu şubelerin yaptıkları faaliyetlere ilişkin tüm belgeler toplumun sosyo-kültürel özelliklerini mekâna yansıtması bakımından kentsel anı değerine sahiptir.

Yeni kurulan Cumhuriyetin yürüttüğü modernleşme projesi kapsamında halkın kültürel yönden gelişiminde basılı yayınlar büyük önem taşımaktadır. Halkevlerinin yeni kurulan ülkenin kültürel gelişimini artırma yolunda yaptıkları katkılarında biri de kendi bünyeleri dahilinde yayınlamış oldukları dergilerdir. Bu dergilerde özellikle halkı ve köylüyü ilgilendirecek nitelikte yazılar yayınlanarak kültür inkılabının halk arasında yayılması amaçlanmıştır. Isparta Halkevi'nde 4 Mart 1934 günü 70 kişilik bir grupla yapılan toplantıda Halkevi bünyesinde bir dergi çıkarılmasına karar verilmiştir (Anonim, 1936, s. 314). Bu toplantıda Isparta Halkevi'nin bir dergi çıkarmasına karşı duyulan heyecan şu sözlerle aktarılmıştır;

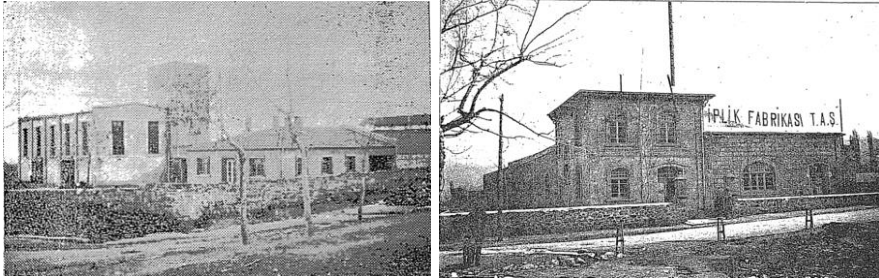
“Halkevi kurağında toplanan bu aydın kitle duygu, düşünce ve tetkiklerini yazı ile yaymaya o kadar susamış, yurtlarında bir yayın aracının eksikliği o kadar çok duymuş kimselerdi ki ... hemen karar verdiler, hatta doğmuş bir çocuğa ad veriyor gibi dergiye “ÜN” dediler”. (Anonim, 1936; s. 313).

Alınan karar neticesinde Isparta Halkevi'nin basılı yayın organı olan Ün Dergisi Haziran 1934 tarihi itibarı ile yayına girmiş (Köseoğlu, 1943, s. 1498), Aralık 1949'a kadar 172 sayı yayınlanarak (Şenol, 2006, s. 81), Halkevi dergileri içerisinde en uzun süre yayınlanan dergilerden biri olmuştur. Derginin en önemli yayın politikası Isparta'yı tanıtmaktır. Dergide yer alabilecek yazıların mutlaka "yerel" konulara değinmesi, yalnızca Isparta kenti ile ilgili olması gerektiği yayın politikası olarak kararlaştırılmıştır (Anonim, 1936). Bu kapsamda Ün Dergisi ağırlıklı olarak yerel konulara yer vermiş; tarih öncesi dönemlerden Cumhuriyet Dönemine kadar Isparta ve çevresine ait tarihi, coğrafi ve kültürel araştırmalara ışık tutmuştur. Dergide yer alan yazılarda kitabeler, eski yazmalar, seyahatnameler, mahkeme ilamları, vakfiyeler, sefaretnameler gibi tarihi kaynaklarda yer alan bilgilerden yararlanılarak tutarlı bir kültür çalışması yürütülmüştür (Aksu, 1935a, s. 152). Nitekim Isparta Halkevi kurucularından Kemal Ünal'ın Ün Dergisi için kaleme aldığı "*içinde yaşadıkları yerlerin coğrafi, tarihi ve iktisadi hususiyetlerini arayı bulan, muhitlerinin bugünkü veya diinkü hayatını vakalar üzerinden yürüyerek bütün karakterleriyle tespit eden güzel bir örnek*" (Ünal, 1935) satırlarında derginin ana amacı açıkça görülebilmektedir. Arıkan (1999, s. 274)'dan aktarıldığı üzere; Fransız coğrafyacı Xavier de Planhol 1958 yılında hazırladığı Göller Bölgesi'nde göçebelik ve yerleşik yaşam sürecini inceleyen çalışmasında Ün Dergisi'ndeki yazılardan geniş ölçüde yararlanması dergide yer alan çalışmaların bilimsel kimliği üzerine fikir vermektedir. Dergi kapsamında Halkevi şubelerinin çalışmaları ve halkın kültürel gelişimine belirli açılardan ışık tutan bilgilendirici yazılar da yer almıştır. Bu bağlamda Ün Dergisi Cumhuriyet yönetimi inkılaplarının benimsenmesi ve yayılmasına katkıda bulunmuştur. Halkevinde yapılan çalışmalar aylık ve yıllık raporlar halinde dergide yayınlanmış, halka duyurulmuştur.

Ün Dergisi yerel değerlerin açığa çıkarmasına öncelik verdiği kadar modern inkılapların halka aktarılmasında da önemli rol oynamıştır. Dergide yayınlanan yazılardan Isparta kent yaşamındaki sekülerleşme okunabilmektedir. Isparta kent yaşamında mesire yerleri ve kiraz bahçeleri Osmanlı döneminde olduğu kadar Cumhuriyet döneminde de önemli bir yer tutmaktadır. Dergi kapsamında yayınlanan kır gezileri, kiraz bayramı gibi kent ve kentli yaşamına dair konuların ele alındığı yazılarda belirtildiği üzere; Cumhuriyet öncesi dönemde kadın ve erkek kamusal yaşama farklı günlerde katılmaktadır. "*Kadınla erkeğin bir arada bulunmasının muayabattan sayıldığı o geçmiş günlerde kadın ver erkek için haftada ayrı birer gün ayrılmıştır. Bu günler erkekler için perşembe, kadınlar içinse cumadır*" (Ertem, 1938b, s. 743). Hatta o döneme ait ifadelerde kadınların

kamusal yaşama katılırken polis ve jandarma tarafından korunduğu şöyle anlatılmaktadır; “Kadınlara mahsus olan gezi günlerinde erkeklerin mesire yerlerine girmeleri yasaktır. Kadınların mesire yerlerinde serbestçe eğlenebilmeleri için polis ve jandarma devriyeleri gezdirilmek suretiyle herhangi bir taarruzdan korunmuş olurlardı” (Ertem, 1938a, s. 732). Cumhuriyet sonrası kent yaşamında ise kentin önemli kamusal mekanları arasında olmaya devam eden mesire yerlerinde ut ve gramfon çalınır dans edildiği, kadınla erkeğin bir arada eğlendiğinin altı çizilmiştir (Ertem, 1938b, s. 743; Dalıoğlu, 1936, s. 821). Derginin yazarlarından Selahattin Ezen’in kentin önemli mesire yerlerinden biri olan Ayazma eğlencelelerini anlattığı yazısında geçen “Kadın çarşafı çıkarıp, kafes arkasından kurtulduktan sonra Ayazma artık sıcaktan bunalan herkesin yeri olmuştur” (Ezen, 1947) ifadesi kamusal mekandaki sekülerleşmeye vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda Ü Dergisi’nde yer alan yazılardan Isparta Halkevi öncesinde kentte balolar, konferanslar tiyatro gösterileri gibi kültürel etkinliklerin yapılmadığı, kentin bu faaliyetlerle Halkevi aracılığı ile tanıştığı anlaşılmaktadır.

Ü Dergisi’nin içeriğinde Cumhuriyetin Isparta kentindeki mimari eserlerine de yer verilmiştir. Dergi kapsamında Isparta imar planı, Valilik Binası, Gülyağı Fabrikası, İplik Fabrikası, Keçiborlu Kükürt Fabrikası, Isparta Büyük Parkı, Gönen Köy Enstitüsü, yatılı köy okulları gibi bayındırlık faaliyetlerinin belgelendirildiği görülmektedir (Aydar, 1945) (Şekil 7). Bu eserlerin pek çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bu bağlamda Ü Dergisi Erken Cumhuriyet Dönemi mimari örneklerinin geleceğe aktarılması ve Cumhuriyet tarihi adına önemli bir miras olarak görülmelidir.

Şekil 7. Ü Dergisinde yer alan Cumhuriyet dönemi eserleri -Isparta Gülyağı Fabrikası ve Isparta İplik Fabrikası (yapılar günümüze ulaşmamış durumdadır) (Anonim, 1935).

Isparta Halkevi yeni kurulan Cumhuriyetin ilke ve inkılaplarının tanıtılmasında ve toplum tarafından benimsenmesinde önemli gördüğü unsurlardan biri de resmi bayramlar ve törenlerdir. Isparta’da Cumhuriyet Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramı Hükümet Konağı’nın önünde yer alan Hükümet Meydanı’nda düzenlenmiştir (Şekil

8). Isparta Halkevi Hükümet Meydanı'nda yapılan resmi bayram kutlamalarında yönetim olarak ön saflarda yer alırken, aynı zamanda bayramlarda halkevinde konferanslar verilmiş ve çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Ün Dergisi'nde yayınlanan halkevi çalışmalarında Isparta Halkevi'nin bayram törenlerine günler önceden hazırlanmaya başladığı, ayrıca bayram kutlamalarının halkevinde üç gün boyunca sürdüğü anlaşılmaktadır. 1939 yılının Cumhuriyet Bayramı'nda Isparta Halkevi'nde balolar, müzik dinletileri ve tiyatro gösteri ile üç gün süren kutlamalar yapıldığı aktarılmaktadır; "10 gün evvelinden kutlama komitesince hazırlanan programa göre her tarafta büyük şenlikler oldu ve eğlenceler tertip edildi... Bayramın ikinci günü halkevinde resmi bir balo tertip olunmuş ve güzide bir sınıf halkevinde sabaha kadar neşeli bir gece yaşamıştır. Üçüncü günün gecesi ise halkevi temsil kolu tarafından "Ateş" ve "Şer'îye mahkemesi piyesleri muvaffakiyetle temsil olunmuştur" (Güllü, 1939). 1948 yılının Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda 23-24-25 Nisan tarihlerinde Cumhuriyet, Gazi ve Ülkü ilkokulları tarafından temsiller verilmiştir (Aytaç, 1948, s. 2213).

Şekil 8. Hükümet Meydanı'nda yapılan Cumhuriyet Bayramı kutlamaları-1933 (Anonim, 2001).

Isparta Halkevi'nde kutlanan diğer bir önemli gün de Halkevlerinin kuruluş günü olan Halkevi Bayramı'dır. 1947 yılında Halkevlerinin 15. Kuruluş Günü için Isparta Halkevi'nde yapılan törende söylev ve şiirlerin ardından kalabalık bir köylü topluluğu folklor gösterisi sergilemiştir (Şekil 9). Ün Dergisi'nde bu gösteri "Köylü topluluğu milli oyunlar ve şarkıları ile bu toplantıyı çok heyecanlandırmış, Evlerimizin yıl dönümü hakiki bir bayram halinde canlanmış" şeklinde aktarılmıştır. Yine aynı yazıda geçen "Bu bayram Isparta'da eşine az rastlanan çok kalabalık bir toplantıya sebep olmuş ve son zamanda özlemekte olduğumuz milli birlik tezahürlerinden biri olmuştur" (Anonim, 1947b) ifadesi milli

oyunlar ve şarkıların Halkevlerinde toplumun birlik hissini güçlendirmek ve tekrarlanarak kültürel aktarımı sağlamak için etkin biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 9. Isparta Halkevi'nde Halkevlerinin 15. Kuruluş Günü kutlamaları (Anonim, 1947b).

Daha önce bahsedildiği üzere Cumhuriyet Dönemi Türk modernleşmesi kendiliğinden gelişen bir süreç değildir. Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme projesi kapsamında devlet daha sonra kendisini taşıyacak olan toplumsal yapıyı oluşturup güçlendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Halkevlerinin devlet tarafından toplumu denetleme ve onun iç dinamiklerine müdahale etme kaygılarının bir aracı olarak kullanıldığı söylenebilir. Halkevleri öğreneğinde yazdığı üzere; Halkevleri yasal işleyiş ve statü bakımından CHP'ye bağlı bir kurum niteliğindedir (CHF. Halkevleri Talimatnamesi, 1932). Merkezi yapısı ile devlet tarafından denetlenerek kontrol altında tutulmaktadır. Nitekim Isparta Halkevi binasının giriş cephesinde yer alan CHP harfleri de buna vurgu yapar niteliktedir. Diğer yandan ise kentteki toplumsal ve kültürel faaliyetler Halkevi aracılığı ile sürdürülmektedir. Halkevinde sergilenecek tiyatro oyunları, piyesler, konferanslar, sinema filmleri parti yönetimi tarafından seçilirken; kentteki sosyo-kültürel faaliyetlerin tümü Halkevi çatısı altında yapılarak bir nevi kontrol edilmektedir. Bu durum Halkevlerinin toplumu çok yönlü modern yaşamla tanıştırmaya yönelik doğasının bir yandan da devlet kontrolünü yansıttığı söylenebilir.

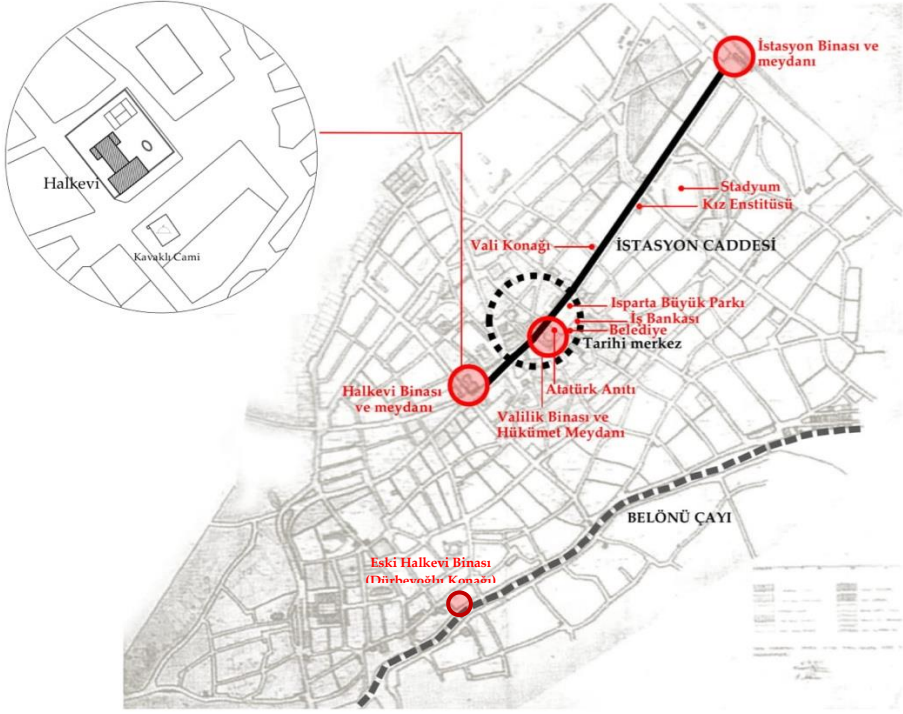
Isparta Halkevi Cumhuriyetin modernleşme projesinin halka tanıtılmasında, inkılapların toplum tarafından benimsenmesinde, halkın eğitim ve kültür düzeyinin yükseltilmesinde etkin biçimde görev almış; ulusal belleğin oluşmasında görev alarak milli bayram ve kutlamalara mekân sağlamış; ayrıca o dönemde geleneklerin kaskacında yaşayan küçük bir Anadolu kentinde arzulanan çağdaş topluma uygun sosyal alışkanlıkların kazandırılmasına yönelik çalışmalar yapmıştır.

Isparta Halkevi Binasının Kentsel ve Mekânsal Özellikleri

Kentsel Konum

Küçük bir Anadolu kenti olan Isparta kentinin 19. yüzyılda başlayan mekânsal gelişim süreci Erken Cumhuriyet Dönemi ile birlikte hızlanmış ve planlı hale gelmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra başlatılan “devlet eliyle” planlama çalışmaları kapsamında Prof. Dr. Gustav Oelsner ve Doç. Kemal Ahmet Aru tarafından hazırlanan Isparta imar planı 1943 yılında tamamlanmıştır. Oelsner planı doğrultusunda Isparta'nın ilk yerleşim yeri olan Belönü Çayı çevresi ile birlikte kent merkezindeki tarihi yapılar korunarak, kuzey-doğu ve kuzeybatı yönlerde yeni gelişim aksları oluşturulmuştur. Tarihi kent merkezi çevresinde ızgara planlı bir yerleşim öngörülmüştür. Kentin mekânsal aksı demiryolu bağlantısına doğru kaydırılmıştır. (Isparta İmar Planı Raporu, 1943).

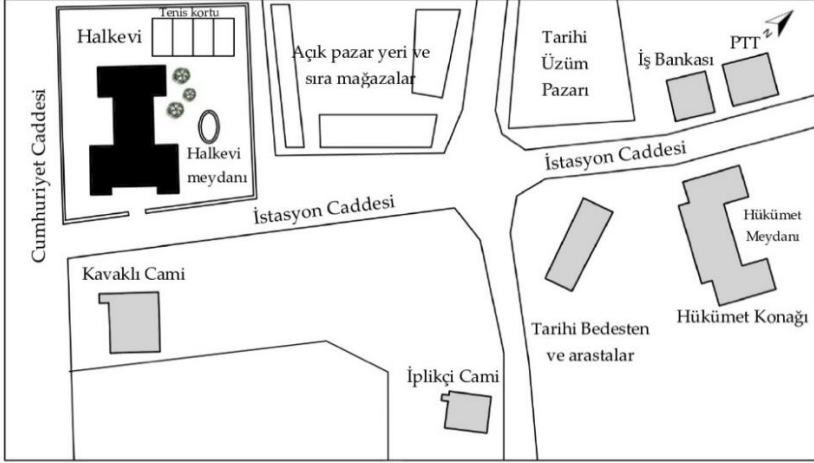
Isparta kentinin modernleşme ve kentleşme sürecini yönlendiren unsurların başında kentin 1936 yılında demiryolu ağına eklenmesi ve İstasyon binasının inşası gelmektedir. Demiryolları modernist yaşam kültürünü kente taşıırken, İstasyon binaları kentlinin “ulusal sisteme” katılımını ve “çağdaş yaşamla” bağlantısını sağlamaktadır (Tanyeli, 1998). Aynı zamanda İstasyon Meydanı kente ilk gelenlerin karşılaşacağı-toplanacağı yer olarak ön plana çıkmaktadır. Olsner planında cami, bedesten, hamam gibi yapılarıyla birlikte korunan tarihi merkeze teğet biçimde açılan İstasyon Caddesi (İsmet İnönü Caddesi) kentsel gelişimin ana aksı olarak ele alınmıştır. Pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi; genişliği, ağaçlandırılması, araç ve yaya trafiğinin ayrılması, üzerinde yer alan kamu yapıları ve modern konutlar ile İstasyon Caddesi; Erken Cumhuriyetin modernleşme projesi kapsamında kentteki mekânsal ve toplumsal değişimin simgelerinden biri olmuştur (Isparta İmar Planı Raporu, 1943). İstasyon Binası ve Meydanı ile başlayan bu “modern aks”, kentin kültürel merkezi olan Halkevi binası ve Meydanı ile sonlanmaktadır (Şekil 10). Kent planının hazırlanmasından daha önce inşa edilen Halkevi binası eklemlediği kentsel dokuda önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Plandaki konumu ile Halkevi binası kentsel gelişimin ana arteri olan ve modernleşme pratiğinin deneyimlendiği İstasyon Caddesi'nin bitiminde yer almaktadır. Bina kentsel mekandaki temsil gücünü diğer kamu yapıları ile birlikte ana cadde üzerinde konumlanarak bulmuştur. Halkevi binasının yıkılana kadar koruduğu kent merkezindeki konumu Olsner Planı ile kuvvetlendirilmiştir.

Şekil 10. Prof. Dr. Gustav Oelsner tarafından hazırlanan Isparta kent planı ve Halkevi yerleşimi (Anonim, 2001).

Modernleşme projesi kapsamında benimsenen tavır nedeniyle Halkevlerinin mimari nitelikleri kadar kent içerisindeki konumları da önemli görülmüştür. Isparta Halkevi binası kentsel konum ve çevre ilişkileri bakımından incelendiğinde Nafia Vekâleti (Bayındırlık Bakanlığı) tarafından hazırlanan diğer halkevi projelerinde (Yeşilkaya, 1999, s. 140-155) olduğu gibi bir ana cadde üzerinde yer aldığı görülmektedir. Bina caddeye dik biçimde konumlandırılmıştır. İnşa edildiği dönemde Belediye tarafından kuzeydoğu yönünde büyük bir alan istimlak edilmiş (Isparta İmar Planı Raporu, 1943), bu alanda bir yan bahçe-meydan tasarlanmıştır. Halkevi Meydanı'nın hemen yanında kurulan pazaryeri kentlilerin uğrak noktasıdır (Şekil 11). Yapı konum itibari ile Erken Cumhuriyet döneminde sıklıkla kullanılan "meydan-bulvar-devlet yapıları dizgesi" (Arıtan, 2008) içerisinde yer almaktadır (Şekil 4). Kente demiryolu ile gelenlerin toplandığı İstasyon Meydanı ile başlayan dizge Hükümet Konağı'nın önünde yer alan ve Cumhuriyetin resmî törenle-

rinin yapıldığı beş bin kişilik Tören Meydanı ile devam etmekte; kültürel etkinliklerin yapıldığı Halkevi Meydanı ile sonlanmaktadır (Isparta İmar Planı Raporu, 1943) (Şekil 13).

Şekil 11. Isparta Halkevi vaziyet planı³(Çelebi Gürkan, 2022).

Bunun yanında Halkevi binasının dini toplanma yeri olan Kavaklı Cami karşısına, yeni yaşam tarzının ifadesi olarak kültürel bir toplanma yeri olarak inşa edildiği göze çarpmaktadır (Şekil 12). Simgesel olarak laik toplantı ve sosyalleşme merkezi olan Halkevi binası (Bozdoğan, 2002, 109) kentsel yaşam içerisinde caminin geleneksel toplanma alanı yaratma işlevini devralmıştır.

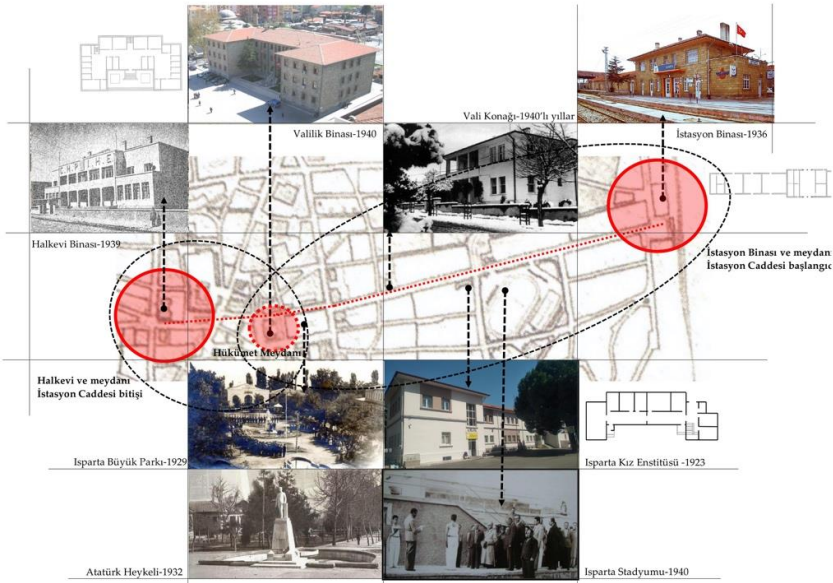
Şekil 12. Halkevi binası ve Kavaklı Cami konumu (Janus Mezat, 2019; Anonim, 2001).

İstasyon Caddesi üzerindeki Erken Cumhuriyet Dönemi kamu yapıları incelediğinde (Şekil 13), bu yapıların anıtsal nitelik gösterdikleri tespit edilmiştir. Yapıların dikdörtgen plan şemasına sahip rasyonel kütlelerle yapılan simetrik kompozisyonlardan meydana geldiği görülmektedir. Halkevi "T"

³ Oelsner planından ve dönem fotoğraflarından yararlanılarak çizilmiştir

plan şemasına, Gar Binası “I” plan şemasına, Valilik ve Kız Sanat Enstitüsü binaları ise “U” plan şemasına sahiptir. Bu dönemde inşa edilen kamu yapılarında, dönemsel eğilimlerin de etkisiyle, simetrik ve anıtsal cephelere rastlanmaktadır. Valilik ve İstasyon binalarında yerel bir taş olan kövke taşının kullanıldığı ve cephede sıvanmadan bırakıldığı görülür. Isparta Halkevi binası biçim dili itibarıyla cadde üzerinde sıralanan diğer kamu yapılarına benzemektedir. Ancak kütle hareketi bakımından üçüncü boyutta daha dinamik bir kompozisyon oluşturması, yatay ve dikey dikdörtgen pencere dizileri, balkonları, giriş cephesinde yer alan kolon dizileri ile Halkevi binası daha modern bir yaklaşımla tasarlanmıştır.

“İstasyondan hükümet önüne giden İnönü Bulvarı (İstasyon Caddesi), bunun üzerindeki modern yapılar, stadyum, yeni hükümet binası ve Atatürk heykeli ile hükümet meydanı, biraz ileride Halkevi binası yeni Isparta’nın mahmurluğunu yaratan Cumhuriyet eserleridir” (Isparta İmar Planı Raporu, 1943).

Şekil 13. İstasyon Caddesi üzerinde yer alan Erken Cumhuriyet Dönemi Kamu Yapıları (Çelebi Gürkan, 2022).

Halkevi binasının yerleşimi incelendiğinde kamusal dış mekânla yoğun bir ilişki kurduğu görülmektedir. Ana cadde üzerinde yer alan yapı güney-doğu-kuzeybatı yönünde uzanmaktadır. Ana giriş İstasyon Caddesi üzerinden verilmiştir. Bina, o dönem halkevlerinin danışman mimarı olan Ahmet

Sabri Oran'ın vurgulandığı şekilde diğer kamu yapılarının arasına sıkıştırılmamış, caddeden geri çekilerek bahçe içerisinde konumlandırılmıştır (Oran, 1940). Yüksek bahçe duvarı ile yoldan ayrılan yapının bahçe girişinde düz formulu giriş saçağı göze çarpmaktadır. Betonarme giriş saçağı ve üzeri yatay parmaklıklarla kaplı bahçe duvar yapının modernist estetiğini desteklemektedir (Şekil 9). Halkevleri için önemli bir toplanma mekânı olan bahçe yapının kuzeydoğu yönünde, yan bahçe-meydan şeklinde planlanmıştır. Burada yaz aylarında Halkevinin tiyatro birimi tarafından açık havada temsiller yapılmış, kadın ve erkeğin birlikte katıldığı eğlenceler ve düğünler düzenlenmiştir. Barındırdığı tenis kortu ile bahçe aynı zamanda spor şubesi tarafından antrenman sahası olarak kullanılmıştır (Anonim, 1947a) (Şekil 11 ve Şekil 14). Olsner planında kent meydanı olarak önerilen bu alan halkın bir araya gelerek kentli olma deneyimini yaşadığı önemli bir kentsel mekân haline gelmiştir. Bu bağlamda "Halkevi Meydanı" Isparta kenti için sembolik olduğu kadar işlevsel anlamda da önemli bir unsurdur.

Şekil 14. Halkevi Meydanı ve tenis kortu
(Anonim, 2001; Janus Mezat, 2020; Tarih Tarih Dergisi, 2018).

21 Kasım 1938 Pazartesi günü Isparta'da Atatürk'ün ölümü için Halkevi önünde vatandaşların katılımı ile büyük bir tören düzenlenmiştir. Törene dair fotoğrafta Halkevi balkonundan konuşmalar yapıldığı, halkın yan taraftaki meydan yerine Halkevi önündeki yolda toplandığı göze çarpmaktadır (Şekil 15). Bu durum bizlere yapıdaki balkonlarının Halkevi Meydanı yerine sokaktan geçen veya burada toplanacak halk kitlesine hitap ettiğini göstermektedir. Diğer yandan (Yeşilkaya, 1999) çalışmasında Halkevi binalarında balkonların hitap balkonu şeklinde ideolojik bir öge olarak kullanıldığını belirtmektedir. Ancak Isparta Halkevi'nin plan ve cephe özellikleri incelendiğinde balkonların yalnızca halka hitap etmek amacıyla kullanılan ideolojik bir öge olarak ön plana çıkmadığı ve meydana yönlendirmediği görülmektedir. Balkonlar yapının dış kamusal mekân olarak sokakla kurduğu ilişkiyi güçlendirmektedir.

Şekil 15. Isparta Halkevi'nde Atatürk'ün Cenaze Töreni Günü verilen söylevler, sokağın toplanma yeri haline gelmesi (Yavru, 1938).

Mekân Kurgusu ve Plan Özellikleri

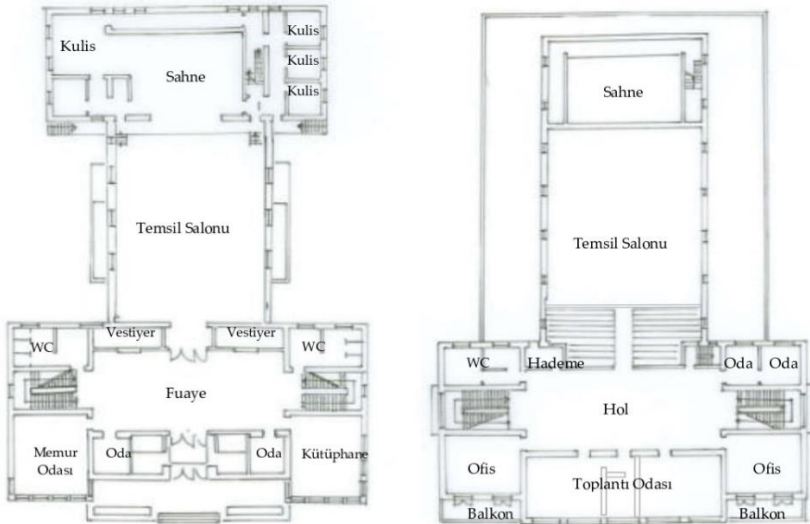
Isparta Halkevi binası projesi “*Nafia Vekâleti Yapı Umum Müdürlüğü Projeler Bürosu*” tarafından hazırlanan projelerden biridir. Isparta Halkevi binasının tasarımında 1930’lu yıllarda Türkiye’ye gelen Ernst Egli, Bruno Taut, Theodor Jost, Clemens Holzmeister gibi yabancı mimarlar ve Seyfi Arkan, Zeki Sayar, Şevki Balmumcu gibi ilk yerli modernistler tarafından oluşturulan yalın ve kübik mimari kullanılmıştır. Uluslararası modern mimarlık anlayışının etkin olduğu bu Yeni Mimari özellikle Halkevlerinin tasarımında yeni kurulan devletin resmi söyleminin ifadesi olarak işlev görmüştür. “T” plan şemasına sahip olan yapı giriş kapısına dik yönde simetrik (Şekil 17). Yalın kütlelerin dik açılarla bir araya geldiği kütle biçimlenmeleri, bezemelerden arındırılmış cepheleri, kolonadlı giriş düzenlemesi ile 1930’lu yılların kübik olarak ifade edilen Yeni Mimari biçimlenmesine sahiptir.

Yapı dönemin kamu yapılarında görüldüğü üzere merdivenlerle kaldırımdan yükseltilmiş bir giriş platformuna sahiptir (Şekil 16). Cephenin tam ortasında yer alan çift kapılı rüzgarlıktan geçilen fuayede ana salon girişi, mehur odası, kütüphane, büfe ve tuvaletler yer almaktadır. Ana salon kapısının yanında vestiyer bölümü bulunmaktadır. Fuayenin sağ ve sol kısımlarında yer alan iki merdivenle üst kata ulaşılmaktadır. Çift kollu merdivenler oldukça sade şekilde planlanmıştır. Ayrıca bu merdivenler pencereleri ile hollün aydınlatılmasını sağlamaktadır (Sayar, 1939).

Şekil 16. Isparta Halkevi binası girişi
(İsmet İnönü Isparta Halkevi'nden çıkarken, 1943) (Turan, 1943).

Halkevi binası işleve dayalı planlama anlayışı ile planlanmıştır. Diğer Halkevi binalarında olduğu gibi, Isparta Halkevi'nin mekânsal kurgusu sahip olduğu şubelerin programları tarafından belirlenmiştir. Modern yaşamın sergilenmesini sağlayan gösteri (temsil) şubesinin varlığı mekânsal organizasyonu etkilemiştir. Planın merkezini 500 kişilik temsil-sinema ve konferans salonu oluşturmaktadır. Oturma alanı sahneye doğru yarım metrelik bir eğimle alçalmaktadır. Sahne 10*7,5 m boyutlarındadır. Sahne arkası koridoru ve depo alanı ile sahne çeşitli temsillere uygun olarak düzenlenmiştir. Sahne arkasında üç adet sanatçı odası, ıslak hacimler ve sahne üstü için çift kollu demir merdiven bulunmaktadır. Salondan altı basamakla ulaşılabilen sahneye dışarıdan iki adet sanatçı girişi verilmiştir (Şekil 17).

Şekil 17. Isparta Halkevi zemin ve birinci kat planları (Sayar, 1939).

1939 yılında yapı açıldığında temsil salonunun ses tertibatı bütçe eksikliği nedeniyle yapılamamıştır. 1943 yılına gelindiğinde Ün Dergisi'nde salonun gerekli teçhizat ve donatıya kavuştuğu haberi şu ifadelerle verilmektedir; "Geçen son bir yıl içinde yüksek Partimizin müzaheretini ve muavenetiyle tavanda ve tabanda bazı tertibatlar yapılarak sahnedeki sesin her yerden işitilmesi temin edilmiştir. Yine Genel Sekreterliğin yardımı ile salona beş yüz kişilik sabit sandalyeler konulmuştur. Su ve banyo tesisatımız ikmal edilmiştir" (Ertem, 1943). Ün Dergisi'nde yayınlanan Halkevi faaliyetleri raporlarından 1943 yılından sonra Halkevi salonunda balolar, çay davetleri, aile toplantıları düzenlenmeye devam edildiği anlaşılmaktadır (Aytaç, 1948, s. 2245). Bu nedenle burada bahsi geçen sandalyelerin sabit donatılar yerine hareketli mobilyalar olduğu çıkarımı yapılabilir.

Temsil salonunun iki yanında bulunan terasların üzeri kapalıdır ve bu mekanlar yaz aylarında açık fuaye olarak işlev görebilmektedir (Sayar, 1939) (Şekil 18). Böylece salon doğrudan bahçeye açılarak balo, düğün, nişan gibi toplantılarda bahçeden yararlanılması sağlanmıştır. Bu bağlamda yapı-meydan ve yapı-açık alan kurguları dikkat çekicidir. Dış kamusal mekân, yarı açık kamusal alanlar ve ana girişin yanı sıra bahçeye açılan temsil salonu ve sanatçı girişleri yapının tüm kentlilere açık olduğunun bir göstergesidir. Halka açık bu kamusal alanlar kadınla erkeğin bir arada bulunduğu toplum düşüncesinin ve yaratılan modern yaşamın geliştirilmesine Halkevi binası ile aynı ölçüde katkı sağlamıştır.

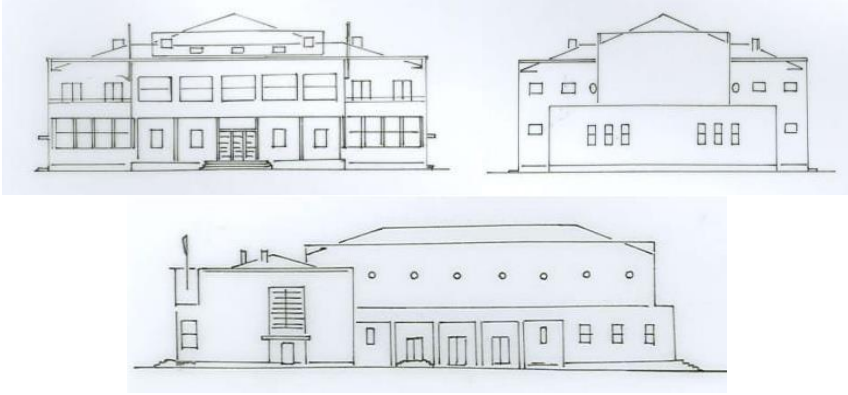
Şekil 18. Isparta Halkevi bahçesinde bir eğlence (Anonim, 1938).

Başkan odası, toplantı salonu, bürolar, temsil salonun balkon girişinin bulunduğu üst katta bu mekanlar büyük bir hol etrafında toplanmıştır. Bu mekanlara ek olarak üst katta hademe odası, sinema operatörü odası, büfe ve ıslak hacimler gibi servis mekanları yer almaktadır (Sayar, 1939) (Şekil 17). Barındırdığı birimlere ek olarak; yayın birimi ve 9 Mayıs 1935 tarihinde törenle açılan Isparta Müzesi için Halkevi bünyesinde müze ve sergi ihtiyacını karşılayacak mekanlar düzenlenmiştir (Aksu, 1935b). Müze odasının hangi katta yer aldığı tam olarak bilinmemekle birlikte fuaye alanının bu eserlerin sergilenmesinde kullanıldığı aktarımlardan çıkarılmaktadır. İsmet İnönü'nün 1943 yılında gerçekleştirdiği Isparta ziyaretinde Halkevi'ne uğradığı; fuaye alanında sergilenen folklorik kıyafet ve aksesuarları ilgiyle gezdiği ifade edilmiştir (Turan, 1943, s. 1493). 1942 yılında kütüphane yanında bir oda Isparta ile ilgili yayınların bulunduğu memleket kütüphanesine çevrilmiş, ayrıca Parti'nin gönderdiği mobilyalarla kütüphane yenilenmiştir (Ertem, 1943).

Isparta Halkevi binası; Halkevleri kuruluş talimatnamesinde geçen 200 kişilik bir temsil-toplantı salonuna, bir kütüphaneye, çalışma odalarına ve sportif faaliyetler için açık alana sahip olma şartlarının tamamını (Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi, 1940) sağlamaktadır. Mekân kurgusu ve plan özellikleri incelendiğinde yapının asal geometrik formlardan oluşmuş rasyonel plan çözümlerinde işlevsel yetkinliğin ön planda olduğu görülmektedir. Isparta Halkevi binasında çağın gereksinimlerine, estetik anlayışına ve yapı teknolojisine uygun dolaysız çözümler getirilmiştir.

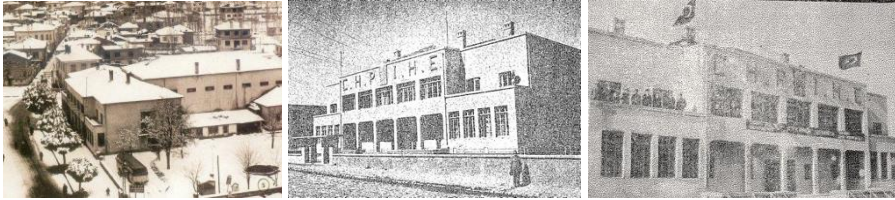
Cephe Karakteri

Halkevi binasının cephe kurgusu incelendiğinde modernist-yalın kütlelerden oluşan plan kurgusunun kentte üç boyutlu olarak algılatılmaya çalışıldığı görülmektedir. Kütle yükseklikleri birbirinden farklı tutularak dinamik bir kütle kurgusu oluşturulmuştur. Kütle kompozisyonu yapı programının içerdiği farklı işlevlerin çözüldüğü plan şemasının dışarıdan okunabilmesine olanak sağlamaktadır. Yapıda cephe hiyerarşisi görülmemektedir. Yapının her cephesine önem verilmiş ve cephe düzenlemesinde yatay ve dikey vurgularla modern mimarinin temel unsurları kullanılmıştır (Şekil 19). Ülkü Dergisi'nde yayınlanan yapı tanıtımında yer alan "*Cephe âhengini temin eden binanın ön köşelerinden biri planda okuma odasına tahsis edilmiştir*" ve "*Bu binanın vilayet merkezini birinci derecede süsleyebilecek bir yapı olması düşünülmüştür*" (Sayar, 1939) cümleleri cephe tasarımına önem verildiğinin kanıtı niteliğindedir.

Şekil 19. Isparta Halkevi görünüşleri (Sayar, 1939).

Yapının simetrik biçimde düzenlenmiş ana cephesi anıtsal bir kimlik taşımaktadır. Birinci kat giriş kapısı üzerinde çıkma yapılarak tek kat yüksekliğinde kolonadlı bir giriş oluşturulmuştur. Çıkma yapan bölümde kullanılan simetrik pencere boşlukları kolonad düzenini takip ederek modernist etkiyi kuvvetlendirmektedir. Zemin katta dikdörtgen formlu pencere boşlukları yatay etkiyi kuvvetlendirecek biçimde yan yana dizilmiştir. Giriş cephesinde iki adet balkon bulunmaktadır. Girişin üzerinde devleti temsil eden “CHP” yazısı, “altı oklu bayrak” ve Isparta Halkevi’nin kısaltması olan “İHE” yazısı bulunmaktadır. Cephelerde kullanılan pencereler oldukça yalındır. Ana salonun aydınlatılmasında yatay dikdörtgen pencereler kullanılmıştır. Yapının cephe tasarımında ana salon modern mimarinin önemli öğelerinden biri olan küçük yuvarlak pencereler ile aydınlatılırken, uygulamada yuvarlak pencerelerin yatay dikdörtgen pencereler ile değiştirildiği görülmektedir. Merdiven boşluklarında kullanılan cam yüzeyler yataylığın vurgulandığı yan cephelerde şeffaf düşey yırtıklar meydana getirmektedir. Dış cephe bu dönem kamu yapılarının çoğunda olduğu gibi edelputz sıva ile kaplanmıştır. Yapının üzeri kırma çatı ile örtülmüştür. Kırma çatının parapet duvarları ardına gizlenerek düz çatı etkisi verilmeye çalışıldığı göze çarpmaktadır (Şekil 20).

Şekil 20. Prizmatik kütleleri ve rasyonel cephe düzeni ile Isparta Halkevi (Anonim, 2001; Ertem, 1943; Anonim, 1938).

Halkevi binasının özgün karakteri kütle, mekân ve cephe kurgusu yanında inşa tekniği ve kullanılan malzemelerde de kendini ortaya koymaktadır. Yapı Isparta kentinde betonarme karkas yapım sisteminin uygulandığı ilk örneklerden biridir. Süsleme ve bezemelerden arındırılmış cephelerden iç mekân ölçeğine kadar modern mimarinin yalın yüzeyler oluşturma ilkesinin etkisi görülmektedir (Şekil 21). Bunun yanında iç mekânda altı oklu bayrak gibi Erken Cumhuriyet Dönemine özgü ikonografik sembollere yer verildiği göze çarpmaktadır. İç mekânda görülen semboller, sloganlar ve cephe yazıları yeni rejimin varlığını ve gücünü temsil ederken yapının parti ile bütünleştiğinin göstergesi olarak okunabilir. Dini göstergelerden arınmış kamusal mekân yaratma çabası yapının işlevi kadar biçim dili ve mekân kullanımında da etkili olmuştur.

Şekil 21. Isparta Halkevi iç mekân görünümüleri (Temsil salonu ve büro mekânı) (Anonim, 2001; Çankaya Müzayede, 2020).

Diğer Halkevleri ile Benzerlikleri ve Farklılıkları

Türk Ocağı binaları gibi eski yapıları değerlendirmenin dışında, yeni inşa edilecek Halkevlerinin projeleri CHP tarafından sağlanmıştır. Halkevlerinin proje elde etme yöntemleri incelendiğinde birkaç farklı yol izlendiği görülmektedir. Bunlardan ilki Bayındırlık Bakanlığı tarafından çizilen Halkevi projeleridir. Diğer yöntemler ise dönemin mimarlarına sipariş yoluyla proje hazırlatma ve mimari proje yarışmaları açmadır. 1940 yılından itibaren Halkevi projeleri parti bünyesinde kurulan “Müşavir Mimarlık Bürosu” tarafından hazırlanmıştır (Yeşilkaya, 1999, s. 136). Isparta Halkevi; 1937-1939 yılları arasında inşa edilen Kırklareli, Kars, Ağrı, Çoruh, Muğla, Çankırı ve Çorlu Halkevleri ile birlikte, Bayındırlık Bakanlığı (*Nafia Vekâleti Yapı Umum Müdürlüğü Projeler Bürosu*) tarafından hazırlanan projelerden biridir (Durukan, 2006, s. 117). Bu bağlamda Isparta Halkevi binası; projelerine ulaşılabilen Çorlu (1939), Kars (1938), Kırklareli (1939) ve Çankırı (1939) halkevleri ile karşılaştırılarak incelenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Projesi Bayındırlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Halkevlerinden örnekler⁴
(Çelebi Gürkan, 2022).

	Vaziyet planı	Zemin kat planı	Birinci kat planı	Görünüşler	
Isparta Halkevi (1939)					
Kırklareli Halkevi (1939)					
Çorlu Halkevi (1939)	İnşa edilmemiştir				İnşa edilmemiştir
Kars Halkevi (1938)					
Çankırı Halkevi (1939)					

Açılan Halkevi sayısının hızla arttığı, bunun yanında mevcut halkevlerinin üye sayısı ve faaliyetlerinin artmasıyla yeni bina talebinin ortaya çıktığı 1937-1939 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığı tarafından üretilen Halkevi projeleri T, L, I ve U plan olmak üzere dört ana şemada tasarlanmıştır. İncelenen Halkevi binaları kentin ana caddesi üzerinde yer almaktadır. Kırklareli ve Çankırı halkevleri farklı olarak park içerisinde konumlanmıştır. Isparta ve Kars halkevi binalarında ön ya da yan bahçelerin varlığı göze çarpmaktadır. Isparta Halkevi Belediye tarafından alınabilen arsının formu nedeniyle T planlı olarak tasarlanmıştır. Öncelikle ince uzun dikdörtgen formulu bir arsa üzerine proje tasarlanmış, inşa sürecinde kuzeydoğu yönündeki yan parseller alınarak meydan haline getirilmiştir (Isparta İmar Planı Raporu, 1943). Yapıların tümü tek bir kütle yerine işlevlerine göre yerleştirilmiş farklı kütlelerden meydana gelmektedir. Parti yönetimi/idare kısmı ile halkın kolaylıkla erişebileceği salon ve şubeler kısmı birbirinden plan ve kütle hareketi olarak ayrılmıştır. Çorlu Halkevi "T", Kars ve Çankırı Halkevi "L", Kırklareli ve Isparta halkevleri ise "T" plan şemasına sahiptir. Halkevlerinin tamamında temsil ve konferans salonu, şubeler için odalar ve kütüphane bulunmaktadır. Isparta Halkevi'ne benzer biçimde "T" plan şemasına sahip olan Kırklareli Halkevi yapısında temsil salonu ile birlikte bir toplantı salonu mevcuttur. Modern mimarinin güçlü öğelerinden biri olan yuvarlak hatlar toplantı salonunun cephesini vurgulamaktadır. Isparta Halkevi'nde T plan simetrik biçimde ortalanmışken, Kırklareli Halkevi'nde T plan şeması asimetrik biçimdedir.

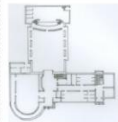
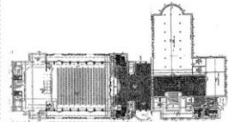
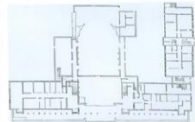

⁴ Tabloda yer alan Halkevi binalarının projeleri (Durukan, 2006), (Yeşilkaya, 1999) ve (Demir, 2018) [Çankırı Halkevi] kaynaklarından alınmıştır

Kars, Çorlu ve Isparta halkevlerinin tek, diğer halkevi yapılarının iki girişi bulunmaktadır.

Kars ve Çankırı halkevlerinde merdiven boşlukları aydınlatma ve cephede kentsel çekim sağlayacak dikey vurgu elde etme amacıyla yükseltilerek kule haline getirilmiştir. Isparta ve Çankırı halkevlerinin cephe çizimlerinde yuvarlak pencereler bulunurken, Isparta Halkevi'nde uygulama aşamasında yuvarlak pencerelerin dikdörtgen hale geldiği görülmektedir. Isparta Halkevi binası çatı örtüsü olarak diğer halkevi yapılarına benzemektedir. Yapıların üzeri modernist etkiyi yakalamak amacıyla yükseltilmiş parapetler ardına gizlenmiş kırma çatı ile örtülmüştür. Aynı dönemde Bayındırlık Bakanlığı tarafından hazırlanan Halkevi projeleri incelendiğinde temelde benzer plan şemasına sahip olsa da her yapının inşa edildiği şehre ve konumuna göre farklı biçimde ele alındığı göze çarpmaktadır.

Durukan (2006) Halkevlerinin plan ve cephe anlayışında Osmanlı canlandırıcılığı yapan I. Ulusal Mimarlık Akımını anımsatan simetrik kurgudan uzak durulduğunu belirtmektedir. Halkevi binalarının tasarımında modern mimarının asimetrik planlama anlayışı ön plana çıkmaktadır (s. 147). Isparta Halkevi binasının plan şeması ve ön cephe tasarımı Halkevi tasarımlarında fazla rastlanmayan biçimde simetrik (Tablo 2). Yapı 1930'lu yılların kamu yapılarında hâkim olan eksenel ve simetrik kurgudan etkilenmiştir. T plan şemasına sahip olan diğer Halkevleri incelendiğinde Kırklareli, İzmit ve Adana Halkevlerinin asimetrik planlama anlayışına sahip oldukları görülmektedir. Adana Halkevi binasının güçlü simetrik planı eklenen bir kolla bozulmuştur. Halkevlerinin son döneminde inşa edilen Mersin Halkevi'nin simetrik plan kurgusu ve tek bir kütle olarak ele alınması ise 1950'li yıllara doğru ülkemizde Yeni Mimariden uzaklaşmaya başlanması şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2. T plan şemasına sahip Halkevlerinin karşılaştırılması (Çelebi Gürkan, 2022)⁵.

Isparta Halkevi (1939)	Kırklareli Halkevi (1939)	İzmit Halkevi (1939)	Adana Halkevi (1939)	Mersin Halkevi (1946)
				

Isparta Halkevi binasının tasarımında; yer aldığı kentsel konuma, araziye, iklim şartlarına, ulaşım özelliklerine göre şekillenen çözümün modern yapı malzemeleri ve teknikleri ile tasarlandığı görülmektedir. Simetrik plan şemasına sahip olmasına rağmen farklı büyüklüklerdeki kübik kütleler bir araya getirilerek oluşturulması yapıya dinamizm katmıştır. Kütle kompozisyonunda dikkat çeken diğer bir unsur ise

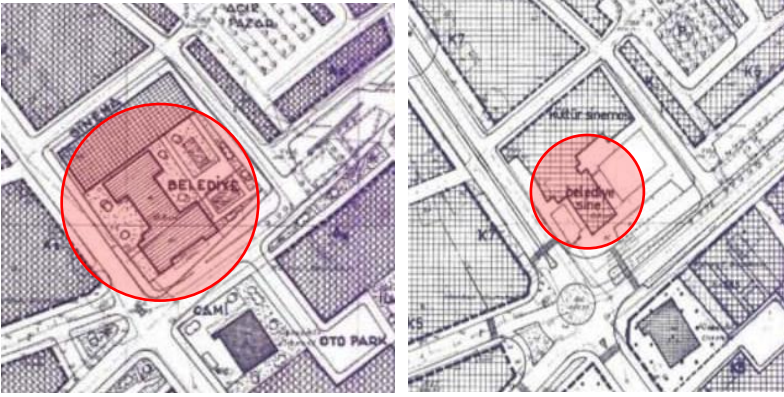
⁵ Tabloda yer alan Halkevi binalarının projeleri (Durukan, 2006) ve (Yeşilkaya, 1999) kaynaklarından alınmıştır

yataylık vurgusudur. Yapının cephe estetiği işlevsel özellikleri ve teknik olanaklara göre şekillenmiştir. Bunun yanında Isparta Halkevi binasında, 1930'lu yılların modernist estetiğinde yaygın biçimde kullanılan yatay yönde şerit pencereler, düz çatı izlenimi vermek üzere yükseltilmiş parapetler arkasına gizlenmiş kırma çatı, kolonadlar gibi uygulamalar görülmektedir.

Geçirdiği Değişim/Dönüşümler ve Yıkılması

Türkiye'de 1946 yılında çok partili sisteme geçilmesi ve 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle yaşanan süreç içerisinde Halkevleri yeni iktidarcı CHP'nin uzantısı olan propaganda yerleri olarak görülmüş, bu durum halkevlerinin konumunun sorgulanmasına neden olmuştur. Nihayetinde 8 Ağustos 1951 tarihli kararla Halkevleri kapatılmış ve mallarına el konularak hazineye devredilmiştir. Demokrat Parti'nin el konulan Halkevi binalarının kültür yapıları, halk sağlığı merkezleri gibi kamu hizmeti görececek yapılar olarak kullanılacağı söylenilerinin aksine boşaltılan Halkevi binalarından çoğu yerel yönetimlerin kullanımına verilerek okul, hastane ya da toplantı mekanlarına dönüştürülmüştür (Çakmak, 2015, s. 10). Isparta Halkevi binası da benzer bir süreci yaşamıştır. Halkevlerinin kapatılması kararıyla birlikte belediyeye devredilen Halkevi binası "Halk Sineması" adını almıştır. Temsil salonun bulunduğu alt kat sinema olarak kullanılmaya devam etmiştir. Temsil salonu sinema salonuna çevrilirken, içerisinde yer alan tüm donatılarıyla birlikte özelleştirilmiştir. Bina'nın kütüphane ve arşiv bölümleri boşaltılmış, kitaplara ve taşınır mallara el konulmuştur. 1952 yılında üst katı Belediye ile birlikte Fevzi Çakmak İlkokulu, Isparta Lisesi ve İmam ve Hatip Okulu'na tahsis edilmiştir (Katırcıoğlu, 1958, s. 88; Şenol, 2006, s. 70). Yapı sinema işlevi ile kente kültürel olarak katkı sunmaya devam etse de Halkevinin eğitici kimliğinin kaybolmasıyla birlikte yapı-kullanıcı ilişkisi değişmiştir. Yapının üretmiş olduğu sosyo-kültürel birikime uygun olmayan biçimde farklı işlevleri bir arada barındıracak şekilde kullanılması Halkevlerine yönelik olarak uygulanan unutturma politikasının bir örneğini sunmaktadır.

Aynı tarihte yapının sinema olarak kullanımı devam etmesine rağmen, 1967 yılında düzenlenen imar planında bünyesinde barındığı kullanımlardan biri olan "Belediye" olarak isimlendirildiği göze çarpmaktadır. Bu durum yapının kültürel kimliğinin arşiv belgelerinden silindiğini gözler önüne sermektedir. Yapının doğu yönünde yer alan meydanının fiziksel olarak korunduğu görülmektedir (Şekil 22). Barındırdığı tenis kortu ve süs havuzu kaldırılmış, meydan yeşil alanlar ve oturma alanlarını içerecek biçimde yeniden düzenlenmiştir. Spor müsabakaları, açık hava tiyatroları ve konserleri, radyo dinletileri gibi pek çok etkinliğin artık yapılmaması alanın kullanımını etkilemiştir. Salondan bahçeye açılan yarı açık fuayeler kapatılmıştır.

Şekil 22. 1967 ve 1988 tarihli imar planlarında Halkevi binası (Isparta Belediyesi, 2019).

1965 yılında yapının kuzey yönünde hemen yanına Kültür Sineması'nın inşa edilmesiyle birlikte Halkevinde tiyatro ve sinema gösterimleri azalmaya başlamıştır. 1970 yılında işletmecisi Razi İmamoğlu'nun vefat etmesiyle el değiştiren sinema; yapı bünyesindeki işlevlerin çokluğu nedeniyle işletilememiştir (Şenol, 2006, s. 71). Yapının giriş cephesindeki mekânlar eczane, berber, otobüs bileti satış ofisi gibi ticari mekânlara dönüştürülmüştür. Zemin kata eklenen bu ticari mekânlarla birlikte giriş bölümü arkadlı bir geçiş halini almıştır. Ticari işlevleri kuvvetlendirmek için bahçe duvarı sökülmüş, yapının önünden geçen ana yol kolonadlara kadar yaklaştırılmıştır. 1988 imar planında Halkevi binasının Kültür Sineması ile bütünleşik bir şekilde çizildiği ve formunun bozulduğu göze çarpmaktadır (Şekil 22). Kültür Sineması inşa edilirken Halkevi binasının sahne arkası bölümleri yıkılmıştır (Şekil 23). Bu dönemde ayrıca yapı çevresinde yer alan az katlı bahçeli müstakil konut tipolojisinin yerini yüksek katlı apartmanların aldığı görülmektedir.

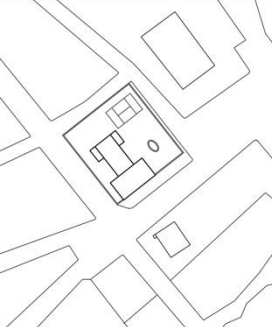

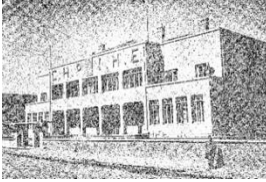
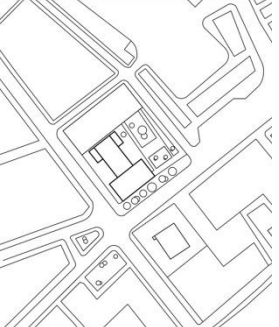

Şekil 23. Isparta Halkevi binası -1970 ve 1980'li yıllar (Büktel, 2006)

Halkevi binasının cephe kurgusundaki en kapsamlı değişiklikler 1970-1990 yılları arasında gerçekleşmiştir. Dönem fotoğrafları incelendiğinde dış cephe-
deki edelputz sıvanın kaldırılarak yapının pembe renge boyandığı görülmek-
tedir. Pencere düzenleri değiştirilmiştir. Yatay etki veren beş adet pencereden
üçü birleştirilerek büyük bir pencere boşluğu haline getirilmiş, yanlarda ka-
lan iki tanesi ise kapatılmıştır. Balkonlu yan bölümler yıkılmış, kolonadlı giriş
bölümü arkad haline getirilmiştir (Şekil 23). Yapılan değişikliklerle yapının kü-
bik-modernist etkisi zayıflamış, kapatıldığı dönemde siyasi çekişmeye ne-
den olan mimari sembolleri ortadan kaldırılmıştır.

Halkevlerinin kapatılması sonucunda sinema, belediye ve ilkokulu içeren
karma kullanıma dönüşme süreci ile başlayan mekânsal değişimler ve bu de-
ğişimlerin dayattığı eklemeler tasarımsal bozulmanın özünü oluşturmaktadı-
r (Tablo 3).

Tablo 3. Isparta Halkevi binasının geçirdiği değişim/dönüşümler (Çelebi Gürkan, 2021).

	KENTSEL	MEKÂNSAL	CEPHESEL
1940-1950			
1950-1970	 <ul style="list-style-type: none">- Halkevi Meydanı kent meydanına çevrilerek işlevi değişmiştir- Tenis kortu kaldırılmıştır	 <ul style="list-style-type: none">- 1951 yılında Halkevlerinin kapatılması ile mekân kullanımı değişmeye başlamıştır- 1952 yılında üst kat Belediye ile birlikte okullara tahsis edilmiştir- Salondan bahçeye açılan yarı açık fuayeler kaldırılmıştır	 <ul style="list-style-type: none">- Halkevlerinin kapatılması ile cephede yer alan CHP ve IHE harfleri kaldırılmıştır- Cephe karakteri korunmuştur

1970-1990

- Yapı bünyesine ticari mekanların dahil olmasıyla kamusal alanla kurulan ilişki değişmiştir
- Halkevi Meydanı'nın kent meydanı olma niteliği ortadan kalkmıştır

- Zemin kattaki mekanlar ticari işlevlere ayrılmıştır
- Kolonadlı giriş bölümü geçiş mekânı haline gelmiştir
- Kuzeydoğu yönünde yapıya bitişik ticari mekanlar inşa edilmiştir

- En fazla cephesel bozulma bu dönemde gerçekleşmiştir
- Cephedeki edelputz sıva kaldırılarak pembe renge boyanmıştır
- Pencere-balkon düzenleri değiştirilmiştir

1990-günümüz

- Hakevinin yıkılması

- Isparta Halkevi binasının yıkılmasının ardından oluşan boşluk meydan olarak düzenlenmiştir

- Halkevi binasının bulunduğu alanın günümüzdeki durumu-Alan kent meydanı olarak kullanılmaktadır

1953 yılında Isparta Lisesi, 1958 yılında İmam ve Hatip Okulu, 1964 yılında ilkokul, 1977 yılında ise belediye kurumları yeni binalarına taşınmıştır. Giderek işlevsiz kalan Halkevi binası 1990'lı yılların başında yol genişletme çalışmaları kapsamında yıkılmıştır. Süreç sonucunda Isparta Halkevi'nin izi hem belleklerden hem de kentsel mekândan tamamen silinmiştir.

Sonuç

Erken Cumhuriyet döneminde topluma çağdaşlaşma düşüncesini benimsetmek, modern bir sosyal yaşam meydana getirmek amacıyla açılan ve merkezi önem atfedilen Halkevleri; devletin ideolojik yaklaşımının kentsel mekandaki göstergesi olmaları bakımından önem taşımaktadır. Modernleşme projesi kapsamında araştırdığımız bu yapılar, eğitim ve kültür politikalarının parçalarından biri olarak modern yaşamın temsil nesnesi haline gelmiştir. 1933 yılında açılan 21 halkevinden biri olan Isparta Halkevi döneme ilişkin önemli bir sosyal ve mimari arketiptir. İçerdiği şubelerle modern toplumsal ilişkilerin örgütlendiği ve modern yaşam pratiklerinin halka tanıtıldığı bir kültür ve eğitim kurumu işlevi taşımaktadır.

1941 yılında tamamlanan Halkevi binası Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme projesinin Isparta kentindeki mekânsal bileşenlerinden biridir. Kentin modern aksını oluşturan İstasyon Caddesi üzerine konumlandırılan bina, açık kamusal mekânı ile birlikte planlanmıştır. Prizmatik kütleler, süslemelerden arındırılmış yalın cepheler, beton parapetli gizli çatı sistemi, yatay etki veren pencere düzeni ve betonarme yapı sistemini ile modernist akımın kentteki ilk örneklerinden biridir. Cumhuriyetin oluşturduğu eğitim ve kültür kurumlarından biri olan Isparta Halkevi binasının kentsel ve mekânsal özellikleri incelendiğinde toplumsal çağdaşlaşma düşüncesi ve modern yaşam pratiklerinin yapının mimari karakterine yansıdığı görülmektedir. Yapı, yalın mimari dili ve farklılaşan cephe karakteri ile kendi kimliğini oluşturmuş ve eklenildiği kentsel dokuda bir referans noktası haline gelerek özelleşmiştir. İnşa edildiği dönemdeki ülke koşulları göz önüne alındığında küçük ölçekli bir kent olan Isparta'da betonarmenin teknolojik ve estetik olanaklarını kullanan ilk yapıdır.

Kentsel, mekânsal ve yapısal özellikleri ile modern mekân deneyimi sunan; bunun yanında içerdiği eğitim-kültür programı ile de "modern" bir yapı olan Isparta Halkevi binası Erken Cumhuriyet Döneminde amaçlanan mekânsal ve sosyo-kültürel dönüşümü sağlama yönünde önemli bir rol üstlenmiştir. Halkı eğitmek ve toplumsal yaşamı çağdaşlaştırmak için kurulan bir eğitim ve kültür kurumu olarak Isparta Halkevi modernleşme projesinin halka doğrudan ulaştığı mekandır. Örgütlendiği tüm kollarda yapılan çalışmaların yanında bu çalışmaların pratikle buluştuğu tüm iç ve dış mekanlarıyla toplumun aydınlanmasına aracılık etmiştir. Halkevlerinin 1951 yılında kapatılmasından sonra Demokrat Parti tarafından yerel yönetime devredilen, tüm malları ve kütüphanesindeki eserlere el konulan Isparta Halkevi binası

belediye tarafından ürettiği kültürel birikime uygun olmayan farklı işlevler için kullanılmıştır. Böylece kullanıcı ile ilişkisi değiştirilen yapı; maruz kaldığı bilinçli unutturma müdahaleleri sonucunda temsil ettiği modern ve çağdaş kimliğini kaybetmiştir. Bu durum aynı zamanda Halkevi binası etrafında örülen toplumsal belleğin kaybedilmesine neden olmuştur. Kadın-erkek, köylü-kentli, yaşlı-genç tüm halkın yararlanabildiği; kültür, sanat, meslek hayatı, tarih ve siyaset gibi her alanda bilgi sahibi olabildiği Halkevinin kaybedilmesi şüphesiz diğer kentlerde olduğu gibi Isparta kentinde de eğitim ve kültür hayatını etkilemiştir. Yapının arkasında bıraktığı boşluk tam olarak doldurulmamış; kentte sosyo-ekonomik eşitsizliğin giderildiği benzer bir kültürel kurum ve yapı bir daha kurulamamıştır.

Halkevi binaları taşıdıkları ideolojik öğeler nedeniyle günümüzde Erken Cumhuriyet Dönemi eserlerine karşı yürütülen yıkım çalışmalarının hedef aldığı yapı grupları arasında en ön sırada almakta ve hızla kaybedilmektedir. Benzer kaderi yaşayan Isparta Halkevi binası 1990'lı yılların başında yıkılarak mimari varlığı kent hafızasından geri dönüşü olmayan biçimde silinmiştir. Isparta Halkevi binası bir Anadolu kenti olan Isparta'da yaşanan modernleşme sürecinin toplumsal, kültürel, tarihsel, kentsel ve mimari özelliklerini yansıtması nedeniyle oldukça önemlidir. Bu çalışma kentsel mekândan ve belleklerden silinen Isparta Halkevi binasının tarihi, kültürel değerleri ve mekânsal özellikleri ile literatürde yer alabilmesi için farkındalık yaratılması amacıyla hazırlanmıştır.

Extended Abstract

Tracing the Modern: Isparta People's House Building as an Example of Lost Early Republican Architecture

*

Ülkü Çelebi Gürkan
ORCID: 0000-0003-4774-8115

Within the scope of the modernization practice transferred through the nation-state in the Early Republican Period; People's Houses are educational and cultural institutions used in the reorganization of the spatial and socio-cultural life in cities and the modernization of social life. Isparta People's House, which was opened on February 24, 1933, one year after the establishment of the People's Houses, served the city of Isparta for this purpose. Completed in 1941, the People's House is one of the spatial components of the Early Republican era modernization project in Isparta. The People's House building, which offers a modern space experience with its urban, spatial, and structural features, as well as a "modern" building with its educational-cultural program; played an important role in achieving the spatial and socio-cultural transformation aimed at the early Republican period. Isparta People's House, one of the first People's Houses to be opened, is an important example reflecting this whole process.

The aim of this study; The Isparta People's House, which was not included in the literature with its spatial qualities before, was examined in terms of its urban location, institutional and spatial characteristics, changes, and transformations in the period until it was demolished. Within the scope of the study, information, and documents regarding the history of the city were scanned; drawings, plans and visual documents were examined. The findings reflecting the transformation process of the building are visualized with drawings and tables. With the investigations made in this direction; Traces of the relationship between modern public life and space were sought in the Isparta People's House, which is one of the educational-cultural structures created by the Republic. This work has been prepared in order to raise awareness for the spatial features of the Isparta People's House, which is a long-lost member of

the architectural heritage of the Early Republican Period, so that it can enter the literature.

The People's Houses, which were opened in the early Republican period to adopt the idea of modernization to the society and to create a modern social life, were attributed central importance. It is important in terms of being an indicator of the ideological approach of the state in urban space. These spaces, which were instrumentalized within the scope of the modernization project, became the representative object of modern life as one of the parts of education and cultural policies. The Isparta People's House, one of the 21 People's Houses that opened in 1933, is an important social and architectural archetype of the period. It functions as an educational institution where modern social relations are organized, and modern life practices are introduced to the public through its branches.

Completed in 1941, the Isparta People's House building is one of the spatial components of the Early Republican era modernization project in Isparta. By the urbanism understanding of the period, the building is included in the "square-boulevard-state structures system" (Figure 10 and Figure 13). The building, which is positioned on İstasyon Street (İsmet İnönü Street), which forms the modern axis of the city, was planned together with its public square (Figure 11). It is one of the first examples of the modernist movement in the city with its prismatic masses, plain facades without ornaments, concealed roof system with concrete parapets, horizontal effect window layout, and reinforced concrete construction system (Figure 19 and Figure 20). When the urban and spatial features of the Isparta People's House, one of the educational and cultural institutions established by the Republic, are examined, it is seen that the idea of social modernization and modern life practices are reflected in the architectural character of the building. The building has created its own identity with its plain architectural language and differentiating façade character and has become a reference point in the urban texture to which it is articulated. Considering the conditions of the country at the time of its construction, it is the first building to use the technological and aesthetic possibilities of reinforced concrete in Isparta, a small Anatolian city far from the center.

Offering a modern space experience with its urban, spatial, and structural features; The Isparta People's House building, which is a "modern" building with its educational-cultural program, played an important role in achieving the spatial and socio-cultural transformation aimed in the Early Republican period. With the closure of the People's Houses in 1951, the building was named

"Public Cinema". Although the building continues to contribute to the city culturally with its cinema function, the building-user relationship has changed with the loss of the People's House's educational identity. As of 1952, some parts of it were given to municipalities and schools. The Isparta People's House building, whose relationship with the user has changed, has begun to lose its modern and contemporary identity as a result of the interventions made (Table 3). Instead of being treated as a part of the "square-state structures-boulevard" system, the Isparta People's House building which was built in the same period and continues to exist today; was considered a single structure and was destroyed in the early 1990s and erased from the memory of the city. It is regrettable that this building, which is an architectural heritage of the Early Republican Period, could not be preserved. This work has been prepared to raise awareness of the spatial features of the Isparta People's House, which is a long-lost member of the architectural heritage of the Early Republican Period so that it can enter the literature.

Kaynakça/References

- Aksu, F. (1935a). Evimizin bir yılı. *Ün Dergisi*, 1(10-11-12), 151-154.
- Aksu, F. (1935b). Halkevi müzesi. *Ün Dergisi*, 2(21), 297-298.
- Anonim. (1935). Isparta'dan görünüm. *Ün Dergisi*, 1(9), 148-149
- Anonim. (1936). Üç yaşına girerken. *Ün Dergisi*, 2(22-23-24), 313-315.
- Anonim. (1938). *Isparta'da 15 Cumhuriyet yılı*. Isparta: Isparta Valiliği Yayını.
- Anonim. (1939). Cumhuriyet Bayramının 16. yılı. *Ün Dergisi*, 7(67-68), 939-947.
- Anonim. (1940). Haberler. *Ün Dergisi*, 7(78-79), 1086.
- Anonim. (1941). Haberler. *Ün Dergisi* 7(82-83), 1150.
- Anonim. (1947a). Halkevi çalışmaları. *Ün Dergisi*, 14(160-162), 2180-2181.
- Anonim. (1947b). Isparta ilinde Halkevi çalışmaları. *Ün Dergisi*, 13(154-156), 2082-2085.
- Anonim. (2001). *Isparta 1880-1980*. Isparta Valiliği İl Özel İdare Müdürlüğü Yayınları, Isparta: Seçil Ofset.
- Ankan, Z. (1999). Halkevlerinin kuruluşu ve tarihsel işlevleri. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(23), 261-281.
- Aritan, Ö. (2008). Modernleşme ve Cumhuriyetin kamusal mekân modelleri. *Mimarlık Dergisi*, Sayı:347, 49-56.
- Aritan, Ö. (2019) "Cumhuriyet modernleşmesi" ve "kırsal iletişim/ kalkınma" eksenleri bağlamında mekânsal bir model olarak Eskişehir Çifteler Harası. *Tasarım Kuram Dergisi*, 15(28), 179-198.
- Aydar, K. (1945). Isparta ilinin bayındırlık eserleri ve yeni hükümet konağı. *Ün Dergisi*, 11 (131-132), 1828-1832.

- Aytaç, F. (1948). Isparta Halkevinin 1948 Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları çalışmalarına kısa bir bakış. *Ün Dergisi*, 14(166-168), 2245-2246.
- Aytaç, F. (1949). Isparta Halkevi çalışmaları. *Ün Dergisi*, 14(171-172), 2310.
- Baydar, N. (1936). Örnek bir halkevi. *Ün Dergisi*, 3(25), 352-353.
- Bozdağ, O. (2013). *Türk Ocakları ideolojisi ve mimarisi (1912-1931)*. (Yüksek Lisans Tezi). Yükseköğretim Tez Merkezi veri tabanından erişilmiştir. (342839)
- Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve ulusun inşası-Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde mimari kültür* (T. Birkan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Büktel, Y. (2006). Isparta-nostaljik belediye otobüsleri forum gönderisi. 30 Ağustos 2019 tarihinde <http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=40472> adresinden erişilmiştir.
- CHF Halkevlere Talimatnamesi*. (1932). Ankara: Hakimiyeti Milliye Matbaası.
- Çakmak, F. (2015). Halkevlerinin kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi mallarına el konulması. *Journal of History Studies*, 7(3), 1-21.
- Çakmakçı, G. (2011). (Kişisel İletişim, 23 Mart 2011).
- Çankaya Müzayede. (2020). Isparta Halkevi binası fotoğrafı. 14 Ağustos 2020 tarihinde <https://cankayamuzayede.com/> adresinden erişilmiştir.
- Çeçen, A. (1990). *Atatürk'ün kültür kurumu halkevlere*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Demir, G.T. (2018). *Halkevlerinin eğitim tarihimizdeki yeri ve Çankırı Halkevi*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Durukan, A. (2006). *Cumhuriyetin çağdaşlaşma düşüncesinin yaşama ve mekâna yansımaları: Halkevi binaları örneği*. (Doktora Tezi). Yükseköğretim Tez Merkezi veri tabanından erişilmiştir. (222019)
- Edipoğlu, B.S. (1941). Isparta. *Ün Dergisi*, 7(84-85-86), 1151-1153.
- Ergut, E. A. (2009) Cumhuriyet dönemi mimarlığı: tanımlar, sınırlar, olanaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7(13), 121-130.
- Ertem, E. (1938a). Isparta kır gezintileri. *Ün Dergisi*, 5(50-51). 729-732.
- Ertem, E. (1938b). Isparta kır gezintileri. *Ün Dergisi*, 5(52-53). 742-743.
- Ertem, E. (1943). Isparta Halkevinin bir yıllık çalışmasına toplu bakış. *Ün Dergisi*, 9(109-110-111), 1531-1535.
- Ezen, S. (1947). Ayazma hatıraları. *Ün Dergisi*, 13(154-156), 2108.
- Güllü, Ö. (1939). Cumhuriyet Bayramının 16. yılı-halkevinin açılış töreninde. *Ün Dergisi*, 7(67-68), 940-941.
- Halkevleri İdare ve Teşkilat Talimatnamesi*. (1940). Ankara: Zerbamat Basımevi.
- Isparta İmar Planı Raporu*. (1943). Prof Ölsner ile Doçent Yüksek Mimar Kemal Ahmet Aru'nun hazırladığı Isparta şehri imar planı raporu, *Ün Dergisi*, 10(116-117), 1615-1622.
- Janus Mezat. (2019). Isparta Halkevi binası fotoğrafı. 13 Mart 2019 tarihinde www.janusmezat.com adresinden erişilmiştir.
- Janus Mezat. (2020). Isparta Halkevi binası fotoğrafı-Isparta Foto Ar. 2 Mart 2020 tarihinde www.janusmezat.com adresinden erişilmiştir.
- Karaer, İ. (1992). *Türk Ocakları (1912-1931)*. Ankara: Türk Yurdu Neşriyat.

- Katircioğlu, N. (1958). *Bütün Isparta*. Ankara: Bereket Matbaası
- Kili, S. (1983). *Atatürk devrimi bir çağdaşlaşma modeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Köseoğlu, N. (1943). "ÜN" on yaşına girerken. *ÜN Dergisi*, 9(109-110-111), 1498-1500.
- Oran, A, S. (1940). Kaza merkezlerinde yapılacak halkevi tip projeleri hakkında rapor. *Ülkü Dergisi*, 15(89), 457-465.
- Özdemir, Y.; Aktaş, E. (2011). Halkevleri (1932'den 1951'e). *A.U. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, [TAED]* 45, 235-262.
- Sayar, S. (1939). Isparta Halkevi projesi. *Ülkü Dergisi*, 13(78), 556-558.
- Sözen, M. (1984). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şenol, S. (2006). *A'dan Z'ye Isparta'nın el kitabı*. Isparta: Göltaş Kültür Dizisi.
- Tarih Tarih Dergisi. (2018). Isparta Halkevi binası fotoğrafı. 20 Ocak 2018 tarihinde www.tarihtarih.com adresinden erişildi.
- Tanyeli, U. (1998). Mekanlar, projeler ve anlamları. U. Tanyeli (Der.) *Üç kuşak Cumhuriyet içinde* (ss. 100-107). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Tekeli, İ. (1995). Bir modernite projesi olarak Türkiye'de kent planlaması. *Ege Mimarlık Dergisi*, 5(16), 51-55.
- Tekeli, İ. (2006). Kent tarihi yazımı konusunda yeni bir paradigma önerisi. T. Şenyapılı (Der.) *Cumhuriyetin Ankara'sı içinde* (ss. 152-171) Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Turan, K. (1943). Milli Şef'in Isparta'yı şereflendirmeleri ve ÜN'e yüce iltifatları. *ÜN Dergisi*, 9(109-110-111), 1493-1494.
- Ünal, K. (1935). Isparta Halkevi ikinci yılını bitirirken. *ÜN Dergisi*, 1(10-11-12), 149-151.
- Yavru, H. (1938). Halkevi önünde söylenen nutuk. *ÜN Dergisi*, 5(56-57), 783-788.
- Yeşilkaya, N.G. (1999). *Halkevleri: ideoloji ve mimarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kentlerde Yapı Bünyelerinde Açık ve Yeşil Mekânlar Üretme Gerekliğinin Değerlendirilmesi

*

Günay Erdem¹

ORCID: 0000-0003-0914-4740

Oğuz Yılmaz²

ORCID: 0000-0003-2004-4548

Öz

Bu makalede, günümüz koşullarında sahip olduğumuz bilgilerin ışığında, yapı bünyelerinde üretilebilecek olan açık ve yeşil mekânların yapılma gerekliliği ile ilgili bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Değerlendirme, literatür taraması ile ulaşılan aşağıda özetlenmiş olan verilerin karşılaştırılması ve tartışılması ile yapılmıştır. Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların bir yandan kentleşme ile zarar görmüş doğanın yeniden üretilmesi konusunda önemli katkılar oluştururken, diğer yandan da kentlilerin sağlıkları ve refahları ile yapı zarfının performansı üzerinde olumlu etkiler oluşturdukları görülmüştür. Tüm bu olumlu etkilerinin yanında yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların yapılarda ilave yükler ve daha karmaşık tasarım ve uygulama süreçleri ortaya çıkardıkları da görülmüştür. Yapı bünyelerinde üretilebilecek olan açık ve yeşil mekânların ortaya çıkardığı olumsuzlukların temelde bilgi eksiklikleri ve maliyet artışlarından kaynaklandığı görülmüştür. Bilgi eksikliklerinin eğitim çalışmaları ile tamamlanabileceği, maliyet artışlarının ise kentlilerin sağlıkları ve refahlarındaki artışlar ile telafi edilebileceği görülmüştür. Değerlendirmenin sonucu olarak özellikle yoğun yapılaşmış kentsel bölgelerdeki yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânların üretilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil yapı zarfı, yeşil yapı kabuğu, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, çok katlı yapılar, kentsel yeşil alanlar, yeşil çatılar, çatı bahçeleri.

¹ Dr., Kısmi Zamanlı Öğretim Görevlisi, Atılım Üniversitesi, E-mail: gunay_erdem@yahoo.com

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-mail: oguz.yilmaz@ankara.edu.tr

Evaluation of the Necessity of Producing Open and Green Spaces in Buildings in the Cities

*

Günay Erdem³

ORCID: 0000-0003-0914-4740

Oğuz Yılmaz⁴

ORCID: 0000-0003-2004-4548

Abstract

In this article, in today's conditions, a situation evaluation has been made about the necessity of making open and green spaces that can be produced within the buildings. Evaluation was made by comparing and discussing the data summarized below, which were obtained through literature review. While the open and green spaces in the buildings make important contributions to the restoration of the nature damaged by urbanization, it has also been seen that they have positive effects on the health and welfare of the urbanites and the performance of the building envelope. In addition to all these positive effects, it has been observed that the open and green spaces in the buildings emerge with additional loads and more complex design and construction processes in the buildings. It has been seen that above mentioned negativities are mainly caused by lack of information and cost increases. It has been seen that the lack of knowledge can be completed with educational studies, and the cost increases can be compensated from the gains in the increase of urbanites' health and welfare. As a result of the evaluation, the necessity of producing open and green spaces has emerged in the buildings of densely built urban areas.

Keywords: *green building envelope, green building shell, open and green spaces in buildings, multi-storey buildings, urban green areas, green roofs, roof gardens.*

³ Dr., Part-time Instructor, Atılım University, E-mail: gunay_erdem@yahoo.com

⁴ Prof. Dr., Ankara University, E-mail: oguz.yilmaz@ankara.edu.tr

Giriş

İnsanların bir bölümü; yaklaşık olarak 9.000 -10.000 yıl kadar önce, nehir yataklarına yakın bölgelerde temel tarımsal faaliyetleri öğrenmesi ile birlikte yerleşik hayata geçmeye başlamış ve böylelikle ilk kent yerleşimleri kurulmaya başlanmıştır. Savaşlar, salgınlar v.b. dönemlerde söz konusu kentleşme sürecinde duraksamalar yaşanmış olsa da kentleşme süreci genel olarak devam etmiş ve özellikle sanayi devrimi sonrasında oldukça hızlanmıştır. Yaşanmış olan tüm bu sürecin sonunda günümüze geldiğinde, ilk kent yerleşimleri ile onların yakın çevrelerindeki devasa boyutlardaki doğal yeşil alanlar; çok katlı yapılar ve sert yüzeyler (meydanlar, yollar v.b.) ile büyük oranlarda kaplanmış hale gelmiştir.

Öte yandan, insanlar, ilk kent oluşumlarından itibaren, binlerce yıl, canlı bitkisel materyali, yapıların dışında mevcut tabii zemin kotlarında tutarak yapılarını inşa etme eğilimi göstermişlerdir. Bu genel eğilimde M.Ö. 4000'li yıllardan itibaren bazı istisnalar görülmeye başlanmıştır. Buldukları dönemin teknolojik zorluklarına rağmen bazı toplumlarda önem verilen bazı yapıların (saraylar, dini yapılar v.b.) çatılarında, büyük maddi imkânlar seferber edilerek yeşil mekânların üretilmiş olduğu tarih araştırmaları ile ortaya çıkarılmıştır. Sanayi devrimi sonrasında bu durum bir miktar çoğalarak devam etmiş ve bazı kişisel çabalar ile bazı yapıların bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretilmeye devam edilmiştir. Fakat söz konusu yapılar dünya genelinde yaygınlaşmamış ve toplam yapı stokunun ihmal edilecek kadar küçük bir bölümünü oluşturmuştur (Osmundson, 1999).

20. yüzyıl sonları itibarıyla, yer küre yüzeyindeki doğal yeşil alanların ve doğal kaynakların giderek tükenmeye, iklimsel dengelerin ve kentlerde yaşayan insanların sağlıklarının bozulmaya başladığı ve çevre bilincinin yeşerdiği bir ortamda, insanlar ve doğa üzerinde ortaya çıkmış olan sorunlara çözüm bulmak için araştırmalar yapılmaya başlanmıştır.

Söz konusu araştırmaların sonuçlarına göre, kentsel yeşil alanların insan sağlığı üzerinde oldukça kritik olumlu etkilere sahip oldukları, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların ise hem kentliler üzerinde hem de doğa üzerinde oldukça önemli katkılar sundukları ortaya çıkmıştır. Buna ilave olarak yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların yapı zarfının üzerinde uzun yıllardır bilinen olumsuz etkilerinin teknolojik gelişmeler ile giderilebileceği, araştırma sonuçlarında görülmeye başlanmıştır.

Yukarıda bahsi geçen tüm bu olumlu etkilere rağmen, yapıların bünyelerinde sorunsuz ve uzun ömürlü yeşil mekânlar üretmenin; tasarlama, yapım ve kullanım süreçlerinde oldukça fazla zorluklar ortaya çıkarmakta olduğu hem

araştırma sonuçlarında hem de uygulamalarda yaşanan sorunlarda gözlemlenmektedir.

Kentsel yeşil alanların insan sağlığı üzerindeki tüm olumlu katkılarına rağmen günümüz büyük şehirlerin genelinde kamu mülkiyetli arazilerin azlığı sebebiyle tabii zeminlerde ilave kentsel yeşil alanlar üretmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Konu kapsamında giderek daha fazla araştırma sonucunun yayınlandığı ve kentsel yeşil alan üretme imkânlarının kısıtlandığı günümüz ortamında, gelişmiş ülkelerin kentlerinde, bazı multidisipliner tasarım ekiplerinin ve peyzaj mimarlığı konusunda özel ilgisi olan bazı mimarların, tasarladıkları yapıların bünyelerinde oldukça fazla miktarda açık ve yeşil mekâna yer vermeye başladıkları da gözlemlenmeye başlamıştır.

Yukarıdaki temel bilgilerin ve durum tespitinin ışığında bu makalenin hazırlanmasındaki amaç; kentlerde yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmenin günümüz koşullarında gerekliliği ile ilgili durum değerlendirmesi yapılmasıdır.

Yöntem

Kentlerde yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekân üretmenin gerekli olup olmadığı konusunda durum değerlendirmesi yapabilmek için öncelikle kentsel yeşil alanlar ile yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların etki ettikleri alanlar üzerinde oluşturdukları olumlu ve olumsuz tüm etkilerin tespit edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ardından da söz konusu olumlu ve olumsuz etkilerin karşılaştırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki gereklilikler, araştırma sürecinde aşağıdaki prosedürde yerine getirilmiştir.

İlk adım olarak, kentsel yeşil alanlar ile yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların doğa ve kentliler üzerindeki etkileri ile ilgili yapılmış olan çalışmaların taranması ile başlamıştır.

Devamında, kaynak taraması ile ulaşılmış olan olumlu tüm etkiler, anlatım bütünlüğü oluşturacak biçimde aşağıdaki başlıklar altında toplanarak özetlenmiştir.

- Kentsel yeşil alanların kentliler üzerindeki olumlu etkileri
- Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların; doğa, kentliler ve yapılar üzerindeki olumlu etkileri

Devamında, kaynak taraması ile ulaşılmış olan olumsuz tüm etkiler, anlatım bütünlüğü oluşturacak biçimde aşağıdaki başlık altında toplanarak özetlenmiştir.

- Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekân üretiminin ortaya çıkardığı zorluklar

Devamında, olumlu ve olumsuz etkiler karşılaştırılmış, tartışılmış ve değerlendirme yapılmıştır.

Son adımda da, değerlendirmenin sonucuna göre devamında yapılması gereken çalışmalar özetlenmiştir.

Kentlerdeki Yeşil Alanların Kentliler Üzerindeki Olumlu Etkileri

İnsanlar yerküre üzerinde var oldukları andan itibaren temel ihtiyaçlarını yaşadıkları çevreden karşıladıkları için doğa ile hayati ilişki içinde olmuşlardır. Bu hayati ilişkide insanlar, ihtiyaçlarını daha sorunsuz karşılamak için gruplar halinde dayanışma içinde hareket ederek ılıman iklim koşullarına sahip ve bol bitkinin yetiştiği bereketli bölgeleri yaşam alanları olarak tercih etmişlerdir. Bu tercihlerin izleri günümüze kadar ulaşan tüm tarihi kayıtlarda gözlemlenmektedir.

Doğa ile binlerce yıl sürmüş olan bu varoluşsal bağ, insanların iç dünyasında çok derin izler bırakmıştır. Bu izler insanların tüm temel davranışlarını ve duygularını biçimlendirmiştir. Bundan dolayı bol miktarda bitkinin yetiştiği yeryüzü parçaları huzur ve mutluluk hislerini ortaya çıkarırken; buna karşı bitkinin yetişmediği yeryüzü parçaları tedirginlik, korku ve huzursuzluk hislerini ortaya çıkarmaktadır. Benzer bir biçimde bu derin izlerden dolayı yalnızlık, mutsuzluk hislerini ortaya çıkarırken, çeşitli ortak paylaşımların gerçekleştiği özelleşmiş gruplar ise insanlarda mutluluk hislerini ortaya çıkarmaktadır (Kaplan, 1973, s. 145-162; Ulrich, 1983, s. 85-125).

Sanayi devrimi sonrasında tarım toplumundan sanayi toplumuna yaşanmış olan dönüşüm sürecinde; insanların temel ihtiyaçlarını karşılamak için hem doğa, hem de birbirleri ile olan zorunlu bağları bir miktar kopmuştur. Bu süreçte de yeni yaşam modeline uygun olarak kırsaldan kentlere önemli ölçüde göçler yaşanmıştır. Bu göç dalgaları sonucunda milyonlarca kişinin yaşadığı ve bitkilerden neredeyse bütünüyle arındırılmış şehirler üretilmiştir (Botkin ve Beveridge, 1997, s.3-19). Üretilmiş olan bu şehirlerde de azınlıkta kalmış olan yeşil alanlar ile ilişkilenen yaşam mekânları her zaman daha fazla tercih edilir olmuşlardır (Dunnett, 2006, s. 1-12; Luttik, 2000, s. 161-167; Rees, 1997, s. 63-75; Ulrich, 1981, s. 523-556; Wu, Wang, Li, Peng ve Huang, 2014).

Bu tercihlerin nedenleri ile ilgili 20. yüzyıl sonu itibarıyla pek çok araştırma yapılmış durumdadır. Yapılmış olan araştırmalarda yeşil alanlardan yoksun kent yaşamının kentlilerde sağlık sorunları ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Kentsel yeşil alanlar ile çeşitli zaman dilimlerinde ilişkilenmenin (yakında yaşa-

arak, görerek, kullanarak v.b.) ise ortaya çıkmış sorunların giderilmesinde önemli ölçüde katkılarının olduğu da yine araştırmalar ile tespit edilmiştir (Cohen-Cline, Turkheimer ve Duncan, 2015, s.523-529; Health Council of The Netherlands, 2004). Kentsel yeşil alanların, kentlilerin yaşam kalitesini doğrudan olumlu etkileyen, sağlık ile ilgili yapılmış olan araştırma konulardan bazıları aşağıdaki paragraflarda özetlenmiştir (Tablo 1).

Bradford'taki kentsel yeşil alanlara, farklılaşan mesafelerde yaşayan farklı etnik ve sosyokültürel geçmişe sahip olan hamile kadınlar grubu üzerinde depresyona girme durumları ile ilgili araştırma yapılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre, kentsel yeşil alanlara yakın bölgelerde yaşamının hamilelik sürecinde depresyon risklerini azalttığı sonucu ortaya çıkmıştır (Dadvand vd., 2012, s. 1481-1487; Grazuleviciene vd., 2014, s. 2958-2972; Mceachan, Prady, Smith ve Fairley, 2015, s. 1-7).

Kentsel yeşil alanların, çocuk kentliler üzerindeki etkileri ile ilgili yapılmış olan araştırmalarda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Dikkat bozukluğu ve hiperaktivite teşhisi konulmuş çocukların (ADHD) kentsel yeşil alanlar ile kent içi sokaklarda vakit geçirmeleri sonrasında dikkat seviyelerindeki farklılaşmalar incelenmiş ve ulaşılan sonuçlara göre kentsel yeşil alanlarda vakit geçirdikten sonra aynı çocukların odaklanma becerilerinin arttığı ortaya çıkmıştır (Taylor ve Kuo, 2009, s. 402-409). Çeşitli mesafelerde kentsel yeşil alanlara yakın yaşayan çocuklar üzerinde yapılmış olan araştırmalarda, yeşil alanlara yakınlığın obezite oluşumunu giderici etkilerinin olduğu, buna karşı uzaklığın da obeziteyi arttırdığı ortaya çıkmıştır (Dadvand vd., 2014, s. 1329-1335). Litvanya'nın Kaunas şehrinde yapılmış olan araştırmada konutların etrafında yeşil alanların bulunması ve konutların kentsel yeşil alanlara yakınlığının artmasının okul öncesi yaşlardaki çocukların duygusal ve zihinsel gelişimlerine olumlu katkılarının olduğu ortaya çıkmıştır (Balseviciene vd., 2014, s. 6757-6770). Barselona'da okul çağı çocukları üzerinde yapılmış olan araştırmada, kentsel yeşil alanlara yakınlığın, çocukların davranış bozukluklarının iyileşmesinde olumlu katkılarının olduğu ortaya çıkmıştır (Amoly vd., 2014, s. 1351-1358). Maryland ve Colorado şehirlerinde yapılmış olan araştırmalarda, okul bahçelerinde yeşil alanların varlığı, çocukların odaklanma becerilerinin artmasına, stresten uzaklaşmalarına, özgüvenlerinin gelişmesine ve sosyal yardımlaşmalara katılım sağlamaları konularında olumlu etkiler ortaya çıkarmakta olduğu görülmüştür (Chawla, Keena, Pevac ve Stanely, 2014, s. 1-13). Barcelona'da ilkokul çağındaki çocuklar üzerine yapılmış olan araştırmada, tüm yaşam alanlarında (okul, ev ve okul ile ev arasındaki ulaşım dâhil) kentsel yeşil alanlara maruz kalmanın çocukların bilişsel gelişimleri üzerinde

olumlu katkılarının olduğu ortaya çıkmıştır (Dadvand vd., 2015, s. 7937-7942). Sınıflardan görülen yeşil alan ile yapısal alan manzaralarının çocukların okuldaki başarıları üzerine olan etkileri ile ilgili yapılan araştırmada, yeşile bakan sınıflarda çocukların derse daha iyi odaklanabildikleri ve okul başarılarının arttığı ortaya çıkmıştır (Dongying ve Sullivan, 2016, s. 149-158). New York City’de yapılmış olan araştırmaya göre daha fazla ağacın bulunduğu bölgelerde yaşayan 15 yaş altı çocuklarda astım görülme oranının düştüğü ortaya çıkmıştır (Lovasi, Quinn, Neckerman, Perzanowski ve Rundle, 2008, s. 647-649).

Kentsel yeşil alanların, yetişkin kentliler üzerindeki etkileri ile ilgili yapılmış olan araştırmalarda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Amerikan şehir manzaralarına kıyasla, doğa manzaralarına maruz kalan insanların kendilerini daha iyi hissettikleri ortaya çıkmıştır (Ulrich, 1979, s. 17-23). Doğal ortamların kentliler üzerinde onarıcı etkiler ortaya çıkardıkları görülmüştür (Chang ve Uan, 1999, s. 1-22; Hartig, Mang ve Evans, 1991, s. 3-26). Doğa ile ilişkilenenin bilişsel yararları olduğu görülmüştür (Berman, Jonides ve Kaplan, 2008, s. 1207-1212). Doğada bulunmanın ve doğada yapılan egzersizin, akıl sağlığı üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür (Barton ve Pretty, 2010, s. 3947-3955). Kentsel yeşil alanlara bakmanın veya bu alanlarda bulunmanın insanların akıl sağlığı üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmüştür (Annerstedt vd., 2012, s. 275-276). Bahçelerde vakit geçirmenin, stresten kurtulmada önemli katkılarının olduğu görülmüştür (Adevi ve Mårtensson, 2013, s. 230-237). Farklılaşan miktarlarda yeşil alana sahip bölgelere taşınanlar üzerinde yapılmış olan uzun dönem araştırma sonuçlarına göre, daha az yeşil alana sahip olan bölgelere taşınanlara kıyasla, daha fazla yeşil alana sahip bölgelere taşınanların akıl sağlığının daha iyi olduğu ortaya çıkmıştır (Alcock, White, Wheeler, Fleming ve Depledge, 2014, s. 1247-1255). Kentsel ortamdaki yeşil alan miktarı artışının, insanların hırçın ve saldırgan hislerini azaltarak, yerlerine huzur ve mutluluk hislerini ortaya çıkararak, genel olarak suç oranlarının düşmesini sağladığı görülmüştür (Kuo ve Sullivan, 2001, s. 343-367). Ormanlarda yürüyüşlerin (forest bathing trips), kanser oluşumunu engelleyen proteinlerin sayısını artırarak, kanserlerin oluşmasının önlenmesinde olumlu katkıları olduğu ortaya çıkmıştır (Li vd., 2007, s. 3-8). Kentsel yeşil alan manzaralarının, ameliyat sonrasındaki iyileştirme sürecinin hızlandırdığı ve sürecin olumlu ilerlemesine katkılarının olduğu ortaya çıkmıştır (Kaplan, 1995, s. 169-182; Ulrich, 1984, s. 420-421). Kentsel yeşil alanlara yakınlığın ve içlerinde vakit geçirmenin ömrü uzatmada olumlu katkılarının olduğu ortaya çıkmıştır (Broekhuizen, de Vries ve Pierik, 2013; Gascon vd., 2016, s. 60-67).

Kentsel yeşil alanların fiziksel aktiviteyi teşvik ederek, fiziksel aktivite eksikliğinin ortaya çıkardığı pek çok hastalığın iyileştirilmesinde ve yenilerinin ortaya

çıkmasının önlenmesine önemli katkıların olduğu ortaya çıkmıştır (Bird, 2004). Bu katkılar ile ilgili yapılmış olan bazı araştırmaların sonuçları aşağıda özetlenmiştir. Açık havada egzersiz yapmanın kapalı ortamdaki egzersize kıyasla insanlara kendilerini daha fazla iyi hissetmelerini sağladığı görülmüştür (Coon vd., 2010, s. 1761-1772). Yeşil alanların genel olarak insanlar için fiziksel aktivite potansiyeli oluşturduklarından dolayı obezitenin önlenmesinde katkıları olduğu görülmüştür (Lachowych ve Jones, 2011, s. 183-189). İngiltere ve Canada’da yapılmış olan araştırmalara göre yeşil alanlara yakınlığın fiziksel aktiviteyi arttırdığı görülmüştür (McMorris, Villeneuve, Su ve Jerrett, 2015, s. 94-100; Mytton, Townsend, Rutter ve Foster, 2012, s. 1034-1041). Parkta yürümek, kardiovasküler hastalarının kalp fonksiyonu üzerinde kentsel ortamda yürümekten daha olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür (Grazuleviciene vd., 2015, s. 1-9).

Benzer konularda yapılmış olan araştırmalar arasında küçük farklar olsa da, araştırmaların genelinde, yeşil alanlara olabildiğince yaklaşmanın (mümkünse içinde olma), yeşil alanlardaki bitkilerin yoğunluğunu olabildiğince arttırmanın ve yeşil alanlar ile geçirilen süreyi olabildiğince uzatmanın, yukarıdaki paragraflarda özetlenen yararları arttırdığı ortaya çıkmıştır (Chiang, Li ve Jane, 2017, s. 72-83).

Tablo 1. Kentsel yeşil alanların kentliler üzerindeki olumlu etki alanları (Günay Erdem ve Oğuz Yılmaz, 2022: İlgili tablo yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Çocuklar Üzerindeki Etkiler	Odaklanma becerilerinin artması
	Obezitenin azalması
	Duygusal ve zihinsel gelişimin artması
	Davranış bozukluklarının azalması
	Stresin azalması
	Özgüvenin artması
	Sosyal yardımlaşmanın artması
	Bilişsel gelişimin artması
	Okuldaki başarıların artması
	Astım oranlarının düşmesi
Yetişkinler Üzerindeki Etkiler	İyi hissetmede artış
	Onarıcı etkiler
	Depresyon risklerinin azalması
	Akıl sağlığının artması
	Stresin azalması
	Suç oranlarının azalması
	Kanser oluşumlarının azalması
	Ameliyat sonrası iyileşme sürecinin hızlanması
	Ömrün uzaması
Fiziksel aktiviteyi arttırma	

Obezitenin azalması

Kalp sağlığının artması

Yapı Bünyelerindeki Açık ve Yeşil Mekânların Olumlu Etki Alanları Doğa Üzerindeki Olumlu Etkiler

Tarih boyunca yaşanmış olan kentleşme sürecinde, genel bir kent kurma davranışı olarak, önceleri doğal yeşil alan olan yeryüzü parçaları, zamanla yapılar ve açık yapısal yüzeyler (yollar meydanlar v.b.) ile kaplı hale getirilmişlerdir. Binlerce yıl oldukça yavaş ilerlemiş olan kentleşme süreci, sanayi devrimi sonrasında oldukça hızlanmış ve yapısal yüzey üretiminde doğal sert malzemelerin yanında yapay birtakım malzemelerin de kullanılması eklenmiştir. Sonuç olarak yaşanmış olan tüm sürecin sonunda, günümüze gelindiğinde, bitkiler ile örtülü büyük yeryüzü parçalarının doğal ve yapay sert ve geçirimsiz malzemeler ile oldukça yüksek oranlarda kaplı hale getirilerek mevcut kentler kurulmuştur.

Kentsel yüzeylerde ve yapılarda kullanılmakta olan doğal ve yapay kaplama malzemeleri, içsel ortak yapıları gereği, güneş ışığını değişken oranlarda ya yansıtarak ortama geri vermektedir, ya da, sıcaklık düştüğünde ortama ısı enerjisi olarak geri vermek üzere soğurarak bünyelerinde depolamaktadır. Bitkiler ise, güneş ışınlarının içinde ısı enerjisine sahip olan dalga boylarını önemli ölçüde soğurarak onları ısı enerjisine dönüştürmek yerine, kendilerini yenilemek, büyümek ve meyve vermek için kullanmaktadır. Bitkiler ile yapılarda kullanılan sert ve geçirimsiz malzemeler arasındaki güneş ışığına karşı bu davranış farkı, ölçek büyüdüğünde ve kentsel boyuta geldiğinde, tüm kentsel alan büyüklüğündeki bölgelerde önemli ölçüde sıcaklık artışlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Rutin kentsel faaliyetler yürütülürken kullanılan araçlardan ortaya çıkan ilave ısı enerjisi, zararlı atıklar (gaz sıvı ve katı haldeki) ve gürültü ile tüm kentsel bölgeler, devasa boyutlarda birer ısı, atık ve gürültü adası davranışı göstermekte oldukları ortaya çıkmıştır. Bu davranışları ile yoğun yapılaşmış tüm kentsel alanlar, buldukları bölgelerde, ortalama sıcaklıkların yükselmesine, yağış rejimlerini dengesizleştirerek aşırılıkların ortaya çıkmasına, atmosferin kirlenmesine, gürültü seviyesinin artmasına, habitat ve biyolojik çeşitliliğin zarar görmesine hiç durmadan sebep olmaktadır. Genel anlamda benzer özellikler taşıması gereken birbirlerine yakın kentsel ve kırsal bölgeler arasındaki ısı, kirlilik ve ses seviyelerinde olumsuz farklılıkların ortaya çıkmış olması bu durumu kolaylıkla algılanabilir olmasını sağlamaktadır.

Bitkilerin yukarıda tarif edilmiş özellikleri sayesinde, yapı dış yüzeylerinde (zarfında) üretilebilecek açık ve yeşil mekânların, doğru kullanıldıkla-

rında, bitkilerden yoksun kentlerin ortaya çıkardığı ısı adası (heat island) etkisini azaltılmasında ve hatta ortadan kaldırılmasında önemli ölçüde katkılarının olabileceği ortaya çıkmıştır (Brown, 1983, s. 87-124; Lohmann, 1990, s. 11; Nowak, 2002; Yüksel, 2005).

Isı adası etkisinin azalmasıyla normalleşmeye başlayacak olan yağış rejimindeki aşırılıklar da, yapı kabuğundaki açık ve yeşil mekânlar ile herhangi bir ilave tedbir gerektirmeksizin önemli ölçüde yönetilebilmelerinin mümkün olabileceği de ortaya çıkmıştır. Yapı kabuğundaki açık ve yeşil mekânlar sayesinde, sağanak yağış suları geleneksel çatılardaki geçirimsiz sert yüzeyler ile hiçbir zaman yeterli olamayacak pis su altyapısına kirletilmek üzere yönlendirilmek yerine, toprak katmanlarında büyük ölçüde kontrol altına alınabilecekleri ortaya çıkmıştır. Bu kontrolün sonucunda, söz konusu sağanak yağış sularının çevreye ve insanlara zarar vermek yerine, doğal su kaynağı olarak kullanılabilme potansiyelleri de ortaya çıkmıştır (Mentens, Raes ve Hermy, 2005, s. 217-226; Moran, Hunt ve Smith, 2005, s. 512-525). Kontrol altına alınabilecek olan sağanak yağış miktarının; yeşil alandaki bitki türlerine, toprak katmanın kompozisyonuna ve miktarına bağlı olarak önemli ölçüde arttırılabileceği de araştırmalar ile ortaya çıkmıştır (Gregoire ve Clausen, 2011, s. 963-969).

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, onları oluşturan bitkiler ve toprak katmanı ile bir tür büyük ölçekli doğal filtre görevi görerek, atmosferde kirlenmiş olan yağış (kar ve yağmur) sularının temizlenmesine önemli ölçüde katkı sağlayabilecekleri de ortaya çıkmıştır (Berndtson, Bengtsson ve Jinno, 2009, s. 369-380).

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların, sahip oldukları bitkiler ve topraklarındaki organizmalar sayesinde, kentlerde kirlenmiş olan havanın normal değerlere dönmesinde ciddi katkılar sağlayabilecekleri de araştırmalar ile ortaya çıkmış durumdadır (Baik, Kwak, Park ve Ryu, 2012, s. 48-55; Currie ve Bass, 2008, s. 409-422; European Commission DG ENV, 2008; Lohmann, 1990, s. 11; Nowak, 2002).

Bitki kompozisyonları ile önemli ölçüde gürültünün perdelenebileceği uzun süredir bilinmektedir. Bu bağlamda, otoyollar, sanayi tesisleri v.b. gürültü kaynaklarının etrafında bitkiler kullanılarak yapılmış olan pek çok perdeleyici duvar uygulamaları bulunmaktadır (Bendtsen, 2010; Renterghem, Botteldooren ve Verheyen, 2012, s. 2404-2425). Yapılmış olan söz konusu çalışmalarda, bitkilerin, türlerine göre çeşitlenen seviyelerde; yaprakları, dalları ve gövdeleri ile ses dalgalarının bir bölümünü

yansıtıkları, bir bölümünü de soğurdukları ortaya çıkmıştır. Son yıllarda yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların akustik performansları ile ilgili yapılmış olan çalışmalarda, bitkilerin ses dalgalarını soğurması üzerine olan katkılarına ilave olarak, toprak katmanının da önemli ölçüde ses dalgalarını soğurduğu da tespit edilmiştir. Tüm bu akustik özellikleri ile yapı zarfındaki açık ve yeşil mekânların, kentsel ortamdaki ses seviyesini önemli ölçüde düşürmeye katkıları olabileceği tespit edilmiştir (Azkorra vd., 2014, s. 46-56; Renterghem, 2017).

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, yukarıdaki tüm katkıları yerine getirirken, sahip oldukları bitki ile örtülü toprak hacimleri ile de bölge canlıları ve bitkileri için habitat oluşturmaktadır (Baumann, 2010, s.80-83; Kadas, 2006; Monsma, 2011; Grant, 2006). Kentleşme sonucunda yapılar ve sert kaplamalar ile işgal edilmiş olan hektarlarca büyüklükteki yeryüzü parçalarının, yukarıdaki tüm katkıları sağlayan yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar sayesinde, bitkiler ve canlılara tekrar habitat haline gelmeye başlayabileceği ortaya çıkmıştır.

Özetle, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar kullanılarak kentsel bölgelerde; yeşilin arttırıldığı, kirliliğin ve gürültü seviyesinin azaltıldığı, iklimlerin normalleştiği bir tür doğa restorasyonu sürecinin gerçekleştirilebileceği ve sonuç olarak kentsel ortam konforunun tüm canlılar için arttırılabileceği ortaya çıkmıştır.

Kentliler Üzerindeki Olumlu Etkiler

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, tıpkı geleneksel kentsel yeşil alanlar gibi tüm kentlilerin kullanımına açık, çeşitli büyüklüklerde parklar, belirli bir kullanıcı grubunun kullanımına açık yarı özel ve özel yeşil mekânlar olarak tasarlanabilme potansiyeline sahiptirler. Bitkisel yoğunluk olarak bakıldığında ise, bitkisel ağırlıklı birer kent ormanı gibi tasarlanabilecekleri gibi, çeşitli aktivitelere ev sahipliği yapan yapısal ağırlıklı olarak da tasarlanabilme potansiyeline sahiptirler. Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, geleneksel kentsel yeşil alanlara benzer özelliklere sahip olduklarından dolayı, kentsel yeşil alanların kentliler üzerinde oluşturdukları tüm olumlu etkileri sürdürme ve çoğaltma potansiyellerine sahiptir.

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, zeminden bağımsız olarak yapı bünyelerinin her yerinde yer alabilecekleri için, kentlilerin yaşamına, farklı ilişkilenebilir tipolojilerinde de sunulabilme potansiyellerine sahiptir.

Yapılmış olan araştırmalarda, ulaşılmış olan bir diğer önemli veri de, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların tarımsal üretime katılma potan-

siyelleri ile ilgilidir. Teknolojik gelişmeler insanların pek çok alanda yer-kürenin sınırlı kaynaklarından yararlanma zorunluluğunu kademeli bir biçimde ortadan kaldırırsa da, gıda üretiminde bu bağımlılığın uzunca bir süre daha devam edeceği öngörülmektedir. 20. yüzyılın sonları itibarıyla özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanmış olan gıda krizleri, gıda üretimi konusunu 21. yüzyılın başı itibarıyla Birleşmiş Milletlerin (United Nations) önemli gündem konularından biri haline getirmiş durumdadır (United Nations, t.y.).

Potansiyel tarım arazileri üzerinde kontrolsüz genişleyen kentler, kent atıklarının mevcut tarım arazilerini kirletmesi, kentlerin doğal denge bozulmasına hiç durmadan sebep olmaları gibi faktörler, mevcut tarım arazilerinin, hızla artmakta olan insan nüfusunun gıda ihtiyaçlarını karşılamasını giderek zorlaştırmaktadır.

İnsanlığın gıda yetersizliği tehditleri ile karşı karşıya olmaya başladığı 21. yüzyılın başı itibarıyla dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde (ABD, Kanada, Birleşik Krallık, Japonya) yeşil çatılarda tarımsal üretim (rooftop gardening, rooftop farming) ile ilgili ilk denemeler de yapılmaya başlanmıştır. Bu örneklerde önemli ölçüde tarımsal üretim gerçekleşirken, aynı zamanda, tarımsal üretim ile ilgili kentte yaşayan topluluklarda azalmaya başlayan bilincin de geri kazandırılabilmesi ortaya çıkmıştır. Özellikle kırsal ile bağı olmayan ve yaşamını nesiller boyunca kentlerde sürdüren kitleler için bu kazanım önemli hale gelmektedir (Hui, 2011).

Tarımsal üretim konusundaki ilk örnekler, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlarda önemli ölçüde tarımsal üretimin gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır. Doğru tasarlanmış yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar ile yapılar ve genel anlamda kentlerin büyük bir bölümünün, tarımsal üretime aktif olarak katılabileceği ortaya çıkmıştır. Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar ile kentler, mevcut tüm işlevlerini yerlerine getirirken tarlalar gibi tarımsal üretime de katılabilmek potansiyellerine sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Bu potansiyelleri de değerlendirilirse, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların, gelecekte yaşanabilecek gıda krizlerinin önlenmesinde önemli roller oynayabileceği görülmüştür.

Yapı Zarfının Performansı Üzerindeki Olumlu Etkiler

Yapı üretiminin en önemli gerekçelerinden biri, insan yaşamına uygun olmayan çevresel koşullarda (gürültülü, aşırı sıcak veya aşırı soğuk, nemli, rüzgârlı v.b.), uygun konfor özelliklerine sahip kapalı mekânlar

elde etmektedir. Aşağıda özetlenmiş olan araştırma sonuçlarına göre, yapıların dış yüzeylerindeki yeşil mekânların, yapıların iç mekânlarındaki akustik ve ısı konfor üzerinde olumlu katkılar sağlama potansiyeline sahip olabilecekleri ortaya çıkmıştır (Tablo 2).

Günümüz kentlerinin farklılaşan bölgelerinde pek çok gürültü kaynağı (ulaşım araçları, sanayi tesisleri v.b.) bulunmaktadır. Bu kaynaklarda üretilmiş olan ve insanlar için rahatsız edici olan seslerin yapı iç mekânlarındaki yaşam mekânlarına ulaşmasını engellemede, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların önemli ölçüde faydalarının olabileceği araştırmalar ile ortaya çıkmıştır. Araştırmalarda, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların, söz konusu faydaları, üzerindeki bitkiler ve bitkilerin yaşadığı toprak katmanı ile sağlamakta olduğu görülmüştür (Azkorra vd., 2014, s. 46-56; Porsche ve Köhler, 2003, s. 461-467; Renterghem, 2017).

Yerkürenin bazı bölgelerinde ısı koşulları, insanlar için konforlu yaşam koşullarına yaklaşırsa da, yer kürenin geneli, ısı koşulları açısından insan yaşamına bütünüyle uygun olmadığı somut bir gerçektir. Bundan dolayı, yapıların, yer kürenin nerelerinde olduklarına bağlı olarak; dönemsel olarak ya dışarıdaki aşırı ısının yapıların iç mekânlarına girmesinin önlenmesi, ya da yapıların iç mekânlarındaki ısının dışarıya çıkmasının önlenmesi gerekmektedir. Bahse konu olan ısı kontrolünün de, yapının dış yüzeylerinde (zarfında) gerçekleşmesi gerekmektedir.

Dışarıdaki ısının, yapının iç mekânlarına girmesinin önlenmesi gereken durumlarda, yapı zarfındaki açık ve yeşil mekânlar, bunu iki kademede gerçekleştirmekte oldukları ortaya çıkmıştır. Birinci kademede, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, sahip oldukları bitkiler ile substrat ve altta bulunan diğer yapısal yüzeyleri gölgelemektedir. İkinci kademede ise, dışarıdaki hava hacminde bulunan ve temas ile iç mekânlara iletmeye çalışılan ısının belirli bir miktarını toprak / substrat katmanındaki ısı kütlede soğurarak yapmaktadır. Sonuç olarak, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar; eğer doğru tasarlanır ise, dışarıdaki aşırı sıcaklığın iç mekâna iletilmesi bütünüyle durdurulabilir veya önemli ölçüde azaltılabilir (Azkorra vd., 2014, s. 46-56; Porsche ve Köhler, 2003, s. 461-467; Renterghem, 2017).

Yapı içindeki ısının dışarıya çıkmasının durdurulması gerektiği iklim koşullarında da, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, sahip oldukları toprak katman içeriğinin ve kalınlığının doğru tasarımı ile iç mekândaki ısının dışarıya çıkışı kısmen önenebileceği ortaya çıkmıştır (Liu ve Baskaran, 2005, s. 1-8; Sailor, 2007, s. 1466-1478).

Doğa, sahip olduğu gün ışığı, rüzgâr ve yağış araçları ile hiç durmadan günlük ve yıllık döngüler ile yeryüzü üzerinde farklılaşan iklimsel koşullar oluşturmaktadır. Doğanın bu araçları genel olarak yeryüzü üzerindeki tüm nesnelere aşındırıcı etki oluşturmaktadır. Bu aşındırıcı etki, nesnelere özelliğine bağlı olarak, kısa veya uzun sürede kendisini mutlaka göstermektedir. Bu temel davranıştan dolayı ister doğadan elde edilmiş olsun, ister insanlar tarafından üretilmiş olsun, yapıların dış yüzeylerinde kullanılan tüm malzemeler, doğanın bu aşındırıcı etkisi altında değişken sürelerde aşınıp kullanım özelliklerini yitirmektedir. Bitkiler ise, doğanın yukarıda bahsi geçen bu araçlarını (gün ışığı, rüzgâr ve yağış) kullanarak kendilerini yenileyebilme özelliklerine sahiptirler. Bundan dolayı dış ortama maruz bırakılmış olan sert nesnelere zamanla aşınıp toprağa dâhil olurken, aynı koşullardaki bitkiler ise gelişip çoğalmaktadır. Bitkilerin bir bölümü ömrünü tamamlarken, tohumlardan ise yenileri yaşama dâhil olmaktadır. Yapıların zarflarında yer alan yeşil mekânlar, yapıların dış yüzeylerinde kendilerinin altlarında bulunan diğer malzemelerin üzerindeki doğanın aşındırıcı etkisini önemli ölçüde azaltabilecekleri ortaya çıkmıştır (Clark, Adriaens ve Talbot, 2008, s. 2155-2161; Porsche ve Köhler, 2003, s. 461-467; United States Environmental Protection Agency, 2000). Günümüz koşullarında henüz mümkün olmasa da teorik olarak doğru tasarlanmış olan açık ve yeşil mekânlı yapı dış yüzeyi kendini sonsuza kadar yenileyerek ve dönüşerek varlığını sürdürebileceği ortaya çıkmıştır.

Tablo 2. Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların kentliler ve doğa üzerindeki olumlu etki alanları (Günay Erdem ve Oğuz Yılmaz, 2022: İlgili tablo yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Doğa	Kentsel ısı adası etkisinin azaltılması
	Yağış rejimlerinde ortaya çıkmış bozulmaların azaltılması
	Sağanak sularının kontrol imkânlarının artması
	Yağış sularının kullanım olanaklarının artması
	Yağış sularının altyapılarda kirlenmesinin azalması
	Atmosferde kirlenmiş olan yağış sularının temizlenmesine katkı sağlanması
	Kirlenmiş olan havanın temizlenmesine katkı sağlanması
	Kentsel ortamdaki ses seviyesinin azalması
	Bölge canlıları ve bitkileri için habitat olanaklarının artması
Kentliler	Kentsel yeşil alanların miktar, erişilebilirlik ve çeşitlilik olarak artması
	Yeni kentsel yeşil alan tipolojileri üretme imkânlarının ortaya çıkması
	Tarımsal üretimi artırma olanakların ortaya çıkması
Yapı Zarfı	Yapı zarfının akustik performansının artması
	Yapı zarfının ısı performansının artması
	Yapı zarfının ömrünün uzaması

Yapı Bünyelerindeki Açık ve Yeşil Mekânların Olumsuz Etki Alanları

Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretiminin olumsuz etki alanları aşağıda özetlenmiştir (Tablo 3-4).

Tasarlama Sürecinde Ortaya Çıkan Zorluklar

Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek, yapıların tasarlanma sürecinde rol alan başta mimarlık olmak üzere peyzaj mimarlığı, inşaat mühendisliği, makine mühendisliği ve elektrik mühendisliği çalışma alanlarında, aşağıdaki kapsamlarda ilave sorumluluklar ortaya çıkarmaktadır (Tablo 3).

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlardaki bitkilerin yaşaması için hayati önemde olan substrat ihtiyacını uygun miktarlarda ve boyutlarda karşılamak ve ortaya çıkan substrat hacimlerini yapı tasarımının geneli ile entegre etmek, yapılarda yeşil mekânlar üretimi sürecinde mimarların çözmesi gereken önemli konulardan bir tanesi olarak ortaya çıkmıştır. Mevcut yapılarda bu daha kısıtlı tasarım seçenekleri ile mümkün iken yeni tasarlanan yapılarda tasarım seçenekleri çoğalmaktadır.

Mimarların çözmesi gerek bir diğer konu da, bitkilerin gelişimi için gerekli olan hacmin yapılarda karşılanması konusudur. Yer örtücü ve çalı türleri için bu kolay bir durum iken, büyük boyutları gereği ağaçlar için bu önemli bir konu haline gelmektedir.

Bitkilerin hayatta kalabilmesi için gerekli olan ışık ve havanın karşılanması konuları da mimarlık alanında ilave zorluklar ortaya çıkarmaktadır.

Yeşil alanlardaki substratın yapının diğer bileşenlerine zarar vermeden, olabildiğince uzun ömürlü olarak yapıda yer almasını sağlamak için gereken yapısal detayları mimari tasarımda kurgulamak, mimarların tasarlama sürecinde yerine getirmeleri gereken bir diğer ilave sorumluluğu oluşturmaktadır (British Council for Offices, 2003).

Bitkilerin kök geliştirdikleri ve besinlerini aldıkları ortam olan toprağın yapısını göz önünde bulundurarak (gerekirse toprağın yapısına dikkatlice müdahale ederek) bitkisel tasarım yapmak her daim peyzaj mimarlarının ana sorumluluklarından bir tanesidir. Bu sorumluluk, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların tasarımında substratın hacim ve derinlik olarak sınırlı olmasından dolayı, önemli ölçüde artmıştır (Johnston ve Newton, 2004).

Tasarım alanının iklimsel özelliklerine hâkim olarak (gerekirse çeşitli tasarım araçları ile müdahale ederek) bitkisel tasarım yapmak peyzaj mimarlarının ana sorumluluklarından bir diğeridir. Zemin seviyesinden yüksekte ve üzerinde bulunduğu yapının bir parçası olmalarından dolayı, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar, farklılaşan iklim koşullarına maruz kalmaktadır. Bu iklimsel farklılaşmalara, daha şiddetli rüzgâra maruz kalma, yapının ortaya çıkarabileceği engellemelerden dolayı daha sınırlı güneşlenme, örnekler olarak verilebilir. Bu iklimsel farklılaşmalar, peyzaj mimarla-

rına, çok daha hassas bitki seçimi ve bitkisel tasarım sorumluluğu ortaya çıkarılmaktadır (Johnston ve Newton, 2004; Torrance, Brad, Scott, Terry ve Division, 2013).

Peyzaj mimarlığı alanında, tasarımı etkileyen her daim dış faktörler bulunmaktadır. Bu dış faktörleri anlamak ve ilgili kişiler ile iletişime geçmek peyzaj mimarlarının bir diğer ana sorumluluğunu oluşturmaktadır. Tasarım alanının yapının bünyesinde bulunması bu dış faktörleri önemli ölçüde çeşitlendirmektedir. Bu yeni ve değişken faktörleri anlamak ve bu faktörlere uygun peyzaj tasarımları üretmek peyzaj mimarlarının sorumluluklarını önemli ölçüde artırmaktadır (Burlin vd., 2010).

İnşaat mühendisliği açısından yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmenin önündeki zorluk, yapıların bünyelerine eklenen yeni mekânların strüktürel olarak sisteme dâhil edilmelerinin ortaya çıkardığı ilave tasarım sorumluluklarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu tasarım sorumlulukları her bir açık ve yeşil mekânın bir tür havuz gibi davranmasından dolayı azımsanmayacak ölçüde artmaktadır. Açık ve yeşil mekânların yapı strüktürüne getirdiği ilave yükler; toprak haznesinin hacmine, toprak katmanın kompozisyonuna, kullanılan bitkilerin türlerine ve bitkilerin üzerlerinde tutabilecekleri kar ve su yüklerine bağlıdır (British Council for Offices [BCO], 2003).

Açık ve yeşil mekânların yapı strüktürüne getirdiği ilave yükler mevcut ve yeni tasarlanmakta olan yapılarda farklı durumlar oluşturmaktadır. Yapım maliyetini yükselttiği için, yapılar öngörülen yüklerin ve yönetmelikler ile belirlenen sınırların çok üstündeki yüklerle tasarlanmazlar. Bundan dolayı, mevcut yapıların bünyelerinde sonradan açık ve yeşil mekânlar üretmek için öncelikle dikkatli bir strüktürel inceleme yapılması gerekmektedir. Bu incelemelerin ardından, strüktürün imkân tanıdığı bölgelere, açık ve yeşil mekânlar üretilebilir (BCO, 2003; Cascone, Catania, Gagliano ve Sciuto, 2018). Açık ve yeşil mekânlar, yapı tasarım sürecinin başında ön görüldüğü durumlarda ise, çok daha farklı tasarım seçenekleri, nitelikli mühendislik bilgisi kullanılarak strüktürel olarak çözülebilmektedir.

Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek, tipolojilerine bağlı olarak, makine mühendislerine de çözmeleri gereken yeni konular ortaya çıkarmaktadır. Bu konular iki ana başlıkta toplanmaktadır. Bunlardan ilkinin substratın absorbe edebileceği miktardan fazla olan yağış ve sulama sularının, substrattan güvenli bir biçimde uzaklaştırılması ve ilgili sistemlere entegre edilmesi ile ilgili çalışmaların oluşturmaktadır. İkincisini ise, seçilen açık ve yeşil mekân tipolojisinin ihtiyaçlarına bağlı olarak, eğer gerekiyorsa, sulama sistemi kurmak ve bu sulama sistemini yapının diğer sistemlerine entegre etmektir (BCO, 2003).

Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek, tipolojilerine bağlı olarak, elektrik mühendislerine de temel olarak iki ilave sorumluk ortaya çıkarmaktadır. Bu sorumluklardan ilki, söz konusu mekânlar ile ilgili olarak makine mühendisinin kullanacağı cihazların elektrik ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli sistemi kurmak ve bu sistemi yapının elektrik tesisatına dâhil etmektir. Diğer sorumluluk da, yine açık ve yeşil mekânların tipolojisine bağlı olarak, kullanımları sırasında gerekli olacak elektrik ihtiyaçlarını (aydınlatma ve çeşitli elektrik gücü ihtiyaçları) karşılamaktır.

Yapı tasarlama süreci temel olarak, mimarların başlattığı ve ardından da koordine ettiği, ilgili tasarım disiplinlerinin bağımsız ve birlikte çalıştıkları periyotlardan oluşan ardışık bir prosedürde gerçekleşmektedir. İlgili tasarım disiplinlerinin bağımsız süreçlerinde ortaya çıkmış olan ilave sorumluluklar yukarıdaki bölümlerde ifade edilmiştir.

İlgili tasarım disiplinlerinin birlikte çalıştıkları periyotlarda da aşağıdaki ilave koordinasyon konuları ortaya çıkmıştır:

- Mimarın, açık ve yeşil mekânların yapıdaki yeri ile ilgili bilgileri peyzaj mimarına iletmesi.
- Peyzaj mimarının, muhtemelen kullanılacak olan bitkilerin boyut ve kök gelişim talepleri ile ilgili bilgileri mimara iletmesi.
- Mimarın, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların yapıdaki yeri ve yapısal özellikleri hakkındaki bilgileri inşaat mühendisine iletmesi.
- Peyzaj mimarının, kullanılacak substrat içeriğinin ve bitkilerin olası yükleri hakkındaki bilgileri inşaat mühendisine iletmesi.
- Peyzaj mimarının, seçtiği bitkilerin su ve drenaj ihtiyaçlarını makine mühendisine iletmesi.
- Mimarın, açık ve yeşil mekânlardan kaynaklı ilave elektrik güç ihtiyaçlarını elektrik mühendisine iletmesi.

Yapım Sürecindeki Zorluklar

Yukarıda bahsedilmiş olan daha nitelikli tasarlama süreci sonunda üretilmiş olan tasarımları hayata geçirmek için, söz konusu tasarımları anlayabilecek, eksiksiz ve hatasız uygulayabilecek, nitelikli uygulama personeli ve tüm imalatları kontrol edebilecek nitelikli kontrol personeli ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Tablo 3).

Uygulama sürecinde ortaya çıkan zorluklardan bir tanesi de su yalıtımı ile ilgilidir. Teorik olarak yapı ömrüne yakın ömre sahip olması gereken su yalıtımı ile ilgili imalatlar, uygulama sırasında yapılan yanlışlıklar ve kullanılan yalıtım malzemelerinin fabrikasyon hataları sebepleri ile en fazla sorunun ortaya çıktığı imalat gruplarındandır. Bu durum öylesine büyük algı sorunları ortaya çıkarmaktadır ki; kullanıcıların, kamu otoritelerinin ve hatta uzmanların, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar

üretiminin, uzun vadede sorunsuz bir biçimde gerçekleştirilmesinin imkânsız olarak algılamalarına sebep olmaktadır (Tablo 3).

Kullanım Sürecindeki Zorluklar

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların kullanım sürecinde ortaya çıkardıkları olumsuzluklar bakım ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlarda bakım ihtiyacı ortaya çıkaran iki unsur bulunmaktadır.

Tablo 3. Tasarım, yapım ve kullanım süreçlerinde ortaya çıkan zorluklar (Günay Erdem ve Oğuz Yılmaz, 2022: İlgili tablo yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Tasarım Sürecindeki Zorluklar	Mimarlık Alanında	Substrat hacmini yapıya entegre etmek
		Bitkilerin gelişimleri ile ilgili mekânsal boyutları sağlamak
		Bitkilerin ışık ve hava ihtiyaçlarını karşılamak
	Peyzaj Mimarlığı Alanında	Substrat hacmi ile ilgili gerekli detayları geliştirmek
		Substratın içeriği ile ilgili kararların alınması
		Sınırlı substrat hacimlerine uygun bitkisel seçimleri yapmak
		Yapıların farklılaşan bölgelerindeki farklılaşan mikro iklimik koşullara uygun bitki seçimlerinde bulunmak
	İnşaat Mühendisliği Alanında	Çoğalan dış faktörlere uygun tasarım kararları almak
		Açık ve yeşil mekânları strüktürel olarak çözmek
		Yağış ve sulama sularının güvenli deşarjının sağlanması
	Makine Mühendisliği Alanında	Gerektiği durumlarda sulama sisteminin tasarlanması
		Açık ve yeşil mekânların mekanik ihtiyaçlarından kaynaklanan elektrik ihtiyaçlarını temin etmek
	Elektrik Mühendisliği Alanında	Açık ve yeşil mekânların kullanımı sırasında ortaya çıkabilecek elektrik ihtiyaçlarını karşılamak
		Mimarın, peyzaj mimarından kullanılması muhtemel bitkilerin boyut ve kök gelişim taleplerini öğrenmesi
	Koordinasyon Alanında	Mimarın peyzaj mimarına yeşil mekânların yapıdaki yeri ile ilgili bilgi vermesi
İnşaat mühendisine ilave yükleri hesaplayabilmesi için substratın içeriği ve kullanılacak bitkilerin olası yükleri hakkında peyzaj mimarının bilgi vermesi		
Peyzaj mimarının seçtiği bitkilerin su ve drenaj ihtiyaçlarını makine mühendisine iletilmesi		
Yeşil mekânlardan kaynaklı ilave elektrik güç ihtiyaçlarını elektrik mühendisine iletilmesi		
Yapım Sürecindeki Zorluklar	Daha nitelikli uygulama personeli ihtiyacı	
	Daha nitelikli kontrol personeli ihtiyacı	
	Daha nitelikli su yalıtımı malzemesi ihtiyacı	
Kullanım Sürecindeki Zorluklar	Artmış olan bitki miktarının bakımı ihtiyacı	
	Substrat haznelerinin bakım ihtiyacı	

Bunlardan bir tanesini bitkiler, diğeri de substratların bulunduğu yapısal ortamlardır. Yerel flora da bulunan bitkilerin tercih edilmesi ile bitkilerin; sulama, gübreleme, ilaçlama, budama v.b bakım ihtiyaçları en aza indirilebilir. Daha uzun ömürlü malzemeler, daha doğru detay çözümleri ve daha hatasız işçilik ile üretilen substrat haznelerinin de bakım ihtiyaçlarının azaltılabileceği ve ömürlerinin yapılar da kullanılan diğ er malzemelerin ömürlerini geçebilecekleri araştırmalarda ortaya çıkmıştır (Feng ve Hewage, 2018, s. 307-318; Ngan, 2004)(Tablo 3).

Maliyet Artışlarının Ortaya Çıkardığı Zorluklar

Önceki paragraflarda özetlenmiş olan, tasarım süreçlerindeki daha nitelikli bilgi ve daha fazla tasarım emeği gerekliliği; mimarlık, peyzaj mimarlığı ve mühendislik tasarlama süreçlerindeki maliyetleri yükseltmektedir. Tasarlama süreçlerindeki bu maliyet artışı da yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretiminin ortaya çıkardığı zorluklardan ilkin i oluşturmaktadır.

Yapı strüktürüne gelen ilave yükler nedeniyle ortaya çıkan yapım maliyeti artışı da zorluklardan bir diğ erini oluşturmaktadır. Konu ile ilgili yapılmış olan araştırmalarda, yapı yapım teknolojilerindeki gelişmelerin yardımıyla ilave yüklerin yapım maliyetine getirmekte oluştuğu artışların giderek azalmakta olduğu görülmektedir (Ngan, 2004; Sutton, 2018). Bundan dolayı da bu zorluğun zaman içerisinde giderek azalacağı ön görülmektedir.

Bu kapsamdaki bir diğ er zorluk da uygulamada kullanılan malzemelerin toplam maliyetinin geleneksel yapı kabuğu malzemelerine göre günümüz koşullarında yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Uygulamaların ömrü göz önünde bulundurulduğunda, açık ve yeşil mekânlı uygulamaların avantajlı oldukları ortaya çıkmıştır. Bu ilk yatırım maliyet farkı teknolojik gelişmeler ile giderek düşse de, günümüzde halen yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekân üretmenin önünde zorluk olarak durmaktadır (Feng ve Hewage, 2018, s. 307-318; Ngan, 2004).

Daha nitelikli uygulama ve kontrol personeli ihtiyacı da uygulama aşamasındaki bir diğ er maliyet artışını ortaya çıkarmaktadır.

Kullanım sürecindeki bakım ihtiyaçları da maliyet artışına sebep olmaktadır.

Bilgi Eksikliklerinin Ortaya Çıkardığı Zorluklar

Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek günümüzde profesyoneller (tasarımcılar, danışmanlar, kontrolörler, idareler ve yapımçılar) tarafından nispeten az tercih edilen uygulamalardandır. Tercih edilmemelerinin arkasındaki en önemli neden, ilgili profesyonellerin henüz yapı bünye-

lerindeki açık ve yeşil mekânların ve genel anlamda kentsel yeşil alanların, yararları üzerinde yeterli bilgilere sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Buna ilave olarak da, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar tasarlamak ve uygulamak, henüz ilgili profesyoneller arasında yaygın olamayan daha nitelikli teknik bilgiye sahip olmayı, daha karmaşık detayları çözmeyi ve uygulamayı gerektirmesinden kaynaklanmaktadır (Ngan, 2004).

Profesyonellerin yanında, yapıların kullanıcıları ve yatırımcıları da, henüz yaygın bir biçimde uygulama örnekleri görme fırsatına sahip olmadıkları için, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekân tasarımlarının sorunsuz uygulanabileceğine dair endişelere sahip olabilmektedir. Tüm bu zorluklar, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekân üretmenin, yapı yapma kültüründe yaygın bir biçimde yer almasına engel olmaktadır (Ngan, 2004; Sangkakool, Techato, Zaman ve Brudermann, 2018, s. 400-410).

Tablo 4. Maliyet artışları ve bilgi eksikliklerinin ortaya çıkardığı zorluklar (Günay Erdem ve Oğuz Yılmaz, 2022: İlgili tablo yazarlar tarafından üretilmiştir.)

Maliyet Artışlarının Ortaya Çıkardığı Zorluklar	Daha fazla ve daha nitelikli tasarım emeğinin ortaya çıkardığı maliyetler
	Yapı strüktürüne gelen ilave yüklerin ortaya çıkardığı maliyetler
	Kullanılan malzemelerin ilk maliyetlerinin yüksekliği
	Daha fazla ve nitelikli uygulama personelinin ortaya çıkardığı maliyetler
	Daha fazla ve nitelikli kontrol personelinin ortaya çıkardığı maliyetler
Bilgi Eksikliklerinin Ortaya Çıkardığı Zorluklar	Kullanım sürecinde ortaya çıkan bakım ihtiyaçlarının maliyetleri
	Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların ve genel anlamda kentsel yeşil alanların yararları ile ilgili bilgilerin yaygınlaşmamış olması
	Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların üretimi için gerekli olan bilgilerin yaygınlaşmaması
	Kullanıcıların ve yatırımcıların örnek uygulama görememeleri

Bulgular

Yukarıda özetlenmiş olan araştırmalarda, kentsel yeşil alanların, kentlilerin hayatında son derece olumlu etkiler oluşturdukları ortaya çıkmıştır. Kentlilerin yeşil alanlar ile çeşitli biçimlerde temasının önemi ortada iken; zaman içerisinde gerçekleşmiş olan ekonomik baskılar, günümüzdeki pek çok büyük kentteki parselasyon düzeninde, kentsel yeşil alanlara oldukça düşük oranda yer verilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Buna ilave olarak, zamanla mevcut

parsellere verilmiş olan ilave yapılaşma izinleri sonucunda, sınırlı miktardaki kentsel yeşil alanları giderek daha fazla sayıda kentli kullanmak zorunda kalmıştır. Kişi başına düşen yeşil alan miktarının düşmesinden dolayı da mevcut kentsel yeşil alanların yetersiz kalması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Mevcut kentsel dokularda, geleneksel yöntemler ile zemin kotlarında kentsel yeşil alanlar üretebilmek için kamulaştırma tek seçenek haline gelmiştir. Kamulaştırma maliyetlerinin yüksekliği de, bu seçeneğin uygulanmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Tüm bu koşullarda, büyük kentlerdeki yeşil alan yetersizliği sorununun çözümü için, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek, uygulanabilir bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Hartig ve Kahn, 2016, s. 938-940).

Sanayileşme sonrası ortaya çıkmış olan yoğun yapılaşmış kentlerde, bitkilere ayrılmış alanlar kademeli olarak azaltılırken, kentlilerin birbirleri ile etkileşime geçebilecekleri açık kamusal mekânlar da giderek azaltılmıştır. Hâlbuki insanlar içsel yapıları gereği sosyal canlılardır ve binlerce yıldır doğa ile iç içe açık mekânlarda sosyal ilişkiler kurmuşlardır. Bu veriyi destekler bir biçimde, insanların olabildiğince farklı kademelerde sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamanın, yaşam kalitelerini yükselttiği de araştırmalar ile ortaya çıkmıştır (Arnberger, 2012, s. 41-49; Bennet, Yiannakoulis, Williams ve Kitchen, 2012, s. 199-213; Jorgensen, 2004, s. 416-458; Seeland, Dübendorfer ve Hansmann, 2009, s. 10-17). Özellikle büyük kentlerde, önceki paragrafta açıklanan sebeplerden dolayı, sosyalleşme ihtiyaçlarının karşılanabileceği açık kamusal mekânları geleneksel yöntemler ile üretmek giderek zorlaşmıştır (Burrage, 2011, s. 167-174). Tüm bu koşullarda, kentlerdeki sosyalleşme mekânları eksikliğini gidermek için yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek uygulanabilir bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır.

Yapılmış olan araştırmalarda, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların, aşağıdaki alanlarda olumlu etkiler ortaya çıkardıkları görülmüştür:

- Kentsel alanlardaki doğanın restorasyonu alanında,
- Kentlilerin sağlıkları alanında,
- Yapı zarflarının performansı alanında,

Yukarıda ifade edilmiş olan tüm bu olumlu etkilerin yanında, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmenin önünde bir takım zorlukların ortaya çıktığı da önceki paragraflarda ayrıntılı bir biçimde aktarılmıştır. Bahsi geçen zorlukların önemli bir bölümünün bilgi eksikliklerinden kaynaklandığı ve dolayısıyla da bu bilgi eksikliklerinin her alanda giderilmesi ile söz konusu zorluğun aşılacağı da görülmüştür. Zorlukların geriye kalan bölümünün de

temelde emek ve malzeme ilk yatırım maliyetlerindeki artışlardan kaynaklanmakta olduğu da görülmüştür.

Söz konusu maliyet artışlarının da uzun vadede, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların kentlilerin sağlıklarında oluşturacakları iyileştirmelerin ortaya çıkaracağı genel sağlık giderlerindeki tasarruftan ve kentlilerin sağlıklarındaki iyileşmenin kentliler üzerinde ortaya çıkaracağı verimlilik artışları sonucunda elde edilecek vergi gelirlerindeki artışlarından karşılanabileceği de ön görülebilmektedir. Tüm bu değerlendirmelerin sonucunda, izlenecek doğru bir yol ile yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekân üretmenin önündeki engellerin aşılacağı görülmüştür.

Sonuç olarak, yukarıda ifade edilen katkılardan dolayı da günümüz koşullarında, genel olarak yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmek yalnızca estetik kapsamında ele alınacak, tercihe bağlı bir konu olmaktan çıkmış ve zorunluluk haline dönüşmüştür. Buna ilave olarak da, özellikle yüksek yoğunluklu kentsel bölgelerdeki tüm yapıların bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretiminin temin edilmesi ve bu üretim sırasında ortaya çıkacak zorlukların gidermesi de gereklilik haline gelmiştir.

Sonuçlar

Kentlerde yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretilmesini sağlamak için de, öncelikle akademik, ardından mevzuat ve son olarak da politika alanlarında aşağıdaki çalışmaların yapılması gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Öncelikle bu makale çalışması kapsamında ulaşılmış olan araştırmaların tasarım alanları ile ilgili eğitimlerde yaygın olarak kullanımının sağlanması gerekmektedir. Uygulama alanında imalatların kusursuzlaşması için detay ve malzeme geliştirme ile ilgili akademik çalışmalar yapılmalıdır. Ardından yine akademik ortamda, yapı bünyelerinde üretilen açık ve yeşil mekânların yapıların hangi mekânlarında ve hangi miktarlarda yer almaları gerektiği ile ilgili sistemsel öneriler üretilmelidir. Söz konusu sistem önerilerinin pratikte tasarımcılar tarafından hayata geçirmelerinin sağlanması için de yapı tasarım yöntemlerinde yapılması gereken değişiklikler ile ilgili çalışmalar yapılmalıdır. Devamında, tasarım yöntemindeki değişikliklerin hayata geçebilmesi için de mevzuatta yapılması gereken değişiklikler ile ilgili öneriler üretilmelidir.

Akademik çalışmaların oluşturduğu teorik zemine uygun olarak aşağıdaki konularda mevzuat düzenlemeleri yapılmalıdır. Bunlardan bir tanesi yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlarda kullanılacak olan malzemelerin kalitesinin yükseltilmesi ve yeni malzemelerin üretilmesinin

sağlanması ile ilgili mevzuat çalışmaları yapılmalıdır. Mevzuat alanında yapılması gereken bir diğer çalışma da yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânlar ile ilgili tanım eksikliklerinin giderilmesidir. Son olarak da, yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların üretilmesi ile ilgili asgari standartlar belirlenmeli ve fazlasının uygulanmasına imkân tanıyacak mevzuat düzenlemeleri yapılmalıdır.

Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların halk sağlığı üzerindeki somut yararları sebebiyle politika alanında da aşağıdaki kapsamda çalışmalar yapılmalıdır. Yapı bünyelerindeki açık ve yeşil mekânların daha sorunsuz uygulanmasına katkı sağlayacak malzemelerin üretilmesinde rol alan aktörlerin desteklenmesi ile ilgili politikalar geliştirilmelidir. Yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretmenin önündeki engellerden bir tanesi olan maliyet artışlarının ortaya çıkardığı zorlukların giderilmesi ile ilgili destekleyici politikalar geliştirilmelidir. Bu kapsamda, yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânlar üretilmesi prosedüründeki, tasarım, uygulama ve kullanım süreçlerinde rol alan aktörlerin yararlanabilecekleri kredi, hibe ve muafiyet imkânları oluşturulmalıdır. Son olarak da yapı bünyelerinde açık ve yeşil mekânların insanların sağlığı üzerindeki olumlu katkılarının halkın geneline anlatımı ve tanıtım ile ilgili çalışmaları yapılmalıdır. Aktarılan bilgilerin halkın genelinde uzun süreli ve yaygın olarak yer edinmesi ve toplum katılımının sağlanabilmesi için de konu ile ilgili sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını teşvik edecek politikalar geliştirilmelidir.

Extended Abstract

Evaluation of the Necessity of Producing Open and Green Spaces in Buildings in the Cities

*

Güney Erdem

ORCID: 0000-0003-0914-4740

Oğuz Yılmaz

ORCID: 0000-0003-2004-4548

In this article, in the light of the information we have in today's conditions, a situation evaluation has been made about the necessity of constructing open and green spaces that can be produced in building structures.

The evaluation has been made on the effects of urban green spaces and open and green spaces in buildings on nature and urbanities.

Studies have shown that urban green spaces do not have any negative effects on the urbanities, but they create significant positive effects in the areas stated in Table 1.

According to the results of the research, it has been revealed that the open and green spaces in the buildings create positive effects on nature and the urbanites, directly and indirectly, as expressed in Table 2.

According to the results of the research, it has been revealed that the open and green spaces in the buildings do not have any negative effects on nature, but the production procedure of them generates difficulties on the urbanites in the specialized areas expressed in Table 3 and Table 4.

It has been seen that a significant part of the difficulties expressed in Table 3 and Table 4 are caused by lack of knowledge, and therefore, these difficulties will be overcome by eliminating these deficiencies in all areas. It has also been seen that the remaining part of the difficulties is mainly due to the increase in the initial investment costs of labor and materials.

Table 1. Positive impact areas of urban green spaces on urban residents (Günay Erdem and Oğuz Yılmaz, 2022: The relevant table was produced by the authors.)

Effects on Children	Increasing focus skills
	Decreased obesity
	Increased emotional and mental development
	Decreased behavioral disorders
	Stress reduction
	Increasing self-confidence
	Increasing social assistance
	Increased cognitive development
	Increasing success in school
	Decreased asthma rates
Effects on Adults	Increase in feeling well
	Restorative effects
	Decreased risk of depression
	Increasing mental health
	Stress reduction
	Decreased crime rates
	Decreasing cancer occurrences
	Accelerating the recovery process after surgery
	Prolongation of life
	Increasing physical activity
Decreased obesity	
Increased heart health	

Table 2. Positive impact areas of open and green spaces within the structures on the citizens and nature (Günay Erdem and Oğuz Yılmaz, 2022: The relevant table was produced by the authors.)

Nature	Reducing the urban heat island effect
	Reducing disturbances in precipitation regimes
	Increasing the control possibilities of storm water
	Increasing usage possibilities of precipitation waters
	Reduction of pollution of precipitation waters in infrastructures
	Contributing to the cleaning of rain water polluted in the atmosphere
	Contributing to the cleaning of polluted air
	Decreased sound level in urban environment
	Increasing habitat opportunities for regional creatures and plants
	Increasing urban green spaces in terms of quantity, accessibility and diversity
Urbanities	The emergence of possibilities to produce new urban green space typologies
	The emergence of opportunities to increase agricultural production
Building Envelope	Improved acoustic performance of the building envelope
	Increasing the thermal performance of the building envelope
	Extending the life of the building envelope

Table 3. Difficulties arising in the design, construction and use processes (Günay Erdem and Oğuz Yılmaz, 2022: The relevant table was produced by the authors.)

Challenges in the Design Process	In the Field of Architecture	Integrating the substrate volume into the structure	
		To provide spatial dimensions related to the development of plants	
		To meet the light and air needs of plants	
	In the Field of Landscape Architecture	Developing necessary details about substrate volume	
		Making decisions about the content of the substrate	
		Making herbal selections suitable for limited substrate volumes	
		Making plant selections suitable for the varying micro-climatic conditions in the differentiating parts of the buildings	
	In the Coordination Area	Making design decisions in accordance with increasing external factors	
		In the Field of Civil Engineering	To solve open and green spaces structurally
		In the Field of Mechanical Engineering	Ensuring safe discharge of precipitation and irrigation waters
		In the Field of Electrical Engineering	Designing the irrigation system when necessary
			To provide electrical needs arising from the mechanical needs of open and green spaces
		To meet the electricity needs that may arise during the use of open and green spaces	
		The architect learns from the landscape architect the size and root development demands of the plants that are likely to be used.	
The architect gives information to the landscape architect about the place of green spaces in the building.			
The landscape architect should inform the civil engineer about the content of the substrate and the possible loads of the plants to be used so that he can calculate the additional loads			
Conveying the water and drainage needs of the plants chosen by the landscape architect to the mechanical engineer			
Transmitting additional electrical power needs originating from green spaces to the electrical engineer			
Challenges in the Construction Process	Need for more qualified implementation staff		
	Need for more qualified supervision personnel		
	Need for more qualified waterproofing material		
Difficulties in the Usage Process	The need for maintenance of increased plant quantity		
	Maintenance needs of substrate chambers		

Table 4. Difficulties caused by cost increases and lack of information (Günay Erdem and Oğuz Yılmaz, 2022: The relevant table was produced by the authors.)

The Challenges of Cost Increases	Costs of more and more qualified design labor
	Costs caused by additional loads on the building structure
	The high initial cost of the materials used
	Costs of more and qualified implementation personnel
	Costs incurred by more and qualified supervision personnel
Challenges Caused by Knowledge Gaps	Costs of maintenance needs arising during use
	Information on the benefits of open and green spaces in buildings and urban green spaces in general is not widespread
	The lack of dissemination of the information necessary for the production of open and green spaces within the structures
	Failure of users and investors to see sample applications

It can also be foreseen that these cost increases can be met in the long run from the savings in general health expenses that will emerge from the improvements in the health of the urbanites caused by the open and green spaces within the buildings, and from the increase in the tax revenues that will be obtained as a result of the productivity increases that the improvement in the health of the urbanites will bring out on them. As a result of all these evaluations, it has been seen that the obstacles in front of producing open and green spaces in building structures can be overcome with the right path to be followed.

As a result, due to the contributions expressed in Table 1 and Table 2, in today's conditions, producing open and green spaces in buildings in general has ceased to be a matter of choice, which will only be considered within the scope of aesthetics, and has become a necessity. In addition, it has become a necessity to provide the production of open and green spaces within the structures of all buildings, especially in high-density urban areas, and to eliminate the difficulties that may arise during this production.

Kaynakça/References

- Adevi, A. A. ve Mårtensson, F. (2013). Stress rehabilitation through garden therapy: The garden as a place in the recovery from stress. *Urban Forestry and Urban Greening*, 12(2), 230-237.
- Alcock, I., White, M. P., Wheeler, B. W., Fleming, L. E. ve Depledge, M. H. (2014). Longitudinal effects on mental health of moving to greener and less green urban areas. *Environmental Science & Technology*, 48(2), 1247-1255. doi:10.1021/es403688w
- Amoly, E., Dadvand, P., Forns, J., López-Vicente, M., Basagaña, X., Alvarez-Pedrerol, M., . . . Sunyer, J. (2014). Green and blue spaces and behavioural development in

- Barcelona schoolchildren: The BREATHE project. *Environmental Health Perspective*, 122(12), 1351-1358. doi:10.1289/ehp.1408215
- Annerstedt, M., Östergren, P. O., Björk, J., Grahn, P., Skärback, E. ve Währborg, P. (2012). Green qualities in the neighbourhood and mental health – results from a longitudinal cohort study in Southern Sweden. *The European Journal of Public Health*, 22(2), 275-276.
- Amberger, A. (2012). The influence of green space on community attachment of urban and suburban residents. *Urban Forestry & Urban Greening*, 11(1), 41–49.
- Azkorra, Z., Pérez, G., Coma, J., Cabeza, L. F., Bures, S., Álvaro, J. E., . . . Urrestarazu, M. (2014). Evaluation of green walls as a passive acoustic insulation system. *Applied Acoustics*, 89(3), 46-56.
- Baik, J. J., Kwak, K. H., Park, S. B. ve Ryu, Y. H. (2012). Effects of building roof greening on air quality in street canyons. *Atmospheric Environment*, 61(12), 48-55.
- Balseviciene, B., Sinkariova, L., Grazuleviciene, R., Andrusaityte, S., Uzdanaviciute, I., Dedele, A. ve Nieuwenhuijsen, M. J. (2014). Impact of residential greenness on preschool children's emotional and behavioral problems. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 11(7), 6757-6770. doi:10.3390/ijerph110706757
- Barton, J. ve Pretty, J. N. (2010). What is the best dose of nature and green exercise for improving mental health? A multi-study analysis. *Environmental Science and Technology*, 44(10), 3947-3955. doi:10.1021/es903183r
- Baumann, N. (2010). Urban habitats for ground-nesting birds, insects and plants: Green roofs in Switzerland. *Ecology & Urban*, 80-83.
- Bendtsen, H. (2010). *Noise barrier design: Danish and some European examples*. California: The Danish Road Institute - Road Directorate and University of California Pavement Research Center.
- Bennet, S. A., Yiannakoulis, N., Williams, A. M. ve Kitchen, P. (2012). Playground accessibility and neighbourhood social interaction among parents. *Social Indicators Research*, 108(2), 199-213.
- Berman, M. G., Jonides, J. ve Kaplan, S. (2008). The cognitive benefits of interacting with nature. *Psychological Science*, 19, 1207-1212.
- Berndtsson, J. C., Bengtsson, L. ve Jinno, K. (2009). Runoff water quality from intensive and extensive vegetated roofs. *Ecological Engineering*, 35, 369–380.
- Bird, W. (2004). *Can green space and biodiversity increase levels of physical activity?* London: Faculty of Public Health of the Royal Colleges of Physicians of the United Kingdom.
- Botkin, D. B. ve Beveridge, C. E. (1997). Cities as environments. *Urban Ecosystems*, 1, 3–19.
- British Council for Offices. (2003). *Green roofs: Research advice note*. London: British Council for Offices.

- Broekhuizen, K., de Vries, S. I. ve Pierik, F. H. (2013). *Healthy aging in a green living environment: A systematic review of the literature*. Leiden: TNO report (TNO 2013 R10154).
- Brown, M. (1983). Design of planting and paved areas and their role in the city. A. B. Grove & R. W. Cresswell (Der.), *In city landscape* içinde (ss. 87-124). Cambridge: The University press.
- Burlin, M., Chomowicz, A., Cunningham, C., Elkin, D., Liptan, T., Mann, L., . . . Marriott, D. (2010). *Portland ecoroof guide*. Portland: Environmental Services City of Portland.
- Burrage, H. (2011). Green hubs, social inclusion and community engagement. *Proceedings of the Institution of Civil Engineers - Municipal Engineer*, 164(3), 167-174.
- Cascone, S., Catania, F., Gagliano, A. ve Sciuto, G. (2018). A comprehensive study on green roof performance for retrofitting existing buildings. *Building and Environment*, 136(5), 227-239.
- Chang, C. Y. ve Uan, L. L. (1999). Influences of landscape types on recovery of concentration and EMG. *J. Landscape*, 7, 1-22.
- Chawla, L., Keena, K., Pevac, I. ve Stanely, E. (2014). Green schoolyards as havens from stress and resources for resilience in childhood and adolescence. *Health and Place*, 28(7), 1-13.
- Chiang, Y. C., Li, D. ve Jane, H. A. (2017). Wild or tended nature? The effects of landscape location and vegetation density on physiological and psychological responses. *Landscape and Urban Planning*, 167(11), 72-83.
- Clark, C., Adriaens, P. ve Talbot, F. B. (2008). Green roof valuation: A probabilistic economic analysis of environmental benefits. *Environmental Science & Technology*, 42(6), 2155-2161.
- Cohen-Cline, H., Turkheimer, E. ve Duncan, G. E. (2015). Access to green space, physical activity and mental health: A twin study. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69(6), 523-529.
- Coon, J. T., Boddy, K., Stein, K., Whear, R., Barton, J. ve Depledge, M. H. (2010). Does participating in physical activity in outdoor natural environments have a greater effect on physical and mental wellbeing than physical activity indoors? A systematic review. *Environmental Science & Technology*, 45(5), 1761-1772.
- Currie, B. A. ve Bass, B. (2008). Estimates of air pollution mitigation with green plants and green roofs using the UFORE model. *Urban Ecosystems*, 11, 409-422.
- Dadvand, P., Nieuwenhuijsen, M. J., Esnaola, M., Forns, J., Basagaña, X., Alvarez-Pedrerol, M., . . . Sunyer, J. (2015). Green spaces and cognitive development in primary schoolchildren. *Proceedings of the National Academy of Science*, 112(26), 7937-7942. doi:10.1073/pnas.1503402112
- Dadvand, P., Sunyer, J., Basagaña, X., Ballester, F., Lertxundi, A., Fernández-Somoano, A., . . . Nieuwenhuijsen, M. J. (2012). Surrounding greenness and pregnancy outcomes in four Spanish birth cohorts. *Environmental Health Perspectives*, 120(10), 1481-1487. doi:10.1289/ehp.1205244

- Dadvand, P., Villanueva, C. M., Font-Ribera, L., Martinez, D., Basagaña, X., Belmonte, J., . . . Nieuwenhuijsen, M. J. (2014). Risks and benefits of green spaces for children: A cross-sectional study of associations with sedentary behavior, obesity, asthma, and allergy. *Environmental Health Perspective*, 122(12), 1329-1335. doi:10.1289/ehp.1308038
- Dongying, L. ve Sullivan, W. C. (2016). Impact of views to school landscapes on recovery from stress and mental fatigue. *Landscape and Urban Planning*, 148(4), 149-158.
- Dunnett, N. (2006, Mays 11-12). *Green roofs for biodiversity: Reconciling aesthetics with ecology* [conference presentation abstract]. Fourth Annual Greening Rooftops for Sustainable Communities Conference, Awards and Trade Show, Greening Rooftops for Sustainable Communities, Boston.
- European Commission DG ENV. (2008). *Science for environment policy / DG environment news alert service / Gardens in the sky: Growing green roofs for healthier city air* (News Alert Issue 113), European Union: European Commission DG ENV.
- Feng, H. ve Hewage, K. N. (2018). Economic benefits and costs of green roofs. G. Perez & K. Perini (Der.), *Nature based strategies for urban and building sustainability* içinde (ss. 307-318). Butterworth-Heinemann.
- Gascon, M., Triguero-Mas, M., Martínez, D., Dadvand, P., Rojas-Rueda, D., Plasència, A. ve Nieuwenhuijsen, M. J. (2016). Residential green spaces and mortality: A systematic review. *Environment International*, 86(1), 60-67.
- Grant, G. (2006). Extensive green roofs in London. *Urban Habitats*, 4(1), 51-65.
- Grazuleviciene, R., Dedele, A., Danileviciute, A., Vencloviene, J., Grazulevicius, T., Andrusaityte, S., . . . Nieuwenhuijsen, M. J. (2014). The influence of proximity to city parks on blood pressure in early pregnancy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 11(3), 2958-2972.
- Grazuleviciene, R., Vencloviene, J., Kubilius, R., Grizas, V., Dedele, A., Grazulevicius, T., . . . Gidlow, C. (2015). The effect of park and urban environments on coronary artery disease patients: A randomized trial. *BioMed Research International*, 2015(2), 1-9.
- Gregoire, B. ve Clausen, J. (2011). Effect of a modular extensive green roof on stormwater runoff and water quality. *Ecol Eng*, 37(6), 963-969.
- Hartig, T. ve Kahn, P. H. (2016). Living in cities, naturally. *Science*, 352(6288), 938-940.
- Hartig, T., Mang, M. ve Evans, G. W. (1991). Restorative effects of natural environment experiences. *Environment and Behaviour*, 23(1), 3-26.
- Health Council of The Netherlands. (2004). *Nature and health. The influence of nature on social, psychological and physical wellbeing*. The Hague: Dutch Advisory Council for research on Spatial Planning Nature and the Environment.
- Hui, S. C. (2011, Mart 18-21). *Green roof urban farming for buildings in high-density urban cities* [invited paper abstract]. Hainan China World Green Roof Conference 2011, Hainan, China.

- Johnston, J. ve Newton, J. (2004). *Building green: A guide to using plants on roofs, walls and pavements*. London: Greater London Authority.
- Jorgensen, A. (2004). The social and cultural context of ecological plantings. N. Dunnett, & J. Hitchmough (Der.), *Design, ecology and management of naturalistic urban planting* içinde (s. 416). London: Spon Press.
- Kadas, G. (2006). Rare invertebrates colonizing green roofs in London. *Urban Habitats*, 4(1), 66-86.
- Kaplan, R. (1973). Some psychological benefits of gardening. *Environment and Behavior*, 5(2), 145-162.
- Kaplan, S. (1995). The restorative benefits of nature: Toward an integrative framework. *Journal of Environmental Psychology*, 15, 169-182.
- Kuo, F. E. ve Sullivan, W. C. (2001). Environment and crime in the inner city. Does vegetation reduce crime? *Environment and Behavior*, 3 (33), 343-367.
- Lachowych, K. ve Jones, A. P. (2011). Greenspace and obesity: A systematic review of the evidence. *Obesity Reviews*, 12, 183-189.
- Li, Q., Morimoto, K., Nakadai, A., Inagaki, H., Katsumata, M., Shimizu, T., . . . Kawada, T. (2007). Forest bathing enhances human natural killer activity and expression of anti-cancer proteins. *International Journal of Immunopathology and Pharmacology*, 20 (2 Suppl 2), 3-8.
- Liu, K. ve Baskaran, B. (2005, Eylül 27-29). *Thermal performance of extensive green roofs in cold climates* [conference presentation]. 2005 World Sustainable Building Conference, Tokyo, Japan.
- Lohmann, G. (1990). The effect of trees on air pollution. *Urban Forests*, 33, 11.
- Lovasi, G. S., Quinn, J. W., Neckerman, K. M., Perzanowski, M. S. ve Rundle, A. (2008). Children living in areas with more street trees have lower prevalence of asthma. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 62 (7), 647-649.
- Luttik, J. (2000). The value of trees, water and open space as reflected by house prices in the Netherlands. *Landscape and Urban Planning*, 48, 161-167.
- Mceachan, R. R., Prady, S., Smith, G. ve Fairley, L. (2015). The association between green space and depressive symptoms in pregnant women: Moderating roles of socioeconomic status and physical activity. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 70(3), 1-7.
- McMorris, O., Villeneuve, P. J., Su, J. ve Jerrett, M. (2015). Urban greenness and physical activity in a national survey of Canadians. *Environmental Research*, 137, 94-100.
- Mentens, J., Raes, D. ve Hermy, M. (2005). Green roofs as a tool for solving the rainwater runoff problem in the urbanized 21st century? *Landscape and Urban Planning*, 77(3), 217-226.
- Monsma, J. L. (2011). *A comparison of insect and spider species presence and composition across multiple vegetated roof systems*. Michigan: Michigan State University.
- Moran, A., Hunt, B. ve Smith, J. (2005, Mayıs 4-6). *Hydrologic and water quality performance from green roofs in Goldsboro and Raleigh, North Carolina* [conference

- presentation abstract]. Third Annual Greening Rooftops for Sustainable Communities Conference, Washington DC.
- Mytton, O. T., Townsend, N., Rutter, H. ve Foster, C. (2012). Green space and physical activity: An observational study using health survey for England data. *Health & Place*, 18(5), 1034-1041.
- Ngan, G. (2004). *Green roof policies: Tools for encouraging sustainable design*. Vancouver: Landscape Architecture Canada Foundation.
- Nowak, D. J. (2002). *The effects of urban trees on air quality*. Syracuse, NY: USDA Forest Services.
- Osmundson, T. H. (1999). *Roof gardens: History, design, and construction*. New York & London: W. W. Norton & Company.
- Porsche, U. ve Köhler, M. (2003, Aralık 1-5). *Life cycle costs of green roofs: A comparison of Germany, USA, and Brazil* [conference presentation abstract]. RIO 3 - World Climate & Energy Event, Rio de Janeiro, Brazil.
- Rees, W. E. (1997). Urban ecosystems: The human dimension. *Urban ecosystems*, 1(1), 63-75.
- Renterghem, T. V. (2017, Ağustos 27-30). *Green roofs for noise reduction: Literature review and new approaches* [conference presentation abstract]. Inter Noise, Hong Kong.
- Renterghem, T. V., Botteldooren, D. ve Verheyen, K. (2012). Road traffic noise shielding by vegetation belts of limited depth. *Journal of Sound and Vibration*, 331(10), 2404-2425.
- Sailor, D. J. (2007). A green roof model for building energy simulation programs. *Energy and Buildings*, 40(8), 1466-1478.
- Sangkakool, T., Techato, K., Zaman, R. ve Brudermann, T. (2018). Prospects of green roofs in urban Thailand – A multi-criteria decision analysis. *Journal of Cleaner Production*, 40(8), 400-410.
- Seeland, K., Dübendorfer, S. ve Hansmann, R. (2009). Making friends in Zurich's urban forests and parks: The role of public green space for social inclusion of youths from different cultures. *Forest Policy and Economics (FPE)*, 11(1), 10 – 17.
- Sutton, R. K. (2018). *Green roofs increase structural loading costs* [PDF Article in DigitalCommons@University of Nebraska - Lincoln]. 20 Ocak 2022 tarihinde https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=arch_la_nd_facultyschol#:~:text=Adding%20a%204%2Dinch%20green,add%20%2472%20per%20square%20foot. adresinden erişildi.
- Taylor, A. F. ve Kuo, F. E. (2009). Children with attention deficits concentrate better after walk in the park. *Journal of Attention Disorders*, 12(5), 402-409.
- Torrance, S., Brad, B., Scott, M., Terry, M. ve Division, T. C. (2013). *City of Toronto guidelines for biodiverse green roofs*. Toronto: Toronto City Planning / Zoning Bylaw and Environmental Planning.
- Ulrich, R. S. (1979). Visual landscapes and psychological well-being. *Landscape Research*, 4(1), 17-23.

- Ulrich, R. S. (1981). Natural versus urban scenes: Some psychophysiological effects. *Environment and Behavior*, 13(5), 523-556.
- Ulrich, R. S. (1983). Aesthetic and affective response to natural environment. I. Altman, & J. F. Wohlwill (Der.), *Behavior and the natural environment* içinde (ss. 85-125). Boston: Springer.
- Ulrich, R. S. (1984, Nisan 27). View through a window may influence recovery from surgery. *Science*, 4647, 420-421.
- United Nations. (tarih yok). *Global issues overview*. 30 Ocak 2020 tarihinde <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/global-issues-overview/index.html> adresinden erişildi.
- United States Environmental Protection Agency. (2000). *Vegetated roof cover: Philadelphia, Pennsylvania*. Washington, DC: United States Environmental Protection Agency.
- Wu, J., Wang, M., Li, W., Peng, J. ve Huang, L. (2014). Impact of urban green space on residential housing prices: Case study in Shenzhen. *Journal of Urban Planning and Development*, 141(4), 0501-4023.
- Yüksel, Ü. D. (2005). *Ankara kentinde kentsel ısı adası etkisinin yaz aylarında uzaktan algılama ve meteorolojik gözlemlere dayalı olarak saptanması ve değerlendirilmesi üzerinde bir araştırma*. (Doktora tezi). Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yenilenebilir Enerji Kullanımı ve Artırılmasına İlişkin Politika Önerileri: İstanbul Örneği

*

Gökçe Şenoğlu¹Yelda Erden Topal²Betül Hande Gürsoy
Haksevenler³

ORCID: 0000-0001-5970-3163

ORCID: 0000-0003-2093-6685

ORCID: 0000-0003-3711-5058

Öz

Nüfusun hızlı artışı ve sanayileşmenin sürekli gelişmesi, enerjiye olan talebi her geçen gün artırmaktadır. Geleneksel enerji tedarik yöntemleri ise, dünyadaki ekolojik krizin başlıca sebepleri arasındadır. Bu nedenle yenilenebilir kaynaklara yönelik giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Mevcut enerji talebini çoğunlukla fosil yakıtlardan karşılayan Türkiye, enerjide dışa bağımlılık görünümünü arz etmektedir. Bu durum ülkemizde yenilenebilir enerji (YE) potansiyellerinin kullanıma kazandırılmasının oldukça önemli olduğunu göstermektedir. Türkiye nüfusunun ve ekonomik faaliyetlerinin önemli bir kısmına sahip olan İstanbul da, enerji ithal eden bir kenttir ve yenilenebilir kaynaklardan yeterli oranda faydalanamamaktadır. Mevcut çalışmada İstanbul'da YE kullanımının artırılması için politika önerileri geliştirmek hedeflenmiştir. Bu amaçla, sektördeki mevcut düzenlemeler değerlendirilmiş, birincil kaynaklardan yararlanılmış, iyi şehir/ülke uygulamaları incelenmiş ve belediye ve özel sektör temsilcileri ile açık uçlu yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında i) İstanbul'da YE kaynaklarının enerji tedarikindeki payının artırılması için şehrin ihtiyaçlarını önceleyen düzenlemeler ve planların hayata geçirilmesinin, ii) ulusal enerji politikalarıyla uyumlu eylem planlarının yapılmasının, iii) merkezi yönetimle yerel yönetimlerin koordinasyon içerisinde çalışmasına yönelik yasal düzenlemelerin yapılmasının, iv) şehirdeki altyapı ve elektrik şebeke sisteminin de yeni teknolojileri ve kaynakları destekleyecek şekilde geliştirilmesinin ve v) İstanbul'un YE potansiyelinin güncel olarak ölçülüp, kamuoyuyla paylaşılmasının Türkiye'de YE sektörünün gelişmesine katkı sunacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji tedariki, İstanbul, politika önerisi, yenilenebilir enerji.

¹ Bilim Uzmanı, Marmara Üniversitesi, E-mail: gokce.senoglu@gmail.com

² Dr. Ar. Gör., Ortadoğu Teknik Üniversitesi, E-mail: yeldae@metu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi Marmara Üniversitesi, E-mail: hande.gursoy@marmara.edu.tr

The Policy Implications for the Deployment of Renewable Energy: The Case of Istanbul

*

Gökçe Şenoğlu⁴Yelda Erden Topal⁵Betül Hande Gürsoy
Haksevenler⁶

ORCID: 0000-0001-5970-3163

ORCID: 0000-0003-2093-6685

ORCID: 0000-0003-3711-5058

Abstract

The demand for energy increases day by day. Traditional energy supply methods contribute to the worldwide ecological crisis mostly. Therefore, the tendency towards using renewable energy (RE) is increasing tremendously. Turkey meets most of its energy demand from fossil fuels and is highly dependent on imported sources. This scheme shows that RE potentials prove very important. Istanbul, the home city for a significant part of Turkey's population and economic activities, also imports most of its energy sources and cannot benefit from RE sufficiently. Therefore, this study aims to develop policy recommendations to increase RE use in Istanbul. For this purpose, current regulations and actors in the sector, primary sources, and the best practices were examined, and open-ended semi-structured interviews were conducted with the municipal and private sector representatives. The results show that to increase RE use in Istanbul; it is recommended to (i) implement regulations and plans that highlight the city's needs, (ii) make action plans compatible with national energy policies, (iii) make legal arrangements to promote coordination between the central and local governments, (iv) enhance the infrastructure and electricity grid system to adapt the new technologies and resources, (v) measure the RE potential and sharing it with the public.

Keywords: *Energy supply, Istanbul, policy implication, renewable energy.*

⁴ Master of Science, Marmara University, E-mail: gokce.senoglu@gmail.com

⁵ Dr. Res. Assistant, Middle East Technical University, E-mail: yeldae@metu.edu.tr

⁶ Asst. Prof. Dr., Marmara University, E-mail: hande.gursoy@marmara.edu.tr

Giriş⁷

Artan nüfus ve gelişen sanayi ile enerjiye olan ihtiyaç gün geçtikçe artmaktadır. Teknolojik ilerlemeye bağlı olarak enerji üretme yöntemleri ile tüketme oran ve alışkanlıkları da büyük değişiklikler göstermektedir. Mevcut durumda ekonomik faaliyetin sürdürülemez olduğu alanlardan birinin de enerji olduğu tespit edilmektedir. Konvansiyonel ya da geleneksel enerji kaynakları olarak adlandırılan fosil kaynaklı yakıtlara bağımlılık, enerji alanında sürdürülebilirliğin önündeki en büyük engeldir. Bu yenilenebilir olmayan enerji kaynakları sera gazı salımına sebep olmaktadır. Uncu (2019)'ya göre geleneksel enerji tedarik yöntemlerinin dünya çapında ekolojik bir yıkıma sebep olduğu genel olarak kabul gören bir gerçektir. Bu durum alternatif enerji tedarik yöntemleri arayışını tetiklemekte, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan ilgi ise her geçen gün artmaktadır (Uncu, 2019 s. 3).

Uluslararası Enerji Ajansı verilerine göre yenilenebilir enerjinin küresel elektrik üretimindeki payı, 2019'da %27, iken 2020 yılında %29'a çıkmıştır (Uluslararası Enerji Ajansı [UEA], 2021 s. 22). Fosil kaynaklardan yoksun olup, enerji ihtiyacını ithalat yoluyla karşılayan ülkeler, yenilenebilir enerjiye önemli yatırımlar yapmaktadır. Karagöl ve Kavaz (2017)'a göre dünya konjonktüründe büyük öneme sahip enerji arz güvenliği de yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların artmasında önemli bir etkidir. Teknolojik ilerleme ve devletler tarafından geliştirilen destek mekanizmaları da yenilenebilir enerji projeleri için maliyetlerin düşmesine ve kullanımın yaygınlaşmasına yol açmaktadır (Karagöl ve Kavaz, 2017, s. 10). Renewable Energy Policy Network (REN21) tarafından hazırlanan Renewables 2019 Global Status Report'ta tüm ülkelerin yenilenebilir enerji kurulu güç değerleri yer almaktadır (REN21, 2019, s. 25). Bu rapora göre yenilenebilir enerji kurulu gücünde, hidroenerji dâhil edildiğinde de edilmediğinde de, ilk sırayı Çin Halk Cumhuriyeti, ikinci sırayı ise Amerika Birleşik Devletleri almaktadır. Bununla birlikte kişi başına düşen yenilenebilir kurulu güç incelendiğinde farklı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Ülkelerin kişi başına hidroenerji hariç yenilenebilir enerji kurulu gücünde ilk sırada İzlanda yer alırken, ikinci sırada Danimarka bulunmaktadır. Almanya ve İsveç ortak değerlerle üçüncü ve dördüncü sırayı paylaşırken, Finlandiya beşinci sıradadır. Kurulu güç değerleriyle kişi başına düşen kurulu güç değerleri arasındaki büyük farkın nüfus büyüklüğü ve ekonomik etkinlik gibi önemli belirleyicileri mevcuttur.

⁷ Bu çalışma, Gökçe Şenoğlu'nun, Dr. Öğretim Üyesi Betül Hande Gürsoy Haksevenler danışmanlığında ve Dr. Yelda Erden Topal'ın eş danışmanlığında yazmış olduğu 'Yerel Yöneticilerin ve İş İnsanlarının Gözünden İstanbul'da Enerji Tedariki ve Yenilenebilir Enerji Kullanımında Olanaklar ve Kısıtlar' başlıklı yüksek lisans tezinden kısmen faydalanılarak, verilerin detaylı bir şekilde analiz edilip yeniden yorumlanmasıyla oluşturulmuştur.

Yenilenebilir enerjinin nihai enerji tüketimi içindeki payı incelendiğinde ise artış tatmin edici düzeyde değildir. Üretim ve tüketim alışkanlıklarındaki farklılıklar bunun en temel nedenidir. Gelişmiş ülkelerde enerjiye yönelik talep hızlı bir artış göstermemekte ve mevcut altyapı ve enerji tüketim alışkanlıklarının değiştirilmesi zaman almaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeyse enerji talebi hızlı bir artış göstermekte, fosil yakıtlar ise talebe cevap vermekte son derece önemli bir yer tutmaktadır. Yenilenebilir enerji piyasalarındaki maliyet ve fiyat düzeyleri ise henüz fosil kaynaklar ile rekabet edebilecek düzeye ulaşmamıştır. Buna bağlı olarak yenilenebilir enerjinin toplam üretim içerisindeki payı yavaş bir seyirde artmaktadır (Karagöl ve Kavaz, 2017, s. 10). Yine de küresel iklim değişikliğinin dayattığı gerçeklik ve enerji piyasalarındaki dalgalanmalar, devletler ve hükümetler düzeyinde yenilenebilir enerjiye yönelik teşviklerin her geçen gün artmasını mümkün kılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye, fosil kaynaklar açısından zengin bir coğrafyada yer almamasına karşılık, mevcut enerji talebinin %87'sini fosil yakıtlardan sağlamakta, 2016 yılı verilerine göre doğal gaz ihtiyacının %99,2'sini, petrol ihtiyacının %93,6'sını dış kaynaklardan karşılamaktadır (Şişeci ve Yamaçlı, 2020, s. 256). Türkiye Elektrik İletişim AŞ [TEİAŞ] verilerine göre, Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığı 2017 yılında %70 oranındadır (Karagöl ve Kavaz, 2017, s. 11) ve 2020 yılında bu oran yaklaşık %50'ye kadar düşürülebilmektedir (TEİAŞ, 2020). 2020 yılında Fatih sondaj gemisinin Karadeniz'deki doğal gaz keşfi, enerji bağımsızlığı yolunda önemli adımlardan biri olarak değerlendirilse de, asıl kaynak ve üretim teknolojileri açısından enerji üretiminde yerlilik oranını artırmak ve yenilenebilir kaynaklara yönelmek enerjide bağımsızlığının temel dayanağı olarak görülmektedir.

Türkiye, bulunduğu coğrafi konumu ve jeopolitik yapısı nedeniyle bütün yenilenebilir enerji kaynaklarından faydalanma imkânına sahiptir. Özellikle hidrolik, jeotermal, rüzgâr ve güneş enerjisi potansiyelleri bilinmektedir (Yılmaz, 2012, s. 33-54). Türkiye'de yenilenebilir kaynakların etkin bir şekilde kullanımının önünde kimi ekonomik ve hukuki kısıtlar olduğu gözlenmektedir. Ancak yenilenebilir kaynaklardan enerji temini konusunda atılan adımların 2015 yılı sonrasında gerçekleştiği dikkate alındığında, mevcut gelişme ivmesi yeterli olmasa bile umut vericidir. TEİAŞ'a göre gelinen süreçte 2020 yılı Temmuz ayı itibarıyla Türkiye'de elektrik üretiminin birincil enerji kaynaklarına göre dağılımı incelendiğinde, yenilenebilir kaynaklar olan rüzgâr, güneş ve jeotermalden üretimin, toplam üretimin %10'una denk geldiği görülmektedir (TEİAŞ, 2020).

Ülkemizde yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi ve üretilen enerjinin verimli ve etkin bir şekilde kullanılması adına birçok düzenleme yapılmaktadır. Bu düzenlemelerin ana hedefi enerjide dışa bağımlılığın azaltılarak yerli kaynaklarla üretimi desteklemektir. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı [ETKB] 2019-2023 Stratejik Planı'na göre, "Yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı elektrik kurulu gücünün toplam kurulu güce oranının %59'dan %65 seviyesine yükseltilmesi sağlanacaktır" (ETKB, 2019). Bu doğrultuda özellikle elektrik üretiminde kullanılan fosil kaynaklı yakıt maliyetlerinin azaltılması hedeflenmektedir.

İstanbul tarihsel önemiyle Türkiye'nin en önemli şehri olmakla birlikte, dünyanın da hem tarihsel hem de jeopolitik açıdan önemli şehirleri arasında yer almaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK] veri tabanından elde edilen 2019 verilerine göre İstanbul'un Gayrisafi Yurt İçi Hasılası ülke toplamının %31'ine karşılık gelmektedir (TÜİK, 2019a). İstanbul'un nüfusu ise Türkiye nüfusunun %18,6'sına denk gelmektedir (TÜİK, 2019b). T.C. İstanbul Valiliği'ne göre, şehir, Türkiye iş gücü içerisinde %20,3, ihracatta %50,6, ithalatta da %54,6 paya sahiptir (T.C. İstanbul Valiliği, 2021). Bu göstergeler İstanbul'un ekonomik değerini ortaya koymaktadır. 2016 yılsonu verilerine göre İstanbul'un, Türkiye toplam elektrik tüketiminin içerisindeki payı %17,39'dur. İstanbul'daki kurulu enerji gücü dikkate alındığında, üretimin tüketime oranı %18'dir. Bir diğer ifadeyle, İstanbul ürettiğinin beş katından fazla elektrik tüketmekte ve enerji tüketiminin büyük çoğunluğunu fosil yakıtlarla sağlamaktadır.

Türkiye'de ve özel olarak İstanbul'da enerji tüketiminin sanayileşme, şehirleşme ve nüfus artışına bağlı olarak sürekli olarak artış göstermesi ve bu ihtiyaca karşılık yenilenebilir kaynaklara yönelim, yapılan akademik çalışmalarda da artan bir ilgi ile konu edinilmekte ve piyasaların gelişmesine paralel olarak artış göstermektedir. Öte yandan, bu çalışmalar içerisinde politika önerisi geliştirme çabası gösteren çalışmalar görece az miktardadır. Türkiye'de yenilenebilir enerji alanında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, mevcut potansiyel hakkında bilgi aktarmak amacıyla yapılmıştır (Bartık, 2018; Bayram, 2020; Deniz 2018; Erdoğan, 2014; Şahin, 2019; Yılmaz, 2018). Bununla birlikte, yenilenebilir enerji alanındaki teşvikler ile ekonomik ve finansal yapının incelendiği (Budak, 2019; Can, 2020; Erdoğan, 2020; Karadaş, 2018; Koç, 2018; Saygın, 2017; Talınlı, 2018; Yılmaz, 2020), Türkiye'nin enerji politikalarının, Avrupa Birliği'nin enerji politikaları ve uygulamalarıyla karşılaştırıldığı (Adıgüzel, 2018; Ergün, 2020; Kaya, 2017; Sümer 2011), yenilenebilir enerji piyasasının kamu politikaları bağlamında ele alındığı (Akdoğan, 2018; Çun, 2019; Köle, 2019), enerji ve yenilenebilir enerji konusunun sürdürülebilirlik bağlamında incelendiği (Bati, 2013; Çepik, 2015; Mengi, 2011) çalışmaların,

Türkiye'deki yenilenebilir enerji literatüründe yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ancak yenilenebilir enerji teknolojilerinin yaygınlaşması için politika önerisi geliştiren çok fazla çalışmaya rastlanmamıştır.

İstanbul özelinde yenilenebilir enerji çalışmaları incelendiğinde ise, öne çıkan konu potansiyelin belirlenmesi olmaktadır (Görgülü, 2019; Gün, 2019; Hakyemez, 2011; Kaya, 2010; Kaymak, 2011; Unan, 2019; Yerli, 2011). Bunun yanı sıra iklim değişikliğiyle mücadele ve karbonsuzlaştırma konusu bakımından değerlendirilmelere (Baycan ve Aygün, 2017), kurulu yenilenebilir sistemleri üzerinden ekonomik ve çevresel analizlere (Sulukan, 2020) ve "akıllı şehirler" kavramı çerçevesinde enerji tedarikinde yenilenebilir enerjinin ağırlığının artırılmasına yönelik incelemelere (Çelikyay, 2017; Yazıcı, 2019) de rastlanmaktadır. Literatür taramasında, İstanbul özelinde yenilenebilir enerjinin mevcut durumu ve enerji temininde yenilenebilir kaynakların artırılmasına yönelik politika önerilerine ilişkin ise hemen hemen hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışma, Türkiye ve İstanbul'daki enerji ve yenilenebilir enerji alanında yukarıda sunulan mevcut durum analizi ve literatür değerlendirmesi ışığında, İstanbul özelinde yenilenebilir enerjinin yaygınlaştırılması için politika önerileri geliştirmeyi hedeflemiştir. Giriş ve Yöntemi takip eden bölümde yenilenebilir enerji sektöründeki mevcut düzenlemelerin işleyişi incelenmiş; yenilenebilir enerjiyi verimli olarak kullanan şehir örnekleri değerlendirilmiştir. Ardından, açık uçlu yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile belediye ve özel sektör temsilcileri ile 2019 yılı Mart-Temmuz ayları arasında yapılan görüşmeler analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular Türkiye ve İstanbul özelinde detaylı alt başlıklarla sunulmuş; bu bulgulardan hareketle, İstanbul'un enerji tedarikinde yenilenebilir enerjinin payını artırmak için geliştirilen politika önerileri sıralanmıştır.

Yöntem

Çalışmada, Türkiye ve İstanbul'da yenilenebilir enerjinin mevcut durumun ortaya konması amacıyla birincil kaynaklardan yararlanılmış; yenilenebilir enerjiyi verimli olarak kullanan şehir örneklerinin değerlendirilmesinde literatürdeki çalışmalardan yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında 2020 yılı öncesinde bir saha çalışması tamamlanmış ve yapılan açık uçlu yarı yapılandırılmış altı mülakat 2019 yılı Mart-Temmuz ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Mülakat yapılan özel sektör temsilcileri, yerel ve ulusal düzeyde yenilenebilir enerji yatırımları ve üretim tesisleri olan İstanbul'daki en aktif sektör temsilcileri arasından seçilmiştir. Mülakat yapılan yerel yönetim temsilcileri ise İklim Değişikliği Eylem Planları bulunan (İstan-

bul Büyükşehir Belediyesi, 2021; Kadıköy Belediyesi, 2021) ve Belediye Başkanları Küresel İklim ve Enerji Sözleşmesini imzalayan (Maltepe Belediyesi gibi) (Marmara Belediyeler Birliği, 2021) belediyelerin çalışanlarıdır (Tablo 1). Elde edilen verilerin analizi; Belediyelerin İklim Değişikliği Eylem Planları, yerel düzeyde yenilenebilir enerji üretimi ile ilgili yasal çerçeve belgeleri, Türkiye'deki enerji rakamları için istatistik veri tabanları (TÜİK Veri Tabanı ve ETKB Veri Tabanı) gibi ikincil kaynaklarla desteklenmiştir. Ayrıca, Türkiye'de yenilenebilir enerji üretimi ile ilgili ulusal ve yerel düzeyde yazılmış yayın ve tezlerden olan Erden-Topal (2016) ve Şenoğlu (2020) kaynaklarından faydalanılmış, iklim değişikliği eylemleri için ulusal ve yerel düzeyde strateji belgeleri detaylı incelenmiştir. Vurgulanan enerji sorunlarına; sınırlamalara ve potansiyellere, engellere ve kolaylaştırıcılara dayalı olarak çözümler getirilebilmesi amacıyla politika önerileri oluşturulmuş; yapılan bu çalışmada Erden-Topal (2016) tarafından önerilen politika modelleme çerçevesinden yararlanılmıştır.

Tablo 1. Alan araştırması için yapılan mülakatlar

Görüşmeci*	Bulunduğu Sektör	Meslek /Uzmanlık Alanı	Deneyim
K1	İstanbul Büyükşehir Belediyesi	Çevre Mühendisi / Ar-Ge ve Proje Geliştirme Şefliği	12 yıl
K2	Kadıköy Belediyesi	Çevre Mühendisi / Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü	13 yıl
K3	Maltepe Belediyesi	Çevre Mühendisi / Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü	7 yıl
S1	Özel	Satış ve Pazarlama Müdürü / Rüzgar Enerjisi	20 yıl
S2	Özel	Finansal Danışman / Enerji Yönetimi	12 yıl
S3	Özel	Proje Yöneticisi / Tedarik Yöneticiliği	9 yıl

*Özel sektör temsilcileri S harfi ile kamu (belediye) temsilcileri ise K harfi ile kodlanarak isimlendirilmiştir.

Yenilenebilir Enerji Sektöründeki Mevcut Düzenlemelerin İşleyişi

Türkiye'de elektrik sektörü, devlet eliyle arz güvenliğini merkeze alan bir yaklaşım benimsenerek şekillenmiştir. Bu çerçevede ülkedeki elektrik üretim ve iletim hizmetleri 1990'lı yıllara kadar kamu kurumları vasıtasıyla ilerlemiştir. 1990'dan itibaren üretim ve dağıtım faaliyetlerinde ayrışma yaşanmış, özel sektörün dağıtım ayağında aktif rol alması için çalışmalar yapılmıştır. 2000'li yılların başıyla birlikte de serbestleşme yönünde adımlar atılmaya başlanmış ve Türkiye elektrik piyasası bugünkü çok aktörlü halini almıştır.

2001 yılında yürürlüğe giren Elektrik Piyasası Kanunu ile Türkiye’de elektrik piyasasındaki serbestleşme dönemi açılmıştır. Bu tarihe gelene kadar çok daha sınırlı ve kamu kurumları eliyle işleyen bir piyasa yapısından söz etmek mümkündür. 1970 yılında kurulan Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB), 2001 öncesi dönemin belirleyici aktörleri arasında yer almıştır. TEK, 1994 yılında Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş. (TEDAŞ) ve Türkiye Elektrik Üretim İletim A.Ş. (TEAŞ) olarak iki ayrı şirkete ayrılmıştır. 2001 yılına gelindiğinde ise TEAŞ, Türkiye Elektrik İletim A.Ş. (TEİAŞ), Elektrik Üretim A.Ş. (EÜAŞ) ve Türkiye Elektrik Ticaret ve Taahhüt A.Ş. (TETAŞ) isimleriyle üç ayrı şirkete ayrılmıştır. Aynı yıl 4628 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu (EPK) yayınlanmış ve Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuştur. Bütün bu adımlar serbest piyasa düzenini etkin kılmak için atılmıştır ve bugünkü çok aktörlü yapıya zemin hazırlamıştır.

TETAŞ, 2018 yılında tasfiye edilmiş, varlıkları ve yetkileri de EÜAŞ’a devredilmiştir. Günümüzde kamuya ait santraller EÜAŞ’ın uhdesinde bulunurken, elektrik kurulu gücünün sahiplik durumunda kamunun varlığının yıllar içerisinde %80’den %20’ye gerilediği görülmüştür (Yılmaz, 2020, s. 11).

4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun ile TEDAŞ’ın sorumluluğunda olan 20 elektrik dağıtım bölgesi özelleştirilmiş ve 2013 yılından itibaren dağıtım ayağı tamamen özel sektör tarafından işletilmeye başlanmıştır. 2015 yılında ise, 6446 sayılı Elektrik Piyasası Kanunu çerçevesinde piyasa işlemlerini yönetmek üzere Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. (EPIAŞ) kurulmuştur.

Güncel bir gelişme olarak TEİAŞ’ın 2 Temmuz 2021 tarihli ve 4222 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile halka arza yönelik hazırlık işlemlerine başlanmak üzere özelleştirme kapsamına alınmış olduğu ilan edilmiş ve 31.12.2022 tarihine kadar özelleştirme çalışmalarının tamamlanmasına karar verilmiştir.

Yenilenebilir Enerjiyi Verimli Olarak Kullanan Şehir / Ülke Örnekleri

Dünyada pek çok kent, iklim değişikliğinin etkilerine karşı yerel düzeyde mücadeleler yürütmektedir. İklim eylem planları çerçevesinde hedeflerle hareket eden pek çok kentin bu mücadelede başarılı sonuçlar aldığı da gözlenmektedir. Bu alandaki en etkili uluslararası topluluklardan biri C40 Büyük Kentler İklim Liderlik Grubu (C40 Cities Climate Leadership Group) isimli oluşumdur⁸. İstanbul’un da üye olduğu bu grupta Barselona ve Paris, katılımçılık ilkesini başarıyla hayata geçiren ve iklim değişikliğiyle başarılı bir mücadele veren

⁸C40 Büyük Kentler İklim Liderlik Grubu (kısaca C40 Cities), dünya kentlerinin, iklim değişikliğiyle mücadele ve sera gazı emisyonlarının azaltılması amacıyla 2005 yılında Londra’da kurdukları ortak bir ağıdır. İş birliklerinin geliştirilmesi ve sürdürülebilir politikaların desteklenmesini amaçlayan oluşum, bugün dünya çapında 90’ın üzerinde kentin üye olduğu bir dayanışma grubu hüviyetindedir.

şehirlere. Bu şehirlerin deneyimlerinin yanı sıra “Avrupa’nın Güneş Başkenti” olarak tanınan Freiburg’un başarılı çalışmaları dikkate değerdir.

Uncu (2019)’ya göre Barselona, iklim değişikliğiyle mücadeleye yönelik adımlar atmaya 1990’lı yılların hemen sonundaki Termal Solar Kararnamesi’yle (1999) başlamış, sırasıyla Fotovoltaik Solar Kararnamesi (2001), Enerji İyileştirme Planı (2002) ve 2011-2020 Barselona Enerji İklim Değişikliği ve Hava Kalitesi Planı gibi planların yanı sıra özellikle yerel yönetimler eliyle yürütülecek ve uygulanacak pek çok yasal düzenlemeyle, 1999-2014 arası dönemde sera gazı salımında %31 düzeyinde bir azalış gerçekleştirmiştir (Uncu, 2019, s. 125). Şehirde, 2018 yılında ise İklim Eylem Planı yürürlüğe girmiştir. Barselona İklim Eylem Planı’nda, iklim değişikliğinin etkilerinin tüm kente eşit olarak dağıldığı, dezavantajlı gruplar ya da yaşlı, çocuk ve kadınların daha ciddi etkilere maruz kaldığı tespiti yapılmış ve “iklim adaleti” kavramı merkeze alınmıştır. Bu çerçevede iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadele edilirken, eşitsizliklerin de ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Planın finansmanı ise büyük oranda belediye bütçesinden karşılanmış, ayrıca Avrupa Fonları gibi enstrümanlardan da istifade edilmiştir.

Paris kenti ise iklim değişikliğiyle mücadele yolundaki ilk büyük adımını 2007 yılında oluşturulan Hava Kalitesi, Enerji ve İklim Eylem Planı’yla atmıştır ki kent, New York’tan sonra dünya üzerinde iklim eylem planı oluşturan ikinci şehir unvanına sahiptir. Uncu (2019)’ya göre plan çerçevesindeki karbon emisyonu hedefleri ise sera gazı salımlarını, 2004 yılındaki seviyelere oranla, 2020 yılında %25 ve 2050 yılında %75 oranında azaltmaktır. Plan, 10 yıllık süre içerisinde Paris’in karbon ayak izinin %10 azalmasını sağlarken, 2018 yılında yeni bir iklim eylem planı hazırlanmış ve hayata geçirilmiştir (Uncu, 2019, s. 72). Paris İklim Eylem Planı’nun ana hedefi şehri %100 yenilenebilir enerji şehri yapmaktır ve bu kapsamda sera gazı salımının tamamen durdurulmuş olması ve şehrin karbon ayak izinin %80 oranında azaltılmış olması amaçlanmaktadır.

Freiburg kenti, Almanya’nın 19. yüzyıldaki büyük sanayileşme hamlesinde görece geride kalan şehirlerden biri olarak görülmeyle birlikte, giderek artan sanayileşmeyi çevreyle uyumlu uygulamalarla hayata geçirmesiyle, tarihsel bir çevreciliğin var olduğu bir kent olarak öne çıkmaktadır (Şallı, 2016, s. 86). Şehir, 2000’li yılların sonuna doğru giderek güçlü bir şekilde tartışılan küresel iklim değişikliği sorunuyla mücadelede de bu tarihsel arka plana uygun düşecek şekilde hem öncü hem de başarılı bir tavır almıştır. 1989 yılında Enerji Konseptini hazırlayan Freiburg’un iklim değişikliğiyle mücadele çalışmaları hem bilimsel argümanların ışığında hem de katılımçılık ilkesi çerçevesinde ilerlemiştir. Bu kap-

samda pek çok bilimsel çalışma grubu kurulmuş ve halk çeşitli yollarla bilgilendirilerek gerekli kamuoyu desteği sağlanmıştır. Günümüzde Freiburg'daki şehirlerin çatıları neredeyse tamamen güneş panelleriyle kaplıdır ve enerjinin büyük çoğunluğu bu panel çatı uygulamaları ile sağlanmaktadır.

İklim değişikliğiyle mücadele adına atılan adımların yenilenebilir enerji piyasalarının gelişimine katkı yapması beklenebilecek bir durumdur. Freiburg örneğinde, şehrin güneş enerjisi teknolojileri için bir üs hâline alınmasına yönelik atılan adımlar da dikkat çekicidir. Bu durum, karşılıklı olarak hem iklim hedeflerine katkı sunarken bir yandan da piyasaların gelişimi için uygun şartları yaratmaktadır. İklim planlarında başarıya ulaşan ve yenilenebilir enerji yatırımlarının artış gösterdiği şehirlerin ortak özelliklerinden biri de katılımı esas almaları ve kamuoyu desteği için zemin yaratmaya özen göstermeleridir. İklim değişikliğiyle ilgili algının son derece canlı oluşu yenilenebilir enerji piyasalarının gelişmesi için son derece olumlu şartlar oluşturmaktadır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı'nda İBB'nin 2019 yılı elektrik tüketiminin yenilenebilir enerjiden karşılama oranının tahmini olarak %0,2 olarak belirlendiği ve bu oranın 2020 yılında %0,5; 2021 yılında %1,8; 2022 yılında %5; 2023 yılında %9,1 ve 2024 yılında %15 oranına çıkarılması öngörüsü, oransal olarak iyi rakamlar vermekle birlikte farklı ülke ve şehir örnekleri ile karşılaştırıldığında son derece düşük bir seviyeyi simgelemektedir. Bu anlamda iklim eylem planlarında başarılı olmuş kentlerin uzun yıllara dayanan uygulamaları İstanbul şehri için özgün politikaların geliştirilmesinde örnek teşkil edebilecektir.

İstanbul'daki Enerji Tedariki, Yenilenebilir Enerji Payı ve Potansiyelinin Belirlenmesine İlişkin Gerçekleştirilen Mülakatlar

Çalışma kapsamında, kamu ve özel sektör temsilcileri ile yapılan mülakatlar aracılığıyla Türkiye geneli ve İstanbul özeli için enerji tedariki ile yenilenebilir enerji payı ve potansiyeline ilişkin mevcut durum detaylıca ortaya konmuştur. Ardından başarılı ülke uygulamaları dikkate alınarak, İstanbul'un enerji tedarikinde yenilenebilir enerjinin payını artırmak için politika önerileri geliştirilmiştir.

Enerji Tedariki ve Yenilenebilir Enerjiye İlişkin Türkiye'deki Mevcut Durum

Mevcut durum tespiti için, katılımcılara "Türkiye'deki yenilenebilir enerji sektörünü genel olarak değerlendirir misiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Bulgulardan ilki yenilenebilir enerji alanında finansman çalışmalarının (henüz 11 yıllık bir geçmişi olduğu için) görece yeni olduğudur. Bu durum, yenilenebilir enerji

piyasalarının hem Türkiye hem de İstanbul için gelişiminin devam etmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. YEKDEM destek mekanizması ve YEKA yarışmalarının, genel olarak sektöre olumlu etkilerde bulunduğu belirtilmiştir. 31.12. 2020 tarihinde sona eren ve 31 Haziran 2021'e kadar uzatılan YEKDEM'i ikame bir mekanizmanın henüz olmaması, sektörün gelişimine ket vuran, dahası yapılan yatırımları tehlikeye düşüren bir faktör olarak değerlendirilmiştir⁹. Aktörlerin rollerini doğru ve net bir şekilde belirleyen kanun ve yönetmelik metinlerinin, yenilenebilir enerji sektörünün gelişiminde önemli bir rolü olacağı ise de facto vurgulanmıştır.

Özel sektör temsilcilerinin sektörel değerlendirmelerini almak üzere "Enerji sektöründeki en büyük sorunlar nelerdir sizce?" sorusu yöneltilmiştir. Sektör temsilcileri finansman sorunlarının enerji piyasalarının gelişiminin önünü tıkayan başlıca etken olduğunu belirtmiştir. Döviz kurlarındaki yükselişle birlikte finansmanın da pahalılaştığını belirten özel sektör temsilcileri, bu sebeple yeni yatırım iştahının azaldığını vurgulamışlardır. YEKDEM'in belirli eleştirilerle birlikte başarılı bir mekanizma olduğu belirtilirken, henüz yeni bir mekanizmanın kurulmamış olmasının da sektöre olumsuz etkileri olduğu değerlendirilmiştir.

Öte yandan, Türkiye'de yenilenebilir enerji teknolojilerinin yayılmasını engelleyen ve destekleyen faktörleri anlamak üzere özel sektör temsilcilerine bu faktörler sorulmuştur. Destekleyen faktörler değerlendirildiğinde YEKDEM'in genel olarak olumlu bulunduğu görülmüştür. Yerlilik oranlarıyla birlikte yerli finansman kaynaklarının da artmasının sektörün gelişmesini destekleyecek faktörler yaratacağı değerlendirilmesi paylaşılmıştır. Enerjide millileşme çalışmalarının, yenilenebilir enerji sektörünün gelişimi için olumlu bir ortam yarattığı değerlendirilmesi yapılırken, know-how'ın gelişmesine de katkı sunduğu belirtilmiştir.

Yenilenebilir enerji sektörüne yönelik destek ve teşvik mekanizmalarıyla ilgili görüşleri almak üzere özel sektör temsilcilerine "Yenilenebilir enerji sektörüne yönelik destek ve teşvik mekanizmalarını yeterli görüyor musunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Teşvik mekanizmalarının genel olarak sektörün gelişme-

⁹ Bu çalışma yapıldığı sırada YEKDEM konusunda güncel gelişmeler henüz olmamıştır. İlk önce metinde de belirtildiği gibi mevcut YEKDEM Destekleri 31 Haziran 2021'e kadar uzatılmış, 31 Ocak 2021 tarihli Cumhurbaşkanlığı Kararı ile ise 1 Temmuz 2021 tarihinden 31.12.2025 tarihine kadar işletmeye girecek YEK Belgeli Yenilenebilir Enerji Kaynaklarına Dayalı Elektrik Üretim Tesisleri İçin Uygulanacak Fiyatlar ve Süreler ile Fiyatların Güncellenmesine İlişkin Ekli Kararın Yürürlüğe Konulmasına Dair Cumhurbaşkanlığı Kararı (No: 3453) açıklanmıştır.

sine katkı yaptığı değerlendirilmesi yapılmıştır. Sektör temsilcileri, YEKDEM'in sona ermesiyle oluşan belirsizlik ortamını, sektör için zorlayıcı bulmaktadır. Neyse ki, bu durum Ocak 2021 sonrasında netlik kazanmıştır.

Özel sektör temsilcilerinin rekabet ortamı hakkındaki görüşleri de sorulmuş, yenilenebilir enerji sektöründe rekabet ortamı anlamında ciddi kuşku olduğu belirtilmiştir. Dağıtım bölgesi sahibi üreticiler ve her enerji türünde faaliyet gösteren şirket yapıları, rekabet ortamını sakatlayan etkenler olarak öne çıkmaktadır. Devletin de düzenlemenin ötesinde bir aktör olarak yer almasıyla çok parçalı bir yapı gösteren sektör, katılımcılardan birinin tabiriyle yoğunlaşmış rekabetçi monopol görünümü arz etmektedir.

Enerji Tedariki ve Yenilenebilir Enerjiye İlişkin İstanbul'daki Mevcut Durum

Bu çalışmanın temel araştırma sorularından ilki olan "İstanbul'un enerji ihtiyacı hangi kaynaklardan karşılanmaktadır?" sorusuna cevap bulmak üzere katılımcılara "İstanbul'un enerji tedarik yöntemleri hakkında neler söylersiniz? Bildiğiniz başka şehir örnekleriyle karşılaştırmada bulunabilir misiniz?" sorusu yöneltilmiştir. Mülakat çalışmasına katılan kamu ve özel sektör temsilcileri İstanbul'un özel bir enerji politikası bulunmadığına ilişkin ortak görüşü paylaşmıştır. Şehrin ekonomik büyüklüğü ve nüfus yoğunluğunun yanı sıra enerji tüketim rakamları da göz önünde bulundurulduğunda, şehre özel bir enerji politikası oluşturulması gerektiğini belirten katılımcılar, bu politikaların ulusal enerji politikalarıyla da uyum içerisinde olması gerekliliğine vurgu yapmışlardır. İstanbul'un hem tarihsel ağırlığı, hem de ekonomik bir odak olması sebebiyle, bu şehirde yenilenebilir kaynaklardan enerji elde edilmesine yönelik bir modelin yaratılmasının ülkenin diğer kentleri için de olumlu yönde bir örnek teşkil edebileceği değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu olan "İstanbul'un enerji ihtiyacının karşılanmasında yenilenebilir enerjinin payı ve potansiyeli nedir?" sorusuna cevap bulmak için katılımcılara "İstanbul'un yenilenebilir enerji potansiyeli hakkında neler söylerseniz?" sorusu yöneltilmiştir. İstanbul'un genel olarak enerjiyi ithal eden bir kent görünümünde olduğunu ifade eden katılımcılar, şehrin enerji tedarikinde yenilenebilir kaynakların gelişmesinin hem ekonomik hem de çevresel etkilerine vurgu yapmışlardır. Sektör temsilcileri, İstanbul için özellikle atık enerjisinden faydalanmayı öne çıkarmışlardır. Bununla birlikte çatı üstü GES kurulumlarının yaygınlaşmasının da önemli bir alternatif olabileceği belirtilmiştir. İstanbul'un alan olarak yeni elektrik üretim santrallerine yer aç

ması kısıtlı görülmektedir. Bu sebeple mevcut tedarik yöntemlerine yenilenebilir enerji sistemlerinin ilave edilmesi daha gerçekçi bir seçenek olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 2. İstanbul'daki Mevcut Durum: Temel Sorunlar, Olanaklar ve Kısıtlılıklar

	<i>Başlık</i>	<i>Katılımcıların Görüşleri</i>
<i>Sorunlar</i>	Yenilenebilir enerji alanındaki eksikler	İstanbul'un belirli bir enerji stratejisi veya enerji yol haritası bulunmamaktadır. Türkiye geneli için öngörülen enerji stratejisi İstanbul için de belirleyici konumdadır. (S1)
	Fosil yakıtlara bağımlılık	İstanbul'un enerji arzında, Türkiye'nin genel enerji tedarik yöntemlerine paralel şekilde, doğal gaz ve fosil yakıtlar ağırlıklı kaynaklardır. Yenilenebilir enerji çalışmaları düşük bir gelişim seviyesi göstermektedir. (K3)
	GES ve RES'ler için yeterli alan olmaması	İstanbul genelinde GES ve RES yatırımları için yeterli alan bulunmamaktadır. Ayrıca İstanbul'un bazı bölgeleri için uygulanabilir olan RES'ler, şehrin enerji talebinin yenilenebilir enerji ile karşılanmasında etkili bir çözüm olmayacaktır. (K3)
<i>Olanaklar</i>	Güneş enerjisi potansiyelinin yüksek oluşu	İstanbul ciddi bir güneş enerjisi potansiyeline sahiptir. Bu durum, şehrin iklim haritası incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. (K3)
	Rüzgar enerjisi potansiyelinin yüksek oluşu	Türkiye rüzgar enerjisi potansiyeli açısından çok zengin olan ve yatırım maliyetlerinin önemli ölçüde azaldığı bir ülkedir. İstanbul'da özellikle Trakya bölgesi civarı ciddi bir rüzgar potansiyeline sahiptir. Özellikle Trakya'daki geniş bölgeler, rüzgar türbini kurulumu için uygundur. (S3)
	Yenilenebilir enerji kooperatiflerinin kurulması	Rüzgar türbinlerinde yatırım oranları yıllar içinde artış göstermiştir. Yerleşim olmayan düz arazilerde daha fazla rüzgar türbini kurulabilir. Yerleşim alanları içinse araştırmalar yapılmakta, özellikle enerji kooperatifi yatırımları gündeme gelmektedir. (K2)
	İmar planlarına entegrasyon	İmar planlarında ve plan notlarında yenilenebilir enerji uygulamalarının kullanılmasına yönelik düzenlemeler ile pilot uygulamalar yapılması ve teşvik yöntemlerinin kullanılmasıyla İstanbul'un güneş enerjisi potansiyeli değerlendirilebilir. (K2)
	Mikro ölçekli RES'ler ve çatı üstü GES'ler	Çatı üstü GES'ler fabrika çatılarına kurulabilir ve İstanbul'da büyük rüzgar türbinleri yerine daha az enerji kapasiteli mikro ölçekli rüzgar enerjisi sistemleri düşünülebilir. (S1)
	Atık yönetimi ve atıktan enerji üretimi	-İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan bir çalışmaya göre şehirde yaklaşık 5000 MW'lık bir tesisin elektrik ihtiyacını karşılayacak kadar atık ortaya çıkmaktadır. Bu rakamın ülke geneli elektrik ihtiyacının % 5'lik bir kısmına denk gelmektedir. (S1) - Atık yönetimine yönelik yatırım ve bilinçlendirme kampanyaları ile vatandaşların atıklarını evlerinden ayırmaları sağlanabilir. (S1)

<i>Başlık</i>	<i>Katılımcıların Görüşleri</i>
	<ul style="list-style-type: none"> - İstanbul'daki atıktan enerji üretme potansiyeli dikkate alındığında, şehrin 10-20 MW'lık dev biyogaz tesislerine ihtiyacı olduğu görülmektedir. (S2) - İstanbul'da güneş enerjisi sistemi yatırımları için biraz geç kalındı. Bunun yerine atık ve rüzgar gibi alternatif enerji kaynaklarını değerlendirmek daha uygun olacaktır. (S3)
Finansal problemler	<ul style="list-style-type: none"> - Yenilenebilir enerji sektöründeki finansmanın çoğunlukla dış kaynaklıdır. Bu sebeple ithal yenilenebilir teknolojilerin transferi daha ucuz bir yatırım haline gelmektedir. (S1) - Mevcut teşvik mekanizması enerji türüne göre farklılık ve uyumluluk göstermemektedir. (PS2)
Düzenlemelerin yeterince açık olmaması	<ul style="list-style-type: none"> - Düzenleyicilerin rollerinin belirsizdir ve ilgili politikalar açık değildir. (S1) - Kanun ve yönetmeliklerin dili net değildir. (S2) - Kamu kurumları ve sektör temsilcileri arasındaki iletişimden sorunlar vardır. (S2) - Yerel ihtiyaçlara uygun yasa ve yönetmeliklerin mevcut değildir. (S2)

Çalışmanın üçüncü araştırma sorusu olan “İstanbul’da yenilenebilir enerji payını artırmak için neler yapılmalıdır?” sorusuna cevap bulmak için özel sektör temsilcilerine ve bunun için gerekli yasal düzenlemeler konusundaki fikirlerini almak için ise kamu temsilcilerine sorular sorulmuştur. Sektör temsilcileri İstanbul’daki kentsel dönüşüm süreçlerinin yenilenebilir enerjiye dayalı elektrik kaynaklarının kullanımını artırmak için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebileceği görüşünü paylaşmıştır. Belediye temsilcileri, İmar Planları’nda yapılacak düzenlemeler ve teşviklerle meskenlerde yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasının mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Özel sektör temsilcileri de kamu otoritesinin düzenleyici olarak rol alması gerekliliğini vurgulamışlardır. İstanbul’un demografik yapısı göz önüne alındığında ciddi bir atık potansiyeline sahip olduğu ve bunun enerji tedarikinde önemli bir yeri olacağı belirtilmiştir.

Tablo 3. İstanbul İçin Engeller ve Destekleyiciler

	Engeller	Destekleyiciler
Ekonomik	<ul style="list-style-type: none"> - Enerji sektöründeki aktörlerin yeni yatırımlar yapamaması. (S1) - Türkiye’de zorunlu karbon piyasasının olmaması. (S2) - Yüksek yenilenebilir enerji için yatırım maliyetleri (S3) - Döviz kuru kaynaklı sorunlar (S3) 	<ul style="list-style-type: none"> - Yatırımcıların risk iştahının yüksek oluşu (S1)

	Engeller	Destekleyiciler
Politik	<ul style="list-style-type: none">- Tedarikçi firmaları mağdur eden yenilenebilir enerji yatırımları. (S2)- Bürokratik zorluklar. (S1) (S2)- Kamu temsilcilerinin pratik deneyim eksikliği. (S2)- Politika oluşturulurken özel sektör temsilcilerinin görüşlerinin dikkate alınmaması. (S3)- Yerel yönetimlerin şehir düzeyinde yenilenebilir enerji kullanımını artırmak için politika temelli eylemler oluşturamaması. (S1)	<ul style="list-style-type: none">-Teşvik mekanizmasının iyileştirilmesi. (S1)-Kamulaştırma politikalarının uygulanması (S3)
Altyapı	<ul style="list-style-type: none">- Şebeke ve altyapı eksikliği. (S2)- Yenilenebilir enerji finansmanında ve yerli teknolojinin yenilenebilir enerji üretimine katkısında standartların olmaması. (S1)- Yetersiz altyapı şebekesi. (S2)	
Fizikî	<ul style="list-style-type: none">- Ülke çapındaki kaynak eksikliği (S3)- “Kendi enerjimizi” üretememek. (S3)- Yabancı kaynaklara bağımlı olmak (S3)	
Teknolojik	<ul style="list-style-type: none">- Depolama teknolojilerinin eksikliği. (S2)- Teknolojiyi kendi bünyesinde üretememek. (S3)	<ul style="list-style-type: none">- Yerli üretimin başlamış olması (S2)- Know-how paylaşımı (S3)

İstanbul’un Enerji Tedarikinde Yenilenebilir Enerjinin Payını Artırmak İçin Geliştirilen Politika Önerileri

Bu çalışmanın başlıca amaçlarından birisi olan İstanbul’un enerji tedarikinde yenilenebilir enerjinin payını artırmak için izlenebilecek politika önerilerinde bulunmaktır. Bu amaçla, yenilenebilir enerji sektöründeki mevcut düzenlemelerin işleyişi incelenmiş; yenilenebilir enerjiyi verimli olarak kullanan şehir örnekleri değerlendirilmiştir. Ardından mülakatlarda görüşme yapılan sektör ve belediye temsilcilerinin görüşleri dikkate alınarak politika önerileri geliştirilmiştir.

Yapılan genel ve yerel mevcut durum analizine göre, potansiyelle mevcuttaki durum arasında çok büyük bir fark olduğu gözlenmiştir. Belediye temsilcilerine göre İstanbul’da yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji tedarikindeki payını artırmanın önündeki en büyük engeller arasında mevzuatların yetersizliği yer almaktadır. Yerel yönetim temsilcileri bu alandaki gelişmelerde yerel yönetimlerin rolünü vurgulamakla birlikte merkezi hükümetin iradesinin son derece önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Sorunlar arasında hem özel hem de kamu temsilcilerinin üzerinde en çok durdukları ise “ithalata bağımlılık” sorunudur. Finansman sorunları ise, yenilenebilir enerji sektöründeki en büyük sorunlar arasında görülmektedir. Pahalı finansmanın yatırımı engelleyen bir faktör olduğu kaydedilirken, karbon piyasasının gönüllülük esasında olmasının, sektörün gelişimi önünde engel yaratan bir diğer faktör olduğu kaydedilmiştir.

Yenilenebilir enerji sektörüne yönelik YEKDEM mekanizması ve YEKA yarışmaları genel olarak olumlu değerlendirilmekle birlikte, enerji kaynağı bazında farklılaşmayan ve piyasa fiyatıyla doğrudan bağ kurmayan oluşumların yeterli gelişime ortamı hazırlamaktan uzak olduğu değerlendirilmiştir.

Şebeke ve altyapı yetersizliği de yenilenebilir enerji piyasasının gelişimi önündeki engeller arasında görünmektedir. Yerel yönetim birimleriyle eşgüdüm içerisinde merkezi planlar dâhilinde geliştirilecek yatırım projeleriyle şebeke ve altyapının geliştirilmesi, hem yenilenebilir enerjiyi teşvik edecek yeni yatırımların hem de enerji verimliliğinin önünü açacaktır.

Türkiye’de yerli enerji kaynaklarının yetersizliği piyasadaki dışa bağımlılığın ana sebebi olarak öne çıkmaktadır. Fosil yakıtlarla ilgili çalışmalar devam etmekle birlikte yenilenebilir kaynaklar yerleşme için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmektedir.

Kanun, yönetmelik ve mevzuatlar yenilenebilir enerji teknolojilerinin gelişmesi için uygun ortamı hazırlamakla birlikte, özel sektör temsilcileri temelini pratikten almayan bu dokümanların sektörün gelişimi önünde en büyük engeller arasında olduğu görüşünü ifade etmiştir. Bu hususta liyakat faktörü de önemli bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır. Kanun, yönetmelik ve mevzuatların hazırlanması ve süreçlerin ilerletilmesinde yetkinlik büyük bir gereklilik olarak öne çıkarken, enerji sektöründe bu konuda sıkça olumsuz görüş ifade edilmiştir.

Türkiye’de enerji piyasasının rekabet ortamıyla ilgili büyük soru işaretleri vardır. Monopol olarak nitelenebilecek olmamakla birlikte enerji sektöründe devletin varlığı büyük bir yer tutarken, belirli şirketlerin de ağırlığı bulunmaktadır. Bu ortam rekabetçi monopol olarak nitelenebilecektir. Mülakat yaptığımız özel sektör aktörlerinden biri 10-15 büyük oyuncuya öncelik tanınmış bir enerji üretim sistemi içerisinde çalışıldığını belirtmiştir. Aynı zamanda üretici firmaların dağıtım alanında da faaliyet gösteriyor oluşu, piyasanın rekabet ortamına olumsuz etkilerde bulunmaktadır.

İstanbul özelinde yenilenebilir enerjinin gelişimi önünde pek çok bürokratik engel olduğu sektör temsilcileri tarafından dile getirilmiştir. İstanbul’un nüfus yoğunluğu ve ekonomik ağırlığı gibi değerler, şehir için özel enerji çalışmaları yapıl-

masını gerekli kılmaktadır. Kentsel dönüşüm süreçleri de yenilenebilir enerji yatırımları için fırsat olarak değerlendirilmektedir. Kamu temsilcileri imar planlarında yapılacak değişikliklerle binaların enerji ihtiyacının belirli yüzdelere yenilenebilir enerjiden karşılanmasının sağlanabileceğini belirtmiştir.

23 Haziran 2019 tarihinde yenilenen İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı seçimlerini kazanan Cumhuriyet Halk Partisi adayı Ekrem İmamoğlu, %100 yenilenebilir enerji kullanımı yolunda ilerlemeyi hedeflediklerini ve göreve başladıklarında İstanbul'un elektrik tüketimindeki binde 3 olan yenilenebilir enerji payını artırmak istediklerini açıklamış fakat bu alanda henüz somut bir plan ortaya koyulmamıştır ("Başkan İmamoğlu", 2021). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan 2019-2023 Stratejik Planı'nın, planın kapsadığı faaliyet döneminin üstünden yaklaşık bir buçuk yıl geçmesinin ardından, Mayıs 2020 tarihinde açıklanması, planlama yapmak konusundaki sıkıntıları ortaya koyan önemli bir örnektir. Bu sebeple bu alanda doğru bir iletişim ortamının sağlanması, planların gerçekçi hedeflerle hazırlanıp kamuoyuyla paylaşılması sektörün gelişmesine büyük katkı sunacaktır.

Bu değerlendirmeler ışığında İstanbul'da yenilenebilir enerji kullanımının artırılması için şu önlemlerin alınması gerektiği tespiti yapılmıştır:

- Merkezi otoriteyle yerel temsilciler arasında ve Büyükşehir Belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında iş birliği ve eşgüdüm sağlanması için gerekli yapı oluşturulmalı ve roller kesin olarak belirlenmelidir. Yetki dağılımındaki problemler hem yatırım iştahını sönmölemek, hem de sorumluluk alınmasının önüne geçmektedir. Yatırım süreçlerindeki prosedürler ile yetki ve sorumluluk alanları açıkça tanımlanmalıdır.

- Bütün süreçlerde bürokrasi engelini en aza indirmek temel perspektif olmalıdır. Bürokratik engeller yatırım iştahını sönmöleyen en temel sorunlar arasında yer almaktadır.

- İstanbul'un enerji stratejisinin ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi ve denetlenmesi sağlanmalıdır. Aynı şekilde yenilenebilir enerji alanında bir eylem planı hazırlanmalı, denetlenmeli ve raporlarla takip edilmelidir.

- Kentsel dönüşüm İstanbul'da binalardan kaynaklanan enerji tüketimindeki kaynakları düzenlemek için büyük fırsat sunmaktadır. İmar planları, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edecek düzenlemelerle zenginleştirilmelidir. İnşaatlara yenilenebilir enerji tedariki ve enerji verimliliği uygulamaları oranında maddi avantajlar sunmak bir yöntem olmakla birlikte, enerji tedarikinin belirli oranlarda yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanmasını zorunluluk haline getirmek yenilenebilir kaynakların kullanımının yaygınlaşmasının en etkili yoludur.

- İstanbul'un tarihi ve jeopolitik konumu gereği spesifik bir coğrafya olduğu göz önünde bulundurulurken enerji alanında ulusal yönetmeliklerin dışında şehre özel yönetmelikler hazırlanması gerekmektedir. Şehrin dinamiklerine ve ihtiyaçlarına uygun ancak ulusal enerji politikalarıyla da uyumlu enerji politikaları geliştirmek üzere özel çalışmalar ve planlar yapılması gerekmektedir.

- İstanbul'un yenilenebilir enerji potansiyelinin güncel olarak ölçülmesi ve kamuoyuyla paylaşılması hem sağlıklı bir iletişim ortamının doğmasını destekleyecek hem de yatırım iştahını besleyecektir. Kaynak bazlı yenilenebilir enerji potansiyelinin belirlenmesi ve şehre uygun kaynak tasnifinin yapılması gerekmektedir.

Yenilenebilir enerji teknolojilerindeki gelişme ve piyasadaki ilerlemeye bağlı olarak artan elektrik üretiminin İstanbul'daki şebeke sistemine sağlıklı bir şekilde entegre edilebilmesi için altyapı ve şebeke kapasitelerinin güncel değerleri ölçülmeli ve kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Bu değerler sürekli güncellenmeli, trafo kapasitelerinin uygun olduğu yerlerde düzenli olarak kapasiteleri ilan edilmesi, İstanbul'un mevcut durumunun sağlıklı bir şekilde ölçümünü gösteren raporların düzenli yayınlanması, İstanbul şehrinin şahsına münhasır özelliklerini de dikkate alan uygulama ve yönetmeliklerin gündeme alınması, İstanbul'a özel eylem planının hazırlanması ve hayata geçirilmesi gibi geliştirmeler süratle yerine getirilmelidir.

Sonuç

Bu çalışmada yenilenebilir enerji piyasasındaki mevcut düzenlemeler incelenmiş; bu alandaki önemli şehir örnekleri değerlendirilmiş ve İstanbul'daki belediyelerin temsilcileri ve İstanbul'da yenilenebilir enerji piyasasında faaliyet gösteren özel sektör temsilcilerinden mülakat yöntemiyle veriler toplanmıştır.

Elde edilen sonuçlar ışığında, İstanbul'da yenilenebilir enerji kaynaklarının enerji tedarikindeki payını artırmanın önündeki en büyük engeller arasında mevzuatların yetersizliği yer almıştır. Yenilenebilir enerji sektöründeki en büyük sorun kaynakları arasında finansman sorunlarının yer aldığı tespiti yapılmıştır. Pahalı finansmanın yatırım iştahını sönmüleyen bir faktör olduğu belirlenirken, zorunlu karbon piyasasının yokluğu ve Türkiye enerji sektörünün gönüllü karbon piyasasına sahip oluşu sektörün gelişimine ket vuran bir diğer faktör olarak belirlenmiştir.

İstanbul'da yenilenebilir enerjinin payını artırmak için merkezden yerele doğru yetki paylaşımının sarıh bir şekilde yapılmış olması ve iş birliği ortamının sağlanmış olması gerekmektedir. İstanbul'un enerji stratejisinin ayrıntılı bir şekilde belirlenmesi ve denetlenmesi sağlanmalıdır. İstanbul için yenilenebilir enerji alanında bir eylem planı hazırlanmalı, denetlenmeli ve raporlarla takip

edilmelidir. Kentsel dönüşüm İstanbul'da binalardan kaynaklanan enerji tüketimindeki kaynakları düzenlemek için büyük fırsat sunmaktadır. İmar planları, yenilenebilir enerji kullanımını teşvik edecek düzenlemelerle zenginleştirilmelidir. İstanbul'un tarihi ve jeopolitik konumu gereği spesifik bir coğrafya olduğu göz önünde bulundurulmalı, enerji alanında ulusal yönetmeliklerin dışında şehre özel yönetmelikler hazırlanmalıdır. Şehrin dinamiklerine ve ihtiyaçlarına uygun ancak ulusal enerji politikalarıyla da uyumlu enerji politikaları geliştirmek üzere politika yapıcılarının özel çalışmalar ve planlar yapmasına ihtiyaç vardır. İstanbul'un yenilenebilir enerji potansiyelinin güncel olarak ölçülmesi ve kamuoyuyla paylaşılması hem sağlıklı bir iletişim ortamı doğmasını destekleyecek hem de yatırım iştahını besleyecektir. Kaynak bazlı yenilenebilir enerji potansiyelinin belirlenmesi ve şehre uygun kaynak tasnifinin yapılması gerekmektedir. Yenilenebilir teknolojilerindeki gelişmeye ve piyasadaki ilerlemeye paralel olarak üretilen enerjinin, İstanbul'daki şebeke sistemine entegre edilebilmesi için altyapı ve şebeke kapasitelerinin güncel değerleri ölçülmeli ve kamuoyuyla paylaşılmalıdır. Bu değerler sürekli güncellenmeli ve gerekli geliştirmeler yapılmalıdır.

Bu çalışma İstanbul'da yenilenebilir kaynaklı enerji tedarikinin artırılmasına yönelik birtakım politika önerileri geliştirmek üzere hazırlanmıştır. Literatür taramasında bu alanda bir boşluk olduğu gözlenerek, bundan sonra daha detaylı ölçekte yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Teşekkür

Bu çalışma "Yerel Yöneticilerin ve İş İnsanlarının Gözünden İstanbul'da Enerji Tedariki ve Yenilenebilir Enerji: Olanaklar ve Kısıtlılıklar" isimli yüksek lisans çalışmasından türetilmiştir. Çalışmaya destek veren belediye ve özel sektör temsilcilerine teşekkürlerimizi sunarız.

Extended Abstract

The Policy Implications for the Deployment of Renewable Energy: The Case of Istanbul

*

Gökçe Şenoğlu¹⁰

Yelda Erden Topal¹¹

Betül Hande Gürsoy
Haksevenler¹²

ORCID: 0000-0001-5970-3163

ORCID: 0000-0003-2093-6685

ORCID: 0000-0003-3711-5058

With the growing population and developing industrial production, the need for energy is increasing day by day. Depending on the technological progress, energy production methods and consumption rates & habits display significant changes. In developed countries, the demand for energy does not increase rapidly and it takes time to change the existing infrastructure and energy consumption habits. On the other hand, in developing countries, energy demand changes and increases fast, and fossil fuels have an extremely important role in meeting such demand. Turkey, which is one of the developing countries, is not located in geography rich in fossil resources but supplies 87% of current energy demand from fossil fuels. Turkey's import dependency on energy was 70% in 2017 and this ratio could be reduced to approximately 50% in 2020. Turkey has high hydropower, geothermal, wind, and solar energy potential due to its geographical location and geopolitical structure. Today, energy supply from renewable sources (wind, solar and geothermal) in Turkey corresponds to 10% of the total energy production. On the other hand, the ratio of installed electric power based on domestic and renewable energy resources in the total installed power is 59%, and the aim is to increase this rate to 65% according to the 2019-2023 Strategic Plan of the Ministry of Energy and Natural Resources of Turkey. Istanbul is one of the most important cities of Turkey both in terms of population and economy. The share of Istanbul in Turkey's total electricity consumption is around 17%. Be-

¹⁰ Master of Science, Marmara University, E-mail: gokce.senoglu@gmail.com

¹¹ Dr. Res. Assistant, Middle East Technical University, E-mail: yeldae@metu.edu.tr

¹² Asst. Prof. Dr., Marmara University, E-mail: hande.gursoy@marmara.edu.tr

sides, Istanbul consumes five times more than the electricity it produces and supplies the majority of the city's energy consumption with fossil fuel-based power plants.

Most of the studies in the field of renewable energy in Turkey aim to give information about the current potential. In addition, most recently and frequently covered topics in Turkish energy literature are the incentives in the field of renewable energy and the economic and financial structure; national energy policies in comparison to the European Union energy policies and practices; discussion of renewable energy markets in the context of public policies and sustainability of renewable energy subjects. However, there are not many studies that develop policy recommendations for the widespread use of renewable energy technologies. In this study, the aim is to make policy recommendations to increase the share of renewable energy in Istanbul's energy supply.

In this context, we benefitted from field research and secondary sources of documents, databases, and reports to reveal the current situation of renewable energy in Turkey and Istanbul. Moreover, we examined the case studies of cities that use renewable energy efficiently to derive lessons learned from these examples. In the field research made before 2020, open-ended semi-structured interviews were conducted with the representatives of the private sector and municipalities between March and July 2019. The private sector representatives interviewed were selected among the most active actors working for the companies which have local and national renewable energy investments and production facilities. Local government representatives interviewed are employees of municipalities that have Climate Change Action Plans (Istanbul Metropolitan Municipality, Kadıköy Municipality) and have signed the Mayors' Global Climate and Energy Agreement (Maltepe Municipality). The data analysis derived by the field research was supported by secondary sources such as Climate Change Action Plans of the Municipalities, the legal framework documents on local renewable energy production, and statistical databases for energy figures in Turkey.

According to the current situation analysis, we observed that there is a huge difference between the potential and the existing (in practice) situation. According to municipality representatives, the inadequacy of legislation is among the major obstacles to increasing the share of renewable energy sources in Istanbul's energy supply. The interviewees emphasized that the role of local governments is important for the developments in this area, but also stated that the will of the central government is extremely important.

Among the problems, the one that both private and public sector representatives focus on the most is the "import dependency" problem. Financial issues are also

among the most significant problems in the renewable energy sector. While it has been noted that expensive finance is a factor that hinders investment, the voluntary nature of the carbon market is noted as another factor that hinders the development of the sector.

Inadequate network and infrastructure are the other obstacles to the development of the renewable energy sector. Building the network and infrastructure through central investment projects in coordination with local governments will pave the way for new investments that will encourage both renewable energy and energy efficiency. The insufficiency of domestic energy resources in Turkey stands out as the main reason for import dependency in the market. Though laws, regulations, and legislations prepare the appropriate environment for the development of renewable energy technologies, private sector representatives expressed that these documents can be among the significant obstacles to the development of the sector since they are not based on practice.

To increase the share of renewable energy in Istanbul, the central government should share the authority and power with the local governments and an environment suitable for cooperation should be provided. An action plan for Istanbul in the field of renewable energy should be prepared, audited, and followed up with periodic monitoring reports. Within the scope of urban transformation, zoning plans should be enriched with regulations that encourage renewable energy use. It should be considered that Istanbul is a specific geographical location due to its historical and geopolitical positions, and city-specific regulations should be prepared in addition to national regulations in the field of energy. It is necessary to determine the resource-based renewable energy potential and to make a suitable resource classification for the city.

This study is prepared to develop policy recommendations for increasing the renewable energy supply in Istanbul. In the literature review, it is observed that there is a gap in this area, and it is thought that it will shed light on the forthcoming studies about the realization of renewable energy potential at city level and the national level.

Kaynakça/References

- Adıgüzel, G. E. (2018). *Avrupa Birliği'nin yenilenebilir enerji dinamikleri ve Türkiye'nin uyumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akdoğan, D. A. (2018). *Yenilenebilir enerjide kamu politikaları ve Türkiye* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Bartık, A. (2018). *Türkiye'nin enerji ihtiyacı ve bu ihtiyacın giderilmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- "Başkan İmamoğlu: 'kalıcı çözüm yenilenebilir enerji kaynaklarında (05.06.2020)", 18 Ağustos 2021 tarihinde <https://www.haberler.com/baskan-imamoglu-kalici-cozum-yenilenebilir-13289416-haberi/> adresinden erişilmiştir.
- Batı, O. (2013). *Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma ve yenilenebilir enerji kaynakları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baycan, T. ve Aygün, A., (2017). Post-karbon kent yönünde dönüşüm: İstanbul için kritik etki değerlendirmesi. 16. *Bölge Bilimi / Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde, (s. 285-296).
- Bayram, Z. (2020). *Yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyelinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ.
- Budak, T. G. (2019). *Renewable energy subsidies: local content requirement and WTO disputes* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Can, Ö. (2020). *Yenilenebilir enerji hukuku ve teşvikler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelikyay, H. H. (2017). İstanbul perspektifinden akıllı şehirlere bakış: Şehirleri akıllı kılan sadece teknoloji mi? *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Özel Sayı-4), 505-512.
- Çepik, B. (2015). *Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde Türkiye'de yenilenebilir enerji politikaları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çun, K. A. (2019). *A review on development of renewable energy sector in Turkey in light of public policies and evaluation of YEKDEM mechanism effectiveness* (Yayımlanmamış doktora tezi). Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Deniz, S. (2018). *Türkiye'de yenilenebilir enerji potansiyeli ve politikalarının sürdürülebilir kalkınma açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Erden-Topal, Y. (2016). *A policy design model for market formation of solar wind electricity generation in Turkey* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, M. (2014). *Türkiye'nin yenilenebilir enerji potansiyelinin termodinamik analiz yöntemi ile incelenerek, yenilenebilir enerji kullanımının gelecek projeksiyonlarının değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Erdoğan, N. (2020). *Türkiye'de yenilenebilir enerjiye yönelik teşvikler ile yenilenebilir enerji üretimi arasındaki etkileşim ve finansal yansımaları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Ergün, İ. (2020). *Yenilenebilir enerji kaynaklarının mali ve ekonomik boyutu: Avrupa Birliği ve Türkiye karşılaştırması* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- ETKB (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı). (2019). T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2019-2023 stratejik planı. Erişim adresi: https://sp.enerji.gov.tr/ETKB_2019_2023_Stratejik_Planı.pdf
- Görgülü, S. (2019). Atatürk Havalimanı verileri kullanılarak rayleigh dağılım yöntemiyle İstanbul'un rüzgâr karakteristiğinin tahmini. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 17, 103-108. doi: 10.31590/ejosat.604739
- Gün, E. (2019). *İstanbul ve çevresinde rüzgar-güneş hibrit sisteminin karşılama oranlarının belirlenerek Anfıs tabanlı modellenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Hakyemez, M. E. (2011). *İstanbul Kilyos (Kumköy) bölgesinin rüzgar kaynaklı enerjiler açısından değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü, İstanbul.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı. (2021). İstanbul iklim değişikliği eylem planı. Erişim adresi: https://cevrekoruma.ibb.istanbul/wp-content/uploads/2022/01/ist_iklim_degisikligi_eylem_plani.pdf
- Kadıköy Belediyesi. (2021). Kadıköy Belediyesi iklim adaptasyon eylem planı. Erişim adresi: <https://anlat.kadikoy.bel.tr/kbpanel/Uploads/Files/KadikoySECAP.pdf>
- Karadaş, H. A. (2018). *Çevresel sorunlar bağlamında yeşil büyüme ve cari açık ilişkisi: Türkiye üzerine bir uygulama* (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Karagöl, E. T. ve Kavaz, İ. (2017). Dünyada ve Türkiye'de yenilenebilir enerji (Analiz, Nisan 2017, Sayı 197) 21 Mart 2021 tarihinde <https://setav.org/assets/uploads/2017/04/YenilenebilirEnerji.pdf> adresinden erişildi.
- Kaya, E. (2010). *İstanbul Bölgesi için rüzgar şiddetinin spektral yoğunluk analizi ve öngörü serileri üzerindeki etkileri* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Enerji Enstitüsü, İstanbul.
- Kaya, H. İ. (2017). *Teşvik mekanizmalarının yenilenebilir enerji yatırımları üzerine etkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye'de güneş enerjisi yatırımlarına yönelik ampirik bir çalışma* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kaymak, M. K. (2011). *İstanbul iklim şartlarında rüzgar ve güneş sistemlerinin modellenmesi ve ekserji analizi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koç, E. (2018). *Financing renewable energy investments: A case study of Turkey* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Köle, S. (2019). *Yenilenebilir enerji teknolojilerine yönelik kamusal teşvikler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Marmara Belediyeler Birliği. (2021). İklim ve enerji için belediye başkanları sözleşmesi. Erişim adresi: <https://marmara.gov.tr/wp-content/uploads/2021/07/CoM-U%CC%88yelik-Rehberi-v4.pdf>
- Mengi, O. Ö. (2011). *Yenilenebilir enerji sistemlerinde süreklilik için akıllı bir enerji yönetim sistemi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- REN21 (Renewable Energy Policy Network). (2019). Renewables 2019 global status report. Erişim adresi: https://www.ren21.net/wp-content/uploads/2019/05/gsr_2019_full_report_en.pdf
- Saygın, O. (2017). *Finansal gelişme ve yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde.
- Sulukan, E. (2020). İstanbul'da bir fotovoltaik sistemin tekno-ekonomik ve çevresel analizi. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 26 (1), 127-132. doi: 10.5505/pajes.2019.24022
- Sümer, G. (2011). *Determinants of renewable energy supply in Europe: A potential solution for Turkey's energy dependency* (Yayımlanmamış doktora tezi). Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, N. (2019). *Yenilenebilir enerji kaynaklarının potansiyeli ve potansiyelin değerlendirilmesine yönelik politikalar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Şallı, S. (2016). Freiburg şehir yönetiminde iklim korumacı uygulamalar üzerine bir derleme. *Sayıştay Dergisi*, 103, 85-110. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1713991>
- Şenoğlu, G. (2020). *Yerel yöneticilerin ve iş insanlarının gözünden İstanbul'da enerji tedariki ve yenilenebilir enerji: olanaklar ve kısıtlar* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şişeci, G. N. ve Yamaçlı, D.S. (2020). Enerji ithalatı, döviz kuru ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye için bir araştırma. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (IV), 253 – 276. doi:10.30561/sinopusd.715798
- T.C. İstanbul Valiliği. (2021). Türkiye'nin ticaret, iş, yatırım, finans ve turizm başkenti: İstanbul. Erişim adresi: <http://www.istanbul.gov.tr/turkiyenin-ticaret-is-yatirim-finans-ve-turizm-baskenti-istanbul>
- Talınlı, G. (2018). *Energy economics, renewable energy & its significance for the Turkish Republic and its economic development* (Yayımlanmamış doktora tezi). Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Ankara.
- TEİAŞ (Türkiye Elektrik İletim A.Ş.). (2020). Temmuz 2020 elektrik üretim-tüketim raporu. Erişim adresi: <https://www.teias.gov.tr/tr-TR/aylik-elektrik-uretim-tuketim-raporlari>

- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2019a). İl bazında gayrisafi yurt içi hasıla, iktisadi faaliyet kollarına göre, cari fiyatlarla, 2004-2018. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gross-Domestic-Product-by-Provinces-2019-3366>
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2019b). Yıllara göre il nüfusları, 2000-2019. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2020-37210>
- UEA (Uluslararası Enerji Ajansı). (2021). Global energy review report, Erişim adresi: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/d0031107-401d-4a2f-a48b-9eed19457335/GlobalEnergyReview2021.pdf>
- Unan, A. (2019). *Küresel iklim değişikliği sürecinde güneş enerjisi potansiyelinin belirlenmesi: Ankara, Antalya ve İstanbul örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Uncu, B. A. (2019). İklim için kentler yerel yönetimlerde iklim eylem planı. İklim İçin 350 Derneği web sitesinden erişilen adres: https://world.350.org/iklimicinkentler/files/2019/05/350_booklet_2.pdf
- Yazıcı, F. (2019). *İstanbul ili için önerilen akıllı şebekenin modellenmesi ve benzetimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kocaeli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.
- Yerli, B. (2011). *İstanbul iklim şartlarında meteorolojik parametrelerin pv (fotovoltaik pil) elektrik üretimi üzerindeki etkilerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, B. (2020). *Türkiye’de yenilenebilir enerjiye yönelik vergisel teşvikler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Yılmaz, M. (2012). Türkiye’nin enerji potansiyeli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının elektrik enerjisi üretimi açısından önemi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 4(2), 33-54. doi: 10.1501/Csaum_0000000064
- Yılmaz, S. S. (2018). *Türkiye’de ve Dünya’da yenilenebilir enerji kaynaklarının durumu* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, Ş. (2020). Dünyada ve Türkiye’de birincil enerji arzı, Türkiye enerji görünümü. TMMOB Makina Mühendisleri Odası web sitesinden erişildi: https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/TEG-2020-1_Birincil%20Enerji_%C5%9Eayende%20Y%C4%B1lmaz.pdf

Hak Temelli Sürdürülebilir Gelişme Politikaları: Bir İnsan Hakkı Olarak Güvenli, Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Çevre Hakkı

*

Onur Özkan¹

ORCID: 0000-0001-9533-5097

Öz

Ulusal ve uluslararası alanda adaletsizlik, eşitsizliklerin artması, yoksulluk, açlık ve kötü sağlık koşulları; ekosistemin karşı karşıya kaldığı yıkımla giderek derinleşmektedir. Böyle bir durumda, temel insan haklarının yerine getirilmesi mümkün görünmemektedir. Ekonomik temelli ve doğayı tahrip eden uygulamalar, küresel anlamda toplumsal ve çevresel bir güvenlik tehdidi oluşturmasından kaynaklı, toplumun bir parçası olduğu kadar doğanın da parçası olan insanların haklarını da tehdit etmektedir. İnsan hakları ve çevrenin bütünleşik olarak ele alınması için Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre raportörü John H. Knox tarafından, İnsan Hakları ve Çevre konulu raporlar hazırlanmıştır. Bu raporların konusu temelde insanın, doğanın bir parçası olmasından dolayı güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye erişim hakkının, temel insan haklarının ön koşulu olduğudur. Nihai olarak, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, 8 Ekim 2021 tarihinde güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını bir insan hakkı olarak tanımıştır. Bu çalışma ile güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkının tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığı ele alınırken, John H. Knox tarafından tanımlanan on altı ayrı "insan hakları ve çevre çerçeve ilkesi" üzerinden Türkiye'de çevre hakkının uygulamadaki durumunun çeşitli örnekler üzerinden incelenmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: sürdürülebilir gelişme, sürdürülebilir çevre hakkı, hak temelli yaklaşım, çevre politikası

¹ Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi, E-mail: onur.ozkan@inonu.edu.tr

Rights Based Sustainable Development Policies: The Right to a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment as a Human Right

*

Onur Özkan²

ORCID: 0000-0001-9533-5097

Abstract

National and international injustice, increasing inequalities, poverty, hunger, poor health conditions; gradually deepen with the destruction that the ecosystem is facing. In such a situation, the fulfillment of human rights does not seem possible. Economic-based and nature-destroying practices threaten the rights of people who are a part of nature as well as society because they pose a global social and environmental security threat. A report on Human Rights and Environment has been prepared by the United Nations Human Rights and Environment rapporteur John H. Knox to address human rights and the environment in an integrated manner. The subject of this report is that the right of access to a safe, clean, healthy, and sustainable environment, as a human right, is intertwined with the environment in which people live since humans are a part of nature. Finally, on 8 October 2021, the United Nations Human Rights Council recognized the right to a clean, healthy and sustainable environment as a human right. The Council declared that having a "safe, clean, healthy and sustainable environment" is a human right and "vital to enjoy all human rights". In this study, while discussing how the right to a safe, clean, healthy and sustainable environment has emerged historically, it is aimed to examine the situation of the right to environment in practice in Turkey through various examples, based on sixteen different "human rights and environmental framework principles" defined by John H. Knox.

Keywords: *sustainable development, right to sustainable environment, rights-based approach, environmental policy*

² R. A., İnönü University, E-mail: onur.ozkan@inonu.edu.tr

Giriş³

İnsanlığın mevcut kapitalist ekonomik üretim mantığında, çevreyi, ekonomik büyüme için sınırsız bir kaynak olarak tüketme fikri, çevre üzerinde ciddi bir baskı ve tahribat yaratmaktadır. Sınırsız büyüme fikri ve ekonomiyi merkeze alan yaklaşımlar çok sayıda yıkıcı olayı peşi sıra getirmiştir. Doğal kaynakların ve türlerin büyük bir yok oluşa uğraması, iklim değişikliği, küresel sıcaklık artışı, ozon tabakasının incelmeye başlaması, asit yağmurları, ormansızlaşma, çölleşme, zehirli atıklar, hava kirliliği ve biyoçeşitlilik kaybı gibi sorunlar, insan müdahalesinin çevresel dengeyi benzeri görülmemiş şekilde sarsmasının sonuçlarıdır. Bu tür çevre sorunlarının yanı sıra ekonomiyi merkeze alarak, çevrenin yanında toplumsal adalet ve iş birliğini de yok sayan politikalar; yerel, ulusal ve uluslararası alanda yoksulluğu, eşitsizliği ve adaletsizliği de derinleştirmektedir. Bu uygulamalar, küresel anlamda toplumsal ve çevresel bir güvenlik tehdidi oluşturarak, toplumun bir parçası olduğu kadar doğanın da parçası olan insanların haklarını tehdit etmektedir.

Ulusal ve uluslararası alanda adaletsizlik, eşitsizliklerin artması, yoksulluk, açlık, kötü sağlık koşulları, ekosistemin karşı karşıya kaldığı yıkımla giderek derinleşmektedir. Kapitalizm ile paralel olarak gelişen sınırsız büyüme anlayışı, 1970'li yıllardan itibaren tartışma konusu olmuş ve sınırlı dünya kaynakları, büyümenin sınırları yaklaşımı ile tartışılmıştır (Meadows, Randers, & Meadows, 2004). Büyümeyle sınırsız olarak gören paradigmanın beraberinde getirdiği çevre krizi, sosyal, siyasal ve ekonomik yönleri de içinde barındıran etik bir sorun doğurmuştur. Bu sorunların çözümü kavuşturulması için yerine getirilmesi gereken hayati unsur, çevresel tahribatın ortaya çıkışındaki ekonomik temelli yaklaşımı değiştirmek üzere ekonomik, sosyal, siyasal ve çevresel anlamda bütünlüklü bir çevre etiği oluşturmaktır. Bütünlüklü bir çevre etiği, çevresel tahribatın oluşturduğu farklı alanlardaki sorunların çözümü için insan hakları temelli bir yaklaşımı gerekli kılmıştır.

İnsanlar ekolojik yıkım ve bozulmanın faali olmakla beraber aynı zamanda nihai olarak bu durumun zarar görenleridir. Hem fail hem mağdur ikileminde ortaya çıkan olgu ise toplumların ve ulusların ayrışmasından kaynaklıdır. Bu ayrışmanın beraberinde getirdiği adaletsiz durum ancak insan hakları temelinde ele alınarak aşılabilir.

³ Bu çalışmayı hazırlama fikri, Ankara Üniversitesi, Kent, Çevre ve Yerel Yönetim Politikaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı'nda Prof. Dr. Nesrin Algan'ın "Sürdürülebilir Gelişme Politikaları Dersi"nde ortaya çıkmıştır. Bu vesile ile kendisine teşekkür ederim.

Sürdürülebilir Gelişmenin Tarihi Seyri

1972 yılında Stockholm’de düzenlenen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı, çevrenin ayrıntılı olarak ele alınmasını sağlayarak, uluslararası alanda çevre hakkının tartışılmasında öncü bir role sahip olmuştur. Stockholm Konferansı’nda henüz çevrenin kalkınma ile birlikte ele alınması çok belirgin olmamasına rağmen, ekonomik ve sosyal kalkınma gerçekleşirken çevrenin mutlaka korunması gerektiğinden söz edilmiştir (UN, 1973). 1982 yılında hazırlanan Dünya Doğa Şartı’nın 4. İlkesinde sürdürülebilir gelişme kavramı henüz ortaya çıkmasa da insanların yararlandığı ekosistemlerin, organizmaların ve çeşitli doğal kaynakların sürdürülebilirliğinden söz edilmiştir (UN, 1982). 1987 yılında gerçekleşen Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Komisyonu tarafından hazırlanan Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu’nda ise ilk kez sürdürülebilir gelişme tanımlanmıştır. 1992 yılında gerçekleşen ve Rio Zirvesi olarak da bilinen Çevre ve Gelişme Konferansı’nın ana konusu yine sürdürülebilir gelişmedir.

Uluslararası düzeyde gerçekleşen konferanslar ile çevre ve ekonomik büyüme arasında bir denge kurulmaya çalışılmıştır. Yine de, hükümetlerin sürdürülebilir gelişme kavramından sıkça söz etmesine rağmen, uygulamada sürdürülebilir gelişmeye yer vermediği görülmektedir. Çevresel yıkım ve tahribat, neoliberal politikalar etkisinde *yaratıcı bir yok ediş* halini alarak en temel hak olan yaşam hakkını; çevresel bozulma ve sürdürülemez gelişmeyle tehdit etmektedir. Çevreye verilen zarar, yaşam ve sağlık haklarının ve pek çok diğer hakkın kullanılmasına engel olmaktadır. Bu yüzden sosyal dayanışmanın, ekonomik yapabilirliğin ve ekolojik sorumluluğun bir arada işlendiği güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevreden faydalanma hakkı, bir insan hakkı olarak ele alınmalıdır.

İnsan Hakları

İnsan hakları, bu dünyadaki herhangi bir insanın yalnızca insan olması nedeniyle yararlanması gereken haklardır (UN OHCHR, 10 Aralık, 1948). Bu haklar insan onurunun gereği olarak sahip olunan vazgeçilemez ve devredilemez hakların tümüdür. İnsan hakları 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan birinci kuşak haklar; 19. ve 20. yüzyılda vücut bulan ikinci kuşak haklar ve İkinci Dünya savaşının ardından ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar olarak sınıflandırılır (Kaboğlu, 1996). Ancak kuşak sınıflandırması bu hakların önem sırasına göre değil, bir hak olarak ortaya çıkması ve kabul edilmesi anlamında kronolojik bir tanımlamadır.

Birinci kuşak haklar, kişi özgürlüğü ve siyasal hakları içermektedir. Bu haklar, yaşam hakkı ve kişi dokunulmazlığı, kişi özgürlüğü ve kişi güvenliği, düşünce ve düşünceyi açıklama özgürlüğü, inanç ve ibadet özgürlüğü, konut dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, seçme ve seçilme hakkı, kamu hizmetine girme hakkı gibi hakları içermektedir (Kaboglu, 1996).

Sosyal haklar da denilen ikinci kuşak haklar; çalışma hakkı, sendika kurma hakkı, grev ve toplu sözleşme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, parasız öğrenim ve eğitim görme hakkı, sağlık hakkı ve toplumsal olarak ayrıştırılmış kesimlerin korunmasıyla ilgili haklar olarak sıralanabilmektedir .

II. Dünya Savaşı sonrasında bugünün insanı ile birlikte gelecek kuşakların da korunması hedefiyle 1982 yılında Birleşmiş Milletler bünyesinde çevre hakkı, barış hakkı, gelişme hakkı ve insanlığın ortak malvarlığına saygı olarak sıralanabilen haklar ise üçüncü kuşak hakları oluşturmaktadır (Dadak, 2015). Bu hakların konusu evrensel değerler tarafından oluşturulduğu ve devletlerin sınırları ötesinde tüm insanlar arasında ortak bir dayanışmayı ifade ettiği için dayanışma hakkı olarak da ele alınmaktadır. Üçüncü kuşak hakların ortaya çıkışı ve kapsayıcı niteliği gereği vurguladığı dayanışma kavramı; sürdürülebilir gelişmenin sağlanması için ortaya konan üç önemli unsurdan (ekonomik yapabilirlik, ekolojik sorumluluk ve sosyal dayanışma) birisi olan dayanışma fikri ile oldukça örtüşmektedir. Sürdürülebilir gelişmenin hem kuşaklararası hem de uluslar ve toplumlar arası düzeyde sağlanabilmesi için sosyal dayanışmaya büyük önem verilir (Mengi & Algan, 2003). Sürdürülebilir gelişmenin dayanışma kavramına verdiği önem, insan hakları ile, özellikle de dayanışma hakları ile büyük ölçüde eşleşmesi anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda dayanışma haklarının ortak temeli, bugün yaşayan herkesin ve gelecek kuşakların yaşam hakkıdır ve doğası gereği bu haklar, tek tek bireylerin, birey topluluklarının, kamu ve özel kuruluşların, devletlerin ortak çabası ve dayanışması ile anlam kazanmaktadır.

İnsan Hakkı ve Çevre

Çevre hakkının uluslararası düzlemde tanınmasını sağlayan Stockholm Konferansı'ndan 20 yıl sonra, yine Birleşmiş Milletler öncülüğünde Haziran 1992'de Rio de Janeiro'da toplanan Çevre ve Gelişme Konferansı da çevre kavramının uluslararası belgelerde yer alması açısından bir diğer önemli adımdır. Sürdürülebilir gelişme anlayışının tarihsel olarak gelişmesinde

önemli noktalardan birisi olan, 117 devlet veya hükümet başkanının katılımıyla gerçekleşen zirvede yayımlanan ve sürdürülebilir gelişmenin küresel, ulusal, bölgesel ve yerel düzeydeki uygulamalarına yön veren Rio Bildirgesi'nin 1. ilkesinde (UN, 3-14 Haziran 1992) "*Beşeri varlıklar, sürdürülebilir gelişmeye ilişkin kaygıların merkezinde yer alır. Onlar doğayla uyum içinde sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkına sahiptirler.*" ifadesi yer almaktadır. Bu ilkede sözü geçen doğayla uyum içinde, sağlıklı ve üretken bir yaşam hakkı, sürdürülebilir gelişmenin merkezinde yer alan insanlar için tanımlanmış, hak temelli sürdürülebilir gelişme anlayışı temeline dayanır.

Rio Bildirgesi'nin 10. maddesi ise şu şekildedir (UN, 3-14 Haziran 1992):

Çevresel konular her düzeyde ilgililerin katılımını gerektirir. Ulusal düzeyde, bireyler kamu otoritelerinin elinde bulunan, yerleşimlerdeki sağlığa zararlı maddeler ve faaliyetler de dahil olmak üzere, çevre ile ilgili bilgilere erişme ve karar verme süreçlerine katılabilme fırsatlarına sahip bulunmalıdır. Ülkeler geniş bir biçimde bilgi sağlayarak kamu duyarlılığını ve katılımını teşvik etmeli ve kolaylaştırmalıdır. Tashih ve tazmin talebi de dahil olmak üzere adli ve idari işlemlere başvurma hakkı sağlanmalıdır.

Bu madde ile çevre hakkının yerine getirilebilmesi için gerekli olan şeffaflık ve katılımın sağlanması mümkün hale getirilmek istenmiştir.

Yine, Rio Bildirgesi'nin 25. ilkesinde şu ifade edilmektedir (UN, 3-14 Haziran 1992): "*Barış, gelişme ve çevrenin korunması karşılıklı olarak bağımlıdır ve birbirinden ayrılmaz.*". Çevre hakkının diğer insan hakları ile önemli bir ilişkisinin bulunmasından kaynaklı, çevresel tahribat insan haklarını da olumsuz olarak etkiler. Çevre sorunlarının her geçen gün daha da artması, hem şimdiki hem de gelecek nesillerin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasını sağlamak ancak dayanışma ile yerine getirilebilir. Bu dayanışma ise beraberinde bir barış ortamını gerekli kılar ve destekler. Rio Bildirgesinin 25. ilkesi bu gerekliliği gözler önüne serer.

Bir insan hakkı olarak çevre hakkı, başta yaşam hakkı ve sağlık hakkı olmak üzere insan haklarının ön koşulunu oluşturur. Çevre hakkının öznelini ise şimdiki ve gelecek kuşaklar olarak belirlemek mümkündür. Bu hak günümüz insanların gelecek kuşaklara karşı sorumluluğunu ve kuşaklararası dayanışmayı göstermektedir.

Gelişme ve İnsan Hakları İlişkisi

10 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu'nun yayınladığı Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi, iki dünya savaşında, insanlığın yaşadığı bu ağır deneyimlerin ardından, ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapmaksızın herkes için insan hakları ve temel özgürlüklere evrensel saygı duymasını içererek "*herkesin gıda,*

giyim, barınma ve tıbbi bakım ve gerekli sosyal hizmetler de dahil olmak üzere kendisinin ve ailesinin sağlığı ve refahı için yeterli bir yaşam standardına sahip olma hakkını" dile getirir. Bu belge, insan haklarının temelini atmasına rağmen beyanname niteliğinden dolayı bir bağlayıcılık içermez.

Bu beyannamenin yayımlanmasından yaklaşık 20 yıl sonra, taraf devletler bağlayıcılığı olan "herkesin kendisi ve ailesi için yeterli gıda, giyim ve barınma dahil olmak üzere yeterli yaşam standardına ve yaşam koşullarının sürekli iyileştirilmesi hakkı" nı kabul etmiştir (UN CESCR, 1966). İnsan haklarının, bağlayıcı bir sözleşme ile güvence altına alınması oldukça önemli bir gelişmedir. Ancak yine, insan hakları oldukça sınırlı olarak ele alınmıştır. Bu haklar içerisinde çevre hakkı ve çevre ile doğrudan ilişkili olan suya erişim hakkı gibi haklardan söz edilmemektedir. Bu boşluk ise 2002 yılında Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komisyonu tarafından doldurulmuştur (UN, 2002). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 11. maddesine göre herkes için kişisel ve ev içi kullanım için yeterli, güvenli, kabul edilebilir, fiziksel olarak erişilebilir ve uygun fiyatlı su, bir insan hakkı olarak ele alınmıştır.

İnsan haklarının evrensel düzeyde kabul edilmesi, gelişmesi ve bağlayıcılık kazanması oldukça önemli ve somut adımlardır. Bu hakların evrensel düzeyde tüm insanlar için geçerli olması beklenmesine rağmen, ne yazık ki, bu temel haklar dünyanın çoğu için uygulamada yetersiz kalmıştır. İnsan hakları alanındaki gelişmelere rağmen dünyada büyük bir nüfus, kötü yaşam koşullarında açlık ve yoksullukla iç içe yaşamaya devam etmektedir. Tüm hakların en temeli olan yaşama hakkı; çevresel bozulma ve sürdürülemez gelişmeden kaynaklı bir tehdit altındadır. Bu yüzden BM tarafından (UN, 1986) kalkınma hakkının bir insan hakkı olarak ele alınmasına ek olarak çevrenin de bir insan hakkı olarak tanınması oldukça büyük önem taşır. Günümüzde çevre, insan hakkı boyutu ile yasal ve yönetsel metinlerin içerisine girmek zorundadır. Bu yüzden insan topluluklarının kendi gelişimleri içerisinde insan haklarına ulaşmalarını sürdürülebilir gelişme anlayışı yaklaşımı ile gerçekleştirmek gerekmektedir.

Hak Temelli Yaklaşım: Çevre, Sürdürülebilir Gelişme ve İnsan Hakları İlişkisi

Sürdürülebilirliği sağlamak için yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeydeki kararlar; sürdürülebilir gelişmenin sosyo-kültürel, ekonomik ve çevresel unsurlarının birbiriyle bağlantısı gözetilerek alınmalıdır. Sürdürülebilir insani gelişmeyi sağlamak için geniş bir insan hakları bakışı sağlamak oldukça önemlidir. Sürdürülebilir gelişmenin çeşitli düzeyleri ve hedefleri arasındaki

dengeye, ilkesel düzeyde olduğu kadar uygulamada da bağlı kalındığında; çevre, sürdürülebilir gelişme ve insan hakları kavramları kendi kendilerini güçlendiren bir döngü oluşturur.

Kalkınma, üçüncü nesil bir hak olarak tanımlanmıştır (Kalkınma Hakkına Dair Bildirge, 1986). Her kadının, erkeğin, gencin ve çocuğun ekolojik açıdan sağlıklı gelişme hakkının güçlendirilmesi, İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nde tanımlanan evrensel insan hakları standartları içerisinde yer almaktadır. İnsanın refahını, parçası olduğu dünyanın refahından ayırmak imkansızdır. Kalkınmanın hak olarak kabul edilmesi meşruiyetinden yola çıkarak, çevre, toplum ve ekonominin bütünlük olarak ele alındığı sürdürülebilir gelişmenin, bir insan hakkı olarak tanımlanması sağlanabilir.

Günümüzde sürdürülebilir gelişme, hakim kalkınma paradigması haline gelmiştir. Sürdürülebilir gelişme ancak temel insan hakları ve temel insan özgürlüklerinin bütünlük sağlanması yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu anlamda insan hakları ve sürdürülebilir insani gelişme, birbirine bağımlı ve birbirini güçlendiren kavramlardır. Biri olmadan diğeri elde edilemez. Birleşmiş Milletler Kalkınma Ajansları ve Programları tarafından giderek daha fazla savunulan ve uygulanan bir yaklaşım olan kalkınmaya hak temelli yaklaşım kavramı ile kastedilen esas olarak budur.

Dünyada insan hakları ve çevre arasındaki bağlantı, hukuk, yönetmelikler ve uluslararası anlaşmalar ile ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde parçalanmış bir şekilde gelişmiştir. İnsan hakları ve çevre ilişkisi bütünlük olarak ele alınmadığı için iki kavram arasındaki bağlantıyı saptamakta çeşitli boşluklar mevcuttur. Bu boşluğu gidermek üzere 1994 yılında, bir grup uzman tarafından İnsan Hakları ve Çevre İlkeleri hakkında bir taslak bildiri hazırlanmış ve 1995 yılında BM İnsan Hakları Komisyonu'na sunulmuştur (Nagpal, 2013). Bu bildirgede "*güvenli, sağlıklı ve ekolojik açıdan sağlam bir çevre*" için önemli bir hak önerilerek kuşaklararası eşitlik kavramına yer verilmiştir.

1995 yılında insan hakları ve çevre ilişkisinin ele alınmasının ardından, bu konu üzerinde on yılı aşkın bir süre somut bir gelişme yaşanmamıştır. Ancak insanın çevre sorunları üzerindeki etkisinin giderek daha fazla tanınması ve etkileri giderek artan iklim değişikliği, bu konuyu bir kez daha uluslararası gündeme taşımıştır.

2009 yılında, akademisyenlerden, uzmanlardan ve hükümetler arası örgüt temsilcilerinden oluşan bir grup, İnsan Hakları ve Çevre arasındaki bağlantıyı görüşmek üzere Nairobi'de iki gün boyunca bir araya gelmiştir. İnsan Hakları ve Çevrenin Yeni Geleceği: Küresel Gündemi İleriye Taşımak konulu

Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından ortaklaşa bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantının amacı, her iki kuruluşa da bu konuda en iyi şekilde nasıl ilerleyecekleri ve iki kavram arasındaki uluslararası düzeydeki bağlantının nasıl netleştirileceği konusunda rehberlik sağlamaktır (Nagpal, 2013).

Tartışmalar, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin nasıl ilerleyecekleri ve bu çalışmanın neleri gerektirdiğini özetleyen İnsan Hakları ve Çevre'nin geleceği için bir yol haritasıyla sonuçlanmıştır. Önerilen ilk adım, bu iki yapılanmanın arasında İnsan Hakları ve Çevre konulu ortak bir rapor hazırlanmasıdır.

Konsey, Mart 2012'de güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye erişime ilişkin insan hakları yükümlülüklerini inceleme ve güçlendirmek için bağımsız bir uzman atamaya karar vermiş ve John H. Knox Ağustos 2012'de bu göreve atanmıştır. Mart 2013'te Konsey'e sunduğu ilk raporunda, insan hakları ve çevrenin birbirine bağımlı olduğunu vurgulayan Knox (Knox, 2012); yaşam, sağlık, gıda, su ve kalkınma hakları da dahil olmak üzere çok çeşitli insan haklarından tam olarak yararlanmak için güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin gerekliliği üzerine raporunu oluşturmuştur. Aynı zamanda, bilgi edinme, katılım ve çözüm üretme hakları da dahil olmak üzere insan haklarının kullanılmasının çevrenin korunması için hayati öneme vurgu yapmıştır.

İnsan Hakları ve Çevre Raporu'ndaki on altı çerçeve ilke ile güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye erişim hakkı ele alınarak devletlerin insan hakları hukuku kapsamındaki temel yükümlülükleri ortaya konmuştur. Raporda bu çerçeve ilkelerin ayrıntılı yorumları da mevcuttur. Rapor, mevcut insan hakları yükümlülüklerinin çevre bağlamında uygulanmasını yansıtır.

Rapora göre (Knox, 2012), hak temelli yaklaşımın savunucuları, sürdürülebilirliğin yaygınlaştırılmasına yönelik hareketi temel almak için üç ana hakkı desteklemektedir:

- (a) Temiz ve güvenli bir çevre hakkı
- (b) Bilgiye erişim ve halkın karar alma ve kararlara katılımı hakkı
- (c) Çevrenin ve insan haklarının korunmasını teşvik etme ve savunma hakkı.

Hükümetlerin bu hakların yerine getirilmesinde üç yükümlülük düzeyi olduğundan söz edilir: her hakka saygı göstermek, bu hakları korumak ve yerine getirmek. Bir hakka saygı göstermek, hakkın kullanımına müdahale

etmekten kaçınmak anlamına gelir. Hakkı korumak, yasal olarak tanımak demektir. Son olarak insanların haktan yararlanabilmesi için hükümetlerin kaynak tahsis etmek ve prosedürleri devreye sokmak ile ilgili yükümlülükleri vardır.

Bir insan hakkı olarak güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye erişim hakkı, insanın doğanın bir parçası olmasından dolayı, insan haklarının içinde yaşanan çevre ile iç içe olduğunu vurgular. Çevreye verilen zarar, insan haklarından yararlanmaya engel olur ve insan haklarının kullanılması çevrenin korunmasına ve sürdürülebilir gelişmenin desteklenmesine yardımcı olur.

İnsan Hakları ve Çevre Çerçeve İlkeleri, Mart 2018 nihai raporunda (Knox, 2018) BM İnsan Hakları Konseyi'ne sunulmuştur. Böylece, Birleşmiş Milletler; devletleri, uluslararası kuruluşları, ticari işletmeleri, sivil toplum kuruluşlarını, halkları, insan haklarını ve çevreyi korumaya kararlı herkesi, bu ilkeleri yaymak, duyurmak ve bunları kendi faaliyetlerinde dikkate alarak teşvik etmelerini sağlamak için önemli bir adımı hayata geçirmiştir.

Güvenli, Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Çevrenin Bir İnsan Hakkı Olarak Kabul Edilmesi

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi, 8 Ekim 2021 tarihinde güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkını, bir insan hakkı olarak tanımıştır. Konsey, *“güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye”* sahip olmanın bir insan hakkı ve dahası, *“tüm insan haklarından istifade etmek için hayati bir hak”* olduğunu ilan etmiştir (UN News, 2021).

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi tarafından güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin bir insan hakkı olarak kabul edilmesi, 43 oy ile onaylanmış ve Rusya, Çin, Japonya ve Hindistan ise oylamada çekimser kalmıştır. BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kabul edilen bu hakkın BM Genel Kurulu'na gittiğinde, kurul tarafından kabul edilmesi de oldukça önemli bir adım olacaktır.

İnsan Hakkı Olarak Güvenli, Temiz, Sağlıklı ve Sürdürülebilir Çevre ve Türkiye'ye Bu Hak Çerçevesinde Bir Bakış

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre raporu, içerdiği çerçeve ilkeler ile çevre hakkını henüz bir insan hakkı olarak tanımamış ülkeleri, bu konuda bir adım atmaları için teşvik etmeye çalışmaktadır. Türkiye'de çevre hakkı her ne kadar anayasal olarak güvence altına alınmış olsa da, çevre hakkının kapsamı çoğu zaman muğlaktır. Bu durum, hakkın ihlalinin somut olarak ortaya

konmasına dair sorunlar yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu muğlaklığa bir çözüm getirmek amacıyla çalışmanın ilerleyen kısımlarında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre Çerçeve İlkesi'nde sunulan on altı ayrı ilke, Türkiye'de çevre hakkının ne ölçüde yerine getirildiğini ele almak için bir referans olarak kullanılmıştır.

“Anayasada çevre hakkının ya da çevre ile ilgili hükümlerin yer almamasından; bir başka deyişle çevre korumanın anayasal düzeyde düzenlenmemiş olmasından yola çıkarak bir ülkede çevre değerlerine ve çevre korumaya önem verilmediği sonucu çıkarılmamalıdır” (Kaplan Mengi, 2001). Benzer şekilde çevre hakkının anayasada yer alıyor olması da çevresel değerlerin korunduğu anlamına gelmez. Çevre hakkının gerçekleşmesinde önemli rollere sahip olan bilgi alma, katılma ve başvuru haklarının kısıtlamaları ya da çevre mevzuatındaki çeşitli istisnalar ve imtiyazlar çevre hakkının engellenmesine sebep olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 56. Maddesinde “herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamasını” güvence altına almış olmasına rağmen çevre hakkı uygulamada oldukça sorunlu görünmektedir. Bu bölümde, Türkiye'nin çevre hakkına dair uygulamaları ve ihlalleri, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre Çerçeve İlkeleri ekseninde değerlendirilecektir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları ve Çevre Özel Raportörü John H. Knox ve ekibi tarafından hazırlanan ve 2018 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'ne sunulan raporda (Knox, 2018) on altı ayrı çerçeve ilke tanımlanmıştır. Ek olarak, ilkelerin ayrıntılı olarak ele alındığı elli beş yorum, bu raporda bulunmaktadır. İnsanın çevreden ayrı olarak ele alınamayacağı bu yüzden de çevre hakkının insan haklarından ayrı tutulamayacağı özellikle vurgulanmaktadır. Çerçeve ilkeler ekseninde Türkiye'den bazı örnekler tartışılacaktır.

1. Devletler, insan haklarına saygı göstermek, korumak ve yerine getirmek için güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre sağlamalıdır.

Bu çerçeve ilke ile güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevrenin sağlanabilmesi için devletlere bir yükümlülük tanımlanmıştır.

2. Devletler; güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre sağlamak için insan haklarına saygı göstermeli, korumalı ve yerine getirmelidir.

İnsan haklarının gerçekleşmesi ve çevrenin korunması birbirine bağlıdır. Bu ilkenin altında yer alan yorumda güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevrenin sağlanması için, ifade ve örgütlenme özgürlüğü, eğitim ve bilgi edinme, katılım ve etkili çözüm yolları da dahil olmak üzere insan haklarının

kullanılmasının çevrenin korunmasında hayati öneme sahip olduğunu altı çizilmiştir.

Çevre ile ilgili kararlar halkın katılımları ile birlikte insan haklarına saygı gösterilerek alınmalıdır. Bu ilkenin öneminin Türkiye özelinde değerlendirilmesi için; 2020 yılında COVID-19 pandemisi sebebiyle sokağa çıkma yasaklarının uygulandığı olağanüstü koşulların olduğu dönem ele alınabilir. Sokakların halk kullanımına kapatıldığı bu dönemde, doğal çevreyi tahrip eden mega projeler hızlandırılmaya çalışılmıştır. Çevresel etkileri yıkıcı olacak olan bu projeler ile ilgili bilgi almak ve tepki göstermek ne yazık ki mümkün olmamıştır. Herkesin evlerine kapalı olduğu bir dönemde Kanal İstanbul gibi çevresel tahribatı geri dönülemeyecek derecede yüksek olan mega projelerin ihalesi devam etmiştir (Duru, 2020).

3. Devletler, ayrımcılığı yasaklamalı ve güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreden yararlanma ile ilgili olarak ayrımcılığa karşı eşit ve etkili koruma sağlamalıdır.

Bu ilkede devletlerin, doğrudan ya da dolaylı ayrımcılıktan kaynaklanan veya ayrımcılığa katkıda bulunan çevresel zararlara karşı koruma ve çevresel faydalara eşit erişim sağlama ile ilgili yükümlülüklerinden söz edilmektedir.

Dolaylı ayrımcılık, madencilik ve ağaç kesme imtiyazları gibi ekosistemleri olumsuz etkileyen müdahalelerin, bu ekosistemlere dayanan topluluklar üzerinde orantısız olarak ciddi etkileri olduğunda ortaya çıkabilir. Devletler, ayrımcılık yapmama yükümlülüklerine uymanın yanı sıra, çevresel zarara karşı en savunmasız veya özellikle risk altında olanları korumak için ek önlemler almalıdır.

Dolaylı ayrımcılığa ülkemizden örnekler vermek gerekirse, yanlış yer seçimi kararları ve kapasiteyi aşan yatırımlarla çevreyi eşi benzeri görülmedik şekilde tahrip eden hidroelektrik santral (HES) yatırımlarından söz edilebilir. Bu tür çevresel tahribatlar, kırsalda yaşayan insanları kentte yaşayan insanlara göre daha olumsuz etkilemektedir.

HES yatırımlarının kırsaldaki insanları daha fazla etkilemesinin yanı sıra, Solaklı-Derebaşı Şekerbank HES Projesi'nde olduğu gibi özellikle belirli kültürel ve etnik grupları ayrımcı olarak daha da derinden etkilediği gözlenmektedir. HES projelerinin çevresel, toplumsal ve mekânsal etkilerinin yanı sıra, Solaklı-Derebaşı Şekerbank HES Projesi'nde yaşanan örnekteki gibi kültürel bir boyutu da vardır. Bu bölgedeki direnişin en önemli sebebi, kültürel bir yıkıma sebep olacak olmasıdır. Çünkü bu bölge, Anadolu'da antik Rumcanın konuşulduğu son yerleşkedir. HES Projesi ile yok olacak çevresel değerlerin neredeyse tamamının Rumca bir adı vardır. HES projesi, Anadolu'daki Rum

aidiyetinin ve kimliğinin bir daha geri dönüşü olmamak üzere yok olması tehdidi olarak görülmüştür (Çoban, Özlüer, & Erensü, 2015). Şekerbank HES Projesi'ne karşı yapılan direniş, çevre hakkı ihlalinin ve çevresel tahribatın insan hakları ile ilişkisinin ve dolaylı ayrımcılığın önüne geçilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

4. Devletler, insan hakları veya çevre konularında çalışan bireylerin, grupların ve toplum organlarının tehdit, taciz, yıldırma ve şiddetten arınmış olarak faaliyet gösterebilecekleri güvenli ve kolaylaştırıcı bir ortam sağlamalıdır.
5. Devletler, çevre meseleleriyle ilgili olarak ifade, örgütlenme ve barışçıl toplanma özgürlüğü haklarına saygı göstermeli ve bunları korumalıdır.

Dördüncü ve beşinci ilkenin yorumunda, madencilik, ormancılık veya diğer kaynak çıkarma şirketlerinin faaliyetlerini çevreleyen protestolara yönelik kapsamlı yasakların Birleşmiş Milletler Barışçıl Toplanma ve Örgütlenme Özgürlüğü Haklarına İlişkin Rapor (Kiai, 2015)'dan hareketle uygulanmaması dile getirir. Devletlerin bu hakların kullanılmasına aşırı güç kullanımı, keyfi tutuklama, gözaltı, işkence, insanlık dışı veya aşağılayıcı muamele, ceza kanunlarının kötüye kullanılması, damgalama veya bu tür tehditlerle yanıt veremeyeceği belirtilmiştir.

İnsan hakları savunucuları, çevreyle ilgili insan haklarını korumaya ve geliştirmeye çalışan bireyleri ve grupları içerir. Bu yüzden çevreyi korumak için savunuculuk yapanlar, diğer yandan insan haklarını da savunmaktadır. Bu amaçla devletler, savunucuların tehdit, taciz, yıldırma ve şiddetten uzak hareket etmeleri için güvenli bir ortam sağlamalıdır. Böyle bir ortamın sağlanabilmesi için, uluslararası insan hakları standartlarına uygun olarak insan hakları savunucularını koruyan yasaları kabul etmek ve uygulamak, insan hakları savunucularının topluma katkılarını alenen kabul etmek; insan hakları savunucularına danışarak, koruma ve erken uyarı için etkili programlar geliştirmek, güvenlik ve kolluk görevlileri için uygun eğitim sağlamak gerekir.

Bu ilke gereğince, çevreyi ve çevre hakkını savunanların, sermayeye karşı vermiş oldukları mücadele, insanın da doğanın bir parçası olmasından kaynaklı olarak bir insan hakkı savunusu olarak kabul görmektedir. Bu yüzden bu ilke çerçevesinde, hak temelli savunucuların herhangi bir şiddet, baskı, tehdit, alıkoyma, işinden edilme gibi korkuları olmadan eylemlerini yerine getirmeleri, yasalar tarafından güvence altına alınmalıdır.

Ancak Türkiye'de sermayeye karşı çevreyi savunma direnişleri Solaklı Şekerbank HES Projesi'ne karşı yapılan direnişte olduğu gibi halkın 600'den

fazla jandarma ile karşılaşması, direnenlere ters kelepçe uygulanması ve gözaltına alınması gibi örnekler ile doludur. Bir diğer örnek ise 2021 Kasım ayında, Milas'ta düzenlenecek olan zeytin festivalinde, Muğla Akbelen Ormanı'nda kömür madeni işletmesi açmak isteyen ve hükümete yakınlığı ile bilinen şirketin festivale sponsor olmasını protesto etmek isteyen bir aktivistin hukuka aykırı bir biçimde gözaltına alınmasıdır (2021).

15 Temmuz 2016 darbe girişiminin ardından başlatılan olağanüstü hallerin çevre hakkını pek çok açıdan ihlal ettiği ve Türkiye'de çevre tahribatını arttırdığı da rahatlıkla söylenebilir (Duru, 2020). Mahkemelere başvurunun güçleştirilmesi ile çevresel tahribatı arttıracak müdahalelerin daha rahat bir şekilde yaşama geçirilmesi için uygun ortam yaratılmıştır. Bilgi edinme, ifade ve toplanma özgürlüğüne sınırlamalar getirilmiş ve itiraz yolları kapatılmıştır. Olağanüstü hâl, çevre hakkına erişimin önüne yeni engeller getirirken çevre tahribatını da derinleştirmiştir. Basına kısıtlamaların getirildiği, yayın yasaklarının arttığı yayın organlarının kapatıldığı bir dönemde medyada çevre hareketleri yer bulamamış, yer bulsalar da sürekli siyasal ve ekonomik gündemin değişmesi çevre ihlallerinin görünürlüğünün yitirilmesine sebep olmuştur (Duru, 2020).

6. Devletler çevre konularında eğitim ve kamu bilinci sağlamalıdır.

Bu ilke çerçevesinde, devletlerin, çevre eğitimi ve kamu bilinçlendirme programlarını belirli toplulukların kültürüne, diline ve çevresel durumuna göre uyarlaması ele alınmaktadır.

Türkiye'de 1990'lı yıllardan bu yana çevre alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşları çevre bilinci geliştirilmesine önemli bir katkı sunmuş ve 2000'li yıllarda çevre hakkını temel alan söylemler ve hareketlerin temelini oluşturmuştur.

Türkiye'de 2015'ten bu yana ortaokullarda seçmeli olarak çevre eğitimi yer almaktadır. Ancak ulusal eğitim müfredatında, çevre konularının yeterli düzeyde yer almayor oluşundan kaynaklı, günümüzde sivil toplum kuruluşları pek çok seviyede çevre eğitimlerine devam etmektedir. 2021 yılında Paris İklim Anlaşması'nın onaylanması ile Milli Eğitim Bakanlığı ve yeni adı ile Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'yla birlikte pek çok eğitim çalışması yürüttüğünü belirtmektedir (Hürriyet Gazetesi, 2021). Çevre eğitiminin ana akımlaştırılması anlamında olumlu olarak değerlendirilebilecek bu adım, müfredatın ve uygulama kısmının ortaya konması ile çevrenin eğitim alanında nasıl yer aldığını gösterecektir. Ek olarak Türkiye'de ana dilde eğitim hakkına erişim sorunları ve eğitim sisteminin sürekli olarak değiştirilmesi

sebebi ile çevre eğitiminin yeterli nitelikte yerine getirilip getirilemeyeceği bir soru işaretidir.

7. Devletler, bilgi toplayarak ve yayarak ve talep üzerine herhangi bir kişiye bilgiye ekonomik, etkili ve zamanında erişim sağlayarak çevresel bilgilere halkın erişimini sağlamalıdır.

Bu ilke değerlendirilirken, çevre hakkı hususunda uluslararası alandaki en önemli gelişmelerden biri olan, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından Haziran 1998’de hazırlanan Aarhus Sözleşmesi’nden söz etmek gerekir. Tam adı Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Karar Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi olan ve 2001’de yürürlüğe giren Sözleşme, “herkesin çevreyle ilgili bilgilere serbestçe ulaşma, çevreyle ilgili konularda karar alma sürecine katılma ve yargı yoluna başvurma” haklarını güvence altına almakta ve bu amaca ulaşmak için taraf devletlere somut yükümlülükler yüklemektedir. Türkiye bu sözleşmenin tarafı değildir. Sözleşme, çevre hakkının ve insan haklarının korunması için herkesin çevreyle ilgili bilgileri serbestçe edinme, çevreyle ilgili konularda karar alma sürecine katılma ve yargı yoluna başvurma yolunun güvence altına alınmasını sağlamak için devletlere yükümlülükler yüklemektedir. Bu sözleşme, Türkiye’de sermaye ve hükümet arasında kapalı kapılar ardında, çevreye ve insan haklarına rağmen gerçekleştirilecek dev projelerin kararlarının alınmasına engel olabilecek bir içeriğe sahiptir.

Çevre ile ilgili bilgilere halkın serbestçe erişebilmesi, sermaye iş birliği ile hükümetin doğayı neoliberalleştirilmesi önünde engeldir. Nitekim doğal değerlerin özelleştirilmesi, ticarileştirilmesi, acele kamulaştırılması gibi yöntemlerle ekonomik amaçlar doğrultusunda kullanılmasına dair bilgilere halkın erişmesi ve süreçlere katılımı bir karşıt görüş oluşturup sermaye ve hükümete engel oluşturabilir. Bu yüzden, halkın bu süreçlere katılımı çoğu kez keyfi yönetim, denetimsizleştirme ve kuralsızlaştırma gibi araçlar ile engellenir (Çoban, Özlüer, & Erensü, 2015). Halkın çevre ile ilgili bilgilere erişememesi, karar süreçlerine katılamaması ve çevre hakkının ihlal edilmesine 18 Kasım 2021’de Giresun’un Şebinkarahisar ilçesindeki Yedikardeş Köyü’nde yer alan bir madencilik şirketinin atık havuzunun çökmesi örnek verilebilir. Atık havuzunun çökmesi, çok büyük bir coğrafyayı zehirlemiş ve zehirlemeye de devam etmektedir. Bu felaket iki hafta boyunca kamuoyundan gizlenmiş ve çevre konusunda bilgi edinme ve katılım hakkının kullanılması engellenmiştir. Etkileri onlarca yıl sürecek olan bu çevresel yıkım; güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye erişimin bir insan hakkı olarak ele alınmasına tamamen aykırıdır. Bu kadar büyük çaplı bir çevresel yıkımın

onarıcı çevre politikaları etkisindeki karşılığı ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının vermiş olduğu 12 milyon TL cezadan ibarettir. Bu ceza, verilebilecek üst sınırdaki en yüksek ceza olmasına rağmen hiçbir onarım sürecine denk gelmeyecek bir bedeldir. Öyle ki herhangi bir maddi karşılık bu bölgedeki bitki örtüsünü, biyoçeşitliliği, toprağı, suyu ve güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevreyi geri getirmeyecektir.

8. İnsan haklarından tam olarak yararlanılmasına müdahale eden çevresel etkilere sahip eylemlerde bulunmaktan kaçınmak için devletler, önerilen projelerin ve politikaların olası çevresel etkilerinin önceden değerlendirilmesini talep etmelidir.

Bu ilke çerçevesinde Türkiye’de etkisizleştirilen Çevresel Etki Değerlendirme (ÇED) süreci örnek verilebilir. Önleyici çevre politikalarının en önemli uygulama araçlarından olan Çevresel Etki Değerlendirme süreci, çevresel etkilere sahip olan projelerin, çevre ve insan haklarına olumsuz anlamda etkisine karşı en iyi önlemdir. Ancak Türkiye’de, çevre tahribatına sebep olan çok büyük projelerin çevresel etki değerlendirme süreçlerinde “ÇED gerekli değildir” veya “ÇED olumlu” kararları alıyor olması sık sık gündem maddesi olmaktadır. Kaz Dağları’ndaki maden arama projelerine verilen “ÇED gerekli değildir” kararı, Kanal İstanbul Projesi’ne verilen “ÇED olumlu” kararı veya İstanbul 3. Köprü kapsamında hazırlanan ÇED raporunun içerdiği sıkıntılara karşı verilen itirazlar, Türkiye’de ÇED sürecinin etkisizleştirilmesinin yalnızca birkaç örneğini oluşturur (Duru, 2020). ÇED Yönetmeliği’nde çok sık değişiklikler ile halkın süreci takip etmesi zorlaşmış ve ÇED önemli ölçüde işlevini yitirmiştir.

9. Devletler, çevre ile ilgili karar alma süreçlerine halkın katılımını sağlamalı ve kolaylaştırmalı ve karar verme sürecinde halkın görüşlerini dikkate almalıdır.
10. Devletler, çevre ile ilgili insan hakları ve iç hukuk ihlalleri için etkili çözüm yolları sağlamalıdır.

Güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkının yerine getirilebilmesi için çevre ile ilgili alınacak kararlara katılım, bilgi edinme, talepleri dile getirme gibi pek çok uygulama aracının yerine getirilmesi gerekir.

Türkiye’de çevre ile ilgili bilgilere erişim ve mahkeme yoluna gitme süreci oldukça sınırlıdır. Bilgiye erişemeyen, erişse dahi mahkeme yolu engellenen vatandaşların sürece katılımı çoğu zaman oldukça sınırlıdır. Katılımın gerçekleştirildiği uygulamalarda ise ne yazık ki karar alma süreçlerine katılımçılık

yanlış anlaşılmuştur. Çoğu örnekte yalnızca sunulan seçenekler içerisinde birini seçmek olarak uygulanan sözde katılımcı modeller, kişilerin kendi çevreleri konusunda alınan kararlarda yer alamamasına sebep olmaktadır.

11. Devletler, ayrımcı olmayan, geriye dönük olmayan ve insan haklarına saygı gösteren, koruyan ve yerine getiren somut çevre standartları oluşturmalı ve sürdürmelidir.
12. Devletler, çevre standartlarının kamu ve özel aktörlere karşı etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.
13. Devletler, insan haklarından tam olarak yararlanılmasına müdahale eden sınır aşan ve küresel çevresel zararı önlemek, azaltmak ve gidermek için etkili, uluslararası yasal çerçeveler oluşturmak, sürdürmek ve uygulamak için birbirleriyle iş birliği yapmalıdır.

Devletlerin insan haklarına evrensel saygıyı sağlamak için iş birliği yapma yükümlülüğü, insan haklarına yönelik sınır aşan ve küresel tehditleri ele almaları amacıyla birlikte çalışmasını gerektirir. Küresel çevre zararlarının insan haklarından tam olarak yararlanılması üzerinde ciddi etkileri olabilir ve bu tür zararları gidermek için uluslararası iş birliği gereklidir. Devletler, iklim değişikliği, ozon tabakasının incilmesi, hava kirliliği, deniz kirliliği, çölleşme ve biyolojik çeşitliliğin korunması dahil olmak üzere birçok uluslararası çevre sorununa ilişkin ortak hareket etmektedir.

Devletlerin, küresel çevresel zararlar konusunda bir araya geldiği Paris İklim Anlaşması üzerinden bir örnek vermek gerekirse, Türkiye Paris İklim Anlaşması'nı, 2016'da imzalamasına rağmen onaylamayan tek OECD ve G20 üyesiydi. Anlaşma 2021 Ekim ayında uzun bir gecikmenin ardından TBMM tarafından onaylandı. Ancak Türkiye'nin bu anlaşmayı imzalarken taşıdığı kaygıların güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevrenin sağlanması ve insan haklarının korunması yerine ticari temelli kaygılar olduğu söylenebilir. Türkiye'nin ticaretine engel olabilecek Avrupa Birliği kısıtlamaları ve gelişmiş ülkelerden sağlanacak olan finansal destek Türkiye'nin 5 yıl gecikmenin ardından bu anlaşmayı onaylamasında önemli bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda Türkiye'nin sürdürülebilir çevreden daha çok sürdürülebilir ticarete ağırlık verdiğinden söz edilebilir.

14. Devletler, ihtiyaçları, riskleri ve kapasitelerini göz önünde bulundurarak, çevresel zarara karşı en savunmasız veya bu zarardan özellikle risk altında olan kişilerin haklarını korumak için ek önlemler almalıdır.

Çevresel zarardan kaynaklı daha fazla risk altında olanlar genellikle kadınları, çocukları, yoksulluk içinde yaşayan kişileri, yerli halkların ve geleneksel toplulukların üyelerini, yaşlıları, engellileri, etnik, ırksal veya diğer azınlıkları ve yerinden edilmiş kişileri içerir.

15. Devletler, yerli halklara ve geleneksel toplulukların üyelerine karşı yükümlülüklerine uymalıdır.

16. Devletler, çevresel sorunları ele almak ve sürdürülebilir gelişmeyi sağlamak için attıkları eylemlerde insan haklarına saygı göstermeli, bunları korumalı ve yerine getirmelidir.

İnsan hakları normlarına uygun olarak çevre ve kalkınma hedeflerine ulaşmak, yalnızca insan onurunu, eşitliği ve özgürlüğü desteklemekle kalmaz, tüm insan haklarını yerine getirmenin yararlarını da sağlar. Çevre hakkını bir insan hakkı olarak ele almak, politika oluşturmaya yardımcı olur. En önemlisi, insan hakları yaklaşımı, çevre ve kalkınma politikalarının güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye bağlı olan insanların, yani tüm insanların yaşamlarını iyileştirmesini sağlamaya yardımcı olur.

Sonuç

Aydınlanma çağından bu yana insan aklını merkeze alan ve insanı doğadan ayrı tutan paradigma, çevre üzerinde bir hakimiyet kurma ve çevreyi "ıslah" etme fikrini yaygınlaştırmıştır. Aydınlanma ile birlikte bilimde, sanatta ve hukukta büyük bir gelişme kaydeden insanlık, bu süreçte insan haklarının da gelişmesine katkıda bulunmuş, özellikle ticaretin ve sanayinin geliştirdiği yapılı çevrede bugünün insan haklarının temelini atmıştır. Tüm bunlar olurken ileride çok büyük sorunlara yol açacak önemli bir kırılma da yaşanmıştır: doğadan kopuş.

İnsan haklarının gelişmesine sebep olan pek çok olay yirminci yüzyılda geldiği haliyle ticareti ve ekonomiyi önceleyen, bunun için çevresel, kültürel ve toplumsal değerleri ticarileştiren, tahrip eden bir paradigma yaratmıştır. İnsanın doğadan ayrı olarak düşünüldüğü bu yaklaşımla ekonomik merkezli modellerin ortaya çıkardığı çevresel zararların yirminci yüzyılda geri dönülmez bir seviyeye gelmesiyle toplumsal olarak yoksulluk, adaletsizlik, eşitsizlik artmış ve insan haklarında ciddi kayıplara yol açmıştır. Dahası bu yaklaşım; toprağı, suyu, bitki örtüsünü, havayı ve doğal değerlerin tümünü zehirleyerek insanların yaşam haklarını tehdit eder bir hale gelmiştir. Bu sorunun en temel çözümü ise doğadan koparılan insanın, yeniden doğanın bir parçası olduğu bir bakış ile politika ve uygulama geliştirmektir.

1970'lerden bu yana ekonominin çevre üzerinde yarattığı baskıların uluslararası olarak tartışılması; ekonomi, çevre ve toplumun uyum içerisinde ele alındığı sürdürülebilir gelişme yaklaşımının doğmasına sebep olmuştur. Sürdürülebilir gelişme yaklaşımının belirlenmesi, insanın doğa ile yeniden barışmasında bir adım atmıştır.

Sürdürülebilir gelişme, bugünün ve gelecek kuşakların haklarını koruyan dayanışmacı bir yöne sahiptir. Bu yönü ile sürdürülebilir gelişmenin dayanışma hakkı olarak ele alınması, çevrenin refahını yeniden arttırabilir ve çevrenin parçası olan insanların refahı da bu doğrultuda artar. Sürdürülebilir gelişme, ancak temel insan hakları ve temel insan özgürlüklerinin bütünleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilebilir. Bu anlamda insan hakları ve sürdürülebilir insani gelişme birbirine bağımlı ve birbirini güçlendiren kavramlardır. Kısacası, insan hakları ve çevre birbirine bağımlıdır. Yaşam, sağlık, gıda, su ve kalkınma hakları da dahil olmak üzere insan haklarından tam olarak yararlanmak için güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin gerekliliği üzerine Birleşmiş Milletler on yılı aşkın süredir İnsan Hakları ve Çevre Raporları ekseninde çalışmalar gerçekleştirmektedir. Bir insan hakkı olarak güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye erişim hakkı, insanı doğanın bir parçası olarak ele almaktadır. Bu yüzden çevreye verilen zarar, insan haklarından yararlanmaya engel olur ve insan haklarının kullanılmasını çevrenin korunmasına ve sürdürülebilir gelişmenin desteklenmesine yardımcı olur.

Çevre hakkı, en temel hak olan yaşam hakkının ön koşulunu oluşturur. Bu özelliğinden dolayı 8 Ekim 2021 tarihinde güvenli, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevrenin bir insan hakkı olarak kabul edilmesi ve uluslararası insan hakları hukukunda yer alması çevrenin ve insanın bir bütün olarak ele alınması ve bu ekseninde yeni politikalar geliştirilmesinde oldukça önemlidir.

Çevre hakkının dayanışmacı özelliği iş birliği ve işbölümünü de beraberinde getirir. "Etkili, verimli ve demokratik bir çevre yönetiminin en önemli koşullarından birisi katılım ise, diğeri de farklı yönetim basamakları arasındaki çevre koruma ile ilgili yetki ve sorumlulukların paylaşımıdır" (Kaplan Mengi, 2001). Çevre hakkı dışında, toplantı ve gösteri hakkına, dernek kurma ve derneklere üye olma hakkına, bilgi edinme hakkına ya da dilekçe hakkına ilişkin hükümlerin çevre hakkının gerçekleşmesindeki önemi ve rolü göz önünde bulundurulduğunda; çevre hakkının ihlal edildiği örnekler, daha anlaşılır olmaktadır. Türkiye'nin çevresel değerleri koruyan ve çevre hakkını sağlayan siyasi bir iradeye sahip olmadığı, sermaye ile birlikte çevresel tahribatı arttıran neoliberal politikalar göz önünde bulundurulduğunda, çevre hakkının yerine getirilmesinde oldukça yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

Extended Abstract

Rights Based Sustainable Development Policies: The Right to a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment as a Human Right

*

Onur Özkan

ORCID: 0000-0001-9533-5097

In the current capitalist economic production logic of humanity, the idea of consuming the environment as an unlimited resource for economic growth creates serious pressure and destruction on the environment. The idea of unlimited growth and approaches centered on the economy have led to many devastating events.

The understanding of unlimited growth, which developed in parallel with capitalism, has been the subject of discussion since the 1970s, and limited world resources have been discussed with the approach of limits of growth.

The environmental crisis brought about by the paradigm that sees growth as unlimited has created an ethical problem that includes social, political, and economic aspects. The vital element that must be fulfilled to solve these problems is to create integrated environmental ethics in economic, social, political, and environmental terms to change the economically based approach to the emergence of environmental destruction.

Since the 1970s, it has been tried to establish a balance between the environment and economic growth with sustainable development in international conferences. Nevertheless, although governments frequently mention the concept of sustainable development, it is seen that they do not include sustainable development in practice. Damage to the environment prevents the enjoyment of the rights to life and health and many other rights. Therefore, the right to benefit from a safe, clean, healthy, and sustainable environment, where social solidarity, economic capability, and ecological responsibility are combined, should be considered a human right.

The right to the environment constitutes the precondition of human rights, especially the right to life and the right to health. It is possible to determine the subjects of the right to the environment as present and future generations. This right shows the responsibility of today's people towards future generations and intergenerational solidarity.

To ensure sustainability, decisions at local, regional, national, and international levels should be taken by considering the three interrelated elements of the socio-cultural, economic, and environmental elements of sustainable development. A broad view of human rights must be provided to ensure sustainable human development. When the balance between the various levels and objectives of sustainable development is adhered to in principle as well as in practice; environment, sustainable development, and human rights concepts form a self-reinforcing cycle.

The link between human rights and the environment in the world has developed in a fragmented manner at the national, regional, and international levels, with laws, regulations, and international agreements. Since the relationship between human rights and the environment is not handled in an integrated manner and develops in a fragmented way, there are various gaps in addressing the connection between the two concepts. To fill this gap, a draft statement on Human Rights and Environmental Principles was prepared by a group of experts in 1994 and presented to the UN Human Rights Commission in 1995. In this declaration, the concept of intergenerational equality is included by proposing an important right for a "safe, healthy and ecologically sound environment".

The discussions resulted in a roadmap for the future of Human Rights and the Environment, outlining how the United Nations Environment Program and the United Nations High Commissioner for Human Rights will move forward and what this work entails. The first proposed step is to prepare a joint report on Human Rights and Environment between these two structures. In March 2012, the Council decided to appoint an independent expert to review and strengthen human rights obligations regarding access to a safe, clean, healthy, and sustainable environment, and John H. Knox was appointed to this role in August 2012. In the first report presented to the council by the Human Rights and Environment rapporteur, prepared in March 2013, it was emphasized that human rights and the environment are interdependent. It also stressed the vital importance of exercising human rights, including the right to information, participation, and solutions, for the protection of the environment. In his report, Knox set forth the basic obligations of states under human rights

law by addressing the right to access a safe, clean, healthy, and sustainable environment with sixteen framework principles.

According to the report, advocates of the rights-based approach support three main rights to ground the movement towards promoting sustainability:

- (a) The right to a clean and safe environment
- (b) The right of access to information and the right of the public to take and participate in decision-making
- (c) The right to promote and defend the protection of the environment and human rights.

As a human right, the right to access a safe, clean, healthy, and sustainable environment emphasizes that human rights are intertwined with the environment they live in since humans are a part of nature.

The United Nations Human Rights Council recognized the right to a safe, clean, healthy, and sustainable environment as a human right on 8 October 2021. The Council declared that having a "safe, clean, healthy and sustainable environment" is a human right and "vital to enjoying all human rights".

Looking at Turkey in the framework of environment right, even though Article 56 of the Constitution of the Republic of Turkey guarantees that "everyone can live in a healthy and balanced environment", the right to the environment seems to be quite problematic in practice.

The fact that the right to the environment is included in the constitution does not mean that environmental values are protected. Restrictions on the right to information, participation, and application, which have important roles in the realization of the right to the environment, or various exceptions and privileges in the environmental legislation cause the right to be blocked.

Considering the importance and role of the provisions regarding the right to assembly and demonstration, the right to form and join associations, the right to information or the right to petition, in the realization of the right to the environment; Examples of violations of the right to the environment are more understandable. It is possible to say that Turkey does not have the political will to protect environmental values and ensure the right to the environment, and when neoliberal policies that increase environmental destruction with capital are taken into account, it is quite inadequate in fulfilling the environmental right.

Kaynakça/References

- BM. (1986). Kalkınma hakkına dair bildirme.
- Çoban, A., Özlüer, F., & Erensu, S. (2015). Türkiye'de doğanın neoliberalleştirilmesi ve bu sürece karşı mücadeleler. A. Çoban içinde, *Yerel Yönetim, Kent ve Ekoloji: Can Hamamcı'ya Armağan* (s. 399-456). Ankara: İmge Kitabevi.
- Dadak, K. (2015). Yeni kuşak hak olarak çevre hakkı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 0(5), 309-326.
- Duru, B. (2020, 09 18). *halagazeteciyiz.net*. HalaGazeteciyiz: <https://halagazeteciyiz.net/2020/09/18/turkiyede-cevre-hakki-ihlalleri/> adresinden alındı
- Hürriyet Gazetesi. (2021, 12 20). *hurriyet.com.tr*. <https://www.hurriyet.com.tr/egitim/iklim-degisikligini-mufredata-girdi-41963500> adresinden alındı
- Kaboğlu, İ. (1996). *Çevre hakkı*. Ankara: İmge.
- Kaplan Mengi, A. (2001). Avrupa Birliği'ne üye devletlerin anayasalarında çevre ile ilgili düzenlemeler. *Prof. Dr. Cevat Geray'a Armağan* (s. 503-520). içinde Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Kiai, M. (2015). *Report of the special rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association*. UN/GA.
- Knox, J. (2012). *Report of the independent expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. UN. 11 11, 2021 tarihinde <https://undocs.org/A/HRC/22/43> adresinden alındı
- Knox, J. (2018). *Report of the special rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. UN. 01 09, 2022 tarihinde <https://undocs.org/A/HRC/37/59> adresinden alındı
- Nagpal, R. (2013). Human rights approach to sustainable development. *OIDA International Journal of Sustainable Development*, 29-40.
- Meadows, D., Randers, J., & Meadows, D. (2004). *Limits to growth the 30-year update*. United States: Chelsea Green Publishing.
- Mengi, A., & Algan, N. (2003). Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özmen, M. (2021, 11 14). Milas'ta hasat festivalinde 'Akbelen' protestosu. Cumhuriyet Gazetesi. 12 12, 2021 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/milasta-hasat-festivalinde-akbelen-protestosu-1-kisi-gozaltina-alindi-1884681> adresinden alındı
- UN. (1973). *Report of the United Nations conference on the human environment*. Stockholm: A/CONF./48/14/Rev.
- UN. (1982). *World charter for nature*. New York.
- UN. (1986). Declaration on the right to development. *Article1/1*. 01 09, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/rtd.pdf> adresinden alındı

- UN. (2002, November 26). Substantive issues arising in the implementation of the international covenant on economic, social and cultural rights. *General Comment No. 15*. Geneva. 12 19, 2021 tarihinde https://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/CESCR_GC_15.pdf adresinden alındı
- UN. (3-14 June 1992). Rio declaration on environment and development. Rio de Janeiro. 12 10, 2021 tarihinde https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf adresinden alındı
- UN CESCR. (1966, December 16). International covenant on economic, social and cultural rights. 11 20, 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/cescr.pdf> adresinden alındı
- UN News. (2021, 11 8). United Nations: <https://news.un.org/en/story/2021/10/1102582> adresinden alındı
- UN OHCHR. (10 December, 1948). *Universal declaration of human rights*. Paris. 01 09, 2022 tarihinde https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/trk.pdf adresinden alındı

Kentsel Tarımın Tarihsel Süreç İçinde Değişimi

*

Okşan Tandoğan¹
ORCID: 0000-0001-8656-0727

Esen Gökçe Özdamar²
ORCID: 0000-0001-7189-3633

Öz

İlk yerleşimlerle birlikte kentsel yaşamın önemli ve ayrılmaz bir parçası olan tarım, Sanayi Devrimi ile birlikte kent içinden dışarı çıkmış, ancak savaş dönemlerinde nüfusun gıda ihtiyacını karşılama amacıyla tekrar önem kazanmıştır. Özellikle 1990'lı yıllardan sonra kentsel tarıma yönelik ilgi ve eğilim artmış, 2000'lerde ise kamusal politikalar çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Kentsel tarım "hanehalkı düzeyinde işlemlerden ticarileştirilmiş tarıma kadar geçimlik üretim ve işleme" biçimlerini kapsayan bir kavram olarak kent içinde ve çevresinde "yoğun bitki yetiştiriciliği ve hayvancılık yoluyla gıda ve diğer ürünlerin yetiştirilmesi, işlenmesi ve dağıtılması" olarak tanımlanmaktadır. Bu makale ise, Covid-19 pandemi dönemi ile birlikte daha da önem kazanan ve gıda güvenliği, gıdaya erişim ve ekosistem kavramı bağlamında kentsel tarım kavramını tarihsel bağlamda ele almaktadır. Kentsel tarım içinde bulunduğu kent için "gıda ve beslenme güvenliği", "ekonomik", "çevresel kalite" ve "ekosistem" açısından birçok fayda sağlamaktadır. Özellikle gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerde kentsel tarım, gıdaya erişim konusunda ekonomik eşitsizliği ve gıda adaletsizliğini azaltmaya ve yerel kalkınmayı sağlamaya yönelik bir yaklaşım da olarak değerlendirilmektedir. Çevresel kalite ve ekosistem açısından ise kentsel tarım; biyolojik çeşitliliğin sürdürülmesi, kentlerde ısı adalarının ve karbon emisyonu oluşumunun azaltılması, kentin hava kalitesinin artırılması ve kentsel atıklar ile atık suların değerlendirilmesi ile kentin sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel tarım, gıda güvenliği, gıdaya erişim, ekosistem, siber bahçecilik.

¹ Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, E-mail: otandogan@nku.edu.tr

² Doç.Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, E-mail: gokceozdamar@gmail.com

Changing of Urban Agriculture in the Historical Process

*

Okşan Tandoğan³
ORCID: 0000-0001-8656-0727

Esen Gökçe Özdamar⁴
ORCID: 0000-0001-7189-3633

Abstract

Agriculture, which was an important and inseparable part of urban life with the first settlements, spread out of the city with the Industrial Revolution, but gained importance again to meet the food needs of the population during war periods. Particularly after the 1990s, interest in urban agriculture increased, and in the 2000s, it was addressed in public policies. Urban agriculture is defined as “the growing, processing and distributing of food and other products through intensive plan cultivation and animal husbandry in and around cities” in and around the city and encompasses “subsistence production and processing from household-level processing to commercialized agriculture”. Therefore, this article focuses on the concept of urban agriculture and its benefits in terms of “food and nutritional security”, “economy”, access to food, “environmental quality” and “ecosystem” which have become more important with the Covid-19 pandemic. Especially in developing and underdeveloped countries, urban agriculture is also seen as an approach to reduce economic inequality and food injustice and to ensure local development. In terms of environmental quality and ecosystem, it contributes to the sustainability of the city by maintaining biological diversity, reducing heat islands and carbon emissions, increasing air quality, and reusing urban waste and wastewater.

Keywords: *Urban agriculture, food security, access to food, ecosystem, cyber gardening.*

³ Assoc. Prof. Ph.D., Tekirdağ Namık Kemal University, E-mail: otandogan@nku.edu.tr

⁴ Assoc. Prof. Ph.D., Tekirdağ Namık Kemal University, E-mail: gokceozdamar@gmail.com

Giriş

Günümüzde dünya nüfusunun yarıdan fazlası kentlerde ve metropollerde yaşamaktadır. Birleşmiş Milletler'in 2014 yılında yayımladığı Dünya Kentleşme Olasılıkları raporunda yer alan verilere göre 1950 yılında dünya nüfusunun % 30'luk, 2014 yılında ise % 54'lik dilimi kentlerde yaşarken bu durum giderek artmaktadır. Tahminlere göre 2050 yılında dünya nüfusunun % 66'sının kentlerde yaşayacağı öngörülmektedir (United Nations, 2014). Kentlerde yaşayan insan sayısının giderek artması ve hızlı kentleşme çevresel sorunları da beraberinde getirmektedir.

Kentlerdeki hızlı nüfus artışı tek başına çevre üzerinde önemli bir baskı oluşturduğu gibi çevreyle doğrudan ya da dolaylı ilişkili olarak diğer sorunların da kaynağı olarak belirmektedir. Tarım alanlarının ormanlar aleyhine hızla genişlemesi, yoğun ağaç kesimi, hızlı kentleşme nedeniyle orman ve kıyı alanlarının bozulması, artan evsel ve kentsel atıkların doğaya bırakılması gibi sorunlar hızlı nüfus artışından kaynaklanan çevresel sorunlara örnek verilebilir (Kurt, 2004, s. 563).

Bunun yanında kentlerde hızlı nüfus artışına paralel olarak artan kentsel alan ihtiyacı ile birlikte konut ihtiyacının giderilmesi için tarım alanları kentsel alana dönüştürülmekte, bu durum tarım alanları üzerinde baskı yaratmakta ya da mevcut tarım alanlarının yok olmasına neden olmaktadır. Bu durumun en önemli sonuçlarından biri gelecekte ortaya çıkabilecek gıda ihtiyacı sorunudur. Bu açıdan tarımsal bu alanların korunması sürdürülebilirlik açısından olduğu kadar "gıda güvenliği" ve "gıdaya erişim" açısından da önem taşımaktadır. Bu nedenle kentsel tarım "birçok ülkede sürdürülebilir kentsel gelişme politikalarında önemli bir strateji" olarak görülmektedir (Yenigül, 2016, s. 298).

Kentsel tarımın önemini vurgulayan bir başka unsur ise küresel salgınlar, afet ve pandemi gibi faktörlerdir. Örneğin, 2019 yılında ortaya çıkan Covid-19 pandemisi "başta sağlık sorunları olmak üzere;" "ulaşım, turizm, eğitim vb. birçok alanda" alanda olduğu gibi tarım alanında da birçok problemin belirmesine neden olmuştur (Akın, Çelen, Çelen ve Karagöz, 2020, s. 907). Covid-19 pandemisinin yarattığı en büyük zorluklardan birisi, artan nüfus için ekonomik açıdan erişilebilir, taze ve besin değeri gıdaya erişimidir (Lal, 2020, s. 872). İlerleyen süreçte ise pandeminin çiftçiler, tarım girdileri, işletme tesislerini ve gıda tedarik zincirlerinin arasındaki dengeyi de bozabileceği varsayılmaktadır (Cullen, 2020, s. 1). Bu nedenle pandemi günümüzde özellikle "uzun gıda tedarik kanallarına" bağımlı olan gıda sistemini kesintiye

uğrattığından dolayı “daha kısa yerel tedarik kanallarına” sahip olan kentsel tarıma geçiş sürecini ve bu konudaki tartışmaları gündeme getirmektedir (Chenarides, Grebitus, Lusk ve Printezis, 2021, s. 142).

Pandemi sürecinin getirilerinden birisi de gıda temini konusunda güçlük yaşamalarına bağlı olarak tüm ülkelerin “kendi kendine yeterlilik politikalarını yeniden ele almaları” yönünde bir fayda sağlamış olmasıdır (Akın vd., 2020, s. 911). Bu bağlamda, yerli ürünlerin üretimi kadar tarımın desteklenmesi ve çiftçilerin tarımsal üretim faaliyetlerinin sürdürülebilirliğinin gerekliliği belirmektedir (Akın vd., 2020, s. 911). Bu nedenle salgın, afet ve savaş, vb. durumların işaret ettiği unsur “tarım sektörünün ülkelerin ekonomik politikalarında” önemli yer tutmasıdır (Akın vd., 2020, s. 912). Bu durum ülkelerin tarımla ilgili alternatif plan ve politikalarının olması gerekliliğini ortaya çıkartmaktadır (Akın vd., 2020, s. 912).

Kentsel Tarım Kavramı ve Çeşitleri

Kentsel tarım “kentlerde ve çevresinde yoğun bitki yetiştiriciliği ve hayvancılık yoluyla gıda ve diğer ürünlerin yetiştirilmesi, işlenmesi ve dağıtılması” olarak tanımlanır (Bailkey ve Nasr, 2000, s. 6). Kentsel tarım “öncelikle kent sınırları içinde yapılan tarımsal aktiviteler”dir (Koç, 2003, s. 34). En basit tanımla ise “kent içinde ve çevresinde bitki ve hayvan yetiştiriciliği olarak tanımlanabilir” (RUAF, (t. y.)). Van Veenhuizen ve Danso (2007, s. v)’ya göre kentsel tarım, “hanehalkı düzeyinde işlemlerden ticarileştirilmiş tarıma kadar geçimlik üretim ve işleme” biçimlerini kapsayan bir kavramdır.

Kentsel tarımın kırsal tarımdan en önemli farkı kentsel tarımın “yerel kent ekonomisi” ve “ekolojik sistem” ile ilişkili ve bütünleşmiş olmasıdır (Mougeot, 2000, s. 1). Konumuna göre ise kentsel tarım temel olarak iki grupta sınıflandırılmaktadır: kentsel tarım (*urban agriculture*) ve kent çeperi tarımı (*peri urban agriculture*) (Koç, 2003, s. 34).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü tarafından ise kentsel tarım; kent içi ve kent çeperinde kara ve su kenarına yayılan ve kasaba, kent veya metropollerde yaşayanların günlük taleplerini karşılamaya yönelik tarımsal ve hayvansal ürün sağlama olarak tanımlanır (Smit, Ratta, Nasr, 1996, s. 3).

Chenarides ve diğerlerine göre (2021, s. 144) kentsel tarım, mevcut arazinin tarımsal çiftliklere dönüştürülmesi yoluyla kentsel ve kentsel alanlarda genel gıda üretimini artırmayı amaçlayan, tarım endüstrisi içinde büyüyen bir sektördür (Chenarides, vd., 2021, s. 144).

Tornaghi’nin aktarımıyla (2014, s. 551), kentsel tarımın kapsamı “küçük-yoğunluklu kentsel çiftlikler, toplu konutlarda gıda üretimi, arazi paylaşımı,

çatı bahçeciliği, arı yetiştiriciliği, okul bahçelerinde seralar, restoranlara yönelik salata bahçeleri, kamusal alanda gıda üretimi, gerilla bahçeciliği, tahsis bahçeler (*allotment gardens*), balkon ve pencerede sebze yetiştiriciliği ve diğer girişimler” olarak çeşitlilik gösterir. Bununla birlikte, “dar gelirli ailelerin kendi tüketimleri için yaptıkları gıda üretimlerinden, topluluk ve hobi bahçelerine ve daha büyük ölçekteki tarımsal işletmelere kadar” uzanmaktadır (Koç, 2003, s. 34).

Bunların yanı sıra Smit vd. (1996, s. 4)’ne göre kentsel tarım çeşitlerinde “tanklar, göletler, nehirler, atık su havuzları ve haliçlerden elde edilen balık ve diğer su ürünleri; havalimanı, büyük fabrikalar gibi diğer faaliyetlere tahsis edilmiş büyük tesislerde yer alan büyük boş alanlarda yapılan bahçecilik; duvarlara asılı raf kafeslerinde tavşan, kobay faresi ve tavuk yetiştiriciliği; çatılar, verandalar ve merdivenler üzerinde hidroponik yöntemlerle sebze yetiştiriciliği; boş arazilerde, kent çeperlerinde karayolları ve demiryolları boyunca kentleşmiş koridorlar arasındaki yeşil alanlarda yer alan bostanlar kentsel tarım örnekleridir”.

Bu doğrultuda “kentsel tarım ticari, ticari olmayan ve hibrit uygulamalar olmak” üzere üçe ayrılmaktadır. “Ticari uygulamalar”; “pazara yönelik yapılan uygulamalar, kentsel ve kent çeperlerinde bulunan çiftlikleri, arıcılığı, topraksız ve hidroponik sistemleri ve gıda ürünlerinin işlenme, dağıtım ve satışı için gerekli donanım, malzeme ve alt yapıyı” kapsamaktadır. “Ticari olmayan uygulamalar;” “özel, toplumsal, kurumsal, gösteri ve gerilla bahçeleri, yenilebilir peyzaj uygulamaları, hobi olarak yapılan arıcılık ve kümes hayvancılığı”na kadar geniş bir alana yayılmaktadır. “Hibrit uygulamalar” ise gıdanın üretimi, işlenmesi, dağıtımı ve pazarlamasından oluşan sosyal faaliyetler, sosyal, ekonomik veya çevresel amaçlara yönelik çeşitli kurumlar tarafından yapılan ücretsiz eğitim faaliyetlerini kapsamaktadır” (Rasouli, 2012). Kentsel tarımın uygulamaları çevresel, ekonomik ve ekosistem açısından birçok fayda sağlamaktadır.

Kentsel Tarımın Gıda, Çevresel, Ekonomik ve Ekosistem Açısından Faydaları

Kentsel tarımın kent için aynı zamanda gıda sisteminin esnekliğini güçlendirmek, yerel ekonomiyi kalkındırmak, yoksulların besleyici gıdaya erişimini arttırmak, istihdam ve gelir elde etmek ve kentlerin iklim değişikliğine uyum sağlamasına ve ekolojik ayak izlerini azaltmalarına yardımcı olmak gibi birçok faydası bulunmaktadır (Dubbeling, Campbell, Hoekstra ve van Veenhuizen, 2009, s. 7, 8, 9). Bunun yanı sıra Tornaghi (2014, s. 552)’e göre kentsel tarım uygulamaları; gıda kalitesi ile ilgili sorunları çözmeye, “topluluk uyumunu

sağlama ve artırma, kentsel sürdürülebilirliği teşvik etmeye yardımcı olmaktadır (Tornaghi, 2014, s. 552).

Yılmaz (2015, s. 2)'a göre kentsel tarım yapıldığı kent için güvenlik, ekonomik, ekolojik, estetik, sosyal açıdan birçok olumlu kazanımı olan bir etkinliktir. Kent- sel tarım gıda güvenliği ve doğanın korunumu yönünde faydalarının yanı sıra kentlerdeki ısı adalarının oluşumunu, etkilerini, sel taşkınlarını ve “gıda üretimi yerelde gerçekleştiği için taşımadan kaynaklanan enerji, kalite, ürün kaybı ve kirliliğini” azaltabilmektedir. Bunun yanı sıra kentin formunu değiştirebilmekte, kentin hava kalitesini artırabilmektedir.

Lal (2020, s. 874) kentsel tarımın faydalarını “gıda ve beslenme güvenliği”, “ekonomik”, “çevresel kalite” ve “ekosistem” başlıkları altında tanımlamıştır (Şekil 1). Kanbak'a (2018, s. 194) göre ise kentsel tarım “kırsal alanlar, kent çeper- leri, banliyöler ve kentsel alanlarının bütünleştirilmesinde,” “yerel kalkınmaya, yoksulluğun azaltılmasına, gıda güvenliğine, biyolojik çeşitliliğin sürdürülme- sine ve kentsel atıkların ve atık suların tekrar kullanımı”na olanak sağlamaktadır (Kanbak, 2018, s. 194).

Şekil 1. Ev bahçelerinin ve kentsel tarımın gıda, çevresel, ekonomik ve ekosistem hizmeti faydaları (Kaynak: Lal, 2020, s. 874).

Ancak kentsel tarıma ilişkin olumlu görüşlerin yanı sıra olumsuz görüşler de bulunmaktadır. Bu bağlamda tarımın kentin içinde yer almasının olumsuz yönleri patojenik hastalıkları barındırması ve taşımasından sorumlu olması ve buna bağlı olarak bulaşıcı hastalıkları artırabilmesidir (Hamilton, Burry, Mok, Barker, Grove ve Williamson 2013, s. 45). Bu nedenle tropikal iklimde sahip bazı ülkelerde kentsel tarım yasaklanabilmektedir. Örneğin Zambiya, Katete 'de yetkililer tarafından sıtma taşıyıcı sivrisinekler için üreme alanları ve insan sağlığı açısından risk oluşturması nedeni ile kent çevresinde mısır ekimleri yasaklanmıştır (ZANIS, 2009). Benzer şekilde Gana'da kentsel sulu tarım yapılan alanlarda yaşayan çocukların sıtma prevalansını ve ilişkili risk faktörlerini araştıran bir çalışmaya göre sulu kentsel tarım alanları sivrisinekler için üreme alanları yaratarak sıtma riskini artırabilmektedir. Buna bir kanıt olarak, kentsel tarım uygulamaları yapılan alanlardan uzaklaşıldıkça sıtma görülme yaygınlığında düşüşler görülmüştür (Klinkenberg, McCall, Hastings, Wilson, Amerasinghe ve Donnelly, 2005, s. 1292).

WHO (2011) verilerine göre ise düşük gelirli ülkelerde kaydedilen ölümler açısından kentsel tarım, ishal (tüm ölümlerin % 8,2'si) ve sıtma (% 5,2) hastalıkları olmak üzere ilk beş ölüm nedeninden ikisidir (aktaran: Hamilton vd., 2013, s. 65). Ancak Hamilton vd.'ye göre (2013, s. 50), kentlerde sıtmaya neden olabilecek zararlıların uygun üreme koşullarını üreten birçok başka insan faaliyeti olmasına bağlı olarak kentsel tarım negatif bir uygulama değildir. Bu noktada kentsel tarımın çok yönlü olarak ele alınma gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kentsel tarım aynı zamanda "arazi ve atık yönetimi sisteminin bir parçası olarak" değerlendirildiğinde kent bahçeciliği ya da kentsel tarım kentin hijyen koşullarını "sürdürülebilir bir şekilde" iyileştirme potansiyeline sahiptir. Örneğin kentsel tarımdan elde edilen atık sular tekrar "üretim girdisi" olarak kullanılabilir (Smit, Nasr ve Ratta, 2012, s. 15).

Diğer taraftan kentsel tarımın "ekonomik eşitsizlikler, yoksulluk ve tarihsel ve yapısal ırkçılık" gibi gıda adaletsizliğinin (*food injustice*) temel nedenlerini tek başına gideremeyeceği bir gerçektir. Aksine, bazı kentsel tarım uygulamalarının "ayrıcalıklı topluluklardan yararlanarak, devam eden marjinalleşmeye ve hatta dezavantajlı grupların yerlerinden edilmesine katkıda bulunarak" varolan eşitsizliği artırabileceğine yönelik savlar bulunmaktadır (Horst, McClintock ve Hoey, 2017, s. 278).

Ancak Covid-19 gibi küresel ölçekte salgınların gıda tedarik zincirini bozarak ve küresel olarak özellikle de gelişmekte olan ülkelerde yetersiz beslenmeyi ağırlaştırdığı gözlemlenmektedir (Lal, 2020, s. 873). Bu durum kentsel ta-

rımın pandemiyle birlikte topluluklar için giderek artan önemini vurgulamaktadır. Bu nedenle, küresel ölçekte “daha dayanıklı gıda sistemlerinin” benimsenmesi, “tedarik zinciri boyunca gıda israfının azaltılması” ve “ev bahçeciliği ve kentsel tarım yoluyla” yerel tarımsal üretimin güçlendirilmesi gerekmektedir (Lal, 2020, s. 872). Örneğin ABD’de pandemi öncesi ve sonrası dönemlerde küçük ölçekte kentsel tarım uygulamaları yapanlar üzerindeki araştırmalarda “gıda fiyatlarındaki artış”ın yanı sıra iş kayıplarının yaşanması, etkinliklerin iptal edilmesi, işletmelerin kapatılması ve boş vakitlerin değerlendirilmesi ve çocuklar için aktivite yaratılma ihtiyacı evde bahçecilik yapma biçimlerini yaygınlaştırdığını göstermiştir (Chenarides. vd., 2021, s. 150). Araştırmalar kentsel tarımı çevreleyen davranışların “tutumlar, bilgi, algı” gibi psikografik parametrelerden etkilendiğini ortaya koymuştur (Chenarides vd. 2021, s. 155). Chenarides vd. (2021, s. 151)’in aktarımıyla evde bahçecilik pratikleri ağırlıklı olarak çocuklu hanehalkı tarafından tercih edilmekle birlikte, hanehalkının “yiyecek kıtlığını gidermek, alışveriş gezilerinin sıklığını en aza indirmek veya mağazaya gitmekten tamamen kaçınmak için yaptıkları” bir uğraşı olarak ortaya çıkmıştır.

Kentsel Tarımın Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi

Sanayi Devrimi Öncesi Kentsel Tarım

Kente tarımsal üretim yeni bir olgu değildir. Tarih boyunca kentsel tarım kentler ile bütünleşik bir şekilde uygulanmıştır. Neolitik Çağ’da insanın tarım yapmaya başlayıp toprağa yerleşmesiyle ve ilk yerleşmeler, özellikle nehir, ova ve deltalarda, ilk tarım uygulamaları da yerleşim alanlarına yakın yerlerde, verimli ve düz alüvyon alanlarda gerçekleştirilmiştir (Mazoyer ve Roudart, 2009, s. 25).

Tarım devrimi birçok pek çok değişikliği beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki “güvenilir gıda kaynakları” sayesinde “daha az insanın açlıktan ölmesi” böylece dünya nüfusunun artmasıdır. İkincisi sulama tekniklerinin geliştirilmesi ile daha büyük ölçekli tarımın yapılması sayesinde daha az kişi çoğunluk için ürün elde edebildiğinden toplumda tarlalardan ayrılıp başka işlerle uğraşma eğilimleri baş göstermiştir. Bu durum, toplum içinde bir iş bölümü ve sosyal tabakalaşmaya neden olmuş ve bu da gıdanın tüm yıl boyunca saklanması mümkün olması ile toplulukların organize olmasını ve merkezlerde toplanmasını sağlamıştır. Böylelikle dünyanın farklı yerlerinde kent formunda ilk uygarlıklar belirmiştir (Smith, 2017, s. 1). Bu ilk kent biçimleri tarımda üretilen gıdanın fazlasının farklı yerlere ticaretinin yapılması ve böylelikle pazar ekonomisinin doğması ile ortaya çıkmıştır (Rasouli, 2012).

Örneğin Anadolu’da Neolitik Çağ’da kurulan Çayönü (Diyarbakır), Çatalhöyük (Konya) kentlerin biçimleri olarak bu bölgelerde verimli ve alüvyonlu toprakların bulunması, tarım ve hayvancılık için elverişli otlaklar ve sulak arazilere sahip olmasıdır (Direk, 2012, s. 56).

Antik Yunan kentlerinde tarımsal üretim yaygın bir şekilde yapılmış, halkın yaklaşık % 90’ı tarımcılıkla geçinmiştir (Freeman, 2003, s. 200) “Tipik bir kent-devlette, ovalardan ve teraslama yöntemiyle işlenen dağ eteklerinden” yararlanılmış; “ekim yapılamayan yerler de otlak olarak” kullanılmıştır. Hayvancılık da benzer şekilde “tarımsal ekonominin temel taşı” olmuştur (Freeman, 2003, s. 201). İlerleyen dönemlerde de bu kentlerdeki tarımsal faaliyetler devam etmiştir (Ercoşkun, 2007, s. 30).

Avrupa’da “IX. yüzyıla kadarki dönemde kent yaşamı “dağınık” ve “tarıma dayalı köy toplulukları” şeklindedir (Toplu, 2000, s. 304). Orta çağ’da da nüfusun % 90’ından fazlası geçimini topraktan sağlamıştır (Gimpel, 2004, s. 29). Avrupa’da Ortaçağ kentlerinin haritalarında arazilerin üçte birinin tarıma ayrılmış olduğu görülmektedir (Smit ve Bailkey, 2006, s. 149). Bu tarım alanları insanların kendi geçimlerini sağlamak veya fazladan gelir elde etmek için evlerin arka bahçelerinde sebze yetiştirilen bahçeler (lahana, havuç, bezelye vb.), meyve bahçeleri ve manastır bahçelerinde yetiştirilen şifalı bitki alanlarından oluşmuştur. Soylulara ait bahçeler sebze ve şifalı bitkiler ve süs bitkilerini içeren karma tipte bahçeler şeklinde düzenlenmiştir (Laumonier, (t. y.)).

Ortaçağ’da “soyluların ve ruhban sınıfının yaşam düzeyleri de tarımla doğrudan ilintilidir. Tarımdaki verimlilik bu iki sınıfın daha iyi yaşaması anlamına gelmektedir” (Toplu, 2000, s. 305). Bu dönemde “su değirmenleri”, “abanın tarımda kullanımı” gibi teknik gelişmeler yavaş bir şekilde kentleşmeyi başlatan değişimler olmuştur. Bu değişimler bir yandan tarlada çalışan insan sayısını ve işgücünü azaltmış, bundan dolayı işsiz kalan insanlar yeni yerleşim merkezlerini oluşmasını etkilemiş ve diğer bir yandan da “tüketim toplumunun” doğmasının temellerinin atmıştır (Toplu, 2000, s. 305).

15. yüzyılda kentsel gıda üretimi, “manastırların gerilemesi, vebanın gelişi ve toplumsal düzenin yaygın biçimde yozlaşması gibi nedenlerle” azalmıştır” (Smit ve Bailkey, 2006, s. 149). 17. yüzyıla kadar ise tarım kentin bir parçası olarak kentin “özerkliğinin ve gelişiminin temelini” oluşturmuş ve kentliler için ana besin kaynağı olmuştur (Dobele ve Zvirbule, 2020, s. 21).

Kentsel tarımın önemini vurgulayan en önemli örneklerden biri; İngiltere-İspanya arasında geçen ve Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen ve Hollanda’nın

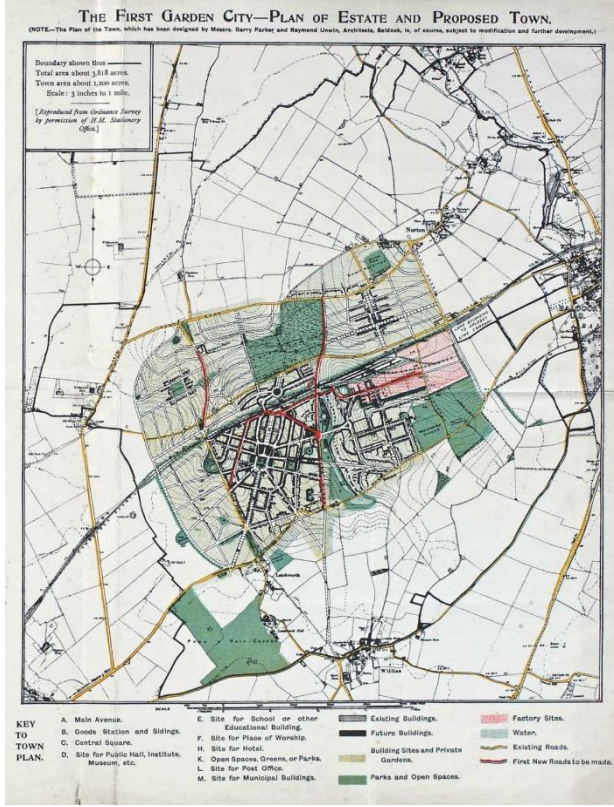
Leiden kentinin 7 ay boyunca süren kuşatmasıdır (1573-1574). Leiden Kuşatması'nda kent surlarında yapılan yoğun tarım üretimi sayesinde kent ayakta kalabilmiştir (Smit ve Bailkey, 2006, s. 149).

Sanayi Devrimi ve Kentsel Tarım

18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen Sanayi Devrimi ile beliren teknolojik gelişmeler kentleşme ile birlikte kentlerin ekonomik ve mekansal yapılarında derin etkiler yaratmıştır (Hatt ve Reis, 2002, s. 29). Bu durum tarıma da yansımış ve tarım ve kent olgusu birbirinden ayrılmıştır (Dobele ve Zvirbule, 2020, s. 21). Sanayi Devrimi ile kırdan kente yoğun göçle birlikte kentler kontrolsüz bir şekilde büyümüş, bu da kentlerin plansız gelişmesine ve de kent çevresinde yer alan tarım alanlarının da kentleşme baskısıyla karşılaşmasına neden olmuştur (Kanbak, 2018, s. 198).

Kent içinde arazi değerlerinin artması, kent merkezi ve kent kenarlarındaki tarım alanlarının daha "yüksek ekonomik getirisi olan faaliyetlere tahsis edilmesine", bu ise tarımsal alanların kent merkezinden çıkarak kent çeperlerine ve kentten uzak alanlara kaymasına neden olmuştur (Tomar, 2013, s. 419). Kent içindeki tarımsal araziler sanayileşmenin etkisi ile daha ekonomik getirisi olan sanayi vb. sektörlerde kullanılmaya başlanmıştır (Dobele ve Zvirbule, 2020, s. 21, 22). 20. yüzyıldan itibaren ise tarımın giderek kentlerde kaybolmaya başladığı ve küçük tarımsal faaliyetlerin da kent dışına taşındığı görülmektedir (Tomar, 2013, s. 420).

Sanayileşmenin kent ve tarım üzerindeki negatif getirilerini gidermeye yönelik olarak 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan bir yaklaşım Ebenezer Howard'ın *Bahçe Kent (Garden City)* (1898) kent modelidir. *Bahçe Kent* yaklaşımı, "kent merkezden çevreye doğru yayılmasını ya da kent çeperinde yer alan düzensiz gelişmelerin denetim alınması" için kent çeperlerinde "tarımsal etkinliklere ayrılmış bir yeşil" kuşak olarak tanımlanmaktadır. *Bahçe Kent*; kent ve kırsal olumlu yanlarını birleştirmeyi amaçlamıştır (Howard, 2019, s. 9). *Bahçe Kent* modelinin dünyadaki ilk uygulanan örneği 33.000 nüfuslu *Letchworth Garden City*' dir (Lewis, 2015, s. 153) (Şekil 2).

Şekil 2. Letchworth Garden City, 1904 (Kaynak: Lewis, 2015, s. 156).

Sanayi Devrimi ile I. Dünya Savaşı arası dönemde, kent ve tarım ilişkisi yeniden yorumlanmış, bu dönemde kentsel tarım “yoksulluğun azaltılması” ile “yoksullar için gıda güvenliği” gibi kavramların gelişmesine yol açmıştır (Dobele ve Zvirbule, 2020, s. 22).

Kıtlık ve ekonomik çöküşlerin yaşandığı savaş dönemlerinde büyük nüfusların gıda edinimi ve beslemesinde kent içi tarımdan yararlanılmıştır (Kanbak, 2016, s. 167). Örnek olarak Almanya’da “kişiye tahsis bahçeler” (*allotment gardens*) gösterilebilir. Kişiye tahsis bahçelerin tarihi aslında 19. yüzyılda kırdan kente göç ettiği sanayileşme dönemine dayanmaktadır. Bu bahçeler göç eden nüfusun kentte yaşadığı “uygunsuz barınma, yetersiz beslenme” ve sosyal açıdan olumsuzlukların iyileştirilmesine yönelik ve kendi yiyeceklerini yetiştirmelerini sağlamak amaçlı başlatılmıştır. Bu amaçla kent idareleri ve kiliseler bahçe amaçlı açık alanlar sağlamıştır. Bunlar başlangıçta

yoksulların bahçeleri olarak ve daha sonra tahsis bahçeleri olarak adlandırılmıştır. Bu bahçelerin önemi özellikle I. ve II. Dünya Savaşları sırasında belirginleşmiştir (Holmer ve Drescher, 2005, s. 149-150).

ABD’de ise halk I. Dünya Savaşı sırasında Avrupa’da büyük boyuttaki gıda krizine yönelik olarak halkı Avrupa’ya gıda ihraç etmek, gıda ihtiyacı olan nüfusu beslemek amaçlı olarak mevcut araziler ve okul, park, konut arka bahçesi, boş araziler vb. tarımsal üretimin yapılmadığı atıl arazileri kullanmaya teşvik edilmiştir. Başlangıçta “savaş bahçesi” (*war garden*) adı verilen bu bahçeler, bir çeşit propaganda aracı olarak insanların kendi sebzelerini ekerek bir çeşit “zafer tohumları” ektikleri bahçelerdir. Bu bahçeler daha sonra “zafer bahçeleri” (*victory gardens*) olarak anılmıştır (Andreatta, 2015).

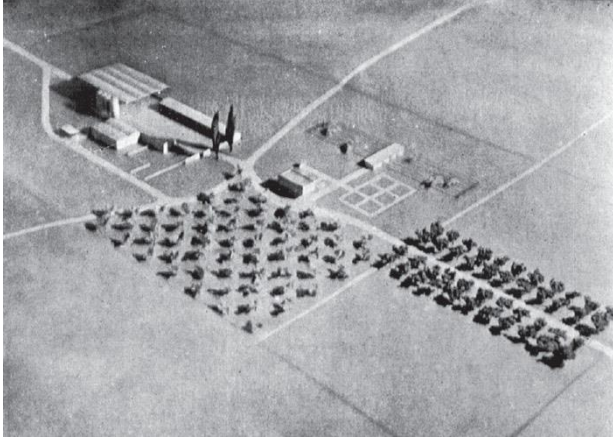
20. yüzyılda ise tarım olgusuna Henry Ford ve diğerleri tarafından 1910’lu ve 1920’li yıllarda kentlerin terk edilmesine yol açan bir tercih olarak “görece âdemi merkezîyetçi endüstriyel model” (mekansal âdemi merkezîyetçilik) kavramı üzerinden yaklaşmıştır. 1929-1939 yılları arasında gerçekleşen Büyük Buhran’a yanıt olarak plancılar “tarımcılığı, kırsalda geçimlik tarım uygulamaları ile giderek daha savunmasız hale gelen kentsel işgücü arasında bir tür köprü olarak” görmüş, “endüstriyi tarımla birleştirerek, işçilerin fabrika işleri ve kolektif çiftlikler arasında gidip geldiği dönüşümlü bir emek sistemi” olarak kurgulamıştır (Waldheim, 2010).

Le Corbusier’in kırsal alanlar için önerdiği *Işıldayan Kent (La Ville Radieuse, Radiant City, 1935)* modelinde ise, beraberinde küçük meralar, ormanlık alanlar, tarlalar ve ayrıntılı topluluk planları ile farklı bölgeler sunan, az bilinen ve denenmemiş *Işıldayan Çiftlik (Radiant Farm)* kavramını önerilmiştir. Bu proje finanse edilmediği için; McLeod, Le Corbusier’in “beyhude ütopyacılığının”, ideolojik tarım biçimlerinin hiçbir zaman gerçekten işe yaramayan başka bir varyantı olduğunu” ifade etmektedir (Green, 2012). Le Corbusier, 1930 ve 1940’lı yıllardaki tarımsal reformdan etkilenerek öncelikle bireysel bahçe arsaları “her biri 100 arsayı sürmek ve gübrelemekten sorumlu profesyonel bir bahçıvan ile” bireysel bahçe arsaları önermiştir. Bu önerisinde Le Corbusier, tarımla uğramanın bir zevkten ziyade, bir iş olduğunu ifade etmiştir (Green, 2012).

Işıldayan Kent fikrinin temelleri Le Corbusier’in 1928’li yıllarda yaptığı Rusya gezileri sonrasında Nikolai Ladovsky’nin kazandığı *Yeşil Kent* yarışması hakkında kendinden istenen ve yaptığı ve *Moskova’ya Cevap (Reply to Moscow)* (1930) metnine dayanır (Mallgrave, 2005, s. 315). Ladovsky’nin “genelensel kapitalist şehrin âdemi merkezîyetçiliğini” destekleyen ve “şehrin

dışında yer alan bir proletarya sağlık merkezi” tasarımını Le Corbusier, “merkezi bir araç omurgasına dik olarak uzanan ve yeşil kuşaklarla çevrili yüksek yoğunluklu iş, idari ve yerleşim alanları lehine âdemi merkezîyetçilik” kavramını reddeder. Buna alternatif olarak sınıfsız bir toplum için Moskova'nın pilotiler üzerinde yükselmesini ve yaşam alanının kişi başına tahsis edileceği bir kentsel modeli tanımlayan 21 adet çizim gönderir. Daha sonra 1930 CIAM kongresi için bu düşünceleri birçok farklı kent için de geliştirerek *Işıldayan Kent* kent modelini ortaya koyar (Mallgrave, 2005, ss. 315-316).

Le Corbusier, “insanın biyolojik veya fiziksel refahı için genel bir endişeyi” dile getirerek “sağlık, güneş ışığı, güneş yönelimi, ekoloji ve ruhsal sakinlik” kavramları üzerinden “kırsal kolektifler ve kooperatifler için ütopyik planları kuramsallaştırma girişimleri” olarak *Işıldayan Çiftlik* (*Ferme Radieuse, Radiant Farm*) ve *Işıldayan Köy* (*Village Radieuse, Radiant Village*) kavramlarını geliştirmiştir (Mallgrave, 2005, s. 316). Kırsal habitata yönelik olan bu iki öneri ile sonrasında önerdiği *Unité d'Exploitation Agricole* yaklaşımında da tarım, daha iyi bir toplum sağlama kaygısıyla projenin temel unsuru olarak vurgulanmıştır (Arredondo-Garrido, 2016, s. 99) (Şekil 3).

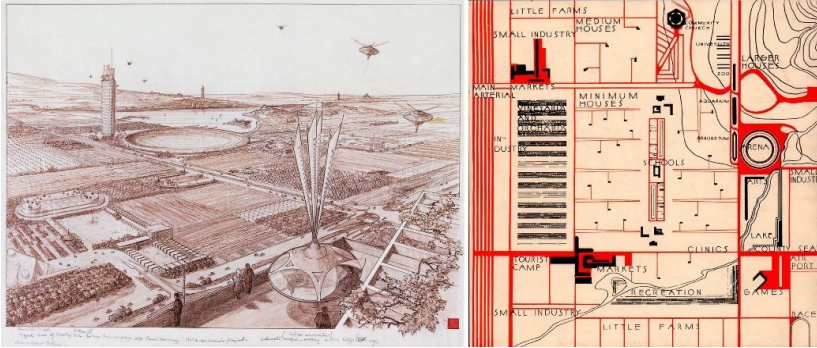
Şekil 3. Le Corbusier'in *Unité d'Exploitation Agricole* maketi (1959)
(Kaynak: Arredondo-Garrido, 2016, s. 106).

Bir diğer proje ise Frank Lloyd Wright'ın *Broadacre Kenti*'dir (*Broadacre City, 1934-1935*). Proje “âdemi merkezîyetçi tarımsal şehirciliğin savunuculuğunu” yapar (Waldheim, 2010). Tarımın ön planda olduğu “en az bir dönümlük arazi veya ihtiyaca göre daha fazla” olmak üzere herkesin mülk ve en az bir araç sahibi olduğu, ulaşımın esas olarak otomobile dayandığı bu modelde küçük çiftlikler, endüstri için küçük evler, küçük fabrikalar, küçük okullar ve

küçük bir üniversite bulunur. Wright'a göre ABD'de birçok yerinde tekrarlanabilir bir model olarak *Broadacre Kent* önerisi radyo ve telefon gibi telekomünikasyon sistemleri ve otoyollarla bağlanacağı düşük yoğunluklu küçük toplulukların yerleşimi üzerine temellendirilmiştir (Gray, 2018; Wright, 1932) (Şekil 4, 5).

Şekil 4. Frank Lloyd Wright'ın *Broadacre Kenti* (1935) (Kaynak: Gray, 2018).

Şekil 5. Frank Lloyd Wright'ın *Broadacre Kenti* (1935) (Kaynak: Gray, 2018).

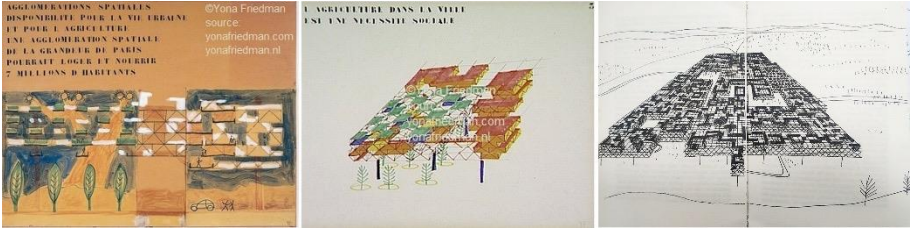
Le Corbusier ve Wright'ın tarımın vurgulandığı ütopyik kent modelleri uygulanmamıştır. Ancak II. Dünya Savaşının ardından kentte tarım yeniden gıda sorununa yönelik olarak önem kazanmıştır. Savaşta harabe durumuna gelen kentlerde özellikle bahçeler, başta Berlin olmak üzere birçok kente yayılmıştır.

Berlin’de yerel yönetimler tarafından kent arazileri kullanıma açılmıştır. Glaser’in aktarımıyla sosyal bilimciler Sibylle Meyer ve Eva Schulze’a göre örneğin Tiergarten gibi halka açık parklarda patates, sebze, salata ve lahana gibi ürünlerin yetiştirildiği tarlalar oluşturulmuş, bunun yanı sıra avlularda, evlerde, refüj gibi alanlar ve meydanlarda kullanılabilen her yerde sebzeler yetiştirilmiştir (Glaser, 1998, s. 227-228).

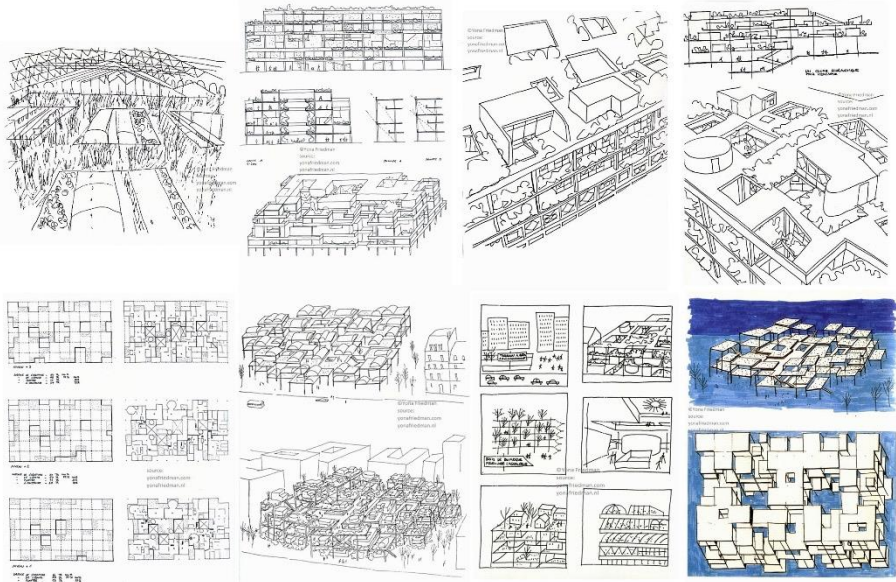
Yine Glaser’in (1998, s. 228) aktarımına göre o dönemde *Der Leidenschaftliche Gärtner (The Passionate Gardener, 1935)* adlı kitabında Rudolf Borchardt savaş döneminde bile bahçelerin ekildiği, apartmanların çatılarında, pencere kenarlarında, araba hurdalarında bile sebzeler yetiştirildiği belirtilmektedir.

ABD’de, I. Dünya Savaşı döneminde ortaya çıkan zafer bahçeleri II. Dünya Savaşının başlamasıyla yeniden ortaya çıkmıştır. 1942 yılında “ABD’de gıda karnesinin uygulamaya koyulmasıyla “küçük çiçek kutuları, apartman çatıları, arka bahçeler veya her boyutta” alanda “fasulye, pancar, lahana, havuç” vb. sebzeler ekmiştir. Zafer bahçesi uygulaması her iki savaş boyunca asker ve sivilin ve askerlerin yiyecek ihtiyacını karşılamak, savaşın psikolojik etkilerini azaltmak ve çiftçilerin yükünü hafifletmek için bir araç olarak kullanılmıştır (Schumm, 2018). ABD’de II. Dünya Savaşı sırasında ülkede 20 milyondan fazla bulunan bu bahçelerde “taze gıdanın yaklaşık % 40’ı” yetiştirilmiştir (Andreatta, 2015, s. 39, 40). Sonrasında bu araziler düşük ücret karşılığında halkın kendi gıda ihtiyaçları için sebze ve meyve yetiştirdikleri günümüzdeki topluluk bahçelerine (*community garden*) dönüştürülmüştür (Andreatta, 2015, s. 44).

Savaşın ardından kentte tarıma yönelik olarak geliştirilen bir diğer öneri ise 1950’li yılların sonunda Macar-Fransız mimar ve kuramcı Yona Friedman tarafından geliştirilmiştir. Kentsel planlama, altyapı, kullanıcı etkileşimine odaklanan Friedman’ın yaklaşımlarından birisi kentsel mekanlardaki yeşil alan ve ucuz konut eksikliği gibi iki temel probleme aynı anda çözüm önerisi sunabilen gıda odaklı olmayan yeşil alan önerisidir. Bu öneride insanların kendi konutlarını inşa etmeleri için katların bölümlerini kiralamayı ve en az % 30’luk bir alanı bahçeler için ayırmayı önermiştir (Friedman (a) (t. y.)). Friedman, büyük kentler için kentsel tarımı önemli bir unsur olarak değerlendirir. Büyük kentlerin geleceğine yönelik olarak 1958’de *Mobile Architecture*’da (*L’architecture Mobile*) yayımladığı ve 10 çizimden oluşan manifestosunun üçüncü prensibinde belirttiği gibi “kentte tarım sosyal bir gereklilik” olduğundan bahsetmektedir. Bu manifestoda Paris’in büyüklüğünde bir mekansal yığılmanın 7 milyon nüfusu barındırarak besleyebilecek kapasitesi olduğu ileri sürülmektedir (Friedman (b), (t. y.)) (Şekil 6, 7).

Şekil 6. Yona Friedman'ın kentte tarım önerisi, karton üzerinde keçe, kurşun kalem, mürekkep çizimi, *Ville Spatiale*, 1959 (Kaynak: Friedman (b) (t.y.); Friedman, 1970, ss. 126-127).

Şekil 7. Yona Friedman'ın yeşil ve ucuz konutu birlikte barındıran önerileri, 1979 (Kaynak: Friedman (a) (t.y.)).

Yukarıda bahsedilen ve savaş sonrası ve sonrasında ortaya çıkan kentte tarıma yönelik projelerde nüfusların kitlesel gıda gereksinimini karşılamada kent içinde büyük tarım alanlarının yerine küçük ölçekte çiftlikler, bahçeler ve kentte ev ölçeğine kadar yayılmış olduğu görülmektedir. Örneğin Friedman ve diğerlerinin önerilerinde belirgin olan unsur konut alanları ile entegre edilme amacı olan ve kendine yeterlilik kavramı üzerinden gelişen tarım olgusudur. Friedman'ın yaklaşımına yakın ancak konut yerine ticari yapılara yönelik güncel bir uygulama ise Fransa'nın 2015 yılında almış olduğu çatı bahçeleri ile ilgilidir. Uygulamaya göre yeni yapılan tüm ticari yapıların çatısının kısmen bitkilerle veya güneş panelleri ile kaplanması zorunlu hale geti-

rılmıştır. Enerji miktarını azaltma yönelik olarak; kışın yapının ısınması, yazın ise soğutulması amacıyla izolasyon yaratıklarından dolayı yeşil çatılar daha da önem kazanmıştır. Yeşil çatılar kent içinde Almanya ve Avustralya'da da uygulanmaktadır. Toronto'da ise 2009 yılında endüstriyel ve konut binalarında bunları zorunlu kılan bir yönetmelik çıkarılmıştır (Agence France-Presse, 2015).

1980'li ve 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizler sonucunda özellikle Afrika olmak üzere birçok kentsel alanda gıda üretimi yaygın ve ekonomik olarak önemli bir faaliyet haline gelmiştir (Castillo ve Langeved, 2012, s. 17). 1980'li yıllarda gelişmekte olan ülkelerde UNICEF, FAO, UNDP, Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Üniversitesi gibi uluslararası kalkınma iş birliği kurumları tarafından topluluk ve ev bahçesi uygulamaları teşvik edilmiştir. 1990'larda ise özellikle gelişmekte olan ülkelerde kentsel tarıma vurgu yapan bilimsel etkinlik ve yayınlar özellikle gelişmekte olan ülkelere vurgu yapan yapılan yayın ve bilimsel toplantılar sayısı dikkate değer oranda artmıştır (Madaleno, 2000, ss. 73-74). 1990'lı yıllarda kentsel tarıma artan bu ilgi 2000'li yıllar ve sonrasında da "kentsel bahçecilik" kavramını da kapsayarak kamusal politikalar çerçevesinde ele alınmıştır (Ernwein, 2014, s. 77). Bu yıllarda kentsel tarımın planlama ve organizasyonuna yönelik uygulamaların yanı sıra kentsel tarım "gıda güvenliği, yoksullukla mücadele ve çevre koruma" konuları ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır (Castillo ve Langeved, 2012, s. 18). Gelişmiş ülkelerde "kent içi tahsis ve topluluk bahçeleri"nin yanı sıra kent içi ve kent yakınlarında gıda yetiştirmeye yönelik uygulamalar kentsel tarım politikaları bağlamında ele alınmıştır (Ernwein, 2014, s. 77). Bu bağlamda kentsel tarımın merkezi yönetim, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının işbirliğiyle yönetildiği ve tarımsal aktivitelerin amaç, ölçek ve uygulama türüne yönelik düzenlemeler getirilerek kurumsallaştığı görülmektedir. Bu dönemde hobi bahçeleri, topluluk bahçeleri ve kent çiftlikleri uygulamaları gündeme gelmiştir (Yeniğül, 2016, s. 295).

Örneğin kentsel tarım, son 30 yılda ABD'de % 30'dan fazla büyümüştür (Altieri, 2019). ABD Tarım Bakanlığı (USDA) tarafından 2012 yılında yapılan bir araştırmaya göre ABD'de 300'den fazla kentsel çiftlik bulunmaktadır. Bu çiftliklerin arasında dünyanın en büyük kentsel çiftliklerinden biri de yer almaktadır. Kanada'da ise kentsel tarım devlet düzeyinde katılımı desteklenmektedir (Miigle+, 2019).

Londra'da kentsel tarım, tüm ülkenin tarımsal üretimi içinde göreceli olarak düşük olmasına rağmen üretim açısından yüksek çeşitliliğe sahiptir. Londra'da toplam 2049 hektar yüzölçüme sahip arazide yaklaşık 30 bin

kişi faal olarak bahçecilik yapmaktadır. Kentte kent çeperlerinde, ticari bahçelerde, yerel yönetimlere ait bahçelerde, kişisel mülkiyete ait konut balkonu ve pencerelerde gıda yetiştiriciliği yapılmaktadır. Kentte bulunan tahsisli bahçelerin büyük bölümü yerel yönetimlerin mülkiyetindedir. Bunun yanı sıra Londra'da başta hayvancılık faaliyetleri olmak üzere bahçecilik faaliyetlerinin de yapıldığı sekiz adet kent çiftliği bulunmaktadır (Petts, 2012, s. 60, 63, 64, 66). Asya'da ise bazı ülkelerde "nüfus artışı ve gıda güvensizliği ile mücadele" etmek için "kentsel tarım teknolojilerine önemli miktarda yatırım" yapılmıştır. Örneğin Çin, devlet desteği ile iç mekanlarda dikey tarım alanında oldukça gelişmiştir. Bangkok'ta ise topluluk destekli tarım inisiyatiflerinin aracılığıyla çatılarda ve iç mekanlarda dikey bahçeler gerçekleştirilmektedir. Hindistan'da ise kentsel tarım "sürdürülebilir bir gıda üretim yöntemi" olarak görülmektedir (Miigle+, 2019).

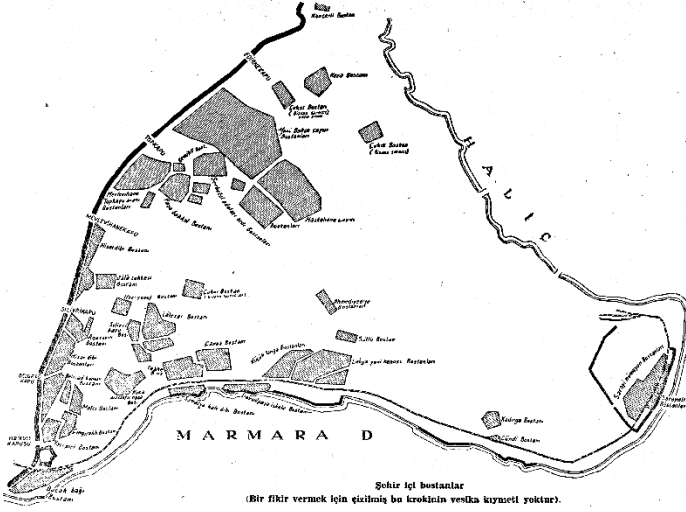
Günümüzde ise Küba'nın 1990 yılların başından itibaren kentsel ve organik tarıma yönelmesiyle ülke, yakın geçmişte kent bahçeciliği uygulamalarında dünyanın en başarılı örneklerinden birini gerçekleştirmiştir. Havana'da ekili alanların tamamı kent bahçesi olarak değerlendirilmektedir (Koont, 2012, s. 31, 32). Küba'da yer alan kentsel çiftlik ve bahçeler, "ülkenin taze ürün arzının yaklaşık yüzde 50'sini" üretmektedir (Petts, 2012, s. 60, 63,64, 66).

Türkiye ve İstanbul'da Kentsel Tarım

Türkiye'de kentsel tarımın Bizans dönemine kadar tarihlendiği bilinmektedir. Bizans döneminden, 1950 ve 1960'lı yıllara kadar İstanbul'da sebze ve meyve gibi gıda ihtiyacının karşılamaya yönelik kent bostanları kente yayılmış ve ağırlıklı olarak surlar içinde yer almıştır (Bostanlar, 1994, s. 309).

Osmanlı döneminde kentsel tarım İstanbul surlarının dışında ve içinde geniş bostanlar olarak yer almıştır. Büyük bostanlar derelere yakın yerlerde ya da derelerin denize döküldüğü noktalarda sulama amacıyla oluşturulmuştur (Bostanlar, 1994, s. 309). Bu bostanların büyük bölümünün sahipleri Rumlar ve Arnavutlardır (Bostanlar, 1994, s. 309; Koçu ve Akbay, 1963, s. 2971). Osmanlı döneminde Hasbahçeler'de de saray için sebze yetiştirilmiştir (Bostanlar, 1994, s. 309). 16. ve 18. yüzyıllarda yoğunlaşan nüfusun artan gıda ihtiyacına yönelik sebze ihtiyacı kent içindeki bahçe, bostan ve yakın çevrelerden, meyve ise kent çevresi ile daha geniş alanlardan tedarik edilmiştir (Yürük, 2017) (Şekil 8). Selçuklu döneminde de kent içinde tarımsal üretim surlar içinde birçok bağ, bahçe ve tarlada gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde konut tipolojilerinde yer alan tek ya da iki katlı konutlar ailelerin ihtiyacını

karşılamaya yönelik olarak bahçeli olarak düzenlenmiştir (Özcan, 2006, s. 167).

Şekil 8. İstanbul surlar içinde 39 bostanı gösteren kroki (Kaynak: Koçu ve Akbay, 1963, s. 2972).

19. yüzyılın başından itibaren Tarihi Yarımada içinde pek çok bostan alanı bulunmaktadır. Bu bostanlar Topkapı-Yenikapı istikametinde ve Topkapı-Yedikule istikametinde hem surlar boyunca, hem de Çukurbostan⁵ doğrultusunda süreklilik göstermiştir (Devinen, Çağlın, Seifloo, Özer, Kutlar, Yardım, Özdemir ve Dizdarević, 2012, ss. 44-46). 1883 tarihli bir İstanbul haritasında 102 bostan yer almıştır (Koçu ve Akbay, 1963, s. 2971). İstanbul'un kent kimliğinin önemli bir bileşeni olarak bostanlar, toprağın, iklimin ve kaynakların verimli kullanımı ile ilgili olarak kentin gıda ve ticari ağlarında sürdürülebilir bir değer olarak yer almıştır (Kaldjian, 2010, s. 285).

Ancak İstanbul'da Bizans Dönemi'nden 1950'lere kadar değişime uğramayan bostanlarda kırsal alanlardan kente yönelen göçe bağlı olarak 1970'lerden itibaren olumsuz değişimler başlamış, 1980'li yıllarda kent içinde tarımsal arazilerde büyük boyutlarda azalmalar görülmüştür (Kanbak, 2016, s. 173). 1980'lerin başından itibaren kırdan kente göçün artışına bağlı olarak artan nüfus ihtiyacına yönelik kentin içinde ve çevresinde konut alanlarının artışı ve alınan siyasi kararlar tarımsal arazilerde kayıplara neden olmuştur (Kanbak, 2016, s. 173).

⁵Kentin suriçi bölümünde yer alan Çukurbostanlar "Bizans'tan kalma büyük sarnıçların toprakla doldurulmasıyla elde dilmiş geniş sebze tarlalarıdır" (Bostanlar, 1994, s. 309).

1990'lı yıllarda ise kentsel tarım alanları gerek sayı gerekse alansal olarak azalmalarına rağmen, İstanbul'da "Beylerbeyi-Beykoz sahil şeridinin gerisinde kalan bölgelerde" ve "hızla gelişen yerleşmelerin arasında", "Ümraniye, Dudullu, Şile yolu çevresinde"; Kartal- Pendik-Maltepe şeridinin ardındaki topraklarda"; Boğaziçi'nin kuzey kesimlerinde" ve kıyı alanlarının arkasında tepe ve düzlüklerde Büyükçekmece'nin çevre yerleşmelerdeki topraklar üzerinde yapılmıştır. 1990'lı yıllarda bostancılık ağırlıklı olarak yerini İstanbul dışındaki ilçe ve bölgelerde seracılığa bırakmıştır (Bostanlar, 1994, s. 309). Günümüzde Yedikule Bostanı, Roma Bostanı (Beyoğlu), Piyalepaşa Camii Bostanı, Gümüşdere (Sarıyer), Küçükçekmece, Kuzguncuk Bostanı, Moda, Fenerbahçe Bostanları ve Maltepe Bostanı gibi örneklerde müşterek alanlarda kentlilerin kolektif katılımı ile tarım kısmen sürdürülmektedir.

Gelecek Senaryoları

Günümüzde tarımsal arazilerin kentleşmenin etkisiyle birlikte nitelik ve niceliksel açıdan azalmasına bağlı olarak artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak için özellikle geleceğin tarım yöntemleri ve uygulamaları için alternatif teknikler de geliştirilmektedir. Toprak kirliliği ve toprağın veriminin azalması, yeraltı ve yerüstü su kaynaklarının kirlenmesi ve buna bağlı olarak tarımsal ürünlerin besin değerinin azalması bu alternatif tekniklerin geliştirilmesinde etken parametrelerdir.

Fresco'nun ifade ettiği gibi, küresel ölçekte yaşanan çevresel değişimlere karşı gıda sistemlerinde teknolojinin aracılığıyla geliştirilen yeni enerji çözümleri, tıp alanındaki gelişmelere de bağlı olarak bireylerin ve toplulukların değişken gıda ihtiyacını ve taleplerini de karşılamaya da yöneliktir. 2030 yılı ve ileriki yıllarda gıda sistemlerinin günümüzden oldukça farklı bir olacağı varsayımından yola çıkarak, Fresco'ya göre gelecekte yarı kentsel dönülerek ticari yapıların çatılarında sebze ve kümes hayvanları üretimi yapılabilir. Bunun yanı sıra su kültürü (*aquaculture*) deniz ya da yüzey suyunda değil karada kapalı havzalarda çamur solucanları gibi yeni besin kaynakları ile gıda üretilebilecektir. Bunun yanı sıra "kentsel atıklardan bitki besinlerinin sistematik olarak geri dönüştürülmesi" ve de ete alternatif olarak alg, soya veya acı bakla gibi türlerden karşılanacağı belirtilmektedir (Fresco, 2009, s. 381).

Kentsel tarım bağlamında geleceğin tarım senaryolarında örneğin siber bahçecilik (*cyber gardening*) gibi kavramlar toplulukların ya da kişilerin alg gibi besin değeri yüksek çeşitli bitkileri yetiştirme ve büyütme süreçlerini kontrol edebildiği sistemler bulunmaktadır (EcoLogicStudio, 2019). Bu sis-

temler, Endüstri 4.0 gibi tarım yöntemlerini etkileyen teknolojik inovasyonlarla sağlanmakta ve nesnelerin interneti gibi uygulamalarla da kullanıcının tarım ürününü ekme, sulama, toplama gibi süreçlerin kontrol altına alınmasına yardımcı olmaktadır. Sibernetiği temel alan siber bahçecilik yaklaşımı, tarımsal faaliyetlerin dijital ve kontrol edilebilir bir üretim döngüsü içerisinde gerçekleştiği yapay sistemlerdir (Meola, 2021). Örnek olarak, EcoLogicStudio'nin işlerinde olduğu gibi alglerin yoğun bir şekilde kullanıldığı ve kapalı mekanlarda çeşitli aplikasyonlar ve arayüzler ile kullanıcıların üretimi ve gelişimi ile ilgili edindikleri ve pipetler aracılığıyla da üretime katıldıkları interaktif bir tarımsal uygulamalar verilebilir (EcoLogicStudio, 2019; Pasquero ve Poletto, 2014) (Şekil 9).

Şekil 9. HORTUS.PARIS projesi, pipetlerle üretilen alg mekanizması, EcoLogicStudio (Kaynak: EcoLogicStudio, 2013).

2012 yılında EcoLogicStudio'nun kırsal ve kentsel tarımın entegre edildiği veri kontrollü olarak gıda tedarik zincirini takip edebildikleri *Cyber-gardening the City* işi bir diğer örnektir. Kolektif olarak gerçekleştirilen proje tarıma yönelik şeffaf ve katılımcı esaslı bir farkındalık yaratır. Yerel olarak üretilen süt, peynir ve tahıl ürünlerinin kullanıcıların QR kodları ile Twitter gibi sosyal medya platformlarına dayalı kendi tasarladıkları arayüz aracılığıyla üretiminin dijital haritalamasını yaptıkları ve bu sayede üretime katıldıkları uygulamalar küçük ölçekte tarımsal sistemler olarak belirir (Bullivant, 2012) (Şekil 10).

Şekil 10. Cyber-gardening the City, EcoLogicStudio, Milano (Kaynak: Bullivant, 2012).

Böylesi projeler, her ne kadar geleceğin gıda sorununa yönelik alternatif çözümler olarak belirse de artan nüfusun gıda ihtiyacını karşılama yönünde yetersiz kalabilecektir. Buna karşın, kentte tarıma yönelik bir farkındalık yaratma ve kolektif olarak bireyleri bir araya getirme bağlamında dikkat çekici örneklerdir. Kentsel tarımın yaygın hale gelmesi, toplulukların bir araya gelerek paylaşımcı ve katılımcı bir kentsel çevrenin oluşumunda önemli rol oynar. Kentte tarım; gıda kaynakların sürdürülebilirliğini sağlamak, gıda temini ve üretimi için ulaşımına daha az ihtiyaç duymak, karbon emisyonunu azaltma ve kendine yeterli bir ekonomik döngü yaratma bağlamında sürdürülebilir bir denge kurulmasına yardımcı olabilir. Böylelikle, bireylerin kent içinde aktif üretici ve tüketiciler olarak kendi yaşam alanları ve kent yaşamında demokratik katılım yönünde önemli rol oynayabilecektir.

Tartışma ve Sonuç: Günümüzde Kentsel Tarımın Potansiyelleri

Kentsel tarım ilk yerleşimlerle birlikte kentsel yaşamın önemli ve ayrılmaz bir parçası olmuştur. Sanayi devrimi ile birlikte tarım kent içinden dışarı doğru yayılmış, özellikle savaş dönemlerinde nüfusun gıda ihtiyacını karşılama amacıyla tekrar önem kazanmıştır. Özellikle 1990'lardan sonra kentsel tarıma yönelik ilgi ve eğilimin artması ile birlikte, 2000'lerde kentsel tarım kamusal politikalar çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.

Kentsel tarım gelişmekte olan ülkelerde özellikle gıda erişiminin sınırlı olduğu düşük kesimlerin yanı sıra, gelişmiş ülkelerde de gıdaya erişimin kentsel sürdürülebilirlik ve karbon emisyonu gibi çevresel sorunlar yaratan dış alanlara bağımlılıktan uzaklaşma yönünde katkı sağlar. Pandemi gibi biyolojik afetlerin

kent içinde taze ve temiz gıdaya erişimi kısıtlaması ve gıda tedarik zincirlerinin dengesini bozabilmesi nedeniyle kentsel tarıma olan ihtiyaç daha da artmıştır. Kentte tarım bir hobi ya da boş vakit geçirme ve sosyalleşme gereksiniminin ötesinde bir ihtiyaç olarak belirmektedir.

Özellikle patojenik hastalıkları barındırdığı ve bu nedenle bulaşıcı hastalıkları arttırabileceği konusu başta olmak üzere kentsel tarım ile ilgili olarak olumsuz görüşler bulunmaktadır. Ancak kentte tarım yasal çerçevelerle ele alınarak teşvik edildiği takdirde kentte ortaya çıkarabileceği olumsuz sonuçları bertaraf edilebilecektir. Gıda üretiminin yanı sıra kentsel tarım örneğin tıbbi bitkilerin yetiştirilmesi ile kentlilerin bu ürünlere doğrudan erişim olanağı sağlar. Diğer yandan geleceğin kentsel tarım biçimlerinde, atıkların kompost gibi doğal veya biyokompozit gibi endüstriyel olarak çeşitli ürünlere dönüştürülme potansiyeli düşünüldüğünde kentsel tarım, döngüsel ekonomide sürdürülebilir bir model olarak kentlerde önemli bir yer edecektir.

İstanbul bağlamında ise kentsel tarım İstanbul Kent Bostanları Çalışma Grubu'nun (2021, s. 3) da ifade ettiği gibi "sağlıklı beslenme, istihdam, yoksulluk, doğal yaşam alanlarının ve kültürel varlıkların korunması gibi kent yönetimlerinin çözmesi gereken farklı sorunlar ile kesişen bir yerde durmaktadır". Ancak İstanbul'da kentleşme, modernleşmenin getirdiği fragmanlaşma nedeni ile kentsel tarım kentli farklı yerlerine kısıtlı olarak dağılmış ve giderek yok olma tehdidi altına girmiştir (Kaldjian, 2010, s. 285-286).

Özellikle 1970'li yıllardan itibaren kentsel politikaların kentte tarımın olmaması gerektiğine yönelik eğilimleri kentsel tarım alanlarının büyük ölçüde kaldırılmasına neden olmuştur. Bu durum ise kentlilerin gıda teminini daha uzak yerlerden sağlama ihtiyacına neden olarak gıda enflasyonunun yanı sıra gıda fiyatlarını artırmıştır (İstanbul Kent Bostanları Çalışma Grubu, 2021, s. 3). Gıdanın uzak yerlerden uzak temini karbon gazı salınımını artırmakta ve kent ekolojisine olumsuz yönde etki etmektedir.

Bu bağlamda geleceğin senaryolarında hızlı nüfus artışına bağlı olarak artan gıda sonuna yönelik alternatif çözümler ve buna yönelik tarım ve gıda politikalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise gıda sorunu ağırlıklı olarak gıdanın besin değerinin düşmesinin yanı sıra dış pazarlara yönelik bağımlılıktan kaynaklanmaktadır. Bu durum karbon gazı salınımını artırmakla birlikte kendine yeterli bir ekonomik döngü yaratımında sağlıklı bir denge kurulmasında engel teşkil etmektedir. Kentsel tarımın gerek politikalar gerekse toplulukların paylaşımcı ve katılımcı bir kolektif bilinç ile gerçekleştirilmesi sağlıklı, sürdürülebilir bir kentsel çevrenin oluşumunda önemli rol oynayacaktır.

Extended Abstract

Changing of Urban Agriculture in the Historical Process

*

Okşan Tandoğan

ORCID: 0000-0001-8656-0727

Esen Gökçe Özdamar

ORCID: 0000-0001-7189-3633

Urban agriculture is defined as “the growing, processing and distributing of food and other products through intensive plant cultivation and animal husbandry in and around cities,” a concept encompassing “subsistence production and processing at the household level to more commercialized agriculture”. Urban agriculture creates many benefits for the city in which it is located in terms of “food and nutrition security”, “economic”, “environmental quality” and “ecosystem”. Especially in developing and underdeveloped countries, urban agriculture is also considered as an approach to reduce economic inequality and food injustice in terms of access to food and to ensure local development. This article focuses on the concept of urban agriculture in terms of food security, access to food and ecosystem concepts, which gained more importance with the pandemic period, in a historical context.

With the first settlements, agriculture became an important and integral part of urban life. With the agricultural revolution in the Neolithic Age, the first settlements appeared in areas close to water sources and where the soil was fertile, as a result of the agricultural revolution and settled life. One of the results of the agricultural revolution was the emergence of urban settlements.

Until the 11th century, urban life in Europe appeared as “scattered” and “agricultural village communities”. In the Middle Ages, more than 90% of the population made a living from the land and that about one third of the urban lands were devoted to agriculture.

Although food production in the city began to decline in the 15th century, agriculture remained a part of the city until the 17th century. In the 18th and 19th centuries as the second turning point in history, agriculture and the urban

phenomenon were separated from each other. On the other hand, with the industrial revolution and intense migration from rural to urban, cities grew uncontrollably. This situation has led to the unplanned development of the cities and the agricultural lands around the city to face the pressure of urbanization.

At the end of the 19th century, many approaches were put forward to eliminate the negative effects of industrialization of the city and agriculture. In the period between the industrial revolution and the First World War, the relations between the city and agriculture were reconsidered, and in this period, urban agriculture gained importance in order to meet the food needs of the population.

In the USA, the concept of the victory gardens emerged as a kind of propaganda tool during World War I. These gardens gained importance again with the start of World War II, and then, with the introduction of the food ration card in the USA in 1942, vegetables were planted in all sizes, from small flower boxes to residential gardens. The victory gardens application was used as a tool to meet the food needs of soldiers and civilians during both wars, to reduce the psychological effects of the war and to alleviate the burden on the farmers. Later, these lands were converted into today's community gardens.

In the 1980s, community and home garden practices were encouraged in developing countries by international development cooperation institutions such as UNICEF, FAO, UNDP, the World Bank and the United Nations University. Particularly after the 1990s, interest and tendency towards urban agriculture increased, and in the 2000s, urban agriculture began to be considered within the framework of public policies. During this period, urban agriculture was mentioned together with the issues of "food safety, fight against poverty and environmental protection", and applications of hobby gardens, community gardens and urban farms came to the fore.

Urban agriculture in Turkey dates back to the Byzantine period. Until the 1950s and 1960s, the city's orchards to meet the food needs such as vegetables and fruits spread throughout the city and were mainly located within the city walls. However, since the beginning of the 1980s, the increase in housing areas in and around the city and the political decisions taken in response to the increasing population need due to the increase in migration from rural to urban led to losses in agricultural lands. In the 1990s, despite the decrease in the number and area of urban agricultural areas, urban agriculture was carried out in some regions of Istanbul through orchards.

In future scenarios of urban agriculture, different suggestions emerge. One of them is to turn to semi-urban form and to produce vegetables and poultry on the roofs of commercial buildings, to produce food with new food sources such as mud worms in closed basins on land, to systematically recycle plant nutrients from urban wastes and to meet them from species such as algae, soy or lupine as an alternative to meat.

Another agricultural scenario of the future is cyber gardening. Cyber gardening is a system where individuals can control the growth and growing processes of various plants with high nutritional value such as algae. These systems help the user to control processes such as planting, irrigation, harvesting of agricultural products with applications such as technological innovations and internet of things that affect agricultural methods such as Industry 4.0. In this approach, algae are used intensively, and users participate in production with various applications indoors and make an interactive agricultural application. However, although these projects appear as alternative solutions to the food problem of the future, it can be argued that they may be insufficient to meet the food needs of the increasing population.

In this context, alternative solutions for the increasing food problem due to rapid population growth in future scenarios and the importance of agriculture and food policies for this emerge. In developed countries, the food problem is mainly caused by the decrease in the nutritional value of food, as well as the dependence on foreign markets. While this situation increases carbon gas emissions, it hinders establishing a healthy balance in creating a self-sufficient economic cycle. The realization of urban agriculture with both policies and a sharing and participatory collective consciousness of the communities will play an important role in the formation of a healthy and sustainable urban environment.

Kaynakça/References

- Agence France-Presse (2015). *France decrees new rooftops must be covered in plants or solar panels.* 20 Mart 2015 tarihinde <https://www.theguardian.com/world/2015/mar/20/france-decrees-new-rooftops-must-be-covered-in-plants-or-solar-panels> adresinden erişildi.
- Akın, Y., Çelen, B., Çelen, M. F. ve Karagöz, A. (2020). Tarım ve pandemi: Covid-19 sonrası Türk tarımı nasıl değişmeli? *International Journal on Mathematic, Engineering and Natural Sciences*, 16, 904-914. doi: 10.38063/ejons.353.
- Altieri, M. (2019). *How urban agriculture can improve food security in US cities.* 13 Şubat 2019 tarihinde <https://phys.org/news/2019-02-urban-agriculture-food-cities.html> adresinden erişildi.

- Andreatta, S. L. (2015). Through the generations: Victory gardens for tomorrow's tables. *Culture, Agriculture, Food and Environment*, 37(1), 38-46. doi: 10.1111/cuag.12046.
- Arredondo-Garrido, D. (2016). References in Le Corbusier's reorganisation of rural habitat, *Journal of Architecture and Urbanism*, 40(2), 99-109. doi: 10.3846/20297955.2016.1183531.
- Bailkey, M. ve Nasr, J. (2000). *From brownfields to greenfields: Producing food in North American cities*. 11 Mayıs 2021 tarihinde <https://foodsecurity.org/uploads/BrownfieldsArticle-CFSNewsFallWinter1999.pdf> adresinden erişildi.
- Bostanlar (1994). *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Cilt 2, ss. 309-310). İstanbul: Kültür Bakanlığı/Tarih Vakfı.
- Bullivant, L. (2012). *Cyber gardening*. 12 Nisan 2021 tarihinde <https://www.domusweb.it/en/news/2012/10/11/cyber-gardening.html> adresinden erişildi.
- Castillo, G. E. ve Langeveld, S. (2012). Yaşanabilir Kentler İçin Kent Bahçeciliği. D. Bahçeci (Der.), *Kent bahçeleri, dünya deneyimi içinde* (ss. 17-30). İstanbul: Yeryüzü Derneği Yayınları.
- Chenarides, L., Grebitus, C., Lusk, J. L. ve Printezis, I. (2021). Who practices urban agriculture? An empirical analysis of participation before and during the COVID-19 pandemic. *Agribusiness*, 37(1), 142-159. doi: 10.1002/agr.21675.
- Cullen, M. T. (2020, Mart 29). *COVID-19 and the risk to food supply chains: How to respond?*, Food and Agriculture Organization of the United Nations, 15 Nisan 2021 <http://www.fao.org/3/ca8388en/CA8388EN.pdf> adresinden erişildi.
- Devinen, A.S., Çağlın, P., Seifloo, A., Özer, B., Kutlar, Y., Yardım, N., Özdemir, H. ve Dizdarević, J. (2012). Kentsel tarım potansiyeli: İstanbul ve Saraybosna, *Kentli Dergisi*, 8, 44-51. 23 Kasım 2021 tarihinde <https://www.skb.gov.tr/kentli-dergisi-sayi-8-s12986k/> adresinden erişildi.
- Direk, M. (2012). *Tarım tarihi ve deontoloji*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Dobele, M. ve Zvirbule, A. (2020). The concept of urban agriculture – Historical development and tendencies, *Rural Sustainability Research*, 43, 20-26. doi: 10.2478/plua-2020-0003.
- Dubbeling, M., Campbell, M.C. Hoekstra, F., van Veenhuizen, R. (2009). Building resilient cities, *Urban Agriculture Magazine*, 22, 3-11. 14 Şubat 2020 tarihinde <https://ruaf.org/assets/2019/11/Urban-Agriculture-Magazine-no.-22-Building-Resilient-Cities.pdf> adresinden erişildi.
- EcoLogicStudio, (2013). *Alive: BioCities / Fibrous Structures / algae / architecture / cyber-Gardens / landscape / urban design / water*. 13 Şubat 2019 tarihinde <http://www.ecologicstudio.com/v2/project.php?idcat=7&idsubcat=71&idproj=127> adresinden erişildi.
- EcoLogicStudio (2019). *H.O.R.T.U.S. XL: algae / architecture / bio-computation / cyber-Gardens*. 13 Şubat 2019 tarihinde

<http://www.ecologicstudio.com/v2/project.php?idcat=7&idsubcat=59&idproj=177> adresinden erişildi.

- Ercoskun, Ö. Y. (2007). *Sürdürülebilir kent için ekolojik-teknolojik (eko-tek) tasarım: Ankara-Güdül örneği*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ernwein, M. (2014). Framing urban gardening and agriculture: On space, scale and the public. *Geoforum*, 56, 77-86.
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma*. (S. K. Angı, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi (Orijinal eserin yayın tarihi 1996).
- Friedman, Y. (a) (t. y.). *Green architecture*. 17 Temmuz 2018 tarihinde http://www.yonafriedman.nl/?page_id=435 adresinden erişildi.
- Friedman, Y. (b) (t. y.). *Mobile architecture: 10 principles of spatial urbanism*. 17 Temmuz 2018 tarihinde http://www.yonafriedman.nl/?page_id=351&wppa-album=9&wppa-occur=1&wppa-photo=54 adresinden erişildi.
- Friedman, Y., (1970). *L'architecture mobile: vers une cite conçue par ses habitants*. Tournai: Casterman.
- Fresco, L. O. (2009). Challenges for food system adaptation today and tomorrow. *Environmental Science & Policy*, 12, 378-385. doi: 10.1016/j.envsci.2008.11.001.
- Gimpel, J. (2004). *Ortaçağda Endüstri Devrimi*. (N. Özüaydın, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları (Orijinal eserin yayın tarihi 1976).
- Glaser, H. (1998). Hobi ve yarar bahçesi: Yararlı olan ve güzel olan, H. Sarkowicz (Der), *Bahçelerin ve parkların tarihi içinde* (ss. 225-235). Ankara: Dost Yayınevi.
- Gray, J. (2018, Ekim 1). *Reading Broadacre*. Frank Lloyd Wright Foundation. 12 Mayıs 2021 tarihinde <https://franklloydwright.org/reading-broadacre/> adresinden erişildi.
- Green, J. (2012). *Urban agriculture isn't new. The dirt: Uniting the built and natural environments*. 09 Mayıs 2021 tarihinde <https://dirt.asla.org/2012/05/09/urban-agriculture-isnt-new/> adresinden erişildi.
- Hamilton, A. J., Burry, K., Mok, H-F., Barker, S. F., Grove, J. R. ve Williamson, V. G. (2014). Give peas a chance? Urban agriculture in developing countries. A review, *Agron. Sustain. Dev.*, 34, 45-73. doi: 10.1007/s13593-013-0155-8.
- Hatt, P. K. ve Reiss, A. J. (2002). *20. yüzyıl kenti*. (B. Duru ve A. Alkan, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Holmer, R. J. ve Drescher, A. W. (2005), Allotment gardens of Cagayan de Oro: Their contribution to food security and urban environmental management. C. Knie (Der.), *Urban and peri-urban developments — structures, processes and solutions içinde* (149-155). SAGSSP.
- Horst, M., McClintock, N. ve Hoey, L. (2017). The intersection of planning, urban agriculture, and food justice: A review of the literature. *Journal of the American Planning Association*, 83(3), 277-295, doi: 10.1080/01944363.2017.1322914.
- Howard, E. (2019). *Yarının bahçe kentleri*. (V. Atmaca, Çev.). İstanbul: Daimon Yayınları.

- İstanbul Kent Bostanları Çalışma Grubu. (2021). *Tarım yapan kent İstanbul: Bugünden yarına müşterek hayatlar*. İstanbul: İstanbul Kent Konseyi. 09 Aralık 2021 tarihinde <https://istanbulkentkonseyi.org.tr/wp-content/uploads/2021/10/Tarim-Yapan-Kent-Istanbul.pdf> adresinden erişildi.
- Kaldjian, P. J. (2010). İstanbul's bostans: A millennium of market gardens. *Geographical Review*, 94(3), 284-304. doi: 10.1111/j.1931-0846.2004.tb00174.x.
- Kanbak, A. G. (2016). İstanbul Yedikule bostanları: Bir yerinden üretim pratiği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 166-180. 12 Eylül 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/en/pub/buyasambid/issue/29813/320662> adresinden erişildi.
- Kanbak, A. G. (2018). Endüstriyel tarımın ekolojik krizine karşı kentsel tarım bir çözüm olabilir mi? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(3), 193-204. doi: 10.18037/ausbd.552556.
- Klinkenberg, E., McCall, P. J., Hastings, I. M., Wilson, M. D., Amerasinghe F. P. ve Donnelly, M. J. (2005). Malaria and irrigated crops, Accra, Ghana. *Emerging Infectious Diseases*, 11(8), 1290-1293. doi: 10.3201/eid1108.041095.
- Koç, H. (2003). Daha yaşanabilir yerleşmeler arayışında kentsel tarım, *Planlama*, 1, 34-40. 1 Haziran 2021 tarihinde https://www.spo.org.tr/resimler/ekler/da04049a062f5ad_ek.pdf adresinden erişildi.
- Koçu, R. E. ve Akbay, M. A. (1963). *Bostan, bostanlar*. İstanbul Ansiklopedisi Cilt 6 içinde (ss. 2971-2973). İstanbul, Neşriyat Kollektif Şirketi.
- Koont, S. (2012). Havana'da kent bahçeciliği. D. Bahçeci (Der.), *Kent bahçeleri, dünya deneyimi içinde* (ss. 31-54). İstanbul: Yeryüzü Derneği Yayınları.
- Kurt, H. (2004). Gelişmekte olan ülkelerde çevre sorunlarının nitelikleri ve uygulanan çevre koruma stratejileri. M.C. Marin ve U. Yıldırım (Der), *Çevre sorunlarına çağdaş yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler içinde* (ss. 561-584). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Lal, R. (2020). Home gardening and urban agriculture for advancing food and nutritional security in response to the COVID-19 pandemic. *Food Security*, 12, 871-876. doi: 10.1007/s12571-020-01058-3.
- Laumonier, L. (t. y.) *Were medieval cities greener? Urban agriculture in the Middle Ages*. Medievalists.net. 1 Haziran 2021 tarihinde <https://www.medievalists.net/2021/05/medieval-urban-agriculture/> adresinden erişildi.
- Lewis, J. (2015). Preserving and maintaining the concept of Letchworth Garden City. *Planning Perspectives*, 30(1), 153-163. doi: 10.1080/02665433.2014.971127.
- Madaleno, I. (2000). Urban agriculture in Belém, Brazil. *Cities*, 17(1), 73-77. doi: 10.1016/S0264-2751(99)00053-0.
- Mallgrave, H. F. (2005). *Modern architectural theory: A historical survey, 1673-1968*. New York: Cambridge University Press.

- Mazoyer, M. ve Roudart, L. (2009). *Dünya tarım tarihi: Neolitik Çağ'dan günümüzdeki krize.* (Ş. Ünsaldı, Çev.). Ankara: Epos yayınevi.
- Meola, A. (2021, 2 Şubat). *Why IoT, big data & smart farming are the future of agriculture.* Business Insider, 2021. 11 Haziran 2021 tarihinde <http://www.businessinsider.fr/us/internet-of-things-smartagriculture-2016-10/> adresinden erişildi.
- Miigle+ (2019). *The rise of urban farming.* 25 Mayıs 2020 tarihinde <https://medium.com/@Miigle/the-rise-of-urban-farming-cf894db51784> adresinden erişildi.
- Mougeot, L. J. A. (2000). *Urban agriculture: Definition, presence, potentials and risks, and policy challenges.* Cities Feeding People Series Report 31. 18 Mayıs 2020 tarihinde <https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/26429/117785.pdf?sequence=12> adresinden erişildi.
- Özcan, K. (2006). Anadolu-Türk kent tarihinden bir kesit: Selçuklu Döneminde Anadolu-Türk kent model(ler)i, *Bilig*, 38, 161-184. 25 Kasım 2021 tarihinde <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/1233-published.pdf> adresinden erişildi.
- Pasquero, C. ve Poletto, M. (2014). Ecology beyond nature. M. Kretzer & L. Hovestadt (Ed.), *Alive: Advancements in adaptive architecture* içinde (ss. 34-38). Basel: Walter de Gruyter GmbH, Birkhäuser.
- Petts, J. (2012). Londra'da kent bahçeciliği. D. Bahçeci (Der.), *Kent bahçeleri, dünya deneyimi* içinde. İstanbul: Yeryüzü Derneği Yayınları.
- Poletto, M. ve Pasquero, C. (2012). *Systemic architecture: operating manual for the self-organizing city.* London: Routledge
- Rasouli, S. (2012, Haziran 4). *Kent topraklarının tarımsal amaçlı kullanımı: Kentsel tarım.* Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği. 19 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.skb.gov.tr/kent-topraklarinin-tarimsal-amacli-kullanimi-kentsel-tarim-s1238k/> adresinden erişildi.
- RUAF. (t. y.). *Urban agriculture and city region food systems: What and why.* 14 Mayıs tarihinde <https://www.ruaf.org/urban-agriculture-what-and-why> adresinden erişildi.
- Schumm, L. (2018). *America's patriotic victory gardens: During both World Wars, America's agricultural production became a powerful military tool.* History. 14 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.history.com/news/americas-patriotic-victory-gardens#:~:text=In%201942%2C%20roughly%2015%20million,consumed%20in%20the%20United%20States> adresinden erişildi.
- Smit, J. ve Bailkey, M. (2006). Urban agriculture and the building of communities. R. van Veenhuizen (Ed.), *Cities Farming for the Future Cities Farming for the Future, Urban Agriculture for Green and Productive Cities* içinde (146-159). Philippines: RUAF Foundation 12 Mayıs 2021 tarihinde https://ruaf.org/assets/2019/11/Cities-Farming-for-the-Future_compressed.pdf#page=151 adresinden erişildi.

- Smit, J., Nasr, J. ve Ratta, A. (2012). Mitler ve gerçekler. D. Bahçeci (Der.), *Kent bahçeleri, dünya deneyimi* içinde (ss. 13-16). İstanbul: Yeryüzü Derneği Yayınları.
- Smit, J., Ratta, A. ve Nasr, J. (1996). *Urban agriculture: Foods, jobs, and sustainable cities*. United Nations Development Programme Publication Series for Habitat II Volume One. New York: UNDP.
- Smith, J. S. (2017). Historical settlement. *The International Encyclopedia of Geography*, 1-8. doi: 10.1002/9781118786352.wbieg050.
- Tomar, A. (2013). *Kentlerde yoksulluk ve atıkların değerlendirilmesinde kentsel tarım*. 13 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.tmmobizmir.org/wp-content/uploads/2014/06/38.pdf> adresinden erişildi.
- Toplu, D. B. (2000). Ortaçağ Avrupasında kent olgusu ve kütüphanelerin toplumsallaşma süreci, *Türk Kütüphaneciliği*, 14 (3), 294-316. 13 Mayıs 2021 tarihinde <http://www.tk.org.tr/index.php/TK/article/view/802/795> adresinden erişildi.
- Tornaghi, C. (2014). Critical geography of urban agriculture. *Progress in Human Geography*, 38(4), 551-567. doi: 10.1177/0309132513512542.
- United Nations, (2014). *World urbanization prospects*, 2014. 15 Mayıs tarihinde <https://www.compassion.com/multimedia/world-urbanization-prospects.pdf> adresinden erişildi.
- Van Veenhuizen, R. ve Danso, G. (2007). *Profitability and sustainability of urban and peri-urban agriculture. Agricultural management, marketing and finance occasional paper 19*. 09 Aralık 2021 tarihinde <https://ruaf.org/assets/2019/11/Profitability-and-Sustainability.pdf> adresinden erişildi.
- Waldheim, C. (2010). *Notes toward a history of agrarian urbanism*. 12 Mayıs 2021 tarihinde <https://placesjournal.org/article/history-of-agrarian-urbanism/> adresinden erişildi.
- WHO (2011). *Global database on body mass index*. 12 Mayıs 2021 tarihinde <http://apps.who.int/bmi/index.jsp> adresinden erişildi.
- Wright, F. L. (1932). *The disappearing city*. New York: William Farquhar Payson.
- Yenigül, S. B. (2016). Büyükşehirlerde tarımsal alanların korunmasında kentsel tarım ve yerel yönetimlerin rolü. *Megaron*, 11(2), 291-299. doi: 10.5505/megaron.2016.48568.
- Yılmaz, Ç. (2015). *Kentsel tarımın Avrupa Birliği ve Türkiye'deki geleceği*. (AB Uzmanlık Tezi). T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Ankara.
- Yürük, D. (2012). *Üretken peyzajın kentli hali*. 09 Aralık 2021 tarihinde <https://xxi.com.tr/i/uretken-peyzajin-kentli-hali> adresinden erişildi.
- ZANIS (2009, Kasım 16). *Katete bans maize cultivation in townships*. *Lusakatimes.com*. 09 Aralık 2021 tarihinde <https://www.lusakatimes.com/2009/11/16/katete-bans-maize-cultivation-in-townships/> adresinden erişildi.

Kentin Temel Gıda Maddesi Olan Ekmeğin Üretim ve Tüketim Sürecinin Ekonomi Politikası

*

Ahmet Yaman¹

ORCID: 0000-0002-2359-8653

Öz

İnsanlık tarihi boyunca ekmeğin, tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik alanları yatay olarak kesen temel besin kaynağıdır. Bu nedenle ekmeğin üretimi ve tüketimi ekonomik, politik ve sosyal ilişkiler bağlamında belirlenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde ekmeğin üretim sürecini etkileyen unsurlar ele alınmıştır. Ekmeğin üretim sürecinde yer alan özel sektör ve kamu sektörünün konumu, ilişkileri değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ekmeğin üretim ve tüketim sürecini belirleyen fiyat tarifelerinin belirlenmesi ve uygulanması incelenmiştir. Üçüncü bölümde belediyelerce üretimi, dağıtımını yapılan halk ekmeği uygulamasının ekonomi politikası analiz edilmiştir. Çalışmada ilk olarak, kentin temel gıda maddesi olan ekmeğin üretimi ve tüketiminin tarih boyunca merkezi ve yerel idarelerce denetim ve kontrol altında tutulduğu sonucuna varılmıştır. İkincisi, kentte üretilen ekmeğin fiyatının, tarifelerinin merkezi ve yerel otoritelerin denetiminde olduğu vurgulanmıştır. Son yıllarda ekmeğin fiyatının belirlenmesinde hükümetin rolünü arttırdığı, yeni aktörlerin ve sürecin başlatıldığı belirtilmiştir. Üçüncü olarak, belediyelerin üretici ve düzenleyici kentsel politikalarının gereği olarak halk ekmeği uygulamalarıyla kentsel rantı kırıcı, piyasayı dengeleyici işlev üstlendikleri ileri sürülmüştür. Ancak bu işlevin kentin ekmeğin üretimini gerçekleştiren üreticiler açısından haksız rekabet yaratıcı uygulama olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu ve kent politikası, kentin gıda üretimi, halk ekmeği, ekmeğin üretim ve tüketim süreci, fiyat tarifesi.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, E-mail: ahmetyaman@tarsus.edu.tr

The Political Economy of the Production and Consumption Process of Bread, the Staple Food of the City

*

Ahmet Yaman²

ORCID: 0000-0002-2359-8653

Abstract

Bread is the main food source that cuts horizontally across historical, social, cultural and economic areas. Bread is produced and consumed in the context of economic, political and social relations throughout human history. The factors affecting the production of bread are discussed. The political economy of the public bread practice, which is produced and distributed by the municipalities, is studied. Firstly, it was concluded that the production and consumption of bread, which is the staple food of the city, has been under the control and control of the central and local administrations throughout history. Second, it was noted that the price and tariffs of bread produced in the city are under the control of central and local authorities. It is stated that the central government has increased its role in determining the price of bread in recent years, and that new actor and processes have been started in determining the price of bread. Thirdly, it was argued that as a requirement of the producer and regulatory urban policies of the municipalities, they undertake a function of breaking the urban rent and balancing the market. However, it was concluded that this function is an unfair competitive practice for local bread producers.

Keywords: *Public and urban policy, food production of the city, public bread, production and consumption process of bread, price tariff.*

² Assist. Prof. Dr.,Tarsus University, E-mail: ahmetyaman@tarsus.edu.tr

Giriş

İnsanoğlunun ekme yapımı 4.000 bin yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Kültüre ve coğrafyaya göre farklı ekme çeşitlerine asırlar boyunca rastlanılmaktadır³. Ekmeğin hem üretim süreci hem de tüketim süreci göz önüne alındığında ekme, her çağda insanoğlunun temel besin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Ekme su, un, maya ve tuz ile üretilen temel gıda maddesi olarak tanımlanabilmektedir (Demirtaş, Kaya ve Dağıstan, 2018, s. 1654). Farklı çeşit ve özelliklere sahip ekme türleri olsa da çalışma açısından Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın "Türk Gıda Kodeksi Ekme ve Ekme Çeşitleri Tebliği"nin 4'üncü maddesinde tanımlanan buğday ununa, su, tuz, maya vb. katkı maddeleri ile yapılan ekme üzerinde durulmuştur. Bu ekme, aynı zamanda halk arasında somun ekme, halk ekme olarak adlandırılan ekme çeşidi olması nedeniyle de çalışmada incelenmiştir (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2012).

Ekmeğin üretim sürecinde tahıl en önemli girdi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu coğrafyasında ekme üretiminde en çok kullanılan tahıl türü buğdaydır. Bunun yanı sıra arpa, darı ve mısır gibi tahıllarda ekme yapımında kullanılsa da toplumda somun ekme, halk ekme olarak bilinen ekme çeşidi buğday ile üretilmektedir. Buğdaydan üretilen unun maya, tuz ve un ile harmanlanması ve pişirimi ile ekmeğin üretimi tamamlanmaktadır (Özgüdenli ve Uzunağaç, 2014, s. 44-48).

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin "Ekme İsrarı ve Tüketici Alışkanlıkları" çalışmasında dünyanın en fazla buğday üreten ülkeler arasında ve aynı zamanda en fazla ekme tüketen ülke konumunda Türkiye'nin yer aldığı belirtilmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2008, s. 1-15).

Türkiye'de ekmeğin sosyal, ekonomik ve politik bağlarıyla değerlendirdiğimizde, ekmeğin üretim ve tüketim, israf, maliyet, fiyat, dayanışma gibi konu başlıkları altında tartışıldığı görülmektedir. Bütün bu konu başlıklarına ilişkin politikaların üretilmesini sağlayan çeşitli aktörler vardır. Ekmeğin üretim ve tüketim sürecinde merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin rolü her dönemde belirleyici olmuştur. İnalçık, Osmanlı Devleti'nde iaşenin ve özellikle ekmeğin teminindeki organizasyonun bizzat padişah tarafından takip edildiğini belirtmektedir (İnalçık, 1994, s. 117). Sadrazamın kontrolünde birçok kurum ve kişinin iaşenin temininde görevli olduğu, özellikle de kentlin iaşe teminin sorunsuz işlemesi ve fiyat denetimlerine önem verilmekteydi. Örneğin İstanbul'un iaşesinin

³ Almanca *brot*, Fransızca *pain*, İngilizce *bread*, olarak ifade edilen ekme, çeşitli yörelerde farklı isimlerle de anılmaktadır. Çorum'da "pıtpıt", Artvin'de "kakala", Kastamonu'da "göbüt", Kars'ta "kalın", Konya'da "gömeç" gibi mahalli olarak değişik isimler de alabilmektedir (Kuter, 2011, s. 9).

temininde belediyenin iktisadi kontrolü, çarşı, pazar denetimi kadılık, lonca keh-hüdası (esnaf temsilcisi) ile birlikte yerine getirilmekteydi (Göktepe, 2017, s. 861). Osmanlı'da halkın ekmeğin ihtiyacının karşılanamaması, ekmeğin kalitesinin düşüklüğü halk arasında yaratacağı hoşnutsuzluk nedeniyle sultanın iradesinin sarsılması anlamı taşıdığından İstanbul, Balıkesir vd. yerleşim yerlerinde ekmeğin üzerinde devletin kontrolü ve denetimi her dönem olmuştur (Genç, 2007, s. 60; İnalçık, 2000, s. 227).

Tekeli'nin "Cumhuriyetin Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)" adlı çalışmasında belediyelerin ekonomik etkinliklerinin arttırılmaya çalışıldığını, belediyelerin özellikle et ve ekmeğin fiyatlarını düşürmek için kampanyalar yaptıkları belirtilmiştir. Ekmeğin sorunun çözümünde ekmeğin fabrikaları kurmak ve değirmenlerin belediyeleştirmekten geçtiğinin anlaşıldığını vurgulamıştır. Belediyelerin şehirlinin yaşantısını doğrudan etkileyen iktisadi faaliyetleri düzenlemedeki sorumlulukları nedeniyle belediyelerin genellikle küçük girişimci ve esnafla karşı karşıya geldiği de vurgulanmıştır (Tekeli, 2009, s. 55-108).

1930 yılında yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda belediyelerin yeme, içme ve eğlence yerlerine ilişkin fiyat tarifesi verme, mal ve hizmetlerin tarifelerine uygunluğu kontrol etme ve hatta ekmeğin ve francala imal eden fırın ve fabrikaların imalat ve üretimden kaçınmaları durumunda belediyelere mülki amirin onayıyla fırın işletebilme yönünde yetki, sorumluluk ve hak verilmiştir (Resmi Gazete, 1930). Tekeli (2009), bu düzenlemeyi belediyelerin pasif bir denetleyici olmaktan çıkarılması, belediyelerin rolünün düzenleyici ve üretici bir konuma dönüştürülmesi olarak özetlemektedir.

Bu düzenlemenin esas nedeni 1938 sonrasında et ve ekmeğin fiyatlarındaki artışın düşürülmesi için belediyelerin etkin bir rol oynayabilmesidir. Belediyelerin ekmeğin fabrikaları kurmaları, değirmenleri işletmeleri bu sürece müdahale araçları olarak değerlendirilmektedir. Belediyelerin bu düzenleyici ve üretici yetkileri genellikle küçük girişimci ve esnafla karşı karşıya gelinmesine neden olmaktadır (Tekeli, 2009, s. 107).

Şehirlerdeki gıda temini ve fiyat istikrarı için 1940 yılında Milli Koruma Kanunu çıkarılmış, bu kanun ile hükümetin mal ve hizmetlerin üretim, fiyat, satış gibi hususlarını düzenlemeye yetkili olduğunun ve yetkisini de belediyeler ile birlikte uygulayabileceğinin yasal çerçevesi çizilmiştir (Resmi Gazete, 1940).

Tekeli (2009), Milli Koruma Kanunu kaldırılınca belediyelerin mal ve hizmetlerin fiyat etiketini düzenleme işlevinde önemli boşluklar oluştuğunu ifade etmektedir. Şehirdeki küçük girişimci ve esnafı rahatlatan bu düzenleme şehirlinin aleyhine rant oluşturma olanaklarına zemin hazırlamıştır. Belediyelerin

iktisadi görevlerini etkileyen bir diğer gelişme, 1964 yılında çıkarılan 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu'dur⁴ (Resmi Gazete, 1964).

Tekeli (2009) bu gelişmelerin belediyelerin özellikle 1973 sonrasında kentte oluşan "tekeli" ve "kurumsal" rantları kırıci üretim yapılarını kırmak amacıyla ekme fabrikalarını hayata geçirmelerine neden olduğunu vurgulamaktadır. Belediyelerin kent hayatındaki mal ve hizmetlere yönelik yeni faaliyet alanları, belediyelere kentin üretimi ve tüketimini düzenleyici bir rol kazandırmıştır. Bayraktar 1973 sonrası belediyeçilik dönemini ve uygulamalarını üretim, tüketim, düzenleme, kurumsal dayanışma ve kaynak yaratıcı gibi ilkeler üzerine yükselen yeni belediyeçilik anlayışı olarak özetlemektedir (Bayraktar, 2014, s. 8).

Bu çalışmada, kentin temel gıdası olan ekmeğin üretimi ve tüketiminin tarihsel, ekonomik ve politik gelişimi özetlenmiştir. Ayrıca kentin gıda üretiminde ekmeğin üretimi ve tüketiminin hem kamu politikasının hem de kent politikasının kesişim noktasında yer aldığı ileri sürülmektedir. Bu çalışmada ifade edilen kamu ve kent politikası ise, iktidarın belirli bir sektöre, kesime ya da mal ve hizmet üretim sürecine yönelik kamu yetkilerini kullanarak uygulama(dıkları) kararlar, icraatlar bütünü olarak kabul edilmektedir (Bayırbağ, 2013, s. 44-60; Knoepfel, Larrue, Varone ve Hill, 2007, s. 24; Yaman, 2021, s. 49; Yıldız ve Sobacı, 2013, s. 13).

Araştırmanın problemi kentin temel gıda maddesi olan ekmeğin üretim ve tüketim sürecinin ekonomi politiğinin analizidir. Kavramların tarihi onların kapsam, alan ve içeriklerinin de değişme/dönüşme tarihidir. Ekonomi politik kavramı/deyimi için de bu böyledir (Üşür, 2011, s. 11). Ekonomi politik kavramı da çok boyutlu ve tek bir tanıma sığmayan anlama sahiptir. Bu özelliği nedeniyle ekonomi politiğin kavram ve anlayışları üzerine tartışmalar güncelliğini korumaktadır. Üşür (2011) kavramların /deyimlerin zaman ve mekan boyutu olduğunu vurgular. Tarihsel olarak ekonomi politik deyiminin kullanımı on yedinci yüzyıl ile başlayan ticari kapitalizmin ürünüdür. Bilim devrimiyle doğa ve toplumu anlama çabasının referansları aklı, devlet formunun da ulusal ve merkezi bir yapıya geçişini mümkün kılmıştır. Bu geçiş toplumsal-ekonomik/üretim ilişkileri(kapitalist) ve toplumsal gelişimi inceleyen ekonomi politiğin konusunu oluşturmaktadır (Nikitin, 1968, s. 20-22; Üşür, 2011). Lenin ve

⁴ 507 Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu'na göre belirli meslek dalında faaliyet göstermek isteyenlerin esnaf ve sanatkar demeye (günümüzde 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu'na göre çalışan esnaf odalarıdır.) üye olmaları mecburiyeti getirilmiştir. Belediyelerin işyeri ruhsatı, çalışma izin verme yetkisi olsa da demeye kayıt olma zorunluluğu nedeniyle şehirde yeni işyerlerinin piyasaya girilmesinde sınırlama getirilmesine, rant oluşturulmasına zemin hazırlamıştır (Resmi Gazete, 1964, 2005c; Tekeli, 2009, s. 109).

Lange ekonomi politikasının insanları yaşamlarını sürdürürken ihtiyaçlarını gidermeye yarayan maddi araçların üretim ve değişimini yöneten toplumsal konuların, yasaların bilimi olarak tanımlanmaktadır (Engels, 1977, s. 249-250; Lange, 1965, s. 9) Bu tanımdan hareketle çalışmada ekonomi politik kavramı toplumsal gelişimin analiz edilmesinde tarihsel ve bütüncül bir yaklaşım getirmesi nedeniyle tercih edilmiştir. Çalışmanın içeriği ve kapsamı açısından "halk ekmeğin" üretim sürecindeki ilişkileri, tüketimi, üretim ve tüketim sürecindeki merkezi ve yerel idarelerin rolü üzerine odaklanılmıştır. Araştırma kapsamında kentin ekmeğin üretim sürecinin hangi mevzuat hükümlerine göre yapıldığı, bu sürecin belirlenmesinde kamu ve kent politikasının rolünün ne olduğu, kentte üretilen ekmeğin ve fiyat tarifesinin hangi aktörlerin çatışması ve uzlaşmaları ile çözüme kavuşturulduğu gibi sorulara cevap aranmıştır.

Sosyal gerçekliğin araştırılmasında ve incelenmesinde sosyal bilimlerde farklı yaklaşımlara başvurulmaktadır. Toplumsal gerçekliğin varlığına ilişkin ontolojik sorular ile sosyal gerçekliğin bilgisine yönelik epistemolojik sorular çerçevesinde sosyal bilimin metodolojisi gelişmektedir. Bu anlamda sosyal gerçekliği nesnel gerçeklik olarak açıklayan pozitivism, sosyal gerçekliği hem nesnel hem de öznel bağlantılarla açıklamaya çalışan yorumsamacı yaklaşımlar başlıca tercih edilenlerdir (Erdoğan ve Semerci, 2021, s. 27). Eleştirel gerçekçilik hem pozitivist hem de relativist anlayışlara yöntemsel bir alternatif olarak ortaya çıkmıştır (Ozan, 2001, s. 11). Eleştirel gerçekçilik bu alternatifliğini Bhaskar'ın bilimimizin dışında bağımsız bir dünya olduğu görüşüyle ileri sürer. Bu dünya algımız ve gözlemlerimiz dışında gerçekliğe sahiptir (Bhaskar, 2008, s. 15). Gerçeklik ise nesnel ilişkisel yapısından kaynaklanmaktadır. Sosyal gerçeklik, sosyal olayın ve sosyal aktörlerin meydana getirdiği fiili, görgül, gerçek düzenlemeler ve ilişkiler bağlamında var olmaktadır (Ozan, 2001). Eleştirel gerçekçiliğe göre eylem, söylem ve kurumlar kavrama bağlı ve ilişkisel olarak açıklanabilmektedir. Sosyal bilim bu sosyal pratiğin içerisinden bilgisini üretir. Bu üretim sürecinde, sosyal gerçekliği açıklamak ve anlayabilmek için eleştirel bir bakış açısı getirmektedir (Sayer, 1992, s. 5-7). Çalışmada sosyal gerçekliğin anlaşılmasında fiili, görgül ve gerçek düzenlemeleri, ilişkileri aktör, yapı ve nedensellik bağlamında incelemeye imkan veren eleştirel gerçekçilik hem yorumsamacı hem de pozitivist bir değerlendirmeye imkân vermesi nedeniyle tercih edilmiştir (Sayer, 1992, s. 90-95). Bu yöntemde hem tümdengelim hem de tümevarım stratejileri birlikte kullanılmış, çalışmada kullanılan nicel ve nitel veriler, doküman incelemesi tekniği kullanılarak toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırma konusuna ait bilgileri içeren yazılı materyallerin zaman içerisindeki değişim ve dönüşümlerini göstermesi ve ayrıca politika

metinlerinin kamu ve kent politikası analizine temel referans kaynağı olması nedeniyle de tercih edilmiştir. (Arslan, 2012, s. 30-50; Duygu, 2012, s. 195-200; Knoepfel ve diğerleri, 2007, s. 24-26; Yaman, 2021, s. 5).

Çalışmanın birinci bölümünde kentin ekmek üretim süreci ve bu sürecin içerisinde yer alan üretici, düzenleyici ve denetleyici aktörler analiz edilmiştir. İkinci bölümde ise kentin ekmek üretimi ve tüketimi sürecinde önemli rol oynayan piyasa ve kamunun karşı karşıya geldiği fiyat tarifeleri ve bu tarifelerin işlevi ve uygulamaları değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise belediyelerce sunulan halk ekmeğinin üretim ve tüketim sürecinin ekonomi politikasına değinilmiştir. Belediyeleri halk ekmek üretim sürecine yönlendiren nedenler tarihsel olarak incelenmiş ve mevcut ve farklı uygulamalara yönelik örnekler verilmiştir. Ayrıca halk ekmek uygulamasının kent ekonomisinin denetlenmesi ve düzenlenmesi bakımından kentsel politika uygulama aracı olarak tercih edildiği ileri sürülmüştür. Bu uygulamanın kent ekonomisi aktörlerince haksız rekabet yaratıcı bir işleve de sahip olduğu savına da yer verilmiştir.

Kentin Ekmek Üretim Sürecinin ve Yapısının Analizi

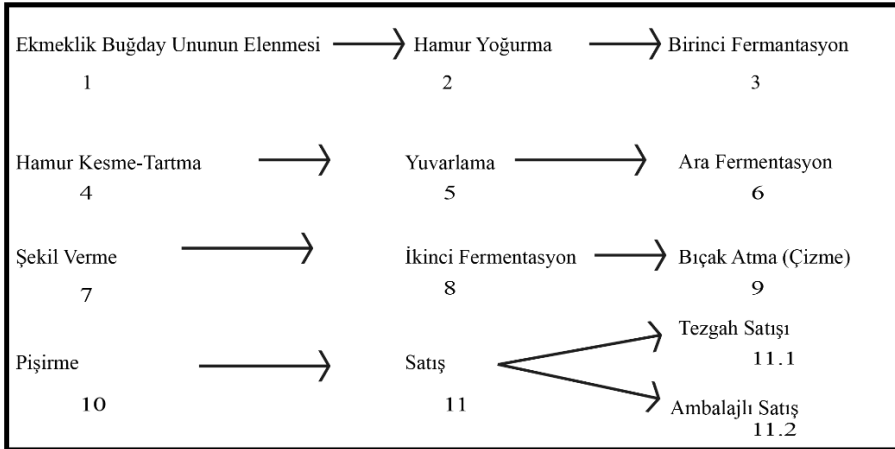
Ekmeğinin halkın temel besin ihtiyacını karşılayan gıda olması nedeniyle üretim süreci, olağan ya da olağanüstü (savaş, salgın vb.) durumlarda dahi aktsatılmadan topluma sunulması olmazsa olmaz bir nitelik taşımaktadır.

Ekmeğinin kamusal bir ürün olarak değerlendirilmesi nedeniyle ekmeğinin üretim sürecinin tarihin hiçbir döneminde piyasaya ya da üreticilerin tekeline bırakılmadığı görülmüştür. Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde ekmeğinin üretim sürecinde önemli bir yer tutan tahıl ve buğday üretimi ilk olarak düzenlenmiş, ardından ekmeğinin temel girdisi olan unun üretimi ve kalitesi belirli standartlara kavuşturulmuş, ekmeğinin üretimini sağlayan fırıncıların işyerlerinin özellikleri ve ekmeğinin fiyatı belirli kurallara dayandırılmıştır (Genç, 2007, s. 59-62; Özgüdenli ve Uzunağaç, 2014, s. 43-50; Şaşmazer, 2000, s. 30-40).

Birinci Dünya Savaşında ve sonraki dönemde İkinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle savaş ekonomisinin ön plana çıkması, Milli Koruma Kanunu'na dayanılarak halkın temel gıdası olan ekmeğinin karneye bağlanmasına neden olmuştur. Bu dönemde hububat üretimi, temini, yetersizliği ve istikrarsızlığı nedeniyle ekmek tüketimi de kişi başına göre sınırlı şekilde arz edilmiştir (Bakar, 2013, s. 1-30).

Ülkemizde ekmek üretiminin süreci ve yapısı her zaman kamu otoritesinin denetimi ve kontrolü altında gerçekleştirilmiştir. Günümüzde 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu çerçevesinde gıda,

halk sağlığı, bitki ve hayvan sağlığı, tüketicinin menfaati ve çevrenin korunması gibi konular dikkate alınarak ekmeğin üretim süreci belirli kurallara bağlanmıştır (Resmi Gazete, 2010). 5996 sayılı Kanuna göre üretilen, satılan ve toplu tüketime konu olan bütün gıda maddelerinin ve özellikle ekmekte gıda güvenliği Tarım ve Orman Bakanlığı'nca sağlanmaktadır. 5996 sayılı Kanuna göre çıkarılan "Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği" de gıda ürünlerinin bilhassa ekmeğin üretim, dağıtım ve tüketim sürecindeki kriterleri belirlemektedir. (Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2012). Ekmeğin üretim sürecini belirleyen esas düzenleme ise "Türk Gıda Kodeksi Ekmek ve Ekmek Çeşitleri Tebliği" dir. Bu tebliğe göre tüketime sunulan ekmek, ekmek çeşitleri, diğer ekmek çeşitlerinin tekniğe uygun, hijyen koşullarında üretim, dağıtım, muhafaza, taşıma ve pazarlanmasına ilişkin özellikler belirlenmektedir (Resmi Gazete, 2012). Bu çalışmada incelenen ve Tebliğin 4'üncü maddesinin (e) bendinde yer verilen ekmeğin üretim ve tüketim süreci analiz edilmiştir⁵.

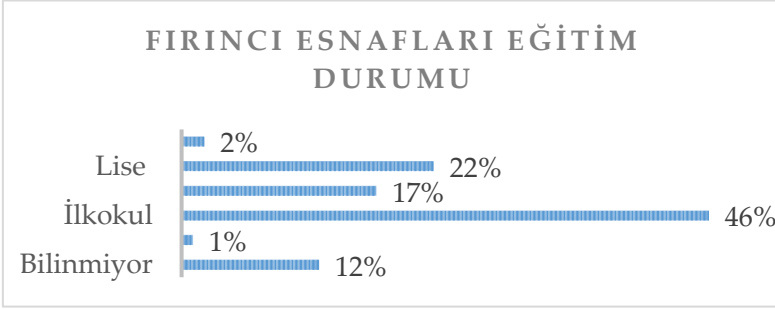

Şekil 1. Ekmek Üretim Süreci Aşamaları (Vangöl, 2021, s. 2-3), yazar tarafından hazırlanmıştır.

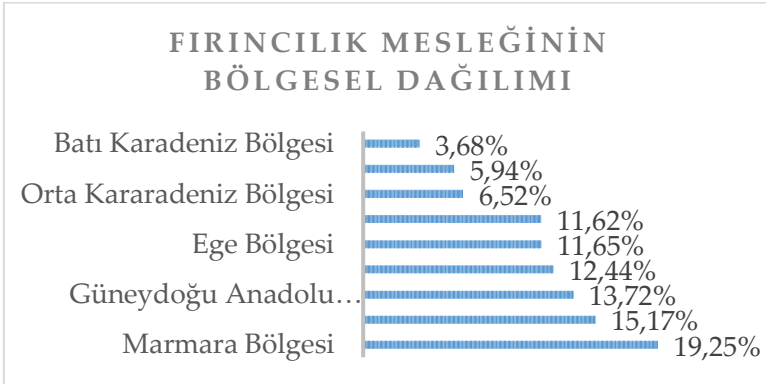
Vangöl (2021) ekmeğin üretim aşamasının 11 ayrı işlem sonucunda tamamlandığını, bu işlemlerin maliyet ve fiyata doğrudan etki ettiğini söylemektedir. Tebliğe uygun ekmek üretim sürecinde ister fırıncı esnafı ister işletmeler ya da belediye halk ekmek fabrikaları aynı işlem sürecinden geçerek ekmek üretim zincirini tamamlamaktadır. Bu üretim sürecinde Gümrük ve

⁵ Ekmek, buğday ununa; su, tuz, maya (*Saccharomyces cerevisiae*) gerektiğinde şeker, enzimler, enzim kaynağı olarak malt unu, vital gluten ve izin verilen katkı maddeleri ilave edilip bu karışımın tekniğine uygun olarak yoğrulması, şekillendirilmesi, fermentasyona bırakılması ve pişirilmesi ile yapılan ürünü" ifade etmektedir (Resmi Gazete, 2012).

Ticaret Bakanlığı'nun 2015 yılı verilerine göre esnaf-sanatkarlarca 15.374 fırın faaliyet yürütmektedir. Bu fırınların yüzde 11'i kadın esnaf ve sanatkarlar tarafından işletilmektedir. (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 17).

Şekil 2. Fırıncılık Faaliyetini Yürüten Esnafın Eğitim Durumu, yazar tarafından hazırlanmıştır (Kaynak: (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 55)

Şekil 3. Fırıncılık Mesleği Bölgesel Dağılımı, yazar tarafından hazırlanmıştır (Kaynak: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 56).

Yukarıda sayıları ve özellikleri belirtilen fırınlar, 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşlarına bağlı olarak çalışan esnaf ve sanatkar tarafından işletilmektedir (Resmi Gazete, 2005a). Kentin içerisinde fıırıncılık mesleğini yürüten ancak Ticaret ve Sanayi Odalarına kayıtlı işletmelerde yer almaktadır. Bu işletmelerin sayısı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin kapasite raporu istatistikleri ve Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı'nın NACE 6'lı Faaliyet Kodlarına Göre Yıllık Gelir ve Kurumlar Vergisi ve Matrah Bilgileri 'ne göre yaklaşık 15 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir (Gelir İdaresi Dairesi Başkanlığı, 2015; TOBB, 2020).

Ekmeğin üretim sürecini gerçekleştiren fırıncı esnafları ile işletmelere ekmeğin ham maddesi olan unu ise, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin 2019 yılı Hububat Sektörü Raporuna göre yüzde 51 kapasite ile çalışan 671 un fabrikasınınca temin edilmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019, s. 34). Türkiye'de 15.850.000 milyon ton ekmeğlik buğday üretimi yapılmaktadır. Ülkemizde buğday, her bölgede yetiştirilebilmekle birlikte buğday üretiminde %33 ile ilk sırada İç Anadolu Bölgesi, %18 ile Marmara Bölgesi, %14 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi takip etmektedir (Toprak Mahsulleri Ofisi, 2019, s. 22).

Kentin gıda üretimindeki ekmeğin üretim sürecinde un fabrikaları, fırınlar / işletmeler özel sektör olarak yer almaktadır. Bu aktörler yanında kamu sektörü olarak ise belediyelerin "halk ekmeği" fabrikaları da bulunmaktadır. Belediyeler şirket ya da iştiraklerine bağlı kuruluşlar eliyle halk ekmeği fabrikalarını işletmektedir. Belediyelerin bu rolü ile birlikte kentin ekmeğin üretim sürecinde un fabrikaları, fırıncı esnafları, fırın ürünleri imalatı yapan işletmeler ve belediye halk ekmeği fabrikaları olarak kamu ve özel sektörün yer aldığı görülmektedir. Çalışmada belediyelerin halk ekmeği uygulamaları üçüncü bölümde özel olarak incelenmektedir. Bir sonraki bölümde üretim sürecinin sonunda tüketiciyle buluşturulan ekmeğin fiyat politikasının belirlenme süreci analiz edilmiştir.

Kente Üretilen Ekmeğin Fiyatının Belirlenme Süreci

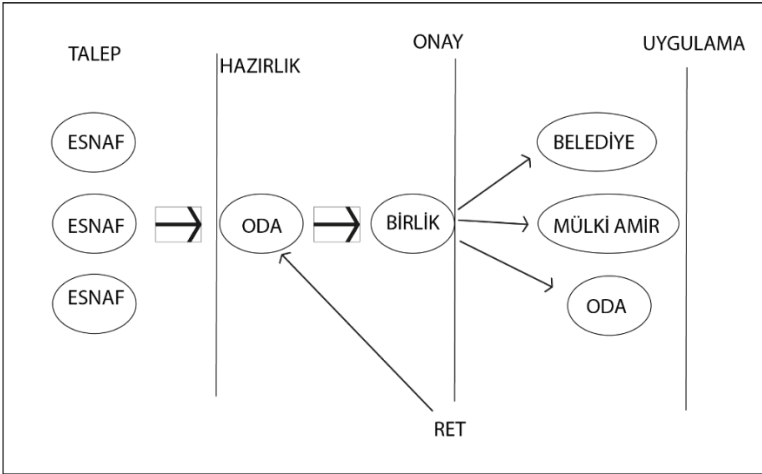
Kente üretilen ekmeğin fiyatını belirleme de iki ana unsur etkili olmaktadır. Birincisi ekmeğin üretiminde kullanılan buğdayın üretim miktarı ve fiyatı, bunu takiben ekmeğlik buğdaydan üretilen unun maliyeti ekmeğin fiyatının belirlenmesinde ana kalemleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin her şehrinde ekmeğin kalitesi, miktarı ve fiyatı sürekli olarak denetlenmekte, belirlenen kriterler dışında üretilen ve satılan ekmeğin üretici ve satıcılarına yaptırım uygulanmaktadır (Genç, 2007; İnalçık, 1994).

Osmanlı Devleti'nde ekmeğin, buğday, un vb. temel ihtiyaç maddelerinin satışı narha bağlanmıştı. Narh, bir mala resmi makamlarca konulan azami fiyatları ifade etmektedir. Narhın belirlenmesinde hem o malı satacak esnafa hem de müşteriye zarar vermeyecek şekilde dikkat edilirdi. Narhın denetimi de devlet tarafından bizzat takip edilirdi. Narh politikasının faaliyet alanı esnaf yapılanmasının sınırı ile örtüşen şehir ve kasaba merkezleridir (Göktepe, 2017, s. 900-904).

Osmanlı'dan gelen bu uygulama Cumhuriyet Döneminde de devam ettirilmiştir. 1938 yılında çıkarılan 3489 sayılı "Pazarlıksız Satış Mecburiyetine Dair Kanun" çerçevesinde satıcının malına etiket koyma zorunluluğu vardı.

Bu etiketin altında satış yapamazdı. 1580 sayılı Belediye Kanununa göre, azami ücret ve fiyat tarifelerine uyulmasını temin etmek belediyelerin görevleri arasında sayılmıştı (Tekeli, 2009, s. 108).

Günümüzde 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Kanununun 54'üncü maddesinde tüketicinin bilgilendirilmesi ve menfaatlerinin korunması amacıyla fiyat etiketi uygulaması da düzenlenmiştir (Resmi Gazete, 2013). Ayrıca, 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu'nun 62'inci maddesinde esnaf ve sanatkarlarca üretilen mal ve hizmetlerin azami hadleri gösteren fiyat tarifelerinin, yine esnafın bağlı bulunduğu odalarca hazırlanacağı ve mensubu olduğu birlik yönetim kurulunun onaylanması, belediye, mülki amirlik ve ilgili odaya bildirilmesi ile yürürlüğe gireceği belirlenmiştir (Resmi Gazete, 2005a).

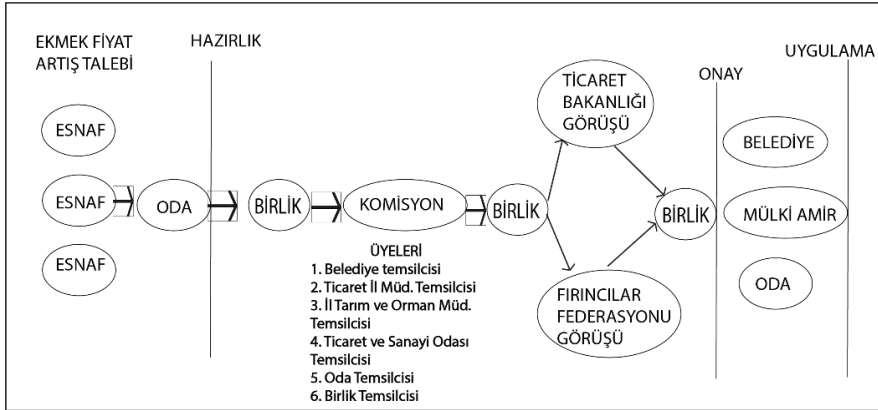

Şekil 4. Fiyat Tarifesinin Belirlenme Şekli (Ekmek Harici) / Kaynak: Esnaf ve Sanatkarlarca Üretilen Mal ve Hizmetlerin Fiyat Tarifeleri Hakkında Yönetmelik Çerçevesinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

Esnaf ve sanatkarlarca belirlenen fiyat tarifelerine belediyeler veya o yerin en büyük mülki amirince itiraz edilmesi durumunda, anlaşmaya varılmazsa on beş gün içerisinde mülki amirin başkanlığında ticaret ve sanayi odası, esnaf ve sanatkarlar odaları birliğinin temsilcilerinin katılımıyla komisyon toplanmaktadır. Komisyon salt çoğunluğu ile fiyat kararını alır. Komisyonca tarifeler uygun bulunmazsa tarife yürürlükten kalkar. Komisyonca itiraz ilgili ticaret mahkemesine yapılır ve mahkemenin kararı kesindir (Resmi Gazete, 2005a).

2008 yılında çıkarılan “Esnaf ve Sanatkarlarca Üretilen Mal ve Hizmetlerin Fiyat Tarifeleri Hakkında Yönetmelik” ile mal ve hizmetlere ilişkin fiyat tarifelerinin belirlenmesi, uygulanması ve denetlenmesine dair usul ve esaslar belirlenmiştir. Odalar, tarifelerini yapacakları mal ve hizmetler için daha önceki dönem belirlenmiş olan tarifedeki hadler göz önüne alınarak, gerekli maliyet hesaplarını yaparak yeni döneme ait tarifelerini birliğe gönderir. Birlik tarafından istenilen tarife ücretleri ya onaylanır ya da ret edilir. Belirlenen ve yürürlüğe giren tarifeler, tüketicinin görebileceği, okuyabileceği yerlerde görünür olacak şekilde sergilenmektedir (Resmi Gazete, 2008).

Yukarıda ifade edilen ve Şekil 4’te gösterilen kent içerisinde üretilen ve mal ve hizmetlerin fiyat tarifeleri ekme harici mal ve hizmetlerin fiyatlarında uygulanmaktadır. 2017 yılında fiyat tarifelerinin belirlenme usul ve esasında Ticaret Bakanlığınca değişikliğe gidilmiştir. Buna göre; “Türk Gıda Kodeksi Ekmek ve Ekmek Çeşitleri Tebliğinin 4’ üncü maddesinin birinci fıkrasının (e) bendinde tanımlanan ekmeğin fiyatına ilişkin tarifeler, sırasıyla, ilgili belediye, Ticaret İl Müdürlüğü, İl Gıda Tarım Hayvancılık Müdürlüğü, ticaret ve sanayi odası ile ilgili odanın temsilcilerinden oluşan komisyonun değerlendirilmesi, ilgili federasyonun ve Gümrük ve Ticaret Bakanlığının görüşünün alınmasından sonra Birlik tarafından onaylanır” hükmüne göre belirlenmektedir (Resmi Gazete, 2012).

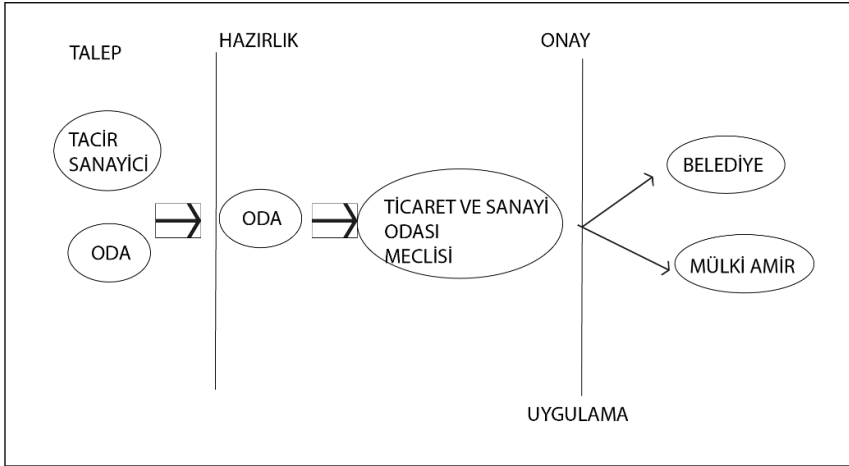
Şekil 5. Ekmek Fiyat Tarifelerinin Belirlenme Şekli / Kaynak: Esnaf ve Sanatkarlarca Üretilen Mal ve Hizmetlerin Fiyat Tarifeleri Hakkında Yönetmelik Çerçevesinde yazar tarafından hazırlanmıştır.

2017 yılındaki değişiklikle kentte üretilen ekmeğin fiyatının belirlenme usul ve esaslarında merkezi hükümetin görüşü ile doğrudan bir denetim mekanizması getirilmiştir. Kent içerisindeki dinamiklerle müzakere edilerek çözüme kavuşturulan ekme fiyatı uygulamasına merkezi hükümetin olumlu

görüşü olmadan uygulanması güçleştirilmiştir. Bu uygulama ile Türkiye’de illere göre farklı ekmek tarifelerinin önüne geçilmesi planlanmakta ve ekmeğin fiyatının belirlenmesinde yerelden merkeze yeni bir kontrol sistemi getirilmektedir.

Kentin gıda ekonomisinde mal ve hizmetlerin fiyatları iki ana aktör tarafından hazırlanarak belirlenmektedir. Yukarıda ifade edilen 5362 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşlarına göre faaliyetlerini yürüten esnaf-sanatkarlarca üretilen mal ve hizmetlerin fiyat tarifeleri esnaf ve sanatkar odalarınca belirlenmektedir. Bu belirlenimde birinci aktör esnaf ve sanatkarlar ve meslek kuruluşlarıdır. İkinci aktör ise, 5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu’na tabi odalarca kent ekonomisindeki fiyat tarifeleri belirlenmektedir (Resmi Gazete, 2004a).

5174 sayılı Kanuna dayanılarak “Tacir ve Sanayiciler Tarafından Üretilen Mal ve Hizmetlerin Azami Fiyat Tarifelerinin Düzenlenmesi Hakkında Yönetmelik” çerçevesinde de kentte üretilen mal ve hizmetlerin fiyat tarifeleri belirlenmektedir. 2017 yılında yapılan yönetmelik değişikliği ile birlikte ticaret ve sanayi odalarına kayıtlı işletmelerin uygulayacağı ekmek tarifeleri Bakanlık onayına tabi edilmiştir. Şekil 5’te ekmek fiyat tarifesinin belirlenme şeklinde görüleceği gibi ticaret ve sanayi odalarının ilgili temsilcileri de komisyona dahil edilerek kentin ekmek fiyatları belirlenmektedir (Resmi Gazete, 2004b).

Şekil 6. Ticaret ve Sanayi Odalarınca Belirlenen Fiyat Tarifeleri (Kaynak: Tacir ve Sanayiciler Tarafından Üretilen Mal ve Hizmetlerin Azami Fiyat Tarifelerinin Düzenlenmesi Hakkında Yönetmelik Çerçevesinde yazar tarafından hazırlanmıştır).

Fırıncılar, kuracakları federasyonla Türkiye'nin her yerinde tek fiyat belirlemeyi planlıyor

Ekmekte 'zam tekeli' hazırlığı

► Fırıncılar, ekmeğe ülke çapında "tek fiyat" abalarını, "kalite standardı" gerekçesiyle layandırlıyorlar. Buna karşın, iller arasında maliyet farklılıklarının çok yüksek olduğuna dikkat çekilerek 400 gram ekmeğin 10 bin liraya alan İğdir'deki atarında, İçel'deki gibi 230 gramlık ekmeğin 15 bin liradan yediminin insafsızlık olacağı belirtiliyor.

RYLA GENÇ

Buğdaydaki spekülasyonu insat bilecek ekmeğe sürekli am yapan fırıncılar, bütün illerde örgütlü bir federasyon olarak "fiyat tekeli" oluşturmanın hazırlıklarını yapıyorlar. Kalite standartlarını sabitlemek gerekçesiyle süren İstanbul Fırıncılar Odası, Federasyon yoluyla tekelleşmenin hukuki hazinelerini yürüten Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, federasyonların fiyat çökürme yetkilerini bulmadığını açıkladı. Rekabet Yasası'nın fiyat-

ların serbest piyasada oluşmasını öngördüğünü belirten Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Ersan Yavuz, Rekabet Kurulu oluşturulmadığı için yasasının şimdiki anlamıyla işlemediğine dikkat çekerek buna karşın hâukuyla yürürlükte olan 597 sayılı Esnaf ve Küçük Sanatkarlar Yasası'nın da federasyona fiyat açıklama yetkisi vermediğini hatırlattı.

Federasyon çatısı altında toplanmanın, fırıncıların işbirliği içinine sokacağına değinen Yavuz, federasyonun zamanla yasal hakkı olması bile fiyat açıklayarak, tekel olu-

Adana	230 gr	13.000 TL	Konya	250 gr	12.500 TL
Adıyaman	270 gr	10.000 TL	Kars	250 gr	13.000 TL
Ankara	258 gr	12.500 TL	Mardin	300 gr	12.500 TL
Antalya	260 gr	15.000 TL	K.Maraş	250 gr	12.000 TL
Artvin	380 gr	20.000 TL	Malatya	245 gr	12.500 TL
Bakırköy	250 gr	12.500 TL	Niğde	270 gr	13.000 TL
Batman	240 gr	10.000 TL	Ordu	320 gr	15.000 TL
Bitlis	250 gr	10.000 TL	Rize	380 gr	20.000 TL
Çanakkale	250 gr	12.500 TL	Samsun	310 gr	15.000 TL
Çorum	300 gr	12.500 TL	Sirt	240 gr	10.000 TL
Elaşığ	220 gr	10.000 TL	Sivas	300 gr	12.500 TL
Giresun	430 gr	20.000 TL	Şırnak	240 gr	10.000 TL
Gümüşhane	450 gr	20.000 TL	Tokat	320 gr	12.500 TL
Hatay	250 gr	12.500 TL	Karabük	300 gr	10.000 TL
İstanbul	250 gr	15.000 TL	Kırıkkale	260 gr	12.000 TL
İzmir	250 gr	12.500 TL	İğdir	300 gr	10.000 TL

şumana zemin hazırlayacağını dikkat çekti. İller arasında ekmeğin fiyatları arasında büyük uçurumlar bulunduğunu belirten piyasacı Yavuz, büyük illerdeki maliyetlerle küçük illerdeki maliyetleri aynı kefiye koymanın mümkün olmadığını vurgulayarak, İstanbul'daki ekmeğin fiyatlarını Hakk-arı'deki vatandaşın uygulamanın haksızlık olacağını ifade etti. Ekmeğin fiyatları ülke genelinde sabitle-

mek yerine maliyetleri azaltıcı yöntemlere başvurulması gerektiğini savunan piyasacı Yavuz, tek fiyat uygulamasının hayata geçirilemeyeceğini ileri sürdü. Bugün İçel'de 300 gram ekmeğin fiyat-

ının 10 bin lira olduğuna değinen piyasacı Yavuz, İçel'de 230 gram ekmeğin fiyatının 15 bin lira olduğunu hatırlatarak, "İğdir'deki vatandaşın İçel'deki fiyattan ekmeğin yedimini insafsızlık olur" diye konuştu. Federasyon kurmanın ülke genelinde fiyatların ve ekmeğin standartlarının sabitlenmesini kolaylaştıracağına savunan İstanbul Fırıncılar Odası Başkanı Fahri Özer, "250 gram ekmeğin İstanbul'da da Hakk-arı'de de aynı fiyata satılacak. Ekmeğin çeşitlerine de standart getirilip her yerde aynı fiyat ve kalitede üretilmesi sağlanacak" diye konuştu.

Federasyon kurulumunun ardından çalışmalarına hızla devam edecekleri anlatan Özer, ekmeğin dilimlenmesi olarak özel ambalaj içinde satılmasını planladıklarını belirterek, sıcak ekmeğin tüketmek isteyen kişilerin artmasıyla birlikte fiyatların zorunda kalmayacaklarını dile getirdi. Ambalaj malzemesi olarak kullanılacak kağıtların çevreye zararlı olmayan yanmaz kağıtların kullanılması planladıklarını söyledi Özer, ekmeğin ambalajlarının maliyetleri istenir istemez artacağını kaydederek, en az 2 bin lira bir artış getireceğini vurguladı. Ekmeğin fiyatlarını ve standartlarını ülke genelinde sabitlemenin yaşanılan fiyat karmasının önlevereceğini iddia eden Özer, "Ekmeğin fiyatları konusunda artık çatlak sesler duyulmayacak" diye konuştu.

Resim 1. Ekmeğin Fiyatı Tartışması (Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi, 16.08.1990)

Cumhuriyet Gazetesinin 16.08.1990 tarihli haberinde kentteki fırıncı esnafının federasyon kurma girişimleriyle ekmeğin zam tekelinin fırıncılar federasyonu eliyle yaratılacağı haberleştirilmiştir. Dönemin Ticaret Bakanlığı Müsteşarı Türkiye'de her ilde aynı fiyatı uygulamasının büyük il ve küçük illerdeki maliyet farkları nedeniyle haksızlık yaratacağı ifade edilmiş ve bu düzenleme uygun görülmemiştir. İstanbul Fırıncılar Odası Başkanı ise, ekmeğin fiyatlarında çatlak seslerin olmayacağını, ekmeğin çeşitlerine standart getirileceği tezini ileri sürerek bütün illerde standart fiyatı savunmuştur (Cumhuriyet Gazetesi, 1990).

Bakanlığın son düzenlemesi ile Türkiye'de ekmeğin fiyatının belirlenmesi Fırıncılar Federasyonu ya da meslek kuruluşlarına ait olmaktan çıkarılmış, Türkiye'de ekmeğin belirli gramaj ve fiyattan belirlenmesinde merkezi hükümetin yetkisini arttıracak yasal zemin hazırlanmıştır. Ancak burada Türkiye'nin her ilinde herkesin aynı gramaj ve fiyattan ekmeğin tüketileceği anlamı çıkmamaktadır. Bakanlık belirli gramajın altında ve belirli fiyatın üzerinde ekmeğin üretim ve tüketiminin yapılamayacağına karar vermektedir.

Yukarıda kent ekonomisinde üretilen mal ve hizmetlerin fiyat tarifeleri ile ekmek fiyat tarifesinin belirlenme süreci ve bu süreçteki mevzuat ile bu mevzuatta yer alan aktörlere yer verilmiştir. Bir sonraki bölümde kentin gıda üretim sürecinde ekmeğin üretimi ve dağıtımında kamu sektörü olarak yer alan belediyelerin halk ekmek uygulamaları incelenmiştir.

Belediyelerce Sunulan Halk Ekmeğin Ekonomi Politikası

Belediyelerin halk ekmeği üretim sürecinde belediyelerin kentteki ekonomik etkinliğini arttırma anlayışı yatmaktadır. Özellikle 1938 yılı sonrası kentteki temel gıda ürünlerinde (et, ekmek) yaşanan fiyat artışlarını düşürmek için belediyelerce ekmek fabrikaları kurulması, değirmenlerin belediyelileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu hedefler belediyelerin programlarında yer alsa da İkinci Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır (Tekeli, 2009, s. 53).

Belediyelerin halk ekmek uygulamalarının tarihi 1973 sonrası belediyecilik anlayışına dayanmaktadır. Dönemin koşullarında belediyelerin kıt kaynakları nedeniyle kentsel hizmetleri sunabilmelerinde sorunlar yaşanıyordu. İhaleler yoluyla hizmet verilmesi yerine kaynak tasarrufu sağlayarak belediyelerin doğrudan üretici ya da yapımçı olarak yeni bir belediye yönetimi anlayışına geçildi. Ankara ve İstanbul'da kurulan ekmek fabrikaları bu amaca hizmet etmek için faaliyete geçirilmişti. Aynı zamanda belediyeler, kentte oluşan tekeli ve kurumsal rantları kırıcı üretime geçerek kentliler lehine üretime dahil olmuştur. 1973-1977 yılları arasında Ankara Belediye Başkanlığı'nı yürüten Vedat Dalokay, kentlinin yaşamını ucuzlatmak için belediye yetkilerini sonuna kadar kullanmış, en önemli uygulaması da ekmek fiyatlarını yükseltmemeye konusunda verdiği mücadele olmuştur. O zaman Ankara Belediyesinin ekmek fabrikası olmamasına rağmen, fiyatları yükseltmemek için kentteki fırınlara el koyarak fırınları işletmekten çekinmemiştir. Bu sürecin sonunda sosyal demokrat belediyecilik anlayışı çerçevesinde bir çok belediyede ekmek fabrikaları kurulmuştur (Tekeli, 2009, s. 8-138).

1970'lerin başında İstanbul'da yaşanan gecekondulaşma ve kent yoksulluğu sorunlarına çözüm bulmak amacıyla dönemin belediye başkanı Ahmet İsvan tarafından halk ekmek fabrikası ilk kez hayata geçirilmiştir. İstanbul'da ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıklara ek olarak kentteki fırıncıların tekeli de belediyenin ekmek fabrikasını kurmasını da etkili olmuştur (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020, s. 26).

Tekeli (2009) bu dönemi ve belediyelerin piyasa mallarını üretim işine girmelerini iki nedene bağlamaktadır. Birincisi ekmeğin örneğinde küçük ya da büyük girişimlerin halkın sırtından rant elde etmelerini önlemek, rant oluşumunu kırmak için belediyelerin üretime dahil olmuştur. İkincisi ise, demokratik ve özerk belediyeçilik anlayışı çerçevesinde kent halkının üretim ve tüketim sürecinde aktif rol oynaması ve bu konulara da karar verebilmelerine imkan tanınmasıdır. Çalışma kapsamında demokratik ve özerk belediyeçilik tartışmalarına değinilmemiştir. Bunun yerine belediyelerin halk ekmeğin üretim sürecinin günümüzdeki uygulamaları ele alınmıştır.

Belediyeler, kentte yaşayanların müşterek ihtiyaçlarının karşılanması için kurulan, karar organını o kentteki seçmenlerce belirlenen idari ve mali özerkliğe sahip kurumlardır. Bu kurumların kentte yaşayanlar ile olan ilişkisi hemşeri hukukuna bağlıdır. 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda "herkes ikamet ettiği beldenin hemşerisidir" tanımına yer verilmiştir. Bu kavram belediyeler ile kentte yaşayanlar arasındaki sosyal, ekonomik, politik ve kültürel alanlara dair karşılıklı bir bağ yaratmaktadır (Bayraktar, 2009; Resmi Gazete, 2005b). Belediyelerin mahalli müşterek ihtiyaçların karşılanmasında net bir tanım getirilmese de yasal düzenlemelerle belirli bir çerçeve çizilmiştir. Belediyelerin görev ve sorumlulukları temel ve isteğe bağlı hizmet alanları ve faaliyetler olarak özetlenebilmektedir (Erençin, 2006, s. 17-20).

1978'de üretime başlayan İstanbul Halk Ekmeğin Fabrikası günümüzde halen faaliyetini sürdürmektedir. Fabrikanın kuruluş amacı, İstanbul halkına en temel gıda maddesi olan ekmeğin ucuz ve sağlıklı bir şekilde sunulması, üretilmesi, dağıtılması ve kentteki ekmeğin fiyatlarının belirlenmesinde düzenleyici bir rol oynamak olarak belirlenmiştir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2019, s. 53; İstanbul Halk Ekmeğin A.Ş., 2021).

1989 yılında Antalya Büyükşehir Belediyesince EKDAĞ A.Ş ekmeğin fabrikası, 1991 yılında Malatya Büyükşehir Belediyesince de ekmeğin piyasasına kalite ve fiyat dengesi getirmek amacıyla MEGSAŞ ekmeğin fabrikası kurulmuştur. Malatya ve Antalya Büyükşehir Belediyesi de vatandaşlara ucuz, kaliteli ekmeğin sunmak, piyasada denge ve istikrar unsurunu sağlamak amacıyla faaliyetlerini günümüzde de sürdürmektedir (Antalya Büyükşehir Belediyesi, 2019, s. 220; Malatya Büyükşehir Belediyesi, 2019, s. 553).

Resim 2. Belediye Ekmek Üretimi Gazete Haberi Kaynak(Cumhuriyet Gazetesi, 07.12.1990)

Resim 2'deki Cumhuriyet Gazetesi'nin 07.12.1990 tarihli haberinde ülke genelinde un, ekmek ve buğdaya gelen zamlar nedeniyle halkın ekmek ihtiyacının karşılanması ve piyasadaki dengenin korunması amacıyla anakent belediyelerinden sonra taşra belediyelerinin de fırın üretim içine girmeleri "ekmek kavgası" manşetiyle gündeme gelmiştir (Ercinas, 1990, s. 12).

2015 yılında Mersin Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nce bölgesindeki beklenmedik gelişmeler, kentteki yoğun göç, kentin işsizlik oranının yüksekliği, kentteki insanların ekonomik durumunun kötüleşmesi, yoksulluğun artması gibi nedenlerle Mersin'de yaşayan vatandaşların hem kaliteli hem de daha ucuz ekmek satın almaları amacıyla Halk Ekmek Fabrikasının kurulması ve belediyece işletilmesi de karara bağlanmıştır (Mersin Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 2015).

Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin ekmek fabrikası 5393 sayılı Belediye Kanununun 71'inci maddesine göre tüzel kişiliğe sahip olmayan, belediye bütçesi içerisinde yer alan bütçe içi işletme modeliyle kurulmuştur. 2019 yılı itibarıyla de bütçe içi işletme olarak kurulan MER-EK Fabrikasının kapatılmasına, bu işletmenin Mersin Büyükşehir Belediyesinin şirketine devredilmesine ve bu şirket tarafından işletilmesine karar verilmiştir (Mersin Büyükşehir Belediyesi Meclisi, 2015, 2019; Resmi Gazete, 2005b).

Bu uygulamalardan anlaşılacağı üzere belediyeler kentliye ucuz ekmek tedarikini sağlamak, kentin ekmek fiyatında düzenleyici ve dengeleyici bir rol üstlenmek amacıyla ekmek fabrikalarını kurmuştur. Bu kuruluş sürecinde iki modele yer verilmektedir. Birincisi doğrudan belediye bütçesi içerisinde yer alan bütçe içi işletme modeli, ikincisi ise belediyece şirket vb. tüzel

kişilikler kurularak ekmeğin fabrikaları faaliyetlerini sürdürmektedir. Kuruluş amacı bütün belediyelerce halka ucuz ekmeğin sunmak ve kentteki ekmeğin fiyat dengesini sağlamak olsa da ekmeğin fabrikalarının modeli belediye meclislerinin politikalarına göre değişiklik göstermektedir⁶.

Tablo 1. Büyükşehir Belediyeleri Ekmeğin Fabrikalarının Üretilen Ekmeğin

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYELERİ HALKEKMEK FABRİKASI OLAN	ÜRETİM ADEDİ /YIL	NÜFUS	ORT EKMEK/ NÜFUS
Adana Büyükşehir Belediyesi	81.345.551	2.258.718	36
Ankara Büyükşehir Belediyesi	19.000.000	5.663.322	3
Antalya Büyükşehir Belediyesi	5.475.000	2.548.308	2
Aydın Büyükşehir Belediyesi	10.950.000	1.119.084	10
Balıkesir Büyükşehir Belediyesi	15.000.000	1.240.285	12
Bursa Büyükşehir Belediyesi	70.000.000	3.101.833	23
Erzurum Büyükşehir Belediyesi	2.500.000	758.279	3
İstanbul Büyükşehir Belediyesi	292.000.000	15.462.452	19
K.Maraş Büyükşehir Belediyesi	11.102.463	1.168.163	10
Kayseri Büyükşehir Belediyesi	14.600.000	1.421.455	10
Malatya Büyükşehir Belediyesi	1.443.082	806.156	2
Mersin Büyükşehir Belediyesi	11.097.095	1.868.757	6
TOPLAM	534.513.191	37.416.812	14

Kaynak: Belediyelerin 2019 yılı Faaliyet Planı Raporlarından yazar tarafından hazırlanmıştır.

12 Büyükşehir Belediyesi tarafından işletilen halk ekmeğin fabrikalarının 2019 yılında 541 milyonun üzerinde Türk Gıda Kodeksi Ekmeğin ve Ekmeğin Çeşitleri Tebliği'ne uygun somun ekmeğin, halk ekmeğin üretimi gerçekleştirilmiştir. Belediyelerin halk ekmeği 37 milyonun üzerindeki nüfusa ulaştırılmıştır. Halk ekmeğin iki şekilde belediyelerce vatandaşlara sunulmaktadır. Birincisi belediye büfelerince ücrete tabi olarak vatandaşların satın alınımına sunulurken bazı belediyelerce de dar gelirli ve yoksul ailelere ücretsiz olarak dağıtımını da yapılmıştır (Adana Büyükşehir Belediyesi, 2019, s. 172; Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2019, s. 312; Resmi Gazete, 2012).

Tablo 2'de belediyelerin halk ekmeğin fabrikalarının üretilen ekmeğin, vatandaşlara arzında halk ekmeğin büfelerini tercih ettikleri görülmektedir. Bu

⁶ İlçe belediyelerince farklı uygulamalara rastlanılmaktadır. Samsun İlkadım Belediyesi yap-işlet-devret modeliyle özel bir şirkete halk ekmeğin üretimini devretmiştir. (İlkadım Belediyesi, 2021).

büfeler vatandaşın kolay ulaşabilecekleri yerlere konumlandırılarak ekmeği satın almaları sağlanmaktadır.

Tablo 2. Büyükşehir Belediyelerince Kullanılan Ekmek Büfesi Sayısı

BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ	EKMEK FABRİKASI	BÜFE BAYII
Antalya	EKDAĞ EKMEK DAĞITIM SAN TİC AŞ	300
Balıkesir	BALIKESİR GAYRİMENKUL YATIRIM VE GIDA AŞ	47
Erzurum	ER TANSA AŞ	15
Eskişehir	ESKİŞEHİR HALK EKMEK FABRİKASI	51
İstanbul	İSTABNUL HALK EKMEK AŞ	650
İzmir	KENT EKMEK FABRİKASI	57
Kahramanmaraş	EKMEK FABRİKASI	71
Kayseri	KENT EKMEK FIRINI	26
Kocaeli	HALK EKMEK SATIŞ BİRİMİ	33
Mersin	MER-EK Ekmek Fabrikası	54

Kaynak: Belediyelerin 2019 yılı Faaliyet Planı Raporlarından yazar tarafından hazırlanmıştır.

Belediyeler kurdukları ekmek fırınları ve işlettikleri ekmek büfeleri ile kentin ekmek üretim faaliyetini gerçekleştiren esnaflara ve işletmelere alternatif olmaktadır. Belediyeler, ekmek üretimlerini piyasanın ve fiyatların dengeye kavuşturulması olarak savunsa da kentin üreticileri olan esnaf – sanatkarlar ve işletmeler bu durumu haksız rekabet olarak görmektedir. Türkiye Fırıncılar Federasyonu Başkanı Halil İbrahim Balcı İstanbul Halk Ekmek Büfelerinin 500’ü geçtiğini ve yeni düzenleme ile 142 tane açılmak istenmesini “belediyelerin esnafılık yapması” olarak değerlendirmektedir. Belediyelerin bu girişimlerinin esnafa karşı haksız rekabet yarattığını söylemektedir (Anadolu Ajansı, 2020)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, halk ekmekte yaşanan yoğun talebin karşılanması için yeni büfelerin açılmasının ihtiyaç olduğunu belirterek Belediye Meclisine düzenlemeyi getirmiştir (İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi, 2021). Konu kamuoyunda İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin halk ekmek büfelerinin ilçe belediyesi alanlarında kur(dur)ulmaması yönündeki tartışmalarla gündeme gelmiştir. Bir diğer tartışma alanı ise büfelerin kim tarafından, nasıl işletileceği yönündedir. Belediye meclisince büfelerin şehit ve gazi yakınlarına, engellilere verilmesi ve bu özelliklere sahip olmayanlarca büfelerin işletilemeyeceği kararı alınmıştır. Ayrıca halk ekmeğin ulaşılabilir olması nedeniyle talep eden bütün bakkallara Halk Ekmek A.Ş satış yetkisinin verileceği de karara bağlanmıştır (Cumhuriyet Gazetesi, 2021; İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi, 2021).

Çalışmanın amacı ve kapsamı nedeniyle kamuoyunda yer aldığı şekliyle “ekmek büfelerinin engellenmesi, kurulmaması ya da açılmaması” konusu çalışmaya dahil edilmemiştir (Birgün Gazetesi, 2020; Evrensel Gazetesi, 2020).

Bir başka model ise, Ankara Büyükşehir Belediyesi Halk Ekmek Fabrikası A.Ş tarafından fabrika teslimli bayilik verilmektedir. Bayiliğin bakkal, market, kafe ve restoran olarak işletilen işletmelere verileceği belirtilmektedir (AnkaraHalkEkmek A.Ş, 2021). Mersin Büyükşehir Belediyesi şirketine ait MER-EK Fabrikası ise kentin çeşitli yerlerinde konumlandığı 54 adet büfeyi özelleştirmiştir. Özelleştirilen büfelerin kadınlar eliyle işletilmesi hedeflenmiş bu çerçevede gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020).

Türkiye'nin farklı illerinde ekmeğe meselesi farklı şekillerde gündeme gelmektedir. 2018 yılında Gaziantep'te maliyetlerin artması nedeniyle ekmeğe zam yapılması sonucunda vatandaşların ucuz ve kaliteli ekmeğe için belediyelerin halk ekmeği yeniden açmaları talep edilmiştir. Denizli'de ise halk ekmeğinin kurulması için “change.org” adlı sitede “Denizli’de Halk Ekmek Kurulsun” adıyla kampanya başlatılmıştır (Change.org, 2015; Gaziantep Telgraf Gazetesi, 2018).

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı sektör raporunda yerel yönetimler üç yönden eleştirilmektedir. Birincisi belediyelerin özel fırın işletmelerinin açılışında standartların aranmaması, gelişigüzel işyeri açılışlarına izin verilmesi nedeniyle kentlerde fırın enflasyonuna neden olduğu vurgulanmaktadır. İkincisi ise, belediyelerin halk ekmeği uygulamaları ile kentte üretim ve istihdam kaynağı olan fırıncılarla haksız rekabet ortamına zemin hazırlamasıdır. Üçüncüsü halk ekmeği büfelerinin belediyenin istediği yere kurabilmesi, belediyece kiralanması ve maliyetlerin belediyece karşılanması nedeniyle haksız rekabeti çok boyutlu bir şekilde yarattığı dile getirilmektedir. Kentin ekmeğinin üretimi, piyasaya giriş çıkışı serbest olmakla birlikte halk ekmeğinin üretimi, dağıtımı ve pazarlanmasında belediyeler eliyle monopol oluşturulduğu ileri sürülebilmektedir (T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü, 2017, s. 74).

Tartışma ve Sonuç

Çalışmada kentin temel gıda maddesi olan ekmeğinin üretim ve tüketim sürecinin ekonomi politikası analiz edilmiştir. Ekmeğinin üretim ve tüketim sürecinin tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik alanları yatay kesmesi nedeniyle bireyi, toplumu ve devlet ilişkilerini karşılıklı olarak etkilediği ileri sürülmüştür. Öyle ki tarihsel olarak incelendiğinde Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde ekmeğinin üretim ve tüketim sürecinin her aşamasının devleti yönetenlerce takip edildiği görülmüştür. Kentlerin ipe teminleri, temel gıda maddesi olan ekmeğinin kalitesi ve fiyatının belirlenmesi (narh uygulaması) devletin meşruluğu ile eşdeğer görülmüştür (İnalçık, 1994, 2000).

Ekmeğin üretim ve tüketim sürecinin kontrolü ve denetiminin olmadığı bazı dönemlerde Avrupa'da da ekmeğin isyanları olarak adlandırılan toplumsal olaylar yaşanmıştır. Garrioch "Ekmeğin, Polis ve Protestolar" adlı çalışmasında 1725 yılı Fransa'da ekmeğin fiyatlarının yükselişi nedeniyle fırıncıların dükkanlarının yağmalandığı, yükselen fiyatlar nedeniyle polis gücüyle protestoların bastırıldığı belirtilmiştir (Garrioch, 2001, s. 116; Kaplan, 1985, s. 26)

Türkiye'de ekmeğin üretim ve tüketim sürecini sosyal, ekonomik ve politik bağlamlarıyla değerlendirdiğimizde, ekmeğin üretimi/maliyeti, ekmeğin tüketimi/fiyatı/israfı gibi konu başlıklarıyla tartışıldığı tespit edilmiştir (Aygün, Başargan ve Aktaş, 2020, s. 22-26; Toprak Mahsulleri Ofisi, 2008; Vangöl, 2021).

Cumhuriyetin kuruluş ve sonraki dönemlerde kentlerde ekmeğin üretim ve tüketim sürecinin düzenlenmesi için belediyelere yetkiler verilmiştir. Belediyelerin ekonomik etkinliklerini arttırmak amacıyla yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler nedeniyle kentteki ekmeğin üreticileriyle belediyeler karşı karşıya gelmiştir. Bunun sonucunda belediyelerin kentteki ekmeğin üretim sürecine kurumsal ve politik anlamda müdahil olmaları 1973 sonrası toplumcu belediyeçilik anlayışının yansıması ile mümkün olmuştur. Ankara ve İstanbul Belediyeleri ekmeğin fabrikaları kurarak hem piyasanın dengesini hem de ekmeğin fiyatını düzenleyici, denetleyici bir role kavuşmuştur.

Çalışmada belediyelerin halk ekmeğinin üretimi politikası, üretici ve düzenleyici kentsel politikalar ve uygulamalar olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma kapsamında kentin temel gıdası olan ekmeğinin üretim ve tüketim sürecinde beş ana aktörün etkili olduğu tespit edilmiştir. Bunlar;

1. Merkezi hükümet
2. Belediyeler
3. Esnaf ve sanatkarlar (esnaf ve sanatkarlar, meslek kuruluşları)
4. İşletmeler (tacirler, ticaret ve sanayi odaları)
5. Un üreticileri (üretici ve sanayici federasyonu)

Beş aktör ekmeğinin üretim ve tüketim sürecinde doğrudan yer almaktadır. Bu aktörler hem ekmeğinin üretim ve maliyet sürecini hem de fiyatının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ülkedeki tahıl üretimi, tedariki, ihracatı, ithalatı kentin temel gıdası olan ekmeğinin üretimini ve maliyetlerini doğrudan etkilemektedir. Bu anlamda ekmeğinin üretimi ve tüketimi, merkezi hükümetin tarım, gıda ve ticarete yönelik kamu politikası sürecinden etkilenmektedir. Ayrıca kentte ekmeğinin üretimini gerçekleştiren esnaf ve tacirlerce hammadde ve işletme giderleri göz önüne alınarak kentteki ekmeğinin fiyatı belirlenmektedir. 2017 yılı öncesinde kentlerdeki ekmeğinin fiyatı esnaf ve tacirlerin talepleri ve bağlı oldukları meslek kuruluşları (esnaf odası / ticaret ve sanayi

odası) tarafından karar bağlanıyordu. Ancak, 2017 yılı sonrasında kentlerdeki ekmeğin fiyatının belirlenmesinde değişikliğe gidilmiştir. Yeni düzenlemede komisyon kurulmakta (Bknz. Şekil 5) bu komisyonda merkezi hükümetin taşra teşkilatı olan ticaret, tarım ve orman müdürlüklerine yer verilmiştir. Komisyonda onaylanan ekmeğin fiyatı Ticaret Bakanlığı'nın uygun görüşü ile kentlerde yürürlüğe girebilmektedir. Bakanlık kentlerdeki ekmeğin fiyat tarifesinin belirlenmesi, onaylanması ve yürürlüğe girmesinde aktif rol alarak piyasadaki fiyat dengesini belirleme yetkisini eline almıştır.

Kentteki ekmeğin üretim sürecinin bir diğer aktörü ise belediyelerce üretilen halk ekmeği uygulamasıdır. Belediyeler bu hizmeti mahalli müşterek ihtiyaç olarak kabul etmekte, özellikle dar gelirli ve yoksul kesimlerin ekmeğin ihtiyacının ucuz olarak temin edilmesini sağlamaktadır. Bu gerekçede belediyelerin ekmeğin fabrikaları sosyal belediyeçilik anlayışının bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada Türkiye'deki 30 büyükşehir belediyesinin 2019 yılı faaliyet programı raporları incelenmiştir. 12 büyükşehir belediyesince halk ekmeği fırını işletildiği görülmüştür. Belediyelerin fırınları ya belediye bütçesine bağlı işletmeler ya da ayrı tüzel kişiliği olan şirketler olarak kurulabilmektedir. Belediyelerin halk ekmeği fabrikalarında üretilen ekmeğin, belediyelerin halk ekmeği büfelerince halka ulaştırılmaktadır. Bu uygulama kentteki ekmeğin üreticileri (esnaf-tacir) tarafından haksız rekabet olarak kabul edilmektedir. Kent ekonomisine belediyenin müdahil olması, belediyelerin esnafı yapması olarak da değerlendirilebilmekte ve eleştirilmektedir.

Belediyelerce halk ekmeği büfelerinin işletilmesi üç şekilde gerçekleştirilmektedir. Birincisi belediyelerin kendi personelleri eliyle işletilmektedir. İkincisi, şehit ve gazi yakınları, engelli bireyler ve kadınlara eliyle de büfelerin işletilmesi sağlanmaktadır. Son olarak, belediye fabrikalarının ekmeğin büfeleri üçünü kişilere bayilik olarak satılabilmekte, kiralanabilmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, ekmeğin büfeleri kentsel politikanın, sosyal belediyeçiliğin bir uygulama aracı olarak tercih edilmektedir. Büfelerin işletilmesi gelir getirici bir uygulama olarak kadınlara, engellilere, şehir ve gazi yakınlarına verilmektedir. (Örn: Mersin, İstanbul Büyükşehir Belediyesi). Bir diğer yandan büfelerin bayilik usulüyle verilmesi belediye ekmeğin fabrikaları için de gelir getirici bir uygulama olarak görülmektedir. Bu ise kent ekonomisindeki üreticiler tarafından haksız rekabet yaratıcı bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak çalışmada, kentin temel gıdası olan ekmeğin üretim ve tüketim sürecinin kamu ve kent politikasının sosyal, ekonomik ve politik konularını yatay kestiği ileri sürülmektedir. Ayrıca merkezi hükümet, yerel yönetimler, kent ekonomisinin üreticileri ve meslek kuruluşları arasında uzlaşma, çatışma ve müzakerelere bağlı olarak kentteki ekmeğin üretim ve tüketim sürecinin belirlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Extended Abstract

The Political Economy of the Production and Consumption Process of Bread, the Staple Food of the City

*

Ahmet Yaman

ORCID: 0000-0002-2359-8653

Bread is the main food source that cuts horizontally across historical, social, cultural and economic areas. For this reason, the production and consumption of bread is determined in the context of economic, political and social relations throughout human history. The production and consumption process of bread in Turkey, the production / cost of bread, consumption/price/waste of bread and its social, economic and political contexts were evaluated. Bread production and consumption are also analysed as a public and urban policy process. When we evaluate bread in Turkey with its social, economic and political contexts, it is seen that bread is discussed under the headings of production and consumption, waste, cost, price, and solidarity.

There are several actors that enable the production of policies related to all of these issues. The role of the central government and local governments in the production and consumption process of bread has been decisive in every period from the Ottoman period to the present. In the Ottoman Empire, the organization in the supplying of food and especially bread is followed by the sultan himself. During the Republican Period, it was seen that the municipalities made campaigns to reduce the prices of meat and bread, and bread factories and mills were operated by the municipalities to solve the bread problem. It has also been emphasized that due to the responsibilities of municipalities in regulating the economic activities that directly affect the life of the citizens, municipalities often come face to face with small entrepreneurs and tradesmen.

The historical, economic and political development of the production and consumption of bread, which is the main food of the city, is summarized. It is also suggested that the production and consumption of bread in the city's food production are at the intersection of both public policy and urban policy. In terms of

the content and scope of the study, it has been focused on the relations of "people's bread" in the production process, its consumption, the role of central and local administrations in the production and consumption process. Within the scope of the research, answers were sought to questions such as the legislative regulations of the city's bread production process, what is the role of the public and city policy in determining this process, and which actors' conflicts and compromises conducted the bread produced in the city and the price tariff resolved.

The paper has been structured based on three sections.

The first part of the study, the factors affecting the production process of bread are discussed. Since bread is considered as a public product, it has been observed that the production process of bread has never been left to the market or to the producers' monopoly in any period of history. The process and structure of bread production has always been carried out under the supervision and control of the public authority. In the bread production process of the city, a quartet structure has been defined that includes the public and private sectors as flour factories, baker's tradesmen, enterprises producing bakery products and municipal public bread factories.

In the second part, the determination and application of price tariffs that determine the production and consumption process of bread are reviewed.

The price of the bread produced in the city is determined by the production amount of the wheat used in bread production, the price, the flour produced from the wheat and the operating costs. The prices of goods and services in the city's food economy are prepared and determined by two main actors, consisting of tradesmen and craftsmen and chambers of commerce and industry. In 2017, the central government was directly involved in the price-setting process with the new rules. The actors involved in the process of determining the price of bread and the reconciliation and conflicts between these actors are analyzed.

In the third chapter, the political economy of the public bread practice, which is produced and distributed by the municipalities, is studied. The understanding of increasing the economic efficiency of the municipalities in the city lies in the production process of the public bread of the municipalities. The history of public bread practices of municipalities is based on municipal policies and practices after 1973. In the conditions of the period, there were problems in providing urban services due to the scarce resources of the municipalities. Bread factories established in Ankara and Istanbul were put into operation to serve this purpose. At the same time, the municipalities have been involved in production in favor of the citizens, by switching to production that breaks the monopolistic and corporate rents in the city.

it was concluded that the production and consumption of bread, which is the staple food of the city, has been under the control and control of the central and local administrations throughout history. Within the scope of the research, it has been determined that five main actors are effective in the production and consumption process of bread, which is the main food of the city. These;

1. Central government
2. Municipalities
3. Craftsmen and Tradesmen (Unions and Chambers)
4. Businesses (traders, chambers of commerce and industry)
5. Flour producers (producer and industrialist federation)

It has been argued that the production and consumption process of bread affects the individual, society and state relations mutually because it cuts horizontally across historical, social, cultural and economic fields. Public bread production policy of municipalities has been evaluated as producer and regulatory urban policies and practices. The operation of public bread kiosks by municipalities is carried out in three ways. The first is managed by the municipal personnel. Secondly, kiosks are operated by relatives of martyrs and veterans, disabled individuals and women. Finally, bread kiosks can be sold or rented to third parties as dealers by municipal factories. According to the findings obtained from the study, bread kiosks are preferred as an implementation tool of urban policy and social municipality. However, it has been concluded that this function is an unfair competition-creating practice for the producers of the city's bread products.

Kaynakça/References

- Adana Büyükşehir Belediyesi. (2019). *Faaliyet raporu 2019*.
- Anadolu Ajansı. (2020). Türkiye Fırıncılar Federasyonu, İBB'nin yeni halk ekmek büfesi açma talebine tepki gösterdi. 25 Haziran 2021 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-firincilar-federasyonu-ibbnin-yeni-halk-ekmek-bufesi-acma-talebine-tepki-gosterdi/2077741> adresinden erişildi.
- AnkaraHalkEkmek A.Ş. (2021). Bayilik sözleşmesi çekiliş katılım şartları ve kuralları. 24 Haziran 2021 tarihinde <http://www.ankarahalkekmek.com.tr/2021/05/24/ankara-halk-ekmek-ve-un-fabrikasi-a-s-fabrika-teslimli-bayilik-sozlesmesi-cekilis-katilim-sartlari-ve-kurallari/> adresinden erişildi.
- Antalya Büyükşehir Belediyesi. (2019). *Faaliyet raporu 2019*.
- Arslan, D. A. (2012). *Sosyoloji ve yöntem*. Mersin: Kalkan Matbaacılık.
- Aygün, İ., Başargan, B. ve Aktaş, E. (2020). Ekmek tüketim davranışını etkileyen faktörler: Mersin ili örneği. *Journal of Applied and Theoretical Social Sciences*, 2(1), 15–32. doi:10.37241/jatss.2020.6

- Bakar, B. (2013). İstanbul'da ekme karnesi uygulaması, karne ve ekme suistimalleri (1942-1946). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 2(12), 1–60.
- Bayırbağ, M. K. (2013). Kamu politikası analizi için bir çerçeve önerisi. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* içinde (s. 44–66). Ankara: Adres Yayınları.
- Bayraktar, U. (2009). İl genel meclisleri ve kırsal doğru genişleyen yerel siyaset: Mersin'den ilk izlenimler. *Planlama Dergisi*, 83–91.
- Bayraktar, U. (2014). Demokratikleşme, ölçek ekonomisi ve teknik kapasite arttırımı üçgeninde yeni büyükşehir düzenlemesi. *DEHA 20 Büyükşehir ve Kentsel Dönüşüm Eki*, 8–9. <https://independent.academia.edu/UlasBayraktar> adresinden erişildi.
- Bhaskar, R. (2008). *A realist theory of science*. New York: Routledge.
- Birgün Gazetesi. (2020). AKP ve MHP, İBB'nin yeni halk ekme büfeleri açmasını bir kez daha engelledi. 22 Haziran 2021 tarihinde <https://www.birgun.net/haber/akp-ve-mhp-ibb-nin-yeni-halk-ekme-bufeleri-acmasini-bir-kez-daha-engelledi-326682> adresinden erişildi.
- Change.org. (2015). Denizli'de halk ekme kurulsun. 22 haziran 2021 tarihinde <https://www.change.org/p/denizli-buyuksehir-belediyesi-denizli-de-halk-ekme-kurulsun> adresinden erişildi.
- Cumhuriyet Gazetesi. (1990, 16 Ağustos). Ekme'te zam tekeli hazırlığı.
- Cumhuriyet Gazetesi. (2021). İBB teklif. 23 Haziran 2021 tarihinde <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/142-yeni-halk-ekme-bufesi-teklifi-kabul-edildi-1806109> adresinden erişildi.
- Demirtaş, B., Kaya, A. ve Dağistan, E. (2018). Consumers' bread consumption habits and waste status: hatay/turkey example. *Turkish Journal of Agriculture*, 6(11), 1653–1661.
- Duygu, T. (2012). Eleştirel gerçekçilik üzerine. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(3), 189–217. doi:10.1501/SBFder_0000002259
- Engels, F. (1977). *Anti-Dühring*. Ankara: Sol Yayınları.
- Ercinas, H. (1990, 7 Aralık). Taşra belediyeleri fırıncı oldu. *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 12.
- Erdoğan, E. ve Semerci, U. P. (2021). *Toplumsal araştırma yöntemleri için bir rehber: gereklilikler, sınırlılıklar ve incelikler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erençin, A. (2006). Belediye görevleri üzerine bir inceleme. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 15(1), 17–29.
- Evrensel Gazetesi. (2020). Ekrem İmamoğlu: Halk ekme için mobil dağıtım yapmanın başka yollarını bulacağız. 25 Haziran 2021 tarihinde <https://www.evrensel.net/haber/422081/ekrem-imamoglu-halk-ekme-icin-mobil-dagitim-yapmanin-baska-yollarini-bulacagiz> adresinden erişildi.
- Garrioch, D. (2001). Bread, police and protest. *the making of revolutionary paris* içinde (s. 115–141). University of California Press.
- Gaziantep Telgraf Gazetesi. (2018). Çare "Halk Ekme". 25 Haziran 2021 tarihinde <https://www.telgraf.net/haber/care-halk-ekme-haberi-79536.html> adresinden erişildi.

- Gelir İdaresi Daire Başkanlığı. (2015). İstatistik. 10 Haziran 2020 tarihinde https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/NACE.htm adresinden erişildi.
- Genç, S. (2007). XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Balıkesir’de ekmekeci esnafı. *U.Ü Fen - Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(12), 59–71.
- Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. Türk Gıda Kodeksi Ekmek ve Ekmek Çeşitleri (2012). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/01/20120104-6.htm> adresinden erişildi.
- Göktepe, K. (2017). İstanbul’un iaşesinin temini meselesi ve İstanbul’un iaşesine katkı sağlayan bir merkez: Tekirdağ Kazası (XVIII.-XIX. Yüzyıllar). *Belleten*, 81(292), 857–916.
- İlkadım Belediyesi. (2021). Halkekmek. 25 Haziran 2021 tarihinde <http://www.halkekmek.com/kurumsal.html> adresinden erişildi.
- İnalçık, H. (1994). İaşe osmanlı dönemi. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* içinde (s. 116–119). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı imparatorluğu’nun ekonomik ve sosyal tarihi 1300-1600*.
- İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi. Halk ekmecek büfeleri yer tahsisi hk. (2021).
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2019). *Faaliyet raporu 2019*.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi. (2020). *2020-2024 Stratejik plan*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- İstanbul Halk Ekmek A.Ş. (2021). Kuruluş amacı. 25 Haziran 2021 tarihinde <http://www.ihe.istanbul/s/kurulus-amaci-25> adresinden erişildi.
- Kaplan, S. L. (1985). The Paris bread riot of 1725. *French Historical Studies*, 14(1), 23–56. doi:10.2307/286413
- Knoepfel, P., Larrue, C., Varone, F. ve Hill, M. (2007). *Public policy analysis*. Bristol: Policy Press.
- Kuter, M. (2011). *İnsan ve ekmecek*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, BESAF.
- Lange, O. (1965). *Ekonomi politik ekonomide akımlar ve bilimsel bilgilerin belirlenmesi*. İstanbul: Ataç Kitabevi.
- Malatya Büyükşehir Belediyesi. *Faaliyet raporu 2019* (2019).
- Mersin Büyükşehir Belediyesi. (2019). *Faaliyet raporu 2019*.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi. (2020). MER-EK büfeleri kadınlara emanet. 23 Haziran 2021 tarihinde <https://www.mersin.bel.tr/haber/mer-ek-bufeleri-kadinlara-emanet> adresinden erişildi.
- Mersin Büyükşehir Belediyesi Meclisi. Halk ekmecek fabrikası (2015).
- Mersin Büyükşehir Belediyesi Meclisi. MER-EK ekmecek fabrikası (2019).
- Nikitin, P. (1968). *Ekonomi Politik*. Sol Yayınları.
- Ozan, D. E. (2001). Sosyal bilimlerde gerçekçi-ilişkisel bir yaklaşımın ana hatları. *Praksis*, 3, 10–25.
- Özgüdenli, O. G. ve Uzunağaç, Ö. (2014). Selçuklu Anadolu’sunda ekmecek. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 43–72.
- Resmi Gazete. Belediye Kanunu. Pub. L. No. 1580 (1930).
- Resmi Gazete. Milli Koruma Kanunu (1940).

- Resmi Gazete. Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu. Pub. L. No. 507 (1964).
- Resmi Gazete. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu (2004).
- Resmi Gazete. Tacir ve sanayiciler tarafından üretilen mal ve hizmetlerin azami fiyat tarifelerinin düzenlenmesi hakkında yönetmelik (2004).
- Resmi Gazete. Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşları Kanunu (2005).
- Resmi Gazete. Belediye Kanunu (2005).
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf> adresinden erişildi.
- Resmi Gazete. Esnaf ve Sanatkarlar Meslek Kuruluşu Kanunu (2005).
- Resmi Gazete. Esnaf ve sanatkarlarca üretilen mal ve hizmetlerin fiyat tarifeleri hakkında yönetmelik (2008).
- Resmi Gazete. Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu (2010).
- Resmi Gazete. Türk Gıda Kodeksi Ekmek ve Ekmek Çeşitleri Tebliği. Pub. L. No. 2012/2 (2012).
- Resmi Gazete. Tüketicinin korunması hakkında kanun (2013).
- Şaşmaz, L. M. (2000). Policy bread price and production in Ottoman Istanbul 1783-1807. *Turkish Studies Association Bulletin*, 24(1), 21-40.
- Sayer, A. (1992). *Method in Social Science*. London: Routledge.
- T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü. (2017). *Esnaf ve sanatkarlar özelinde sektör analizleri projesi gıda sektörü*. T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü.
- Tekeli, İ. (2009). *Cumhuriyetin belediyeçilik öyküsü (1923-1990)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TOBB. (2020). Sanayi kapasite raporu istatistikleri. 20 Haziran 2021 tarihinde <https://www.tobb.org.tr/BilgiErisimMudurlugu/Sayfalar/sanayi-kapasite-raporu-istatistikleri.php> adresinden erişildi.
- Toprak Mahsulleri Ofisi. (2008). *Ekmek israfı ve tüketici alışkanlıkları*.
- Toprak Mahsulleri Ofisi. (2019). *2019 yılı hububat sektör raporu*.
- Üşür, İ. (2011). Ekonomi politik: zarif mezar taşları. *Praksis*, 10, 211-238.
- Vangöl, Y. (2021). *Ekmekte maliyet ve sorunlar*. İzmir: Sidas Medya.
- Yaman, A. (2021). Kamu politikası analizi bağlamında Türkiye'nin gençlik politikası. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 45-71.
- Yıldız, M. ve Sobacı, M. Z. (2013). Kamu politikası ve kamu politikası Analizi. M. Yıldız ve M. Z. Sobacı (Ed.), *Kamu Politikası Kuram ve Uygulama* içinde (s. 14-44). Ankara: Adres Yayınları.

Bir Yenilikçilik Olarak Çok İşlevli Tarımın Gelişiminde Kurumsal Kapasitenin Rolü; İzmir Örneği

*

Merve Yazar Yıldıztekin¹

ORCID: 0000-0001-7941-0288

Demet Erol²

ORCID: 0000-0002-1705-4297

Öz

Günümüzde artık bölgesel kalkınma politikaları, coğrafyada gömülü olan kurumsal rutinler ve sosyal geleneklerin şekillendirdiği kurumsal kapasitelere odaklanmaktadır. Bir yenilikçilik olarak çok işlevli tarımın da gelişme yörüngelerinin ve yerel kalkınma için yüklenebileceği potansiyellerin ortaya koyulabilmesi için kurumsal kapasitelerin farklı coğrafik ölçeklerde kavramsallaştırılması gerekmektedir. Çalışmanın temel sorusu, bir yeniliğin gelişiminde kurumsal kapasitelerin rolünün ne olduğudur. Bu amaçla çok işlevli tarımın gelişiminin kurumsal kapasite ile ilişkisinin ve yansımalarının farklı coğrafik ölçeklerde araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışma alanı olarak İzmir İli seçilmiştir. Çalışma kapsamında; ulusal ve uluslararası literatür ile politika belgelerinden faydalanılmış ve bu kaynaklarla toplanan veriler; bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirilen 39 görüşme ile tamamlanmıştır. Çalışmadan elde edilen çıktılara göre yenilikçi girişimlerin doğuşunda, ekolojik farkındalığın gelişmesi ile tüketici alışkanlıkları ve beklentilerindeki değişimin oluşturduğu bir sosyal aktivizm etkili olmuştur. Bununla birlikte tüm bu pratiklerinin gelişiminde İzmir'in politik iklimi, yeniliklere açık kültürü ve gelişmiş sosyal sermayesi çok büyük bir paya sahiptir. Çalışma kapsamında çok işlevli tarım örneğinde kurumsal kapasitelerin farklı coğrafik ölçeklerde kavramsallaştırılması ile ilişkili yazına katkı sağlanmakta ve bir yeniliğin gelişim yörüngeleri ortaya koyularak yerel kalkınma açısından çoğaltılabilir bir gelişime kalıbı ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yenilikçilik, kurumsal kapasite, yerel kalkınma, çok işlevli tarım.

¹ Doktora Adayı, Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,

E-mail: merve.yazaryildiztekin@gazi.edu.tr

² Doç. Dr. Şehir Plancısı, Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,

E-mail: edemet@gazi.edu.tr

The Role of Institutional Capacity in the Development of Multifunctional Agriculture as an Innovation; Izmir Case

*

Merve Yazar Yıldıztekin³

ORCID: 0000-0001-7941-0288

Demet Erol⁴

ORCID: 0000-0002-1705-4297

Abstract

Today, regional development policies focus on institutional capacities shaped by institutional routines and social traditions which were embedded in geography. In order to reveal the development trajectories and potentials for local development of multifunctional agriculture, as an innovation, institutional capacities need to be conceptualized at different geographical scales. Question of the study is the role of institutional capacities in the development of an innovation. It is aimed to understand the relationship between institutional capacity and the development of multifunctional agriculture with its reflections at different geographical scales. Izmir was chosen as the study area. For the study; scientific literature, policy documents and 39 interviews at regional and local level were used. According to the outputs; those innovative initiatives are emerged from a social activism originated from the development of ecological awareness and the change in consumer habits and expectations. However, the political climate of Izmir, its open culture and developed social capital have a great importance in the development of all these practices. With the study, a contribution is made to the literature by conceptualizing the institutional capacities at different geographical scales in the example of multifunctional agriculture, and a reproducible development pattern in terms of local development is revealed.

Keywords: *Innovation, institutional capacity, local development, multifunctional agriculture.*

³ PhD Candidate, Gazi University, Department of City and Regional Planning,

E-mail: merve.yazaryildiztekin@gazi.edu.tr

⁴ Assoc. Prof. City Planner, Gazi University, Department of City and Regional Planning,

E-mail: edemet@gazi.edu.tr

Giriş

Bölgesel kalkınma temel olarak dengesizdir ve klasik kalkınma teorileri çoğunlukla bir temel yeniliğin küçük bir alanda başlaması ve bu küçük alanların zamanla ticaret, istihdam ve finans merkezleri olarak gelişmesi ile bu alanların dışında kalan bölgelerin geride kaldığı açıklaması üzerine yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte Makkonen (2011)'e göre günümüzde artık bu teori ekonomik kalkınmayı açıklamak için yetersiz bir açıklamadır. Artık bölgesel kalkınma politikalarının odağında yenilikçilik ve öğrenme yer almaktadır.

Morgan (1997)'a göre yenilikçiliği, coğrafyada gömülü olan kurumsal rutinler ve sosyal gelenekler şekillendirmektedir. Yenilikçilik ve ekonomik kalkınma için rutinlerin ve geleneklerin önemi genellikle sosyal sermaye terimi altında özetlenmektedir. Amin (1999)'a göre kurumsal kapasite olarak da adlandırılan bir bölgenin belirli sektörleri etrafında uyarlayabilme ve yeni endüstriyel ve ticari fırsatları erken bir safhada öngörme kapasitesinin büyüklüğü, bu bölgelerin gelişimini sağlamakta ve gelecekteki olasılıklar için rekabet avantajı yaratmaktadır.

Bir yenilikçilik olarak çok işlevli tarım; tarım sektörünün geleceği ve daha genel olarak ekonomi ve toplum açısından yüklendiği roller ile özellikle Avrupa tarım politikasında son yıllarda çokça tartışılan konulardan biridir (Clark, 2006, s.331; Groot vd., 2009, s.147; Knickel, Renting ve Van Der Ploeg, 2004, s.81; Marsden ve Sonnino, 2008, s.422).

Darnhofer (2015)'a göre tarım, mekânsal olarak gömülü bir süreçtir ve bu nedenle iklim, toprak yapısı gibi doğal koşullar ile sosyal ve kültürel ağlar, değerler ve gelenekler gibi mekânsal koşullardan fazlaca etkilenmektedir. Ayrıca analitik çalışmalar, tarımda; normları, gelenekleri ve insan etkileşimleri ile faaliyetlerini şekillendiren iş yapma biçimleri gibi kuralların bütününe ifade eden kurumsal kapasitenin, yenilikçilik süreçlerinde çok önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle tarım sektöründe deneyimler coğrafyaya özgüdür ve tüm örnekler için uygun bir yaklaşım geliştirmek mümkün değildir.

Clark (2006) da çok işlevli tarımın gelişiminin kurumsal yapının rolünden bağımsız olarak açıklamanın olanaklı olmadığını; yeni politikaların uygulanması ve politikaların olası çıktılarına karşı oluşabilecek zorlukların üstesinden gelenebilmesi için güçlü bölgesel kapasitelerin ve ağ ilişkilerinin varlığının hayati olduğunu savunmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın temel sorusu, bir yeniliğin gelişiminde kurumsal kapasitelerin rolünün ne olduğudur. Bu amaçla çok işlevli tarımın gelişiminin kurumsal kapasite ile ilişkisinin ve yansımalarının farklı coğrafik ölçeklerde araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışma alanı olarak İzmir İli seçilmiştir. Çalışma kapsamında;

ulusal ve uluslararası yazın ile politika belgelerinden faydalanılmış ve bu kaynaklarla toplanan veriler; bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirilen 39 görüşme ile tamamlanmıştır. Bu amaçla öncelikle bölgesel düzeyde İzmir Tarımı içerisinde doğrudan aktör olan kamu kurumları, özel sektör, STK temsilcileri ve akademisyenlerden oluşan 20 anahtar kişi ile görüşme gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler kapsamında İzmir Tarımı içerisinde çok işlevli tarımın gelişimine ilişkin strateji ve politikalar ile çok işlevli tarım özelliği gösterebilecek yenilikçi örnekler belirlenmiştir. Ardından yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenen yenilikçi örnekler kapsamında gerçekleştirilen 19 görüşme ile bu yenilikçi pratiklerin çok işlevli tarım kapsamında yer alabilecek faaliyetleri ve bölgesel düzeyde kurumsal kapasitelerin bu girişimlerin gelişimi üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümünde kavramsallaştırılan kurumsal kapasiteler içerisinde bir yenilikçilik olarak çok işlevli tarımın gelişimine ilişkin geleceğe yönelik politika önerilerine yer verilmektedir.

Çalışmadan elde edilen çıktılara göre çok işlevli tarımın gelişiminde bir coğrafik alanda yığılan sosyal sermaye, politikalar, coğrafyada gömülü olan kurumsal rutinler ve sosyal geleneklerin tamamı olarak ifade edilebilecek kurumsal yapının rolü hayatidir. Yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenen girişimlerin doğusunda, ekolojik farkındalığın gelişmesi ile tüketici alışkanlıkları ve beklentilerindeki değişimin oluşturduğu bir sosyal aktivizm etkilidir. Bununla birlikte tüm bu pratiklerinin gelişiminde İzmir'in politik iklimi, yeniliklere açık kültürü ve gelişmiş sosyal sermayesi yadsınamaz bir öneme sahiptir.

Çalışma kapsamında çok işlevli tarım örneğinde kurumsal kapasitelerin farklı coğrafik ölçeklerde kavramsallaştırması ile ilişkili yazına katkı sağlanmakta ve kavramsallaştırılan kurumsal kapasiteler içerisinde bir yeniliğin gelişim yörüngeleri ortaya koyularak yerel kalkınma açısından çoğaltılabilir bir gelişime kalıbı çıkarılmaktadır.

Bir Yenilikçilik Olarak Çok İşlevli Tarım ve Kırsal Alanlardaki Yansıması

Renting vd. (2009)'e göre çok işlevli tarım; 1992 yılında Rio Konferansı'nın Gündem 21 Belgelerinde yer alması sonrasında özellikle 2000'lerin başından itibaren bilimsel ve politik tartışmalarda; tarım sektörünün ve kırsal kalkınmanın geleceği için bütüncül bir bakış açısı sunan bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır. Kesin bir tanımla olmamakla birlikte tarımsal sistemin; mal ve hizmet üretirken aynı zamanda çevre koruma, yenilenebilir kaynak yönetimi, doğal peyzajın korunması ya da kırsal alanlarda sosyo-ekonomik görünürlüğü desteklenmesi gibi faydaları da içermesine odaklanmaktadır (Marsden ve Sonnino, 2008, s.422; Renting vd., 2009, s.112; Wilson, 2008, s.367). Çok işlevli tarım yakla-

şımında yine tarımsal üretim kırsal kalkınmanın temel dinamiğidir ancak tarımın sunduğu başka olanaklar da harekete geçirilmektedir (Dessein vd., 2013, s.51).

Marsden ve Sonnino (2008)'ya göre her ne kadar çevresel katkıları, agroturizm, gıda kalitesi ve güvenliği, peyzaj yönetimi, biyoçeşitliliğin korunması gibi çıktılar ile tartışılabilir ancak çok işlevli tarımın açıkça ve tek bir şekilde kavramsallaştırdığı bir çalışma bulunmamaktadır. Bununla birlikte Knickel vd. (2004)'nin Avrupa'nın farklı ülkelerinden 31 örnek uygulama ve 3250 çiftçi ile gerçekleştirdiği geniş kapsamlı çalışmasında çok işlevli tarım kapsamında değerlendirilebilecek çiftlikle ilişkili faaliyetler geniş bir çerçevede tanımlanmaktadır (Tablo 1.)

Tablo 1. Çok işlevli tarım kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetler (Knickel vd., 2004, s.85)

Faaliyet Türü	Yarattığı Artı Değer
Organik Tarım	Ürünlerin ilgili mevzuat kapsamında sertifikalandırılması ve kalite kontrollerinin gerçekleştirilmesi (Böylece gıda üretimi belirli bir kalite düzeyini yakalamakta ve bununla ilişkili olarak ürünler yüksek fiyatlara alıcı bulmaktadır.)
Ürünlerin işlenmesi	Peynir, yoğurt, şarap meyve suyu vb. işleme süreçleri ile ürünlere katma değer kazandırılması
Serbest dolaşan hayvan ürünleri	Girdiye bağımlılığın azaltılarak çevre ve kaynakları korumaya katkı sağlanması (Ayrıca daha güvenli/kaliteli gıda üretimi ile ürünler yüksek fiyatlara alıcı bulmaktadır.)
Kısa mesafe gıda/tedarik zincirleri	Çiftlik dükkânları, çiftçi marketleri, kendin topla, çiftlik/yol kenarı satışları, evlere servis, tüketici kooperatifleri, yerel dükkânlar ve restoranlar
Kırsal turizm	Konaklama ve turizmle ilgili tüm hizmetler, çiftlikle ilişkili boş zaman aktiviteleri, müzeler/çiftlik ziyaretleri
Yeni çiftlik aktiviteleri	Binicilik faaliyetleri, avcılık, balıkçılık, bisiklet kiralama, turlar, macera sporları, okul çiftlikleri: eğitim-seminer-kurslar, yaşlı/hasta bakım çiftlikleri, toplumsal hizmetler, enerji üretimi: rüzgâr tarlaları, biyogaz vb.
Gıda üretimine yönelik olmayan tarımsal üretim	Enerji bitkileri, lif bitkileri, kök boyası, tıbbi ve aromatik bitkiler, ahşap ve biyokütle amaçlı ormanlar, at besleme, nadir ırklar, geyik çiftlikleri
Doğa ve çevre yönetiminin yeni türleri	Tarım arazilerinde doğa ve peyzajın aktif yönetimi için her türlü yatırım/altyapı

Wilson (2008) çok işlevli tarım uygulamalarını güçlü, orta ve zayıf olarak üç grupta toplamaktadır. Güçlü çok işlevlilik; güçlü sosyal, ekonomik, kültürel sermaye ve çevresel kaygı ile tanımlanan ideal bir durumu tariflerken bunların azalması, çok işlevliliğin görece daha zayıf hale gelmesini ifade etmektedir. Buna göre tarımsal sistemin; sürdürülebilirlik ve etkinlik açısından gelecekteki hedefi güçlü çok işlevliliğin hayata geçirilmesi olmakla birlikte sahada her zaman ve hatta çoğunlukla bu ideal durum tüm bileşenleri ile aynı düzeyde kendini göstermeyebilmektedir.

Knickel ve Renting (2000)'e göre kırsal kalkınma önce çiftlikten başlasa da bölgesel ya da yerel düzeyde de diğer ekonomik aktörlerle ilişkili olarak tanımlanmalıdır. Çok işlevliliğin çiftlik düzeyi ve kırsal toplum ölçeğinde doğrudan yansımaları gözlenebilirken; bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde dolaylı etkileri gözlenebilmektedir (Wilson, 2009; s.272). Çiftlik düzeyinde gelir artışına yol açabilecek bir yan faaliyet, bölge düzeyinde zincirin önemli bir halkasını meydana getirebilmektedir. Çiftlikte başlayan çoklu eylemler bir araya gelerek kırsalda çiftlik dışı işler ve hizmetler ile yeni tarım işletmelerinin gelişmesini tetiklemektedir. Bu da kırsal toplulukları geliştirerek kırsal ekonomileri canlandırmaktadır (Knickel vd., 2004, s.100). Wilson (2009)'a göre çiftlik, kırsal alanlar ve bütün bir toplum arasındaki bağımlılıkların daha iyi anlaşılabilmesi için analizlerin çiftlik, bölge ve ulusal/küresel düzeylerde ele alınması gerekmektedir.

Tablo 2. Çok işlevli tarımda hiyerarşik düzeylerin analizi (Knickel ve Renting, 2000)

Düzye	Temel Analitik Yaklaşım
<i>Çiftlik/Çiftlik Halkı Düzeyi</i> (Aktörlerin stratejik karar alma süreçleri)	Farklı çiftlik aktiviteleri arasındaki ilişkiler, tarımsal pratiklerin yeni faaliyetler geliştirmek için yeniden organize edilmesi, yeni gelirler ya da maliyet azaltma amaçlı çok işlevli tarımın keşfedilmesi Çiftlik halkı düzeyinde stratejiler, kaynak kullanım alışkanlıkları, içsel bağımlılıklar ve ağlar
<i>Bölge Düzeyi</i> (Yapısal değişimlerin ve etkilerinin en iyi idrak edilebileceği düzey)	Bireysel faaliyetlerin bölgesel ekonomi ve istihdam üzerindeki etkileri; dolaylı çarpan etkileri, ikame etkileri, kırsal alanlarda iş yaratma, bölgede tarım faaliyetlerinin dengelenmesi Çiftlikler ve diğer kırsal kimlikler arasındaki bağımlılıklar Pazarlama, ağlar, peyzaj, bölgesel ve yerel işbirlikleri
<i>Küresel Düzey</i> (Tarım ve toplum ilişkisi)	Tarım ve toplum ilişkisi, Toplumun kırsal alanlardan beklentileri: rekreatif olanaklar, Doğal değerlerin ve ekosistem servislerinin korunması, Kent-kır ilişkisi, Kamu müdahaleleri, kurumsal kapasiteler

Wilson (2009)'a göre her ne kadar bu durumun aksini gösteren radikal girişim örnekleri bulunsa da bir bölgede yenilikçilik kültürü az gelişmişse ve bölgenin kurumsal kapasitesi bu tür stratejileri destekleme konusunda isteksizse tarımsal değişimin gerçekleşmesinin güçleşeceğini varsaymak mümkündür. Ayrıca bölgelere politik ölçek olarak da bakılabilmektedir. Çünkü bölgesel düzeyde belirlenen politikalar, çok işlevliliğin zayıflığı ve güçlülüğü üzerinde önemli yansımalara sahiptir. Ulus düzeyindeki politikaların uygulayıcısı da bölgeler olduğu için bölgelerin bu politikaları uygulama biçimleri de tarımsal değişim için belirleyici olmaktadır.

Bu nedenle çok işlevli tarımın gelişimini kurumsal yapının rolünden bağımsız olarak açıklamak olanaklı değildir. Örneğin Clark (2006)'ın çok işlevli tarımı bir yenilikçilik olarak ele aldığı ve bir yenilikçilik olarak bölgesel bağlamda kurumsal kapasite ile ilişkisini kurduğu çalışmasında; İngiltere özelinde çok işlevli tarımı destekleyici tüm politika belgeleri, kurumlar, aktörler ve organizasyonlar ulusal ve yerel düzeyde ortaya konularak çok işlevli tarımı desteklemedeki rolleri tartışılmaktadır. Çalışmanın sonuçları; sektörel ve bölgesel organizasyonların varlığının ve birbirleri arasındaki etkileşimlerin yerelleşmiş bilgi ve yenilikçilik altyapısı vasıtası ile kodlanmış ve örtük bilgi elde edilmesi ve transferine olanak sağlaması açısından yeniliklerin yayılmasında en belirleyici faktörleri meydana getirdiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın temel sorusu, bir yenilikçiliğin gelişiminde kurumsal kapasitenin rolünün ne olduğudur. Bu kapsamda bir yenilikçilik olarak çok işlevli tarımın gelişiminin kurumsal kapasite ile ilişkisinin ve farklı düzeylerdeki yansımalarının farklı coğrafik ölçekler içerisinde araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışma alanı olarak İzmir İli seçilmiştir. İzmir, çok yönlü üretim olanakları, zengin doğal kaynakları ve nitelikli yaşam kalitesini bir arada sunabilmesiyle hem Türkiye hem de dünya ölçeğinde öne çıkan bir bölge görünümündedir Türkiye'nin önde gelen metropollerinde yer alan İzmir, diğer metropollerden farklı olarak, önemli bir tarımsal üretim kapasitesine sahip gelişmiş bir tarım kenti olarak karşımıza çıkmaktadır (İzmir Kalkınma Ajansı [İZKA], 2014, s.11).

Wilson (2009)'a ve Knickel ve Renting (2000)'e göre kaynakların yeniden organizasyonu çoğunlukla bir çiftliğin sınırlarının ötesine geçmekte, çiftlik düzeyi ve kırsal toplum ölçeğinde doğrudan yansımaları gözlenebilirken; bölgesel, ulusal ve küresel düzeyde dolaylı etkileri gözlenebilmektedir. Bu çerçevede çalışmada, İzmir'de çok işlevli tarımın gelişimi, yerel düzey (çiftlik ve kırsal

toplum düzeyi) ve bölgesel düzey (İzmir İli) olmak üzere iki farklı düzeyde, ulusal ve küresel politikalar ve hareketler ile ilişkisi kurularak ortaya konulmaktadır. Bu amaçla Clark (2006) ile Jordan ve Warner (2010)'dan yola çıkarak bütünden parçaya doğru bir ilişkiyel yaklaşım takip edilmiş öncelikle küresel ve ulusal düzeyde politikalar ve toplumsal hareketlerin, bölgesel ölçek olarak İzmir İli bütününde çok işlevli tarım ile ilişkili politika uygulamaları ve kurumlar üzerindeki yansımaları ortaya koyulmuştur. Ardından bölgesel düzeydeki kurumsal kapasitelerin yerel düzeydeki yansımaları; Karaburun, Çeşme, Sefehisar, Urla ve Güzelbahçe ilçelerinin meydana getirdiği Yarımada Bölgesinde yer alan ve çok işlevli tarımın farklı örneklerini ortaya koyan beş yenilikçi örnek üzerinde tartışılmaktadır.

Tablo 3. Çalışma kapsamında düzeylere göre görüşülen anahtar kişiler (Kaynak yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

<i>Görüşülen Aktörler (Anahtar Kişiler)</i>	<i>Görüşme Sayısı</i>
BÖLGESEL DÜZEY (İzmir İli)	
İzmir Büyükşehir Belediyesi (2) İzmir Tarım ve Orman Müdürlüğü (4) İzmir Kalkınma Ajansı (1) Akademi (4) STK (1)	12 görüşme
Tamamlayıcı Görüşmeler	
Serbest Araştırmacı (1) İzmir Tarım ve Orman Müdürlüğü (1) STK (1) İzmir Kalkınma Ajansı (1) Akademi (3) Özel Sektör (1)	8 görüşme
YEREL DÜZEY/ÇİFTLİK DÜZEYİ (İzmir Yarımadada yer alan beş yenilikçi girişim)	
Urla Bağ Yolu (9) Zeytin Okulu (1) Doğa Okulu (3) Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği (1) Bademler Kooperatifi Doğal Yaşam Köyü (1)	15 görüşme
Tamamlayıcı Görüşmeler	4 görüşme

Çalışma kapsamında öncelikle bölgesel düzeyde İzmir Tarımı içerisinde doğrudan aktör olan kamu kurumları, özel sektör, STK temsilcileri ve akademisyenlerden oluşan 20 anahtar kişi ile görüşme gerçekleştirilmiş ve bu görüşmeler kapsamında İzmir Tarımı içerisinde çok işlevli tarımın gelişimine ilişkin strateji ve politikalar ile çok işlevli tarım özelliği gösterebilecek

yenilikçi örnekler belirlenmiştir. Ardından bölgesel düzeyde gerçekleştirilen görüşmelerde ortaya konulan yenilikçi örnekler içerisinde Yarımada Bölgesinde yer alan ve Knickel vd. (2004)'ne göre farklı açılardan çok işlevli tarım örneği sunan Seferihisar Doğa Okulu, Karaburun Zeytin Okulu, Urla Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Urla Bağyolu Girişimi ve Urla Bademler Kooperatifi Doğal Yaşam Köyü, yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Yerel düzeyde çalışma alanında gerçekleştirilen 19 görüşme ile bu yenilikçi pratiklerin çok işlevli tarım kapsamında yer alabilecek faaliyetleri ve bölgesel düzeyde kurumsal kapasitelerin bu girişimlerin gelişimi üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Bölgesel Düzeyde Kurumsal Kapasitelerin Ortaya Koyulması

Çalışma alanı için tarım ve kırsal kalkınma ile ilişkili olarak ulusal düzeydeki politika belgelerine bakıldığında, doğrudan çok işlevli tarımın desteklenmesine yönelik herhangi bir politika bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte hem ulusal dokümanlarda hem de stratejik belgelerde ürün güvenilirliği ve katma değer artırılması amacıyla iyi tarım uygulamaları ve organik tarımın yaygınlaştırılması; tarımsal işleme, markalaşma ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi; kadın ve genç girişimciliğinin artırılması ve kırsal alanlarda alternatif gelir kaynaklarının oluşturulmasına yönelik politika ve uygulamalar bulunmaktadır.

Orr (1992)'a göre 20. yüzyılın en önemli keşfi, ekolojik felaketlerin eşindeki dünyamızın sınırları konusunda farkındalığa ulaşılmasıdır. Buna karşılık geliştirilen bakış açılarından biri de küresel konulara ilgi duyan ve aynı zamanda kendi çevresi içerisinde kaliteli bir yaşam süren ekolojik okuryazar ve ekolojik olarak yetkin bir vatandaşlık anlayışının benimsenmesidir. Dobson (2003) ekolojik vatandaşlığı, bireylerin gezegen ölçeğinde çevresel bir sorumluluk hissederek ve günlük hayatlarında daha sürdürülebilir bir tüketim biçimini benimsemesi ve yaşam tarzlarını da bu yönde değiştirmesini öngören kişisel bir taahhüt olarak tanımlamaktadır. McBride, Brewer, Berkowitz ve Borrie (2013) de ekolojik okuryazarlığı, çevre ve bununla ilişkili sorunlar hakkında farkındalık ile çevresel sorunların çözümüne ve yenilerinin önlenmesine yönelik bilgi, beceri ve motivasyonların geliştirilmesi olarak tanımlamaktadır. Seyfang (2006)'a göre ekolojik vatandaşlık gibi kavramlar ve sürdürülebilir tüketim bilinci, yerel gıdaya ve kırsal sürdürülebilirliğe yönelik ilgiyi artırmıştır. Goodman, Dupuis ve Goodman (2012)'a göre çevresel gruplar, adil ticaret, küresel adalet hareketi gibi sosyal protesto hareketleri, yeni bir sosyal aktivizm yaratmışlardır. Jordan ve War-

ner (2010)'a göre çok işlevli tarımın gelişiminde üst ölçekli bir politik çevrenin bulunmadığı durumlarda bu sosyal hareketler oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Değişimi gerçekleştirmek için kamuoyu oluşturmak ve alternatif tarımsal gelişme yörüngeleri için paylaşılan bütünlüsel bir vizyonun etrafında çok daha geniş bir sosyoekonomik destek altyapısı oluşturmak özellikle önem taşımaktadır.

Endüstriyel gıda sistemine tepki olarak doğan sosyal hareketlerin etkilerinin ilk gözleendiği kentlerden birinin de İzmir olduğunu söylemek mümkündür. Karakaya (2016)'ya göre sosyal hareketlerden doğan alternatif tarımsal gıda inisiyatifleri; üretici girişimi, tüketici girişimi ve üretici-tüketici ortaklığı şeklinde üç ayrı düzeyde gerçekleşmektedir. İzmir, çeşitli alternatif tarımsal gıda girişimlerinin faaliyet gösterdiği ve bu alternatif gıda girişimlerinin üç biçiminin de gözleendiği tek şehir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İzmir, organik (ekolojik) tarım açısından da öncü kentlerden biridir. Türkiye'de ekolojik tarıma ilişkin girişimlerin tek çatı altında toplandığı Ekolojik Tarım Organizasyonu, 1992 yılında İzmir'de kurulmuştur (Ekolojik Tarım Organizasyonu [ETO], 2021). Bunun yanı sıra İzmir, bilinçli tüketimi ve doğa ile uyumlu bir yaşam biçimini yaymayı amaçlayan pek çok ekolojik köye ve doğa kültürü ile ekolojik okur-yazarlığa ilişkin toplumsal bilinci geliştirmeyi amaçlayan küresel ve yerel düzeyde pek çok inisiyatife ev sahipliği yapmaktadır (Görüşme 1, Görüşme 9, Görüşme 24).

Marsden ve Sonnino (2008)'ya göre kırsal alanlara ilişkin 90'larda başlayarak 2000'lerin başından itibaren hız kazanan endüstriyel tarım sistemine karşı gelişen sosyal hareketler, yerel çevrenin korunmasını odağa alan bir paradigma değişimi ile sonuçlanmıştır. Bu paradigma değişiminin sonucunda tarımsal alanlara ilişkin toplumsal bakış açısı, bu alanları salt üretim alanları olarak görmekten çok bir peyzaj değeri olarak görmeye doğru evrilmiştir. Toplum, artık kırsal alanlardan salt ürün üretimi değil de temiz ve yeşil gıda isteklerini karşılama ve stres yönetimi ile boş zamanlarını değerlendirme için çeşitli olanaklar sunmasını beklemektedir (Dessein vd., 2013, s.50). Ayrıca tarım ve toplum arasındaki değişim, bireylerin beklentilerinde de değişime neden olmuş ve kırsal turizm gibi yeni turizm türlerinin gelişmesi için yeni fırsatlar yaratmıştır. Veeck, Deborah ve Veeck (2006)'e göre kırsal turizm; yerinden ve perakende olarak ürün satın alma, eğlence ve eğitim gibi amaçlarla çiftliklere yapılan ziyaretler olarak tanımlanabilmekte ve yüksek maliyetler nedeniyle yeni ekonomik seçenekler arayan kırsal alanlar için yeni gelir kaynakları yaratabilme potansiyeli nedeniyle gittikçe daha popüler bir hale gelmektedir. Doğal yaşam köyleri ise kırsal

turizmin yanında kentlilere; temiz ve yeşil gıda isteklerini karşılama, doğa ile iç içe olma imkânı sunarak stres yönetimi ve boş zamanlarını değerlendirme gibi olanaklar sunan bir bağlantı noktası ve kent ve kırsal birbirine bağlayan bir planlama aracı olarak her geçen gün daha popüler hale getirmektedir (Görüşme 11, Görüşme 39).

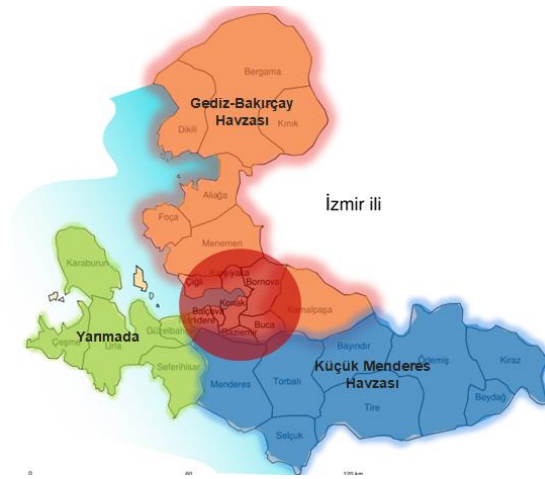
İzmir bu konuda da öncü kentlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İzmir Büyükşehir Belediyesi, Urla'da Bademler Köyündeki Tarımsal Kalkınma Kooperatifi arazisine kurduğu "Doğal Yaşam Köyü" ile kırsal kalkınma açısından tarımın, geleneksel olarak ürün üretimi dışındaki olanaklarından faydalanılabilecek bir model ortaya koymasının yanı sıra kent ve kırsal arasındaki sınırların artık daha belirsiz hale geldiği günümüzde, toplumun kırsal alanlara yönelik değişen beklentilerini karşılayacak bir mekânsal araç geliştirmiştir. Büyükşehir Belediyesi, benzer bir projeyi Bergama, Kozak Yaylasında da gerçekleştirmeye yönelik çalışmalarını sürdürmekte ve kırsal ve kent arasındaki bu bağlantı noktalarını yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır (Görüşme 11, Görüşme 39).

Feldman ve Kogler (2010)'e göre yenilikçiliğin ekonomik büyümeyi etkileyen kesin bir coğrafik boyutu vardır. Bölgeler aynı ulusal çevre içerisinde bile olsa temel kaynağını yerel kurumsal kapasiteden almaktadır. Wilson (2009)'a göre bölgeler hem ulus düzeyindeki politikaları uyguladıkları hem de doğrudan politika ürettikleri için politik ölçeklerdir. Bölgelerin ulus düzeyindeki politikaları uygulama biçimleri tarımsal değişim için belirleyicidir. Ayrıca bölgesel düzeyde belirlenen politikalar, çok işlevliliğin zayıflığı ve güçlülüğü üzerinde önemli yansımalara sahiptir.

2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası öncesinde kent merkezinin etkisiyle oluşan kentsel yayılmanın boyutundan daha küçük olan İzmir Büyükşehir Belediyesi sınırları, Büyükşehir Belediyesi Yasası sonrasında oldukça geniş bir kırsal alanı da içine alacak biçimde genişletilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı [ÇŞB], 2014). Bu yeni yapı sonrasında kırsal ve kentin pek çok yönden etkileşim içerisinde olduğu ve kırsal ile kentin bir bütün olarak planlanması gerektiği fikri ön plana çıkmış ve bu yönde çalışmalar gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ardından 14.03.2013 tarihinde yayımlanan 6360 Sayılı Kanun ile birlikte İzmir İli idari sınırlarının tamamının İzmir Büyükşehir Belediyesi olarak belirlenmesi, İzmir Büyükşehir Belediyesine yeni sorumluluklar yüklemiştir ve bir bakış açısıyla da kırsal ve kenti bir bütün olarak ele alma konusunda yeni fırsatlar doğurmuştur (Uysal, 2018, s.54). Bu amaçla İzmir Büyükşehir Belediyesi Türkiye'de ilk defa "Yerel Kalkınmada İzmir Modeli" adı altında tarım ve hayvancılığı desteklemeye yönelik projeler geliştirerek bölgesel ölçek-

te, tarım ve kırsal kalkınmada doğrudan bir aktör haline gelmiştir (İzmir Büyükşehir Belediyesi [İBB], 2020).

Kır ile kentin bir bütün olarak planlanması fikri doğrultusunda mekânsal olarak İzmir; kentsel çekirdek dışında, Yarımada, Gediz-Bakırçay Havzası ve Küçük Menderes Havzası olmak üzere üç bölgeye ayrılmış ve bölgelerin potansiyellerine göre her bir bölgeye özgü gelişme stratejileri belirlenmiştir. Yarımada Bölgesi için koruma-kullanma dengesi, alternatif turizm, organik tarım ve iyi tarım uygulamalarının ön plana çıkarıldığı bir gelişme deseni öngörülmüşken (İZKA, 2014b, s.4); Gediz-Bakırçay Havzası, tarım ve sanayi sektörleri açısından İzmir Metropolünün itici gücü olarak konumlandırılmıştır (İBB, 2015, s.6). Tarımsal üretim çeşitliliği ve üretici kooperatiflerinin çokluğunun en önemli rekabet olanakları olarak tanımlandığı Küçük Menderes Havzasında ise kırsal ve yerel kalkınmanın ön plana çıkarıldığı bir gelişme dinamiği öngörülmüştür (İBB, 2016, s.7).

Şekil 1. İzmir’de Bölgesel Gelişme Stratejileri (Kaynak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Urla, Karaburun, Çeşme, Seferihisar ve Güzelbahçe ilçelerini kapsayan Yarımada Bölgesi; koyları, doğal limanları, kıyıları, topografyası, biyoklimatik iklim koşulları, zengin flora ve faunası, tarihsel dokusu ve arkeolojik özellikleri, geleneksel kent dokusu ve yöresel mimarlık değerleri, antik dönemlere kadar uzanan zeytin ve bağ kültürü ve yöreye özgü tarım deseni ile bir doğal yaşam rezervi olarak tanımlanabilmektedir. Çok işlevli tarım adı altında anılmamakla birlikte İzmir Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinde, bu potansiyellerin harekete geçirilebilmesi amacıyla kırsal turizmin gelişmesine ve tarımsal katma değer artırılmasına yönelik stratejiler geliştirilerek tarımın; tarımsal üretim dışında üste-

lenebileceği fonksiyonların yerel kalkınma açısından taşıdığı potansiyeller vurgulanmıştır (İZKA, 2014b, s.198). Bu kapsamda anıt zeytin ağaçları, zeytinyağı işlikleri, zeytinyağı fabrikaları gibi zeytin kültürünü meydana getiren bileşenlerden oluşan Zeytin Rotası ve bağlar, şaraphaneler, pazaryerleri ve konaklama tesislerinden oluşan Bağyolu Rotası oluşturulmuştur (İBB, 2015b). Ayrıca İzmir Büyükşehir Belediyesi bu rotaları, rota üzerindeki çiftçiler için kırsal turizm olanaklarının geliştirilmesi amacıyla Avrupa Bisiklet Yolları Ağı'na (EuroVelo) dahil etmiştir (Görüşme 18). Urla Belediyesi'nin içerisinde yer aldığı Sağlıklı Kentler Ağı ile Seferihisar Belediyesi'nin dahil olduğu Citta Slow (Yavaş Şehir) Ağı'nın, yerel değerlerin kurumsal ağlarla nasıl ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılabileceği konusunda iyi birer örnek olduğunu söylemek mümkündür (İZKA, 2014b, s.95).

Bununla birlikte tarım ürünlerinin katma değerinin artırılması amacıyla ürün işleme, paketleme, soğuk hava deposu tesisleri ve tarımsal makine parklarının kurulması ve tarımsal gıda sisteminin yerelleştirilmesi ve kısa mesafe gıda/tedarik zincirleri kurulması amacıyla belirli noktalarda yerel üretici pazarları kurulması da İzmir Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinde yer alan ve İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından hayata geçirilen diğer politika uygulamaları arasında yer almaktadır (Görüşme 7, Görüşme 8, Görüşme 24). Tabloda çalışma alanında farklı düzeylerde sosyal hareketler ve politikalar ile bunların yansımaları görülmektedir (Tablo 4).

Tablo 4. Çalışma alanında farklı düzeylerde sosyal hareketler ve politikalar (Kaynak yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

KÜRESEL VE ULUSAL DÜZEY	
Politika ve Hareketler	Yansımaları
<p><i>Sosyal Aktivizm</i> (Jordan ve Warner, 2010; Goodman vd., 2012; Knickel ve Renting, 2000)</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ekolojik farkındalık - Güvenilir gıda - Adil ticaret ve küresel adalet hareketi 	<ul style="list-style-type: none"> - Değişen tüketici beklentileri - Ekolojik vatandaşlık - Alternatif Gıda Ağları - Toplumsal Rekreatif ihtiyaçlar - Doğal değerlerin ve ekosistem servislerinin korunması
<p><i>Ulusal Politikalar</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - 11. Kalkınma Planı (2019-2023) - Tarım ve Orman Bakanlığı 2019-2023 Strateji Planı - Tarım ve Orman Bakanlığı Kırsal Kalkınma Destekleri 	<ul style="list-style-type: none"> - Ürün güvenilirliği ve katma değer artırılması amacıyla iyi tarım uygulamaları ve organik tarımın yaygınlaştırılması - Tarımsal işleme, markalaşma ve kırsal ekonominin çeşitlendirilmesi - Kadın ve genç girişimciliğinin artırılması - Kırsal alanlarda alternatif gelir kaynaklarının oluşturulması

BÖLGESEL DÜZEY (İZMİR İLİ)		
Politika ve Hareketler	Yansımaları	
Sosyal Aktivizm (Karakaya, 2016; ETO, 2021, Görüşme 1, Görüşme 24, Görüşme 9)	<ul style="list-style-type: none">- Alternatif Tarımsal Gıda örgütleri- Ekolojik Tarım Organizasyonu (ekolojik pazarlar, sertifikasyon ve işaretleme)- Ekolojik Okuryazarlık- Doğa kültürü (doğayı tanıma ve farkındalık yaratma)	
Bölgesel Politikalar		
<ul style="list-style-type: none">- Yerel Kalkınmada İzmir Modeli- İzmir Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi (2014-2023)	<ul style="list-style-type: none">- Ürün işleme, paketlenme, soğuk hava deposu tesisleri ve tarımsal makine parkları- Yerel Üretici Pazarları- Yavaş Şehirler Ağı, Sağlıklı Kentler Ağı, EuroVelo- Ekolojik köy ve yerleşimler (Gağgı Çiftliği, İmece Evi, Marmariç Köyü, Bademler Doğal Yaşam Köyü)- Gezi Rotaları (Zeytin Yolu, Bağ Yolu)	
<ul style="list-style-type: none">- Tarımsal katma değer artırılması (tarımsal işleme, markalaşma)- Tarımsal gıda sisteminin yerelleştirilmesi ve kısa mesafe gıda/tedarik zincirleri kurulması- Ağlar ve işbirlikleri- Kırsal alanlarda alternatif gelir kaynakları oluşturulması- Kırsal Turizm ve Gastronomi Turizmi		
YEREL DÜZEY (ÇİFTLİK DÜZEYİ)		
Politika ve Hareketler	Yansımaları	Çiftlik Düzeyinde Örnekler
<ul style="list-style-type: none">- Tarımsal pratiklerin yeni faaliyetler geliştirmek için yeniden organize edilmesi (Knickel ve Renting, 2000)	<ul style="list-style-type: none">- Organik Tarım/İyi Tarım Uygulamaları (Knickel vd., 2004)- Ürünlerin işlenmesi ve markalaşma (Knickel vd., 2004)- Kırsal turizm (Knickel vd., 2004)- Doğa ve Çevre Yönetiminin Yeni Türleri	<ul style="list-style-type: none">- Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Urla Bağyolu, Bademler Doğal Yaşam Köyü
<ul style="list-style-type: none">- Ağlar, Sinerjiler, Ortaklıklar ve İşbirlikleri Kurulması (Knickel ve Renting, 2000; Brunori ve Rossi, 2000)	<ul style="list-style-type: none">- Tematik ortaklıklar/işbirlikleri kurulması	<ul style="list-style-type: none">- Urla Bağyolu Girişimi

- Kısa Mesafe Gıda/Tedarik Zincirleri Kurulması (Wilson, 2008)	- Kısa mesafe gıda/tedarik zincirleri (Çiftlik dükkânları, çiftçi marketleri, yerel dükkânlar ve restoranlar (Knickel vd., 2004)	Doğa Okulu, Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Urla Bağyolu, Bademler Doğal Yaşam Köyü
- Topumun ve kırsal nüfusun geliştirilmesi (Wilson, 2008)	- Yeni çiftlik aktiviteleri (eğitim-seminer-kurslar, toplumsal hizmetler (Knickel vd., 2004)	Zeytin Okulu, Doğa Okulu, Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Urla Bağyolu, Bademler Doğal Yaşam Köyü

Çok İşlevli Tarımın Yerel Düzeyde (Çiftlik Düzeyi) Yansımaları

Çalışma kapsamında bölgesel düzeyde gerçekleştirilen görüşmelerde de ağırlıklı olarak zeytinin ve üzümün tarımsal üretim ve yerel kültür içerisinde çok önemli bir yere sahip olduğu Yarımada Bölgesinin, pek çok yenilikçi girişime ev sahipliği yapması açısından çok işlevli tarımın gelişimi için verimli bir inceleme alanı oluşturacağı düşüncesi ortaya konulmuştur. Ayrıca yerel düzeyde çalışma alanı olarak çeşitli yenilikçi girişimler önerilmiştir.

Bununla birlikte özellikle Alaçatı Yerleşimi ile turizm açısından ulusal ve küresel düzeyde yarışan Çeşme İlçesi, bu yönü ile Yarımada'daki diğer ilçelerden farklılaşmaktadır. Kıyı turizminin oldukça gelişmiş olduğu Çeşme İlçesi ve çevresinde, planlanmış olan turizm yatırımları da göz önünde bulundurulduğunda İlçenin, yakın gelecekte de kıyı turizminin olanakları ile gelişeceği ve bir turizm odağı olma niteliğini pekiştireceğini söylemek mümkündür. Güzelbahçe İlçesi ise İzmir Kent Merkezi ile bütünleşmiş bir görünüme sahiptir ve kent merkezinin gelişme dinamiklerine bağlı olarak gelişme göstermektedir (ÇŞB, 2014; s.6,10,11).

Diğer yandan kıyılarıyla, köyleriyle, değerli tarım alanları ve doğal peyzajıyla, sahip olduğu tarihsel, kültürel, mimari değerleriyle, Yarımada içinde özel bir konuma sahip olan Urla'nın geçmişi M.Ö. 2000 yılına dek uzanmaktadır. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Urla İlçesinde yer almaktadır (İZKA, 2014b; s.43, 44). Urla'da son yıllarda artan ulaşım olanaklarına bağlı olarak ikinci konuttan günlük konut kullanımına dönüşümün arttığını söylemek mümkündür (ÇŞB, 2014, s.10). Urla'da yaşayan ve kent merkezinde çalışan veya tam tersi durumda olan çok sayıda kentli bulunmaktadır (İZKA, 2014b; s. 43, 44). Ayrıca son yıllarda Urla, kentin karmaşasından uzaklaşmak isteyen beyaz yakalı İstanbulluların yoğun olarak göç ettiği yerleşimlerden biri haline gelmiştir. Bu nitelikli nüfus yoğunlaşmasının yenilikçilik altyapısını geliştirerek Urla'yı bir çekim noktası haline getirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim son yıllarda kırsal

turizme yönelik çok sayıda girişimin ve pek çok gastronomik restoranın Urla'da yer seçtiği görülmektedir (Görüşme 24, Görüşme 28).

2009 yılında, Türkiye'nin ilk "yavaş şehri" unvanını alan Seferihisar İlçesinde; mimari, kültürel ve doğal değerlerin korunması, yerel kültüre ve organik tarıma önem verilmesi, sakin bir yaşam tarzı ve yemek kültürünün benimsenmesine yönelik bir gelişme politikası izlenmektedir. İlçe merkezinin güneyi ve batısında mandalina bahçeleri yer almakta ve Seferihisar Mandalinası olarak coğrafi tescili bulunan mandalina için markalaşma çalışmaları devam etmektedir (İZKA, 2014b, s.45)

Karaburun İlçesinin ise göreceli olarak kent merkezinde daha kopuk konumu ve zorlu topografyası nedeniyle sahip olduğu üst düzeydeki doğal güzelliklerini ve değerlerini büyük ölçüde günümüze dek koruyabildiğini söylemek mümkündür. Çoğunlukla tarım alanları, orman ve maki gruplarının yer aldığı Yerleşim, diğer ilçelere göre daha kırsal bir karaktere sahiptir (İZKA, 2014b, s.48). Ayrıca 2019 yılında ilçenin tamamının Özel Çevre Koruma Bölgesi olarak ilan edilmesi nedeniyle bu gelişme eğilimini koruyacağını varsaymak mümkündür (TVKGM, 2021).

Bu çerçevede gelişme dinamikleri açısından Urla, Seferihisar ve Karaburun ilçeleri, tarımın geleneksel rolünün dışında sunabileceği olanakların incelenmesi açısından daha uygun bir mekânsal yapı ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerde önerilen yenilikçi pratikler içerisinden farklı açılardan çok işlevli tarım örneği sunan Seferihisar Doğa Okulu, Karaburun Zeytin Okulu, Urla Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Urla Bağyolu Girişimi ve Urla Bademler Kooperatifi Doğal Yaşam Köyü yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenmiştir.

Doğa Okulu, 2014 yılında Doğa Derneği tarafından Seferihisar Belediyesi'nin katkıları ile Seferihisar'ın Orhanlı Köyünde kurulmuştur. Doğa Okulu'nda doğayı tanıma ve farkındalık yaratmak için pratikle teoriyi birleştiren uygulamalı doğa kültürü eğitimler verilmesi gibi yeni nesil çiftlik faaliyetleri yürütülmektedir. Ayrıca Doğa Okulu'nun önemli bir doğa alanı içerisinde ve ekolojik olarak tehlike altında olan ürünlerin pazarlama olanaklarını geliştirmek amacıyla kurduğu üretici ile tüketiciyi doğrudan birbirine bağlayan üretici ağı da kısa mesafe gıda/tedarik zincirleri açısından önemli bir örnek sunmaktadır. Bununla birlikte Ege'nin zeytin ormanlarında binlerce yıldır var olan zeytin kültürünün korunması amacıyla Zeytin İmecesini gibi kampanyalar yürüten Doğa Okulu, hem akademik hem de uygulamaya dönük çalışmaları ile toplumun ve kırsal nüfusun geliştirilmesine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Doğa Okulu, Zeytin Yolu Rotası içerisinde yer

alarak bölgenin zeytin imajını oluşturan diğer birleşenlerle bağlantı kurmaktadır (Görüşme 25, Görüşme 26, Görüşme 27).

Zeytin Okulu; 2017 yılında Zeytin Ekolojik Yaşam Derneği tarafından İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin desteği ile Karaburun'da kurulmuştur. Zeytin Okulunda yeni çiftlik faaliyetleri olarak adlandırılabilir ekolojik okur yazarlık eğitimlerinin yanında her yaz dönemi zeytin ve zeytinyağı üreticileri için seminerler ve lise öğrencileri için felsefe-ekoloji seminerleri düzenlenmektedir. Ayrıca hem yerel halkla birlikte ekolojik farkındalık oluşturulacak projeler hem de uluslararası düzeyde zeytin kültürünün geliştirilmesine yönelik akademik çalışmalar yürütülen Zeytin Okulunda bir bütün olarak toplumun ve özellikle civar köylerin sosyolojik yapısının dönüşümüne ve kırsal alanların görünürlüğüne önemli katkılar sağlayacak yenilikçi pratikler ortaya koyulmaktadır. Zeytin Okulu, Zeytin Yolu Rotası içerisinde yer alan önemli noktalardan biridir (Görüşme 24).

Urla İlçesinde yer alan Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, tarımın pek çok farklı işlevini bir arada bulundurması açısından sıra dışı bir örnek oluşturmaktadır. Ülkemizde bugüne kadar kurulmuş bulunan tüm zeytinyağı ezme sistemlerinin birebir ölçekte kopyalarının yer aldığı Köstem Zeytinyağı Müzesi dünyanın en büyük zeytinyağı müzesidir ve kırsal turizm açısından yenilikçi bir pratiği ortaya koymaktadır. Köstem Organik çiftliğinde üretilen ve işlenerek müzenin markası altında müze içerisindeki satış biriminde satılan ürünler ise doğrudan tüketici ile buluşturularak bir kısa mesafe gıda/tedarik zinciri kurulmaktadır. Ayrıca müze bünyesinde özellikle çocuklarda doğa kültürü ve ekolojik farkındalığın geliştirilmesine yönelik pek çok etkinlik düzenlenerek yeni nesil çiftlik faaliyetleri yürütülmekte ve kırsal alanlara yönelik yürütülen çalışmalar ile bu alanların görünürlüğüne katkı sağlanmaktadır. Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Zeytin Yolu Rotası içerisinde yer alarak görünürlüğünü arttırmaktadır (Görüşme 21).

Urla Bağ Yolu; Urla'da yer alan yedi şarap üreticisi tarafından İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA) Desteği ile kurulmuştur. Bağ Yolu Rotasında; bağlar, şaraphaneler, restoranlar, konaklama tesisleri ve çeşitli aktiviteler yer almaktadır. Ziyaretçiler rota üzerindeki bağları ziyaret edebilmekte, şaraphanelerde tadım etkinliklerine ve çeşitli atölyelere katılabilmekte ve butik şaraphanelerin satış birimlerinden aracısız olarak alışveriş yapılabilmektedir. Böylelikle butik bir üretimle elde edilen kaliteli ürünler işlenerek ve kırsal turizmin olanaklarından faydalanılarak önemli bir katma değer elde edilirken tüketici ile üreticiler arasında kısa mesafe gıda/tedarik zincirleri kurulmakta ve doğa ve çevre yönetimi açısından oldukça yenilikçi bir pratik ortaya konulmaktadır. Urla Bağ Yolu

girişimi, Bağ Yolu Rotası içerisinde yer alarak Yarımadadaki diğer bağlarla bağlantı kurmaktadır (Görüşme 22, Görüşme 23, Görüşme 28, Görüşme 29, Görüşme 30, Görüşme 31, Görüşme 32, Görüşme 33, Görüşme 38).

Urla'da yer alan Bademler Doğal Yaşam Köyü, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından Urla Bademlerdeki Tarımsal Kalkınma Kooperatifi arazisine, kırsal turizmin olanaklarını geliştirmede bir örnek teşkil etmesi amacıyla kurulmuştur. Doğal Yaşam Köyü içerisinde konaklama amaçlı bungalov evler, tarımsal üretim alanları ve rekreatif faaliyetler yer alarak doğa ve çevre yönetiminin yeni türleri ortaya koyulmaktadır. Doğal Yaşam Köyü kapsamında organik sertifikalı ürünler yetiştirilmekte, taze olarak toplanıp doğal yaşam köyünde servise sunulmakta ve Doğal Yaşam Köyünün zeytinyağı ve gıda atölyesinde üretilen ürünler ile birlikte Kooperatif Ürünleri Pazarı adı verilen satış noktasında aracı-sız satılmaktadır. Böylelikle kırsal turizmin yanında tüketici ile kısa mesafe gıda/tedarik zinciri kurulmakta ve aynı zamanda gerçekleştirilen atölye faaliyetleri ile çiftlik düzeyinde yenilikçi pratikler sergilenmektedir. Bademler Kooperatifi Doğal Yaşam Köyü Zeytin Yolu Rotası içerisinde yer almaktadır (Görüşme 39).

Çalışma kapsamında gerçekleştirilen görüşmelerden yola çıkarak yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenen örneklerin beşinin de meydana gelmesinde ekolojik farkındalığın gelişmesi ile tüketici alışkanlıkları ve beklentilerindeki değişimin oluşturduğu bir sosyal aktivizmin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Doğa Okulunun amacı, doğa kültürünü geliştirmek ve yaymak iken (Görüşme 25, Görüşme 26, Görüşme 27) Zeytin Okulu, iklim krizinin eşliğindeki gezegene sürdürülebilir bir katkı yapmak amacıyla ekolojik vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlayan bir akademi gibi çalışmaktadır (Görüşme 24). Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği; kuruluş amacını, Yarımada içerisinde köklü bir tarihe sahip olan zeytin kültürünü ve doğa bilincini gelecek nesillere aktarmak olarak tanımlarken, aynı zamanda kırsal turizm ile bu yönde değişen tüketici beklentilerini karşılamayı öngörmektedir (Görüşme 21).

Urla Bağ Yolu; Urla'nın antik tarihi ve kültürünü yeniden canlandırmayı ve sektörün bölgede köklü hale getirerek gelecek nesillere bilgi aktarımı sağlamayı amaçlamaktadır. Bunu amaçlarken de bir arada bulunmanın yarattığı sinerjiden ve kırsal turizmin olanaklarından faydalanmayı öngörmekte ve aynı zamanda üretimin ve bağ alanlarının geliştirilerek son yıllarda beyaz yakalılardan ilgi odağı haline gelen bölgenin kentleşme baskısından kurtarılmasını hedeflemektedir (Görüşme 22, Görüşme 28). Ağırlıklı olarak çiçek üreticilerinin oluşturduğu Bademler Kooperatifi arazisinde yer alan Bademler Doğal Yaşam Köyünün ise diğer tarımsal örgütlere ve üreticilere; kırsal kalkınmada, tarımın

üretim dışındaki fonksiyonlarının üstlenebileceği rollerin gösterilmesi açısından bir örnek oluşturmasının dışında toplumun kırsal alanlara yönelik değişen beklentilerini karşılayacak bir mekânsal araç teşkil etmesi açısından da yenilikçi ve yaygınlaştırılmaya elverişli bir planlama aracı olduğunu söylemek mümkündür (Görüşme 39).

Çalışmanın çıktıları, tüm bu pratiklerinin gelişiminde arakesiti İzmir'in yeniliklere açık kültürünün oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan görüşmelerde İzmir'in kurumsal açıdan işbirlikçi bir kent olduğu ve eski bir liman şehri olmasına bağlı olarak hakim olan levanten kültürün, yenilikleri kucaklayıcı bir atmosfer yarattığı dile getirilmektedir (Görüşme 24, Görüşme 22, Görüşme 28). Görüşülen kişiler tarafından çok işlevli tarıma ilişkin pratiklerin oluşumunda ve gelişiminde başta politika uygulamaları olmak üzere kurumsal kapasitenin rolü özellikle vurgulanmaktadır. Doğal ve kırsal-kültürel miras, tarımsal altyapı; yeniliklere açık ve girişimci insan profiline yarattığı sosyal sermaye; toplumsal olarak doğa bilincinin gelişmiş olması, göreceli olarak rahat ve saygılı bir kültürel atmosfer ve bu atmosferin korunmasına yönelik gelişmiş bilinç ile başta İzmir Büyükşehir Belediyesi olmak üzere yerel yönetimlerin yenilikçi girişimlere ilişkin destekleyici yaklaşımı, İzmir'in en önemli rekabet avantajları olarak sayılmaktadır.

Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği dışındaki örneklerin hepsinin hayata geçirilmesinde yereldeki kurumların doğrudan rolü bulunmaktadır. Doğa Okulu, Seferihisar Belediyesi'nin katkıları ile kurulmuşken; Zeytin Okulu, İzmir Büyükşehir Belediyesi ve Urla Bağ Yolu İzmir Kalkınma Ajansı desteği ile kurulmuştur. Bademler Doğal Yaşam Köyü ise doğrudan İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından kurulmuştur. Ayrıca Köstem Zeytinyağı Müzesi ve Organik Çiftliği, Doğa Okulu, Zeytin Okulu ve Bademler Doğal Yaşam Köyü; İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından oluşturulan Zeytin Rotası üzerinde; Urla Bağ Yolu ise Bağ Yolu Rotası içerisinde yer almaktadır. Yapılan görüşmelerde İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsünün (İYTE) bölgede bilginin üretilmesi ve yayılması açısından büyük bir öneme sahip olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bademler Doğal Yaşam Köyü hariç tüm yerel düzeyde örnekler, İYTE ile ortak çalışmalar yürütmekte ve yakın bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Sonuç ve Öneriler

Çalışma kapsamında bir yenilikçilik olarak çok işlevli tarımın gelişiminin kurumsal kapasite ile ilişkisi bölge düzeyinde İzmir ve yerel düzeyde Karaburun, Çeşme, Seferihisar, Urla ve Güzelbahçe ilçelerinin meydana getirdiği Yarımada Bölgesinde seçilen beş örnek üzerinde araştırılmıştır. Çalışma kapsamında; ulusal ve uluslararası yazın ile politika belgelerinden faydalanılmış ve bu kaynaklarla top-

lanan veriler; bölgesel ve yerel düzeyde gerçekleştirilen 39 görüşme ile tamamlanmıştır.

Çalışmadan elde edilen çıktılara göre bir yenilikçilik olarak çok işlevli tarımın gelişiminde bir coğrafik alanda yığılan sosyal sermaye ile politikalar, coğrafyada gömülü olan kurumsal rutinler ve sosyal geleneklerin tamamı olarak ifade edilebilecek kurumsal yapının rolü hayatidir. Yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenen örneklerin beşinin de gelişiminde ekolojik farkındalığın gelişmesi ile tüketici alışkanlıkları ve beklentilerindeki değişimin oluşturduğu bir sosyal aktivizm etkilidir. Bununla birlikte tüm bu pratiklerinin gelişiminde arakesiti İzmir'in yeniliklere açık kültürünün oluşturduğunu söylemek mümkündür. İzmir'in kurumsal açıdan işbirlikçi bir kent olması ve yarattığı yenilikleri kucaklayıcı atmosfer onun en önemli rekabet avantajlarını oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında yerel düzeyde çalışma alanı olarak belirlenen tüm örnekler, belirli açılardan çok işlevli tarımın farklı türlerini ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamındaki tüm örneklerin en güçlü yanının, farklı amaçlar için de olsa, faaliyetlerini yoğun bir çevresel kaygı taşıyarak yürütmeleri olduğunu söylemek mümkündür. Tüm örnekler, kurumsal rutinler içerisinde yerel ve bölgesel düzeyde gömülüdür. Özellikle Urla Bağyolu ve Zeytin Okulu örneklerinde güven, ortak anlayış ve paylaşılan çalışma kalıplarının güçlü bir sinerji ve bu sinerjinin de yeni girişimlerin gelişimi için verimli bir atmosfer yarattığı açıkça görülmektedir.

Doğa Okulu, hem yerelde geleneksel üretim havzalarını ve çiftçileri koruyacak projeler; hem de ulusal ve uluslararası düzeyde hassas ekosistemlerin korunmasına yönelik çalışmalar yürüterek doğanın korunması ve doğa kültürünün geliştirilmesi konusunda bir çeşit sosyal aktivizm ortaya koymaktadır. Akademik bilgi ile pratiği birleştirerek çalışmalarını uluslararası platforma taşıyan Zeytin Okulu ise ekolojik farkındalık oluşturmak üzere yerel düzeyde gerçekleştirdiği çalışmaları ile özellikle civar köylerin sosyolojik dönüşümüne önemli katkılar sağlamaktadır. Yüksek kalitede ve tüketici taleplerine göre çeşitlendirilmiş üretimi, ilgi çekici doğal peyzajı, nitelikli yapılı çevresi ile Urla Bağ Yolu ve değişen tüketici beklentilerine yönelen altyapısı ile Köstem Zeytinyağı Müzesi, içerisinde yer aldığı kırsal çevrede önemli bir artı değer yaratırken aynı zamanda bölgenin turizm imajına da önemli katkılar sağlamaktadır. Benzer olarak Bademler Doğal Yaşam Köyü de toplumun kırsal alanlara yönelik değişen beklentilerini karşılayacak bir mekânsal araç ortaya koymaktadır.

Yerel düzeyde incelenen tüm bu yenilikçi girişimler, tarımın üretim dışındaki olanaklarından faydalanma, kırsal alanların görünürlüğüünün artırılması ve daha sürdürülebilir bir tarımsal sistemin geliştirilmesi adına başka alanlarda da hayata

geçirilebilecek örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte tarımsal sistem içerisinde bu tür yenilikçi girişimlerin rekabet şansları daha az görünmektedir. Bu nedenle yenilikleri koruyucu ve geliştirici önlemler geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada özellikle bölgesel düzeyde ekonomik, sosyal ve çevresel olarak daha sürdürülebilir bir tarım vizyonu etrafında toplumu ve sektörü yönlendirici bir politik atmosfer yaratmak ve kurumsal yapının bu yönde geliştirilmesini sağlayacak tedbirler almak arzu edilen dönüşümün sağlanmasında önemli bir değişim yaratabilecektir. Bunun için de üniversiteler, firmalar, araştırma kuruluşları gibi farklı kesimlerin bir arada çalışması gerekmektedir.

Ayrıca yenilikçi pratiklerin hayatta kalabilmesi için ağlar ve işbirlikleri büyük bir öneme sahiptir. Ağlar yerel değerlerin ulusal ve uluslararası düzeye tanıtılması açısından oldukça etkili olabilmektedir. Özellikle Seferihisar'ın bilinirliğinin artmasında Citta Slow (Yavaş Şehir) Ağına üye olmasının yadsınamaz bir etkisi bulunmaktadır. Özellikle bölgesel düzeyde kamu otoriteleri; yenilikçi pratiklerin, ulusal ve küresel ağlara entegre edilmesi ve işbirlikleri geliştirerek görünürlüklerinin artırmasına yönelik politikalar geliştirmelidir. Bu politikalar aktörler arasında öğrenme ve koordinasyonun geliştirilmesini de içermelidir.

Diğer yandan kolektif hareketin meydana getirdiği uyum ve sinerjiler, çarpan etkisi yaratarak yerel kalkınma için çok önemli dinamikleri meydana getirmektedir. Bu kapsamda güven ve ortak çalışma kalıplarına sahip organizasyonların geliştirilmesi; bu birlikteliklerin meydana getireceği sinerjilerden faydalanma ve yeni girişimlerin gelişimi için önemli fırsatlar yaratacaktır.

Son olarak da ulusal tarım politikasının, tarımın geleneksel olarak ürün üretimi dışındaki fonksiyonları değerlendirilerek, yeniden gözden geçirilmesi elzemdir. Kimi zaman kamusal teşvikler de yenilikçi pratiklerin gelişiminde büyük bir rol oynayabilmektedir. Bu nedenle, hem yerel hem de ulusal düzeylerde dinamik ve yenilikçi bir ekonomik düzenin sürdürülmesi için kamu teşvik politikalarının yeniden organize edilmesi gerekmektedir. En azından internete bağlanmanın bile pek çok kaynağa erişimi olanaklı kıldığı günümüz dünyasında doğrudan teşviklerin yanında yenilikçiliği destekleyen bir girişim ekosisteminin yaratılması ve bu yönde altyapı yatırımları ile yenilikçilik üretiminin maliyetlerini azaltmak da çiftçilere, tarımın salt ürün üretimi dışındaki olanaklarının denenmesi açısından yeni pencereler açabilecektir. Çoğu zaman kamu otoriteleri örnek projeler ile yeni pratiklerin gelişiminde doğrudan bir aktör olarak rol alabilmektedir. Özellikle kırsalda, kadın ve genç istihdamını öne çıkaracak bu tür örnek projeler, çok işlevli tarım kapsamında yer alabilecek faaliyetler konusunda farkındalığın geliştirilmesi ve kırsal alanların görünürlüğüne katkı sağlaması açısından önemli girişimler olacaktır.

Extended Abstract

The Role of Institutional Capacity in the Development of Multifunctional Agriculture as an Innovation; Izmir Case

*

Merve Yazar Yıldıztekin
ORCID: 0000-0001-7941-0288

Demet Erol
ORCID: 0000-0002-1705-4297

Today, regional development policies focus on institutional capacities shaped by institutional routines and social traditions which were embedded in geography. With its role in the future of agricultural sector and the society in general Multifunctional agriculture, as an innovation, is one of the most discussed issues in European agricultural policy in recent years (Clark, 2006, p.331; Groot et al., 2009, p.147; Knickel, Renting and Van Der Ploeg, 2004, p.81; Marsden and Sonnino, 2008, p.422). In many studies in agriculture it reveals that that the institutional capacity, which expresses the whole of rules such as norms, traditions and ways of doing business that shape human interactions and activities, has a very important role in innovation processes (Darnhofer, 2015, p.27,28). In this context, the main question of the study is what is the role of institutional capacities in the development of an innovation. For this purpose, the relationship between the development of multifunctional agriculture and institutional capacity in Izmir were investigated at different geographical scales.

In the study, national and international literature and policy documents were used and the data collected with these sources was completed with 39 interviews at regional and local level. For this purpose, interviews were held with 20 key people from public institutions, private sector, NGOs and academicians who are direct actors in Izmir Agriculture at the regional level and within the scope of these interviews, current strategies and policies for the development of multifunctional agriculture in Izmir and innovative initiatives that carry out activities that can be considered within the scope of multifunctional agriculture are investigated. Then, with the 19 interviews held within

the scope of innovative examples determined as a working area at the local level, the effects of institutional capacities at the regional level on the development of these initiatives were investigated.

One of the cities where the effects of social movements that emerged as a reaction to the industrial food system were first observed, Izmir is host to many ecological villages aiming to spread conscious consumption and a life style in harmony with nature, and many global and local initiatives aiming to develop social awareness of nature and ecological literacy.

In line with the idea of planning the rural and the city as a whole, the Izmir Metropolitan Municipality, which became a direct actor in agriculture and rural development with the Act No. 6360, apart from the urban core, Izmir is divided into three regions as Peninsula, Gediz-Bakırçay Basin and Küçük Menderes Basin geographically and development strategies were determined according to the potentials of the regions. Although it is not mentioned under the name of multifunctional agriculture in the Peninsula Sustainable Development Strategy, which stands out with its sustainable protection approach, by developing strategies for the development of rural tourism and increasing agricultural added value; the potentials of agriculture that can be undertaken other than agricultural production in terms of local development are emphasized. In this context, the Olive Route and the Vineyard Route were defined [Izmir Metropolitan Municipality (IMM), 2015b] and those roads were integrated in EuroVelo Network which is a project of the European Cyclists' Federation (Interview 18). However, in order to increase the added value of agricultural products, product processing, packaging, cold storage facilities and establishment of agricultural machinery parks and establishing local producer markets at certain points for localization of agrifood systems and shortening the distance of food/supply chains are among the other policy implementations included in the Izmir Peninsula Sustainable Development Strategy and implemented by the Izmir Metropolitan Municipality.

Two of the local level initiatives of the study located on the Olive Route the Nature School, carries out new generation farm activities such as providing applied nature culture trainings that combine practice and theory in order to recognize nature and raise awareness and at The Olive Academy, in addition to ecological literacy trainings which can be called new farm activities, seminars for olive and olive oil producers and philosophy-ecology seminars for high school students are organized every summer. The other initiatives of the study located on the Olive Route; in the Köstem Olive Oil Museum, the world's largest olive oil museum, and in the Bademler Natural Life Village,

which was established by the Izmir Metropolitan Municipality on the land of the Agricultural Development Cooperative in Urla Bademler, rural tourism activities are carried out. Urla Wine Route, which was established by seven wine producers in Urla includes vineyards, wineries, restaurants, accommodation facilities and various activities, is located within the Vineyard Route and connects with other vineyards in the Peninsula (Interview 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 38).

According to the results obtained from the study, the role of the institutional capacity, which can be expressed as the whole of social capital, policies, institutional routines and social traditions embedded in the geography, is vital in the development of multifunctional agriculture. A social activism created by the development of ecological awareness and the changes in lifestyles and expectations has a significant effect in the emergence of the initiatives determined as a working area at the local level. However, in the development of all these practices, the political climate of Izmir, its culture open to innovations and its developed social capital have an undeniable importance.

Within the scope of the study, a contribution is made to the literature on the conceptualization of institutional capacities at different geographical scales in the example of multifunctional agriculture and within the conceptualized institutional capacities, the development trajectories of an innovation are revealed and a reproducible development pattern is created in terms of local development.

Kaynakça/References

- Amin, A. (1999). An institutionalist perspective on regional economic development. *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2), 365-378.
- Clark, J. (2006). The institutional limits to multifunctional agriculture: subnational governance and regional systems of innovation. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 2006 (24), 331- 349.
- Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (ÇŞB). (2014). *İzmir-Manisa Planlama Bölgesi 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı: Plan Açıklama Raporu*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Damhofer, I. (2015). Socio-technical transitions in farming. key concepts. L. Sutherland, I. Darnhofer, G. A. Wilson, L. Zagata (Der.), *Transition pathways towards sustainability in agriculture: case studies from Europe* içinde (ss. 107-123). UK:CABI Publishing.
- Dessein, J., Bock, B. B., & De Krom, M. (2013). Investigating the limits of multifunctional agriculture as the dominant frame for green care in agriculture in Flanders and the Netherlands. *Journal Of Rural Studies*, 32, 50–59.

- Dobson, A. (2003). *Citizenship and the Environment*. Oxford: Oxford University Press.
- Ekolojik Tarım Organizasyonu (ETO). (2021). Hakkımızda. Erişim Adresi: <https://www.eto.org.tr/hakkimizda.php>
- Feldman, M. P., Kogler, D. F. (2010). Stylized facts in the geography of innovation. H. H., Bronwyn, N., Rosenberg (Der.), *Handbook of the economics of innovation* içinde (ss. 381-404). UK: North Holland, Elsevier.
- Goodman, D., DuPuis, E. M., Goodman, M. K. (2012). *Alternative food networks: knowledge, practice and politics*. New York: Routledge.
- Groot, C. J. J., Rossing, W. A. H., Tichit, M., Turpin, N., Jellema, A., Baudry, J., Verburg, P. H., Doyen, L., Van den Ven, G. W. J. (2009). On the contribution of modelling to multifunctional agriculture: learning from comparisons. *Journal of Environmental Management*, 90 (2009), 147-160.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB). (2015). *Gediz-Bakırçay Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB). (2015b). İzmir Büyükşehir Belediyesi, Yarımada Projesi. Erişim Adresi: <https://www.yarimadaizmir.com/tr/Sayfa/48/33/yarimada-projesi>
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB). (2016). *Küçük Menderes Havzası Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBB). (2020). İzmir Büyükşehir Belediyesi, Tarımsal ve Kırsal Kalkınma. Erişim Adresi: <https://tarimsalhizmetler.izmir.bel.tr/tr/Projeler/1/4>.
- İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA). (2014). *İzmir Bölge Planı 2014-2023*. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.
- İzmir Kalkınma Ajansı (İZKA). (2014b). *Yarımada Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi*. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.
- Jordan, N., Warner, K. D. (2010). Enhancing the multifunctionality of US Agriculture. *BioScience*, 60(1), 60-66.
- Karakaya E. (2016). Agro food system transitions? Exploring alternative agro food initiatives in Izmir, Turkey. Yayınlanmamış doktora tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Üniversitesi, İzmir.
- Knickel, K., Renting, H. (2000). Methodological and Conceptual issues in the study of multifunctionality and rural development. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 512-528.
- Knickel, K., Renting, H., Van Der Ploeg, D. (2004). Multifunctionality in European Agriculture. F., Brouwer -(Der.), *Sustaining Agriculture and the Rural Environment* içinde (ss.81-103). Cheltenham / Northampton: Edward Elgar.
- Makkonen, T. (2011). Innovation and regional socio-economic development- evidence from the Finnish local administrative units. *Bulletin Of Geography Socio-Economic Series*, 2011 (15), 27-42.
- Marsden, T., Sonnino, R. (2008). Rural development and the regional state: denying multifunctional agriculture in the UK. *Journal of Rural Studies*, 2008(24), 422-431.

- McBride, B. B, Brewer, C.A., Berkowitz, A. R., Borrie, W. (2013). Environmental literacy, ecological literacy, ecoliteracy: what do we mean and how did we get here?. *Ecosphere*, 4(5), Article 67.
- Morgan, K. (1997). The learning region: institutions, innovation and regional renewal. *Regional Studies*, 31(5), 491- 503.
- Orr, D. (1992). *Ecological literacy: education and transition to a post modern world*. Albany: State University of New York Press.
- Renting, H., Rossing, W. A. H., Groot, J. C. J., Van der Ploeg, J. D., Laurent, C., Perraud, D., Stobbelaar, D. J., Van Ittersum, M. K. (2009). Exploring multifunctional agriculture: a review of conceptual approaches and prospects for an integrative transitional framework. *Journal of Environmental Management*, 90(2), 112-123.
- Schnell, M. S. (2007). Food miles, local eating, and community supported agriculture: putting local food in its place. *Agriculture and Human Values*, 30 (4), 615-628.
- Seyfang, G. 2006. Ecological citizenship and sustainable consumption: examining local organic food networks, *Journal of Rural Studies*, 2006(22), 383-395.
- Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü (TVKGM). (2021). Karaburun-İldır Körfezi Özel Çevre Koruma Bölgesi. Erişim Adresi: <https://tvk.csb.gov.tr/karaburun-ildir-korfezi-i-91579>
- Uysal, Y. (2018). İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin Yerel Kalkınma, Çevre ve Altyapı Sağlamadaki Performansları. *İzmir Modeli Çalışmaları Üçüncü Kitap*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Veeck, G., Deborah, C., Veeck, A. (2006). Changing farmscape: a study of agricultural tourism in Michigan. *The Professional Geographer*, 58(3), 235-248.
- Wilson, G. A. (2008). From 'weak' to 'strong' multifunctionality: conceptualising farm-level multifunctional transitional pathways. *Journal of Rural Studies*, (24), 367-383.
- Wilson, A. G. (2009). The spatiality of multifunctional agriculture: A human geography perspective. *Geoforum*, 2009 (40), 269-280.

İki Şehir İki Hikâye: Muhacir ve Mübadillerin Bilgi ve İnovasyonun Yayılmasına Etkisi ve Bölgelerin Ekonomik Gelişimine Katkıları

*

Fatih Altuğ¹

ORCID: 0000-0001-9163-6116

Mutlu Yılmaz²

ORCID: 0000-0001-8914-1165

Öz

Göç ve göçmen konusu çağdaş dünyanın en güncel konularından biri olup literatürde farklı disiplinler tarafından çok yönlü olarak ele alınmaktadır. Bu çalışma uluslararası göçmen niteliğinde olan muhacir ve mübadillerin özellikle girişimcilik kültürünün gelişimine katkısı ve bölgeler arasında bilgi ve teknoloji yayılımı bağlamında bölgelerin gelişimine yaptıkları etkileri belirlemeye çalışmaktadır. Bunun için mübadil ve muhacir göçlerinin yoğun olduğu Eskişehir ve Samsun illeri araştırma sahası olarak seçilmiştir. Çalışmamızda hem birincil hem de ikincil verilerden yararlanılmıştır. Birincil veri olarak nitel araştırma yönteminin derinlemesine görüşme tekniği tercih edilmiştir. Çalışmada kartopu örnekleme yöntemi ile araştırma sahasındaki göçmen dernekleri, kurumlar ve kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. İkincil veri olarak istatistikler, kitaplar ve diğer literatür kaynaklarından istifade edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel olarak analiz edilmiş ve sistematik bir şekilde sunulmuştur. Yapılan analiz ve değerlendirmelere göre muhacir ve mübadil göçlerinin bilgi ve teknoloji bağlamında bölgelerine olan ekonomik etkileri farklılık göstermektedir. Bu durumun göçlerin zamanı, göçmenlerin niteliği ile hedef ve kaynak bölgelerin mekânsal farklılıklarından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmamız zaman, mekân ve nitelik olarak farklı iki göç olgusunun bölgesel etkilerini karşılaştırması bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, inovasyon, bölgesel kalkınma, Eskişehir, Samsun.

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, E-mail: fatih.altug@omu.edu.tr

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-mail: yilmazm@ankara.edu.tr

Two Cities, Two Stories: The Impact of Immigrants and Exchange on the Diffusion of Knowledge and Innovation and Their Contribution to the Economic Development of the Regions

*

Fatih Altuğ³

ORCID: 0000-0001-9163-6116

Mutlu Yılmaz⁴

ORCID: 0000-0001-8914-1165

Abstract

The topic of migration and immigrants is one of the most up-to-date topics of the contemporary world. It is studied in a multifaceted manner by different disciplines in the literature. This study tries to determine the contribution of immigrant and exchangees migration, who are international immigrant, to the development of entrepreneurship culture and their effects on the development of regions in the context of information and technology diffusion between regions. For this, Eskişehir and Samsun provinces, where the immigrants and immigrants migrated, were chosen as the research area. In our study, both primary and secondary data were used. As primary data was preferred, the in-depth interview technique of the qualitative research method. In the study, face-to-face interviews were conducted with immigrant associations, institutions, and individuals in the research area using the snowball sampling method. Semi-structured interview forms were used in the interviews. Statistics, books, and other literature sources were used as secondary data. The data obtained were analyzed descriptively and presented in a systematic way. According to the analyzes and evaluations made, the economic effects of immigrant and exchange migrations on their regions in the context of information and technology differ. It has been concluded that this situation is caused by the time of migration, the quality of the immigrants and the spatial differences of the destination and source regions. Our study is unique in terms of comparing the regional effects of two different migration phenomena in terms of time, place, and quality.

Keywords: *Migration, innovation, regional development, Eskişehir, Samsun.*

³ Dr. Öğrt. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, E-mail: fatih.altug@omu.edu.tr

⁴ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, E-mail: yilmazm@ankara.edu.tr

Giriş

1970'lerdeki fordist krizle birlikte yeni bir ekonomik model ortaya çıkmıştır. Post-fordist ya da esnek üretim süreci olarak adlandırılan bu yeni olguyu araştıran öncü çalışmalar, yeni sanayi odaklarının küresel ekonomilerdeki yükselmesinin temelinde inovasyonun olduğunu belirlemişlerdir (Saxenian, 1983). Bilgi, teknoloji ve inovasyon ekonomik büyüme ve gelişmede önemli faktörler olup, özellikle sanayi devrimiyle birlikte insanlığın gelişim hızını belirlemektedirler. Teknoloji ve bilginin yayılması üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar hala bu sürecin gelişimini ve ekonomik etkilerini anlamaya çalışmaktadır (Skare ve Soriano, 2021).

Bilgi, öğrenme ve inovasyon süreçlerinin ortaya çıkması ve coğrafi yayılımını evrimsel ekonomik coğrafya perspektifinden (Martin ve Sunley, 2006) inceleyen çalışmalar sürecin dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedirler. Bu nedenle konu ile ilgili farklı durumlarla karşılaşılmaktadır. Nitekim inovasyon süreci gibi dinamik bir olgu olan göç olayının da bilgi, teknoloji ve inovasyonun yayılmasına etki ettiği literatürde ortaya konmuştur (Faggian ve McCann, 2009; Lissoni, 2018). Özellikle yeni sanayi odaklarının gelişimi ve ortaya çıkış dinamiklerini araştıran Saxenian (2007) bilgi, teknoloji ve inovasyon süreçlerinde özellikle nitelikli göçmenlerin rolünü “daha güçlü” bir şekilde ortaya koymuştur.

Konunun tarihsel derinliği nedeniyle “daha güçlü” ifadesi özellikle vurgulanmıştır. Çünkü tarih boyunca uygarlıkların gelişmesinde farklı toplumların etkileşimleri ve nitelikli göçler her zaman önemli olmuştur. Örneğin Yunan felsefesi ve medeniyeti için önemli bir figür olan, Sokrates öncesi dönemin en önemli temsilcilerinden Thales (M.Ö. 624-MÖ 546)'in Mısır'da felsefe eğitimi aldığı (Dicks, 1959); ayrıca Platon'un en önemli teorisi olan “ideler alemi teorisi”nin Mısırlı bir rahibe ait olduğu da bilinmektedir (Yıldız, 2020). Mezopotamya ve Mısır medeniyetlerinin birikimi büyük İskender'in bölgeyi istila etmesiyle Yunan'da zirveye çıkmış, bu bilgi hazinesi üstünde Yunan Medeniyeti yükselmiş ve devralınan miras Helenizm adıyla yeni bir safhaya ulaşmıştır (Erdem, 2013). Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasına sebep olan faktörler özgür düşünce ortamının da ortadan kalkmasına neden olmuş, buradaki bilim insanları ve bilginler bilgi ve tecrübelerini Antakya, Urfa, Cündişapur ve Bağdat'a taşımışlardır. Doğduğu topraklara dönen ve burada daha da gelişen ve olgunlaşan bilgi ve teknoloji çeşitli vasıtalarla orta çağ boyunca tekrar Avrupa'ya transfer edilmiştir (Bayer, 2018; Bouamrane, 2009; Celal, 2019, s. 206). Görüldüğü gibi bilgi, tecrübe ve teknoloji bir döngü içinde bölge-

ler arasında yer değiştirmiş, bu değişimler esnasında sürekli gelişmiş ve büyümüştür. Bu döngünün gerçekleşmesindeki önemli araçlardan biri de göçler olmuştur. Kaynak ve hedef bölgelerin farklı sosyo-kültürel ve ekonomik özellikleri göçmenlerin yarattığı etki üzerinde önemlidir. Bu bağlamda göçlerin hedef ve kaynak bölgeye etkileri nasıl değerlendirilebilir?

A priori olarak göçlerin ekonomik faaliyetler kapsamında özellikle inovasyon faaliyetleri üzerinde iki yönlü etkisi vardır. Birincisi olumsuz etkisidir. Olumsuz etki, yüksek vasıflı insanların göçü sonucu göçün menşei (kaynak) ülkesinde bilgi üreten varlık stoğunu tüketen bir “beyin göçü” yarattığı için ortaya çıkabilir. İkincisi ise olumlu etkisidir. Literatür işçi hareketleri ve diaspora ağları aracılığıyla kaynak ve hedef ülkeler arasında bilgi dolaşımını sağladığından göçün yenilik üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermektedir. Göçmenler aslında bilgi aktarımında uluslararası köprü rolü oynamaktadırlar (Mbaye ve Tani, 2019, s. 5).

Özellikle yazılı bilgiyi [kodlanmış/açık bilgi] yayma imkanlarının az olduğu dönemlerde, bilgiyi yaymanın tek yolu beşerî sermayenin hareketiydi (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 3) ve bu dönemlerde (sanayi devrimine kadar olan süreç) göçler yoluyla inovasyonun yayılması iki kanaldan mümkün olmuştur (Lissoni, 2018, s. 704). Birincisi, bazı Avrupa devletleri veya şehirleri tarafından ticari sırları ve iyi uygulamaları ithal etmek amacıyla zanaatkarların uluslararası göçünü teşvik etmektir. Ancak bunların göçü tek başına yeterli değildir. Çünkü göç edilen şehir söz konusu zanaat alanlarında kaynak ülkenin gerisinde olduğu için kaliteli işgücüne de ihtiyaç vardır. Bu durum bazı zanaatkarların ailece göçü ile kısmen çözülmeye çalışılmıştır (Lissoni, 2018, s. 704). İkincisi ise siyasi ve dini azınlıkların göçleridir. 16. yüzyılın sonlarında İspanyol baskısından kaçan Protestanların ve Fransa’dan kaçan Huguenotların göçü bu bağlamda verilecek örneklerden sadece ikisidir (Lissoni, 2018, s. 704). Peki göçlere bağlı bilgi ve teknoloji yayılımı nasıl gerçekleşmektedir?

Göçmenlerin bilgi ve inovasyonu yayması temelde iki şekilde gerçekleşmektedir (Lissoni, 2018, s. 705). Birincisi, transfere dayalı aktarım ya da yayılmadır. Göçmenler zaman içerisinde kendilerinde geliştirdikleri becerileri göç ile birlikte hedef bölgeye taşırlar ve oradakilere aktarırlar. Ancak göç edilen bölgenin kurumsal ve kültürel yapısı ile göçmenlere karşı takınılan tutumlar süreci etkileyebilmektedir. Hoşgörünün hâkim olduğu bölgelerde bu etki daha hızlı yayılabilmektedir. İkincisi ise topluluk merkezli yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre dini mültecilerin pek de yetenekli olmadıkları, göçmenlerin sosyal ayrımcılık, yasal kısıtlamalar veya sadece sermaye ve iş fırsatları eksik-

liği nedeniyle kendilerine açık bırakılan birkaç ticari alanda uzmanlaştıklarını ortaya koymaktadır. (Lissoni, 2018, s. 705)

Tarih boyunca devam eden bu ve benzeri göçler özellikle 19. yüzyılda hız kazanmıştır. 19. yüzyılın ortalarında her yıl yaklaşık 300.000 göçmen Avrupa'dan ABD'ye göç etmiştir. Bu rakamlar yüzyılın sonunda yıllık 1 milyon kişiye ulaşmıştır. Diğer taraftan bu göçler sadece kıtalar arasında değil, Avrupa içinde de devam etmiştir (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 3). Bu göçlere katılan göçmenlerin tamamının profesyonellerden oluştuğunu ifade ve iddia etmek elbette mümkün değildir. Fakat bunlar içinde profesyonellerin olduğunu ve bazılarının dünya çapında üne kavuştukları da bilinmektedir (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 6).

Yüksek vasıflı göçmenlerin ev sahibi ülkenin geliri üzerinde neden bir etkisi olması gerektiği nispeten açıktır. Örneğin, Edinburgh'da doğan ve ABD'ye göç eden Graham Bell; 1891'de Polonya'dan Fransa'ya göç eden ve burada radyoaktivite üzerine araştırmalarını yürüten Marie Curie ve Albert Einstein, Ludwig von Mises ve Oskar Morgenstern'in buldukları ülkelere yaptıkları katkı herkes tarafından bilinmektedir (Ditzen ve Bhattacharjee, 2014, s. 6).

Bu gibi örnekleri daha da genelleştiren ve göçlerin ekonomik etkilerini ampirik olarak ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Dini ve kültürel nedenlerle Fransa'daki baskılardan dolayı Prusya'ya göç etmek zorunda kalan Huguenot göçmenlerinin, göçten 100 yıl sonra üretkenlik üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmüştür (Hornung, 2014). Bu bulgu özellikle zorunlu göçmenlerin etkilerinin adaptasyon ve entegrasyon süreçleriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Bu süreci sağlıklı ve hızlı bir şekilde gerçekleştiren göçmenlerin hedef bölgeye katkıları da kısa sürede yansımaktadır. Nitekim bu durum yakın tarihte yaşanmış ve zorunlu bir göç olan, Nazi Almanya'sından kaçan Alman Yahudilerinin göçüyle de görülmüştür (Moser vd., 2014, s.1). 1944'te 133.000'den fazla Alman Yahudi ABD'ye sığınmak zorunda kalmıştır. 1/5'inin üniversite mezunu olduğu bu göçmenlerin büyük bir kısmı beyaz yakalıydı. Bunların içinde 900 avukat, 2.000 doktor, 1.500 yazar, 1.500 müzisyen ve 2.400 akademisyen bulunmaktaydı. Nazi Almanya'sından kaçan Alman Yahudi bilim adamları ABD inovasyonunda devrim yaratmışlardır; fizikte Leo Szilard, Eugene Wigner, Edward Teller, John von Neumann ve Hans Bethe gibi göçmenler atom bombasını geliştiren Manhattan Projesi'nin çekirde-

ğini oluşturmuşlardır. Ayrıca Nobel ödülüne sahip Otto Meyerhof, Otto Stern, Otto Loewi çalışmaları ile ABD'ye güç katmışlardır. Alman asıllı Yahudi göçmenlerin gelişiyile birlikte göçmenlerin araştırma alanlarında %31 oranında inovasyon artışı meydana geldiği görülmüştür (Moser vd., 2014, s. 2). Başka bir çalışma 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra çok farklı bilim ve teknoloji alanından 10.000'e yakın Rus bilim insanı ve mühendisin 1990'lar boyunca ABD'ye göç etmesi neticesinde ABD işgücü piyasası ve ekonomisi için önemli sonuçlar doğurduğu belirlenmiştir (Ganguli, 2015).

Görüldüğü gibi bölgelerin ekonomik gelişimi ve inovasyonun yayılmasında göçler önemli kanallar arasındadır. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerinin yeterince gelişmediği dönemlerde gerek gönüllü gerekse zorunlu göçler daha da önemli olmuşlardır. Bu bağlamda çalışmamız Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde meydana gelen muhaceret ile Lozan Anlaşması kapsamında 1924'te gerçekleşen mübadele neticesinde Anadolu'ya gelen göçmenlerin hedef bölgelerin kalkınmasına etkilerini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Çalışmamız zaman, mekân ve nitelik olarak birbirinden farklı uluslararası niteliğe sahip olan iki zorunlu göç olgusunun bölgelerin ekonomik gelişimine, bilgi, tecrübe ve teknolojisine katkılarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla muhacirlerin yoğun olarak yerleştiği bölgelerin başında gelen Eskişehir ile yine mübadillerin iskân edildiği Samsun araştırma sahası olarak seçilmişlerdir. Zamanı, mekânı ve niteliği birbirinden farklı iki göç olayının mekânsal yansımaları karşılaştırmalı olarak sunan çalışmamız literatürden oldukça farklılaşmaktadır. Şöyle ki literatürde göç ve inovasyon konusu belirttiğimiz bu üç özellikten biri üzerine yoğunlaşmaktadır (Kale, 2009; Lisoni, 2018; Fassio vd., 2019). Bu çalışmada olduğu gibi farklı iki göç olayının iki farklı mekânsal yansımaları karşılaştırmak suretiyle ortaya koyan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmamıza konu olan göç olgusunun hem tarihsel derinliği hem de tematik özelliğinin bulunması konunun ayrıntılı bir şekilde aktarılmasını zorunlu kılmaktadır. Böylece çalışmanın bağlamının yakalanması daha kolay olacaktır. Bu amaçla kavramsal karmaşanın önüne geçmek için muhacir-mübadil ayrımının yapılması ile çalışmaya başlanmıştır. Daha sonra araştırma sahamızı oluşturan Eskişehir ve Samsun'un genel özellikleri ve göç tarihleri sosyo-ekonomik açıdan ele alınarak aktarılmıştır. Veri ve yöntem bölümünden sonra bul-

gulara geçilmiştir. Bulgular kısmında hem ikincil verilerden hem de göçmenler ve göçmen dernekleri ile yaptığımız derinlemesine görüşmelerden elden edilen verilerin analizleri sunulmuştur. Çalışma sonuç kısmı ile sona ermektedir.

Muhacir, Mübadil ve Mülteci

“Nüfusun; sürekli yaşama bölgelerini kişisel, aile ya da gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi hareketine göç etmek; göç eden nüfusa ise göçmen nüfus denir. Bu terim genel olarak bir ülkeden başka bir ülkeye gelip yerleşen nüfus için kullanılmaktadır. Bu grup nüfus için, eski bir terim olarak muhacir nüfus ve göç etmeye de muhaceret denir” (Doğanay, 1997, ss. 172-173). Literatürde ve günlük yaşamda sıkça karşılaştığımız muhacir, mülteci ve mübadil kavramları göçmenlerin göç etme nedenlerine göre farklı anlam ve içeriğe sahiptirler. Yani bu kavramlar sadece göçmenleri kendi içinde sınıflandırmakla kalmamakta, göçe zorlayan faktörleri de kategorize etmektedir.

“Osmanlı bürokratları göçmen tabiri yerine muhacir ve mülteci deyimlerini kullanmışlardır. 1911 tarihli İskân-ı Muhacirin Nizamnamesinde göçmenler iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, tabii oldukları devletin izniyle göç edenler ki bunlara muhacir denilmiştir, ikincisi Türk topraklarına iltica edip Osmanlı tabiiyetine dahil olmayı talep edenlerdir. Bunlara ise mülteci adı verilmiştir” (Halaçoğlu, 1995, s. 110; akt. İpek, 1999, s. 162). “Birinci Dünya Savaşı esnasında bu iki kavramın birbirinden farklı anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Buna göre mülteci, savaş hali sebebiyle düşman işgaline uğrayan Türk topraklarından dahile, yani sınırın gerisine iltica eden ahalidir. Anlaşma ile bir diğer devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere ise muhacir denilmektedir” (İpek, 1999, s. 163).

Mübadile ise mülteci ve muhacir kavramlarından içerik olarak farklıdır. Kelime anlamı itibarıyla değişim anlamına gelmektedir (TDK, 2021). Osmanlı Devleti son dönemlerinde büyük toprak kayıplarına uğramış, savaşlar ve çatışmalar nedeniyle kaybedilen bölgelerde yaşanan acılar ve ihanetler farklı kültürlere sahip ahalinin birbirlerine karşı güvenlerini yitirmelerine neden olmuştur. Böylece birlikte yaşama kültürü ortadan kalkmıştır. Sonuç olarak halkların güvenliğinin sağlanamaması karşılıklı nüfus değişimlerini gündeme getirmiştir. Bu şekilde iki devlet arasında bir anlaşma ya da mutabakat çerçevesinde nüfusun karşılıklı göç ettirilmesine mübadile, göç edenlere ise mübadil denilmektedir (Öksüz ve Küçükler, 2019).

Anlaşılabileceği üzere mübadiller ile muhacir ve mülteciler arasında belirgin farklılıklar vardır. Mübadiller iki devlet arasındaki anlaşmaya bağlı olarak planlı bir şekilde karşılıklı nüfus değişimini; muhacir kaybedilen topraklardaki nüfusun anlaşma ile göç ettirilmesi ve mülteci kavramı ise nüfusun savaş ve baskı altında

zorla, plansız göçe tabii tutulmasıdır. Mübadele yoluyla göç olayı anlaşmalara dayalı olması, göçe maruz kalarların belli kurumların denetiminde planlı bir şekilde göç etmeleri nedeniyle muhaceret ve mülteci şeklindeki göçlerden daha başarılı bulunmuş ve sonraki yıllarda dünyanın farklı bölgelerinde de tekrarlanmıştır (İpek, 1999; Öksüz ve Küçükler, 2019).

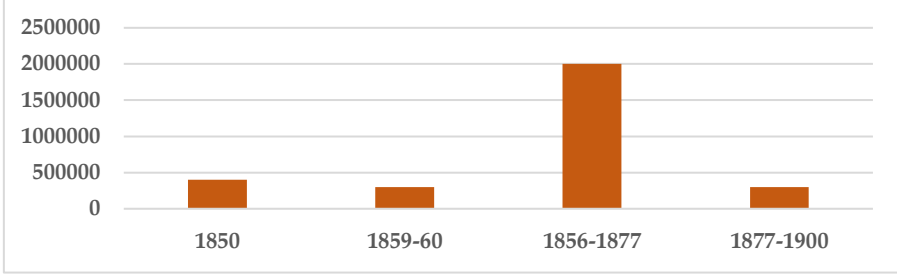
Muhacir ve Mübadillerin Anadolu'ya Geliş Süreçleri

Kavramsal açıklamaların işaret ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğunda göç hareketleri gerileme döneminde hız kazanmıştır. Anadolu topraklarına göç hareketlerinin başlangıcı genel olarak II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması ile ilişkilendirilmektedir⁵. Özellikle Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik fikrini kendi çıkarları için kullanan İngiltere ve Rusya'nın imparatorlukları azınlıkları kışkırtmaları, imparatorluğun parçalanma sürecini ve bu süreçteki iç ve dış göç olaylarını daha da hızlandırmıştır. İmparatorluğa yönelen muhacir ve mültecilerin yanı sıra çeşitli anlaşmalarla elde ettikleri imtiyazları kullanmak ve ticaret yapmak amacıyla, yabancı sermaye ile birlikte yabancıların da imparatorluğa göç ettiğini görmekteyiz. Nitekim 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında, İstanbul ve İzmir gibi büyükşehir merkezlerinin nüfuslarının sırasıyla %50 ve %70'e yakını azınlıklar ve Avrupalılar oluşturmaktaydı (Kazgan, 1983, s. 314). Özellikle 1838 yılında İngiltere'nin dayatmaları sonucunda imzalanan Balta Limanı Anlaşması sonrasında İngiliz sanayi ürünlerinin açık pazarı haline gelen Osmanlı Devleti (Chang, 2015), bu durumdan faydalanmak isteyen çok sayıda yabancı ülke vatandaşı tüccarlar için çekim merkezi haline gelmiştir. Girişimci ya da yatırımcı göçü olarak nitelendirilebileceğimiz bu göç hareketi ile ülkenin ekonomisi hızla yabancıların ve imtiyazlı azınlıkların eline geçmeye başlamıştır (Keyder, 1999).

Göçler ile ilgili bir başka husus ise göçe katılanların sayısı ya da göç yoğunluğudur. Rusların Kafkasya ve Balkanlar'daki hızlı ilerleyişi göçün de seyrini belirlemiştir. 1771'de Kırım'ın işgal edilmesiyle birlikte Müslüman halka yönelik yapılan asimilasyon faaliyetleri ve zorlamalarla münferit ve mevzi ölçekli gerçekleşen göçler, ilerleyen yıllarda kitlesel ve bölgesel bir hal almaya başlamıştır. Mora İsyanı ile Balkanlar'da da huzursuzlukların başlaması göçü artırmıştır. Nihayetinde 1853'teki Osmanlı Rus harbi ile Kırım'ın tamamen elden çıkması göçleri hızlandırmıştır. Bu gelişmeye bağlı olarak 1850 yılında gelenlerin sayısının 400 bin kişi olduğu varsayılmaktadır (Akyüz, 2008; İpek, 1997; Kazgan, 1983). Kırım Savaşı ile başlayan Kafkas göçleri 1859-1860 yıllarında hızlanmış olup, bu yıllarda 300 bin kişi Kırım'ı

⁵ Orta Asya'dan Anadolu'ya ve oradan diğer coğrafyalara devam eden göçler, bu tarihten itibaren tekrar Anadolu'ya yönelmiştir. Bu yönelim günümüzde de devam etmektedir. Bu nedenle Türk toplumu kadar hiçbir millet göç sorunuyla bu kadar karşı karşıya kalmamıştır (İpek, 1999, s. 163).

terk etmiştir. 1856-1876 arasında Kafkaslardan göç edenlerin sayısının kesin olmakla beraber 600 bin ile 2 milyon arasında değiştiği tahmin edilmektedir. 1877-1900 yılları arasında da en az 300.000 kişi daha göç etmek zorunda kalmıştır (İpek, 1997, s. 291), (Şekil 1).

Şekil 1. 1850-1900 yılları arasında Anadolu'ya gelen göçmenlerin sayısındaki dönemsel değişim. (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından literatürden yararlanarak oluşturulmuştur.)

Osmanlı Devleti muhacir ve mülteci hareketleriyle karşı karşıya gelince stratejik bölgelerin korunması ve güvenlik temelinde bir göç politikası oluşturmaya çalışmıştır. Bu nedenle Kırım'dan gelen muhacirler ilk olarak Rusya sınırında bir tampon bölge oluşturacak şekilde Romanya'ya yerleştirilmişlerdir. Lakin Romanya'nın da elden çıkması ile buradaki muhacirler tekrar göç etmek durumunda kalmışlardır (Kırlı, 2001; Önder ve Kırlı, 2005).

Bu gelişmeler üzerine göç politikalarında değişikliğe gidilmiştir. Yeni politikaların temelini, imparatorluğun kaybettiği topraklardaki üretim kabiliyetinin zayıflamasına binaen muhacirlerin Anadolu'daki sahipsiz arazilere ve hazine arazilerine yerleştirilmeleri oluşturmuştur (Kırlı, 2001; Önder ve Kırlı, 2005). Balkanlardan gelen göçmenler ilk olarak Trakya'daki sahipsiz topraklara yerleştirilmiş, yerleştirilecek toprak kalmayınca önemli bir kısmı Anadolu'ya az bir kısmı ise Filistin ve Suriye topraklarında hazineye, saraya ve vakıflara ait arazilere iskân edilmek üzere gönderilmişlerdir (İpek, 1997; Kırlı, 2001; Önder ve Kırlı, 2005).

Balkan Savaşları ile birlikte imparatorluk hızla parçalanırken kaybedilen topraklarda ve imparatorluk içerisinde Rum ve Ermeniler Patrikhane, Rusya ve İngiltere'nin destek ve kışkırtmaları ile çeteler oluşturarak Müslüman Türk ahaliye karşı terör faaliyetlerine girişmişlerdir (Bozdağlıoğlu, 2014; Sağlam, 2021; Sezer, 2021). Bu nedenle kaybedilen bölgelerdeki ahalinin can güvenliği kalmadığı için anlaşma yoluyla göçleri gündeme gelmiştir. İlk mübadele Bulgar Devleti'nin 1908 yılında bağımsızlığını kazanması ile başlamıştır. Bulgar Devleti Müslüman tebaadan olan Türk ve Arnavutları Anadolu'ya göndererek ulus devletini temellerini atmaya çalışmıştır. 1912-

1913 yıllarında devam eden Balkan Savaşları sırasında yaklaşık 300 bin Müslüman Anadolu'ya gönderilmiştir. Birinci Dünya Savaşından önce Bulgaristan ve Yunanistan ile göç anlaşması yapılmış olmasına karşın savaş koşullarında uygulanamamıştır. Fakat Lozan'la birlikte mübadele meselesine son nokta konulmuştur (Erdal, 2006 akt; Yağmur ve Kapıcı, 2020, s. 121). Lozan Anlaşmasına göre, 1 Mayıs 1923'ten itibaren geçerli olmak üzere İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya Türkler hariç tutularak Rum ve Müslüman Türk ahalinin mübadelesine karar verilmiştir (Çapa, 2001, s. 29). Mübadele ile yaklaşık 1,2 milyon Rum ve 450-500 bin Türk ahalinin yer değiştirdiği tahmin edilmektedir (Arı, 1995; İpek, 2000; Yağmur ve Kapıcı, 2020).

Kaybedilen topraklardan Anadolu'ya yönelik gerçekleşen göçler Cumhuriyet'ten sonra da devam etmiştir (Kazgan, 1983). Nitekim özellikle Balkanlarda siyasi rejimlerin değişmesiyle birlikte Türk toplumuna yönelik tutumlar daha da sertleşmiş, 1950'lerde, 1989'da ve 1990'larda Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Bosna Hersek'ten çok sayıda muhacir gelmiştir. "1850-1970 arasını kapsayan 120 yıllık süreçte anavatana gelen muhacirlerin sayısı kuşak değişimi de dikkate alınarak ve ortalama nüfus artış hızından yola çıkarak yaklaşık 10 milyon 919 bin kişi olarak hesaplanmıştır" (Kazgan, 1983, s. 316). Bu hesaba göre 1970'deki toplam ülke nüfusu (35.605.176) dikkate alındığında ülke nüfusunun yaklaşık %30,66'sının muhacir, mülteci ve mübadil kökenli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

İster muhacir ister mülteci isterse mübadil olarak adlandırılın netice itibariyle farklı isimlerle adlandırılan bu yer değiştirme hareketleri esasında zorunlu ve/veya zorlama yoluyla gerçeklemiştir. Hatta göç eden bu gruplar geçici olarak göç ettiklerini, yakın zamanda tekrar yurtlarına döneceklerini düşünerek, bu hareketlerin geçiciliğine inanmışlardır (İpek, 1999, s. 200).

Araştırma Sahalarında Göçler ve Sosyo-Ekonomik Gelişim

Eskişehir'in Tarihi, Göçler ve Sosyo-Ekonomik Gelişimi

İç Anadolu Bölgesi'nin batısında doğu-batı ve kuzey-güney yönündeki yolların kavşak noktasında yer alan Eskişehir, tarih boyunca bu avantajını kullanmıştır. Doryleum olarak bilinen şehir aynı zamanda verimli tarım topraklarına ve elverişli çevresel koşullara sahip olmanın verdiği lokasyonel avantajları (Önder ve Kırılı, 2005; Tunçdilek, 1986: 54) nedeniyle tarih içerisinde farklı toplulukların ele geçirmeye çalıştığı bir şehir olmuştur. Şehrin sürekli olarak el değiştirmesi sosyal, kültürel ve ekonomik devamlılığın sağlanamamasına neden olduğu için şehir istikrarlı bir büyüme gösterememiştir (Ertin, 1994;

Tunçdilek, 1957). Türklerin Anadolu'ya geldiği ilk dönemlerde de şehir karşılıklı olarak el değiştirmeye devam etmiştir. Bu durum 1176 Miryakefalon Savaşı'na kadar devam etmiştir. Savaş sonrasında Odunpazarı çevresinde ilk Türk yerleşmeleri oluşmaya başlamıştır (Önder ve Kırılı, 2005, s. 130). Bu tarihten itibaren Fatih'in 1473'te Akkoyunlu ve Karakoyunlu tehlikesini ortadan kaldırıp doğu sınırının güvenliğini sağlamasına kadar geçen sürede Eskişehir uç beyliği vazifesi görmüştür. Bu dönemden itibaren Anadolu Eyaleti'ne bağlı (Merkez Kütahya) Sultanönü Sancağının merkezi haline gelmiştir (Güder, 2010, s. 11). Böylece Eskişehir sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan daha istikrarlı ve gelişmeye dayalı bir sürece girmiştir.

Ancak Celali İsyanlarının başlaması bu süreci akamete uğratmıştır. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Celali İsyanları, Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Eskişehir için de yıkımlar getirmiş, şehir adeta küçük ölçekli bir kasabaya dönüşmüştür (Kırılı, 2001; Önder ve Kırılı, 2005). Bunun sonucunda şehir 17. yüzyıl ile 1860 arasını kapsayan dönemde sosyo-ekonomik gelişme bakımından duraklama dönemine girmiştir. Duraklama dönemiyle Doryleum yavaş yavaş o parlak günlerini geride bırakmış, sosyo-ekonomik gelişme hareketleri zamanla hızını kaybetmiş ve kent küçük bir kasaba görünümünü kazanmıştır (Kırılı, 2001, s. 194).

Eskişehir'in istikrarsız ve durağan toplumsal yapısı, Osmanlı Devleti'nin istikrarsızlığa girdiği ve toprak kaybetmeye başladığı 18. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır (Ertin, 1994; Kırılı, 2001, s. 195). Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği bölgelerdeki Müslüman Türk ahali süreçle birlikte Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Her ne kadar ilk göç dalgası 1785-88 yıllarında gerçekleşmiş olsa da Eskişehir için etkili olan ve şehrin gelişmesini sağlayan Kafkasya, Kırım ve Romanya göçleri olmuştur (Ertin, 1994; Tunçdilek, 1953). Böylece 1860 yılından itibaren şehrin durağan sosyal ve ekonomik yapısı ile şehrsel görüntü yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra gelen göçmenlerle bu değişim hızlanmıştır (Güder, 2010; Kırılı, 2001; Önder ve Kırılı, 2005; Yazıcı, 2006).

Eskişehir'e ilk göçler, erken dönem göçleri olarak da adlandırılan ve 1771 yılında Rusların Kırım'ı işgal etmesiyle başlamıştır. Fakat bu ilk göçler kitlesel olmaktan ziyade bireysel ve mevzi göçleri şeklinde gerçekleşmiştir. 1789-1800 yılları arasında Kırım'dan Anadolu'ya 500 bin civarında göçmen gelmiştir. 1815-28 arasında yeni göçler olmuş, bu göçlerle gelenlerin bir kısmı Osmanlı İskân Politikalarının bir yansıması olarak Eskişehir ve çevresine yerleştirilmiştir (Önder ve Kırılı, 2005, s. 131). 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra kente yerleşen göçmenlerle birlikte şehrin gelişimi daha da hızlanmıştır.

Şehrin gelişmesinde önemli olan diğer bir unsur ise 1894'te işletmeye açılan Bağdat-Berlin demiryoludur (Altuğ, 2017; 81; Ertin, 1994, s. 17; Yazıcı, 2006, s. 278). 1890'lı yıllarda Eskişehir'i ziyaret eden yabancı seyyahlar demiryolunun faaliyete geçmesiyle birlikte şehir de gelişmelerin başladığını aktarmışlardır. Öyle ki bu etki ilk olarak mimari ve iskân faaliyetleri alanında kendini göstermiştir. Kerpiç damlı muhacir evleri Porsuk çayının sol tarafına, Rumların evleri ve oteller istasyon çevresinde gelişmeye başlamıştır (Altuğ, s. 81; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s.18). Şehirde kültürel temelli dual yapı mekânsal olarak da ayrışmasını demiryolunun geçişine bağlı olarak hızlandırmıştır.

Diğer taraftan bu hızlı değişim ve dönüşüm farklı alanlara da yansımıştır. Demiryolu sayesinde önemli bir pazar alanı olan İstanbul'a doğrudan bağlanma imkânı yakalanmış ve şehrsel fonksiyonlarda değişmeye başlamıştır. Nitekim istasyon sayesinde kırsal kesimde üretilen ürünler İstanbul'a sevk edilirken, bir kısmı da Avrupa'ya ihraç edilmeye başlanmıştır. Böylece Eskişehir Anadolu'da ihracat sayesinde uluslararası piyasalara açılan ilk ve öncü merkezlerden biri durumuna gelmiştir (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s. 20; Özelçi, 1994, s. 63).

Şehrin gelişmesi ve merkezci kuvvetlerin yoğunlaşmaya başlamasında 1894 yılında lokomotiflerin tamiri ve bakımı için Almanlar tarafından açılan Cer Atölyesi de etkili olmuştur. Bu atölye şehrin sanayi alanında gelişmesini sağlayarak yeni iş alanlarının ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Netice olarak Eskişehir Osmanlı döneminde Anadolu'da atılım yapan nadir şehirlerden biri olmuştur (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s. 20). Cer Atölyesinin bir diğer önemi de şehirde know-how birikim sürecini ve uzmanlaşmış iş gücü havuzunun oluşmasını başlatmasıdır. Bu süreç sayesinde Eskişehir hem kamu hem de özel sektör tarafından önemli bir yatırım alanı olmuştur (Altuğ, 2017; Özelçi, 1994).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde görülen bu gelişmeler Cumhuriyet Döneminde de devam etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Eskişehir gelişimini daha da hızlandırmıştır. Bu gelişmenin temelinde merkezci kuvvetlerin etkisi ile gerçekleşen nüfus artışı vardır. Gerek doğal nedenler gerekse şehre yapılan yatırımlar sayesinde 1923-1950 yılları arasında nüfus iki kat artmıştır (Altuğ, 2017, s. 83; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 288; Ertin, 1994, s. 23).

Ekonomik ve sosyal alanlarda meydana gelen bu gelişmeler formel ve informal kurumsal yapıların da gelişimini sağlamıştır. Özellikle şehrin ekonomik hayatını düzenlemek amacıyla 19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başlarından itibaren sanayi ve ticaret odası, ticaret borsası, kamu ve özel sektöre ait

bankalar kurumsal yapının inşasında önemli roller üstlenmişlerdir. İktisadi alanlarda meydana gelen gelişmelerin kurumsal ve organizasyonel olarak desteklenmesi sayesinde şehir Cumhuriyet dönemi ile birlikte tarım kasabası fonksiyonunu yitirerek ticaret fonksiyonunun öne çıktığı bir sürece girmiştir (Altuğ, 2017, ss. 83-84; Altuğ ve Yılmaz, 2017, ss. 288-289; Ertin, 1994, s. 25).

Netice itibariyle Eskişehir Cumhuriyet dönemine absorptive/emme kapasitesi yüksek düzeyde girmiştir. Hazır bulunurluk seviyesinin yüksek olması yeni iktisat politikalarının Eskişehir’de daha hızlı karşılık bulmasını sağlamıştır. Bu karşılığın verilmesinde Eskişehir’in lokasyon avantajları (coğrafi konum, ulaşım, yeraltı ve üstü kaynakları vb.) da kolaylaştırıcı olmuştur (Altuğ, 2017, s. 84; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 289). Saydığımız bütün bu gelişmelerin hızlı bir şekilde karşılık bulmasında şehirdeki göçmenlerin girişimci ve yenilikçi yönlerinin büyük bir payı olduğunu sonraki bölümlerde hep birlikte göreceğiz.

Samsun’un Tarihi, Göçler ve Sosyo-Ekonomik Gelişimi

Samsun şehri, Karadeniz Bölgesi’nin Orta Karadeniz Bölümü’nde dağların nispeten alçaldığı orta kesimde Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirlerinin oluşturduğu Bafra ve Çarşamba deltalarına eşit uzaklıkta, küçük bir koyun kıyısında bulunmaktadır. Samsun iç bölgelerin kıyıya bağlandığı elverişli bir konumda yer almaktadır. Konumu sayesinde tarih boyunca Mezopotamya’ya kadar uzanan geniş bir hinterlanda sahip olmuştur. Cumhuriyetin başlarında yapılan demiryolu ve ardından 1950’li yıllardan itibaren de modern karayollarının inşası ile (Yılmaz, 2007) Samsun adeta lojistik bir merkeze dönüşmüştür.

Samsun coğrafi özelliklerinin verdiği avantajlar sayesinde tarih boyunca yerleşik bir bölge olmuştur. Son dönemlerde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular Samsun ve çevresinin M.Ö. 5000 yılından beri yerleşme alanı olduğunu göstermektedir (Öz, 2006). Samsun şehrinin yerleşme tarihinin M.Ö. 4000 yıllarında Asya’dan göç eden Kaşkaşlar (gaskaslar) ile başladığı bilinmektedir. M.Ö. 2000 yıllarında Hititlerin eline geçen Samsun daha sonra sırasıyla Frigler, Kimmerler, Miletliler, Foçalılar, Persler ve M.Ö. III. yüzyılda Makedonya Kralı Büyük İskender’in egemenliğine girmiştir. M.Ö. I. yüzyılda uzun bir kuşatma sonunda şehir Romalıların eline geçmiştir. Romalılar burada Amisos adında yeni bir şehir kurmuşlardır. Bu tarihten sonra Sinop’a rakip olmaya başlayan Samsun ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı bir merkeze dönüşmüştür (Yılmaz, 1990, ss. 5-7).

Uzun yıllar Pontus Krallığı, Roma İmparatorluğu ve Bizans hakimiyetinde kalan bölge (Öz, 2006, s. 4) ilk defa Malatya Emiri Ömer bin Abdullah tarafından 863 yılında Müslümanların eline geçmiştir. Fakat bu uzun sürmemiştir (Yılmaz, 1990, s. 7). 1071 yılından itibaren Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkler ele geçirdikleri bölgelere beyliklerini kurmuşlardır. Malatya, Sivas ve Niksar çevresinde beylik kuran Danişmentliler Canik çevresinde önemli yerleri ele geçirmişler, fakat Amisos'ta hakimiyeti sağlayamamışlardır. Bu nedenle Amisos'un bir ok atımı uzaklığına Samsun şehrini kurmuşlar, fakat daha sonra burasını da Bizanslılara bırakmışlardır (Yılmaz, 1990, s. 8).

1176 Miryakefalon Savaşından sonra Amisos Selçuklu hakimiyetine geçmiş, ancak Amisos şehrine dokunulmamıştır. Bunun yerine Kalyon Burnu'nun ön tarafında, deniz kıyısından yamaçlara doğru olan kısımda Müslüman Samsun'u kurup Amisos'a Kafir veya Kara Samsun adını vermiştir. Kafir Samsun vergi vermesi koşuluyla Bizanslılara bırakılmış, onların ticaretteki tecrübelerinden istifade edilmiştir (Yılmaz, 1990, s. 8). Böylece birbirine komşu dini ve etnik bakımdan farklı iki şehir yan yana gelişmelerini sürdürmüşlerdir. Hatta kimi kaynaklara göre 13. yüzyılda Rum, Ceneviz ve Türk olmak üzere Amisos üç farklı şehirden oluşuyordu (Öz, 2006, s. 4).

I. Bayezid döneminde Osmanlı hakimiyetine giren bölge (Öz, 2006, s. 4), Ankara Savaşı'ndan sonra sık sık el değiştirirse de 1428'den itibaren kesintisiz Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Yılmaz, 1990, s. 8). Osmanlı hakimiyetinde Samsun ve Amisos'da ticaret devam etmiş, bölge Türk boyları için önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir. Nitekim bölgedeki bazı yerleşimlerin nahiye statüsünden kaza statüsüne geçmesinde bu göçlerin etkili olduğunu göstermektedir (Öz, 2006).

Fakat Samsun çevresinde bataklıkların yaygın olması şehrin gelişimini engellemiştir. Bu dönemde Sinop ve Trabzon daha önemli ticaret merkezleri haline gelirlerken, Samsun giderek önemini kaybetmiş ve ikinci derecede bir iskele şehrine dönüşmüştür. Bu durum II. Mahmut dönemine kadar devam etmiştir. II. Mahmut döneminde bölgede bozulan asayiş temin edilmiş ve saltanatının son dönemlerine doğru Samsun limanı tekrar çok yönlü ticarete sahne olmaya başlamıştır (Yılmaz, 1990, s. 18).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Samsun'un ekonomik, sosyal ve kültürel olarak daha hızlı bir gelişme ivmesi yakaladığını görmekteyiz. Bu gelişmeyi tetikleyen temelde iki olgunun olduğunu söyleyebiliriz. Birincisi, Baltalimanı Anlaşması başta olmak üzere çeşitli anlaşmalarla yabancılara ve azınlıklara tanınan ticari imtiyazlardır. Söz konusu imtiyazlar Pontus hayal-

lerini tekrar canlandırmıştır. Samsun gerek coğrafi gerekse ticari önemi nedeniyle sözde Pontus'a başkent olarak seçilmiştir. Sözde başkent nüfusunu artırmak amacıyla Rumların iskanı sağlanmıştır. 19. yüzyılın sonlarında 50 yıl içerisinde Samsun'a 30 bin Hristiyan getirilmiştir. Buna rağmen Müslüman nüfusun 1/3'ü kadar kalmışlardır (180 bin Müslüman, 60 bin Rum) (Sarısakal, 2013, s. 175). İç bölgelerdeki güvenlik sorunları Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde faaliyet gösteren Rum ve Ermeni tüccarların Samsun'a gelmelerine ve yerleşmelerine yol açmıştır. Samsun'a gelen bu azınlıkların kısa sürede işveren konumuna gelmeleri ve iş verirken de kendi dindaşlarını kayırmaları gibi hususlar iç bölgelerdeki gayrimüslimlerinden binlercesinin Karadeniz kıyısı kentlerine, bu arada da Samsun'da toplanmalarında etkili olmuştur (Yılmaz, 2007, ss. 304-305).

İkincisi ise muhacir, mülteci ve özellikle mübadiller, yani göçlerdir. Samsun ilinin bugünkü nüfus yapısının oluşmasında Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam eden muhacir, mülteci ve mübadil göçlerinin önemi büyüktür (Yılmaz, 2007). "Kırım savaşı sonrasında 1859-60 yılları arasında başlayan kitlesel göçlerle yaklaşık 300 bin kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir" (İpek, 2006, s. 40). "Kafkas göçlerinin ilk durağı Trabzon olmuştur. Trabzon'un fiziki coğrafyası gelen göçmenleri geçici de olsa barındıracak durumda olmadığı için Muhacirin Komisyonu göçmenlerin naklini kararlaştırmıştır. Yaklaşık 121 bin göçmen Giresun, Sinop, Akçakale, Samsun, İstanbul gibi bölgelere sevk edilmiştir. Bunların sadece 70 bin (%57,85)'i ise Samsun'a sevk edilmiştir. Samsun'a Trabzon haricinde Kafkaslardan denizyolu ile de göçmenler gelmiştir" (İpek, 1997, s. 296). İç bölgelerdeki daimî iskân bölgelerine gönderilmek üzere getirilen muhacirlerden az bir kısmı ise bölgeye yerleştirilmiştir (İpek, 2006).

Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin bir kısmı bölgeye iskân edilmiş olsalar da (İpek, 1991), Samsun'un bugünkü nüfusunun bileşenlerinin oluşmasında mübadil göçlerinin ayrı bir önemi vardır. Mübadele sonucu Yunanistan'dan Türkiye'ye göç eden 500 bine yakın Türk'ün yaklaşık 25 bini Samsun'a gelmiştir. Bunların 3.500 kadarı Samsun şehrine, diğerleri ise başta Bafra olmak üzere diğer ilçe merkezleri ve köylere yerleşmişlerdir (Yılmaz, 2007, s. 306). 1927 nüfus sayımına göre 274.065 olan Samsun ili nüfusu içerisinde mübadillerin oranı %9,1'e karşılık gelmektedir. Aynı dönemde 30.372 olan Samsun şehir nüfusu içinde mübadillerin oranı %11,5'tir (İstatistik Yıllığı, 1930).

Bu iki temel olgu ve diğer olgular ışığında iktisadi olarak gelişen şehir çevresine göre daha cazip hale gelmeye başlamış ve nüfusu da artmıştır. Merkezci kuvvetlerin yavaş yavaş inkişaf etmeye başlamasıyla 19. yüzyılın başında 10 bin civarında nüfusa sahip olan Samsun şehrinin nüfusu 1864 yılında yaklaşık 40-45 bine çıkmıştır (İpek, 1997, s. 297). 1890-91 yıllarında Canik Sancağı nüfusu 294.477 kişi olduğu, bu nüfusun %21'inin Rum, %6 kadarının Ermeni, geriye kalan %73'ün Müslüman ve Türk olduğunu belirtilmektedir. Aynı şekilde 1860'larda sadece 3 bin kişi olan Samsun merkez kazasının nüfusu 30 yıl içinde 5 kattan daha fazla bir artış göstererek 16 bini bulmuştur. Bunun 5 bini Türk, 6 bini Ortodoks Rum ve 3 bini Ermeni ve 2 bini de diğer milletlerden oluşmaktadır (Yılmaz, 2007, s. 305). Canik Sancağında Türk ve Müslümanların oranı %73 iken Samsun şehrinde bu oran %31'e kadar düşmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde (1914) Canik idari bölgesinin toplam nüfusu 24 yılda yaklaşık 100 bin kişi artarak 393.292 kişi olup, bunların %67,6'si Müslüman, %25,1'i Rum, %6,9'u Ermeni (Gregoryen) ve %0,4'ü ise Ermeni Protestan, Ermeni Katolik ve %2'si Yahudi'dir (Karpat, 2003, ss. 222-226; akt. Yılmaz, 2007, s. 305). Yine aynı yılda, Samsun merkez kazada 44.994 Müslüman'a karşılık 50-55 bin Hristiyan bulunmaktaydı (İpek, 2006, s. 6).

Canik idari bölgesinde sayıca Müslüman nüfustan az olmalarına rağmen Rumlar (11 bin Müslüman, 5 bin Rum) ekonomik ve siyasi açıdan daha güçlülerdi. Mesela Samsun Belediye Başkanı Rum olup belediye meclisinde sadece 1 Türk üye bulunuyordu. Bu durum sosyal hayatın genelinde de gözlenmekteydi (Sarısakal, 203, s. 174).

İşgal yıllarında Müslümanlara her türlü eziyet eden Rumlar, Millî Mücadele sonrasında barınamayacaklarını anlamışlar ve Samsun gibi liman kentlerine yığılarak göç etmeye başlamışlardır. Mübadele anlaşması ile bu göç hızlanmıştır. Samsun ve çevresindeki Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Çorum, Tokat, Sivas, Şebinkarahisar ve Yozgat'tan toplam 51.784 Rum mübadeleye tabi tutulmuş, bunların 22.668'i Samsun'dan gitmiştir (İpek, 2000, ss. 7-8; akt. Yılmaz, 2007, s. 305).

Giden bu Rumların yerine Kavala ve Drama bölgelerinden 3.908 kişi Samsun'a gelmiştir. Gelenlerin bir kısmı Samsun şehir merkezine yerleştirilmiş, diğerleri de merkeze yakın ilçe ve köylere dağıtılmışlardır (Yılmaz, 2007, s. 306).

Veri ve Yöntem

Çalışmamızda nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemi sosyal bilimlerdeki pozitivist yaklaşımların aşırı genellemeci yapısına tepki olarak 1970'lerden itibaren hızla yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitel araştırmalar, toplumsal gerçeklik ve kültürel anlamı inşa ederken etkileşim içindeki süreçlere ve olaylara odaklanırlar (Neuman, 2012). Nitel araştırmacılar olayları ve olguları anlamak ve bağlamı yakalamak amacıyla hem birincil hem de ikincil veri kaynaklarından yararlanırlar. Bu çalışmada da her iki veri kaynaklarından faydalanılmıştır.

Çalışmamızın hem tematik olarak çok yönlü olması hem de tarihsel derinliğe sahip olması bağlamı önemli hale getirmiştir. Bağlamın yakalanması ve olayların olgusal boyutunun anlamlandırılması için kitaplar, makaleler, istatistikler ve diğer dokümanlar derinlemesine bir biçimde analiz edilmiştir. Bu analizlerden elde edilen veri ve bulgular ile derinlemesine görüşmelerin eksik kalan yönleri desteklenmiştir.

İkinci aşamada derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak saha çalışması yapılmıştır. Özellikle göçe katılmış olanların sonraki kuşakları üzerinden göç süreci ve sonrasına dair yaşananları öğrenmek ve aradan geçen süre zarfında göçmenlerin yerleştikleri topraklara bilgi, teknoloji ve beceri transferi yoluyla ekonomik katkıları belirlemek amacıyla bu teknik seçilmiştir.

Bu kapsamda yukarıda ayrıntılı bir şekilde aktarıldığı üzere muhacir ve mübadil göçlerinin Anadolu'da yoğun olduğu Eskişehir ve Samsun'da saha çalışmaları yapılmıştır. Göçmenler ortak bir kadere sahip oldukları için iletişimlerini sürdürmek, belirli etkinlikler düzenleyerek etkileşimlerini artırmak ve kültürel öğelerini genç kuşaklara aktarmak için dernekler kurmuşlardır. Saha çalışmasında bu derneklerle görüşülmüş ve kartopu örnekleme yöntemi kullanılarak katılımcılara ulaşılmıştır. Böylece her iki bölgede hem göçmen dernekleri ve göçmenlerin çocukları/torunları ile hem de göçmen kökenli iş insanları ile mülakatlar yapılmıştır.

Eskişehir'deki saha çalışmasında 7, Samsun'daki saha çalışmasında 6 olmak toplam 13 katılımcı ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Amaçlı ve kartopu örnekleme teknikleri kullanılarak örnekleme seçimi yapılmıştır (Tablo 1). Eskişehir'e ait saha çalışması 2018 yılı ağustos ayında, Samsun'daki saha çalışması ise Aralık 2020 ile Ocak 2021 yılı başında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış, katılımcıların onayı ile ses kayıtları alınmıştır. Elde edilen ses kayıtları çözümlendikten sonra betimsel olarak analiz edilmiştir. Oluşturulan kod ve temalar ile kavram haritaları ve şemalar oluşturulmuştur.

Tablo 1: Katılımcılara ait özellikler.

Katılımcı	Yaş	Cinsiyet	Eğitim Durumu	Meslek	Katılımcı	Göçmenlerin bugünkü kuşak sayısı	Görüşme süresi (dk.)
Eskişehir							
1	53	Erkek	Lisans	Firma sahibi	Dernek Başkanı	7	36
2	58	Erkek	Lisans	Esnaf	Dernek Başkanı	2	37
3	52	Erkek	Lisans	Firma sahibi	Kişi	7	103
4	28	Erkek	Lisans	Makine Mühendisi	Kişi	9	45
5	43	Erkek	Lisans	İşletme	Kişi	6	52
6	41	Erkek	Lisans	İşletme	Kişi	6	28
7	45	Erkek	Lisans	Kimya Mühendisi	Kişi	6	38
Samsun							
8	44	Kadın	Lisans	Firma sahibi	Dernek Başkanı	4	33
9	39	Erkek	Lisans	Serbest	Dernek Başkanı	5	32
10	43	Erkek	Lisans	Serbest	Dernek Başkanı	4	22
11	54	Erkek	Lisans	Esnaf	Dernek Başkanı	3	34
12	56	Erkek	İlkokul	Çiftçi	Kişi	3	15
13	45	Erkek	Lise	Çiftçi	Kişi	4	45

Bulgular

Göçmenlerin Ekonomik Etkileri, Bilgi ve Teknolojinin Taşınmasına Katkıları

Muhacirlerin Etki ve Katkıları

Toprak kayıplarının arttığı 19. yüzyılda kitlesel göç hareketleri ile karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, başlangıçta ciddi bir göç politikası belirleyememiştir. Daha sonra göç olgusunu tanımlayan ve özümseyen devlet ülke ihtiyaçlarına göre politikalar oluşturmuş, bu politikaların takibini yapması amacıyla da kurumlar oluşturmuştur (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 289; Ertin, 1994; Kırılı, 2001; Önder ve Kırılı, 2005).

Göç politikalarının temelini kaybedilen topraklardan dolayı düşen tarımsal istihsalın yeniden tesisi ve güvenlik oluşturmuştur. Kıtlık tehlikesinin zuhur etmesi ihtimaline karşılık boş olan tarım alanlarının üretime kazandırılması hedeflenmiştir. Gerek Rumeli'den gerekse Kafkasya'dan gelen muhacirler bu alanlara yerleştirilerek üretime katkıda bulunmuşlardır. Özellikle 93 Harbine kadar gelen muhacirlerin büyük bir kısmı bu politikalar doğrultusunda saraya, hazineye ve vakıflara ait arazilere yerleştirilmişlerdir. İlim sınıfında olanlar ise şehirlere yerleştirilmiştir (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 289; Kırılı, 2001, s. 201).

İlk dönem muhacir iskanlarında henüz göç politikalarının tam olarak işle-tilememesinden ya da plansızlıktan olsa gerek bazı sorunlar yaşanmıştır. İ-lmiye sınıfı haricinde gelenlerin tamamının kırsal bölgelere yerleşmesi bunla-rın içindeki zanaat sahiplerini rahatsız etmiştir. Zaten dağıtılacak toprağın kalmaması, barınma sorunları ve yerli halk ile muhacirler arasında görülen huzursuzluklar onların şehirlere yönelmesini sağlamıştır. İzinsiz bir şekilde başlayan bu göçler kısa zamanda fark edilmiş, çıkarılan yasalar ile hukuki boşluk ortadan kaldırılarak zanaat erbabının şehirlere yerleşmesine müsaade edilmiştir. 93 Harbinden sonra gelen muhacirlerin bir bölümü Porsuk Çay-ı'nın karşı sahiline yerleşmeye başlamıştır. Yeni gelişen bu bölgeye yerleşen ve bir meslek sahibi olan muhacirler hem mesleklerini icra etmişler hem de şehrin iktisadi hayatına katkıda bulunmuşlardır (Altuğ, 2017, s. 81; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001, s. 217).

Muhacirlerin de Eskişehir'e yerleşmesiyle birlikte şehir gayrimüslimler, muhacirler ve genel olarak manav adı verilen yerel halkın (Doğru, 2017) oluş-turduğu daha heterojen bir toplumsal yapıya kavuşmuştur. Heterojen yapı-daki toplumların yeniliklere karşı daha açık ve bir arada yaşama kültürüne bağlı olarak daha hoş görülmesi olduğu bilinmektedir (Şahin, 2020). Hoşgörünün olduğu heterojen toplumlarda yenilikçilik ve girişimcilik daha fazla gelişme imkânı bulmaktadır (Altuğ, 2017; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001). Heterojen toplumlar heterojen bilgi ağlarını meydana getirir. Yapılan çalışma-lar inovasyon süreçlerinde bilgi ağlarının heterojen olmasının süreci daha da verimli hale getirdiğini göstermiştir (Corsaro vd., 2012).

Katılımcı 1: Eskişehir 150 yıllık bir göçmen şehridir. 7 ülkenin göçmeni. Şehre göçmen şehri diyebiliriz. Göçmenler buranın kültürüne çok şey katmıştır. Hoş görü-lüdürler. Mesela kış ayında bile Doktorlar Caddesinde gece saat 3'te bir bayan tek başına çok rahat bir şekilde gezebilir. Kimse onu rahatsız etmez...

Muhacirlerin yeniliklere daha yatkın olmalarının bir başka nedeni ise kay-nak bölgenin teknoloji seviyesiyle ilgilidir. Anadolu'ya nispeten daha fazla sanayileşmiş olan ya da sanayi devrimini daha önce yakalamış olan bu bölge-lerde teknoloji daha üst düzeydeydi. Üretim teknolojisi daha ilerde ve ürün çeşitliliğinin daha fazla olduğu bu bölgelerden gelen göçmenler beraberlerin-de olumlu üretim vasıtalarını da taşımışlardır. Göçmenler Eskişehir'in gerek tarım gerekse sanayi sektörlerindeki erken gelişmenin kaynağını oluşturmuş-lardır. Bu parametreler sayesinde Eskişehir, o dönemki birçok Anadolu şehri-ne göre daha fazla gelişme imkânı yakalamıştır (Altuğ, 2017; Altuğ ve Yılmaz, 2017, ss. 290-291; Kırılı, 2001, ss. 262-264).

Katılımcı 2: ...Avrupa sanayi devrimini yapmış... Balkanlardan gelenlerin kahir ekseriyetinin ruhunda yatan müteşebbis ruh Avrupa'daki sanayiye teknolojiyi biliyor olması. Buraya geldiklerinde en azından çekiç sallamayı biliyor, tornayı biliyor... Dolayısıyla oradan gelenler bakıyorlar ki burada bir şey yok. Parada kazanmak lazım ve tamamı böyle teknolojik işlere girmiş... Gücü yeten kendi çapında küçük imalathaneler kurmuş.

Temel üretim faktörleri içerisinde yer alan, günümüzde de hala önemini koruyan faktörlerden biri de malum olduğu üzere sermayedir. Kırım tarih boyunca kültürü ve zenginliği ile öne çıkmış stratejik bir yer olmuştur. Kırım'dan gelen Tatarlar orada genellikle kuyumculukla ilgilenmişlerdir (Şahin, 2011). Göç başladığında mülklerini de satmışlar ve önemli bir sermaye ile gelmişlerdir. Esnaf, tüccar ve zanaatkar olan bu göçmenler hem Eskişehir hem de Anadolu'nun müteşebbis ve tüccar grubunu oluşturmuşlardır. Kırımlı iş adamları, bugün bile Eskişehir'in önemli girişimcileridirler (Altuğ, 2017, s. 90; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Kırılı, 2001, s. 265).

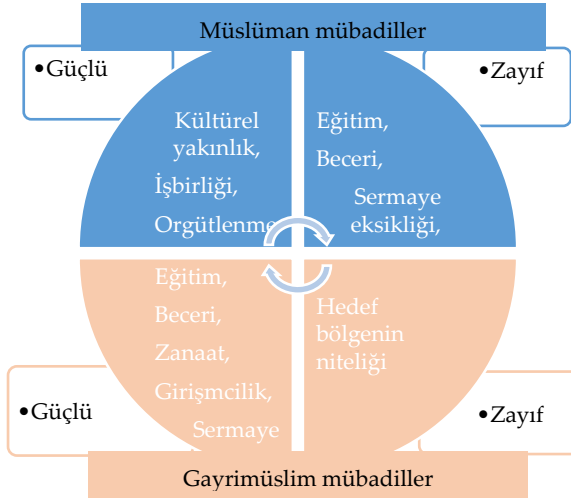
Mübadillerin Etki ve Katkıları

Derinlemesine görüşmeler ve ikincil verilerin analizleri neticesinde elde edilen bulgulara göre mübadillerin gerek iş gücü piyasasına gerekse bilgi, beceri ve inovasyon transferleri yoluyla bölgelerine olan etkilerini birkaç yönüyle ele alabiliriz. Birincisi, mübadillerin karşılaştıkları sorunlar ve uyum sürecidir. Bu sorunların başında iskân sorunu ve mübadillerin sosyo-ekonomik hayata katılım süreçlerinde yaşanan aksaklıklar gelmektedir. Anadolu'ya gelen mübadiller ilk olarak iskân ve iâşe sorunu ile karşılaşmışlardır. Rumların bıraktıkları evlere yerleşmesi gereken Türk mübadiller bu evlerin yerli halk tarafından ya yağmalandığı için oturulacak durumda olmadığını ya da onlar tarafından işgal edildiğini görmüşlerdir. Bu nedenlerle mübadiller ilk yıllarında büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Halbuki göçmen kitle ne kadar hızlı iskân edilir, iş ve mesleklere yönlendirilir ve uyum sürecine girerlerse yerel etkileri de o kadar çabuk görülecektir (Yağmur ve Kapıcı, 2020, s. 125). Ancak Samsun'a gelen mübadiller bu sorunlardan dolayı birikimlerini ve deneyimlerini sahaya yansıtmakta gecikmişler, iktisadi ve sosyal yaşama uyum süreçleri uzamış ve Rumların boşluğunu hemen dolduramamışlardır.

Bir başka sorun ise mübadillerin iskân sorununun hızla çözümlenmesi adına yapılan plansızlıktır. Bu plansızlığın belki de en ciddi göçmenlerin yaşadığı doğal çevre, meslek ve becerilerinin dikkate alınmadan iskân edilmeleri olmuştur. "Örneğin geldikleri yerlerde tütün üreticisi olan göçmenlerin tütüncülüğün yapılmasının fiilen imkânsız olduğu bölgelere yerleştirilmiş

olmaları, geldikleri yerlerde buğday üreticisi olan göçmenlere zeytinlik, dutluk veya üzüm bağlarının verilmesi nedeniyle bağlar ve zeytinlikler sökülüp sobada yakılmış ve açılan alanlarda buğday yetiştirmeye çalışmaları sonucu hüsrana uğramıştır” (Kaplanoğlu, 1999, s. 93). Mübadillerin kendi iş ve uğraşları dışında alanlara yönlendirilmesi de bölgenin ekonomik gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Nitekim bölgenin dikili alanları ekili alanlara dönüştürülerek tarımsal formda önemli bir değişim sürecine girilmesi bunun önemli göstergelerinden biridir.

İkincisi mübadillerin nitelikleridir. Nitelik özellikle göçmenlerin bölgelerine olan etkileri açısından önemli görülmektedir. Türk milletinin hoşgörüsü ve Osmanlı Devleti'nin imtiyazları sayesinde asırlardır barış içinde yaşayan Rumlar ticari alanda önemli kazanımlar elde etmişler; misyoner kolejlerinde ve Avrupa'da eğitim görmüşlerdir. Büyük bir çoğunluğu şehirlerde yaşayan Rumlar (Bozdağlıoğlu, 2014) sosyal ve ekonomik olarak daha konforlu bir yaşam sürmüşlerdir. Buna karşılık Yunanistan'da yaşayan ve daha sonra Türkiye'ye gelen göçmenlerin çoğu ise köy kökenli (Sezer, 2012) olup Osmanlı Rumlarına kıyasla beşerî sermaye birikimleri daha azdır. Dolayısıyla Anadolu'ya gelen ve giden mübadillerin birbirinden farklı niteliklere sahip güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır (Şekil 2). Bu durum Yunanistan'ın lehine, Türkiye'nin aleyhine bir durum oluşturmuştur.

Şekil 2. Mübadillerin güçlü ve zayıf yönleri
(Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcı 9: ...Miübadil olarak gelenlerin birçoğu...orda tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlarmış. Kendilerine ait bahçelerinde ürünler yetiştiriyorlarmış. Onun dışında da küçük ve

büyükbaş hayvan, kümes hayvanlarından kendilerine evlerini geçindireceği veya işte ticaret yapabilecekleri şekilde kendilerine uğraş olarak ya da meslek olarak kullanıyorlarmış.

Katılımcı 10: İlk geldiklerinde tabii haliyle onlara o zaman şimdiki gibi esnaflık şeylik çok fazla yok. Haliyle tarla tapan verilmiş. Tütüncülük bizim asıl meslek. Hayvancılık tütüncülük deyim yani..

Türkiye'den ayrılan nüfus ile Türkiye'ye getirilen nüfusun uzmanlaştığı sektörler, bu sektörlerdeki kabiliyetleri, üretim yöntemleri ve sermaye birikimleri yeni ekonomik kompozisyonun oluşumunda belirleyici parametreler olmuştur. Bu parametreler neticesinde sanayi ve tarım işletmeleri atıl duruma gelmiştir. Söz konusu kompozisyonun oluşumu için önemli bir zaman kaybı ortaya çıkmıştır. Kısaca zorunlu olarak göçe tabii tutulan göçmenler, kaynak bölgedeki üretim araçlarını, ticari ve ticari olmayan birikim ve kazanımlarını hedef bölgeye transfer edememişlerdir. Bu ise hem onlar hem de hedef bölge için geri kazanımı uzun yıllar sürecek kayıplara yol açmıştır (Arı, 1995, ss. 166-173; Sarısakal, 2013, s. 203).

Göçmenlerin özellikle geldikleri bölgelerde oluşturdukları sosyal ağlar yeni yerleşim alanlarında ortadan kalkmış ve sıfırlanmıştır. İş yapma pratikleri açısından düşündüğümüzde dahi sosyal ağların ve pratiklerin yeniden inşa süreci yıllar almıştır. Aynı şekilde gerek formel gerekse informal kurumsal yapılar değişmiştir. Her ne kadar kültürel yakınlık uyum ve adaptasyon sürecini hızlandırsa da mübadil ya da göçmenlerin yerel halk tarafından kabul edilmesi ve ilişkilerin geliştirilmesi yeniden sosyal inşa süreçlerinin zaman almasına neden olmuştur.

Üçüncüsü ise mübadelenin yerel işgücü piyasasına ve beşerî sermaye stoğuna etkisidir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Anadolu'dan giden mübadiller gelenlerin neredeyse 3 katıydılar. Üstelik gidenlerin büyük bir kısmı gelenlere göre daha kalifiye idiler (Kaplanoğlu, 1999, ss. 83-84). Bu yüzden küçük el sanatlarında önemli boşluklar yaşanmış, hatta araba tekerleği takacak usta dahi bulunamamıştır (Sarısakal, 2013, s. 204).

Anadolu'nun geneli için geçerli bu tespitler Samsun'da da gözlenmiştir. Samsun genelinde 83.768 Rum bulunmaktaydı. Mübadele ile bunlar Yunanistan'a göç ettirilmiştir. Onların yerlerine ise 25 bin civarında Türk ahali gelmiştir. Gidenler genellikle dülgere, marangoz, demirci gibi çeşitli el sanatları alanında usta kişilerdi. Bu nedenle yerel halk gelenlerin de benzer becerilere sahip olup olmadıkları konusunda hem meraklı hem de endişeliydiler. Çün-

kü bu durum şehrin ekonomik geleceği için önemli bir hal almıştı (Sarısakal, 2013, s. 196).

Samsun'dan giden mübadillerin çoğunluğu şehrsel işlerde çalışmaktaydı. Bu kentsel nüfus ile yerlerine gelen kırsal nüfusun yer değiştirmesi sonucu Samsun, Bafra gibi kent merkezleri gerçek anlamda bir çöküş yaşamış, bu şehirler onlarca yıl kendilerini toparlayamamışlardır. Gidenler gittikleri yere tütün tarımını da götürmüşler, hatta Drama ve Kavala bölgelerine yerleşenler sayesinde Yunanistan uluslararası tütün pazarında Türkiye'nin en büyük rakibi olmuştur. Buna karşılık gelenler de tütün yetiştiriciliğinde uzmanlaşmışlardı. İskân sorunları çözüldükten sonra Türk mübadiller yeni üretim teknikleri ve tecrübeleri ile verim artışı sağlamışlardır. Böylece bölgenin ekonomik yapısı da hızla düzelme sürecine girmiştir (Yılmaz, 2007, s. 206).

Katılımcı 9: ...Çeşitli zanaatkar kollarında da çalışan mübadiller vardı... Mesela burda geldiğinde bizim bir mübadele müzemiz var orda da var. Kasap bir abimizin masatı var. Orda kasaplık yapmış... bazı şeyleri de koyduğumuzda nerdeyse bütün dallarda bizim mübadillerimiz orda faaliyet göstermişler. Semerci semerci ustası, kasap, demirci ustası, nalbant. Her türlü dalda orda meslek yapmışlar.

Son olarak mübadiller yerleştikleri bölgenin kültürünü de etkilemişlerdir. Yük taşımak için pratik araçlar, fırınlar mübadiller ile gelmiştir Yine günlük yaşamın parçaları olan giyim, kuşam ve beslenme alışkanlıkları ile bölgenin kültürüne; estetik anlayışları ile mimari ve peyzaja katkıda bulunmuşlardır (Çapa, 2001, s. 131), (Şekil 3).

Şekil 3. Mübadillerin Samsun'a (dolayısıyla Anadolu'ya) taşıdığı ekonomik ve kültürel unsurlar (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcı 9: ...Samsun limanına gelirken tabi ki yanlarına getirebilecekleri belli başlı eşyalar var. Mesela bizim yine bir müzemizde sergilediğimiz ispirto ocağı var. Bu ispirto ocağını birebir kendileri getirmişler. ...Onun dışında dediğim gibi oradan işte bıçağını getiren masatını getiren kendi iş dalı ile ilgili malzemelerini getiren, hayvanlarını getirmeye çalışan insanlar oldu... Ama şey genel anlamda baktığımızda beraberlerinde kendi hayatlarını, hayatlarını idame ettirebilecek malzemeleri getirmeye çalışmışlar. ...Şunu söyledi, Samsun'a mübadiller medeniyet getirdi dedi. Samsun'daki insanlar çatal bıçak kaşık kullanmayı bilemezdi diyor. Bu medeniyeti diyor mübadiller

getirdi diyor. ... Mübadiller için şey söylenir işte Avrupalı derler. Yani oradan daha fazla şey görmüş... Oradan gelen insanların gelirken güzel bir kültür getirdiği ile ilgili daha gelişmiş olduğu ile ilgili...

Katılımcı 10: ...Elek mesela. Buradaki ev sahibimizin eleğidir. Taa dedesinden işte o gelen ilklerden kalan bir ürün. Belki de bunları koymuşlar işte yani. Hani hayvanlar falan oradan buraya hayvan gelme şansı zaten yok. Dediğim gibi ufak tefek fenerler yine bunlar. Sofu işte eski tencere, elekler mutfak eşyasıdır muhtemelen o an atabildikleri ufak eşyalar yani.

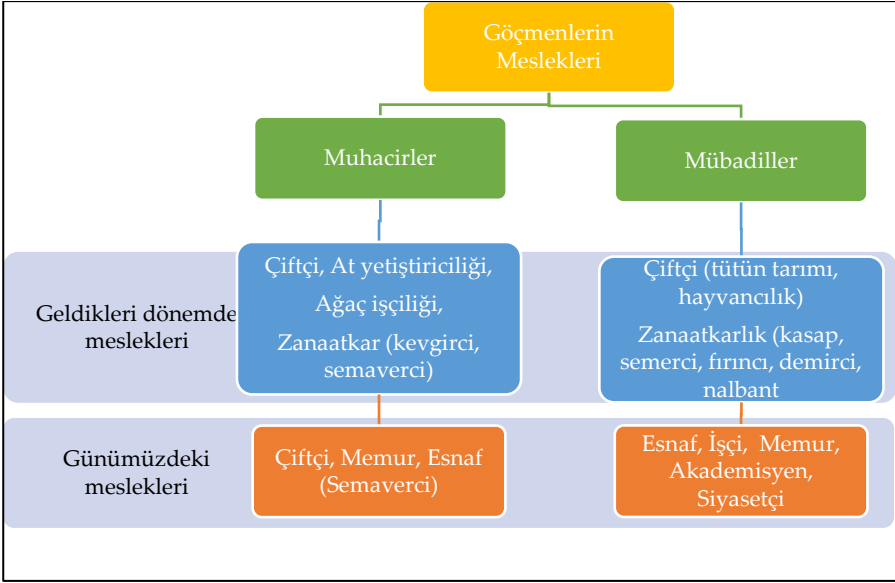
Göçmen Kökenlilerin Girişimcilik ve İnovasyon Bağlamındaki Etkileri

Uluslararası zorunlu göçler olarak kategorize ettiğimiz muhacir ve mübadillerin hem kaynak hem de hedef ülkeler üzerindeki ekonomik etkileri yukarıda izah edilmiştir. Bu bölümde saha çalışmasından elde edilen bulgular çerçevesinde geçmişten günümüze göçmenlerin etkilerini göçmenlerin çocukları ya da torunlarından anlamaya çalışacağız.

Mübadillerin zaman içinde ekonomik uğraşlardaki gelişimi, uzmanlaşmayı ve verimlilik üzerindeki etkisini tespit etmek için katılımcılara ilk olarak dedelerinin günümüzdeki iskân alanlarına geldikleri zamanki meslekleri ve torunlarının günümüzdeki meslekleri sorulmuştur. Samsun'a gelen mübadillerin çoğunluğunun tarım sektöründe uzmanlaştıkları az bir kısmının da demirci, fırıncı, kasap, nalbant ve semerci gibi zanaatkarlardan oluştuğu ifade edilmiştir. Mübadillerin torunlarının hala kırsalda yaşayanları tarımla meşgulken, büyük bir çoğunluğunun beyaz yakalı sınıfına geçtiği görülmüştür (Şekil 4). Sınıf atlama durumu mübadillere has bir özellik olmayıp, toplumsal ilerlemenin ve dönüşümün bir tezahürü olduğunu belirtmek gerekir.

Katılımcı 8: ...Yani şöyle diyeyim tabii ki 4.kuşak 3.-4.kuşak mübadiller daha yoğunlukta... öğretmen olan var bürokrat olan var kendi işyeri yani benim gibi işte işletmeciler olanlar var. Yani resmi kurumlarda örneğin çok güzel yerlerde çalışmış emekli olmuş ya da halen daha çalışan insanlar var..

Katılımcı 9: ...Bunun dışında ... Çeşitli zanaatkar kollarında da çalışan mübadiller vardı. Demir ustası, ondan sonra fırıncı. Örnek veriyorum benim dedemin dedesi orda fırıncıymış. Fırınları varmış. Daha sonra buraya fırın yapmışlar...

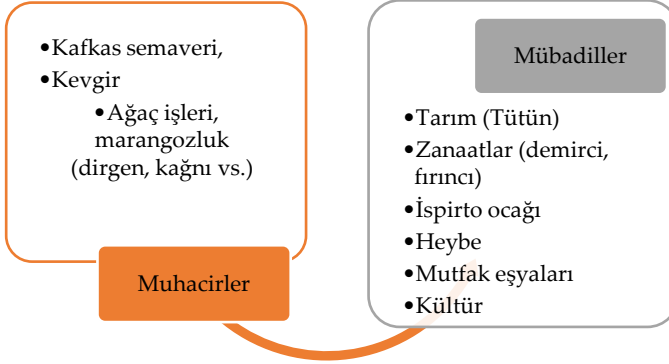
Şekil 4. Samsun'daki mübadil ve muhacirlerin geçmişten günümüze meslek alanları (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Girişimcilik bağlamında ise Samsun'da çok fazla katkı sağlayamadıklarını, en azından biraz sonra ifade edeceğimiz Eskişehir'deki kadar etkin olmadıklarını söyleyebiliriz. Diğer taraftan, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rus işgali nedeniyle Karadeniz'e göç eden, az miktarda muhacirlerden bir kısmı da Samsun'a gelmiştir. Muhacirlerin ilk geldiklerindeki uğraş alanları mübadillere göre farklılık göstermektedir. Muhacirler tarımın yanı sıra ağaç işleri, at yetiştiriciliği ve kevgircilik gibi alanlarda da uğraş vermişlerdir. Bu durum muhacirlerin geldikleri bölgelerdeki uğraşları ile ilişkilidir. Muhacirlerin torunları ise mübadiller gibi zamanla memuriyete ve esnaflığa geçiş yapmışlardır (Şekil 4).

Katılımcı 11: ...Mesela benim dedem çiftçilikle uğraşmış. Uzun zaman at yetiştiriciliği yapmışlar. Ağaç kesim işi yapmışlar. Mesela orman köylerinde oturmuşlar. Orada ağaç işçiliğiyle uğraşmışlar. Yani ağaç olmayan bölgelere ağaç tedarik etmişler orada hazırlamışlar... Zaten kevgirlik mesleği var ya dedelerimizde o işlerde uğraşmışlar yani.

Çalışmamızın odak noktasını oluşturan göç ve inovasyonun yayılması ile ilgili olarak katılımcılara sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara mübadillerin ve muhacirlerin beraberlerinde getirdikleri bilgi ve teknolojinin neler olduğu, Samsun'a neler kattıkları sorulmuştur. Alınan cevaplara göre mübadiller daha çok yeni tarım yöntemlerini ve teknolojilerini beraberlerinde getirmişlerdir. Bu sayede verimlilik artışı gerçekleşmiştir. Muhacirler ise Kafkas Semaveri ile ağaç

işlerindeki know-how'u beraberlerinde getirmişlerdir. Muhacirlerin getirmiş olduğu bu bilgi ve teknoloji günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Örneğin Vezirköprü ilçesi günümüzde semaver yapımında uzmanlaşmış olup bu durum Türk Patent ve Marka Kurumu tarafından coğrafi işaret verilme suretiyle tescillenmiştir (Işık, 2021; Yüce ve Korucuk, 2020). Aynı şekilde başta kavakçılık olmak üzere Samsun'da önemli bir ağaç işleri piyasası mevcut olup ulusal ölçekte öneme sahiptir (Şekil 5).

Şekil 5. 1915 sonrası göçmenlerinin Samsun'a getirdikleri ve katkıları (Altuğ ve Yılmaz, 2022: ilgili şekli yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Katılımcı 11: Benim esas mesleğim semaverle ilgili. Semaverciyim ben kendim. Baba mesleği daha doğrusu baba mesleği semaverci benim. Bu Kafkas semaverinde Enver Paşa'nın Rus Çarıyla şeyinde alkol almadığından dolayı Kafkas semaveri olarak geçen o semaverler onları yanlarında getirmişlerdi dedelerimiz... Kafkas semaverlerinin Kafkasya'da bu semaver imalatı 200-300 yıl önceye dayanıyor. Mükemmel bir şekilde. Şu anda biz yapamayız onu. Onların yaptıkları semaverleri yapmamız mümkün değil... semaver aslında Vezirköprü'de semaver şey ağırlıklı yani. Vezirköprü'de ben 40 tane esnafı biliyorum mesela.

Eskişehir'e gelen muhacirlerin etkileri ise daha belirgindir. Çünkü mübadele ile Eskişehir'deki muhacirlerin iskanı arasında yaklaşık 50-70 yıllık zaman farkı söz konusudur. Bu nedenle Eskişehir'deki kuşak değişimi daha önce gerçekleşmiştir. Eskişehir'e gelen muhacirlerin de önemli bir kısmı başlangıçta çiftçi idi. Çiftçi olanlar hazineye ait tarım alanlarına, yani kırsal kesime yerleştirilmiştir. Fakat içlerinden bazıları sermayeye, bir kısmı ise belli zanaatlara sahiptiler. Bunlar ise Eskişehir merkeze yerleşmişler, şehrin ticari hayatına katkı sunmuşlardır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001, s. 217).

Muhacirlerin geldikleri dönemde kaynak bölge ile hedef bölge arasındaki teknolojik farkı dikkate aldığımızda beraberlerinde çok değerli bilgi, be-

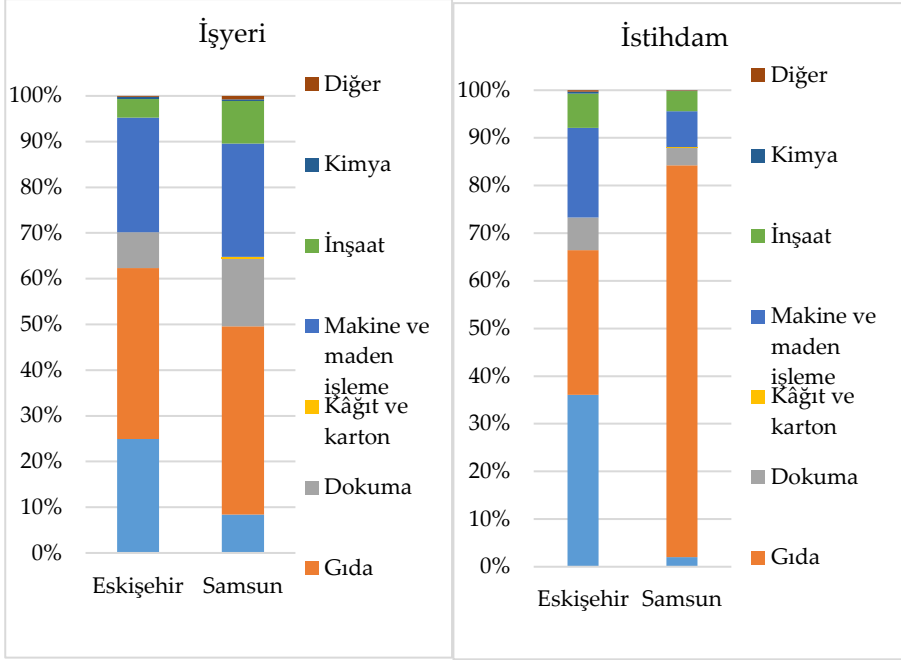
ceri ve teknoloji taşımışlardır. Muhacirler Anadolu'ya geldiğinde henüz karasabanla tarım yapılmaktaydı. Muhacirler ise beraberlerinde pulluğu getirmişler ve pulluk kullanarak üretim yapmışlardır. Ayrıca gübre, süt makinesi, atla çekilen biçme makinesi kullanabilen; bataklıkları kurutarak tarım alanına dönüştüren ve sebze tarımını yaygınlaştıran muhacirler ileri üretim teknikleri ile ticari tarımsal faaliyetleri de başlatmışlardır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 290; Kırılı, 2001, ss. 263-264).

Eskişehir'in Cumhuriyetin ilk yıllarında, ülkenin en fazla alet ve makine kullanılan yörelerinden biri olması, belli başlı ürünlerde verimin yüksekliği gibi özellikler büyük ölçüde muhacirlerden kaynaklanmaktadır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Kırılı, 2001, ss. 263-264).

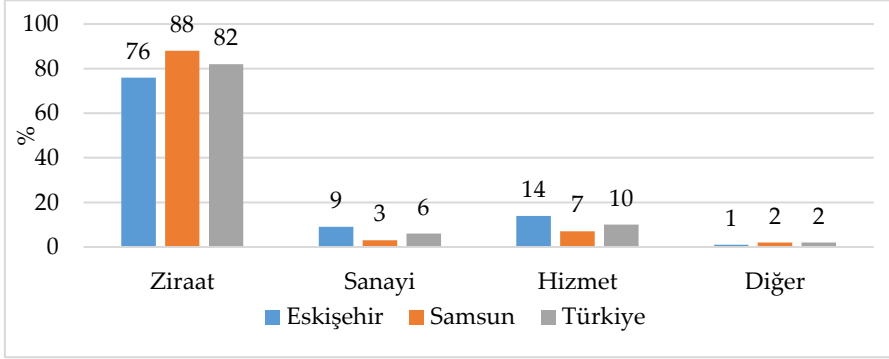
1927 yılındaki istatistikler adeta bu durumu doğrular niteliktedir. 1927 yılında Eskişehir'de 24.141, Samsun'da ise 37.150 aile çiftçilikle uğraşmaktadır. Eskişehir genelinde 13.575 karasaban ve 6536 adet pulluk bulunmaktayken, Samsun'da 31.966 adet karasaban ve 1979 adet pulluk bulunmaktaydı (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1930). Samsun'da çiftçi sayısı daha fazla olmasına rağmen, Eskişehir'de pulluk sayısının fazla olması muhacirlerin olumlu etkisini göstermektedir. Muhacirler ayrıca, toprağı işleme yöntemlerini, seracılığı, tütüncülüğü, çiçekçiliği ve kültür bitkilerini de yerli halka tanıtmışlardır (Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Kırılı, 2001, ss. 263-264).

Eskişehir'deki tarımsal devrimin gelişmesinde 1894 yılında faaliyete geçen Berlin-Bağdat demiryolunun önemi fazladır (Özelçi, 1994). Demiryolu sayesinde üretilen ürünler önemli bir pazar olan İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır. Bu dönemden itibaren 1950 yılına kadar un üretim merkezi haline gelen şehir, aynı zamanda ihracatta yapmaya başlamıştır. İhracatın başlaması ile şehirde sermaye birikimi sağlanmış ve erken dönem sanayi faaliyetlerinin ortaya çıkması için gerekli koşullar olgunlaşmaya başlamıştır (Altuğ, 2017; Altuğ ve Yılmaz, 2017; Özelçi, 1994).

Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında her iki şehirdeki sanayi tesislerinin dağılımına baktığımızda Eskişehir'deki tesislerin teknolojik seviye ve bilgi niteliği bakımından daha üst sınıflarda olduğunu görmekteyiz (Şekil 6). Bu durum doğal olarak çalışan nüfusun sektörel dağılımında da kendini göstermektedir. 1927 nüfus sayımına göre çalışan nüfusun sektörel dağılımında ilk sırayı tarım, son sırayı ise sanayi almaktadır (İstatistik Umum Müdürlüğü, 1930), (Şekil 7). Eskişehir'in hem sanayi hem de hizmet sektörlerinde Türkiye ortalamasının üstünde olması yine söz konusu etkinin sonucudur denilebilir.

Şekil 6. Samsun ve Eskişehir'de sanat müesseseleri (sanayi) ve çalışan sayısının sektörel dağılımı (1927). (Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1930).

Şekil 7. Çalışan nüfusun sektörlere göre oransal dağılımı (1927). (Kaynak: İstatistik Yıllığı, 1930).

Katılımcı 2: Biz geldiğimizde Türkiye'ye ayakkabı pençesi yoktu, toplu iğne yoktu, dışarıdan ithal ediliyordu. Ama orada vardı. Mesela buradaki at arabacıların, faytoncuların tamamı balkan kökenlidir. Yok, adam eşek sırtında gidiyor..

Göçmenlerin bölgedeki önemli özelliklerinden biri de çalışkan ve disiplinli olmalarıdır. Bu özellikleri firmaların verimliliğinin artmasına, daha rekabetçi olmalarına ve dolayısıyla bölgenin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Katılımcı 1: Özellikle mübadiller kesinlikle dürüst ve çalışkandırlar, hiçbir şekilde hain değillerdir. Doğruluktan ödün vermezler. Sosyal ve pozitifdirler, hoş görülüdürler.

Katılımcı 4: ...Bizde bir tane var göçmen, Tatar var bir tane Tatar göçmeni TEİ'den emekli, en çalışkanlardan bir tanesi odur yani.

Muhacirlerin bir başka özelliği ise yerel halka göre eğitim seviyelerinin yüksek olmasıdır. Bu nedenle hem memuriyette hem de devlet teşviklerini takip etmek suretiyle girişimcilikte fırsatları değerlendirmişlerdir. Eskişehir Sanayi Odası ve sahada yaptığımız diğer görüşmelerde Eskişehir Organize Sanayi Bölgesi'ndeki firmaların sahiplerinin yaklaşık %80'inin muhacir kökenli oldukları ifade edilmiştir. Bu girişimciler arasında ülkemizin uluslararası un ve unlu mamuller üreticisi olan bir firmanın kurucuları da yer almaktadır. Osmanlı Rus Harbi esnasında Bulgaristan üzerinden Anadolu'ya gelen bu firmanın aile üyeleri Eskişehir'e geldiklerinde önce değirmen, sonra un fabrikası ve 1960'ların sonunda ise unlu mamuller sanayisi alanında girişimde bulunarak zamanla marka haline gelmişlerdir. Bu süreçte yurtdışında eğitim alan ve bir dönem ülke dışında bulunan göçmen ailenin ikinci kuşak üyelerinden birinin gerçekleştirdiği bilgi transferinin de firmanın evriminde büyük bir öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Benzer bir durum Balkan göçmenlerinden olan başka bir katılımcı için de söz konusudur. Girişimciliği ve eğitime verdiği önem sayesinde sektöründe öncü firmalardan biri haline gelmiştir.

Katılımcı 3: ... Valla ben işte şey oldu, şey yapamadım, geldik tabi birtakım şeyler üzerimize yükleniyor. Şu kitabı getirtebilir misiniz? ...Geldi Londra'dan kitap. Açtık kitabı, baktık. İngiltere'deki bir kimyevi madde hurdacısının tesis alan hurdacının kitabı... Ondan sonra tekrar başka konular için üniversiteye gittik geldik, kitaplar devşirdik. Aldık tercüme ettik, çocuklar Üsküdar Amerikan'ı Avusturya lisesini bitirdikleri için iyi biliyorlar... tercüme ediyor onlar kendi içimizde hallediyoruz...

Cumhuriyet'in ilanından sonra da göçler devam etmiştir. Yeni gelen göçmenlerde beraberlerinde yeni teknolojiler getirmişlerdir. Örneğin günümüzde küçük ev aletleri alanında gelişmiş olan Eskişehir'in bu günlere gelmesinde 1950'lilerde Balkanlardan gelen göçmenlerin etkisi büyüktür. Gelen bu göçmenler soba ve kuzineyi ve onların üretim teknolojilerini de beraberlerinden getirmişlerdir (Altuğ, 2017, s. 292; Altuğ ve Yılmaz, 2017, s. 291; Ertin, 1994, s. 41; Öznelçi, 1994, s. 68). 1950-51 yılında Bakanlardan gelen göçmenlerin

mesleki dağılımına bakıldığında (%82,6'sı sanatkâr) (Çolak, 2013) etkileri daha iyi anlaşılacaktır.

Katılımcı 2: 1963 yılında 3 yaşındayken geldik. Babamılar Makedonya'da normal sıradan işlerle ilgileniyorlardı. Gelince hemen sanayiye giriyorlar. Türkiye'nin ilk gazoz kapağı üreticisi. Makedonya'da görüyorlar ve Türkiye'ye gelince böyle ihtiyaç olduğunu görüp girişimde bulunuyorlar. Yine ilk yaptıkları şey ayakkabı pençesi yapmak. Sonra mantık aynı olduğu için gazoz kapağına geçiyorlar... Mesela soba yoktu. Sobacıların tamamı Romanya'dan gelmedir mesela. At arabası yapanlar, tekerlek yapanlar, jant yapanlar tamamı böyledir mesela.

Sonuç

Göç ve göçmen konusunun farklı bir açıdan ele alındığı bu çalışmada önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmamız göç olayını nitelik, zaman ve mekân olarak birbirinden farklı iki zorunlu göç olayı bağlamında değerlendirmiştir. Nitelik olarak muhacirlerin zorunlu nedenlerle göç etmek zorunda kaldıkları, mübadillerin ise zorunlu olarak göç ettirildikleri; zaman olarak aralarında yaklaşık 50-70 yılın olduğu; mekân olarak hem kaynak hem de hedef bölgelerin farklı sosyal, kültürel, ekonomik ve coğrafi koşullara sahip olduğu iki göç olayı ve bu olaya maruz kalmış iki şehir karşılaştırılmıştır. Bu parametrelere göre göç olayı ve göçmenlerin mekânsal etkileri de farklılaşmıştır.

Mübadeleden yaklaşık 50-70 yıl önce gerçekleşen Kafkas ve Kırım muhacereti esnasında Eskişehir'e yerleşen muhacirler beraberlerinde sadece tarımsal alet ve edevatlar getirmemişler, sermayelerini, beşerî sermayelerini ve girişimciliklerini, zanaatları ile know-how becerilerinin de transferini gerçekleştirmişlerdir. Eskişehir'in lokasyon avantajları, demiryolunun geçmesi, Cer Atölyelerinin kurulması, İstanbul ve Ankara gibi önemli merkezlerle yakın konumda bulunması etkinin ortaya çıkmasında kolaylaştırıcı olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşen mübadelenin Samsun'a olan mekânsal yansımaları ise biraz gecikmeli olarak görülmeye başlamıştır. Özellikle iskân ile ilgili sorunlar, göçmenlerin çevresel ve kültürel uyumları için geçmesi gereken süre dikkate alındığında bu durum daha iyi anlaşılacaktır. Mübadiller muhacirlere göre sermaye ve zanaat alanlarında daha az donanımlı idiler. Bu nedenle de Eskişehir'deki gibi girişimcilik ve inovasyon alanlarındaki etkileri pek fazla yansımamıştır. Hatta şehirlerden göç eden ve çoğunluğu zanaatkar olan Rum mübadillerin oluşturduğu boşluğu doldurmaları beklenirken, nitelik farkı nedeniyle bu yeterince başarılamamış

ve Samsun'un ekonomik olarak toparlanması zaman almıştır. Bu durum literatürde bahsedilen göçün olumsuz etkileriyle örtüşmektedir (Hornung, 2014).

Diğer bir sonuç ise her iki bölgedeki göçmenlerin uyum sürecidir. Muhacir göçlerinin daha önce gerçekleşmiş olması, Eskişehir'in tarihten gelen dini, etnik ve kültürel heterojenliği ve birlikte yaşama kültürünün daha gelişmiş olması muhacirlerin beraberlerinde getirdikleri beceri, bilgi ve teknolojiyi aktarmalarını hızlandırmıştır. Bu nedenle Eskişehir'de göçmenlerin bilgi ve inovasyonu yaymasında transfere dayalı aktarım modeli gelişmiştir ve literatürle uyumludur (Lissoni, 2018). Samsun'da ise topluluk merkezli yaklaşımın ortaya çıktığı, bu nedenle mübadillerin tarım ve hayvancılık alanında uzmanlaştıkları görülmüştür (Lissoni, 2018).

Sonuç olarak, muhacirlerin ve mübadillerin hedef bölgelerine olan etkisi birbirinden farklılık göstermektedir. Muhacirlerin bölgelerine etkisi mübadillere göre daha belirgin ve açıktır. Bu durum her iki göçmen grubunun nitelik farkından kaynaklanmaktadır. Ayrıca kaynak bölgelerin gelişmişlik düzeyi, göçmenlerin adaptasyon süreci, hedef bölgelerin lokasyonel özellikleri ve bölgelerdeki tarihsel ve tesadüfi olaylar gibi dışsal faktörlerin de göçmenlerin bölgelerine etkisini şekillendirmiştir.

Literatürde göçmenlerin bilgi, beceri ve teknoloji aktarımında uluslararası köprü rolü oynadıkları belirtilmektedir (Mbaye ve Tani, 2019). Bu bağlamda çalışmamızın sonuçlarının özellikle Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya kökenli göçmenlerin geçiş güzergahında bulunan ülkemizin göç politikalarına ışık tutması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

Son olarak çalışmamızın tarihsel derinliğine ve kurumsal yapılara istinaden özellikle Cumhuriyet öncesi döneme ait gerekli ve yeterli istatistiksel verilere ulaşamamıştır. Bu nedenle sonuçların bu sınırlılıklar çerçevesinde ve çalışma bağlamında değerlendirilmesi gerekmektedir.

Teşekkür

Kolaylaştırıcılıklarından dolayı her iki şehirdeki göçmen derneklerine ve Sedanur Arslan'a teşekkür ederiz.

Extended Abstract

Two Cities, Two Stories: The Impact of Immigrants and Exchange on the Diffusion of Knowledge and Innovation and Their Contribution to the Economic Development of the Regions

*

Fatih Altuğ

ORCID: 0000-0001-9163-6116

Mutlu Yılmaz

ORCID: 0000-0001-8914-1165

Information, technology, and innovation are important factors in economic growth and development, and they determine the rate of development of humanity, especially with the industrial revolution (Skare and Soriano, 2021).

It has been revealed in the literature that migration affects the emergence and geographical spread of knowledge, learning and innovation processes (Faggian and McCann, 2009; Lissoni, 2018). Saxenian (2007), who investigates the development and emergence dynamics of new industrial centers, strongly expressed the role of specially qualified immigrants in information, technology, and innovation processes.

A priori, migration has a two-way effect on economic activities, especially on innovation activities. The first may occur due to the migration of highly skilled people, as the migration creates a "brain drain" in the country of origin (source) that depletes the stock of knowledge-producing assets. The second shows that migration positively affects innovation, as it enables the circulation of information between source and destination countries through worker movements and diaspora networks. (Mbaye and Tani, 2019, p. 5).

Immigrants disseminate knowledge and innovation basically in two ways (Lissoni, 2018, p. 705). The first is transfer-based transmission or diffusion. Immigrants carry the skills they have developed over time to the target area with the migration and transfer them to the people there. The second is the community-centered approach. This approach reveals that religious refugees are not very skilled, that immigrants specialize in a few commercial areas that

are left open to them due to social discrimination, legal restrictions, or simply lack of capital and job opportunities. (Lissoni, 2018, p. 705)

It is relatively clear why highly skilled immigrants should impact the income of the host country. For example, Graham Bell, who was born in Edinburgh and immigrated to the USA; The contributions of Marie Curie and Albert Einstein, Ludwig von Mises and Oskar Morgenstern, who immigrated to France from Poland in 1891 and conducted their research on radioactivity there, are known by everyone (Ditzen and Bhattacharjee, 2014, p. 6).

Some studies generalize such examples further and empirically reveal the economic effects of migrations. It has been observed that Huguenot immigrants, who had to migrate to Prussia due to the pressures in France for religious and cultural reasons, had positive effects on productivity 100 years after the migration (Hornung, 2014). Likewise, with the immigration of German Jews fleeing Nazi Germany, it was observed that there was a 31% increase in innovation in the research areas of immigrants (Moser et al., 2014, p. 2).

As can be seen, migrations are among the important channels for the economic development of regions and the spread of innovation. In this context, our study tries to understand and explain the effects of the immigration that took place in the last period of the Ottoman Empire and the effects of the immigrants who came to Anatolia to the development of the target regions as a result of the exchange that took place in 1924 within the scope of the Lausanne Treaty. Our study aims to reveal the contributions of two forced migration phenomena, which have different international characteristics in terms of time, space, and quality, to the region's economic development, knowledge, experience, and technology. For this purpose, Eskişehir, which is one of the regions where the immigrants are densely settled, and Samsun, where the refugees are settled, were chosen as the research area. The qualitative research method was used in the study. Face-to-face in-depth interviews were conducted with the current generations of those who participated in the migration. Secondary sources were also used.

In this study, in which the issue of migration and immigrants is handled differently, important results have been achieved. During the Caucasian and Crimean immigration that took place approximately 50-70 years before the exchange, the immigrants who settled in Eskişehir did not only bring agricultural tools and equipment with them and transferred their capital, human capital, entrepreneurship, crafts, and know-how skills. The location advantages of Eskişehir, the passing of the railway, the establishment of Cer Ateliers,

and its close location to important centers such as Istanbul and Ankara have facilitated the emergence of the effect.

The spatial reflection of the population exchange migration, which took place in the Republic's first years, to Samsun started to be seen with a little delay. This situation will be better understood when especially the problems related to resettlement and the time required for immigrants' environmental and cultural adaptation are taken into account. The refugees were less equipped than the immigrants in the fields of capital and crafts. For this reason, as in Eskişehir, its effects in the fields of entrepreneurship and innovation were not felt much. While it was expected that the Greek immigrants who migrated from the cities and who were mostly artisans were expected to fill the gap created, this could not be achieved enough due to the quality difference, and it took time for Samsun to recover economically. This situation coincides with the negative effects of migration mentioned in the literature (Hornung, 2014).

Another result is the integration process of immigrants in both regions. The fact that immigrants have migrated before, the religious, ethnic, and cultural heterogeneity of Eskişehir, and the culture of living together accelerated the transfer of the skills, knowledge, and technology they brought with them. For this reason, a transfer-based transfer model has developed in the dissemination of knowledge and innovation by immigrants in Eskişehir and is compatible with the literature (Lissoni, 2018). In Samsun, on the other hand, it has been seen that a community-centered approach has emerged; therefore, the exchanges specialize in agriculture and animal husbandry (Lissoni, 2018).

As a result, the effects of immigrants and refugees on their target regions differ from each other. The effect of the immigrants on their regions is more obvious than the immigrants. This is due to the difference in qualifications of both immigrant groups.

Kaynakça/References

- Amin, A. (1999). An institutionalist perspective on regional economic development. *Akyüz, J. (2008). Göç yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya göç hareketleri. Bilig Dergisi, 46, 37-56.*
- Altuğ, F. (2017). Yakınlık türlerinin farklı bilgi tabanlarına sahip sektörlerde bilgi, öğrenme ve yenilik süreçlerine etkisi: Eskişehir örneği. *Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Altuğ, F. ve Yılmaz, M. (2017). Bölgesel kalkınmada bölgelerarası bilgi ve inovasyon akışlarına göçmenlerin etkisi: Eskişehir örneği. A. Ertek, İ. Çiçek, N. Türkoğlu, E. Yılmaz, M. Süzer, TCK 75. Yıl Uluslararası Kongresi içinde (ss. 285-293), Ankara: Ankara Üniversitesi.

- Arı, K. (1995). *Büyük mübadele: Türkiye'ye zorunlu göç, 1923-1925*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bayer, B. (2018). Halife Memun'un rüyası: Beytü'l-Hikme ve Bağdat'taki çeviri hareketine dair argümanların değerlendirilmesi. *Tezkire*, 63, 41-63.
- Bouamrane, C. (2009). Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve gelişmesi. (H. Şimşek, Çev.), *İTEM*, 14, 383-396.
- Bozdağlıoğlu, Y. (2014). Türk- Yunan Nüfus mübadelesi ve sonuçları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 180, 9-32.
- Celal, V. (2019). İslam dünyasında tercüme hareketlerinin felsefi düşüncenin gelişimi açısından üstlendiği rol üzerine bir inceleme. *Felsefe Dünyası*, 70, 202-216.
- Chang, H., J. (2015). *Sanayileşmenin gizli tarihi*. Ankara: Efil Yayınevi.
- Corsaro, D., Cantù, C. ve Tunisini, A. (2012). Actors' heterogeneity in innovation networks. *Industrial Marketing Management*, 41(5), 780-789.
- Çapa, M. (2001). Mübadele'de Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetinin rolü. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(10), 29-60.
- Çolak, F. (2013). Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göç hareketi (1950-1951). *Tarih Okulu Dergisi*, 14, 113-145.
- Deniz, A., ve Özgür, E. M. (2013). Antalya'daki Rus gelinler: Göçten evliliğe, evlilikten göçe. *Istanbul University Journal of Sociology*, 3(27), 151-175.
- Dicks, D. R. (1959). *Thales. The Classical Quarterly*, 9(3-4), 294-309.
- Ditzen, J. ve Bhattacharjee, A. (2014). Economic growth and migration. *SEEC Discussion Papers*, 1406. 13 Aralık 2021 tarihinde <https://ideas.repec.org/p/huwe/seecdp/1406.html> adresinden erişilmiştir.
- Doğanay, H. (1997). *Türkiye beşerî coğrafyası*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Doğru, F. (2017). Eskişehir ili manava ağzlarının genel özellikleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (Teke) Dergisi*, 6(2), 828-846.
- Erdem, G. (2013). İslam kültür tarihinin ilk ilimler akademisi Beytü'l-Hikme. *Dini Araştırmalar*, 16(42), 57-77.
- Ertin, G. (1994). Eskişehir kentinde yerleşmenin evrimi. *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları*.
- Faggian, A., & McCann, P. (2009). Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*, 33(2), 317-333. <https://doi.org/10.1093/cje/ben042>
- Fassio, C., Montobbio, F., & Venturini, A. (2019). Skilled migration and innovation in European industries. *Research Policy*, 48(3), 706-718. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2018.11.002>
- Ganguli, I. (2015). Immigration and ideas: What did Russian scientists "bring" to the United States? *Journal of Labor Economics*, 33(1), 257-288. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/679741>
- Güder, E. (2010). İdari bölünüşe göre Eskişehir'de nüfus dağılışı (2000 ve 2008). *Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Hornung, E. (2014). *Immigration and the diffusion of technology: the Huguenot diaspora in Prussia*. *American Economic Review*, 104(1), 84-122. <https://www.jstor.org/stable/42920689>
- İpek, N. (1991). *Kafkaslar'dan Anadolu'ya göçler (1877-1900)*. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 101-138.
- İpek, N. (1997). *Kafkaslardaki nüfus hareketleri*. *Türkiyat Mecmuası*, 20, 273-313.
- İpek, N. (1999). *Birinci Dünya Savaşı esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da cereyan eden göçler*. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1), 167-254.
- İpek, N. (2000). *Mübadele ve Samsun*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- İpek, N. (2006). *İmparatorluktan ulus devlete: göçler*. Trabzon: Serander Yayınları.
- İstatistik Yıllığı 1930 Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstatistik Yıllığı Üçüncü Cilt- 1930, Ankara 1930.*
- İşık, O. (2021). *Veziirköprü'nün kültür tarihi*. *Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Kale, D. (2009). *International migration, knowledge diffusion and innovation capacities in the Indian pharmaceutical industry*. *New Technology, Work and Employment*, 24(3), 260-276.
- Kaplanoğlu, R. (1999). *Bursa'da mübadele (1923-1930) Yunanistan göçmenleri*. İstanbul: Avrasya Etnografya Yayınları.
- Kazgan, G. (1983). *Milli Türk devletinin kuruluşu ve göçler*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 30(1-4), 313-331.
- Keyder, Ç. (1999). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırlı, E. (2001). *19. ve 20. yüzyılda Eskişehir'e yapılan göçler*. *Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Lissoni, F. (2018). *International migration and innovation diffusion: an eclectic survey*. *Regional Studies*, 52(5), 702-714. <https://doi.org/10.1080/00343404.2017.1346370>
- Martin, R. ve Sunley, P. (2006). *Path dependence and regional economic evolution*. *Journal of Economic Geography*, 6(4), 395-437. Doi: 1093/jeg/lbl012
- Mbaye, L. ve Tani, M. (2019). *Migration, innovation, and growth: an African story?* *IZA Discussion Papers*, No. 12533, Institute of Labor Economics (IZA), Bonn. 13 Aralık 2021. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/207359/1/dp12533.pdf> adresinden erişilmiştir.
- Moser, P., Voena, A. ve Waldinger, F. (2014). *German Jewish émigrés and US invention*. *American Economic Review*, 104(10), 3222-3255.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal araştırma yöntemleri (S. Özge, Çev.)*. Ankara: Yayınodası.
- Öksüz, H. ve Küçüker, Y. (2019). *20. yüzyılın ilk yarısında Türkiye'nin sosyal haritasına bir bakış*. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 1-35.
- Önder, S. ve Kırlı, E. (2005). *Osmanlı döneminde Eskişehir'e göçler*. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 129-144.
- Öz, M. (2006). *XV. yüzyıldan XVII. yüzyıla Samsun yöresi*. C. Yılmaz (Der.), *Geçmişten geleceğe Samsun içinde* (ss. 3-29). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi.
- Özelçi, T. (1994). *Technology change in industry and regional development case study: Determination of Eskişehir's regional indigenous of potential for technological change and*

- industrial development. Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.*
- Sağlam, N. (2021). Samsun ve civarında Ermeni ve Rumların faaliyetleri (1880-1920). *Ermeni Araştırmaları* (68), 57-106.
- Sarisakal, B. (2013). Samsun'da mübadele. M. Pekin (Der.) Mübadil kentler: Türkiye içinde (ss. 172-208). İstanbul. Lozan Mübadilleri Vakfı.
- Saxenian, A. (1983). The genesis of silicon valley. *Built Environment* (1978-), 7-17. <http://www.jstor.com/stable/23286110>
- Saxenian, A. (2007). *The new argonauts: regional advantage in a global economy*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Sezer, C. (2021). Birinci Dünya Savaşı'nda Pontusçu Rum çetelerinin Baфра ve çevresindeki faaliyetleri (1914-1918). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 349-380.
- Sezer, S. (2012). Lozan ve mübadele. İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Skare, M. ve Soriano, D. R. (2021). Technological and knowledge diffusion link: an international perspective 1870–2019. *Technology in Society*, 66, 1-12.
- Şahin, H. H. (2020). Tarihsel bir olgu olarak kültür, çokkültürlülük ve hoşgörü. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(3), 1968-1984.
- Şahin, C. (2011). Bir göçmen kenti olarak Eskişehir ve Eskişehir'in sosyo-kültürel yapısında Tatar kimliği. *İdealkent*, 2(3), 220-243.
- TDK. (2021). Türk Dil Kurumu İnternet Sözlüğü. 21 Ekim 2021 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Tunçdilek, N. (1953). Eskişehir bölgesinde yerleşme tarihine toplu bir bakış. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15(1-4), 189-208.
- Tunçdilek, N. (1957). Eskişehir ve şehrin tekamülü. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi, 4(8), 35-47.
- Tunçdilek, N. (1986). Türkiye'de yerleşmenin evrimi. İstanbul: Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yayınları.
- Yağmur, C. ve Kapıcı, H. Z. (2020). Lozan mübadilleri ve emlak-i gayrimenkule. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (48), 119-134.
- Yazıcı, H. ve Demirel, M. (2006). "93 Harbi" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'ndan sonra Eskişehir'e yerleştirilen göçmenler. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 29, 267-278.
- Yıldız, İ. (2020). Fuat Sezgin'e göre İslam düşüncesi ve batı medeniyeti üzerindeki etkileri. *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 13-44.
- Yılmaz, A. (1990). Samsun Kazası'nın idari İktisadi ve sosyal durumu (1485-1520) İstanbul Üniversitesi]. İstanbul.
- Yılmaz, C. (2007). Samsun İlinde Nüfus Hareketleri. C. Yılmaz (Der.), Geçmişten Geleceğe Samsun, İkinci Kitap içinde (ss. 289-316). Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Yay.
- Yüce, A. ve Korucuk, N. (2020). Coğrafi işaretli ürünleri satın almaya yönelik tutum ölçeği; Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(4), 3569-3581.

Şehir Düşüncesinin Sistematiği Üzerine: İnsan, Toplum ve Devlet Bağlamında Farklı Paradigmat Yaklaşımların Birlikte Yaşama Tasavvuru

*

Yusuf Yalanız¹

ORCID: 0000-0003-4330-4103

Öz

Şehir düşüncesinin sistematiği üzerine ele alınan bu çalışmada farklı paradigmat yaklaşımlar; insan, toplum ve devlet bağlamında incelenerek “şehir” olgusunun ana öğelerinden biri olan “birlikte yaşamın” diyalektiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışma özellikle felsefe, sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarının konularına kavramsal ve kuramsal açılardan yaklaşılmasından kaynaklı nitel araştırma yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Bu minvalde esneklik, ilişki ve etkileşim ilkelerini önceleme, olguya ve olgunun anlamına yönelme, derinlemesine inceleme yapma, “niçin” veya “nasıl” sorularını merkeze alma, sorgulayıcı ve yorumlayıcı gücü kullanma gibi yönelimlerden dolayı literatür taramaya dayalı tarihsel ve betimsel analiz tekniğine başvurulmuştur. Yöntemle ilgili belirlenimden sonra çalışmanın kurgusunun oluşmasında ilk olarak felsefenin özellikle “insanın özü itibarıyla nasıl bir varlık olduğu” hakkında geliştirdiği sorularından faydalanılarak insanın mahiyeti üzerine durulmuştur. İkincisi, insanın siyasal ve toplumsal canlı olması gibi özüne ilişkin yapılan vurgular sonrasında konu topluluk, toplum, misak ve toplum sözleşmesi düşüncesine taşınmıştır. Bu aşamada insanlığın çeşitli evresinde birlikte yaşamın mukaddem olarak politik bir mesele olduğu tespit edilmiştir. Üçüncüsü de bu çok boyutlulukla ortaya çıkan birlikte yaşamın düzen aşaması olan devlet fonksiyonu siyaset teorileri bağlamında konuyla ilişkilendirilmiştir. Netice itibarı ile şehir düşüncesinin ortaya çıkışı, tekamülü ve sistematiğinde farklı paradigmat yaklaşımların temel değişkeni olarak ele alınan insana, topluma ve devlete bakış açılarının birlikte yaşama tasavvurlarıyla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Şehir, insan, toplum, devlet, medeniyet.*

¹ Dr., ESAM (Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi), yusufyalaniz@gmail.com

An Enquiry Concerning Systematic of Urban Thought: The Conception of Living Together of Different Paradigmatic Approaches in the Context of Human, Society and State

*

Yusuf Yalaniz²
ORCID: 0000-0003-4330-4103

Abstract

In this article, which considered on the systematic of urban thought has been tried to be revealed the dialectic of living together which is one of the main elements of the case of urban by examining different paradigmatic approaches in the context of people, society and the state. The working was prepared using the qualitative research method. In this manner, it has been resorted to the historical and descriptive analysis technique based on literature. Firstly, it has been focused on the nature of man using from questions developed by philosophy particularly which about "Inherently, what kind of creature is the human being." Secondly, the emphasizes on the character of humans such as being political and social creature has carried the issue to community, society, covenant of testimony and society contract. In the third stage, the state function, which is the order stage of life together, which emerged with this multidimensionality has been associated with the issue in the context of political theories. As a result, it has been concluded that the perspectives on human, society and the state, which are considered as the main variable of different paradigmatic approaches in the emergence, evolution and systematics of the urban thought, are directly related with the concepts of living together.

Keywords: Urban, human, society, state, civilisation.

²Dr., ESAM (Economic and Social Researches Center), yusufyalaniz@gmail.com

Giriş³

Şehir düşüncesinin oluşumundaki en önemli öğelerin başında insan, toplum ve devlete ilişkin geliştirilen yaklaşımlar gelmektedir. Bu sistematikte farklı paradigmatik yaklaşım ve medeniyet formlarının şehre ait tasavvurlarında başlıca farklılıklara ve eğilimlere sahip olduğu değerlendirilmektedir. Ancak bu farklılıklara rağmen “şehir” kavramının ortaya çıkışında ortak bir bilincin ya da anlayışın varlığı açık olarak belirmektedir ki o da insanın bir arada bulunuşu ya da varoluşu felsefesine dayanmaktadır. İnsanlık tarihinin bir arada bulunuşu bu minvalde aile, kabile, aşiret yada asabiyete dayalı bir topluluk evresinden, toplum, devlet ya da şehir durumuna dönüşmüştür. Dolayısıyla şehir skalasına gelmesinde insanların temel bulunuşluğu farklılıklarıyla bir arada olabilmesinden yada farklılıklarıyla birlikte yaşayabilecekleri bir hukuk geliştirmesinden kaynaklanmaktadır (Zengin, 1995, s. 89-91).

Bir arada bulunuşluk bu minvalde öncelikle insanın mahiyetinden kaynaklanmaktadır. İnsanın siyasallaşması ya da şehir hayatına uygunluğu ister İslam düşünce geleneğinde olduğu gibi doğuştan olsun isterse Batı düşüncesinde olduğu gibi sosyal evrim sebebiyle gerçekleşsin neticede bu durum onu diğer canlılardan ayıran ana etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. İnsanın çok boyutlu oluşuyla açığa çıkan ve özellikle de insan felsefesi alanını iştiğal eden konu, bu aşamasından sonra insanın siyasal canlı olma düşüncesinden kaynaklı toplumsallaşma mahiyetinin değerlendirilmesini ön plana çıkararak sosyoloji alanına tebarüz etmiştir. Bu doğrultuda bir arada bulunuşluk nitelik olarak en mebdde haliyle ya türsel yandaşlık olarak ifade edilebilecek ve homojenliği ilke edinen nesep asabiyeti birliğine yani topluluk bağına ya da farklılıkta zenginlik olarak ifade edilebilecek ve çeşitliliği ilke edinen hukuk birliğine yani toplum bağına karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle topluluk, bir arada bulunmayı ifade ederken toplum, birlikteliği yani rasyonel bir akdi temsil etmektedir. Toplum; bir bilinç, maksat ve eylem ile belirli ilkeler, değerler ya da kabuller etrafında bir araya gelmiş siyasal birliği betimlemektedir. Bu sebeple topluluktan neşet eden bir arada bulunuşluğa nazaran gerçek anlamıyla birliğin “toplum” yani “şehir düşüncesi” ile oluştuğu varsayılmaktadır. Bir arada bulunmanın şuuru, kabiliyeti ve görgülülüğünün özü bu noktada “başkası” idrakinin olduğu yerde gerçekleşmektedir. Bu ayrım kadim bir tartışma olduğu kadar şehir düşüncesinin sistematığını oluşturan önemli bir öğe olarak da görülmektedir.

³ Bu makale, Yusuf Yalınız tarafından hazırlanan “Türkiye Siyasal Hayatında Uzlaş Kültürü: Milli Görüş Partileri Örneği” adlı doktora tezinden uyarlanmıştır.

Şehir düşüncesinin oluşmasında şehir kavramının etimolojik yönü de önemli bir bakış açısı sumaktadır. Türkçe “kent”, Farsça “şehir”, Arapça “medine”, Latince “civitas”/“cite”, Eski Mısır’da “nom”, Antik Yunan’da “polis” gibi farklı dillerde ifade bulmuş kelimeler ortak bir anlam çağrışımı yapmasına rağmen nitelik bakımından siyasi, askeri, iktisadi, dini ve saire farklı kültürel formlara ya da anlam skalalarına işaret etmektedir. Bu minvalde aynı medeniyet havzasında olmasına rağmen yer eki ile yapılan isimlendirmelerde farklı kullanımlar görülmektedir. Örneğin, yer isimleri Taşkent, Semerkant, Doğan kent, Senirkent veya bir yeri siyasi olarak diğerlerinden ayırmak için kullanılan “başkent” örneklerinde olduğu gibi sonuna “kent” eki ya da Kırşehir, Akşehir, Yenişehir, Viranşehir, Başakşehir örneklerinde olduğu gibi “şehir” eki almaktadır. Yine şehir anlamında İngilizce “city”, Fransızca “cité”, İtalyanca “città” İspanyolca “ciudad”, Portekizce “cidade” kelimelerinin dil köken bakımından benzerliklere sahip olduğu gözlemlenmektedir. Kıta Avrupası’nda yer eki ile yapılan isimlendirmelerde de farklı kullanımlar vardır. Örneğin; Hamburg, Strazburg, Salzburg kale anlamında “burg” kelimesi ile, Sunderland, Saarland, Westland kara parçası anlamında “land” kelimesi ile türetilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri’nde ise yaygın kullanımı ile Kansas City, Jersey City, Oklahoma City örneklerinde olduğu gibi şehir anlamındaki “city” ekiyle kullanımlar mevcuttur.

Şehir kelimesinin kökeni bu minvalde ünlü, belirgin anlamında “şöhret” kelimesine dayanmaktadır. Şöhret, meşhur başka bir yönü ile “meşher”, “teşhir” yani sergilemek, sergi, fuar kelimeleri ile kökendaştır. Özellikle yerleşik hayatın henüz başladığı ilk çağlarda göçebe toplumların hayvancılık üzerinden elde ettikleri ürünleri pazarlamak için toplandıkları yer anlamında kullanılmaya başladığı ileri sürülmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de en fazla geçen şekliyle “karye” suyun toplanma yeri köken anlamında bazen insanların toplandığı yeri bazen de insanların bizzatihi kendilerini belirtmek üzere “şehir” terennümü ile kullanılmıştır. Daha küçük ölçekte “kasaba”, kasapların etle ilgili pazar oluşturdukları hazne anlamında gelişmiştir. Şehir anlamına evrilen “medine” kelimesi de bu ekonomik doktrinasyon ya da eko-politik belirleme ile ortaya çıkmıştır. Medine karşılıklı borçlanmak yani alış-veriş yapmak anlamındaki “deyn” masterına dayanmaktadır. Şehir, bu anlamda insanların ekonomik ilişkilerini, mükâfatlandırma becerilerini gerçekleştirdiği meydan olarak işlev kazanmıştır. “Medine” şehrinin İslam öncesi ve sonrası dönemleri incelendiğinde isimlendirmenin dil kökeni ile yakın bağlamda olduğu değerlendirilebilir. Bu pratikte adap, erkân, örf, eklektik bir düzlemde tanıma anlamında “irfan”, sürekliliğe

ya da kalıcılığa vurgu yapmak adına “gelenek”, bütün bu unsurları şamil bir şekilde ele almak gerekirse de “kültür” şehre ait belirgin unsurlar olarak meydana gelmiştir (Küçükbaşçı, 2010, s. 441-442).

Şehir düşüncesinin sistematiği üzerine farklı paradigmatik yaklaşım ve medeniyet formları bağlamında insan, toplum ve devlet tasavvurunun incelenmesinin ele alındığı bu çalışmada bütünlüğü ihtiva etmesi bakımından nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada sosyal bilimler içeriğine ve özellikle de felsefe, sosyoloji ve siyaset bilimi alanlarının konularına kavramsal ve kuramsal açılarından yaklaşılmış ve bu minvalde esneklik, ilişki ve etkileşim ilkelerini önceleme, olguya ve olgunun anlamına yönelme, derinlemesine inceleme yapma, “niçin” veya “nasıl” sorunu merkeze alma, sorgulayıcı ve yorumlayıcı gücü kullanma gibi yönelimlerden dolayı literatür taramaya dayalı tarihsel ve betimsel analiz tekniğine başvurulmuştur.

Çalışmanın başlangıcında problemin çözümlenebilirliği göz önüne alınarak ön bir literatür taraması gerçekleştirilmiş ve problemin durumu çalışmanın başlığına açık bir şekilde yansıtılmıştır. Daha sonra elde edilen verilerle çalışmanın kurgusu oluşturulmuş ve detaylı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bu aşamasından sonra bulgular “birlikte yaşama” merkeze alınarak insan, toplum ve devlet bağlarıyla sistematize edilerek araştırmaya tabi tutulmuştur. Sonuç bölümünde ise çalışmanın bütünü ve tikel bulgular da dikkate alınarak çoğunlukla tümel değerlendirmelere yer verilmiştir.

Şehrin Öznesi Olarak İnsan: Birlikte Yaşamın Menşei

İnsanı muhtelif düzlemlerde ve konularda tanımlama biçimleri, onun üzerinden geliştirilen teorilerin bu minvalde şekillenmesine ve neticede çeşitli sahalarda paradigmatik oluşumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu paradigmatik yaklaşımlardan en önemlilerinden biri İslam ve Batı medeniyetlerinin düşünce sistematiği; diğeri ise insanın bizatihi merkezde olduğu ve diğer alanları çevreleyen ya da temelinden etkileyen felsefe, teoloji, sosyoloji ve siyaset alanlarındaki düşünce biçimleridir. Bununla beraber farklı medeniyet argümanlarına sahip olmakla birlikte oldukça kesişen ve aynı düşünce geleneğinde olmasına rağmen bariz ayrışan noktaların varlığı da dikkat çekmektedir. Bu da insana bakıştaki eğilimlerin yine insani saiklerle şekillendiğini gösteren önemli bir gösterge olarak incelenmektedir.

İnsanlık tarihi “insanın ne’liği” üzerinden gerçekleştirilen kadim sorgulamayı yüzyılları aşan felsefi arka planla günümüze kadar taşımıştır. İnsan, özü itibariye birçok faktörün bir araya gelmesiyle teşekkül etmiş çoğul bir varlık

olarak görülmektedir. Teklik ise onun çoğulluğunun bir çeşit soyutlanma biçiminden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla insan, kişilik özellikleriyle tikel ya da şahsi tanımlanabilen bir varlık olmasının yanında karakteristik yapısının bütüne karşılık gelen yönleriyle tümel ya da varlık olma niteliği bakımından değerlendirilmiştir. Bu sebeple “İnsan, özü itibarıyla nasıl bir varlıktır?” sorusuna çok yönlü cevaplar verilmiştir (Abdurrahman, 2020, s. 33).

İnsanın bilme, yapma ve toplumsallaşma eğiliminde birlikte yaşam formuna uygun bir yapıya sahip olduğu varsayılmaktadır (Mengüşoğlu, 2015, s. 292). İşaret edilen özellikleri aynı zamanda insanın akli ve faal bir varlık olduğunu betimlemektedir. Bu yönlerinin gözlemlenmesi sonucunda bilimden sanata, teknikten felsefeye, edebiyattan siyasete insanın medeni bir varlık olma eğiliminde olduğu varsayılmaktadır. Bu minvale İslam düşünce geleneğinde özellikle Farabi'nin (872-950) felsefi olarak temellendirdiği insanın doğası gereği medeni, “medeniyyün bi't-tab” olduğu anlayışı Antik Yunan literatüründe insanın Aristoteles'in (M.Ö. 385-322) ifadesiyle “zoon politikon” yani siyasal canlı olma özelliğiyle örtüşmektedir. Geleneksel tabiriyle “ilmü's-siyase”, “el-ilmü'l-medeni” ve “ilmü's-siyaseti'l-medeniyye” tanımlamaları felsefi bir disiplin olarak insanın siyasal canlı olma yönlerine karşılık gelmektedir (Kutluer, 2003, s. 296).

Aristoteles'e (2018, s. 12) göre insanı diğer canlılardan farklı kılan iyiyi kötünden, doğruyu yanlıştan, haklıyı haksızdan ayırabilme temyiz özelliğidir ki bu da insanı doğal olarak zaten siyasal bir canlı yapmaktadır. Batı düşünce geleneği açısından yaklaşık bin yılı aşkın bir sürece karşılık gelen aralıkta Aristoteles'in (M.Ö. 385-322) insanı tanımlamasındaki bu ahlaki-siyasi zemin, Immanuel Kant'ın (1724-1804) teori-pratik ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770-1831) amaç-araç ilişkisi üzerinden ifade ettikleri insanın ahlakılığı ve siyaset tasarımı ile benzer nitelikler taşımaktadır (Bağce, 2007, s. 8). Yine Batı düşüncesinde insanın doğa durumundan medeni hale geçmesi hukuk ya da siyasal düzene ve ahlaka olan ihtiyacından doğmuştur. Dolayısıyla insanın siyasal canlı olma niteliğiyle ödev ve hak kavramlarına yönelerek ahlaka ilişkin düşünce geliştirmesi ve buradan hareketle bir siyasal düşünceye sahip olması Batı düşüncesinin ana yaklaşımında birçok katmana ya da kırılma noktasına rağmen yer almıştır (Durkheim, 2019, s. 41).

İslam düşünce geleneğinin temel yaklaşımları üzerinden bir inceleme yapıldığında ise insanı diğer canlılardan ayıran mutlak fark fiziki ve zekâ ile ilgili durumlarından değil; manevi, dini, ahlaki ve estetik şuurdan kaynaklanmaktadır. Bu perspektifte insanın medeni olması kültürün, sanatın ve normun ortaya çıkmasındaki mukaddesata bağlanmıştır (İzzetbegoviç, 1987, s.

49-54). İnsanı diğer canlılardan ayıran yegâne üstünlük akıl olarak tebarüz etse de bu betimleme eksik görülmüştür çünkü insanın mahiyeti değer kavrama ve eyleme yönleri ile soyut akli değil, ahlaka işaret eden pratik akla karşılık gelmektedir. Dolayısıyla insanın esas hüviyeti, ahlaki oluşundan kaynaklanan kimliğidir. Örneğin, Arapça literatürde bu ahlaki skala, insanı başlangıçta “racul” den “meri”ye ve en nihayetinde “fütüvvet” e taşıyarak tanımlamaktadır (Abdurrahman, 2020, s. 98; 113).

Felsefe, tarihi serencamı içerisinde René Descartes (2004, s. 51-53) (1596-1650) ile modern dönemin başlangıcında pozitif bilimlerle özellikle de matematikle baskın bir şekilde ilişkili hale getirilerek önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bu kırılma seviyesinde insan felsefesi de etkilenmiş ve bu minvalde ortaya konan felsefi tavrın ibaresi haline gelen “Cogito ergo sum.” yani “Düşünüyorum o halde varım.” ifadesi ontolojiden epistemolojiye geçen felsefi yaklaşım yerini bıraktığı epistemolojiden ontolojiye geçişi ifade eden bir maksim haline gelmiştir. Daha sonra Baruch Spinoza (2004, s. 77-90) (1632-1677) insanın ruh-beden diyalektiğini tartışmış, cevher ve sudûr nazariyesi ile tanrı ve insan arasındaki ilişkiyi yeniden ele almış ve buradan bir ahlak felsefesi çıkarmıştır. Yine aynı dönemde ve takip eden yüzyıllarda Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716), George Berkeley (1685-1753), Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), Francis Herbert Bradley (1846-1924) gibi idealist, Friedrich Nietzsche (1844-1900), Gabriel Marcel (1889-1973), Jean Paul Sarte (1905-1980) gibi varoluşçu hatta Julien Offray de La Mettrie (1709-1751), Ludwig Feuerbach (1804-1872), Karl Marx (1818-1883) gibi materyalist filozoflar benzer düzlemlerde insan felsefesi üzerine gelişen diyalektiğe önemli katkılar sunmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde modernizme karşı postmodernizm akımları ortaya çıkmış ve antropolojik, morfolojik, psikolojik, estetik gibi yeni yaklaşım tarzları insan felsefesine önemli ölçüde katkılar sunmuştur (Gökalp, 2014, s. 123-126). Bu yaklaşımların evrildiği yüzyılımızda ise insan felsefesinde insanın siyasal canlı oluşunun nitelikleri özellikle demokrasi, insan hak ve özgürlükleri, küreselleşme, teknoloji ve dijitalleşme, personalizm, iktisadi ve finansal gelişmeler, toplumsallık, kent kültürü, yönetim ve organizasyon, ulusüstücülük gibi güncel konularla birlikte dikkate alındığında diğer felsefi yaklaşımlarla bağlantılı olarak insanın politik değerinin daha fazla ön plana çıktığı şeklinde incelenmiştir. Başka bir yönüyle de karşımıza çıkan yeni durumların ve felsefi tartışmaların insanın siyasal bütünlüğünü ve içkinliği sebebiyle ortaya çıktığı şeklinde değerlendirilmiştir.

Diğer yandan dini metafiziğin konusu olarak insan, var oluş amacını bir dünya tasavvuru olarak yine dinin sistem ve kurgu paradigmasından almaktadır. Örneğin, Upaniṣadçı Hinduizm ve Budizm’de insan özü itibariyle kötü olarak tanımlanmakta, dünya bir çile ve ıstırap yeri olarak görülmekte ve insanın kurtuluşu ve mutluluğu dünya zevklerinin terkinde aranmaktadır. Hindistan’ın Varanasi şehri bu anlamı ihtiva eden bir Hindu hac merkezi ya da başka bir ifadesi ile Hinduizm’in dini başkenttir. Dindar Hindular reen-karnasyonun gerçekleşeceğine inanarak bu şehre gelmekte, ömürlerinin bir kısmında burada ölmeyi bekleyerek geçirmekte ve öldükten sonra da yakılarak küllerinin Ganj Nehri’ne atılmalarını istemektedirler. Yine Budizm’in kurucusu Gautama Buddha’nın (M.Ö. 563-483) ilk öğretilerini burada ortaya koyması Varanasi’yi Budizm açısından değerli ve kutsal kılmaktadır.

Hıristiyanlıkta insan özü itibariyle günahkârdır ve ilk günah ya da asli günah doktrinine göre insan dünyaya cezasını çekmek için gönderilmiştir. Dolayısıyla dünyada toplumsal bir düzenin imkânı yoktur ve kötülüğün hâkimiyeti mukadderattır. Hıristiyanlık açısından kutsal sayılan şehirlerin ana ögesi Hz. İsa’nın doğduğu ve yaşadığı yerler, Hıristiyanlığın ortaya çıkışı ve yayılışı vardır. Bu minvalde ilk öne çıkan yer Kudüs’tür. Daha sonra burayı Nasıra, Beytüllahim, El-Mağtas, İznik, Akhisar, Antakya, Efes, Demre gibi şehirler izlemektedir. Hıristiyanlığın öne çıkan yerlerden biri olarak Vatikan ise Katolik mezhebinin dini-siyasi merkezi ve papalık müessesesi olarak bir şehir devleti hüviyetinde Roma’da bulunmaktadır.

Yahudilikte Yahudilere tanınan “üstün insan akidesi” insanlığa karşı, Yahudileri tecrit etmekte ve ayrı bir toplum olunmasını zorunlu kılmaktadır. Böylelikle vahyedilen yasalar sadece İbranilere uygulanmakta ve sosyal düzen ayrıcalıklı olarak onlara tanınmaktadır. Yahudilerin kutsal saydığı şehirler daha mahdut sayıda olmasına rağmen daha dikkat çekicidir. Çünkü Yahudilik ile bağdaşık olan yerler çoğunlukla Yahudilere vaat edilen ve bütünüyle onlara ait bir unsurlar olarak inanılmaktadır. “Arz-ı Mev-ud” inancı bu minvalde ortaya çıkmıştır ki yine Kudüs, El Halil, Tiberya ve Safed gibi şehirler bu doğrultuda öneme sahiptir (Faruki, 2017, s. 119-123; İkbâl, 2008, s. 51-55).

İslam’ın insan tasavvurunda ise her insanın günahsız dünyaya geldiği ve esas itibariyle iyi ve masum olarak yaratıldığı inancı vardır. İnsan, yapıp etmeleriyle fitrat olarak hem özgürdür hem de ahlaki sorumluluk altındadır. İslam’da insanlar arasında hiçbir ayırım yoktur ve İslam toplumları açık toplumlardır. Herhangi bir insan ya kurucu üye ya zimmi yahut da anlaşmalı olarak topluma dâhil olabilmektedir. Kapalı, sınırlı ya da ayrıcalıklı toplum

modelleri İslam düşüncesinde yoktur çünkü bu İslam'ın insanlığı içine alan ölçüsüne, bütün insanlara ulaşma amacına, evrenselliğine ve İslam sistem paradigmasına uygun değildir (Faruki, 2017, s. 134). Dolayısıyla İslam'ın insan anlayışı toplumcu kabul edilmekte ve ırkçı, milliyetçi ya da mezhepsel akımlar toplumu ayırıştırıcı yönere sahip olmaları ve temel insan anlayışına aykırı olması sebepleriyle sakıncalı görülmektedir. Bu minvalde İslam'ın insan anlayışı aynı zamanda tabiattan kaynaklanan her türlü farklılığın üstünlük olarak kabul edilmesini reddetmektedir. Nihayetinde İslam'ın tam bir eşitlik içerisinde ve hiçbir ayırım yapılmaksızın, baskı unsurlarının ortadan kaldırıldığı, yöneticilerinin emanet vazifesiyle hizmet yaptığı bir dünya toplumu meydana getirme gayesi içinde olduğu değerlendirilmektedir (Hamidullah, 1996, s. 137-155).

Müşahhas örneği bakımından Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinin İslam açısından mukaddesatı bütünüyle Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen şekliyle "mübarek" kılınmasıyla ilgilidir. Bunu dışında öneme sahip olan yerler ise kutsal değildir. İslam şehirleri isimlendirmesi ile ifade edilen yaygın kullanımda ise İslam medeniyetleri bağlamında açığa çıkan fetih, siyaset, ilim, kültür, sanat, mimari, ticaret gibi farklı dengeler ve değerler üzerine yapılan sebepler öne çıkmaktadır.

Ele alınan konu ve şehirler bağlamında en dikkat çeken ve ortak payda olarak görüleni ise Kudüs'tür. Arapça bereketli, pak, muazzaz anlamındaki "el-Kuds", İbranice barış yurdu anlamındaki "yeruşalayim" olarak adlandırılan Kudüs; İslam, Hıristiyanlık ve Yahudilik hatta insanlık açısından en eski şehirlerden biri olarak önemli bir merkezdir. Değerinin ilk göstergeleri Yahudiler için vaat edilmiş toprak olmasından, Hristiyanlar için Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden, Müslümanlar için de ilk kible olmasından ileri gelmektedir.

Siyasal düşünceler tarihine bakıldığında ise insanın doğuştan kötü olduğunu savunanlarla iyi ya da kötü olmalarının koşullara bağlı olduğunu ileri sürenlerin yer aldığı iki ana akım göze çarpmaktadır. Klasik ayrımıyla Thomas Hobbes'un (1588-1679) doğa durumunu tasvir ettiği "İnsan insanın kurdudur." anlayışı ile Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) "İnsan iyi olarak doğar ama toplum onu bozar." yaklaşımı arasında cereyan etmektedir (Kışlalı, 2018, s. 37-39). Ancak Paul Henri Thiry d'Holbach (1723-1789) gibi insan davranışlarının tek dürtüsünün menfaat olduğu ya da Jeremy Bentham (1748-1832) gibi insanın acı ve zevk arasında bir diyalektikle hayat sürdüğü argümanlarını destekleyen farklı anlayışlarda bulunmaktadır (İzzetbegoviç,

1987, s. 202-203). Neticede her ne kadar farklı medeniyet perspektiflerine, düşünce ve inanç sistemlerine ya da doktrinasyona sahip olursa da insanlık tarihinde insanın siyasal canlı oluşu bağlamındaki odak, insana ilişkin geliştirilen düşünceler bakımından yerini köklü bir şekilde almıştır.

Şehrin Özü ve Özgesi Olarak Toplum: Birlikte Yaşamın Formu

İnsanı toplumsal bir varlık olarak tanımlayan teorilere göre insanın yapıp etmeleri zaman, işgücü, mesleki beceri gibi sebeplere bağlı olarak sınırlı düzeyde kalırken yardımlaşma, iş bölümü ya da iş birliği gibi olgular sayesinde toplumsallaşması azami seviyeye çıkmaktadır. Dolayısıyla insan mizaç, temel ihtiyaçlar, yaşam formu ve fonksiyonları bakımından toplumsallaşmak zorundadır (Saruhan, 2015, s. 293). Farabi'ye (2017, s. 81) göre insanın en önemli özelliklerinden biri de zorunlu olan temel işgücünü yapabilmesi ve bunda tekâmül edebilmesiyle birlikte yaşamayı başarabilmesidir. Aristoteles'e (2018, s. 96) göre insan başkalarına ihtiyaç duymasa bile toplumda yaşamak için eğilim halindedir. İnsanın siyasal canlı oluşundan kaynaklanan devlet kurma, güvenlik, mülkiyet gibi politik sebepler insanın hangi coğrafyada olursa olsun toplumsallaşmasını üstelemektedir.

Immanuel Kant'ın (1724-1804) toplumsallaşmayla ilgili öne sürdüğü iki merkezi kavram ise modern dönemin toplum düşüncesiyle ilgili yaklaşımlarını şekillendirmektedir. Birincisi farklılıkların bir arada yaşaması olarak ifade ettiği "disharmoni", ikincisi de insanların hem uzlaşmaya ya da bir arada yaşama karşı direnç gösterdikleri hem de birlikte yaşamaya eğilimli oldukları "antagonizm" kavramlarıdır (Mengüşoğlu, 2015, s. 290).

İbn Miskeveyh'e (2018, s. 32) (932-1030) göre insan fitri olarak yabaniyetten tebarüz eden bir tekâmüle bağlı olarak değil, sosyal yatkınlığı gereği toplumsaldır. Yaratılışları insanları birbirine yakınlaştırmakta ve beşerî ilişkilere zorunlu kılmaktadır. İbni Sina'ya (980-1037) göre insan, yalnız yaşam formlarına sahip değildir. İnsanın hayat sürmesi ya da türünü devam ettirmesi toplumsallaşması ve toplumsal hayata dâhil olması sayesinde (Saruhan, 2015, s. 294-298). Kınalızâde Ali Çelebi'ye (2016, s.376-377) (1510-1572) göre insan türsel ve ferdi devamlılığını sağlayabilmesi, medeni hayat içerisinde geçinebilmesi ve medeniyet inşa edebilmesi için toplumsallığa ihtiyaç duyar ki bunun da özünde iş bölümü ve yardımlaşma vardır. Faruki'ye (2017, s. 18; 119) (1921-1986) göre insanın birlikte yaşamasını tabii kabul eden İslam, bu niteliği aynı zamanda gerekli de kılmaktadır. İslam toplum teorilerine göre toplumsal düzen, bireysel olandan önce gelmektedir. Bolay'a (2015, s. 62) (1937-...) göre İslam, insanlar arasındaki yaratılış çeşitliliği ile farklı bir birliği işaret

etmektedir. İnsanlar birlikte yaşayabilmek için farklı yaratılmışlardır. Dolayısıyla her coğrafyanın farklı bir idraki vardır ve bu idrakleri bir arada tutabilen müsamaha, tahammül ve hoşgörü gibi toplumsallaşma kavramlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

İslam medeniyetleri tarihi açısından bakıldığında birlikte yaşama kültürünün İslam toplumlarının ilk döneminden itibaren temel bir ilke olarak benimsendiği dikkat çekmektedir. Açık toplum olma niteliği bağlamında -din dâhil- fertlerin ve toplulukların farklılıkları toplumsal düzenin inşasında olumlu bir unsur olarak kabul edilmiştir. İslam'dan önce, dönemin Arap kültüründe sadece dil, din, ırk ayrımı değil, cinsiyetten kaynaklanan çok temel ve fitri ayrımlar ya da sosyo-ekonomik statünün belirlediği sınıfsal etiketler bile ayrışma ya da tekebbür sebebi olarak telakki edilmiştir. Ancak İslam toplumlarının başlangıcında bu ayrışmalar kaldırılarak yeni ve tamamen farklı bir toplum modeli inşa edilmiştir. Kadınlar hayatın her kademesinde değer algısına sahip olmuş, kölelik kaldırılmış, Arap ve acem ayrımına son verilmiş, zimmi hukukuna özel olarak riayet edilmiş, devletleşme sürecinde hiçbir etnik ayrıma müsaade edilmemiştir (Sarıçam, 2009, s. 117-119).

Batı düşünce geleneğinde insanın birlikte yaşama biçimi “doğa durumu” ve “doğa durumundan çıkış” olmak üzere iki evrede ele alınmaktadır. Bu anlayışın temelinde insanın tarihsel süreç içerisinde şartların da getirdiği zorunluluklarla toplumsal hayata maruz kaldığı yönündedir. Durkheim'e (2019, s. 23-24) (1858-1917) göre insanlar zamanla birbirlerine daha fazla ihtiyaç duymuş ve bu sebeple birbirlerine dış koşulların baskılamasıyla daha çok bağımlı hale gelmişlerdir. Doğa durumunda insan, toplumsal hayat içerisinde değildir. Bu bağımlılık onu doğa durumundan çıkarmıştır. Dolayısıyla toplum hem doğal bir şey hem de insanın doğasında olan bir şey değildir. İnsanların birbirlerine yardım edebilecekleri düşüncesi ve bu durumun alışkanlık haline gelmesi onların üyeleri arasında ortak bir duygu geliştirerek kolektif bir topluluk fikrine sahip olmalarını sağlamıştır. Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) kuramına göre insan, doğa durumunda hile ve kıskançlık duyguları olmadan asil vahşiler olarak iyi bir hayata sahiptir ancak doğa durumundan çıkış ve toplumsal yaşam onların yozlaşmasına sebep olmuştur. John Locke (1632-1704) da benzer şekilde insanın doğa durumunda kaos olmadan barış içinde yaşadığını, sadece değişen şartlara göre bazı düzenlemelere ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir (Niray, 2009, s. 22). Thomas Hobbes (1588-1679) ise bu anlayışların aksine doğa durumunda insanların birçok entelektüel faaliyetten kopuk, “herkesin herkese karşı savaşı” olarak nitelenen korku ve vahşet içinde yaşadıklarını ileri sürmüştür. Bu dehşetten kurtulmak için insanlar

rasyonel temeller üzerine kurulu bir sivil toplum anlayışı geliştirmişlerdir ki toplum işte bu korkudan meydana gelmiş ve şehir ya da devlet böylelikle ortaya çıkmıştır (Roskin vd., 2018, s. 45-46).

Hangi teori üzerinden ele alınırsa alınsın birlikte yaşamak mukaddem olarak politik bir mesele olarak tebarüz etmektedir (Çakmak, 2015, s. 75). Bundan dolayı özellikle modern toplumlarda toplumsal kalıcılık bağlamında insanlar toplumsallaşmak ve siyasallaşmak için temel ve aracı ilke olarak yasalara, kurumlara ve toplumsal organizasyonlara ihtiyaç duymaktadırlar. Ancak toplumsal düzenin var olabilmesi için bu mekanizm yeterli değildir. İnsanların birbirlerini farklılıklarıyla karşılıklı birer özne olarak kabul ettikleri düşünce, kültür ve ahlak formlarına da gereksinimleri vardır (Touraine, 2000, s. 212). Habermas'a (2019, s. 26) (1929-...) göre etnik, mezhepsel, ideolojik ve saire kültürel yaşam çeşitliliğinin daha belirgin olarak görüldüğü modern çoğulcu toplumlarda homojen bir ulus-devlet modelinin oluşması olanaksızdır.

Topluluk ve toplum arasında yapılan ayrımın temel nitelikleri bir arada yaşama formlarının ele alınıp biçimlerine göre şekillenmektedir. Topluluk [community], kabile ve aşiret tipi türsel yandaşlık esasına dayanan yapılarda ortaya çıkarken toplum [society], rasyonel birliktelikleri ve başkası tasavvurunun esas alan organizasyonlarda belirlemektedir. Ferdinand Tönnies (2009, s. 98-107) (1855-1936) topluluk ve toplum [gemeinschaft und gesellschaft] ayrımını yapısal yönden sosyolojik, istenç bakımından psikolojik yönleriyle açıklamıştır. Bu ayrımda bir yandan toplum olmanın kaçınılmazlığı vurgulanırken diğer yandan topluluk olarak kalabilmenin verdiği duygudaşlığın önceliği ileri sürülmüştür. Topluluk, gerçek hayatın ihtiyaçlarını karşılayan organik bir yapı olarak görülürken toplum birbirinden bağımsız olan bireylerin yapay ve mekanik birlikteliği olarak değerlendirilmiştir. Topluluk, güven ve dostluk ilkeleri ile varlığını ortaya koyarken toplum, anonim ve kamusal görüngüsü ile ortaya çıkmıştır. Topluluk, bir arada yaşayışın özünü temsil ederken toplum, yalnızca meydana oluşu sergilemektedir. Ancak bu primitif yaklaşımın belirttiği keskin ayrım, kültürel normlar da göz önüne alındığında modern toplumlarda ters bir karşılık bulmaktadır. Topluluk, birlikte bulunmayı ifade ederken toplum, birlikteliği yani rasyonel akdi sembolize etmektedir. Böylelikle toplum olmak, toplulukta kalmaktan daha bilinçli görülmektedir. Dolayısıyla toplum bir entelekt, emel ve eylem ile belirli ilkeler, değerler veya kabuller etrafında birlikteliği sağlayabilmiş siyasallığı getirmektedir.

Hannah Arendt (1906-1975), Alasdair MacIntyre (1929-...), Jürgen Habermas (1929-...), Charles Taylor (1931-...), Richard Rorty (1931-2007) gibi yakın

dönem düşünürlerin özgürlük ve siyasal iktidar üzerinden gerçekleştirdikleri modern toplum eleştirilerinde toplumdaki ziyade topluluk kavramını kullanmaları siyasal iktidar düşüncelerinin örgütlü ve kurumsallaşmış bir yapısalığın dışında olduğunu göstermektedir (Köker, 2012, s. 97). Rousseau'ya (2018, s. 4-5; 12) (1712-1778) göre kamu yararının ve politik bütünlüğün söz konusu olduğu bir yerde topluluktan değil, ancak toplumdaki bahsedilebilir. Dolayısıyla en eski ve politik toplum biriminin "aile" olduğunu ileri sürmektedir. Politik birlikteliklerin misakı ise Aydınlanma Dönemi düşünürleri tarafından "sözleşme" kavramıyla açıklanmıştır. Bu tanımlama birey-toplum-devlet ilişkileri bağlamında bağımsız bireylerin ortak iradelerini açığa çıkardıkları temel zihinsel bir kategori olarak değerlendirilmiştir (Niray, 2009, s. 133). Rawls'a (2020, s. 23-24) (1921-2002) göre temel bir kategori olarak toplumun siyasal bir birlik olarak nitelenmesi onu topluluktan ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770-1831) ortaya koymuş olduğu hukuk ve siyaset felsefesinde toplumu bir çeşit rasyonel idrak ile tanımlamasının altında yatan gerçeklik "uzlaşma" kavramıyla açıklanmaktadır.

Toplum sözleşmelerinin modern anlamda ortaya koyduğu yetke ise insanın doğasına ilişkin yaklaşımlardan ziyade, hak kavramına yüklediği anlama dayanmaktadır. Monarşik ve aristokratik yapıların hükmetme ve hak ihdas etme tarzı zamanla yerini demokrasinin siyasal bir yapı ve kültüre dönüştüğü toplumsal bir egemenlik ve hak elde etme biçimine bırakmıştır. Her koşulda güç, insanların boyun eğmesi için ister devlet eliyle uygulansın isterse tarafların birbirlerine karşı muamelesiyle bir hak sebebi değildir. Bu durumda güç karşısında haklılığın teminat altında alınması öncelikle insanların toplum ve devlet olabilme iradesi altında yatan hak mefhumunu tanımlama biçimine ve onun korunması için gereken toplumsal bir anlaşmaya yani toplum sözleşmesi yapabilme rüştüne bağlıdır. Dolayısıyla toplum sözleşmesiyle gerçekleşen asli amaç, sözleşmeyi yapanların haklarının korunması olarak belirmektedir (Rousseau, 2018, s. 7).

Toplum sözleşmesiyle oluşan eşit haklardan yararlanma gibi ortak taleplerin merkezinde temel hak uzlaşısı olan "yaşama hakkı" bulunmaktadır (Habermas, 2019, s. 45). Ortak yaşam talebinin siyasal isteminde ise öncelikle toprak ve mal edinme biçimlerine ilişkin mülkiyet hakkı ve çıkar gruplarının ya da ayrıcalıklı statülerin kaldırılması bağlamında yasalar önünde eşitlik hakkı gelmektedir (Kışlalı, 2018, s. 98-99). Ancak toplum sözleşmesinin ve bu sözleşmeye dayanan diğer bütün hakların ana gayesi insanın özgürlüğü olarak değerlendirilmektedir. Özgürlükten vazgeçmek insan hak ve ödevlerinin ötesinde insan

olma niteliğinden vazgeçmek olarak yorumlanmaktadır (Rousseau, 2018, s. 9). Dolayısıyla toplum sözleşmesiyle öncelikle politik olarak özgürlüklerin, anayasal olarak da temel hakların güvence altına alınması gerekmektedir (Çakmak, 2015, s. 79).

Toplum sözleşmesinde temel hak ve özgürlüklerin zeminini belirleyen mih-ver kavramı olarak “egemenlik” kabul edilmektedir. Egemenlik, toplum sözleşmesiyle oluşan kolektif iradenin uygulanması olarak tanımlanmaktadır (Durkheim, 2019, s. 43). Her ne kadar iktidar başkasına geçirilebilir olsa da egemenlik hiçbir zaman başkasına devredilemez (Rousseau, 2018, s. 23). İbni Sina’ya (980-1037) göre toplum halinde yaşayan insanların ilişkilerini düzenleyecek, hukuku işletecek, kanunları tatbik edecek ve adaleti tesis edecek böyle bir mevcudiyetin siyasi varlığı kaçınılmazdır (Saruhan, 2015, s. 298). Egemen iradenin kendini ortaya koyma biçimi ise fiiliyatta “yasa” ile gerçekleşmektedir. Yasaları ortaya koyan da onlara uymaya yükümlü olan da toplumdur ve yasa, toplum olarak var olabilmenin asgari şartlarını belirlemektedir (Durkheim, 2019, s. 53).

Rousseau’ya (2018, s. 18) (1712-1778) göre doğa durumundan toplum hayatına geçişle insan, içgüdülerini bırakıp aklına başvurmak suretiyle adalet duygusuna yönelmiştir. Adalet, temel parametresi itibarıyla hakkı haklıya teslim etmek olarak tanımlanmaktadır. Aristoteles’e (2015, s. 107) (M.Ö. 385-322) göre adalet, toplum içinde yaşayan insanların birbirleriyle olan ilişkilerini hak ölçüsünce düzenlediği için en yüksek erdemdir, hatta erdemın kendisidir. Dolayısıyla bağımsız ve özgür vatandaşlardan oluşan istikrarlı bir toplumun var olabilmesi adalet ilkeleri üzerinde örtüşen bir düşünce birliğine varılmasıyla mümkündür. Adalet ilkeleri üzerinde böyle bir birlik sadece adil değil, aynı zamanda istikrarlı ve bir arada var olabilen ya da yaşayabilen bir toplum oluşmaktadır (Wendt, 2013b, s. 574-575).

Toplumları bir arada tutan unsur olarak modern hukuklar, şahısların birbirlerini kabullenmeleri için gerekli kamusal altyapıları oluşturmuş ve bireysel hakların korunması için yapısal adımları gerekli kılmışlardır. Batı toplumlarının anayasaları bu minvalde pozitif ve özgürlükçü bir hukuk motifini benimser niteliktedir. Devletlerin bir yaptırım olarak ortaya koydukları normlar, siyasi odaklarca ve demokratik teamüllerle değişebilir bir meşruluğa dayanmaktadır. Bu da hukukun çok yönlü ve ahlaki niteliklerle yeniden yorumlanmasının önünü açmaktadır (Habermas, 2019, s. 111; 168).

Abdurrahman’a (2020, s. 54) göre toplumun var olma ilkelerinden biri de ahlaktır. Ahlaki ölçütleri ve değerleri olmayan toplumlar, önce bozuma uğrarlar sonra da toplum olma vasıflarını kaybederler. Durkheim’e (2019, s. 24) göre toplum, farklılıkların bir arada yaşama cihetinden ahlaki bir varlıktır. Immanuel

Kant'ın (1724-1804) ortaya koymuş olduğu ahlak yasası bu minvalde toplum içindeki farklılıkların ötesinde birbirlerine zıt buyrukları olan farklı toplumların bile karşısına bir yol haritası çıkarmaktadır (Kaygı, 2020, s. 9).

Tarihi perspektifiyle Batı Medeniyeti'nin toplum sözleşmesi bağlamında geliştirdiği ilk somut örneği, 1215'te İngiltere'de yürürlüğe giren "Büyük Sözleşme" ya da "Büyük Özgürlükler Sözleşmesi" [Magna Carta or Magna Carta Libertatum] kabul edilmektedir. Bu sözleşme ile yurttaşların özgürlükler ve mülkiyet hakları konularındaki talepleri karşısında kralın buyrultusal müdahalesi sınırlandırılmıştır (Kışlalı, 2018, s. 279-280). Daha sonra sırasıyla yine İngiltere'de 1689 yılında kabul edilen "Haklar Bildirgesi" [Bill of Rights], 1776 "Amerikan Bağımsızlık Bildirisi" [United States Declaration of Independence], 1789 Fransız Devrimi ve "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" [La Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen], 1948 "İnsan Hakları Evrensel Bildirisi" [Universal Declaration of Human Rights] Batı toplumlarının siyasasına önemli derecede etki eden sözleşmeler olarak kabul edilmektedir (Niray, 2009, s. 8-9).

İslam medeniyetleri açısından bakıldığında ise misak, birlikte yaşama formu ya da toplumsal sözleşmeler bağlamında daha eski kaynaklara ulaşılmaktadır. Özellikle İslam toplumlarının oluşmasında Hz. Muhammed'in bütün insanlığa hitap eden mesajı; tekebbür ve çıkar sebebi olarak görülen toplumsal sınıflılığı kaldırmış, toplum kesimlerini birbirine yaklaştırmış, kabileleri toplumsallaştırmış ve birbirlerinden çok farklı kültürlerin bir arada yaşamasına imkân veren akideyi ortaya koymuştur. Bu minvalde 622 yılında kabul edilen Medine Vesikası, 632 yılında irat edilen Veda Hutbesi, birçok türü ve örneği bulunan, belirli maddeler üzerinde karşılıklı kabule ve yetkilendirmeye dayalı gerçekleştirilen "biatlar" ve dini, siyasi, sosyal kolektif bir bilinç olarak gelişen "ümme düşüncesi" bu alanın önemli örnekleridir.

İslam öncesinde çeşitli kabileler halinde yaşayan Arap toplulukları, primitif sosyal gruplar, dini oluşumlar, aristokratik soylular İslam'ın insanlar için sunduğu eşitlik, özgürlük ve kozmopolit karakter sayesinde bir arada yaşamayı ve hem fikirliği başarmışlardır (İkbal, 2008, s. 7-8). Muhammed Hamidullah (1908-2002) Medine Şehir Devleti'nin temeli olan Medine Vesikası'nın tarihte bilinen ilk yazılı anayasa olduğunu ileri sürmektedir. Vesika, devletin oluşumundan itibaren sadece Müslüman ve Arapları değil, farklı dinden ve etnik mensubiyetten olanları da içine almaktadır. Sözleşme temel yaklaşımında insanların ve farklı toplulukların birbirleriyle olan ilişkilerini, siyasi yapılanmanın hüviyetini, din ve vicdan hürriyetinin esaslarını, güvenlik taahhüt ve hükümlerini düzenlemektedir (Özkan, 2019, s. 212-213).

Hız. Muhammed'in ümmetine vasiyeti, insanlığa da nasihati olarak nitelenen Veda Hutbesi evrensel, sistemsel ve ahlaki mesajlar içermektedir. Hutbe tikel ve taabbudi bireysel meselelerden ziyade, ahlakın düzen olarak işlendiği külli esaslar sistematığına sahiptir. İrat edilen hutbenin mesajlarında her türlü köleliğe karşı özgürlüğün tesis edilmesi, canın, malın, namusun korunması hakkı, ekonomik sömürüye karşı faizin kaldırılması, her türlü ayrılığı ve insanlar arası eşitsizliği şiddetlendiren ırkçılığın kökten reddedilmesi, ailenin ve kadının korunması gibi insanlığın büyük bir toplum olarak işlendiği, birlikte yaşamın dinamiklerinin belirlendiği temel konulara değinilmiştir (Erul, 2012, s. 591-592).

Şehrin Özdeşi Olarak Devlet: Birlikte Yaşamın Sistemi

Devlet ve siyaset teorilerinin oluşumu, bir yönüyle de şehir ya da şehir devletlerin meydana gelişi insanın mahiyetine ilişkin açıklamalar yapan insan felsefesinin ve toplum-siyasal diyalektiğine dayalı temellendirmeler yapan siyaset sosyolojinin ele almasına ek olarak disiplinler arası bir hüviyetle ve daha geniş bir yelpazede değerlendirilmesinin zarureti ile ortaya çıkmıştır. Çünkü siyasal alan birçok alt bileşeniyle bir bütünlüğe karşılık gelmektedir. Dolayısıyla devlet ve siyaset teorilerini sadece siyaset biliminin ve siyaset tamlayanı ile oluşturulan alanların konuları çerçevesinde değerlendirmek felsefe, sosyoloji, teoloji, tarih, coğrafya, iletişim gibi alanların temel bileşen olmaktan çıkarılmasına sebep olmaktadır.

Siyaset teorisinin dayandığı metafizik insanın iyi ya da kötü oluşuna ilişkin yapılan açıklamaları kapsamaktadır. Mengüsoğlu'na (2015, s. 294-298) göre insan yalnızca iyi veya kötü olsaydı devlet gereksiz bir kurum olarak varsayılırdı. İnsanın özü bakımından kötü olduğu savı ile insan hareketlerinin eğitilemez olduğu ileri sürülür ve Thomas Hobbes'un (1588-1679) teorisinde belirtildiği gibi "insanlar birbirini yerdi". İkinci durumda olduğu üzere eğer insanlar bütünüyle iyi olsalardı insanların ilişkilerini düzenleyecek bir yapıya ihtiyaç olmazdı. Immanuel Kant'ın (1724-1804) deyişiyle "kavgasız, gürültüsüz, çatışmasız bir arada yaşayan koyun sürüleri" gibi yaşanır. Bu durumda devlet, varlığını insanın iki kutuplu doğasından, yani temyiz özelliğinden almaktadır. Bu minvalde devletin üstlendiği ana fonksiyon insandan kaynaklanan disharmoniyi temel bir sözleşmeyle yine birey ve toplum adına düzenlemek olarak yorumlanmıştır.

Devletin varlık sebebinin ortaya konulmasından sonra faklı şekillerde tebarüz etmesi yine insan ve toplum ölçeklerine bağlanmaktadır. Farabi (872-950) (2017, s. 82-83) ulusların gökyüzüyle olan mesafesinin, yer kürede olan

konumunun, toprak, hava ve su ile olan münasebetinin, besin farklılıklarının ve benzeri özelliklerinin yönetim şekline etki ettiğini ileri sürmüştür. İbn-i Haldûn (1332-1406) (2004, s. 116; 123; 155; 169) iklimin, refahın, şehir yaşamına olan yatkınlığın, nesebin ya da asabiyetin ve benzeri sebeplerin yönetim şeklini, yöneticiyi ve devlet olma halini doğrudan şekillendirdiğine dikkat çekmiştir. Benzer şekilde Baron de La Brede et de Montesquieu (2017, s. 289; 364; 383; 417; 527; 565) (1689-1755) yaşanan coğrafya, kolektif tarih, edinilen davranış biçimleri, dinsel inanış, ticaret tarzları, nüfus gibi birçok parametrenin bütününden hâsıl olan genel ruh halinin devleti ve siyasal düzeni biçimlendirdiğini belirtmiştir.

Siyaset teorilerinin değerlendirilmesinde siyasal veya siyaset [politic/s], politika veya siyaset tarzı [policy], siyasa veya anayasal sistem [polity] gibi bazı temel kavramların öne çıktığı ve bu kavramların yorumlanmasıyla da çeşitli teorilerin oluştuğu gözlemlenmiştir (Mouffe, 2018, s. 50-51).

Siyasal veya siyaset [politic/s], Arapça etimolojisi üzerinden ele alındığında yetiştirme, eğitme ve iyi duruma getirme anlam kökeni üzerinden yönetme işi (Golkarian, 2001, s. 1053), ceza gibi ilişkisel kullanımlara sahiptir (Devellioğlu, 2017, s. 1119). İslam medeniyetleri açısından terim anlamı doğrudan devlet idaresi ile ilgili mülk, melik, hüküm, şura, adalet, itaat, barış, ıslah, medine gibi siyasal çağrışım yapan konuları içermektedir (Canatan, 2014, s. 5-6). Eski Yunan etimolojisiyle değerlendirildiğinde ise “polis” ya da “city state” kavramlarının menşei yansıtan yönetim anlayışı ve türevi anlamlarını barındırmaktadır. Terim anlamında ise benzer şekilde devlet yönetimi ve bu iştigalle gelişen idare etme biçimleri şeklinde kullanılmaktadır (Schmitt, 2018, s. 41).

Siyaset, yaygın olarak ise “uzlaşma sanatı” olarak değerlendirilmektedir. Bu niteleme bütün siyasal yapılar için geçerli olduğu kadar, demokratik sistemler için daha bir önceliklidir, dahası bir mutabakat modeli olarak kaçınılmaz görülmektedir (Boudreaux & Lee, 1997, s. 365-366). Uzlaşma teorileriyle içkin siyaset tanımları genel itibarıyla iki ana kategoride değerlendirilmektedir. Birinci kategori, siyaseti insan-toplum ilişkilerinde ve iktidar mücadelesinde bir araç olarak görmektedir. Örneğin siyaset; Max Weber’e (1864-1920) göre devlet ya da iktidar içindeki grupların güç değişkeninin dağılım biçimleridir. Harold Dwight Lasswell’e (1902-1978) göre kamusal kaynakların kime, nasıl ve ne zaman dağıtılacağıyla ilgilenmektedir. David Easton’a (1917-2014) göre toplumdaki her türlü değerlerin yetkeli dağılımıdır. Adrian Leftwich’e (1940-2013) göre insanın biyolojik ve toplumsal yaşamının gereği olarak ortaya çıkan üretim, dağıtım ve tüketim faaliyetlerinin bütünüdür. İkinci kategori ise

siyaseti insan varlığıyla beraber doğal bir amaç olarak nitelendirmektedir. Bu anlayış Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Immanuel Kant (1724-1804), Karl Marx (1818-1883), Herbert Marcuse (1898-1979), Hannah Arendt (1906-1975), Jürgen Habermas (1929-...) ve Benjamin Barber (1939-2017) gibi düşünürlerden başlayıp kökeni Antik Yunan filozofları Platon (M.Ö. 423-348) ve Aristoteles'e (M.Ö. 385-322) kadar gitmektedir (Bağçe, 2007, s. 2-6). Aristoteles'e göre (2015, s. 22; 34) siyaset, amacı bakımından iyiyi hedeflemektedir ve insan yaşamı için en önemli bilgi kaynağıdır. Çünkü insanın yaşam kriterlerini ve bu kriterlerin kime ve neye göre, ne kadar olacağını siyaset belirlemektedir. Duverger'ye (2017, s. 275) (1917-2014) göre ise siyaset bir toplum tipine değil, bütün insan gruplarında ortaya çıkan doğal bir uğraştır. Dolayısıyla her kitle tasnifine göre çeşitlilik gösterebilmekte ve gelişen şartlara nispeten yeni modeller ortaya çıkarabilmektedir.

İslam Medeniyeti'nde siyasetin bir tür tanımlanma ve ele alınış biçimi olarak tebarüz eden siyasetname geleneği devletin inisiyatifleri ve yöneticilerin nitelikleri üzerine kurulmuştur. Bu çeşit çalışmalar birincisi, sosyal ve siyasal yapı, ahlaki düzey, yöneten-yönetilen ilişkisi gibi birçok unsuruyla dönemin özellikleri hakkında bilgiler verirken ikincisi ve daha ziyade baskın olanı, ideal düzen anlamında olması gerekenle ilgili meseleleri tartışmaktadır. Örneğin El-Farabi'ye (2017, s. 87) (872-950) göre insanın nihai amacı mutluluktur ve siyaset bu amacı gerçekleştirmek için var olan bir mekanizmadır. Kâtip Çelebi'ye (2020, s. 134-136) (1609-1657) göre "Devlet, mülk ve saltanat manasında olup birtakım örf ve kanunlarla düzenlenmiş insan topluluğundan ibarettir... Halk sultanlara ve beylere Allah'ın emanetidir. Yöneticisiz devlet olmaz, parasız yönetici olmaz, halksız para olmaz, adaletsiz halk olmaz." Ebu Necîb Sühreverdi'ye göre (2015, s. 50) (1097-1168) "Adalet devlet başkanlarında bulunması gereken yüksek özelliklerin en değerlisidir ve devletin sürekli olarak var olmasını sağlayacak vasıtaların en başında yer alır." Bu minvalde siyasetnamelerin en önemli yönlerinden birinin de tarihi bir vesika olmasının yanında, devleti ve hükümdarı doğrudan muhatap alması sebebiyle dönemin siyasetine yön verici olması şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

İslam Medeniyeti'nde siyasetnamelerin ortaya çıkışındaki temel sebeplere bakıldığında ise İslam'ın devletleşme teamülleri, fetih hareketleriyle farklı coğrafyalara ulaşılması ve yeni siyasal meselelerle karşılaşılması, devlet ve mülkiyet anlayışının değişmesi, devletlerin kuruluş ve yıkılış emareleri gibi konular gelmektedir (Canatan, 2014, s. 6-9). İslam'ın ilk yıllarında siyasi hutbeler ve mektuplar ile başlayan bu gelenek daha sonra belirgin bir tür olarak kendini göstermiştir. İbn'ul-Mukaffa'nın (720-759) "İslam Siyaset Üslubu",

Abdülhamid el-Katib'in (...-750) "Doğu'nun Hükümdarı", Ebû Nasr El-Farabi'nin (872-950) "el-Medinetu'l-Fazıla", Maverdi'nin (972-1058) "el-Ahkamu's-Sultaniyye", Yusuf Has Hacib'in (1017-1071) "Kutadgu Bilig", Nizamü'l-Mülk'ün (1018-1092) "Siyasetname", Gazzalî'nin (1058-1111) "Nasîhatü'l-Mülûk", Ebu Necip Sühreverdi'nin (1097-1168) "Nehcu's-Sülûk fi Siyâseti'l Mülûk", İbn-i Haldûn'un (1332-1406) "Mukaddime", Kınalızade Ali Çelebi'nin (1510-1572) "Devlet ve Aile Ahlakı", Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) "Siyaset Nazariyesi", Said Halim Paşa'nın (1865-1921) "İslam Devletinin Siyasi Yapısı" eserleri siyasetname geleneğinin öne çıkan örnekleri olarak kabul edilmektedir (Adalıoğlu, 2009, s. 304-305).

Siyasetin eksenini veya biçimiyle ilgili izlenen niyet, eylem ve netice elde etme arasındaki bağlantı tarzına ise politika [policy] denmektedir (Heywood, 2015, s. 55). Thomas Hobbes (1588-1679) toplumun özü itibariyle politik olduğunu ileri sürmektedir. Politik birlik olmaksızın devletin teşekkül etmesi ve iktidarın belirlenmesi gerçekleşemez (Rousseau, 2018, s. 128). Burada birbirini izleyen iki tanımlama biçiminden bahsedilmektedir. Birincisi, siyasette izlenen yolun bir tür ilerlemeyi beraberinde getirmesiyle oluşan politik gelişme, ikincisi de yaşanan siyasi olayların olumlu veya olumsuz bir çeşit varyasyon sağladığı ve politik gelişmeyi de içine alan politik değişimdir. Ancak olumlu veya olumsuz değerlendirmeyi oluşturan etkenin belirlenmesi politikaya değer biçimsel yaklaşıldığının göstergesidir. Dolayısıyla politikanın başlı başına iyi veya kötü, doğru veya yanlış olması ancak evrensel temel ilkeler bağlamında değerlendirilebilir gözükmektedir. Böylelikle politika, aslında farklı düşünce ve dünya görüşlerinin yansıtıldığı veya oluşma imkânının sağlandığı bir evrende meydana gelmektedir (Sarıbay, 2014, s. 187-188).

İnsanın siyasal bir canlı oluşu ve toplumun politik bir birliği temsil ettiği yaklaşımları beraberinde siyaset, devlet, yönetim veya hükümet şekli [polity] tasnif ve tasavvurlarının oluşmasını sağlamaktadır (Altındal, 2019, s. 72-73). İnsan ömrü sınırlı ancak onun yapıp etmeleri sınırsızdır. Bu durumun çözümü ise insanın sosyal birlik veya devlet kurması, bir düzen formu oluşturmasıyla sağlanabilmektedir. Bireyler ölmekte ama insan türü olarak yaşamaya devam etmektedir; neslini sürdürebilmekte, bilgisini ve tecrübesini aktarabilmekte ve netice itibariyle varlığını bir medeniyet tasavvuruyla birçok alanda sürekli kılabilmektedir (Mengüşoğlu, 2015, s. 289).

Yöneldiği amaç itibariyle aynı anlamda kullanılan devlet ile yönetim tanımları terim anlamlarıyla belli bir ayrıştırmaya sokulmaktadır. Devlet, yönetime nazaran kamu kurumlarını bütün olarak ihtiva etmesi, üyelerinin ya

da vatandaşlarının tamamını kucaklaması sebebiyle daha kapsamlı görül-
mektedir. Bu perspektifte yönetim, iktidar ya da hükümet devletin bir unsu-
rudur. Kalıcı olan devlet, değişken olan ise yönetimlerdir (Heywood, 2015, s.
30). Emile Durkheim (1858-1917) siyaset teorisinde devlet ve hükümetleri bi-
rer sosyal kurum olarak değerlendirerek devleti toplumun bütününe temsil
eden bir uzlaşma mekanizması şeklinde tanımlamaktadır. Dolayısıyla devlet,
düzenin kendisi ve toplumun asli sebebi olarak yorumlanmaktadır (Orum &
Dale, 2016, s. 90). Ancak devletin egemenlik sistemi şeklinde kabul edildiği
ve niteliğine ağırlık veren anlayışa göre devlet, sadece varlık ilkesiyle insan
ve toplumun asli mahiyetini karşılayamaz (Bottomore, 2017, s. 89). Max We-
ber (1864-1920) siyaset kuramında kuralların uygulanmasını belirleyen
meşru ve kurumsal karakterli otorite olarak devletin, kullanılan iktidarın bi-
çimleriyle anlam kazandığını savunmaktadır (Braud, 2017, s. 197). Maverdi
(972-1058) devletin kökenine ilişkin görüşünde devletle gelen yetkenin asıl
amacının hukuki eşitlik, birlik ve bireysel özgürlükler olduğunu ileri sürerek
dolayısıyla devlet veya iktidarı bu niyetin gerçekleşmesi için ortaya çıkarılmış
yapay bir tertip olarak değerlendirmektedir (İkbal, 2008, s. 24). Faruki'ye (2017, s.
148) (1921-1986) göre sadece kural ve zorlama ile kurulan faydacı bir devlet mo-
deli biçimsel olarak belli bir vizyonu temsil etse dâhi, ahlaki niteliğe sahip de-
ğildir. Ahlaki olabilmesi kişilerin söz konusu değer veya buyruklara özgür iradele-
riyle bağlı olup gönüllü bir eylem ortaya koymalarıyla sağlanabilir. Dolayısıyla
devlet hem değerli hem de anlamlı olanın kaim olmasıyla mümkün kılınabilir.

Günümüz siyaset teorilerine geldiğimizde ise klasik siyaset teorilerinden farklı
olarak konuları belli bir toplumsal odağa, örgütlenme faaliyetlerine ve siyasal sü-
reçlere dayanmaktadır. Batı Medeniyeti'nin birikimi göz önüne alındığında An-
tik Çağ'dan Modern Dönem'e hemen hemen her düşünürün ortaya koyduğu
büyük bir devlet teorisi yığını vardır. İslam Medeniyeti'nde ise biraz daha dö-
nemsel özellikleri yansıtan siyasetname örnekleri ve ideal devlet tasavvurları
gözlenmektedir (Köker, 2012, s. 40).

Devlet kurma becerisinin en önemli safhalarından biri de yöneten-yönetilen
ilişkinine dayanmaktadır. Bu durumda yönetici ya kurucu ya seçilen ya da tayin
edilen pozisyonundadır. Her durumda yöneticilerin toplum nazarındaki meşru
konumu sadece anayasa veya belirli bir entelektüel birlikle gerçekleşemez. Bu-
nun yanında toplumların duyguları, mitleri ve inanışları vardır ve dolayısıyla si-
yasal sistem metafizik ya da teoloji ile doğrudan bağlantılıdır (Durkheim, 2019,
s. 67). Batı'da "hükümler hakkı teorisi" her ne kadar krallık kadar eski olsa da
menşei Doğu devlet teorilerindeki kralın otoritesini doğrudan tanrıdan almasına

dayanmaktadır. Ancak Batı Medeniyeti'nde tebarüz eden devlet teolojisi bu anlamda özsel olarak Antik Yunan, Roma ve Hıristiyanlık olmak üzere üç ana kaynağa sahiptir (Batuhan, 1959, s. 73-77). Batı toplumlarında teolojik argümanların kırılma noktası ise 17. yüzyılda yaşanan iç savaşlara kadar uzanmaktadır. İngiltere'de kraliyet lehtarları devlet otoritesini ellerinde bulunduran Hıristiyan kral ve üst düzey yöneticilerin yetkilerini tanrıdan aldıkları savunurken parlamento taraftarları nihai meşruiyet kaynağının halk olduğunu ileri sürmüşlerdir (İkbal, 2008, s. 35-36).

İslam Medeniyeti'nin Raşit Halifeler Dönemiyle başlayan sürecinde din ve devlet ayrı otoriteler olarak teşekkül etmemiştir. Devletin yönetim şekli ve yöneticilerin meşruiyet kaynağı gibi konular ise toplumların idrakine bırakılmıştır (Hamidullah, 1996, s. 147). Hz. Muhammed, Tufeyl isminde bir emirin kendisine yönettiği "Eğer İslam'ı kabul edersem benim rütbem ne olacak? Senden sonra emirliği bana verecek misin?" sorusuna "Emirlik bana ait bir şey değildir. Dolayısıyla benim yerime kimin geçeceğine ben karar veremem." şeklinde cevap vermiştir. Ancak yöneticinin belirlenmesinde Kur'an'ın bir usul olarak ortaya koyduğu seçim ilkesinin ve istişarenin işletilmesi oluşabilecek devlet şeması ve tasavvuru ile ilgili bazı bilgileri vermektedir.

İslam Medeniyeti'nde yönetici ile yöneten arasındaki ilişki Maverdi'ye (972-1058) göre "akit" kavramıyla açıklanmaktadır. Devleti yönetenler sözleşme gereğince yönetim haklarına ve görevlerine sahip olurlar. Ancak bu sözleşme Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) toplum sözleşmesinden farklı olarak felsefi bir temellendirmeye değil, doğrudan adalet, liyakat, ehliyet gibi beceri ve fiili durumlara dayanmaktadır (İkbal, 2008, s. 9; 23-24; 32).

Devlet kuramları, insanlığın geçirmiş olduğu siyasal evrelere paralel gelişmeler göstermektedir. Özellikle devletin nitelikleriyle ilgili meselelerde insan-toplum-devlet ekseninde yaşanan hadiseler insanlığın bazı siyasal dönüşümler yaşamasına sebep olmuştur. Örneğin, Baron de La Brede et de Montesquieu (1689-1755) egemenliğin paylaşımına ilişkin değişimleri değerlendirerek "kuvvetler ayrımı" düşüncesini geliştirmiş ve daha sonraki yıllarda bu ilke geliştirilen anayasaların, toplumsal sözleşmelerin, bildirgelerin, özgürlük anlayışlarının temeli teşkil etmiştir (Kışlalı, 2018, s. 266). Egemenlik anlayışı diğer taraftan yasa kavramının tekrar düşünülmesini, yasaların yeniden ele alınmasını ve yapılış süreçlerine ilişkin yeni modellerin geliştirilmesini gerektirmiştir. Dolayısıyla insanlığın gelmiş olduğu bugünkü noktada yasalar sadece insanları birbirlerine karşı değil, devlete karşı da korumakta, hatta devlet kurumları bazında ele alındığında devleti devlete karşı koruduğu şeklinde de yorumlanabilmektedir (Mengüşoğlu, 2015, s. 294-295).

Durkheim'e (2019, s. 59) (1858-1917) göre demokrasi kuramları üzerinden bakılacak olunursa yasaların amacı egemen halkla yönetilen halkın bağlantısını ortaya koymaktadır. Bu minvalde siyasi, medeni ve ceza yasalarının dışında ama bu önemde olan ahlak kuralları, gelenekler ve kamuoyu yöneten-yönetilen ilişkileri bağlamında toplumsal bütünü sağlayan unsurlardır. Diğer yandan yasaları yürütmek ve politika işini sürdürmek için aracı bir yapı olan yürütme gücüne, yani hükümete ihtiyaç vardır. Hükümet de halk ile devlet arasındaki irade meselesini çözme ve yasaların uygulanışını sağlama işlevlerini yürütmektedir (Rousseau, 2018, s. 54).

Hükümet biçimi ya da başka bir ifadeyle siyasal rejim nosyonu sadece demokrasilerde değil, diğer siyasal yönetimlerde de hem anayasanın hem de siyasal sistemin bir konusudur (Braud, 2017, s. 262). Bütün zamanları ve kültürleri içine alan bir hükümet biçimi tasavvuru söz konusu değildir ancak belirli niteliklerine göre siyasal yönetimler çeşitli tasniflerde değerlendirilmiştir. Bunun en fazla öne çıkanı ise devlet egemenliğinin kime ait olduğu üzerinden yapılan tasniflerdir. Örneğin, egemenlik bir kişiye ait olduğunda monarşi, bir gruba ait olduğunda aristokrasi, halka ait olduğunda ise demokrasi isimlerini almaktadır. Ancak bu kategoriler formel ya da sembolik bir ayrımı temsil etmektedirler çünkü zamana göre bu isimlendirmeler iyi veya kötü nitelermelere de maruz bırakılmaktadırlar (Rousseau, 2018, s. 56-61). Pareto'ya (2016, s. 52) (1848-1923) göre hükümet şekillerini bu tarz niteliklerle farklı çağrışımlara zorlamak doğru değildir. Hükümet şekillerini "üstün" kavramı üzerinden değerlendirmek ise beraberinde bir tür belirsizlik getirmektedir. Çünkü üstünlüğün bütün insanları içine alan mutlak bir yönü bulunmamaktadır.

Siyasal yönetim tasniflerinin en eskisi Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Aristoteles'e (2018, s. 98-99) (M.Ö. 385-322) göre ortak iyiyi amaçlayan adil yönetim biçimleri "krallık", "aristokrasi" ve "politeia"dır. Bu biçimlerden sapma ya da despotikleşme ise krallıktan "tiranlık", aristokrasiden "oligarşi", politeia'dan "demokrasi" türlerinin çıkmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla burada hem ampirik bir sınıflandırmaya hem de temel ölçüt olarak ahlaki bir vasıflandırmaya gidilmektedir. Machiavelli'ye (2019, s. 3) (1469-1527) göre bütün zamanları kapsayan iki yönetim biçimi olmuştur, onlar da cumhuriyet ve hükümdarlıktır. Montesquieu'ya (2017, s. 11) (1689-1755) göre cumhuriyet, monarşi ve istibdat olmak üzere üç farklı yönetim şekli vardır. Bu sınıflandırmanın doğasını iradenin kullanım biçimlerindeki ahlaki nitelikler ve hüküm bandırılan tutumlar değil, niceliksel durumlar oluşturmaktadır. Ancak her toplumun kendi öz nitelikleri ve dinamikleri nasıl bir yönetim şekline sahip olacağını belirlemektedir.

Modern dönem devlet algısına gelindiğinde ise ülkelerin bir tür gelişmişlik skalasına tabi tutulması ve yönetim şekillerinin bu anlayışla değerlendirilmesi yüzyılları aşan köklü monarşilerin bile değişime uğramasına sebep olmuştur. Demokrasi kına ayırımı yapmadan bütün dünyada ve toplumlarda bir şekilde kendini göstermiş, hatta ülkelerin iç meselesi olmaktan çıkıp savaş sebebi haline dâhi gelmiştir. Dolayısıyla günümüz modern devlet algısı klasik yönetim şekli kriterleriyle açıklanamayacak derece karmaşık hale gelmiştir. Hatta siyasal iletişim alanında yapılan yeni çalışmalar “yönetişim” kavramı ile yönetim biçimlerini yönetişim biçimleri üzerinden değerlendirerek devlet olmadan da yönetişimin gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir (Heywood, 2018a, s. 84-88). Buna rağmen ulus-devlet, ulusüstücülük [supranationalism] ve ulusötecilik [transnasyonalizm] tanımlamaları egemenlik kuramları içerisinde modern ve küreselleşen dünyanın baskın siyasal birimleri olarak yerlerini almışlardır (Bottomore, 2017, s. 125). Bu minvalde Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, NATO, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü, Uluslararası Çalışma Örgütü, Uluslararası Göç Örgütü gibi yapılar “yeni dünya”nın yeni kurumları olarak kurulmuşlardır. Dolayısıyla bu küresel siyasi sistematiğe modern devlet algısında, devlet olabilme yetke ve kabiliyetinde “kurumsallaşma” ve “uzlaşma kültürü” iki temel ilke olarak kaçınılmaz hale gelmiştir (Heywood, 2018b, s. 224).

Sonuç

Şehir düşüncesinin merkezinde olan en önemli konulardan biri “birlikte yaşam” unsurunun bizatihi kendisidir. Birlikte yaşam sadece nazari bir betimleme değil, aynı zamanda bir şehrin varoluş ilkesi bakımından pratik bir olgudur. Şehirler kuruluşu itibarıyla askeri, iktisadi, siyasi, ilmi birçok farklı sebebe bağlanabilmektedir. Ancak hepsinin de özünde var olan ana maksad farklı saiklerle bir araya gelmiş olsa dahi temel hak ve hürriyetlerin korunduğu, hukukun işletildiği ve özgürlüklerin genişletildiği bir birlikte yaşamın sağlanabilmesidir. Bu minvalde şehir düşüncesinin sistematiğinde “insan”, “toplum” ve “devlet”; şehrin birer unsuru olduğu kadar bu unsurlar bağlanımda ortaya çıkan birlikte yaşam tasavvuru şehrin ruhunu kuşatıcı bir özellik açığa çıkarmaktadır. Şehir düşüncesinin sistematiği bu yönleriyle tek taraflı bir etkiye göre değil, çok boyutlu bir etkileşime sahip olarak oluşmaktadır.

Bu izlenimle özellikle Batı, doğu ve İslam medeniyetleri gibi farklı formlarda oluşan paradigmatik anlayışlar değerlendirildiğinde felsefi arka plan, dini metafizik ve siyasal düşünce üzerinden verilen cevapların bizatihi birlikte yaşamın

oluşmasında belirleyici ve ayırt edici temel faktörlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Buna nazaran aynı doğrultuda insanın mahiyetine ilişkin yapılan vurgularda ise önemli benzerliklerin olduğu sonucuna varılmıştır. Örneğin, felsefi olarak Farabi'nin (872-950) temellendirdiği insanın doğası gereği medeni yani "medeniyün bi't-tab" olduğu anlayışı ile Antik Yunan literatüründe Aristoteles'in ifadesiyle insanın "zoon politikon" yani siyasal canlı olma özelliği örtüşmektedir. Yine farklı düşünce sistemlerinin insanın fitri olarak temyiz özelliğine sahip oluşu, temel hak ve hürriyetlere bu noktadan hareketle yaklaşımlar geliştirmeleri benzerdir. Dolayısıyla insanın birlikte yaşam için temel eğilimlere sahip oluşu insan felsefesinin bir konusu olarak değerlendirilmiş ve bu doğrultuda toplumsallaşma ve siyasallaşma gibi bazı birlikte yaşam öğeleri insanın fitri yönü bağlamıyla tartışılmıştır. Ancak dini metafiziğe ve siyasal düşünce mantalitesine geçildiğinde birlikte yaşamın bütününe etkileyen ve diğerlerinden farklılaşan faktörlerin belirlemeye başlandığı incelenmiştir.

Dini metafiziğin konusu olarak insanın var oluş amacını bir dünya tasavvuru olarak yine dinin sistem ve kurgu paradigmasından aldığı sonucuna varılmıştır. Örneğin, Upanişadçı Hinduizm ve Budizm'de insan, özü itibariyle kötü olarak tanımlanmakta, dünya bir çile ve ıstırap yeri olarak görülmekte ve insanın kurtuluşu ve mutluluğu dünya zevklerinin terkine aranmaktadır. Hıristiyanlıkta insan, özü itibariyle günahkârdır ve ilk günah ya da asli günah doktrinine göre insan dünyaya cezasını çekmek için gönderilmiştir. Yahudilikte Yahudilere tanınan "üstün insan akidesi" insanlığa karşı Yahudileri tecrit etmekte ve ayrı bir toplum olmalarını zorunlu kılmaktadır. İslam'ın insan tasavvurunda ise her insanın günahsız dünyaya geldiği ve esas itibariyle iyi ve masum olarak yaratıldığı inancı vardır. İnsan, yapıp etmeleriyle fitrat olarak hem özgürdür hem de ahlaki sorumluluk altındadır. Bu minvalde dini temellere dayanan şehirlerin karakterinde dini sembolizmin ve dini unsurların varlığı baskın olarak dikkat çekmektedir.

Siyasal düşünceler tarihine bakıldığında ise insanın doğuştan kötü olduğunu savunanlar ile iyi ya da kötü olmalarının koşullara bağlı olduğunu ileri sürenlerin yer aldığı iki ana akım göze çarpmaktadır. Örneğin, klasik ayrımla Thomas Hobbes'un "İnsan insanın kurdudur." mottosu ile Jean Jacques Rousseau'nun "İnsan iyi olarak doğar ama toplum onu bozar." yaklaşımı arasında cereyan ettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu bağlamda şehirlerin oluşumunun ya da birlikte yaşamın ana eğilimi kaosu giderilmesi anlamında düzenin sağlanmasına odaklanmıştır. Klasik Avrupa şehirleri ve İslam şehirleri karşılaştırıldığında Avrupa şehirlerinde siyasi otorite merkezli bir yapılaşma dikkat çekerken İslam şehirlerinde mabet etrafı bir yapılaşma

görülmektedir. Bu da şehir ile insanı yönetme ya da düzeni sağlama arasında hangi unsurların tercih edildiğini gösteren önemli bir ilişiktir.

Neticede her ne kadar farklı medeniyet perspektiflerine, düşünce ve inanç sistemlerine ya da doktrinasyona sahip olursa da insanlık tarihinde insanın siyasal canlı oluşu bağlamındaki odak düşünceler insan felsefesinin bir konusu ve diğer disiplinler alanları etkileyen bir unsur olarak köklü bir şekilde yerini almıştır.

İnsana ilişkin paradigmatik yaklaşımlardan sonra insanın birlikte yaşama, iyi yaşama ya da yaşamak zorunda olma ilişkileriyle beraber toplum felsefesi ve pratikleri incelenmiştir. Bu minvalde insan felsefesinin toplumun oluşmasında ve toplum düşüncesinin gelişmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Temel yaklaşımlar çerçevesinde insanın toplumsallığının tekidi ise iki ana alt bileşene dayandırılmıştır. Birincisi, insanı fitri olarak ve doğuştan toplumsal bir varlık olarak tanımlarken ikincisi, insanın sosyal evrimler sonucu toplumsal bir varlığa dönüştüğü üzerinedir. Ancak her iki düşüncede de insanın azami toplumsallaşmasında yardımlaşma, iş bölümü ya da iş birliği gibi dış faktörlerin varlığı dikkat çekmektedir.

Batı ve İslam düşüncesi dikotiminde İslam medeniyetlerinde genel anlamda ortaya çıkan anlayış, insanın fitri olarak barbarlıktan tebarüz eden bir tekâmüle bağlı olarak değil, sosyal yatkinliği gereği toplumsal olduğudur. Yaratılışları insanları birbirine yakınlaştırmakta ve beşerî ilişkilere zorunu kılmaktadır. Batı düşünce geleneğinde ise insanın birlikte yaşama biçimi “doğa durumu” ve “doğa durumundan çıkış” olmak üzere iki evrede ele alındığı değerlendirilmiştir. Bu anlayışın temelinde insanın tarihsel süreç içerisinde şartların da getirdiği zorunluluklarla birlikte yaşama maruz kaldığı yönündedir. Hangi teori üzerinden ele alınırsa alınsın birlikte yaşamak mukaddem olarak politik bir mesele olarak belirmektedir. Bundan dolayı özellikle modern toplumlarda toplumsal kalıcılık bağlamında insanlar toplumsallaşmak ve siyasallaşmak için temel ve aracı ilke olarak yasalara, kurumlara, toplumsal organizasyonlara ve en önemlisi de bir misaka ve toplumsal sözleşmeye olan ihtiyacının önemli birer faktör olduğu değerlendirilmiştir.

Toplum sözleşmelerinin modern anlamda ortaya koyduğu yetke ise insanın doğasına ilişkin yaklaşımlardan ziyade, hak kavramına yüklediği anlama dayanmaktadır. Bunun da Batı düşüncesinin sosyal evrim teorisine uygun olduğu değerlendirilmiştir. İslam Medeniyeti açısından bakıldığında ise toplumsal sözleşme cihetinde daha eski kaynaklara ulaşılmaktadır. Özellikle İslam toplumlarının oluşmasında Hz. Muhammed (sav)’in bütün insanlığa hitap eden mesajı birbirlerinden çok farklı kültürlerin bir arada yaşamasına

imkân veren akideyi ortaya koymuştur. Bu minvalde Medine Şehir Devleti'nin temeli olan Medine Vesikası tarihte bilinen ilk yazılı anayasa olarak tespit edilmiştir.

Toplum sözleşmelerinin insanın toplumsal ve siyasal bir canlı olması yorumlarının yanında insanlığın belli bir evresinde ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu da siyasal alanla ilgili yaşanan değişim ve dönüşümlerin insanın yapısal olarak geliştirdiği devlet modellerine etki ettiğini göstermiştir.

İnsanın mahiyetine ilişkin açıklamalar yapan insan felsefesinin ve toplum-siyasal diyalektiğine dayalı temellendirmeler yapan siyaset sosyolojinin ele almasından sonra devlet ve siyaset teorileri ele alınmıştır. Ancak devlet ve siyaset teorilerini sadece siyaset biliminin ve siyaset tamlayanı ile oluşturulan alanların konuları çerçevesinde değerlendirmek felsefe, sosyoloji, teoloji, tarih, coğrafya, iletişim gibi alanların temel bileşen olmaktan çıkarılmasına sebep olabilmektedir.

Netice itibari ile farklı paradigmatik yaklaşım ve medeniyet formları bağlamında şehir düşüncesinin sistematiği üzerine gerçekleştirilen insan, toplum ve devlet tasavvurunda formel olarak beliren ve benzer gibi görülen olayların arkasında olgusal olarak derin ayrımların ve farklılıkların olduğu değerlendirilmiştir. Bu minvalde şehir düşüncesinin ortaya çıkışı, tekamülü ve sistematiğinde farklı paradigmatik yaklaşımların temel değişkeni olarak ele alınan insana, topluma ve devlete bakış açılarının birlikte yaşama tasavvurlarıyla doğrudan ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Extended Abstract

An Enquiry Concerning Systematic of Urban Thought: The Conception of Living Together of Different Paradigmatic Approaches in the Context of Human, Society and State

*

Yusuf Yalanız

ORCID: 0000-0003-4330-4103

“Living together” itself is one of the most critical issues at the center of the idea of urban thought. Living together is not only a theoretical explanation but also a practical fact in terms of the existing principle of the urban. There are many types of cities such as military, economic, political, scientific. However, the main goal that is inherent in all of them even if it has come together for different reasons is that protection of fundamental rights and freedoms, operation of law, expansion of freedoms for living together. In this respect “human”, “society” and “state” in the systematics of urban thought; as well as being an element of urban thought these elements reveal a feature that encompasses the spirit of the city. The systematics of urban thinking are formed not by a unilateral effect in these aspects, but by having a multidimensional interaction.

With this impression, when the paradigmatic conceptions formed in different forms such as western, eastern and Islamic civilizations are evaluated, have been identified that it is decisive in the formation of live together of the philosophical background, religious metaphysics and political thought. Compared to this, it has been concluded that there are important similarities in the emphasis on the nature of human being in the same direction. Nonetheless, when religious metaphysics and political thought intellect were introduced, it was examined that factors of influenced the entirety of life together and differed from others initiated to emerge.

It has been deduced that the purpose of human existence as the subject of religious metaphysics is taken from the paradigm of the system of worldview

and fiction of religion. For example, in Upanishadist Hinduism and Buddhism, man is inherently described as evil, the world is seen as a place of suffering and suffering, and human salvation and happiness are sought in the abandonment of world pleasures. In Christianity, man is inherently sinful, and according to the doctrine of the first sin or main in; human was sent to the world to pay for it. The “superior human creed” granted to Jews in Judaism isolates Jews against humanity and requires them to be a separate society. In the human conception of Islam, there is a belief that every person is born without sin and is created mainly good and innocent. Human is both free and morally responsible for what he/she does. In this respect, the presence of religious symbolism and religious elements is predominantly noted in the character of cities based on religious foundations.

When looking at the history of political thoughts, two mainstreams stand out, including those who argue that human is inherently bad and those who argue that whether they are good or bad depends on the circumstances. Compared to classical European cities and Islamic cities, a political authority-centered construction is remarked in European cities, while in Islamic cities, a mosque-enveloped construction is noticed. This significant relationship shows which elements are preferred between the city and the people to manage or conserve order.

After the paradigmatic approaches related to human, the philosophy and practices of society have been studied. Within the framework of basic approaches, one human socialization is based on two main sub-components. First, when describing human as an indigenous and innate social being, the second advocate that human being has become social beings as a result of social evolutions. However, in these both thoughts, the presence of external factors such as cooperation, division of labour, or collaboration in the maximum socialization of human beings is remarked.

In the dichotomy of Western and Islamic thought, the understanding that emerged in general terms in Islamic civilizations is that human beings are social due to their social dispositions, not with an evolution that comes out of barbarism by nature. In the Western tradition of thought, it was evaluated that the way of living together is discussed in two stages: “Natural situation” and “exit from the state of nature”. No matter which theory is considered, live together appears as a political issue as a destiny.

The ability of community contracts in the modern sense is based on the understanding that it imposes on the concept of rights rather than approaches to human nature. This have been evaluated as in accordance with the theory of

social evolution of Western thought. From the point of view of Islamic Civilization, older sources have been reached in the context of social contract. Especially in the formation of Islamic societies, the message of Muhammad (sav) that appeals to all mankind has revealed the creed that allows very different cultures to live together. In this respect, the Medina Agreement, the basis of the City-State of Medina, was established as the first written constitution known.

It has been observed that social conventions arise at a certain stage of humanity in addition to the interpretations of human as being a social and political creature. This has shown the changes and transformations in the political field that affect the state models that people have developed structurally.

State and political theories have been discussed after the focus of human philosophy and political sociology, which makes foundations based on social-political dialectics.

As a result, it was assessed that there are factually profound distinctions and differences behind the events that appear formally and similarly in the conception of human beings, society, and states on the systematics of urban thought in different paradigmatic approaches in the forms of civilization. In this respect, it has been concluded that the perspectives of the human, society, and the state, considered the main variables of different paradigm approach, the emergence, technique, and systemic aspects of urban thought, are directly related to the visions of living together.

Kaynakça/References

- Abdurrahman, T. (2020). *Bilgi ahlaktan ayrıldığıında* (A. Keskinsoy, Çev.). İstanbul: Pınar.
- Abdurrahman, T. (2021). *Dinin ruhu* (S. Gündüzöz, Çev.). İstanbul: Pınar.
- Adalıoğlu, H. H. (2009). *Siyasetname. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (c. 37, ss. 304-306). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Altındal, A. (2019). *Siyasal kültür ve yöntem*. İstanbul: Destek.
- Aristoteles (2015). *Nikomakhos'a etik* (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say.
- Aristoteles (2018). *Politika* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Remzi.
- Bağçe, H. E. (2007). Siyaset ve demokrasi üzerine eleştirel bir değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(4), 1-19.
- Batuhan, H. (1959). *Batıda tolerans fikrinin gelişimi*. İstanbul: Anıl.
- Bolay, S. H. (2015). Birlikte yaşamamanın imkânlarına felsefi bir bakış. C. Türer (Ed.), *Ortak yaşama kültürü ve felsefesi* içinde (ss. 61-73). Ankara: Ziraat Gurup.
- Bottomore, T. (2017). *Siyaset sosyolojisi* (E. Mutlu, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Boudreaux, D., Lee, D. R. (1997). Politics as the art of confined compromise. *Cato Journal*, 16(3), 365-381.

- Braud, P. (2017). *Siyaset sosyolojisi* (E. C. Gürcan, Çev.). Ankara: İmaj.
- Canatan, K. (2014). *İslam siyaset düşüncesi ve siyasetname geleneği*. İstanbul: Doğu.
- Çakmak, C. (2015). Birlikte yaşarken birimize açılan tek kapı: Politika. C. Türer (Ed.), *Ortak yaşama kültürü ve felsefesi içinde* (ss. 75-81). Ankara: Ziraat Gurup.
- Çelebi, K. (2020). *Siyaset nazariyesi, düstûru'l-amel li islâhi'l-halel*. İstanbul: Büyüyenay.
- Çelebi, K. A (2016). *Ahlâk-ı alâi*. Ankara: Fecr.
- Descartes, R. (2004). *Felsefenin ilkeleri* (M. Akın, Çev.). Ankara: Say.
- Devellioğlu, F. (2017). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat (eski ve yeni harflerle)*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Durkheim, E. (2019). *Rousseau ve toplum sözleşmesi* (Ö. B. Kara, Çev.). İstanbul: Pinhan.
- Duverger, M. (2017). *Siyaset sosyolojisi* (Ş. Tekeli, Çev.). İstanbul: Varlık.
- Ebû Nasr El-Farabi (2017). *Es-siyâsetü'l-medeniyye veya mebâdi'il-mevcûdat*. İstanbul: Büyüyenay.
- Ebu Necîb Sühreverdi (2015). *Yönetenlerin yönetimi, nehcu's-sülûk fi siyâseti'l mülûk*. İstanbul: İlgî Kültür Sanat.
- Erul, B. (2012). Veda hutbesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde* (c. 42, ss. 591-593). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Faruki, İ. R. (2017). *Tevhid, düşünce ve hayata yansımaları* (E. Okumuş, Çev.). İstanbul: Mahya.
- Golkarian, K. (2001). *سیاسات (sejasât). Rahnama Farsça, İngilizce, Türkçe sozluk içinde* (v.1, pp. 1053-1054). Tehran: Rahnama.
- Gökalp, N. (2014). *İnsan Felsefesi*. Ankara: Nobel.
- Habermas, J. (2019). "Öteki" olmak, "öteki"yle yaşamak-siyaset kuramı yazılarından seçmeler (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Hamidullah, M. (1996). *İslâm'a giriş* (C. Aydın, Çev.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Heywood, A. (2015). *Siyasetin temel kavramları* (H. Özler, Çev.). Ankara: Adres.
- Heywood, A. (2018). *Siyaset teorisine giriş* (H. M. Köse, Çev.). İstanbul: Küre.
- Heywood, A. (2018b). *Siyaset* (F. Bakırcı, Çev.). Ankara: BB101.
- İbn Miskeveyh (2018). *Ahlak eğitimi, tehzîbu'l-ahlak ve tathîru'l-a'râk* (A. Şener, C. Tunç ve İ. Kayaoğlu, Çev.). İstanbul: Büyüyenay.
- İbn-i Haldûn (2004). *Mukaddime* (H. Kendir, Çev.). İstanbul: Yeni Şafak.
- İkbal, M. (2008). *Çağdaş İslam düşüncesi* (Y. Kaplan, Çev.). İstanbul: Külliyyat.
- İzzetbegoviç, A. (1987). *Doğu ve Batı arasında İslam* (S. Şaban, Çev.). İstanbul: Nehir.
- Kaygı, A. (2020). Kesin buyruğu doğru anlamak. İ. Kuçuradi (Ed.), *Barışın felsefesi, 200. ölüm yıldönümünde Kant içinde* (ss. 7-53). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kışlalı, A. T. (2018). *Siyasal sistemler - siyasal çatışma ve uzlaşma*. İstanbul: Kırmızı Kedi.
- Köker, L. (2012). *İki farklı siyaset*. Ankara: Dipnot.
- Kutluer, İ. (2003). Medeniyet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde* (c. 28, ss. 296-297). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Küçükkaşçı, M. S. (2010). Şehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi içinde* (c. 38, ss. 441-442). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Machiavelli, N. (2019). *Hükümdar* (N. Adabağ, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Mengüsoğlu, T. (2015). *İnsan felsefesi*. Ankara: Doğu Batı.
- Montesquieu, B. B. (2017). *Kanunların ruhu üzerine* (B. Günen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Mouffe, C. (2018). *Siyasal üzerine* (M. Ratip, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Niray, N. (2009). *Siyasal kültür yazıları*. İstanbul: Derin.
- Orum, A. M., Dale, J. G. (2016). *Siyaset sosyolojisi* (İ. Kaya, Çev.). Ankara: Say.
- Özkan, M. (2019). Medine vesikası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (ek c. 2, ss. 212-215). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Pareto, V. (2016). *Demokrasinin dönüşümü* (K. Z. Tezer, Çev.). İstanbul: Pinhan.
- Rawls, J. (2020). *Hakkaniyet olarak adalet* (O. Baş, Çev.). İstanbul: Pinhan
- Roskin, M. G., Cord, R. L., Medeiros, J. A. & Jones, W. S. (2018). *Siyaset bilimi: Bir giriş* (A. Yayla, Çev.). Ankara: Adres.
- Rousseau, J. J. (2018). *Toplum sözleşmesi* (V. Günyol, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Sarıbay, A. Y. (2014). *Global bir bakışla politik sosyoloji*. İstanbul: Sentez.
- Sarıçam, İ. (2009). İlk Müslüman toplumunda bir arada yaşama tecrübesi. *İslam Medeniyetinde bir arada yaşama tecrübesi* içinde (ss. 115-127). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Saruhan, M. S. (2015). Ortak yaşama felsefemizin ilkesi ve güvencesi: Adalet. C. Türer (Ed.), *Ortak yaşama kültürü ve felsefesi* içinde (ss. 285-301). Ankara: Ziraat Gurup.
- Schmitt, C. (2018). *Siyasal kavramı* (E. Göztepe, Çev.). İstanbul: Metis.
- Spinoza, B. (2004). *Etika* (H. Z. Ülken, Çev.). Ankara: Dost
- Touraine, A. (2000). *Eşitliklerimiz ve farklılıklarımızla – birlikte yaşayabilecek miyiz?* (O. Kunal, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Tönnies, F. (2009). *Cemaat ve cemiyet* (E. Güler, Çev.). İstanbul: Vakıfbank Kültür.
- Wendt, F. (2013b). Peace beyond compromise. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 16(4), 573-593.
- Zengin, B. (1995). *Özgürleşerek birlikte yaşama, hukuk toplulukları birliği*. İstanbul: Birleşik.

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsan

*

Işıl Özbay Tarhan¹
ORCID: 0000-0002-9412-6346

Şerife Geniş
Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekân, İnsan
Ankara, 2020, Nika Yayınları

Yetmişli yıllarda başlayan neoliberalleşme süreci, 2008 krizinden itibaren yeni bir aşamaya geçti. Bir yandan piyasa hakimiyeti ivme kazanırken diğer yandan devletin neoliberal politikaları hayata geçirmek için giderek otoriter bir karakter kazandığı bu sürecin en belirgin etkileri kentlerde ortaya çıktı. Piyasa koşullarının giderek dizginlerinden boşalmasıyla toplumsal eşitsizliklerin derinleştiği kentler, neoliberalizme karşı gelişen toplumsal hareketlerin de başlıca zemini oldu. Neoliberalizmin farklı yerelliklerde farklı biçimlerde hayata geçtiğine yönelik zengin literatürü destekler biçimde, Türkiye bu süreci kendine özgü koşullar içinde deneyimledi. 1980'lerden itibaren neoliberal bir dönüşüm içine giren Türkiye'nin, AKP iktidarı eşliğinde geçirdiği 2008 sonrası dönem, neoliberalizm ile İslamcı ideolojinin ortaklığı ile şekillenirken Türkiye kentleri büyük bir yıkım-yeniden yapım faaliyeti ile hızla dönüşmeye başladı. Bugün hala etkilerine maruz kaldığımız bu dönüşümün ne şekilde gerçekleştiği, hangi sonuçlara yol açtığı can alıcı araştırma sorunları olarak ortaya çıkmaktadır. İşte Şerife Geniş tarafından derlenen *Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan, İnsan* isimli kitap; bu ihtiyaca bir yanıt olarak otoriter neoliberalleşme sürecinin Türkiye kentlerindeki etkilerini mercek altına alan makaleleri bir araya getiriyor. Kitaptaki makaleler; 2000 sonrası kentleşme politikaları ile mekanın metalaşması, neoliberal kent politikalarının en önemli araçlarından biri olan kentsel dönüşüm süreçlerinde yerel aktörlerin etkileri, Suriyeli göçmenlerle aynı mahallelerde yaşayan alt gelir grupları arasında yaşanan gerilimler, AKP dönemi

¹ Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyoloji Programı.
E-mail: isilozbay@gmail.com

sosyal konut politikaları, yine bu dönemde inşa edilen Osmanlı taklidi camiler, piyasalaşan kent-gıda ilişkileri, post-politikleşmenin yerel yönetimlerdeki izdüşümleri, neoliberal kentleşme sürecinde şehir plancılarının mesleklerine yönelik tutumları ve Gezi Direnişi'ndeki yaratıcı protesto biçimleri gibi Türkiye'de neoliberal kent politikalarıyla ortaya çıkan pek çok olguyu ampirik veriler ışığında ele alırken bu sürecin yol açtığı ekonomik, siyasal, kültürel ve öznel dönüşümleri gözler önüne seriyor.

Giriş bölümünde Şerife Geniş kitaptaki makalelerin genel çerçevesini oluşturan, neoliberalizmin 2008 krizi sonrası dönüşümüne ve bunun Türkiye'de AKP iktidarı dönemine denk düşen yansımalarına odaklanıyor. Geniş'e göre; 1970'lerden itibaren devletin denetiminden bağımsız piyasaların toplumsal düzenin her alanını hakimiyeti altına almasıyla yükselen neoliberalizm, 2008 finansal krizinden sonra yeni bir aşamaya geçti. Mülksüzleşmenin, yoksulluğun ve eşitsizliğin derinleşmesi ile sonuçlanan kriz sonrası toplumsal muhalefeti baskılamak, serbest piyasa hakimiyetini yaygınlaştırmak için daha vahşi politikaları uygulamaya başlayan "başka türlü bir devlet" ortaya çıktı. Geniş; yasaları ihlal eden, illegalleşmeyi ve enformelleşmeyi kurumsallaştıran bu baskıcı ve otoriter devlet yapısı için Bruff'un ortaya koyduğu "otoriter neoliberalizm" kavramını kullanır. Sermayenin ve politik güç odaklarının egemenliğini sürdürbilmeleri için kamuoyunun karar alma süreçlerine demokratik katılımını engellemeyi hedefleyen otoriter neoliberalizmin başlıca stratejileri; muhalif gruplara karşı baskıcı devlet aygıtlarını harekete geçirmek, devleti aşırı siyasileştirip merkezileştirirken toplumu ekonomikleştirerek ve teknokratikleştirerek siyasetsizleştirmek, otoriter politikaları meşrulaştırmak için kültürel ve politik ayrışma hatlarını keskinleştirmek, kentsel mekanı spekülative sermaye birikiminin ve topluma, bireye yönelik biyopolitikanın aracı haline getirmektir.

Geniş; otoriter neoliberalizmi hedef alan kitlesel isyanların kentlerde ortaya çıktığına, kriz sonrası dönemde gerçekleşen protesto hareketlerinin tamamının kentsel hareketler olduğuna dikkat çeker. Bunun nedeni; eğitim, sağlık, konut gibi kolektif hizmetlerin piyasalaşması ve finansallaşması; belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi; kentsel mekânın spekülative yatırımlara açılması; geçici istihdam, mülksüzleştirme, soylulaştırma ve sosyo-mekansal ayrışmanın desteklenmesi; kamusal alanların ortadan kaldırılması ve gözetim altına alınması; kent yönetiminin teknokratikleşmesi gibi politikalarla biçimlenen kentlerin neoliberal hegemonyanın tesisinde başat unsurlar haline gelmiş olmalarıdır.

Otoriter neoliberalleşmenin ve neoliberal kentleşmenin bağlama ve ölçüğe göre çeşitlilik gösterdiğini belirten Geniş, 2002 yılında iktidara gelen AKP'nin seksenlerden itibaren başlayan neoliberalleşme sürecinin açtığı alana yerleşerek neoliberal İslamcı bir projeyi hayata geçirmeye çalıştığını vurgular. Bu çerçe-

de 2002'den 2008'e kadar 'İslamcı neoliberal popülizm' çizgisinde ilerleyen AKP, 2008 sonrasında 'İslamcı otoriter neoliberalizm' dönemine geçmiştir. Geniş'e göre; bu süreci analiz ederken AKP iktidarının toplumsal, mekânsal yapıyı sadece ekonomi-politik düzeyde değil; kültürel, ideolojik ve öznel düzeylerde de biçimlendirdiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir. Kitapta derlenen makaleler tam da bu perspektiften, AKP döneminde mekanın neoliberal dönüşümünü, yapısal dinamiklerden öznel süreçlere uzanan farklı ölçekler üzerinden ele almaktadır.

Kitabın ilk makalesi; 2000 sonrası kentleşme politikalarının genel bir çerçevesini sunmasıyla kitaptaki diğer makalelere tarihsel bir altlık oluşturan Esra Kaya Erdoğan'ın "Maltepe Karyesinden Maltepe'ye: İnşaatın, Sermayenin ve Kentsel Hareketlerin Odağı" isimli çalışması, Maltepe'nin yerel ölçeği üzerinden Türkiye kentleşmesindeki makro eğilimlerin izini sürer. Farklı dönemlerin sürekliliği ile tanımlanabilen Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası kentleşme süreçlerinden başlayarak özellikle mekanın dönüşümünde bir kopuşu temsil eden AKP'nin iktidara geldiği 2002 sonrası döneme odaklanır.

Osmanlı döneminde bir Rum balıkçı köyü, Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'un bir sayfiye semti olan Maltepe'de; 1950'lerden itibaren sanayileşme ve emek gücünün kentlere göçüyle başlayan hızlı kentleşme süreciyle birlikte yeni yerleşim alanları oluşmaya başlamış; orta sınıf apartmanlarıyla ve emekçilerin kurduğu gecekondu mahalleleriyle biçimlenen bir kentsel doku ortaya çıkmıştır. 1980'lerde izlenen liberal ekonomik, siyasal ve kentsel politikalar doğrultusunda kaçak yapılaşmanın hız kazanmasıyla semtte kalan son boş araziler, bostanlar ve kamusal alanlar da yapılaşmaya açılmıştır.

2000'li yıllardan itibaren dev ölçekli inşaat yatırımları ve kentsel dönüşüm projeleri ile köklü bir değişim sürecine giren Maltepe, 2004 yılında hazırlanan E5 Kuzeyi Nazım İmar Planı ile karşı karşıya kaldıkları kentsel dönüşüme karşı Başbüyük ve Gülsuyu- Gülsusu Mahallelerinin verdikleri mücadeleyle ülke gündeminde yer bulmuştur. Yine aynı dönemde Kadıköy'deki Fikirtepe Kentsel Dönüşüm Projesi nedeniyle evleri yıkılan ve İstanbul'da ucuz konut arayışında olan insanların bölgeye akın etmesiyle yapılaşmanın hız kazandığı semtin bir başka yoksul mahallesi olan Fındıklı, yeni yoksulluk biçimlerinin sahnelerinden biri haline gelmiştir.

Savunmasız, yoksul emekçilerin yaşadığı gecekondu bölgelerinde Büyükşehir Belediyesi-TOKİ-İlçe Belediyelerinin iş birliğiyle gerçekleşen mekânsal dönüşüm sürecine, 2012 yılında çıkarılan 6306 Sayılı Afet Dönüşüm Yasası ile eski orta sınıf mahallelerdeki bina bazlı yenilemeler eşlik etmiş; eski yapıların yıkılıp yenilerinin yapılmasının teşvik edildiği bu dönemde Maltepe'de de büyük bir yıkım ve yeniden inşa faaliyeti başlamıştır.

2006 yılında star mimarlardan Zaha Hadid'in Kartal için kentsel dönüşüm projesi hazırlaması ve 2011 yılında Kartal'ın Merkezi İş Alanı olacağına dönemin başbakanı tarafından açıklanmasıyla Kartal-Maltepe hattında spekülasyon bir değerlendirme başlamış, Maltepe lüks toplu konutların ve orta-üst gelir grubunun tüketim tercihlerine, yaşam tarzlarına yönelik AVM, iş merkezi, eğitim kurumları, hastaneler gibi mekanların yaygınlaştığı bir bölge haline gelmiştir. 2012 yılında uygulanmaya başlanan Maltepe Dolgu Alanı Projesi tüm bu yıkımdan yeniden yapım faaliyetinin önemli bir çıktısı olan molozların başka inşaat yatırımlarının konusu olmasının, kıyılarda dolgu alanlarının yapılması yoluyla moloz sorununun kamu finansmanı ile çözüme kavuşturulmasının örneklerinden biri olmuştur.

Kaya Erdoğan, Maltepe'nin özellikle 2000'li yıllardan itibaren geçirdiği mekânsal dönüşümünü aktarırken bu süreçte Türkiye'deki tüm kentleri etkisi altına alan iktidar mekanizmalarının mekana müdahale biçimlerini, mekânsal dönüşümün sınıfsal, ekolojik, toplumsal bağlamlarını ve kentte yaşayanların bu dönüşümlere karşı verdikleri mücadeleleri Maltepe örneğinden hareketle, yerelin içinden bakarak gözler önüne sermektedir.

"Neoliberal Kentsel Politikalar ve Sosyal Ayrışma: Yabancı Korkusu mu, Yabancılaşma mı? Güvenlik sorunu mu, Güven(ce)sizlik mi?" isimli makalesinde Neslihan Demirtaş-Milz; son yıllarda yoksul sınıfların yaşam alanlarında ortaya çıkan gerilimlerin nedenlerine odaklanır. Bu tür gerilimlerin yerleşik grupların Suriyeli göçmenlerin varlığından duydukları kaygılardan kaynaklandığı yönündeki görüşlerin düşük gelir gruplarını homojen bir bütün olarak ele aldığını belirten Demirtaş-Milz, sorunu sadece kültürel farklılıklar üzerinden okumanın derindeki yapısal nedenleri gözden kaçırmamıza sebep olacağını ileri sürer. Bu çerçevede İzmir Basmane Patlıcanlı Yokuşu'nda gerçekleştirdiği, Suriyeliler ve farklı zamanlarda farklı bölgelerden göç etmiş olan kişilerle yaptığı derinlemesine görüşmelere dayanan alan araştırmasında; yaşanan gerilimlerin Suriyeli göçünün çok daha öncesinden, zorunlu göç dalgasının yaşandığı ve gecekonduların ticarileştiği 1990'lardan bu yana uygulanan neoliberal politikaların etkilerinden kaynaklandığını ortaya koyar. Bu bağlamda, mahalleliler arasında gerilimin artmasında Suriyeli göçmenlerin bölgeye yerleşmesinin neden değil, sürecin geldiği son nokta olduğunu belirten Demirtaş-Milz'e göre asıl mesele; sosyal devlet politikalarının zayıflaması, yerelde sosyal yardım politikalarının enformelleşmesi ve siyasallaşması, kentsel dönüşüm uygulamaları ve kentsel dönüşüm sürecinin beraberinde getirdiği "sosyal damgalanma" politikalarının yol açtığı bir paylaşım sorunudur.

Çalışma alanı olan Patlıcanlı Yokuşu; tarihi, kültürel bir sit alanı olarak tümüyle bir kentsel dönüşüme maruz kalmamış; ancak 1990'lardaki göç olgusu,

artan işsizlik ve yoksullukla birlikte ilişkilerin bozulmasıyla bölgede yaşayan yerleşik göçmenler bölgeyi terk etmiş, evlerini yeni gelen göçmenlere kiraya vermiş, böylece fiziksel ve sosyal koşulları kötüleşen bölge giderek enformel bir çöküntü alanına dönüşmüştür. Neoliberal politikaların sosyal dayanışmayı zayıflattığı koşullarda, Suriyelilerin mahalleye taşınmasıyla 1990'larda zorunlu göçle gelen yoksul Kürt göçmenlerin yaşam şartları iyice ağırlaşmıştır. Ağırlıklı olarak Kürt nüfusun yaşadığı bölgede sosyal yardımların siyasallaşması; bir yandan ilk gelen Kürt göçmenlerin sonradan gelenlerden kendilerini politik olarak ayrı tutmasına, diğer yandan yoksul Kürtlerin kendileriyle kıyasladıkları Suriyelilerden rahatsızlık duymasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte bölgede kentsel dönüşüm uygulaması yapılmamış olmasına rağmen çevredeki kentsel dönüşüm süreçlerinde yerel yönetimin kolektif direnişleri engellemek için uyguladığı enformel stratejilere tanık olan mahalleli-lerde oluşan kaygı, aralarındaki dayanışma duygusunu zedelemektedir. Ayrıca iktidar mekanizmalarının kentsel dönüşümü meşrulaştırmak için başvurduğu sosyal damgalama söylemi enformel yerleşim alanlarında yaşayan yoksul kitle-ler tarafından içselleştirilmekte, mahallelerinin bozulduğu yönünde bir algı geliştiren insanlar bu bozulmadan diğer göçmen grupları sorumlu tutmakta ve yaşam alanlarına olan aidiyetlerini kaybetmektedir. Özellikle Suriyelilerin yerleşmesiyle mahalledeki bakımsız konutların kiralarının yükselmesi yerleşik grupların Suriyeli göçmenlere karşı tavrı almasına sebep olmaktadır. Gecekon-duların ticarileşmesi sürecinin bir devamı olan enformel emlak piyasalarındaki bu gelişmelerin neoliberal kent politikalarının etkileriyle biçimlendiği gerçeği gözden kaçmaktadır.

Yereldeki gerilimlerin makro süreçlerle karşılıklı etkileşimini ortaya koyan Demirtaş-Milz; yerleşik göçmenlerin Suriyelilerle yaşadıkları gerilimleri, kültü-rel olarak homojen olan iki grup arasındaki çatışma olarak görmek yerine, refah devletinin çökmesi ile birlikte devletin sosyal politikalarındaki neoliberal dönüşümün sonuçları ve hızlandırıcısı olarak okumak gerektiğini ileri sürer.

Tuna Kuyucu "Türkiye'de Sosyal Konut Politikasının Paradoksu" isimli makalesinde; neoliberal politikaların geçmişte olmadığı kadar hız kazandığı AKP hükümeti döneminde, eş zamanlı olarak sosyal politika harcamalarının da artmış olmasının bir çelişki olmak yerine kapitalist piyasa ilişkilerini derinleşti-ren bir unsur olarak işlev gördüğüne dikkat çeker. Bu bağlamda 2001 sonrası sosyal konut politikalarına odaklanan Kuyucu; bu politikaların (1) inşaat sek-törünü ve gayrimenkul piyasalarını destekleyerek büyümeyi sağlamak, (2) alt gelir gruplarının mülklerini üst gelir gruplarına aktarmak ve (3) enformel yerleşimlerde yaşayan insanları formel piyasalara entegre etmek şeklinde başlıca üç işlevi yerine getirdiğini ileri sürer. AKP döneminde yeniden yapılandırılan

TOKİ'nin ve neoliberal kent politikalarının başlıca araçlarından biri olan kentsel dönüşüm uygulamalarının bu sürecin başlıca mekanizmaları olduğunu belirten Kuyucu; İstanbul'daki ilk kentsel dönüşüm projesi olan Ayazma-Tepeüstü Kentsel Dönüşüm Projeleri'nin ekonomik ve sosyal sonuçlarını, bu mahallelerden TOKİ'nin Bezirganbahçe'de inşa etmiş olduğu konutlara taşınmak zorunda kalan insanlarla yaptığı görüşmeler ışığında ortaya koyar.

Kuyucu'ya göre; AKP döneminde kamu arsalarını özel şirketlere satma, bu arsaları planlama, kamu özel ortaklığıyla kar amaçlı konut geliştirme gibi olağanüstü yetkilerle donatılan ve girişimci bir anlayışla çalışan TOKİ'nin ürettiği sosyal konutlar Türkiye'de alt gelir grubundan pek çok ailenin alım gücünü aşmakta, orta gelir grubuna hitap etmektedir. Dolayısıyla ödenebilirlik, mülkiyet güvencesi, spekülatif fiyat artışlarının engellenmesi ve konutlarda yaşayanların sosyal ve ekonomik olarak güçlendirilmeleri gibi, bir sosyal konuttan beklenen niteliklere sahip olmayan bu konutların gerçek bir sosyal politikanın ürünü olduğu söylenemez.

Nitekim Kuyucu'nun Bezirganbahçe'deki TOKİ konutlarına yerleşen kişilerle yaptığı görüşmeler, sosyal konut adı altında üretilen konutların alt gelir grupları üzerinde yarattığı sosyo-ekonomik tahribatı gözler önüne sermektedir. Formel konut ekonomisine dahil olarak yeni sahip oldukları konutlar için TOKİ'ye borçlanan insanların buna ek olarak gecekondulu mahallelerinde enformel olarak eriştikleri elektrik, su, ısınma gibi hizmetler ücretli hale gelmiş, ulaşım masrafları iki katına çıkmıştır. Bu durumun yarattığı ekonomik güçlüğü baş edebilmek için aileler çocuklarını okuldan alıp çalıştırmak zorunda kalmışlardır. Hem giderlerin artması hem de toplu konut alanında ailelerin birbirleriyle karşılaşacakları kamusal alanların olmayışı önceki mahallelerinde kurdukları sosyal destek ağlarının parçalanmasına neden olmuştur. Ayrıca, kentsel dönüşüm projesi kapsamında satın alınan konutun bir yıl sonra satışına izin verilmesiyle, birden fazla eve sahip olanlar evlerini piyasa değerinden satma ya da kiraya verme olanağına sahip olmuş, ancak masrafları karşılayamayan yoksul aileler evlerini satıp daha ucuz semtlere taşınmak zorunda kalarak barınma güvencelerini tümüyle yitirmişlerdir.

Kuyucu'ya göre; alt gelir grubundan üst gelir grubuna mülk transferi yaparak toplumsal eşitsizlikleri derinleştiren AKP dönemi sosyal konut ve kentsel dönüşüm politikaları; bu projeleri uygularken devletin şiddet kullanması, kentli yoksullar arasındaki bölünmüşlük, mülk sahipliği yoluyla sınıf atlama arzusu gibi sebeplerden her şeye rağmen geniş bir toplumsal kesim tarafından destek bulmaktadır.

“Benzer Süreçler, Farklı Sonuçlar: Kayseri, Denizli, Malatya’da Kentsel Dönüşüm Projelerinin Karşılaştırmalı Analizi” isimli makalelerinde Didem Danış

ve Tuna Kuyucu; Malatya, Kayseri ve Denizli’de özelleştirilen Sümerbank fabrika alanlarının dönüşüm öyküleri üzerinden neoliberalleşme sürecinin farklı yerelliklerde farklı sonuçlara yol açabilen olumsal, heterojen doğasına ilişkin teorik tartışmalara ampirik bir katkı sunmayı amaçlar. “Kentsel rejim” ve “yönetişim” kuramları çerçevesinde yerel aktörlerin kurdukları koalisyonların ve merkezi hükümetle geliştirdikleri ilişkilerin neoliberal kent politikalarının hayata geçmesindeki belirleyici rolüne dikkat çeken Danış ve Kuyucu’ya göre; kentlerin mekânsal ve ekonomik dönüşümleri küresel ekonominin yapısal eğilimlerinin doğrudan tezahürleri değil, yerel politik ve ekonomik aktörlerin etkileşimleri ve eylemleri ile biçimlenen süreçlerdir.

Bu bağlamda her üçü de buldukları bölgelerde ekonomik güç merkezleri olan ve AKP’li belediye başkanları tarafından yönetilen Denizli, Kayseri ve Malatya’da Sümerbank fabrikalarının 2000’li yıllarda gerçekleşen kentsel dönüşüm süreçlerinin karşılaştırılmasında ortaya çıkan birbirinden farklı sonuçlar dikkat çekmektedir. Ekonomik, sosyal ve demografik açıdan birbirine çok benzer olan Denizli ve Kayseri’de dönüşüm süreçleri sonucunda, Denizli’de kar amaçlı bir proje gerçekleşirken Kayseri’de fabrika alanı kamu yararına tahsis edilmiştir. Malatya’da da kar amaçlı bir proje uygulanmıştır, ancak Denizli’deki kar amaçlı projenin başarısızlığa uğramış olmasına karşın, Malatya’daki proje ticari başarı elde edebilmiştir.

Danış ve Kuyucu’ya göre; benzer dönüşüm süreçlerinde ortaya çıkan farklı sonuçlar yerel aktörlerin rolünü ortaya koymaktadır. Dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün memleketi olan Kayseri’de fabrika alanının cumhurbaşkanının kendi adını taşıyan üniversiteye tahsis edilmesinde yerel politik ve ekonomik aktörlerin merkezi iktidar karşısındaki itaatkar tavrı etkili olmuştur. Ayrıca alanın bir grup genç mimar tarafından uluslararası bir kuruluşa modern mimarlık mirası olarak tescil ettirilmesi de dönüşümün kar amaçlı olmasını engelleyen olumsal faktörlerden bir diğeridir. Kayseri’deki gibi yerel aktörlerin merkezi hükümetle güçlü ilişkiler kurduğu bir kent olan Malatya’da ise 33 yerel firmanın bir araya geldiği Malatya Girişim Grubu tarafından bir proje gerçekleştirilmiş, yerel ve merkezi yönetimin desteğini alan proje ticari başarı kazanmıştır. Ancak Malatya ve Kayseri’deki politik bütünlük ve ekonomik koordinasyona sahip olmayan, kent yönetiminde muhalif grupların belirli bir ağırlığının hissedildiği Denizli’de İstanbullu bir gayrimenkul firması tarafından uygulanan proje, merkezi iktidarla ilişkileri zayıf olan yerel aktörlerin projeyi desteklemek amacıyla merkezi kaynakları harekete geçirememesinden dolayı başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Danış ve Kuyucu’ya göre, birbirine benzer üç kentte, benzer nitelikteki üç kentsel dönüşümün farklı şekillerde sonuçlanmasının ve özellikle fabrika mül-

kiyetinin kamuda kaldığı Kayseri örneğinin “kuraldışı”lığının göstermiş olduğu şey, neoliberalleşme sürecinin en sert biçimlerinde bile yerel aktörlerin eylemlerinin beklenmedik sonuçlar doğurabilecek olmasıdır.

“Türkiye Kent Siyasetinin Post-politik Halleri: Hizmet Referansiyelinin Projei Habitusu İçin Adana’da Bir Durak” başlıklı makalesinde Ulaş Bayraktar özellikle 1980’lerden itibaren Türkiye kent siyasetine hakim olan post-politikleşme sürecine odaklanır. Belediyecilik anlayışının bir takım ilke ve değerler, yaşam kalitesi, sosyal adalet gibi hedeflerden ziyade, gözle görülen somut projeler üzerinden tanımlandığı bu dönemi analiz etmek için Grenoble Ekolü’nün referansiyel yaklaşımı ve Bourdieu’nun habitus kavramına başvurur. Bu bağlamda Türkiye’de yerel siyaset alanının post-politikleşmesinin “hizmeti esas alan kamu politikası referansiyeli” ve onun failleşmiş biçimi olan “projei belediye başkanlığı habitusu”nun birbirlerini karşılıklı olarak üretmeleri ile gerçekleştiğini öne süren Bayraktar, bu etkileşimi Adana’da uzun bir dönem belediye başkanlığı yapmış olan Aytaç Durak örneği ile somutlar.

Referans çerçevesi kavramı yerel siyaseti aktörlerin eylemlerine indirgeyen yaklaşımlara karşı, makro düzeyde yapılanan bir kavram çerçevesinin etkilerine dikkat çeker. Buna göre yerel düzeyde aktörlerin tutumlarını belirleyen tercihleri genel bir kamu politikası çerçevesinde biçimlenir. Ancak kent siyasetindeki aktörlerin eylemlerinde tamamen özgür olmamakla birlikte sadece yapısal dayatmalarla da hareket etmediklerini belirten Bayraktar, yereldeki aktörlerin davranışlarını açıklamak için yapı ve failin karşılıklı etkileşimine dayanan habitus kavramını önerir.

Referans çerçevesinin değerler, normlar, algoritmalar, imgeler üzerinden hayata geçtiğini vurgulayan Bayraktar’a göre, Türkiye kent siyasetini belirleyen referansiyelin temel değerleri, tüm Cumhuriyet dönemi boyunca Türk siyasetinin meşruiyet kaynağı olan bir “hizmet mitosu”na dayanır. Hizmeti odağa alan değerlerin ortaya çıkardığı işletmecilik normu, daha büyük ölçekte daha ekonomik ve etkili hizmet verileceğini ilke edinen bir ölçek ekonomisini esas alır. Bu genişleme arayışları parçalı olmayan, yetkilerin tek elde toplandığı bütünlüştürmüş bir büyükşehirleşme algoritmasını uygulamaya koyar ve nihayet çılgın proje imgeleri bu ardışık mekanizmanın birer propaganda aracı olarak boy gösterir. Tüm bu unsurlar yerelde merkezileşmeyi ve yetkileri tek elde toplayan bir belediye başkanı figürünü ortaya çıkarmaktadır. Bayraktar’a göre, Adana’da uzun yıllar belediye başkanlığı yapan Aytaç Durak; “belediyeyi kendi şirketi gibi yönetme”, yasaların boyunduruğundan kurtulup yönetimde hız, serbestlik ve kararlılıkla hareket etme, karar ve uygulamalarda tek söz sahibi olma gibi eğilimleriyle “projei başkanlık habitusu”unun çarpıcı bir örneğini sunmaktadır.

Ekonomik verimliliği kamu yararının ölçütü olarak ortaya koyan neoliberal politikaların, yukarıdan dayatmalar yerine karmaşık ve içkin mekanizmalar üzerinden toplumsallaştırıldığını belirten Bayraktar; Türkiye’de hizmet mitosuna dayanan projeci başkanlık habitusu ile hayata geçerken yerel kurum ve süreçlerin siyasal doğasını aşındıran post-politikleşme olgusunun yine de mutlak bir hakimiyete sahip olmadığına, farklı toplumsal kesimler tarafından dirençle karşılandığına dikkat çeker.

Ayşe Çavdar “Kutsal Hırsın Beton Gölgesi: Çamlıca Camii Neyin Anıtı?” isimli makalesinde, Çamlıca Camii üzerinden AKP döneminde inşa edilen devasa büyüklükteki camilerin bizlere ne anlattığını sorgular. Çamlıca Camii’nin, tıpkı 2000’lerde yapılan Güneysu’daki Kibledağı Camii ya da saray bahçesindeki Millet Camii gibi, cami geleneğindeki mütevazılık, akılcılık gibi niteliklere sahip olmadığını ileri süren Çavdar, bu camilerin hiçbirinin bir cemaate ev sahipliği yapmak için inşa edilmediğine dikkat çeker. Hatta Çamlıca Camii ve bu dönemde yapılan diğer pek çok cami var olan cemaatleri yerinden edip ortak hatıralarını yok etmek pahasına yükselmektedir. Bu çelişkinin esasen İslamcı ideolojiye içkin olduğunu belirten Çavdar’ a göre İslamcılık ancak İslam’ın yerine geçerek İslam’ın kendisine sağlayacağı siyasi meşruiyeti tekeline alabilmektedir. Zira İslamcılığın iki temel hedefi; “İslam adına dünyaya hakim olmak ve dünyaya hakim olabilmek için İslam’a egemen olmak”tır. Dünyaya hakim olma saikiyle neoliberalizmle ittifak kuran İslamcılık; neoliberal politikaları hayata geçirmek için halka karşı şiddet kullanmaktan çekinmeyen devletin imdadına yetişmiş, ona bir meşruiyet zemini sağlayarak piyasa endeksli devlet aklının yaşam alanlarını sömürgeleştirmesine hizmet etmiştir.

Çavdar’a göre; cemaati bertaraf etmek için araçsallaştırılan ve böylece siyasal hayatın yerini alması amaçlanan, AKP iktidarının inşa ettiği bu camiler de basitçe dini-seküler çatışması ekseninde hegemonik semboller olarak değerlendirilmenin ötesinde, neoliberal kent politikalarının birer parçası olarak okunmalıdır. İslami müşterekte birleştikleri iktidarın kendilerine siyasal güç ve ekonomik refahtan pay vereceği beklentisi ile bu yerinden etme sürecine sessiz kalan dindar kesimler, neoliberal politikaların mağdurları değil kazananları arasında yer alacaklarını umsalar da, cemaatleri dağıtılan dindarların başına gelenlerin Yırcalı köylülerin, Sulukuleli Romanların, Ayazmalı gecekonducularının başına gelenlerden temelde bir farkı yoktur.

Nitekim Çamlıca Camii projesinin çevre düzenlemesi kapsamında bölgedeki dört mahallenin yıkılıp yerine “Osmanlı mahalleleri”nin kurulması gündeme geldiğinde, bu mahallelerde yaşayanların çoğunun AKP seçmeni olması sonucu değiştirmemiştir. Zira yasal mevzuata aykırılığına, İstanbul’un tarihi kimliğine zarar verecek olmasına ilişkin kamuoyundan gelen tüm eleştirilere

rağmen yapımına başlanan Çamlıca Camii; bir cemaate ibadet yeri olmaktan ziyade her yerden görülen, “evlerin camlarına yansıyan” bir temsil olarak tasarlanmıştır. Ancak Çavdar’a göre, AKP döneminde yapılan diğer pek çok cami gibi, Osmanlı mimarisinin kötü bir taklidi olmanın ötesine geçemeyen Çamlıca Camii, heybetiyle iktidarın gücünü ve meşruiyetini pekiştirmesi beklenirken, tamamlandıktan sonra İslamcı ideolojinin güçsüzlüğünün ve çelişkilerinin simgelerinden biri haline gelişmiştir.

Candan Türkkan “Neoliberalizm, Güvencesizlik ve Kent-Gıda İlişkisi” adlı makalesinde neoliberalleşme sürecinde Türkiye kentlerinin geçirdiği dönüşüme bağlı olarak iase politikalarındaki değişimi ve bunun kentli bireylerin özellikleri üzerindeki etkilerini tartışır. Özellikle 1980 sonrası küresel sermayenin kentlere girişiyle gıda tedarik zinciri de dönüşüme uğramış, farklı yaşam tarzları ve tüketim tercihlerine yönelik çok çeşitli gıda alışveriş mekanları ortaya çıkmıştır. Küresel trendlerin takip edilmesini ve bireylerin tercihlerinin daha ortaya çıkmadan tespit edilmesini gerektiren bu dönemde, gıda üretimi ve dağıtımı bir kentin doyurulmasından ziyade farklı tüketici taleplerine yanıt verilebilmesi meselesi haline gelmiştir. Bu piyasalaşma sürecinde gıda tedarik zinciri giderek artan parçalara bölünüp her parça ayrı ayrı metalaşmaktadır. Ayrıca artan iş bölümüne paralel olarak, artan risklerle zincirdeki her bir aktörün tek başına başa çıkması beklenmektedir. Üstelik risklerin gıdanın kullanım değeri üzerinden değil, değişim değeri üzerinden tanımlanmasıyla; beslenme gibi bir alanın insanların yaşamları için hayati öneminin üstü örtülmektedir.

Gıda tedarik zincirinin farklı aşamalarda birbiriyle ilişki içindeki çeşitli aktörlerden oluşan parçalı yapısı içinde; gıdayı üreten, depolayan, dağıtan, satışı yapan her bir aktörün bakış açısını hesaba katan bütünlüklü bir politika oluşturmanın güçlüğüne dikkat çeken Türkkan’a göre; gıda tedarik zincirindeki denetleyici rolünü terk eden devlet, bu süreçte Foucaultcu yönetme mekanizmalarıyla hem gıda tedarik zincirindeki aktörlerin ve malların hareketinin düzenlenmesini hem de tüketicilerin öznelliklerinin biçimlenmesini içeren bir “idare etme sanatı”nı icra eder. Buna göre amaç, tüketici taleplerini karşılama esasına dayanan zincirin yapısından kaynaklı riskleri ortadan kaldırmaktan ziyade belirli bir düzeyde tutarak güvencesizliği sürekli kılmaktır. Ayrıca normalleşen ve süreklileşen riskler karşısındaki tüm sorumluluk tedarik zincirindeki aktörlere ve tüketici bireylere yüklenir. Böylece risklerle tek başına mücadele etmesi gerektiğinin bilincinde olan, devletten sağlıklı beslenme hakkı talep etmek yerine balkonunda kendi besinini yetiştirmek, kırsal alana taşınıp çiftçilik yapmak gibi bireysel çözümler üreten neoliberal öznellikler ortaya çıkar. Tüm kentli nüfusa yayılsa da farklı sosyo-ekonomik konumlara göre güvencesizliğin derecesinin değiştiği koşullarda, kamu yararı yerine kendi kişisel çıkarlarının

peşine düşen bireylerin kent için ortak bir gıda politikası üretmesinin son derece güç olduğunu belirten Türkkarı; bu durumun riskler karşısında daha savunmasız grupların kendi kaderine terk edilmelerine ve dışlayıcı mekanizmalarla karşı karşıya kalmalarına yol açacağına dikkat çeker.

“Yabancılaşma, Hayal Kırıklığı ve Mücadelenin Umudu: Otoriter Kentleşme Koşullarında Plancının Habitus’u Nasıl Değişiyor” adlı makalelerinde Mehmet Penpecioglu ve Tuna Taşan Kok; kamu ve özel sektörde çalışan şehir plancıların meslek alanlarını hakimiyeti altına alan neoliberal koşullardan ne şekilde etkilendiklerine odaklanır. Kamu yararını, sosyal adaleti, uzun erimli düşünmeyi esas alan bir planlama eğitimi ile, planlamanın devletin otoriter bir biçimde uyguladığı neoliberal kentleşme politikaları doğrultusunda araçsallaştırıldığı bir mesleki ortam arasında kalan plancıların, bu çelişkili durum karşısında verdikleri çeşitli tepkileri Bourdieu’nun habitus kavramı çerçevesinde inceler. Farklı dönemlerde mezun olmuş plancılarla yaptıkları derinlemesine görüşmeler ve anketler sonucunda Penpecioglu ve Kok, kentleşme politikalarında neoliberalleşme sürecine karşı plancıların başlıca üç tip habitus geliştirdiğini ortaya çıkarır: “Hayal kırıklığı ve yılgınlık”, “kazanç güdüsü ve faydacılık”, “direniş ve toplumsal mücadele”.

Plancıların büyük çoğunluğu otoriter ve piyasacı politikaların biçimlendiği meslek pratiğinde kendilerini güçsüz ve umutsuz hissetmektedir. Planlama mesleğinin temel amacı gereği farklı sınıfsal kesimleri ortak iyi etrafında bir araya getirmeleri, bu nedenle politik ve ekonomik güç odakları karşısında bağımsızlıklarını korumaları gerekirken, tepeden inme kararların teknik uygulayıcılarına indirgenmektedirler. Planlama eğitimi ve pratiği arasındaki bu tür çelişkiler karşısında mesleklerine yabancılaşan plancılar, Türkiye kentlerinin ve mesleklerinin geleceği konusunda umutlarını yitirmektedirler.

Plancılar arasında, neoliberalleşen meslek alanına bir başka tepki türü de mücadele etmek yönünde olmaktadır. Mücadeleciler de yılgınlar gibi, içinde buldukları mesleki pratikten rahatsızdırlar; ancak onlardan farklı olarak çareyi geri çekilmekte değil, rant odaklı kentleşme politikalarına karşı mücadele etmekte bulunmaktadır. Üçüncü grupta yer alan plancılar ise, ilk iki grubun aksine, neoliberal nesnel koşullara uyum sağlayıp mesleklerini kazanç elde etmek için araçsallaştırmaktadır. Bu üç tür habitusun geçirimsiz ya da sürekli olmadığını vurgulayan Penpecioglu ve Kok, özellikle mücadelecilik ve yılgınlık eğitimlerinin zaman içinde yer değiştirebildiklerini belirtir. Bununla birlikte zaman geçtikçe plancıların mesleki sorunlara ilgileri azalmakta, iyimser ya da kötümser tutumların ikisi de yerini bir çeşit uyuşmaya, duyarsızlaşmaya bırakmaktadır.

Meslek alanlarındaki neoliberal dönüşüme verdikleri üç tepkiden sadece direniş ve mücadele odaklı olanın umudu yeşertecek seçenek olduğunu vurgulayan Penpeciöğlü ve Kok'a göre; bunun için otoriter neoliberalizmin kentlere saldırısının planlama eğitimi içinde öğrencilere kavratılması, bu saldırı karşısında yaratıcı taktikler geliştirebilecek plancılar yetiştirilmesi ve plancıların kentsel toplumsal hareketlerle verilen mücadeleye mesleki pratiklerinin bir parçası olarak dahil olmaları gerekmektedir.

Deniz Ay ve Faranak Miraftab "Aktivizmin İcat Edilmiş Alanları: Gezi Parkı ve Yurttaşlığın Performatif Pratikleri" isimli makalelerinde antidemokratik ve piyasa odaklı kentleşme politikalarına karşı kentlilerin kamusal mekandaki yaratıcı taktiklerini Gezi Hareketi'nde tanık olduğumuz "Direnen Piyano", "Duran Adam" ve "Yeryüzü Sofrası" örnekleri üzerinden inceler. Ay ve Miraftab'a göre, dünya genelinde refah devletinden "otoriter piyasacı" devlete geçişin yaşandığı neoliberalleşme sürecinde, ulus devlete üyeliğin getirdiği hak ve sorumluluklarla tanımlanan liberal yurttaşlık kavramına olan inanç yitirilmiş, onun yerine halkların aşağıdan pratikleriyle kurulan bir "performatif yurttaşlık" gelişmeye başlamıştır. Bu "kent yurttaşlığı" ile insanlar karar süreçlerine katılmaları için, devlet tarafından tanımlanıp sınırlanan "davet edildikleri" alanların ötesinde, kentsel kamusal mekanları yaratıcı eylemleriyle yeniden biçimlendirdikleri yeni alanlar "icat ederek" kent hakkını hem talep etmekte hem de kullanmaktadırlar.

Kentlilerin 1980'lerden bu yana devam eden ve AKP iktidarı süresince şiddetlenen neoliberal kentleşme politikalarına karşı mücadelelerin simgesi haline gelen Gezi Hareketi boyunca; Gezi Park'ının işgal edilmesinden başlayarak kentsel mekanın eylemciler tarafından yeniden tanımlandığı pek çok yaratıcı eylem biçimi ortaya konmuş, bu pratikler Taksim Meydanı'ndan tüm ülkeye yayılmış, hatta bir kısmı kolektif hafızada yer edinerek sonraki başka protestolara da taşınmıştır.

Ay ve Miraftab'ın incelediği örneklerden ilki "Direnen Piyano" ismiyle anılan, Alman piyanist Davide Martello'nun Taksim Meydanı'nda verdiği 14 saatlik konser; seyircilerin ve başka sanatçıların da katılımıyla meydanın iktidar tarafından tanımlanmış düzenini ihlal eden, ona yeni sembolik anlamlar yükleyen bir toplu etkinliğe dönüşmüştür. Gezi Hareketi'nden akılda kalan belki de en ilgi çekici, yaratıcılığıyla kolluk kuvvetlerini bile afallatan bir başka performatif pratik ise "Duran Adam" eylemi olmuştur. Bir performans sanatçısının Taksim Meydanı'nda yüzünü Atatürk Kültür Merkezi'ne dönerek saatlerce kıpırdamadan durmasıyla başlattığı eyleme yüzlerce insan katılmış ve eylem kısa sürede ülkenin çeşitli şehirlerine yayılmıştır. Ay ve Miraftab'a göre eylemin gücü, insanların sadece durarak neoliberalizmin yaşamlarına yönelik tüm teh-

ditlerine, baskılarına, yok saymalarına karşın “biz hala buradayız” mesajını vermesindedir. Son olarak, Gezi Direnişi devam ederken Ramazan Ayı’nın gelmesiyle eylemciler tarafından kurulmaya başlanan Yeryüzü Sofrası, tramvay yolunu her kesimden insanın katılabildiği devasa bir iftar sofrasına dönüştürmesi ile dayanışmanın, paylaşmanın sembolik bir ifadesi olmuştur.

Ay ve Miraftab’a göre; insanlar kendilerine dayatılan sınırlı katılım kanallarının ötesinde kendi katılım biçimlerini ve alanlarını oluşturdukları performatif protesto eylemleriyle sadece taleplerini dile getirmekle kalmaz, aynı zamanda kentin kamusal mekanlarında “hem mümkün hem de gerekli olan” başka türlü bir dünya deneyimini sahneler.

Otoriter Neoliberalizmin Gölgesinde: Kent, Mekan İnsan, otoriter neoliberalizmin kentlerdeki yıkıcı etkilerini çok çeşitli olgular üzerinden ele alan makaleleriyle, içinden geçtiğimiz bu dönemi kavramaya yönelik son derece geniş bir perspektif sunuyor. Bir yandan, son günlerde yaşanan ekonomik krizle birlikte daha da yakıcı hale gelen barınma, gıda, eğitim, sağlık vb. hizmetlere erişim gibi, kentlerde yaşayan insanların gündelik hayatlarının temel sorunlarının yapısal faktörlerle ilişkilerini açığa çıkarırken diğer yandan mülksüzleşme, soylulaştırma, piyasalaştırma gibi neoliberal dönemi tarif eden kavramların kentlerdeki somut izdüşümlerini ortaya koyarak neoliberalizmin Türkiye kentlerinde nasıl ete kemiğe büründüğünü gösteriyor. Bu bağlamda kent, mekan sosyolojisi okurlarına zengin bir veri sunan kitap, aynı zamanda yapısal süreçlerin gündelik hayat ve öznelliklerle karşılıklı etkileşimine dair örnek çalışmalarla yöntemsel bir ufuk da açıyor.

Kaynakça / References

Geniş, Ş. (Der.). (2020). *Otoriter neoliberalizmin gölgesinde: Kent, mekân, insan*. Ankara, Nika Yayınevi.

Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus

Kemal Temel¹

ORCID: 0000-0001-6604-205X

İrfan Özet

Fatih Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus
İstanbul, 2019, İletişim Yayınları, 357 sayfa

Türkiye’de modernleşme sürecinin dinamikleri etrafında belirlenen kültürel alanda ikili kutupların varlığı, Batılı kültürel form ve tarzları onaylayan Alafranga ile buna mesafeli Alaturka arasında yaygın kabul gören bir hiyerarşinin varlığına sahne olur. Sembolik beyaz Türk statüsü Alafranga beğenisine sahip yüksek derece eğitilmiş ve seküler üst-orta sınıflardan oluşurken, Alaturka yaşam tarzına sahip kesimler kırdan kente göç eden, geleneksel yaşam değerlerine sahip Müslüman alt-orta sınıflardan oluşur (Karademir Hazır, 2016). Türkiye’de sınıf-kültürel süreçler uzunca bir süre bu ikiliğin etrafında değerlendirilir (Karadağ, 2009). Peyami Safa’nın ünlü romanı *Fatih-Harbiye* söz konusu ikiliği ele alan ilk metinler arasında yer alır. İki semt arasındaki radikal kutuplaşma roman kahramanı Neriman’ın gözünden iki farklı toplumsal dünyanın gerilimi olarak okunur. Ancak bu iki kutuplu yapı 1980’li yıllarda başlayan ve 2000 sonrası dönemde temayüz eden yeni tüketici tipolojisinin ve Müslüman orta sınıfların yükselişiyle beraber yerini çeşitliliğe bırakır. İslâm’ın kamusal alanda artan görünüşleriyle yeni tüketici kapitalizminin ortaya çıkışındaki paralellik, İslâmî olarak tanımlanan tüketim ürünlerinin gözle görünür artışına sahne olur. Yeni İslamcı kültür endüstrisinin oluşumu toplumsal tabakaları belirleyen temel kriterleri büyük ölçüde dönüştürmeye başlar. Böylelikle Türkiye’nin ulusal/kültürel repertuarındaki iki kutuplu sınıf-kültürel farklılaşma yerini çok katmanlı mekânsal görünümlere

¹ Öğr.Gör. Bursa Uludağ Üniversitesi, E-mail: kemaltemel@uludag.edu.tr

bırakır. Sınıf-kültürel formlar artık saf bir biçimde geleneksel-modern, seküler-dindar, kır-kent ayrımlarının dışında kentsel alanda mekânsal farklılaşmalar etrafında belirlenir. Son yıllarda Müslüman orta sınıfları Bourdieu'nün habitus kavramı etrafında değerlendiren çalışmalar, sınıfsal yelpazedeki çeşitliliği ele almaya başladılar. Aksu Akçaoğlu'nun (2018, İletişim Yayınları) Ankara'da Çukurambar mahallesinde muhafazakâr orta sınıf habitusunun dönüşümüne odaklanan *Zarif ve Dinen Makbul: Muhafazakar Üst-Orta Sınıf Habitusu* isimli çalışmasını Cihad Özsöz'ün (2019, Libra Yayınları) *Kutsal ve Kural: Kayseri'de Yeni Muhafazakâr Orta Sınıfın Dönüşümü* ve son olarak bu değerlendirmenin konusu olan İrfan Özet'in (2019, İletişim Yayınları) *Fatih-Başakşehir Muhafazakâr Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus* başlıklı çalışmaları takip eder. "Muhafazakâr" orta sınıfların Ak Partili iktidar yıllarında dönüşüme uğradığı ve bunun kültür ve gündelik hayata önemli yansımaları olduğu söz konusu çalışmaların ortak varsayımdır. Her üç çalışma da orta sınıfların çeşitliliğine odaklanarak seküler ve dindar kutuplarda belirlenen toplumsal tabakada kırılmalar yaşandığı ve dindar habitusun artık alt sınıflara karşılık gelmediğine işaret eder.

İrfan Özet'in Fatih ve Başakşehir ilçelerinde yaşayan muhafazakâr mukimlerin sınıf habituslarını mukayese etmek gibi hayli zor bir yükü üstlenen çalışması oldukça akıcı bir üslûba sahiptir. Muhafazakâr habitusun 1950'li yıllardan bugüne oluşumu ve yaklaşık çeyrek asırda geçirdiği dönüşüm çalışmanın temel izleğini oluşturmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye'de kentli muhafazakâr habitusun 1950'li yıllardan bugüne oluşum sürecine yer verilir. Çalışmanın teorik arka planı Weber'in (2018) *sosyal kapanma*, Bourdieu'nün (2017) *habitus* ve Frank Parkin'in (1974) kapanmayı alt sınıflara doğru genişleten *dayanışma temelli kapanma* kavramından oluşur.

Çalışmanın ikinci bölümünde Fatih ve çevresindeki muhafazakâr habitusun mekân tarafından nasıl içerildiği ele alınmaktadır. Fatih 1950'li yıllardan itibaren Anadolu'dan göç eden gruplar için *nöbetleşe yoksulluğun* mekânı, toplumsal hareketliliğin sıçrama noktası olmuştur. 1980 sonrası ekonomik yenden yapılanma ve göç süreçleri kentsel alanda muhafazakâr habitusun dönüşümünde başat rol oynamıştır. Bu dinamikler, toplumsal alanda küresel ilişki ağlarına eklenme becerisi gösteren kültürel sermaye sahibi grupları yeni orta sınıf konumlarına yerleştirir. Ne var ki hem kültürel hem de sosyal sermayenin avantajlarından yoksun, dönüşüme uyum sağlayamayan kesimler alt sınıflarda konumlanır. Bu doğrultuda iktisadi fırsatların yeniden dağılımında alt ve üst kutupların arasına yeni orta sınıflar müdahil olmuşlardır.

İlçenin 1950'li yıllardan bugüne mekânsal dönüşümüyle kentli muhafazakâr habitusun dönüşümü arasındaki ilişkisellik dikkat çekicidir. Fatih'te

özellikle, Haliç etrafında, 1980'li yıllara dek endüstriyel işletmelerin yer alması ilçeye Anadolu'dan göç akınlarını beslemiş ve bölgenin geçmişten gelen İslâmî dokusunu pekiştiren bir fonksiyona sahip olmuştur. Türk modernleşmesinin periferisinde kalan göçmen gruplar, geleneksel temelli toplumsal ilişkileri kente taşıyarak bölgenin İslâmî dokusunun sürmesinde önemli rol oynamışlardır. Bölgedeki cemaat temelli oluşumlar da işbu rolün sürmesinde önemli bir yer tutar. Özet, bölgede öncelikle İskenderpaşa sonrasında İsmailağa ve Menzil cemaatlerinin göçmen grupların kente tutunmasında tutkal işlevi gördüğünü tespit eder. Çalışmanın genelinde bu cemaatlerin kendi içindeki ayrışmasının izleri takip edilir. İskenderpaşa cemaati eğitim sermayesi yüksek bir toplumsal zümreyi temsil ederken, İskenderpaşa'dan ayrılan İsmailağa cemaati ise nispeten daha düşük eğitim sermayesine sahip toplumsal grupları temsil eder. İskenderpaşa'dan ayrılan bir diğer grup olan Menzil cemaati ise bölgede sınıf-altı gruplarının temsilciliğini üstlenir. Bu vakıf ve dernek temelli oluşumların bir kısmının Ak Parti tarafından desteklenerek faaliyetlerini yürüttüklerini belirten Özet, iktidar kanalıyla sürdürülen ilişkilerin vakıfların finansmanında önemli bir rolü olduğunu altını çizer. Bu derneklerin bir diğer önemi muhafazakâr habitusun yeniden üretiminde önemli işlevlere sahip olmalıdır.

Özet, Fatih'in mekânsal dönüşümüyle muhafazakâr habitusun dönüşüm sürecini eşanlı olarak değerlendirir. Grubun gündelik yaşamda sergilediği dışlayıcı pratiklerin geniş yelpazesi ve bunun yaşam tarzı ayrımında dışavurumu yazarın ele aldığı konular arasındadır. Özet, Sulukule ve Roman halka yönelik dışlayıcı eğilimlerden, Kürt göçmen gruplara varana dek sınıfın ilişkisel boyutuna ve mekânsal ayrışmanın dinamiklerine ışık tutar. Yazar, Romanları merkeze alan dışlama reflekslerinin pratik ekonomisinin kültürel sermaye yetersizliği söyleminde karşılık bulduğunu savunur. Ne var ki çalışmada farklı etnik grupların 1980'li yıllara kadar kentsel içirme pratiklerine uyum sağladığına işaret edilirken; 1980 sonrası Kürt göçmenlerin neden bu mekanizmanın dışında kaldığına bir açıklama getirilmez.

Özet araştırmanın Fatih ayağında Balat, Karagümrük ve Çarşamba mahallelerini odağına alır. Mezkûr mahalleler İslâmî sosyal hareketlerin damga vurduğu muhafazakâr mukimlerin sayıca çoğunlukta olduğu yerleşim alanlarıdır. Fatih, endüstriyel yüklerinden arınarak hizmet yoğun sektörlerle girerken, bölgedeki yerleşimler ve sınıfsal çeşitlilik dikkat çekicidir. Özet, Fatih'i bir taraftan İslâmî simgesel unsurların ön plana çıktığı bir yer olması yönüyle ele alırken diğer taraftan sınıfsal yelpazedeki çeşitliliklerin İslâm çatısı altında bir araya geliş ve farklılaşmaları muhafazakâr habitusun oluşum ve dönüşümü etrafında değerlendirir. Fatih, 1950 sonrası Anadolu'dan gelen muhafazakâr göçmenler için yerleşim yeri olmasının yanında toplumsal hareketlilik arzularının "sıçrama" noktasıdır.

Ancak 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren göç dinamiklerinde meydana gelen dönüşümler ve bölgenin enformel istihdam alanlarına kapı açması "yerleşikler" ve "yabancılar" arasında çatışmaların fitilini ateşler. Bu çatışma alanlarına 2010'lu yıllardan başlayarak Suriye'li mülteciler eklendiğinde merkezileşme eğilimi taşıyan yerleşik muhafazakâr nüfus, sınıfsal saiklerle kentin daha mutena alanlarına göç eder. Yer seçim kriterlerinin "bizim gibi insanların" artık burada yaşamaması gibi sınıf-kültürel temelli olması dikkat çekicidir. Örtük bir söylemle ifade edilse de sınıfsal gayelerle gerçekleştirilen "taşınma" Özet'e göre, Fatih'e 1950 sonrası göç eden muhafazakâr habitusun dönüşümünün en önemli çıktıkları arasındadır. Dezavantajlı/madun gruplarla karşı karşıya gelişlerde oluşan söz konusu dışlama pratikleri, mülteci ve göçmenlerin temiz olmaması, suça iştirak etmeleri gibi kültürel havzalarda gerçekleşir. Özet, muhafazakâr habitusun dönüşümünün hem iktidar alanıyla kurulan ilişkiler hem de "onlar gibi olmayan" yeni göçmen gruplarla karşılaşmaları sonucu gerçekleştiğini savunur. Böylelikle kentsel dönüşüm arzularını gündemde tutan "muhafazakâr habitus" bu beklentilerinin gerçekleşmemesiyle "onlar gibi insanların" arasına karışmak üzere Başakşehir'e taşınmaya başlar.

Kentsel alanda yaşam tarzı ekseninde gerçekleşen yer değiştirmeler muhafazakâr faillerin toplumsal uzamındaki konumlarını iyileştirme stratejileri etrafında gelişir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan Fatih'ten Başakşehir'e yapılan göçler, öncelikle Refah Partisi öncülüğünde 1990'lı yıllarda ilçenin kurulma sürecini odağına alır. Başakşehir'in inşası ve ilçeye yapılan yerleşimlerin temeli ilk olarak muhafazakâr toplumsal gruplara ait bir yaşam alanı inşa etmek için gerçekleşir. 2000 sonrası dönemde ise yer değiştirmeler yeni "muhafazakâr" orta sınıfların kentin ve özellikle Fatih'in anonim yapısından kaçarak mutena alanlara yerleşme davranışı etrafında belirlenir.

Araştırmanın Başakşehir ayağında sınıfsal temalar billurlaşmaya başlar. Etaplar halinde inşa edilen ilçede her etap farklı bir sınıf profilini karşımıza çıkarır. Başakşehir, kültürel, sosyal ve ekonomik sermayeye sahip bireylerin demografik üstünlüğüyle Fatih'ten ayrışır. Fatih'teki yerleşimler konut maliyetlerini düşürme, toplumsal güzergâhta yukarı doğru hareket etme gibi beklentiler etrafında belirlenirken; Başakşehir'de mekân, "sokağa çıktığında bizim gibi giyinen, düşünen" insanlarla bir arada yaşama gibi sınıf-kültürel ayrımlarla şekillenir. Ne var ki Özet, Başakşehir'de yaşam tarzı temelli sembolik ayrımlarla karşılaşsa da, "muhafazakâr grupların" yaşam tarzlarını şekillendiren beğeni ve tüketim pratiklerinin ayrıntıları üzerinde durmaz. Görece 1980'li yıllarda başlayan, 2000'li yıllarda daha berrak görünüm kazanarak "muhafazakâr orta sınıfların", küresel tüketimin İslâmî varyasyonlarını tercih etmesi beğeni biçimleri ve yaşam tarzlarını çeşitlendirmiş ve Özet'inde işaret ettiği üzere farklı sınıf fraksiyonları ortaya

çıkmıştır. Buna karşın yazar söz konusu mekânlarda ayrışan muhafazakâr habitusların yaşam tarzlarının ayrıntılı dünyasını ele almak yerine iki grup arasında dışlayıcı pratiklerin nasıl gerçekleştiğini odağına alır. Yaşam tarzı temelli ayrımlar ise laik/seküler-muhafazakâr kanatlarda kutuplaşan kültürel sınırlar etrafında yorumlanır. Bedensel imgeler ve gündelik pratikler uzamında beliren farklılaşmalar seküler-dindar kimliklerin çatışmalarını besleyen unsurlar olur. Başakşehir aynı zamanda güvenlik ve bilhassa çocukların eğitimini yukarı taşıyacak potansiyellere sahip olmasından ötürü önem kazanmaktadır. Sınıf-kültürel süreçlerin mekânsal farklılaşma üzerinde belirleyici etkisi, katılımcıların ifadelerinde doğrudan karşılık bulur. Örneğin Bağcılar veya Gültepe'den Başakşehir'e yer değiştirmeler genelde seçkin-kültürel bir azınlığın içinde yer alma arzusu etrafında şekillenir: "aman ayakkabılarınızı kapının önüne koymayın. Burası Gültepe değil!" (s.264).

Kültürel sermaye hacminin artmasıyla kimlik temelli ayrımların belirsizleşmesi çalışmanın en önemli bulguları arasındadır (s.279). Dolayısıyla yer değiştirmelerin arkasında "kendi ikliminde yaşayan insanlarla" değil; benzer sınıf habitusuna sahip insanlarla bir arada yaşama arzusu olduğu açığa çıkar. Sınıf-kültürel deneyimlerin modernleşmenin "iki kutbunu" bir havzada erittiği görülür. Bu bakımdan yerleşimlerin muhafazakâr hassasiyetler değil, sınıfsal kaygılar etrafında gerçekleştiği görülmesine rağmen Özet, bu konunun üzerinde durmaz.

Türkiye'de hatırı sayılır bir çoğunluğa erişen orta sınıf ve grubun "muhafazakâr fraksiyonları" toplumsal değişimde önemli ölçüde pay sahibi olur. Özet'in çalışmasında 1950'li yıllarda kentleşen İslamcı grupların 2000 sonrası *dayanışmadan dışlamaya* evrilen pratiklerinin mekânsal izdüşümleri Fatih'ten Başakşehir'e uzanan hat boyunca takip edilir. Yeni orta sınıflar üzerine yapılan çalışmalar arasında ele aldığı konu çeşitliliği Özet'in çabasının takdir edilmesini gerektirir. Ancak geniş bir yelpazede ele alınan meselelerin çalışmanın bütününde dağınık bir görünüme yol açması eleştirilecek noktalar arasındadır. Özet, muhafazakâr habitusunun iki farklı mekânsal katmanda nasıl dönüştüğünü Bourdieu'nun (2017) habitus kavramı etrafında çözümlerken sınıfın ilişkiselliği üzerinde durmaması teorik zafiyet olarak görülebilir. Öte yandan çalışmanın "orta sınıflaşan muhafazakârlar" varsayımı Bourdieu'nün (2017) sınıf-habitusu kavrayışını göz ardı eder. Bourdieuyen perspektifte muhafazakârlık, orta-üst sınıf ideolojisidir. Bu bakımdan orta sınıf gruplarının genel eğilimi toplumsal uzamdaki konumlarını muhafaza etme dürtüsü etrafında şekillenir. Hâl böyleyken alt-orta sınıf konumlarından hareket eden toplumsal gruplar "muhafazakâr" değil; toplumsal güzergâhta alt-orta sınıf konumlarından orta-üst sınıf konumunu işgal etme yönünde "ilerlemeci" mücadele pratikleri geliştirir. (İlgili varsayım Türkiye'de, Bo-

urdiue'nün habitus kavramı çerçevesinde yapılan, "muhafazakârlık ve orta sınıflar" üzerine çalışmalar arasında da yaygın bir uzlaşıya sahiptir.) Bunun yanında muhafazakârlık kavramının kimlik temelli kullanımı da bu toplumsal grubu nitelendirmekten uzaktır. Özet'in "muhafazakâr orta sınıfların" kültürel sermaye hacmindeki yükselmeyle kimlik temelli kaygılarında yaşanan çözülmeye yönelik bulgusu bunun belirgin işaretleri arasındadır. Ayrıca çalışmada "habitus" kavramının çoklu kullanımlarına başvurulması (muhafazakâr kent habitusu vd) kavramın temel anlamının ötesine geçme riski taşır. Nitekim Wacquant (2019: 163) "metropolis habitusu", "uydu kent habitusu" gibi kent-bağlı habitusun çoğaltılmasının verimsiz kullanımlara yol açtığını ifade eder. Buna karşın Türkiye'de sınıf-kültürel alanda yapılan çalışmaların uzunca bir süre modernleşmenin merkez ve periferisinde yer alan grupları salt kültürel dinamikler etrafında değerlendirdiği göz önüne alındığında, Özet'in sınıf-kültürel alanda 2000'lerden bu yana oluşan çeşitliliğe dikkat çekmesi yazarın çalışmasının literatüre önemli katkıları arasında yer alır.

Kaynakça / References

- Akçaoğlu, A. (2018) *Zarif ve dinen makbul muhafazakâr üst-orta sınıf habitusu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayrım: beğeni yargısının toplumsal eleştirisi*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Karadağ, M. (2009). On cultural capital and taste cultural field in a Turkish city in historical perspective. *European Societies* 11 (4), 531-551.
- Karademir Hazır. I. (2016). Wearing class: A study on clothes, bodies and emotions in Turkey. *Journal of Consumer Culture*, 17(2) 1-20.
- Özet, İ. (2019). *Fatih-başakşehir muhafazakâr mahallede iktidar ve dönüşen habitus*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özsöz, C. (2019). *Kutsal ve kural MÜSİAD Kayseri şubesi örneğinde yeni muhafazakâr orta sınıfın dönüşümü*. İstanbul: Libra Yayınları.
- Parkin, F. (1974). Strategies of social closure in class formation. F. Parkin (Ed) *The Social Analysis of Class Structure* içinde, (ss. 1-19). London: The British Sociological Association.
- Wacquant, L. (2019). Kenti Bourdieu'yle düşünmek: İlişkisi, ilkeleri ve uygulamaları. *İdealkent Dergisi*. 10 (26), 146-175.
- Weber, M. (2018), *Ekonomi ve toplum-1 Cilt*. İstanbul: Yarı Yayınları.

Mardinli Bir Plancıdan “Mardin’de Zaman” Üzerine

*

Aygün Erdoğan¹
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Öz²

Bu yazı, Ankara’da Mardinli bir ailenin çocuğu olarak doğan, Mardin kültürü içinde büyüyen ve mesleğini edindikten 11 yıl sonra, 2008’de bu kente ilk seyahatini yapan bir şehir plancısına aittir. Yazarının o güne kadar hakkında binlerce şey dinlediği ve gördüğü bu olağanüstü kente ilk ziyareti sonrası tek düşüncesi; geç kalmış bu ‘ilk’in kesinlikle ‘son’ olmayacağıdır. Bu makale ile yazar, Mardin’i Mardin yapan ‘fiziksel ve sosyo-kültürel doku’yu zaman üzerinden anlatarak kente ilişkin söyleyeceği birçok şeyi paylaşmayı amaçlamıştır. “Bedri Rahmi Misali...” adlı ilk bölümde, kentin konumlanması ve fiziki özgünlüğünün üzerinde bıraktığı etkileri anlatan yazar, sonraki bölümlerde kentin fiziksel ve sosyo-kültürel oluşum sürecini, sakinlerinin, “Zamana Hakkını Vermek” yoluyla nasıl sağladıklarını tarihsel bir perspektifle irdelemiş ve Mardin’in “Zamanın Dinginliği İçindeki Öyküler”inden söz etmiştir. “Geleceğe Uzanırken...” ve “Son Söz” olarak, binlerce yıllık geçmişe sahip kentin, özellikle Dünya Kültür Mirası Geçici Listesine girmesiyle benimsenen turizm politikalarına yönelik “hızla” ve “aceleyle” yapılan uygulamaların doğurduğu geri dönüşümeyecek hataları, buna karşılık nasıl bir vizyon ve yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini tartışmış, bunu yaparken okuyucuların aklında beklenen soruları uyandırmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin, kentsel/fiziksel doku, sosyo-kültürel doku, mekân, zaman.

¹ Yrd. Doç. Dr. (Yazarın 2013 yılındaki unvanıdır), E-posta: aygun@ktu.edu.tr

² Bu çalışma daha önce İdealkent Dergisi’nin 2013 yılı Mayıs ayında yayınlanan 9. Sayısında yer almıştır. Çalışmayla ilgili dizgi hatalarının olmasından dolayı ilgili hatalar düzeltilerek bu sayıda yeniden yayınlanmıştır.

On “Time in Mardin” Through the Eyes of a Planner from Mardin

*

Aygün Erdoğan³
Karadeniz Technical University

Abstract

This essay belongs to a city planner who was born in Ankara as a child of a family from Mardin, grew up in Mardin culture and made her first trip to this city in 2008, 11 years after acquiring her profession. After hearing and seeing thousands of things about this magnificent city prior to her first visit, the only thought upon her eventual arrival was that this already late ‘first’ will definitely not be the ‘last’. With this paper, the author aims to share the numerous things that she would like to say about the city by describing the physical and socio-cultural texture that made Mardin to be Mardin by focusing on time. In the first section titled “Like Bedri Rahmi...”, the author explained the impression left on her by the locational and physical distinctness of the city, and in the following sections, from a historical perspective she elaborated on how the inhabitants of the city achieved the process of physical and socio-cultural formation of the city by “Giving Time Its Due” and mentioned Mardin’s “Stories in the Serenity of Time”. While “Reaching for the Future...” and as the “Last Word”, for the city of thousands of years of history, she discussed the irreversible mistakes caused by the “rapid” and “hasty” implementations of tourism policies adopted especially after the city’s entry into the Tentative List for World Cultural Heritage, and in turn discussed what kind of vision and approach should be adopted, and in doing so aimed to raise the anticipated questions in the minds of readers.

Keywords: Mardin, urban/physical pattern, socio-cultural pattern, space, time.

³ Assist. Prof. (PhD) (Author’s title as of 2013), E-mail: aygun@ktu.edu.tr

Bedri Rahmi Misali...

Topraklarında binlerce yıldır milyonların barındığı bereketli hilalin ortasında onlarca uygarlığa sahne olan Mardin'i tasvir etmek için kullanılan tanımlardan bazılarını "yaşayan tarih", "açık hava müzesi", "dillerin ve dinlerin şehri" (Mardin Valiliği [MV], 1998; 2013), "şiiirin ve gizemin ördüğü kent", "Yukarı Mezopotamya'nın efsane kenti" (Yazıcı, 2000), "medeniyetlerin beşiği" (İnceoğlu, 2009), "Mezopotamya uygarlıklarının kesiştiği yer" (Türker ve Ergün, 1994), "taşın ve inancın şiiiri" (Dinç, Mısırlıoğlu ve Durbaş, 1998), "gündüz seyranlılık/mezarlık, gece gerdanlık" (Dicle Kalkınma Ajansı [DİKA], 2013; Tuvi, 2003), "Güneydoğu'nun sarı sıcak kenti" (Tuvi, 2003), "surlardan yapılmış taç güneşin kenti" (Yousif, 2011), "masal kenti" (Mungan, 1987), "gökyüzüne komşu bir kalenin eteklerine kurulmuş taşkent" (Mungan, 2006) ve "yıldızlara yakın şehir" (Noyan, 2005) olarak sıralamak mümkün (Şekil 1).

Sırtını dik bir yamaca yaslamış olan bu kent barındırdığı çok sayıda uygarlığın izlerini taşıyan binlerce yıllık kalesiyle birlikte önünde uçsuz bucaksız bir denizden farksız uzanan Mezopotamya ovasına gülümseyerek bakar (Şekil 1). Yöresine has sarı kalker kesme taştan yapılmış güney-güneydoğu bakıllı ve her katında sokak ile ilişki kurabilen ve odaların altından geçen kemerli geçitler (*abbara*) üzerinde yükselen ve bir evin kaç katlı olacağını da belirleyen topoğrafyayı kucaklayan, teras düzenli (Alioğlu, 2000), her biri bir sanat eseri gibi bezenmiş, hiçbirinin ötekini manzara, ışık ve iklimini engellemediği avlulu, eyvanlı, revaklı, yazın serini kışın sıcak tutan geleneksel evleriyle Mardin, günümüzde yitirip bulamadığımız yüzlerce yıl öncesinin insana ve çevreye saygısını adeta yüzümüze çarpar (Şekil 1).

Eski Mardin'de içinden geçen tek karayolu olan ve ana cadde niteliğindeki 1. Cadde ile devamındaki Cumhuriyet Caddesi'nin U biçiminde kenti dolaştığı (Yazıcı, 2000) ve bu yol ile kenti güneyde sınırlayan ve yine eğime paralel uzanan Yeni Yol'dan başka günümüzde motorlu taşıtların girebildiği bir yol bulmak mümkün değildir. Bunlar dışındaki ulaşım ve her türlü taşıma ise; bu yollara açılan ve her biri bir labirenti andıran, çoğu yerde *abbaralara* dönüşen merdivenli dar sokaklarda yaya olarak ve insan ya da hayvan gücüyle yapılır (Yazıcı, 2000). Bu amaçla kentin belediyesinde çöp toplayan merkezler çalışır (Şekil 2).

Şekil 1. Sol-üst iki resim: Ovadan Mardin'in gündüz ve gece silüeti; Sol-alt resim: Kalenin altından ovaya bakış; Sağ-üst resim: Ulu Cami arkasından ovaya bakış; Sağ-alt resim: Kalenin doğusundan kente ve ovaya bakış (Sol-üst iki resim: Mardincity, 2013a ve 2013b; Sol-alt resim: Zeynepinyeri, 2007; Sağ-üst resim: Mardincity, 2013c; Sağ-alt resim: Güneş, 2012)

Şekil 2. Mardin'in dar, merdivenli sokaklarında her türlü taşımada kullanılan merkepler (Sol resim: TRT Haber, 2012; Orta resim: Doğan Haber Ajansı [DHA], 2010; Sağ resim: Mardin Belediyesi, 2013a)

Mardin'in merdivenli dar sokaklarını ve Belediyenin tanıtımında yazdığı şekliyle "aynı ailenin farklı parsellerini ve sokakları birbirine bağlayan, genellikle ailenin ismiyle anıl[an]" abbaralarını (Şekil 3) Dilmener (2009, s. 100)'den dinleyelim:

Kara ikliminin yazın da kışın da geçmek, hafiflemek bilmez gaddarlığını, bu abbaralar yani üstü ve iki yanı kapalı iki yanı sokağa bakan kemerler, çok değil, bir parça katlanır kılar. Yazın serince olur damlarının altı, kışın da ılık. İşte bu merdivenli-abbaralı sokakların tamamı, sağlı sollu o herkesi zevkten keyiften yerinde duramaz hale getiren evlerle doludur; o sarı taşlı bol süslemeli evlerle.

Şekil 3. Mardin'in kent dokusunda önemli işlevlere sahip abbaralar (Sol-üst resim: Forum Gerçek, 2010; Sağ-üst resim: Cihannuma, 2010; Sol-alt resim: Çukurçayır, 2009; Sağ-alt resim: Mardin Teknik Elemanlar Derneği [MATEDER], 2013)

Durupınar (2011a, s. url) da bunlara yönelik duygularını aktarırken şunları ifade ediyor:

[A]bbaralar Mardin'in sokaklarının incileri gibi sıra sıra dizilmiş... birbirine bağlanan ve bitmeyecekmiş gibi görünen bu tüneller evleri, sokakları, aileleri, sevgilileri birbirine bağlıyor... bana çok romantik ve anlamlı geldi bu abbaralar... abbaraların alt kısmı kamuya aittir... üst kısmı ise özel mülkiyet... özel mülkiyetle kamu alanlarının birinin içine bu kadar girdiği ama gene de kargaşa çıkmayan başka bir yer biliyor musunuz Türkiye'de? Dünyanın hangi şehrinde sokakta yürürken bir evin yatak odasının ya da misafir odasının altından geçilebilir ki? abbaralar, yani üstü bir evin herhangi bir odası olan bu geçitler, size dünyanın herhangi bir yerinde yaşayamayacağınız bir dokunma alanı sağlar... sokakta yürürken gerçekten birinin evinin içine dahil olur, belki de hikayelerine ortak olursunuz... sevinçlerine, kederlerine, kızgınlıklarına, coşkularına tanık olursunuz... dünyanın kaç şehrinde bir merdivenden indiğinizde bir caminin çeşmesine ya da avlusuna, diğerinden indiğinizde bir kilisenin çay ocağına ya da bir medreseye girebilirsiniz ansızın? Mardin'de...

Bu yazıyı hazırladığım günlerde Mardin'in sıkça *abbaralara* dönüşen merdivenli dar sokaklarıyla ilgili yeni bir bilgi edindim: Sokaklar ve *abbaralar* dar da olsalar öyle bir genişlikte yapılmışlar ki, bir tabutun sorun olmadan dönerek taşınabilmesine elverişliymiş hepsi. Günümüzde belki de bir plancının hiç aklına gelmeyecek ve yaşayanına olduğu kadar ölüsüne de saygılı ne ince, ne bilge bir tasarım ölçütü değil mi?

Gördüğümden beri defalarca rüyalarımın giren memleketim Mardin'i ve tüm bunları ne zaman düşünsen usta şair Bedri Rahmi'nin dizeleri çağrışıyor kafamda:

Ne zaman bir köy türküsü duysam
Şairliğimden utanırım

Bedri Rahmi Eyüboğlu misali benim de

Ne zaman Mardin geçse aklımdan
Şehirciliğimden, plancılığımдан utanırım

Zamana Hakkını Vermek

Yoğun etkilerinin kenti kısa zamanda bitireceğinin farkına henüz varılmış olan ve 1950'lerde başlayan bozulmaya kadar bu kentin kendine özgü fiziksel ve sosyo-kültürel dokusunu oluşturan en temel etken neydi sizce? Başka bir deyişle, Mardin'i Mardin yapan en önemli şey nedir? Bu sorunun cevabını, kent mekânının ve kültürünün oluşumunda bu kentte yaşayan her bir bireyin; akıp giden yüzyıllar ve hatta binyıllar boyunca zaman içinde diğerine saygı duyması, onu beklemesi, düşünce ve eylemlerini sindirmesi ve böylece kendini var eden tüm farklı zamanlara hakkını vermesinde aramak doğru olsa gerek.

Mardin kent dokusu ve evleri üzerine yapılan bir araştırmaya göre, binlerce yıllık mazisi olan kentte, evlerin giriş katlarının, evlerin en erken tarihli yapısı olduğu belirtilse de, bunun tarihin hangi dönemine kadar gidebileceği tespit edilememiş. Diğer katlar ise genellikle 18.-20. Yüzyıllara tarihlenmekte (Alioğlu, 2000). 1960'lara kadar süren geleneksel yapım teknolojisi de (Alioğlu, 2000) göz önünde bulundurulduğunda eski kentin günümüz betonarme yapılarıyla bozulmamış silüetini 20. Yüzyıl ortaları olarak kabul edebiliriz. Dolayısıyla, Milattan 8000 yıl öncesine uzanan bir yerleşik geçmişe sahip bu kentin, MÖ 4500'den başlayarak geçen yüzyılın ortalarına kadar süren şeklini, Subari, Hurri, Sümer, Akad, Babil, Mitanni, Hitit, Midil, Asur, Urartu, Sityani, Pers, Makedonya, Urfa Krallığı, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Hamdani, Mervani, Selçuklu, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı (MV, 1998; Yazıcı, 2000) uygarlıklarının birikiminden aldığını söylemek mümkün.

Diğer bir deyişle, kentin binyıllar süren tarihinin ortaya çıkardığı günümüz dokusunun önemli bir bölümünü oluşturan evlerden herhangi biri; giriş katında yer alan avlusundaki (Alioğlu, 2000) yer taşlarıyla belki Hitit, kalın ve yüksek avlu duvarlarıyla belki Roma, avlunun devamındaki selamlığıyla belki Artuklu, üst katlarındaki yaşama birimleri ve diğer mekânlarıyla belki Osmanlı'dan izler taşımakta olup, aynı parsel üzerinde yaşayan hane halklarının her birinin diğerine bıraktığı tarihsel mirasın bütünüdür. Bu durum, yakın zamanda MÖ yaklaşık 4000'de yapıldığı tespit edilen Hurriler'den kalma bir güneş tapınağının, onu koruyarak ve değerlendirerek çevresine eklenmesiyle MS 5. Yüzyılda inşası başlayan Deyrulzafaran Manastırı (Radikal Gazetesi, 2010) ve daha birçok anıtsal/kamusal yapı için de geçerli.

Sadece teraslı (*havş*), avlulu, eyvanlı, revaklı oya gibi bezenmiş taş evler, *abaralı* ve merdivenli organik dokulu dar sokaklar mı? Elbette hayır. "Kartal Yuvası" olarak da bilinen ve içinde MS 442'ye kadar evlerin de bulunduğu ambar ve sarnıçlarındaki bolluk sayesinde Timur'un dahi ele geçiremediği kalesi (MV, 1998) ve kalenin güneyinde "Dış Mahalle" olarak bilinen (Çoban, 2012), yamaca kurulu günümüzün Eski Mardin'inde, tarihinin her döneminde, hoşgörü içinde bir arada yaşayan tüm kültür ve dinlerden halkların sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak mekânlara rastlırsınız. Uzun yıllar ele geçirilememişinde önemli rol oynayan ve Batıda Bab-ı Diyarbakır (Diyarbakır Kapı), Doğuda Bab-ı Sor (Savur Kapı), Kuzeyde Bab-ı Şavt, Kuzeybatıda Bab-ı Hamara, Güneybatıda Bab-ı Zeytun, Güneyde Bab-ı Cedid (Yeni Kapı) olmak üzere altı kapısı bulunan surların sağlamlığı ve topoğrafik konumu ile bilinen kent (Çoban, 2012), aynı zamanda Osmanlı egemenliğine girdiği dönem itibarıyla bu topraklarda inanç çeşitliliğinin en çok bulunduğu yerd. Bu dönemde Mardin halkı içinde

Türkler, Araplar, Acemler, Rumlar, Yakubiler, Yahudiler ile Ermeni, Süryani ve Kildaniler olmak üzere Hıristiyanlar ve de Şemsiler ve Yezidiler bulunuyordu (Çerme, 1999; MV, 1998).

Günümüze özellikle Pers dönemi ve sonrası yapıların büyük ölçüde erişebildiği ve Osmanlı dönemindeki din ve kültür çeşitliliğinin azalarak devam ettiği kentte yüzlerce yıldır birlikte yaşayan “Mardinli”lerin, yine Mardinli taş ustalarının “bir kilim veya dantel dokurcasına işledikleri kesme taşlar”dan (Yazıcı, 2000, s. 1) yapılmış mekânlarda; camilerden zaviye, türbe ve medreselere; kiliselerden manastırlara, çeşmelerden (*ayn*) çarşılara (*suk*)⁴ ve bedestenlere, hanlardan hamam ve kervansaraylara (MV, 1998) kadar bir kentin ihtiyacı olan her türlü kamusal kullanımı bulmanız mümkündür. Bu yapılar, açık, yarı açık mekânlar ve yaşama birimlerinden oluşan geleneksel evlerle (Alioğlu, 2000) birlikte öylesi bir ustalıkla düşünülmüş ve örüntülenmiştir ki, “[t]aştan evlerle çevrili dar sokaklarında başınızı çevirdiğiniz her noktada tarihî bir çarşı, kilise veya medreseyle” (Gençay, 2013, s. url) karşılaşsınız. Bu doku, günümüz planlama sürecinin ortaya çıkardığı kimliksiz kentlerin aksine, sadece bu kente ve bu kentin coğrafyasına özgüdür.

Özel mekânı tanımlayan ve kapalı (yaşama birimi), yarı açık (revak, eyvan ve sonundaki *kahvacığı*) ve açık (teras, avlu) mekânlardan oluşan Mardin evlerinin, bugünkü biçimleri bu mekânların zaman içinde gerektiğçe, birbirine eklenmesiyle ortaya çıkmış (Alioğlu, 2000), açık mekânlarından olan avlular evin diğer bölümlerinin gerektiğinde dışarıyla olan bağlantısını da sağlayan yarı-özel mekânları oluşturmuştur. Evleri ve mahalleleri birbirine bağlayan *abbara* ve merdivenli dar sokaklar ile kamusal mekândan yarı kamusal/yarı özel mekâna geçişte de zamanın hakkı verilmiştir. Evlerin bir bütün olarak algılandığı ve kentte farklı kullanımlar arasında bir kademelenme gözetilmeden neredeyse homojen dağılan (Alioğlu, 2000) anıtsal/kamusal yapıların birlikteliğiyle, Mardin’in kendine özgü dokusunun bugünkü halini alması yüzyıllar sürmüştür. Alioğlu (2000, s. 127-128)’nin sözleriyle;

[y]apıların bir araya gelişlerindeki bir ayrıntı tüm imar eylemlerinin tek bir bütün gibi algılanmasına neden olmaktadır. Bu, aynı mekânların, biçimlerin, malzeme ve teknolojinin, ayrıntıların yapılarada işlev ayırt etmeksizin uygulanmasıdır. Başka bir deyişle Mardin fotoğrafında geleneksel evlerle anıtsal yapılar, kilise ile cami, cami ile medrese birbirine benzer görünümündedir. Kilise çan kulesiyle, cami -varsa- mihrap önü kubbesi ve minaresiyle belirginleşir. Tüm şehir önünde algılanan, yüzyıllarca sürdürülmüş olan “*yapım geleneği*” dir.

⁴ Mardin’de ve aslında tüm kentlerin yapısı içerisinde büyük öneme sahip bir anlam taşıyan “suk” kelimesinin ilginç evrimi için Matvejeić, 2004, sayfa 216’ya bakınız.

Emeviler döneminde El Cezire bölgesinin en gelişmiş kentlerinden biri olarak bilinen Mardin, en çok verginin toplandığı yerdı. İpek ve baharat yolları üzerinde doğu-batı ticaretinin kavşak noktasındaki bu kentte yüzyıllar boyunca kervanların Hindistan ve İran'dan Akdeniz'e, Basra-Musul'dan Dunaysır'a (bugünkü Kızıltepe) götürmek için getirdikleri safran ve diğer baharatlar, ipek, bakır ve benzeri yükler; büyük miktarlarda nakdi para akışını sağlarken, kentte dokumacılıktan cam imalatına, takunyaclardan keçecilere, bakırcılardan semercilere, darphanelerden debbağhanelere kadar organize işkollarının gelişmesine; konaklama ve sıhhi ihtiyaçlar içinse hanlar, hamamlar ve kervansaraylar ile şifahanelerin kurulmasına neden olmuştur (Tuvi, 2003; C. Bekin, 2006). Bu ekonomik refah ve kente olan göçler İslam coğrafyacılarının o dönemlerde bahsettiği nüfus yoğunluğu ile birlikte Marangozlar Çarşısından, Bakırcılar Çarşısına kadar ihtisaslaşmış işkollarını bir araya getiren bir kentsel düzenlemenin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır (C. Bekin, 2006). Artan nüfusla birlikte etnik farklılıkların çoğalması da sosyal yapının zenginleşmesinde etkili olmuş ve yine Emevi döneminde kurulan ve *imhatta* olarak bilinen mahallelerde farklı etnik ve dini toplulukların birlikte ve huzur içinde yaşamaları amaçlanmıştır (C. Bekin, 2006). Toplulukların birbirine tolerans tanıyan zihniyetiyle yan yana gelen çeşitlilik, yukarıda da söz edildiği üzere Osmanlı döneminde de sürdü.

Günümüz Mardin'inin; çarşılarında ilk İslam egemenliğine girdiği veya Artuklu başkenti olduğu dönemdeki canlılığı bulmak mümkün olmasa da Tuvi (2003, s. 6)'nin gözlemediği gibi "Baharatçılar Çarşısı, Bakırcılar Çarşısı, Tellallar Çarşısı,...Terziler, dillere destan Mardin leblebisinin kavrulduğu mağara gibi dükkanlar, bakırcılar, Mezopotamya Ovası'na bakan Marangozcular Kahvesi, son keçeci, son semerci, telkariler, fırında peksimetler..."e tanık olmak mümkün Mardin'de.

Aynı şekilde, mahallelerinde; 20. Yüzyılda kentin eski ekonomik gücünün azalması ve yalnızca bir sınır kenti olarak nitelenmesi ile birlikte özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası tüm ülkede yaşanan kırdan veya küçük kentlerden büyük kentlere yaşanan göçe Mardin merkezinin de sahne olması nedeni ile (MV, 1998; Tuvi, 2003) eski *mozaik* yara almış da olsa Mardin'de hala "...değişik zamanlarda bir kilise çanının sesiyle ezanın sesi birbirine karışır. Süryani papazla cami imamı bir sokak başında Güneydoğu lehçesiyle derin sohbetlere dalar." (Yazıcı, 2000, s. 2) ve "[h]em Paskalya'yı hem Ramazan Bayramı'nı birlikte kutlayan Süryaniler, Türkler, Araplar, Kürtler ve diğer birçok topluluğu]" (DİKA, 2013, s. 1) bulursunuz bu kentte. Doğduğu ve 16 yıl yaşadığı kente yeniden dönüp Mardin'i kırk yıl sonrasında yazan Dilmener (2009, s. 100-115) anlatıyor:

Minibüsle geldiğim Cumhuriyet Meydanı'nda, tanıdığım Mardin'le karşılaştım! Meydanın manzaralı üst noktalarından birine kurulmuş kahveye girip, bir an dahi vakit kaybetmeden *espresso*'ların *espresso*'su kabul ettiğim "murra" ismarladım. Eski usul okey pişti kareleri de vardı etrafta, kızılı erkekli sohbet masaları da. Ve tabii turistler de. Etraftaki masalara kulak kabarttım. Arapça'ydı sohbetler genellikle. Biraz Kürtçe, biraz da Türkçe. Bazen de iki ya da üç dil karışık dönüyordu; cümleye Arapça başlıyordu biri mesela, Kürtçe ilerliyor, Türkçe "cep telefonu" diyerek nihayete erdiriyordu....Caddelerde, sokaklarda da aynı cümbüş vardı; "dil", buralarda da renkten renge geçiyordu....Mıramı içerken, elinde bastonu, yaşlı bir teyze göründü merdivenlerde, zorla tırmanıyordu. Yerimden kalktım, elindeki torbayı aldım, koluna girdim, merdivenleri çıkmaya başladık. Kahvenin de olduğu düz alana gelince, "Tamam" dedi Arapça, "Eteşkerik" (teşekkür ederim!) Ben de Arapça cevapladım onu, şaşırıldı. "Ya Kürt ya da Türk'sün diye düşünmüştüm, demek Arap'sın." Güldüm. "Süryani'yim" dedim. "Eystifrik (ne fark eder)" dedi. "Motifrikşi (bir şey fark etmez)." "Haklısın teyzeciğim," dedim ve söylediği özlü sözü Türkçe, kendimce tekrarladım: "Türk-Kürt-Arap-Süryani ya da Ermeni. Ne fark eder?" Fark etmiyordu; Mardin bin yıllar boyu bunu böyle bilip böyle düşünmüş, zamana böyle diremişti. Her yerde, dünyanın dört bir yanında da böyle olmalı, fark etmemeliydi.

Murathan Mungan (2006, s. 17) da çok güzel ifade eder sözlerinde tüm bu cümbüşü:

Süryani kiliseleriyle Artuklu camilerini aynı zamanda sevdim. Mardin'de çok eski bir mezhep olan Şemsiler gibi güneşe, ya da Yezidiler gibi Tavus-u Azam'a tapanların da olabileceğini, hatta olması gerektiğini orada öğrendim. Arapça ezanın güzel örnekleriyle, Latince ilahileri eş zamanlarda dinledim. Kürtçe ağıtları ve türkülerini yüreğimin uçurumlarında duydum.

Dilmener (2009)'in tespitine benzer biçimde; Mardin'i Mardin yapan ve dünyada belki de yalnız birkaç kente bulabileceğiniz bu sosyo-kültürel dokunun oluşmasında da burada yaşayan farklı etnik ve dini geçmişleri olan Mardin halklarının birbirini anlamak için binyıllardır, acele etmeden, karşısındakine yeterince zaman tanıdığı ve böylelikle ona karşı bu uzun zaman içinde geliştirdiği saygının kendisinin var olma ve var kalabilmesinin yegâne koşulu olduğunu anlaması en büyük etken olsa gerek.

Zamanın Dinginliği İçindeki Öyküler

İçinde barındırdığı kültür zenginliği, mimarisi, sanatı, zanaatları ve yaşamışlığı ile orada doğmuş, büyümüş ancak hayatının sonraki dönemlerinde büyük kentlere göçen, kendinden olanlara kendisini hiç unutturmayan bir başka kent daha görmedim ben. Bunu bir büyük kentli olarak İstanbul, Ankara veya İzmir'de sizler de görebilirsiniz. Tesadüfen bir Mardinli'nin, işyerine (ofis ya da dükkân olsun fark etmez); Mardin'e olan özlemini bir derece de olsa gi-

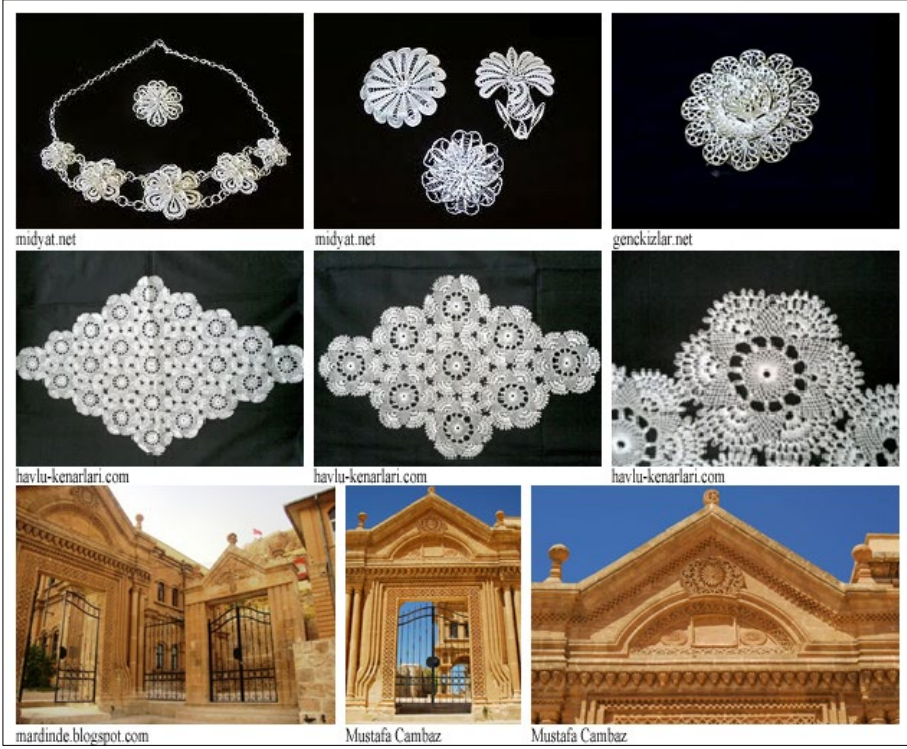
dermek için, zamanın donduğu kentin Ova'dan çekilmiş o büyük klasik panoramik fotoğrafını çerçeveletilmiş olarak ya Atatürk resminin yanında ya da başka bir duvarda astığını görürsünüz. Eğer bu bir Mardin yemekleri lokantası ise, aralarında Reyhani ya da Sabiha'nın bulunduğu Mardin türkülerini dinlemeniz ve yine aralarında en azından "çiğ börek" (*sembusek*), kızarmış (*ırok*) veya haşlanmış içli köfte (*ıkbeybet*) veyahut işkembe dolmasının (*kibe*) bulunduğu yemeklerini tatmanız da çok olasıdır.

Bu kentin sizi içine çekip binlerce yıl öncesine götüren dokusu içinde yer alan evlerinde, sokaklarında, çarşılarında, kamusal/anıtsal yapılarında, hayatlarında, özellikle de geleneksel yaşamın sürdüğü ve yokluğun büyük ölçüde kendini hissettirdiği 1960'lı-70'li yıllara kadar süren ne ayrıntılar, ne öyküler var, bilerseniz...

Bu öykülerden birini; bir sonbahar günü gündelik işlerini bitiren evin hanımının, annesi, kaynanası, kızları veya komşusuyla birlikte evin mutfak işlevi gören giriş katındaki odasında, avluda ya da üst kattaki teraslardan birinde, tüm ailesinin ki buna en çok sevinen çocuklar olurmuş (Dilmener, 2009), kış boyu yiyeceği tatlıları (pekmez-*dips-*, cevizli sucuk-*ıkude-*, pestil-*bestik-*) ve erzağı (kurutulmuş sebzeler, salça, peksimet-*bakısma-*, şehriye, kavurma-*kaliye-*, bulgur, etli sucuk-*şeredin*) yapmasında bulabilirsiniz.

Bazen bu öykü, bir Süryani telkâri ustasının atölyesinde ürettiği ve "emek, sabır ve zarafet" olarak nitelendirdiği, kökeni Babil'e uzanan ve "[b]iraz altın ya da gümüşün eritilerek haddeden geçirilmesi ve bu yolla elde edilen tellerin, özel tekniklerle biçimlendirilmesi esasına dayan[an]" (Dilmener (2009)'in Hindiyerli ile kişisel iletişimi, s. 110) eserinde; bazen Mardinli hanımların birçoğunun göz nuru iğne oylarında; bazen de Mardinli bir taş ustasının nakış gibi işlediği taşına verdiği ruhta gizlidir. Yüzyıllar geçse de değerinden ve güzelliğinden hiçbir şey yitirmeyen, tüm bu sabır ve incelik isteyen işlerin öykülerinin de ortak noktasının; yine işi yapanların, yaptıkları işlerin ve ürettiklerinin gerektirdiği ya da hak ettiği zamanı onlara vermelerinde, yaptıkları işe ve ürettiklerine saygı duymalarında olduğu görülecektir (Şekil 4).

Öyküleri bazen geleneksel yöre mimarisinde sıklıkla kullanılan, köşk, medrese ve camilerde farklı büyüklüklerde göreceğiniz, mekânı serinletme ve sulama amaçlarına da hizmet eden selsebilli eyvan ve havuz sistemlerinde bulursunuz. Bunlar; hayatın kendisinin, doğumun, bebekliğin, çocukluğun, gençliğin, yaşlılığın, ölümün ve sonrasının tasavvufi bir betimleme kullanılarak (Sanat Tarihi Forumu, 2010) suyun irili ufaklı kanallar ve havuzlar arasında farklı

Şekil 4. Üst sıra: Mardin telkari işçiliği; Orta sıra: Mardin iğne oyası salon takımı; Alt-sıra: Mardin Kız Meslek Lisesi taş işçiliği (Üst sıra sol ve orta: Midyat Kültür Sanat, Çevre ve Yardımlaşma Derneği, 2013; üst sıra sağ: Genç Kızlar, 2012; Orta sıra: Havlu Kenarları, 2013; Alt sıra sol: Mardinde Blogspot, 2013; Alt sıra orta: Cambaz, 2011a; Alt sıra sağ: Cambaz, 2011b)

hızlarla akışı ve toplanmasıyla anlatıldığı ve dünyanın başka bir yerinde rastlayamayacağınız, incelik, bilgelik ve tasarım dehasında gösterir kendisini.

Kimi zaman bu öykü, kuş gagasına benzer (Yazıcı, 2000) tokmaktan bir kadının yüzüklü-bilezikli el ve bileğine kadar çeşitlenen kulplara sahip (Duru-pınar, 2011a) ve üzerine doktora araştırmanızı yapabileceğiniz zenginlikteki anıtsal yapıların ve evlerin dahi anıtsal nitelikli kapılarında (Alioğlu, 2000) ve benzer zenginlikteki Mardin pencerelerinde saklıdır.

Belki de bu öykü, avlu ve teraslarda yazın kullanılan ve üzerinde yeme, oturma, vb. yaşama birimi işlevlerinin gerçekleşebilmesi nedeniyle mekân gibi algılayacağınız sökülüp taşınabilir, ahşap direkler üstünde (Alioğlu, 2000) olması nedeniyle de akreplerin tırmanmadığı güvenli bir sedir niteliğindeki yöreye mahsus *tah't*larda geceleri yatarken etrafındaki cibinlik arasından seyredeceğimiz Mezopotamya yıldızlarıdır kim bilir.

Kimi zaman da bu öykü, üst katlarında birbirinden bağımsız bölmelerden oluşan yaşama birimleri olan odaların, işliğin, mahzen, kiler, hela ve geç dönemlerde eklenen küçük mutfağın yer aldığı; Mardinli kadınların günlük ev ve mevsimlik işleri ile şekillenen evlerin giriş katında, bir kenarında su kuyusunun da olduğu avlunun (Alioğlu, 2000) köşesinde kurulu tandırda (*tannor*) pişen ekmeğin kokusudur.

Belki de bu öykü, 1916'da Mardin'e gelen Atatürk'ün eksikliğini fark ederek verdiği talimat üzerine, görevlendirdiği askerlerin de yardımıyla yapımı bir yılda tamamlanan Mimarbaşı Lole'nin şaheseri Şehidiye Camii minaresinin (Şekil 5) güzelliğinde saklıdır. Mezopotamya ovasıyla birlikte kalenin en güzel biçimde görüldüğü bir açya sahip, aynı anda inen ve çıkanın birbirini göremediği bu incecik minare (D. Bekin, 2013) için Durupınar (2011b, s. url)'ın da aktardığı gibi derler ki

Lole bir Müslüman kızına aşık olur... Müslüman olmak ister, içindeki bu aşk ile "öyle bir minare yapacağım ki bu minarenin sanatkarane güzelliğinin eşi benzeri olmayacak..." der... bu aşk ve derun sevda ile Şehidiye Caminin minaresini yapar... yapım sırasında duygularını, sevgisini aşk dolu sanatkar bir yürekle taşlara nakış nakış işler...

Şekil 5. Mimarbaşı Lole'nin şaheserlerinden Şehidiye Camii minaresinin gündüz ve gece görünümü (Sol resim: Bozdemir, 2009; Sağ resim: Kaya, 2008)

Yukarıda anlatmaya çalıştığım, binlerce yıllık bir zaman dinginliği ve zamana saygı ile bu halini almış tüm bu zenginliklerin, farklılıkların birlikteliği ve öyküler değil midir ki Mardin'in kendi sanatçlarına, sakinlerine ve hatta Mardinli olmayanlara bile; resimlerini, türkülerini, kökboyalı kumaş dokumalarını,

iğne oylarını, taş oymalarını, tablolarını, fotoğraflarını, şiirlerini, yazılarını, filmlerini ve şu an aklıma gelmeyen tüm eserlerini ortaya koymalarında ve Mardin'e mahsus; törenlerin (cenaze, düğün vb.), ağıtların, dansların, müziğin, eğlencenin, sohbetlerin, efsanelerin, masalların, hikâyelerin ve tekerlemelerin ortaya çıkışında ilham kaynağı olmasın? Yaşamın, ölümün ve sonsuzluğun kendisine bu denli mal edildiği bir başka kent daha var mıdır acaba? Bilemiyorum. Ressam ve heykeltıraş İsmet Yedikardeş'in Mardin'den aldığı ilhamla yaptığı yağlı boya tablolar (Şekil 6) gibi, Doğan Bekin (2013)'in de Mardin'i hiç aklından çıkarmadan yazdığı şiirlerinden birinde Şehidiye Camii minaresi ve Mimarbaşı Lole bakan nasıl dökülüyor dizelere:

Çift hecelidir Şehidiye minaresi, gökyüzünden sanki azade
Bir tek Edirne'de görmüştüm aynı tarz böyle bir eser-i asude
Çıkanın ineni, inenin çıkanı göremediği bu şahaser minarede
Lole'nin müstesna mimari uslubu sezilir, böyle eser-i atıkada

Şekil 6. Mardinli ressam ve heykeltıraş İsmet Yedikardeş'in yağlı boya Mardin tablolarından bazıları (Yedikardeş, 2005)

Geleceğe Uzanırken...

Günümüz Eski Mardin'inin kendine özgü kentsel dokusunu tam olarak ne zaman ve nasıl kaybetmeye başladığı sorusuna cevabı, 1950'lere doğru başlayan kentleşme sürecinde aramak gerekir. Bu süreç, 1952'de onaylanan kente ilişkin ve koruma amaçlı olmayan ilk imar planının uygulanmaya başlamasıyla 1960'larda etkisini göstermeye başlamış, sonrasında yapılan planlar koruma amaçlı olsalar da, uygulanmaları veya uygulanmamaları (sırasıyla 1985 ve 1993 onaylı) sonucunda kentsel yapıda bozulmaların artarak sürmesine neden olmuştur. Bu gidişteki yanlışlığın ilk farkına varılması ise kentin dokusuyla birlikte korunmasına yönelik atılan ilk somut adımla gerçekleşir. Bu doğrultuda, yapılan ilk koruma amaçlı imar planında önceden 1979-1984 arasında tek binalar olarak tescil edilen kararlar birleştirilir ve eski kenti kapsayacak bir doku bütününe kentsel sit ilan edilmesine yönelik öneri 1985 yılında kabul edilir (Tauma Projesi, 2013; Tunçer ve Aksulu, 2009; MV, 1998). Böylece, Mardin artık Kudüs ve Venedik ile birlikte içinde yaşanılan alanın bütününe kentsel sit olduğu dünyadaki üç kentten biri olur (Gençay, 2013).

Ancak, tüm bunlara ve kentsel sitle getirilen imar yasağına rağmen, alternatif çözümlerin, planların ve yerel yönetimlerin teknik yetersizlikleri; nüfus artışı ve GAP süreciyle kısmen de olsa yeniden canlanmaya başlayan ve merkezde yer alan sanayi faaliyetleriyle artan göçler; düşük sosyo-ekonomik ve koruma bilinci düzeyi gibi (Tunçer ve Aksulu, 2009) birçok nedenle kentteki olumsuzluklar günümüze kadar çoğalarak gelir. Koruma çabaları ile artan nüfusun getirdiği yeni kentsel alan ihtiyacı karşısında gelişmeye yetersiz kalan eski kent için çözüm, 1980'lerden sonra doğal eşiklerin yönlendirdiği bir nokta olan kuzeybatı istikametinde Mardin-Diyarbakır yolu üzerinde yerleşime açılan Yenişehir'e yönelmekte aranır (Mardin Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü [MVIÇOM], 2011). Ancak, buna paralel olarak hem Yenişehir'in hem de eski kentin çevresinde artmaya başlayan gecekondulaşma (Davutoğlu, 2008) ve bununla birlikte, eski kentte yeni inşa edilen ve geleneksel yapılara eklemeler suretiyle ortaya çıkan betonarme görünüm, taş oymalı cephelere yapılan sıvama, genişletme, daraltma vb. müdahaleler, genişletilen yollar, konut ve çarşı binalarının günümüz altyapı ihtiyaçlarına karşılık veremediği gerekçesiyle yapıların hemen her yerinde ortaya çıkan galvaniz su depoları, elektrik ve telefon kabloları, TV ve uydu antenleri, tabelalar ve benzeri pek çok görüntü kirliliği eski Mardin'in binlerce yılda oluşan kendine has dillere destan dokusunu elli yıl gibi çok kısa bir süre içerisinde büyük ölçüde bozulma noktasına getirir.

1990'ların sonu-2000'li yılların başını Mardin'in günümüzde geçiriyor olduğu eski haline döndürülmek çabası olarak tanımlanabilecek büyük değişim sürecinin başlangıcı olarak kabul edebiliriz. Bu yıllar, Güneydoğu Anadolu bölgesinde özellikle 1980'lerle birlikte artan terör eylemlerinin azalmaya başlaması ve buna paralel olarak kentteki eski evlerini sahiplenmek ve onararak yaşamlarına burada devam etmek amacıyla önceden yurt dışına göçmüş olan Süryanilerin geri dönüşlerinin başlaması (Tuvi, 2003) ve turizmciler tarafından yöredeki tarihi ve kültürel hazinenin yeniden keşfine rastlar. Bu dönemden başlayarak Mardin, çevresindeki birçok çekim noktası ile birlikte özellikle yerli turistlere hitap eden Güneydoğu Anadolu turlarının en önemli merkezlerinden biri olur. Ayrıca, bu dönemde özellikle Mardin ve Midyat yerleşimleri ile Güneydoğunun yeniden keşfedilen diğer çekim noktaları, 2000'li yılların başından itibaren film ve dizi sektörünün odak noktası haline gelir. Tüm bu gelişmelerle yöreye olan ve giderek artan turistik ilgi, 1990'ların ortalarında hizmet vermeye başlayan hava alanının da (MVIÇOM, 2011) sağladığı ulaşım kolaylıklarıyla birleştiğinde, Mardin'in geleceğini gün geçtikçe neredeyse sadece turizmde görmeye başlayan bir düşünce biçiminin ortaya çıkmasında büyük etken olur. Bu ise, kentin devam eden yıllarda, aceleye getirildiğinde, bir daha dönüşü olamayacak biçimde yeniden dönüşümü sürecini başlatır.

Bu kapsamda, 1990'ların sonunda başlayan ve çeşitli dönemlerde olumlu devam etmesine karşın, bugün Mardin'i dünyada rekabet edebilir bir konuma getirmek uğruna gösterilen çabaların, kentin son 50-60 yıla kadarki varoluşunun temel nedeni olan zamana saygının yitirmeye başlaması sürecinde nasıl etkili olduğuna birlikte bakalım. 1990'larda başlayan bu sürecin belirli dönemlerde kente kazandırdığı artı değerler, Mardin'de kentin varlığını koruyarak sürdürmesinde etkili olabilecek sivil toplum hareketlerini örgütleyen dernek ve vakıfların kurulması (1990'da Mardinli'ler Eğitim ve Dayanışma Vakfı [MA-REV], 2002'de Mardin Kültür ve Turizm Derneği vb.); Mardin Müzesinin restore edilen yeni bir binaya taşınmasıyla (1995) mekânının yeterli hale getirilmesi; Mardin Kent Müzesi ve Sanat Galerisinin açılması (2009); Mardin Artuklu Üniversitesi'nin kurulması (2007) ve özellikle 2004'ten günümüze dek Mardin ve yakın yerleşmelerin tarih, kültür, sanat ve bilimi üzerine gerçekleştirilen uluslararası sempozyumlar olarak özetlenebilir.

Bu gelişmeler sürerken yine olumlu görülebilecek Mart 2003-Mayıs 2007 döneminde Güneydoğu Anadolu'da Kültürel Mirasın Korunması ve Turizmin

Geliştirilmesi Planı" olarak da bilinen "Entegre Stratejik Eylem Planı" (ESEP)⁵ kapsamındaki projelerin Mardin'le ilgili olanları da gerçekleştirilmiş (Avrupa Birliği, 2012) ve 2006'da bu planı sahiplenerek uygulanmasını sağlayacak kuruluşun merkezi Mardin⁶ olmuştur (Menteş, 2006).

Bunlarla birlikte, bir noktadan sonra geri dönüşün neredeyse hiç mümkün olmadığı ve kentin tümünde büyük etkiye sahip olan eylemler ise, eski kentin Şubat 2000'de UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesine girmesiyle başlar. Bu iyi gelişmenin, olumsuz bir sürecin başlangıcı olabilmesine anlam vermek bu noktada zor da olsa, aşağıda açıklayacaklarımla birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşüncesindeyim.

Bu gelişmenin nihai amacı, diğer bir deyişle, Mardin'in "UNESCO Dünya Kültür Mirası" listesine girebilmesi için gerçekleştirilen en ve belki aslında tek iyi eylemler dizisi 2005-2009 yıllarında, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi ve çeşitli üniversitelerdeki mimarlık öğrencilerinden ve ilgili akademisyenlerin tüm kente yönelik sürdürdükleri röleve çalışmaları (MAREV, 2013) olmuştur.

Ancak ne zaman ki, Ocak 2009'da bu amaç kapsamında hedefi "Kent'in tarihi kimliği muhafaza edilerek, turizm sektöründe ekonomik değer olarak kullanılması ile şehrin ülkemiz ve dünya turizmüne kazandırılması, böylelikle ilin sosyo-ekonomik kalkınmasına katkı sağlanması" (MV, 2013, s. url) olarak belirlenen Tarihi Dönüşüm Projesi başlatılır ve yaklaşık altı ay sonra proje için madde kaynağın %75'i AB hibesi olarak onaylanır⁷ (Güneş, 2009), işte o zaman, iyi başlayan ve Mardin'in fiziksel ve sosyo-ekonomik dokusu üzerinde olumlu potansiyele sahip eylemlerin, *zaman kaygısıyla* ve büyük bir *acelelilikle* geri dönüşü olamayacak şekilde gerçekleştirilmesi süreci başlamış olur.

Bu kapsamda ilki 2008'de imzalanan, Mardin Valiliği ve Belediyesi'nce sırasıyla "Tarihi Dönüşüm Projesi" (MV, 2013) ve "Kentsel Dönüşüm Projesi" (!) (Mardin Belediyesi, 2013b) olarak adlandırılan ve TOKİ, Mardin Valiliği ve Mardin Belediyesi tarafından birlikte yürütülecek projenin kurumlar arası protokollerinin ikincisi *Mart 2012'*de imzalanır (Konut Haberleri, 2012). Bu tarihten sonra proje kapsamında yapılan çalışmalar *tüm hızıyla* devam ederken Mayıs

⁵ Bu plan yararlanıcının GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı olduğu ve arasında Avrupa Birliğinin GAP Bölgesel Kalkınma Programı kapsamında desteklediği "GAP Bölgesi'nde Kültürel Mirası Geliştirme Programı" ve bu program çerçevesinde hazırlanmıştır (Avrupa Birliği, 2012).

⁶ 2005-2015 ESEP çerçevesinde oluşturulan bu bölge kuruluşunun adı: "Güneydoğu Anadolu Kültürel Miras ve Turizm Kalkınma Birliği"dir (Menteş, 2006).

⁷ Mardin-Kültürel Turizm Merkezi Projesi'nin AB katılım öncesi Mali Yatırım Programı kapsamında AB Kalkınma fonu tarafından sağlanan ve proje bütçesinin %75'ini oluşturan 6 Milyon Euro'luk hibeyi almak üzere onaylanması Temmuz 2009'da gerçekleşir (Güneş, 2009).

2012’de 1. Cadde restorasyonunun *vakit kaybedilmeden* başlatılabilmesi için *iki ayda tamamlanması* öngörülen altyapı çalışmalarının başlaması kararını Belediye, Mayıs 2012’de alır (Cihan Haber Ajansı [CHA], 2012). Hemen devamında *Haziran-Temmuz 2012’de* kentsel sit alanında yıkılacak toplam 2500 betonarme yapıdan çıkarılacak konut sahiplerine de dağıtılacak ve ilk etapta 1440 konut olmak üzere toplam 3000’e yakın konut inşa edilecek olan TOKİ Tarihi Mardin Evleri Projesinin ihalesi yapılarak temeli atılır (CHA, 2012).

Şimdi özellikle 2009 yılında başlayan, yürüten kurumların *zamana karşı* yarıştığı “Tarihi Dönüşüm Projesi” üzerinde biraz daha duralım. Bunun için, önce bu projenin amacı olarak ortaya konan “tarihi kimliğine kavuşmuş Mardin” için belirlenmiş 2023 vizyonuna bir bakalım.

- Avrupa (Dünya) Kültür başkenti
- UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesinde bulunmak
- Kültür, sanat, turizm şehri
- Yıllık 5.000.000 turist
- 50 Butik otel + 50.000 yatak kapasitesi (2309 mevcut yatak kapasitesi)
- 3 milyar dolar turizm geliri
- 5 milyar dolar ihracat geliri (Kasım 2010 itibarıyla 332.210.023 TL) (MV, 2013, s. url)

Burada görüldüğü gibi, kent için öngörülen vizyonun başarısı, turizmin gelişmesiyle Mardin kültürünün bir amaç olmaktan çok pazarlanacak meta niteliğine sahip bir araca dönüştürülmesiyle elde edilecek gelirler üzerinden ölçülmekte. Günümüzde yaklaşık 1 milyon olan turist sayısının (Çoban, 2012) 10 yıl sonra 5 katına çıkarılmasıyla elde edilecek artı değer ile projenin yukarıda belirtilen amacına ulaşılması düşünülmekte.

1968 yılından beri kalkınmada birinci derecede öncelikli iller arasında olan (MV, 1998) Mardin, şimdi bir sınır kenti de olsa binlerce yıllık bir uygarlık geçmişine sahip. Bu geçmişte; ticari yolların da etkisiyle ticareti ve dokuma başta olmak üzere sanayisi çok gelişmiş, zanaatkârları ve ustaları çok çeşitli ve sayısız, ticareti ve tarımsal üretimiyle birlikte bölgesinde en çok verginin toplandığı, pozitif bilimlerin öğretildiği medrese ve kiliseleriyle zengin bir eğitim, sanat, kültür ve din merkezi idi.

Böylesi bir geçmişe sahip bir kentin vizyonunu sadece turizm üzerinden tarihin ve kültürün pazarlanmasıyla elde edilecek gelire ve refaha bağlamak, daha doğrusu indirgemek doğru mudur? Bu soru akla onlarca başka soruyu getiriyor: Günümüzde sürüp giden “yeniden yapılanma” politikaları; Mardin’in devamında uzanan Suriye ile aramızda vizenin kaldırılması ve Suriye’nin günümüzde içinde bulunduğu durumla ilgili olarak ülkemizde yaşamaya gelen komşu ülkenin insanları; yabancılara tanınan mülk edinme hakla-

nyla birlikte kentte gün geçtikçe değişen mülkiyet yapısı; otel ve diğer turizm yatırımlarından elde edecekleri gelirlerin hesabıyla iştahtu kabaran yerli ve yabancı pek çok yatırımcı; GAP'ın devamında Mardin'e neler olacağı; GAP Bölgesi içerisindeki tek serbest bölgenin burada bulunması; Dicle Kalkınma Ajansının Mardin için senaryoları; yöre nüfusunun çoğunluğunu oluşturan çok çocuklu, gelir ve eğitim düzeyi düşük aileler; Süryani'lerin ve kentin diğer eski sahiplerinden olanların kente giderek artan haklı geri göçleri; yüzyıllar öncesine giden hoşgörü ortamının günümüzde halen aynen sürüp sürmediği, kentin kendisi gibi çok eski ve köklü bir tarihi ve kültürel geçmişi paylaşan ilçeleri ve komşu illeri, Mardin İli'nin kırsal yerleşimleri ve çevrelerinde yapılan her türlü zirai faaliyetler ve sorunları, çok yakın zamanda ilan edilen ve kırsal alanlar dahil tüm İl sınırını içeren ve artık "büyükşehir" olan bir Mardin'de bundan sonrası...

Projenin vizyonu kapsamında nelerin hedeflendiği Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Mardin Tarihi Dönüşüm Projesi'nin hedefleri (MV, 2013)

Hedef	Hedef yılı
Kamu binalarının restorasyon çalışmaları	2011
Mardin hali hazır ve koruma amaçlı imar planı	2011
Coğrafi bilgi sistemi ve kent modeli çalışmaları	2011
Beton binaların ve eklenti yapıların yıkılması	2012
Sokak iyileştirme çalışmaları	2012
Tarihi şehrin altyapısının (kanalizasyon, elektrik, içmesuyu) yapılması	2012
Lazer tarama yöntemiyle röleve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin hazırlanması	2012
Mardin kalesi güçlendirmesi	2013
UNESCO Dünya Kültür Mirası adaylığı 18-29	2014

2014 yılı... Diğer bir deyişle, bu yazının yazılmasından bir sene kadar sonra proje kapsamındaki son hedefin gerçekleşmesi planlanıyor. Bu doğrultuda, proje *çok büyük bir hızla* sürmekte. Projenin başlangıcından sonra yayımlanan internette bulunabilecek emlak haberleri çok ilgi çekici. "Taşı toprağı altın" sözünün artık Mardin için geçerli oluşunu, 20 yıl öncesine kadar 20 bin liraya zor satılan eski taş evlerin değerleri için bugün butik otel vs. yapmak üzere alacak yatırımcıların şimdi trilyonlardan bahsettiği yazılı bu haberlerde. Peki tüm bu telaş içinde yapılan restorasyon, yenileme, vb. çalışmalarındaki *hızlı* olma gereği ve *hızla* yapılanların Mardin'e neler getirdiğine veya daha doğrusu Mardin'den neler götürdüğüne iki çarpıcı örneği, benim vurguladığım yerleri de *italik* şekilde ayırt ederek aşağıda alıntı olarak sunuyorum. Temmuz 2011 tarihinde yapılan Mardin Kent Konseyi toplantısında;

sokaklarda bulunan elektrik ve telefon kablolarının yeraltına alındığını anlatan [Vali Yardımcısı Şenol] Koca, "Sokaklarda bazı merdivenleri düzenledik. Ancak burada *bir yanlış yaptık*, burada yük, çöp ve benzeri taşımalarda merkepler kullanılır. Biz bu *merdivenleri insanlara göre yaptık. Merkezi unuttuk. Bundan sonra yapacağımız merdivenler de onları da dikkate alacağız.* Birinci cadde ile ilgili AB projesi önemli bir konu. Bu düzenlemede yaklaşık 17 milyon lira bir hibe kazandık. 2012 yılının ilk çeyreğinde bu çalışmaya başlanmış olacak" dedi (Anadolu Ajansı, 2011)

Nisan 2012 tarihinde 'Tarihi Dönüşüm Projesi Kapsamında Birinci Cadde Altyapı Çalışmaları' gündemiyle yapılan bir diğer Mardin Kent Konseyi toplantısında ise (CHA, 2012),

[a]ltyapı çalışmasının hızlı bir şekilde bitmesi için ellerinden gelen her türlü imkanı kullandıklarını da vurgulayan [Belediye] Başkan[ı] Ayanoğlu, "Birinci Caddede ana hatlar toplanacak. Ana drenaj bölgesidir. Birinci Caddede yapılacak çalışmalar bu açıdan çok önemlidir. Buradaki çalışmalar bittiğinde ara sokaklardaki çalışmalar da hızlanacaktır. Mardin'de şu ana kadar 40 kilometre olan yer altı şebekesinin 25 kilometresi...döşendi. Birinci Caddede 2 bin 700 metre uzunluğunda yağmur, kanalizasyon, su şebekesi olmak üzere 5 hat döşenecek. Caddenin tamamen açık kalması suretiyle çalışmalar 60 günde tamamlanacaktır." diye konuştu.

Zor şartlar altında çalışmalar yaptıklarını belirten Vali Yardımcısı Şenol Koca ise, *"Temmuz ayında TOKİ tarafından 1440 konutun temelini atıyoruz. Bu konutlar karşılığı beton eklentiler yıkılacak. 2014 yılında tertemiz UNESCO'ya aday bir şehir planlıyoruz. Birinci Cadde altyapı çalışmalarının başlayacağı tarihi çok hızlı bir şekilde karara bağlamalıyız. Birinci Caddeye girmeden hiçbir iş yapamıyoruz. Çünkü ana borular oradan geçecek. Öncelikle bu ana boru bağlantılarının yapılması gerekir. Madem farklı tarihler öneriliyor. Oylama yapıp bunu karara bağlayalım."* şeklinde konuştu.

Konuşmalardan sonra yapılan oylama sonucunda Birinci Cadde altyapı çalışmalarının 20 Mayıs'ta başlanmasına karar verildi.

Son Söz

Ocak 2009'da başlayan ve Temmuz 2009'da maddi kaynağı bulunan 2011-2013 yılları içinde yapılması planlanan çalışmaların büyük hızla devam ettiği projenin nihai hedefi, 2014'te UNESCO 'geçici aday listesi'nden 'aday listesi'ne alınmaktır. Bu, şu demek aslında: 8-10 bin yıllık süreçte, içinde yaşayan tüm halkların birbirlerine tanıdığı zaman ile eklene eklene, birike birike 1950'lere kadar gelmiş ve bakıldığında tek bir yapı gibi algılanan bu muhteşem kenti, 50-60 yıl gibi bir insan ömründen bile az bir zamanda neredeyse hiç düzelemeyecek şekilde bozulma noktasına getirdik. Son beş yıllık (2009-2013) süre içinde ise, son 50-60 yılda yaptığımız hataları tamamen ortadan kaldırıp, kenti eski haline getirmeye çalışıyoruz. Bu mümkün müdür?

İyinin çok ötesinde "safıyane" (!) diyebileceğimiz bu niyetle kolları sıvamışken yapılan işlerin, çalışmaların kalitesi ne olacak? Bunu düşünüyor muyuz? Merkepleri unuttuğumuz gibi acaba başka hangi detayları, hangi güzellikleri, hangi özgünlükleri unutuyoruz, hatta belki es geçiyor ve illaki aceleye getiriyoruz? Projenin yeterince zaman verildiğinde güzel ve olması gereken ve Mardin'in fiziksel ve sosyo-kültürel dokusuna zarar vermeden gerçekleşmesi de mümkün iken bu acele neden? Nereye yetişiyoruz? Ya da neyi, neye ve niçin yetiştiriyoruz? Yetiştirdik diyelim, ancak bu biçimde ve hızda yetiştirdiğimiz şeyi aslında o zaman yitirmiş olmayacak mıyız?

Sadece basit bir örnek için; Mardin Belediyesinin internet sayfasında Mart 2012'de yayımlanan bir haberde altyapısı tamamlandıktan sonra, betonun yerini alan, yöreye uygun ferş (kayrak) taşı ile kaplanarak yenilenen ve "herkesi hayran bırakan" (!) sokakları ele alalım. Betondan vazgeçilmesi güzel... Mimarbaşı Serkis Elyas Lole'nin veya Mardinli taş ustalarının duyarlılığını, sabrını ve ustalığını da bekleyemeyiz onlardan, bunu da biliyorum, ancak yapılan işin niteliğindeki dehşetin derecesini fazla söze gerek kalmadan gösteren bu yenilemeler (Şekil 7) yapılırken, her bir ustanın her bir taşı kesip ona şekil verirken, yerleştirirken ve etrafını sıvarken zamana duyduğu saygıyla var olan Mardin'e başını kaldırıp bir bakması, ondan feyzalması gerekmez mi? Mardin bunu hak etmiyor mu? Bu soruya cevabı da siz verin.

Şekil 7. Mardin Tarihi Dönüşüm Projesi kapsamında yapılan sokak yenileme çalışmaları (Sol ve orta resimler: Mardin Belediyesi, 2012a; Sağ-üst resim: Mardin Belediyesi, 2012b; Sağ orta ve alt resimler: Cihan Haber Ajansı [CHA], 2011)

Teşekkür

Makalemi yazarken bana değerli yorum ve katkılarıyla destek olan meslektaşlarım Dr. Nilgün Kiper'e, Gökhan Hüseyin Erkan'a ve babam Ali Necdet Erdoğan'a teşekkürü borç bilirim.

Kaynakça/References

- Alioğlu, E. F. (2000). *Mardin şehir dokusu ve evler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Anadolu Ajansı. (2011, 22 Temmuz). *Mardin Kent Konseyi toplandı*. *Son Dakika*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.sondakika.com/haber-mardin-kent-konseyi-toplandi-2885795/> adresinden erişildi.
- Avrupa Birliği. (2012). *GAP Bölgesel Kalkınma Programı*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.avrupa.info.tr/tr/avrupa-takimi/ab-mali-destekli-programlar/basari-hikayeleri/success-stories-single-view/article/ab-gueneydogu-anadolursquoda-kueltuerel-mirasin-bekcisi.html> adresinden erişildi.
- Bekin, C. (2006). *Birlik Sigorta Acentalar Toplantısı*. Mardin.
- Bekin, D. (2013). *Lole Mimarbaşı ve Şehidiye Camii Minaresi*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.antoloji.com/lole-mimarbasi-ve-sehidiye-camii-minaresi-siiri/> adresinden erişildi.
- Bozdemir, S. (2009, 28 Haziran). *Mardin Şehidiye Camii*. *Panoramio*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.panoramio.com/photo/23892172> adresinden erişildi.
- Cambaz, M. (2011a). *Mardin kız meslek lisesi*. 30 Mart 2013 tarihinde http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27778&sessionid=fef3f89dba5806aa8adbdb0800e161a2 adresinden erişildi.
- Cambaz, M. (2011b). *Mardin kız meslek lisesi*. 30 Mart 2013 tarihinde http://www.mustafacambaz.com/details.php?image_id=27779&sessionid=c95858a177dc54d56416650eeeb25ef5 adresinden erişildi.
- Cihan Haber Ajansı [CHA]. (2012, 16 Nisan). Mardin'de Birinci Cadde restorasyonu 20 Mayıs'ta başlıyor. *Haberler*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.haberler.gen.al/2012-04-16/mardinde-birinci-cadde-restorasyonu-20-mayista-basliyor/> adresinden erişildi.
- Cihan Haber Ajansı [CHA]. (2011, 5 Ekim). Mardin'de sokaklar tarihi dokuya uygun Ferş taşıyla kaplanıyor. *Gazetegerçek*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.gazetegercek.com/mardinde-sokaklar-tarihi-dokuya-uygun-ferstasiyla-kaplaniyor.html> adresinden erişildi.
- Cihannuma. (2010, 2 Nisan). *Taşın belleği: Mardin*. *Rasadgah Blogspot*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://rasadgah.blogspot.com/2010/04/tasn-bellegi-mardin.html> adresinden erişildi.
- Çerme, T. (1999). Mardin Kalesi (2). *Mardin Vuslat*, (160-161), 16-17.

- Çoban, A. V. (2012, 18 Aralık). *Merdin Antik Kenti. Define Gizemi Forumu*. 14 Şubat 2013 tarihinde <http://www.definegizemi.com/antik-kentler/merdin-antik-kenti> adresinden erişildi.
- Çukurçayır, A. (2009, 16 Temmuz). *Tarihi yaşayan-canlı müze Mardin*. 30 Mart 2013 tarihinde http://urbanakademia.blogspot.com/2009_07_01_archive.html adresinden erişildi.
- Davutoğlu, S. (2008). *Değişen yerleşim alanlarına göre kent bilinci: Mardin örneği*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- Dicle Kalkınma Ajansı [DİKA]. (2013). *Gündüz Seyranlık, Gece Gerdanlık... Mardin...* 13 Şubat 2013 tarihinde http://www.dika.org.tr/upload/archive/files/Mardin_Dosyasi.pdf adresinden erişildi.
- Dilmener, N. (2009). Mardin: 40 yıl önce...40 yıl sonra...şark cephesinde değişen çok şey var. *National Geographic Türkiye, Aralık*, 94-115.
- Diñç, B., Mısırlıoğlu, İ. ve Durbaş, R. (1998). *Taşın ve inancın şiiiri Mardin*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Doğan Haber Ajansı [DHA]. (2010, 7 Ekim). Mardin'in çöplerini İtalyan eşeği taşıyacak. *Milliyet*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.milliyet.com.tr/mardin-in-coplerini-italyan-esegi-tasiyacak/yasam/haberdetay/07.10.2010/1298385/default.htm> adresinden erişildi.
- Durupınar, E. (2011a). Misak-ı Milli Sınırları-Güneydoğu Anadolu: Mardin. 14 Şubat 2013 tarihinde http://www.ebrudurupinar.com/index.php?option=com_content&view=article&id=129:mardin&catid=44:misaki-milli-guneydogu-anadolu&Itemid=89 adresinden erişildi.
- Durupınar, E. (2011b). Misak-ı Milli Sınırları-Güneydoğu Anadolu: Mardin'de toplum, inanç ve efsaneler. 23 Mart 2013 tarihinde http://ebrudurupinar.com/index.php?option=com_content&view=article&id=132:mardindetoplum&catid=44:misaki-milli-guneydogu-anadolu&Itemid=89 adresinden erişildi.
- Forum Gerçek. (2010, 28 Nisan). *Mezopotamya'nın en eski şehirlerinden biri: Mardin*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.forumgercek.com/showthread.php?t=62893> adresinden erişildi.
- Genç Kızlar. (2012). *Telkari Sanatı*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.genckizlar.net/hobi-amp-el-sanatları/179698-telkari-sanati.html> adresinden erişildi.
- Gençay, G. (2013). *Uygurlıklar kavşağı Mardin*. 14 Şubat 2013 tarihinde <http://kultursanat.halkbank.com.tr/channels/1.asp?id=171> adresinden erişildi.
- Güneş, N. [DHA]. (2009, 7 Ekim). Mardin'de 2500 beton bina yıkılacak. *Hürriyet*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=12642926> adresinden erişildi.
- Güneş, N. [DHA]. (2012, 26 Haziran). Mardin Kalesi'nin Restorasyonu Nato Radarına Takıldı. *F5 Haber*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.f5haber.com/dha/mardin-kalesi-nin-restorasyonu-nato-radarina-takildi-haberi-136453/> adresinden erişildi.

- Havlu Kenarları. (2013). *Mardin iğne oyası salon takımı*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.havlu-kenarlari.com/mardin-igne-oyasi-salon-takimi/> adresinden erişildi.
- İnceoğlu, D. (2009, 3 Ekim). Mardin'in kent müzesi 7 milyon liraya açıldı. *Hürriyet Cumartesi*. 13 Şubat 2013 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr/cumartesi/12609027.asp> adresinden erişildi.
- Kaya, M. (2008, 5 Haziran). Şehidiye Minaresi. *Galeri Netfotoğraf*. 30 Mart 2013 tarihinde http://galeri.netfotograf.com/fotograf.asp?foto_id=262913 adresinden erişildi.
- Konut Haberleri. (2012, 11 Nisan). *TOKİ Mardin'i Dünya Mirası Listesi'ne sokacak*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.konuthaberleri.com/toki-mardini-dunya-mirasi-listesine-sokacak-13846.htm> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2012a). *Mardin Sokaklarının Yeni Hali Görenleri Hayran Brakıyor*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/haberdetay.asp?id=1733&kategori=HABERLER> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2012b). *Haberler*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/kategori.asp?kategori=HABERLER&sayfa=21> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2013a). *Mardin fotoğraf albümü*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/album.asp?album=MARDİN FOTOĞRAF ALBÜMÜ> adresinden erişildi.
- Mardin Belediyesi. (2013b). *Kentsel Dönüşüm Projesi Çalışmaları*. 10 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.bel.tr/2010/mardinbelediyesi/haberdetay.asp?id=1183&kategori=TARİHİ DÖNÜŞÜM PROJESİ> adresinden erişildi.
- Mardin Müzesi. (2013). *Müzenin Tarihi*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardinmuzesi.gov.tr/mardinmuzesi/detay.asp?id=67&kategori=GENEL BAKIŞ> adresinden erişildi.
- Mardin Teknik Elemanlar Derneği [MATEDER]. (2013). *Mardin Abbaraları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mateder.com/Album.aspx?id=21> adresinden erişildi.
- Mardin Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü [MVİÇOM]. (2011). *Mardin İli 2010 Yılı Çevre Durum Raporu*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.cedgm.gov.tr/CED/Files/jcdr/mardin/mardincd2010.pdf> adresinden erişildi.
- Mardin Valiliği [MV]. (1998). *Yaşayan tarih Mardin*. İstanbul: Resim Matbaası.
- Mardin Valiliği [MV]. (2013). *Tarihi Dönüşüm Projesi 2009-2010-2011*. 16 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardin.gov.tr/web/mardinvaliligi/detay.asp?id=415&kategori=Tarihi Dönüşüm Projesi> adresinden erişildi.
- Mardincity. (2013a). *Mardin Fotoğrafları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardincity.com/album-p32-aid,6.html#galeri> adresinden erişildi.
- Mardincity. (2013b). *Mardin Fotoğrafları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardincity.com/album-p38-aid,6.html#galeri> adresinden erişildi.
- Mardincity. (2013c). *Mardin Fotoğrafları*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.mardincity.com/album-p6-aid,6.html#galeri> adresinden erişildi.

- Mardinde Blogspot. (2013) *Bir kapıdan geçmek*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://mardinde.blogspot.com/search/label/ta%C5%9F> adresinden erişildi.
- Mardinli'ler Eğitim ve Dayanışma Vakfı [MAREV]. (2013). *Hizmetler ve Etkinlikler*. 17 Mart 2013 tarihinde <http://www.marev.org.tr/detay.asp?ContentCategoryID=16&ContentID=1671> adresinden erişildi.
- Matvejeić, P. (2004). *Akdeniz'in kitabı*. (2. bs.) (T. Esmer, İtalyanca ve Fransızcadan Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Menteş, G. (2006). Çok değerli bir uzman ve iyi insan: Derviş Parlak, *Geçmişten Geleceğe Yerel Kimlik*, 6, 9 Mart 2013 tarihinde http://www.tarihkentlerbirligi.org/i/yerelKimlik/E_Yerel_Kimlik_Sayi_6.pdf adresinden erişildi.
- Midyat Kültür Sanat, Çevre ve Yardımlaşma Derneği [MİDER]. (2013). *Telkari Sanatı*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.midyat.net/telkari-sanati.html> adresinden erişildi.
- Mungan, M. (1987). Ben aşkı yazıyorum. *Yeni Gündem*, 63 (Mayıs), 56-57.
- Mungan, M. (2006). *Paranın cinleri*. (7. bs.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Noyan, S. (2005). *Yıldızlara yakın şehir: Mardin*. Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Radikal Gazetesi. (2010, 2 Ocak). Mardin'de bulunan Deyrulzafaran Manastırı 4 bin yıllık çıktı. *Radikal Gazetesi*. 17 Mart 2013 tarihinde <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=972343&CategoryID=77> adresinden erişildi.
- Sabancı Vakfı. (2013). *Sakıp Sabancı Mardin Kent Müzesi-Mardin*. 23 Mart 2013 tarihinde <http://www.sabancivakfi.org/sayfa/sakip-sabanci-mardin-kent-muzesi> adresinden erişildi.
- Sanat Tarihi Forumu. (2010). *Mardin-Kasımiye medresesi*. 27 Şubat 2013 tarihinde <http://sanattarihi.net/forum/index.php?topic=1904.0> adresinden erişildi.
- Tauma Projesi. (2013). *Mardin Belediyesi-Mardin Modulu*. 23 Mart 2013 tarihinde http://www.tauma.net/tr/#!/page_Modules adresinden erişildi.
- TRT Haber. (2012, 6 Ağustos). Kadrolu Eşeklere Mesai Düzenlemesi. *TRT Haber*. 30 Mart 2013 tarihinde <http://www.trthaber.com/haber/yasam/kadrolu-eseklere-mesai-duzenlemesi-51055.html> adresinden erişildi.
- Tunçer, M. ve Aksulu, I. (2009). GAP'ta uygulama alanlarındaki tarihsel kentsel sitlerde yapı stoklarının değerlendirilmesi. *Milliyet Blog*. 10 Mart 2013 tarihinde <http://blog.milliyet.com.tr/gap-ta-tarihsel-kentsel-sitelerde-yapi-stoklarinin-degerlendirilmesi/Blog/?BlogNo=161798> adresinden erişildi.
- Tuvi, R. (2003, 9 Ekim). Türkiye Güneydoğu'yu keşfediyor. *Hürriyet Seyahat*, 5-8.
- Türker, A. (Mülakat yapan) ve Ergün, E. A. (Mülakat yapılan). (1994). İstanbul 1. Asliye Ceza Mahkemesi Hakimi Edip Adil Ergün [Mülakat transkripsiyonu]. *Mardin Vuslat*, (97), 16-18.
- Yazıcı, E. (2000). Şiirin ve gizemin ördüğü kent Mardin. *Skylife*, Şubat, 1-6. 13 Şubat 2013 tarihinde http://www.turkishairlines.com/tr-tr/skylife/archive/tr/2000_2/konu2.htm#1 adresinden erişildi.

- Yedikardeş, İ. (2005). *“Mardin: Medeniyetler Kapısı” Resim Sergisi 14-21 Kasım 2005*. Ankara: TBMM.
- Yousif, E-I. (2011). *Mezopotamya'nın yıldız şehirleri*. (N. Nuyan, Fransızcadan Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Zeynepinyeri. (2007, 30 Mayıs). *Şahmeran'ın Mardin'i*. 30 Mart 2013 tarihinde http://www.zeynepinyeri.com/hosgeldiniz/2007/05/ahmerann_mardin.html adresinden erişildi.